

Onze Taal. Jaargang 62

bron

Onze Taal. Jaargang 62. Genootschap Onze Taal, Den Haag 1993

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa014199301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

[Nummer 1]

Zijn leggings trendyer dan hotpants? Groeistuipen van het hedendaagse Nederlands

Harry Cohen - Brussel

Er is een tijd geweest waarin men zijn verknochtheid aan de moedertaal liet blijken door het weren van ‘vreemde woorden’. Tegenwoordig wordt daar door de meesten wat ruimer over gedacht. Toch voelt menigeen zich met al die uitheemse elementen niet helemaal op zijn gemak. Hoe komt dat? Harry Cohen geeft een schets van het aanpassingsproces dat wij die nieuwkomers doen ondergaan. Volgende maand legt hij het vergrootglas op enkele resultaten die in zijn ogen minder geslaagd zijn.

Elke dag maken we kennis met nieuwe dingen en begrippen die uit het buitenland komen. Zij hebben daar natuurlijk al een naam gekregen en voor je het weet is die ook hier ingeburgerd. Soms, als men er vlug bij is, wil een originele Nederlandse benaming wel eens aanslaan (*bromfiets, spijkerbroek, kraker*), of althans een vertaling (*alvleesklier, dubbelganger, witwassen*). Soms ook krijgt een vernederlandsing achteraf nog een kans (*tekstverwerker, tiener, strafschoep*). Veel vaker echter nemen we het vreemde woord gewoon over en schaven we hoogstens de spelling wat bij. Het weglaten van één letter kan al een inheemser woordbeeld opleveren (*intrig(u)e, kel(l)ner, nonsens(e)*). In andere gevallen moet er meer gebeuren (*boetiek, roetsjen, sjaal*) of is er eenvoudig geen beginnen aan (*portable, jeep*). Dikwijls blijft de spelling dan ook ongewijzigd (*champagne, sowieso, showroom*).

• Ondoorgroendelijk

Ook bij de uitspraak komen we de ene vreemdeling meer tegemoet dan de andere. De meeste Nederlanders proberen *junta* netjes op zijn Spaans uit te spreken, maar bij *ski* of *napalm* doet niemand zijn best. In de regel loopt de inburgering van bijvoorbeeld Engelse woorden uit op een soort Neder-Engels, zoals bij *bermuda* en *container*, waar alleen de uitspraak van de middelste lettergreep nog aan de buitenlandse afkomst herinnert. Ook gebeurt het wel dat twee uitspraakvarianten naast elkaar in zwang blijven (*tram, Peru, dessert*, in Vlaanderen rijmt *dossier* op ‘papier’).

Hoe het een nieuw importwoord qua spelling en uitspraak zal vergaan, is blijkbaar niet te voorspellen. Waarom is het schriftbeeld van *debâcle* zo lang vrijwel onveranderd gebleven terwijl *spektakel, mirakel* en nog een vijftal woorden op *-akel* intussen verhollandst zijn? Waarom spreken we *laser* en *tycoon* altijd op zijn Engels uit, maar *radar* en *tyfoon* nooit? Waarom is het *fiksen* geworden, maar niet *faksen*? En waarom blijft het *creditcard* terwijl er toch voortdurend nieuwe samenstellingen met *krediet-* en *-kaart* worden gevormd? We zullen op dit soort vragen niet verder ingaan en liever eens kijken hoe uitheemse woorden in ons grammaticale bestel worden ingepast. Ter wille van de eenvoud blijft dit onderzoek beperkt tot woorden van Engelse herkomst. En ter vermijding van discussies over de legaliteit van deze

of gene immigrant zullen we ons in beginsel alleen bezighouden met woorden die in de nieuwe grote Van Dale (VD12) zijn opgenomen (zowel trefwoorden als hun afleidingen en buigingsvormen).

• Meervoudsvorming

Valt bij woorden van Engelse oorsprong in de ontwikkeling van spelling en uitspraak niet veel lijn te ontdekken, hun verbuiging, vervoeging en afleiding zijn een heel eind voorspelbaar. Neem bijvoorbeeld de meervoudsvorming. Vroeger gebeurde dat nogal eens naar Nederlands model: *liften* (als ‘driften’), *pluggen* (als ‘muggen’), *puddingen* (als ‘hersenschuddingen’), *pamfletten* (als ‘petten’), *doggen* (als ‘roggen’), *stewardessen* (als ‘flessen’), *boxen* (als ‘foksen’). Tegenwoordig gaat de voorkeur uit naar de Engelse uitgang -s (*face-lifts*, *drugs*, *happenings*, *sets*, *underdogs*) respectievelijk -es (*hostesses*, *black boxes*, *crashes*, *stopwatches*). De -s wordt voorafgegaan door een apostrof waar dat in het Nederlands gebruikelijk is (*bazooka's*, *jumbo's*), ook in gevallen als *royalty's* (Eng. ‘royalties’) en *hobo's* (Eng. meestal ‘hoboes’). Veelvuldige toepassing van -en zien we alleen nog bij woorden met bepaalde Grieks/Latijnse uitgangen die weliswaar via het Engels tot ons gekomen zijn, maar vaak beter tot het internationale vocabulaire gerekend kunnen worden: *campussen*, *columnisten*, *informanten*, *operanden*, *morfemen*.

De afleiding door middel van andere achtervoegsels verloopt eveneens behoorlijk regelmatig. Een jongen die meedoet aan een race, is een *racer*, zijn eveneens deelnemende zus een *racester* (niet in VD12). Rennen zij slechts een korte afstand, dan is het een *raceje*. Onwennige spellingbeelden? Daar komen we op terug.

• Geshakete werkwoorden

Even regelmatig, zij het ingewikkelder, verloopt de zaak bij werkwoorden. De inburgering begint altijd met het toevoegen van -en of -n aan het Engelse woord, waardoor een onbepaalde wijs van reguliere vorm

ontstaat: *printen, leasen*. Als de uitspraak het vereist, wordt - net als bij inheemse woorden - de laatste letter van de stam verdubbeld: *droppen, trimmen*. Dit gebeurt natuurlijk niet als de laatste lettergreep van de stam toonloos is: *labelen, stencilen, editen, sponsoren*. Verder ondergaan Engelse woorden op *-le* een kleine schoonheidsoperatie: *scrabbelen, settelen, reshuffelen*.

Het vervoegen gebeurt als bij inheemse (zwakke) werkwoorden: *ik scoor, wij golven, jij hebt gepolood, zij heeft gesurfd*. Ook 't kofschip is van toepassing, dus *sprayde* en *geblowd*, maar *chookte* en *gedumpt*. Niet vergeten mag worden dat het bij 't kofschip niet om de lettertekens gaat maar om de klanken; de x en de c varen dus onzichtbaar mee, evenals de klank [sj]: *mixte, gepacet, pushte, gecocht*. Bij *shaken* -> *shakete, geshaket* wordt formeel van het patroon afgeweken, maar aan die e's valt nu eenmaal niet te ontkomen. Zij maken de lezer erop attent dat de voorafgaande a op zijn Engels dient te worden uitgesproken. Iets dergelijks speelt ook bij *timede, managede, gebarbecued, overruled* en *gedeletet*, en nog sterker bij *jivede* en *gesaved*. Bij werkwoorden als *sightseeën* of *babysitten* zou de vervoeging eveneens nogal ongewone resultaten opleveren, maar VD12 vermeldt hier alleen de onbepaalde wijs. Op straat hoor je evenwel menigmaal ook deelwoorden en zelfs persoonsvormen.

• Safeste vorm

Bij de bijvoeglijke naamwoorden verloopt de aanpassing geleidelijker. Er vallen drie stadia te onderscheiden:

- a Woorden met vergrotende en overtreffende trap en met buigings-e: *fit, fitte, fitter, fittere, fitst, fitste*. Evenzo: *hip, soft, safe, fair, sexy, down, high*. (De buigings-e wordt in VD12 niet systematisch aangegeven, maar de voorbeelden verschaffen soms opheldering.)
- b Woorden met alleen stellende trap doch met buigings-e: *clean/cleane, cool/coole* (niet in VD12).
- c Onveranderlijke woorden: *trendy, square, in, gay, hot, topless, high-tech, full-time, kingsize, free-lance, plastic, prefab*.

• Van Dales quiz

Bovenstaande patronen voor de afleiding en buiging van naam- en werkwoorden worden in alle woordenboeken en -lijsten gevolgd. Er zijn wel onderlinge verschillen gesignaleerd, maar deze weerspiegelen weifelingen bij de taalgebruikers, een onderwerp waar volgende maand meer over zal worden gezegd. Voor het ogenblik laten we het bij de verzuchting dat taal nu eenmaal geen ijzeren systeem is en dat er dus altijd 'uitzonderingen' te verwachten zijn. Hieronder volgen enkele opmerkingen in verband met in VD12 aangetroffen afwijkingen.

1 Zelfstandige naamwoorden

De meervoudsuitgang *-en* wordt hier en daar ook bij nieuwere woorden aangetroffen: *yuppen, flippen, quizzen, faxen*. Ook komen beide uitgangen wel naast elkaar voor: *battledresses* of *-es*, *motorcrosses* of *-en*, evenzo bij *sprint* en *flop*. En bij woorden op *-man* blijft van alles mogelijk: *sandwichmannen, cameralieden, sportlui* (niet in VD12), *barmen, walkmans*.

2 Werkwoorden

Wanneer er een *y* in het spel is, wordt weleens van het patroon afgeweken: *shimmy* -> *shimmiën*. Bij *rugbyen* vinden we naast *rugbyde, gerugbyd* ook *rugbiede, gerugbied*. Verder wordt bij *cancel*, ondanks de toonloze eindlettergreep, de laatste letter verdubbeld: *cancellen*. De schrijfwijze *typen* -> *typte, getypt* is al heel lang in gebruik en beantwoordt aan de uitspraakvariant [tiepen].

Daarnaast zijn er enkele bijzonderheden bij de vorming van werkwoorden, die weliswaar niet als afwijkingen kunnen worden aangemerkt, maar niettemin de aandacht verdienen.

Het hierboven beschreven procédé voor het vormen van een onbepaalde wijs blijkt ook te worden toegepast wanneer er in het Engels helemaal geen overeenkomstig werkwoord bestaat: *speechen, brunchen, tennissen*. Ook komt het voor dat zo'n nieuw werkwoord een heel andere betekenis heeft dan het erop lijkende Engelse werkwoord: *sporten, bridgen, puzzelen*.

Bij samengestelde werkwoorden wordt het eerste lid meestal uit de Nederlandse woordenschat gehaald: *oppeppen, uittesten, omturnen*. Dergelijke samenstellingen ontstaan zelfs zonder dat een Engels model daartoe aanleiding geeft: *afkicken, opstarten*. In enkele gevallen wordt een onvertaald Engels voorzetsel als eerste lid gebruikt, maar bij dergelijke werkwoorden ontbreken de persoonsvormen; er is alleen een onbepaalde wijs of een deelwoord: *updaten, outfaden, outgedropt*. (Deze opmerking geldt natuurlijk niet voor voorzetsels als *in* en *over* die bij vertaling onveranderd blijven: *inzoomen, overlappen* e.d. zijn nor-

volle zalen te trekken en daarom
maar op video uitgebracht onder
het mom van erotische thriller,
sexier dan *9 1/2 Weeks* en heter
dan *Wild Orchid*. Dat zijn natuur-
lijk onterechte lokkertjes, want ze

De Russische president Boris
Jeltsin had gisteren in Moskou
transcripten overhandigd van de

staatsverdrag en over zijn "vaste ge-
loof" dat fabrieken in de toekomst
uit prefab-betonsegmenten zullen

leiding". hoerenlopers en stoned
hash-toeristen vormen op de wal-
len het belangrijkste doelwit. An-

maal vervoegbaar.)

Er zijn ook samengestelde werkwoorden met een onvertaald Engels deel als *tweede* lid. Deze zijn in het algemeen niet vervoegbaar (*setuppen*), maar in een enkel geval toch weer wel: *playbacken* -> *playbackte*, *geplaybackt*.

3 Bijvoeglijke naamwoorden

Het valt te verwachten dat de woorden van groep b in de loop van het inburgeringsproces ook een vergrotende en een overtreffende trap zullen krijgen; *cleaner* en *cleanst* klinken nu al niet ongewoon. Evenzo zal van groep c vermoedelijk een deel naar **b** of zelfs naar **a** overgaan ('een inne tune'; 'leggings zijn trendy'er dan hotpants'). De rest leent zich - door zijn betekenis of zijn vorm - niet voor afleiding of buiging. Het is zelfs zeer wel mogelijk dat woorden als *king-size* en *prefab* in de toekomst de hoedanigheid van bijvoeglijk naamwoord verliezen en alleen als voorvoegsel zullen fungeren, zoals bij *instant* nu al feitelijk het geval is. Zo haal je met al die Engelse woordjes ook een brokje uitheemse grammatica in huis. Gezinsshereniging?

Volgende maand bekijken we enkele gevallen waarin van het in dit artikel beschreven systeem wordt afgeweken.

Onnodig buitenlands

Dr. M.C. Tideman - Huis ter Heide

Het volledig vermijden van woorden uit met name het Engels en Frans is onmogelijk. Maar we moeten niet te snel vreemde woorden gebruiken die gemakkelijk te vermijden zijn, zeker als ze on-Nederlands worden geschreven (*annonce*, *ansichtkaart*, *à bout portant*, *branche*, *calèche*, *canaille*, (*r*)*entrée*, *race*, *recycling*, *reparateur*, *trouvaille*). Als 12-jarig jochie schreef ik in ons gymnasiastenblad 'Ik ben niet zo'n fanatieke taalzuiveraar die "de vernufteling met een genotstokje tussen de lippen in de hijskamer laat stappen": dat mag best *ingenieur*, *sigaret* en *lift* zijn. Maar ik zie niet in waarom ik m'n vriendje moet gaan feliciteren met een cadeau in plaats van gaan gelukwensen met een pakje.' Nu, 58 jaar later, praat ik nog steeds over een *ingenieur*, maar ook over een *vernuftig* plan (en niet *ingenieus*).

Ik doel hier vooral op buitenlandse woorden die in hun oorspronkelijke schrijfwijze worden gebruikt, zoals *affiche*, *aimable*, *ambitieux*, *amusant*, *an sich*, *barrière*, *blamage*, *bottleneck*, *camouflage*, *commitment*, *complementair*, *desastreus*, *domicile*. En zo heb ik nog 217 woorden verzameld die we in het Nederlands kunnen missen.

Een tweede groep vormen de vernederlandste buitenlandse woorden. Een greep hieruit: *aberratie*, *abstinentie*, *accepteren*, *affiniteit*, *assisteren*, *begeesterd*, *brouilleren*, *cancelen*, *civilisatie*, *converteren*, *detentie*, *deviatie*, *dirigeren*.

Als buitenlandse woorden Nederlandse woorden verdringen, verliezen wij dan onze culturele identiteit of verrijken die woorden juist onze taal? Dat laatste kán het geval zijn: een taal is levend en neemt woorden over uit andere talen. Inderdaad, maar dan alleen als een goed gelijkwaardig Nederlands woord ontbreekt, zoals voor *ingenieur, fly-over, sigaret, televisie, telefoon*.

In de sport worden overtredingen - als de scheidsrechter ze opmerkt - bestraft; waarom dan niet in onze taal?

Reacties

De redactie heeft veel reacties op het themanummer over de taal der liefde mogen ontvangen. Naast een handjevol opzeggingen waren dat vooral - veelal mondelinge - positieve geluiden, bijvoorbeeld in de vorm van nabestellingen. Ter illustratie volgen hieronder twee korte reacties: een van een teleurgestelde en een van een enthousiaste Onze-Taalabonnee.

■ Taal der liefde [1]

Jhr. M.A.C. Storm van 's Gravesande - Lochem

Nou neen, wat mij betreft 'hoeft' dat niet, zulke taal zoals in het nummer van november 1992. Op enkele mededelingen na, van welke ik heb kennis genomen, heb ik het nummer maar weggedaan. De viezeriken Van Kooten en De Bie ten top.

Overigens gaarne even goede vrienden, maar dat wist/weet u wel.

■ Taal der liefde [2]

I.M.J. van Tilburg - Den Haag

Beste redactieleden, ik wil jullie graag complimenteren met jullie themanummer over de liefde. Ik heb praktisch alle artikelen met veel plezier en aandacht gelezen! Veel succes met het in elkaar draaien van een volgend themanummer.

Hoor in vijf gedaanten

P.A. Buitenhuis - Apeldoorn

In Onze Taal 7/8 1992 ging de heer Robert S. Kirsner in op het gebruik van *hoor*; en hij maakte hierbij een onderscheid naar ‘goed-nieuws-’ en ‘slecht-nieuwszinnen’. Hij spreekt de verwachting uit dat *hoor* acceptabeler is in zinnen die goed nieuws bevatten dan in slecht-nieuwszinnen.

Aan twee groepen Nederlanders werden zinnen ter beoordeling voorgelegd, waarbij moest worden bepaald welke zinnen beter klonken: met of zonder *hoor*. Hier bleken de goed-nieuwszinnen inderdaad beter te scoren.

Naar mijn idee is er echter iets anders aan de hand. Het woord *hoor* brengt een zekere gevoelswaarde tot uitdrukking, waarbij de op *hoor* eindigende zin een antwoord is op een voorafgaande vraag of opmerking. Vooral dat wat voorafgaat, bepaalt het gebruik van *hoor*.

Ik heb de volgende vormen van *hoor* kunnen vaststellen:

- corrigerend
- terechtwijzend
- geruststellend
- spottend
- afzwakkend

Corrigerend

Hier neem ik het voorbeeld dat door Kirsner zelf werd gegeven: ‘Stikstof is een gas hoor!’ Als losse zin is hier sprake van een bewering, waarin een woord als *hoor* geen enkele functie heeft.

Het volgende gesprek heeft echter plaats:

A: Mijn vrouw is heel handig. Ze maakt de mooiste jurken van een goedkoop lapje stikstof.

B: Stikstof is een gas hoor!

Zou het woord *hoor* hier niet worden toegevoegd, dan zou niet de correctie blijken op het voorafgaande, maar ontstaat het effect van een ‘zwevende zin’. A zou dan weer kunnen reageren met ‘Wat bedoel je?’

Terechtwijzend

Hierbij wordt niet direct een fout gemaakt die correctie behoeft.

Spreker A is wel op de hoogte van een feit, maar maakt een ongepaste opmerking, of toont weinig gevoel of tact:

A: Marie loopt nog steeds in het zwart. Ze blijft wel erg lang in de rouw.

B: Wim is pas een maand dood, hoor!

Geruststellend

A maakt zich ergens ongerust over, B probeert die onrust weg te nemen en geeft de zin een extra verzachtend effect door *hoor* toe te voegen.

A: Ik zie er wel tegen op naar de tandarts te gaan.

B: Je krijgt van hem wel een verdoving, hoor.

Tot deze categorie behoren ook de geruststellende veronderstelling ('het zal vast wel gebeuren, hoor; het zal niet zo erg zijn, hoor') en de combinatie 'ja hoor/nee hoor':

A: Kom je niet zo laat thuis?

B: Nee hoor.

A: Zul je goed opletten?

B: Ja hoor.

Spottend

Hier heb ik uitsluitend de combinatie *ja hoor* kunnen vaststellen. De eerste spreker maakt een opmerking, waarop de tweede niet serieus wil ingaan. In ieder geval wordt het beweerde sterk in twijfel getrokken.

A: Toen ik het restaurant binnenkwam, bogen de obers als knipmessen.

B: Já hoor.

Ja wordt hier meestal lang aangehouden, tegenover een kort *hoor*. Soms wordt deze zin nog aangevuld met 'hij wel', om het spottende extra te accentueren.

A: Ik kan twintig pilsjes drinken en dan nog zonder problemen naar huis rijden.

B: Já hoor, hij wel!

Afzwakkend

Door *hoor* toe te voegen, kan een antwoord worden afgezwakt of omgebogen. Er wordt *ja* gezegd maar *nee* bedoeld; een vooral door kinderen (maar soms ook door ouderen!) gebruikte taaltruc.

A: Kom je vanavond nu eens op tijd thuis?

B: Ja, hoor.

B is helemaal niet van plan om op tijd thuis te komen, maar weet dat *nee* een discussie oproept, en zegt dus via een omweg *nee*. De intonatie is duidelijk vlakker dan bij de andere ja-hoor-antwoorden.

Naast bovengenoemde vormen komt *hoor* ook in zinnen voor waarmee niet direct op een andere uiting wordt gereageerd. Vaak blijft een herleiding naar een van de vijf bovengenoemde groepen mogelijk. Een vraag hoeft niet altijd te worden uitgesproken. Men kan ook antwoorden op een niet-gestelde vraag of er kan een (soms zeer grote) pauze zijn tussen een vraag of opmerking en het antwoord:

A: Ik vind het vrij kil. Ik zal de verwarming eens even aanzetten. (anderhalf uur later)

B: Het wordt hier nu toch wel erg warm, hoor. (correctie)

Een voorbeeld van een niet-gestelde vraag doet zich voor als A heeft gekookt, het eten heeft opgediend en de partner verwachtingsvol aankijkt. B: Je hebt lekker gekookt, hoor. (geruststellend)

Naast de hier beschreven varianten komen nog andere hoor-vormen voor. Het was dan ook niet mijn bedoeling een compleet overzicht te geven, maar eerder een aanzet tot verdere discussie.

Het lid als uitgangspunt Namen voor het mannelijk geslacht

Jacques Kraaijeveld - Sliedrecht

Het novembern timer van Onze Taal was geheel gewijd aan ‘de taal der liefde’, waarin onvermijdelijk aanduidingen voor de menselijke geslachtsdelen ter sprake kwamen. Het is opvallend te constateren dat er meer namen voor de mannelijke geslachtsdelen in omloop zijn dan voor de vrouwelijke. Het *Bargoens Woordenboek* komt, als we de op de geslachtsdelen gerichte (scheld)woorden vergelijken, bijvoorbeeld maar tot een twintigtal synoniemen voor het vrouwelijk geslachtsdeel, en daar zitten dan ook nog de meest gangbare bij. Overigens hebben de woordenboekmakers altijd verschillende - tegenstrijdige? - criteria gehanteerd bij het samenstellen van hun lexicons. Van Dale is ten opzichte van bijvoorbeeld Koenen redelijk ruimdenkend geweest in het vermelden van seksualia. Volgens Ewoud Sanders in Onze Taal van september 1991 heeft dat alles te maken met het feit dat de samenstellers zich hebben laten leiden door het Woordenboek der Nederlandsche Taal, dat zich nimmer beperkingen heeft laten opleggen.

Heeft de onevenredige verdeling van de geslachtswoorden iets (of misschien alles) te maken met de mannelijkheid van onze cultuur en de macht van de man daarin? Zou het zelfs kunnen betekenen dat ons wereldbeeld bepaald werd - of nog steeds wordt - door het mannelijk lid? Bekend is in ieder geval dat de mannenheerschappij door de eeuwen heen het maatschappelijk denken en doen sterk heeft beïnvloed. Dat tegenwoordig onze samenleving anders is ingericht, doet niets af aan de waarde en de betekenis van deze grote verzameling woorden voor ‘het geval’.

• Vindingrijkheid

Veel van de namen zijn eeuwenoud (*syn even oude* werd ontdekt in *De Middelnederlandse Boerden*, dr. C. Kruyskamp, 1957) en hebben een lange etymologische geschiedenis, andere zijn van recentere datum. Een aanzienlijk aantal heeft een komische connotatie, weer andere getuigen van vindingrijkheid, of zelfs van weinig omfloerste frisheid. Wat te denken van de prachtige vondst ‘His Royal Highness, Prince Everhard of the Netherlands’ (gevonden in *Maledicta* deel X, 1988-89)? Daar valt de middelmatige, nogal denigrerende term ‘spulletje’ helemaal bij in het niet.

Het heeft er overigens wel veel van weg dat, zodra er maar enige overeenkomst is met de vormgeving (lang, dik, rond, fors), alles wel voor het lid kan doorgaan. Bij sommige metaforen hebben we echter toch het zinsverband nodig om tot een juist begrip te komen (‘ik gooi elke avond mijn anker uit ter hoogte van kaap kont’ of als er iets goed te maken valt: ‘de vredespijp opsteken’).

Eigennamen zijn eveneens heel aantrekkelijk om het geslachtsdeel mee aan te duiden, voor niet-intimi ongetwijfeld ook even geheimzinnig. Henry Miller schreef over zijn ‘John Thursday’ in *Opus Pistorum*. Een andere schrijver, D.H. Lawrence, had het in *Lady Chatterley's Lover* over zijn ‘John Thomas’. En Alberto Moravia wijdde er zelfs een boek aan onder de titel *Hij en ik*, waarin een mislukte filmregisseur

in discussie treedt met zijn langwerpige voorval. Thomas Mann spreekt van ‘eine kecke Moralität’.

• Geen record

Mijn collectie valt in het niet bij de Engelstalige verzameling die Kit Schwartz presenteert in zijn boek *The Male Member*, verdeeld in 22 categorieën van *Sacred Object* (Saint Peter) tot *A dummy* (Greenhorn). Hij komt tot het respectabele aantal van 231, terwijl hij zijn opsomming ‘extensive, though far from exhaustive’ noemt. Uitputtend is zijn collectie in geen geval, want *A dictionary of slang and its analogues* door J.S. Farmer en W.E. Henley van 1890 geeft een opzienbarende opsomming van ongeveer 800 benamingen voor de penis, alleen al in het Engels.

De verwondering over de penis, in welke hoedanigheid dan ook, is alomtegenwoordig in de geschiedenis. Nevenstaande greep uit mijn verzameling is slechts een bescheiden bewijs van die menselijke preoccupatie en vindingrijkheid. Het verzamelen van woorden op dit gebied is en blijft, zoals Gerrit Komrij elders (NRC, 10 november 1982) reeds vaststelde, uiteraard een zaak van toeval en geluk. Een vijftiental lezers van *Onze Taal* verruimden mijn verzameling naar aanleiding van een oproep in dit tijdschrift, eind 1991.

aanwijsstok, bazuin, bedelstaf, Bello, blanke sabel, bobijn, broekneus, buitenboord-dingetje, de jonge heer, de kleine jongen, der junge Albrecht, derde been, deuvik, dobber, driakelbus (16de-eeuwse naam, *driakel* = tegengif), edele delen, (het getal) één (Bargoens), fijtefatje, flambouw, flip, fluit(je), frul, gemacht, gereedschap, haantje, hokketokkestokke (Guido Gezelle), hoogteroer, huwelijksapparaat, instrumenten, Jan zonder handjes, jeukstaart, joystick, kapstok, klabouter, knecht, korte keu, lijfsleutel, loeres, lummelbout, meeloopmaatje, mijne Charel, navegaar (18de eeuw), paddestoel, paling, paus, penseel, pielemoos(je), piemelaar, pientere pookje, piepel, pieper(tje), pieterman, piezelewietje (West-Vlaanderen, wellicht afkomstig van *petit Louis*), plas-partout, pompel, potlood, propeschietter, purperen kardinaal (Bertus Aafjes), rammelaar (van rammelen = coïteren), rampetamper, ridder, robbeklopper, sannes (Bargoens), schaamte (Exodus, *Oude Testament*), sikkkel, sinterklaas, sjniggel, slagwerk, slamassel (Bargoens), slingeraap, sopstengel, speelman, spuitstuk, spulletje (ook: *spullement*), stansje (in de brieven van Jean-Louis Pisuise), steel, straaljager, straalzender, stratemakersstoeltje, tampeloeres, tuihoorn, wijzer, Willem, wortelwas (van *peen is*), zeentje, zwaes (Vlaams), zwelneus, zwieperd

Nog eens: weg standaardtaal

Jo Daan - oud-hoofd afdeling Dialectologie P.J. Meertens-Instituut te Amsterdam

In 'Weg standaardtaal' (septembernummer 1992, blz. 179-182) schrijft Jan Stroop dat tegenwoordig het ABN in de vorm van een homogene standaardtaal niet meer als ideaal en nog nauwelijks als realiteit bestaat. Op veel punten ben ik het met hem eens, maar op drie punten wil ik enige nuancering aanbrengen:

- 1 Het is misleidend de vroegere homogeniteit aan te tonen met oude radio-opnamen. Die laten alleen een bepaalde stijlsoort van dat ABN horen.
- 2 Veel varianten van de standaardtaal van nu komen niet 'naast elkaar' voor, zoals Stroop betoogt. Sommige worden nog steeds gekoppeld aan een hoge of lage status.
- 3 Niet in alle regio's staat men positief of neutraal tegenover dialect, regiolect, sociolect en accent, zoals Stroop beweert.

• Radio-superstandaard

Homogeen Nederlands heeft als alledaagse werkelijkheid nooit bestaan. Ook Van Haeringen zelf, evenals velen van zijn collega's, sprak niet accentloos Nederlands. In zijn tijd was de streek van herkomst van de meeste standaardtaalsprekende Nederlanders met het oor vast te stellen. Het ABN van de radio leek homogeen, omdat voor deze taal bepaalde normen gesteld werden, de normen van de officiële stijl. Veertig tot zestig jaar geleden mocht superstandaard - zoals bijvoorbeeld van dr. P.H. Ritter jr., die rubrieken over literatuur verzorgde - wel, substandaard echter niet. Door de ongewone omstandigheden werd de neiging tot het praten van 'officiële' taal bovendien versterkt. Het spreken in een microfoon, in de geluidarme studio's van de beginperiode, zonder publiek, had een werking die ik het best kan typeren met woorden als verkillend, verdrogend. Ik ervoer dit zelf aan het einde van de jaren veertig, na de verschijning van *Hij zeit wat*, een populair boekje over het Amsterdams. Ik moest er voor de radio over spreken en stond alleen in een kleine studio voor een lesenaar en een microfoon, in het besef dat duizenden vreemde oren luisterden.

'De rechten van de standaardtaal op verandering houden op waar de communicatie gehinderd wordt'

In die situatie kon ik mezelf er niet toe brengen het plat-Amsterdams dat ik in het boekje beschreven had, ook uit te spreken.

• Taal discrimineert

Wat bedoelt Stroop met *naast elkaar* bij punt 2? Ik kan dat niet anders opvatten dan: zonder dat er een waardeoordeel aan verbonden wordt, zonder dat aan een variant

een hogere of lagere status wordt toegekend. Reclamespotjes spreken dat tegen. Bij de reclame voor Croma die een tijd geleden geregeld op de buis verscheen, was meestal een vrouw die randstedelijk sociolect sprak. Daarmee bedoel ik een Nederlands met licht ‘Amsterdamse’ kenmerken. Daarmee werd wel niet een waardeoordeel gesuggereerd, maar duidelijk een sociale groep aangesproken. De knappe, goedverzorgde, jonge vrouwen die bij de reclame voor Always-maandverband dit gevoelige onderwerp moeten aanroeren, spreken daarentegen een Nederlands dat hyperbeschaafd klinkt. Deze Always-vrouwen appelleren aan identificatie met een groep jonge vrouwen die meisjes zich als voorbeeld stellen. Dat kan de verkoop van zo'n onmisbaar artikel sterk bevorderen. Alleen de bouwvakker die niet van steen is, uit Postbus 51, spreekt een sociolect dat wel substandaard genoemd wordt. Hij moet zijn vakgenoten overtuigen. Is dit alles echt *naast elkaar*? Waarom deze verschillende typen omgangstaal? Ook al is er geen verschil in waardering in het spel, er worden groepen aangesproken die in meer dan één opzicht verschillen.

Stroop drukt zich heel voorzichtig uit als hij schrijft dat discriminatie op basis van taalgebruik in Nederland zo langzamerhand verleden tijd lijkt te zijn geworden. Voor West-Nederland heeft hij geen gelijk, voor het oosten - zeker voor het gebied waar ik woon - beslist niet. Er zijn nog altijd allochtonen (ik bedoel daarmee westerlingen of, zoals men hier zegt, Hollanders) die nog steeds hun best doen autochtonen te discrimineren. Ze menen de taal van die autochtonen niet te kunnen verstaan, ook al wonen ze twintig jaar te midden van hen.

Stroop schrijft dat ‘het idee dat het vroegere ABN de sleutel tot succes is’ verleden tijd lijkt te zijn geworden. Nog maar kort geleden haalde een geval van discriminatie de pers. Een Zaankanter werd om zijn accent afgewezen voor een baan in Aalsmeer; Holland discrimineerde in dit geval Holland. Ik adviseer Stroop een onderzoekje in te stellen om erachter te komen wie voor een betrekking afgewezen zijn omdat ze een accent hadden dat afweek van het randstedelijke Nederlands of van het zogenaamd accentloze ‘Hilversums’.

● **Onbeschaafd nu onbeleefd**

De acceptatie van ABN-varianten en de aard van de discriminatie is in de

laatste decennia duidelijk veranderd. Maar ook op dit punt is Stroop onvoldoende geïnformeerd. Hij schrijft over de regionale omroepen: ‘Die zenden voornamelijk in dialect en regiolect uit, en dat maakt dat de oude magische schakel *radio-ABN* verbroken is.’ Welke omroepen? Het SONT, de federatie van streektaal-organisaties in het Nedersaksisch taalgebied, dus het oosten en noordoosten van ons land, heeft onlangs een onderzoek ingesteld naar het aantal uren waarin via de omroep dialect of regiolect in dit gebied gehoord wordt. Het onderzochte gebied omvat Groningen, de Stellingwerven, Drente, Overijssel, de Veluwe en de Achterhoek. De belangrijkste resultaten zijn: in Drente wordt in 15% van de zendtijd dialect gesproken, in 45% afwisselend dialect en standaardtaal, in Groningen respectievelijk 5 en 33%, bij Radio Oost (Overijssel) respectievelijk 1 en 4% en bij Radio Gelderland 2 en 1%. Er wonen te veel mensen in die gebieden die het dialect niet verstaan, zegt men. In deze streken gaat de autochtoon tegenover een allochtoon automatisch over op het Nederlands. Dat automatisme, voortgekomen uit discriminatie, is er zo ingebakken dat het onuitroeibaar lijkt te zijn. Vroeger heette dialect-praten tegen een allochtoon onbeschaafd, nu noemt de autochtoon het onbeleefd.

Een uniforme gesproken standaardtaal is een onding en nu evenmin als vroeger realiseerbaar. Aan strenge normen kan en zal niemand zich houden. Daarover zijn Stroop en ik het van harte eens. Zijn idee om die taal ‘Algemeen Aanvaardbaar Nederlands’ te noemen, lijkt me voortreffelijk. Het is gemakkelijk om ABN te vervangen door AAN, waardoor we het discriminerende ABN misschien kwijtraken. Maar ik zou binnen dat AAN wel grenzen willen stellen om het begrijpen mogelijk te maken. Als de randstedelijke oo een ou wordt, kan de Nederlandssprekende Twent niet meer begrijpen of er *boot* of *bout* gezegd wordt.

De rechten van de standaardtaal op verandering en nuances houden op of moeten gestopt worden waar de communicatie gehinderd wordt.

Beste/lieve/geachte juffrouw Flik

J. Louwen - journalist, Wapenveld

Telefoongesprek

‘U spreekt met Interco, met Marja.’

‘Mag ik meneer Van Vleuten van u?’

‘Die is er niet vandaag. Kan ik u misschien helpen?’

‘Het gaat over het manuscript...’

‘Oh, ja. Stuur dat ons maar toe. Graag rechtstreeks naar Marijke Flik.’

‘Marijke Flik, ik heb het genoteerd. Dank u wel.’

Achter mijn schrijfmachine

Aan Interco, Amsterdam. Ter attentie van Marijke Flik. En dan begint de worsteling: ‘Geachte juffrouw Flik’, ‘Geachte mevrouw Flik’, ‘Geachte Marijke Flik’, ‘Geachte Marijke’, ‘Beste Marijke’, ‘Lieve Marijke’, ‘Geachte mevrouw’, ‘Dag Marijke’?

Ik kom er niet uit. Hoe doen anderen dat?

Naschrift Taaladviesdienst

Als u de geadresseerde niet (goed) kent, kunt u gebruik maken van *Geachte* of *Beste* (voor *Lieve* en *Dag* is echt wat meer nodig). Welke van deze twee u kiest, is afhankelijk van de vraag hoe modern of informeel u denkt dat de geadresseerde of het bedrijf waar hij/zij werkt, is. Ook de leeftijd is soms een bepalende factor (al kan een leeftijdsschatting op grond van iemands telefoonstem bijzonder bedrieglijk zijn).

Juffrouw is uit de tijd: gebruik het alléén als u zeker weet dat de geadresseerde daar prijs op stelt. De voornaam kan tegenwoordig heel goed in de aanhef gebruikt worden.

Hieronder volgt een lijstje van alternatieven (van formeel naar minder formeel) die u kunt gebruiken als u een aanhef zoekt voor iemand die u niet persoonlijk kent:

Geachte mevrouw Flik
Geachte Marijke Flik
Beste mevrouw Flik
Beste Marijke Flik
Beste Marijke (maar dan is er op z'n minst al een telefonische relatie opgebouwd!)

Twijfelachtig zijn:

- ? Beste mevrouw Marijke Flik
- ? Geachte mevrouw Marijke Flik

Andere combinaties lijken onmogelijk; de twee uitersten (formeel/informeel) zijn onverenigbaar:

- * Geachte mevrouw Marijke
- * Geachte Marijke
- * Beste mevrouw Marijke

Het scherp

A. Kassels - beëdigd vertaler, Ridderkerk

Wanneer een voetbalwedstrijd zo hard gespeeld wordt dat het op het randje van het toelaatbare is, kan zoiets een strijd 'op het scherp van de snede' genoemd worden. Een hedendaagse sportjournalist vindt dat het zelfstandig naamwoord 'het scherp' ('snede of punt van een wapen') niet scherp genoeg is en maakt er 'het scherpst van de snede' van (vergelijk: koffiedik - koffiedikker - koffiedikst).

De sportjournalist Lex Muller deed in zijn column 'TerZijde' in het Algemeen Dagblad van dinsdag 16 juni 1992 verslag van de wedstrijd van Oranje tegen het GOS en gebruikte die uitdrukking ook, gelukkig met het goede woord 'het scherp', maar... hij schrijft dan verder: 'Het was een gevecht op het scherp van de schede, zoals Rinus Michels dat graag ziet.'

Een freudiaanse verschrijving?

Afkoekers F. Jansen

Nadat

De Volkskrant van 5-3-92 opende met een griezelverhaal over jongens die voor hun plezier een fietser doodgeknuppeld hadden. Ter wille van de vergroting van het effect stonden de sappigste passages in de tegenwoordige tijd:

'Een van de jongens (...) springt op het fietspad en slaat de man met een stok. Nadat hij van zijn fiets valt, komen de andere jongens erbij staan.'

Hier wringt *valt*: *nadat* eist altijd een voltooide tijd. Dus:

'Nadat hij van zijn fiets gevallen is, komen de andere jongens erbij staan.'

Instinkwoorden

In *Glamourland* had Gert-Jan Dröge het eens over een nieuwe filmstudio die van de modernste snufjes voorzien was, zoals een grote tank voor de 'onderwaterbedscènes'.

Dat laatste woord is een mooi voorbeeld van een instinkwoord: je hoort of leest eerst *onder*, koppelt daar vervolgens *water* aan vast, met als resultaat 'onderwater'. Vervolgens koppel je *onderwater* in één moeite door aan *bed*, wat *onderwater-bed* oplevert, een mogelijk woord, al wordt het moeilijk om je er iets bij voor te stellen. Pas als je *scènes* aan het voorgaande probeert vast te plakken, merk je dat je al eerder, tussen *water* en *bed* namelijk, een grens had moeten trekken: *onderwater-bedscènes*.

Hetzelfde geldt voor *wilsonbekwamen* (Trouw 1-4-92). Toen ik dat woord voor het eerst in een kop las, koppelde ik automatisch *wils* aan *on*, en las *wilson-bekwamen*. Uit de tekst werd me pas duidelijk dat *wils-onbekwamen* bedoeld was.

We koppelen dus automatisch elk volgend woorddeel aan het voorgaande. Dat lijkt heel logisch, totdat we ons realiseren hoe we zinnen lezen. Neem bijvoorbeeld de zin:

'Het is maar goed dat de president van Frankrijk houdt.'

Als we deze zin op dezelfde manier zouden lezen als woorden, koppelden we *van Frankrijk* ogenblikkelijk aan *de president*. Bijgevolg zouden we *de president van Frankrijk* eerst als één geheel interpreteren. Dat deze interpretatie fout is, zou ons duidelijk worden bij *houdt*. Zoiets overkomt ons bij het lezen van zinnen zelden. Bij zinnen passen we dus een heel andere leesstrategie toe dan bij woorden.

Niemand ontkent niet

VVD-prominent Nijpels gaat scheiden van zijn vrouw, die bij D66 een functie vervult. *Privé* (7-3-92) wijdde hier een lang artikel aan, waarin de volgende zin voorkomt:

'Niemand twijfelde eraan dat ze niet op haar eigen man zou stemmen en dat haar loyaliteit niet in de eerste plaats bij Ed Nijpels lag.'

Uit de rest van het stuk wordt duidelijk dat haar loyaliteit wel bij haar echtgenoot lag, waaruit volgt dat de zin ontspoord is. Het laatste *niet* is in ieder geval te veel. Beter is:

'Niemand twijfelde eraan dat ze niet op haar eigen man zou stemmen en dat haar loyaliteit in de eerste plaats bij haar man lag.'

Maar ook deze zin blijft niet goed: er staan nog steeds te veel ontkennende elementen in: *niemand, twijfelde, niet*. Lezers kunnen twee ontkenningen in een zin nog net aan, drie is hun te veel.

Fout op het spoor

De beroemde journalist/columnist/romanschrijver Hofland heb ik nog nooit op een zinsbouwfout kunnen betrappen. Maar op de eerste dag van de treinstakingen in april verscheen van zijn hand een heel boos stuk in NRC Handelsblad (6-4-92), waarin hij zijn medetreinreizigers opriep hun macht te laten gelden. Hofland schrijft daarin:

'(Die macht) zal duidelijker worden als straks de tarieven weer worden verhoogd en de autofiles langer.'

Deze zin deugt niet. Na *langer moet worden* toegevoegd worden. De oorzaak is ingewikkeld. We kunnen in een nevenschikking (twee zinnen of onderdelen van

zinnen verbonden door *en, of of maar*) wel woorden in één helft van de nevenschikking weglaten, maar dat is alleen mogelijk als die woorden aan enkele voorwaarden voldoen. Een van die voorwaarden is dat in de andere helft van de nevenschikking een woord met precies dezelfde vorm en functie op dezelfde plaats staat.

Nu staat er in Hoflands zin in de eerste helft van de nevenschikking wel *worden* (*verhoogd*), maar daarin is *worden* een hulpwerkwoord van de lijdende vorm. Het weggelaten *worden* in de tweede helft is een koppelwerkwoord. Er zit dus niets anders op dan de zin uit te breiden:

'(Die macht) zal duidelijker worden als straks de tarieven weer worden verhoogd en de files langer worden.'

Maar deze zin is wel erg lelijk geworden, met die drie *wordens*. Als we in de eerste helft van de nevenschikking een naamwoordelijk gezegde gebruiken, zijn we uit de brand:

'(Die macht) zal duidelijker worden, als straks de tarieven weer hoger en de files langer worden.'

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Artsonvriendelijker(e) producten

? In een verslag moest ik rapporteren over *artsonvriendelijkere producten*. Mag ik in het bijvoeglijk naamwoord de buigings-e achterwege laten?

! Ja. We mogen de buigings-e weglaten als daarmee voorkomen kan worden dat (meer dan) twee onbeklemtoonde lettergrepen met een sjwa elkaar opvolgen (ANS blz. 331).

Deze e-wegglating doet zich vooral voor bij de volgende twee groepen bijvoeglijke naamwoorden:

1 bijvoeglijke naamwoorden die op *-ig* of *-lijk* uitgaan vóór een *het*woord:

- het onvermijdelijk(e) gedrag
- het verrukkelijk(e) stuk taart
- het verduidelijkend(e) antwoord

2 de vergrotende trap van bijvoeglijke naamwoorden:

- de onbetrouwbaarder(e) collega
- de gematigder(e) oplossing
- het vrouwvriendelijker(e) gedrag

• Wij vertrouwen (erop) dat...

? Is *erop* weglaatbaar in de zin ‘Wij vertrouwen (erop) dat wij u hiermee van dienst zijn’?

! In de zin ‘Ik vertrouw op een ontmoeting’ noemen we het zinsdeel dat met het voorzetsel begint *voorzetselvoorwerp*. Het voorzetsel vormt een vaste combinatie met een werkwoord of met een bijvoeglijk naamwoord:

1 Wij **verheugen** ons **op** uw komst.

2 Hij is **bang voor** een grote catastrofe.

Soms verschijnt in de hoofdzin een zogenoemd *voorlopig voorzetselvoorwerp*: dat is een combinatie van het voorzetsel en het bijwoord *er*:

3 Ik vertrouw **erop** [dat ik je zal ontmoeten].

4 Ik vertrouw **erop** [je te zullen ontmoeten].

Dit voorlopig voorzetselvoorwerp blijft soms echter achterwege (ANS blz. 854). In de volgende zinnen is dat ook heel goed mogelijk:

5 Hij is (er) **bang** (voor) dat er een catastrofe zal ontstaan.

6 Wij hopen (erop) dat de kinderen het fijn zullen hebben.

In andere zinnen is weglating van het voorlopig voorzetselvoorwerp echter uitgesloten:

7 Denk (eraan) dat je iedereen een kaartje stuurt.

8 Hij schept (er) behagen (in) het zijn leerlingen moeilijk te maken.

Daarnaast bestaat er een grote groep woorden - waaronder *vertrouwen* - waarbij weglating van het voorlopig voorzetselvoorwerp tot een 'niet voor iedereen aanvaardbaar' resultaat leidt:

9 Ze vertrouwden (erop) dat ze elkaar in de drukke stationshal zouden vinden.

10 Wij zijn (ervan) overtuigd dat de cijfers dit jaar meevallen.

11 Hij twijfelde (eraan) of hij naar het feest zou gaan.

Onze voorkeur in deze laatste categorie gaat uit naar de versie mét een voorlopig voorzetselvoorwerp.

• Vijf dikste/dikste vijf

? In 'Vraag en antwoord' van oktober 1992 besprak u de verplichte volgorde in de eerste vijf klanten, waarbij twee telwoorden in het geding zijn. Over de volgorde van een combinatie van een telwoord en een overtreffende trap deed u geen uitspraak. Geldt de verplichte volgorde ook voor een woordgroep als *de dikste vijf heren* of is *de vijf dikste heren* ook juist?

! Strenge naslagwerken stellen ook voor een overtreffende trap met een telwoord één volgorde verplicht. Zo lezen we in *Twijfelgevallen Nederlands*: 'er kan er maar één de leukste zijn: *de leukste twee foto's*'.

Toch gaat deze aanbevolen volgorde in tegen het taalgevoel van velen. Een bijvoeglijk naamwoord staat bij voorkeur zo dicht mogelijk bij het zelfstandig naamwoord waar het een belangrijke eigenschap van noemt; het vormt daarmee een vaste combinatie. Zonder overtreffende trap zeggen we *de twee leuke foto's*. Zo kunnen we heel goed een verzameling 'dikste heren/leukste foto's' onderscheiden: combinaties die de taalgebruiker liever niet scheidt door een telwoord. Goed verdedigbaar is dan een groepje 'leukste foto's' uit een grotere groep leuke foto's. Als dat groepje uit twee exemplaren bestaat, klinkt de volgorde *de twee leukste foto's* voor veel taalgebruikers natuurlijker dan die welke enkele naslagwerken ons voorschrijven. Mooi is in dit verband de passage over deze kwestie op blz. 123 van Renkema's *Schrijfwijzer*. Hij schrijft: 'Volgens een overeenkomstige redenering is ook *de grootste twee partijen* fout.' Renkema noemt hier de 'juiste' volgorde fout. Is hij misschien misleid doordat ook voor hem de onjuiste volgorde eigenlijk natuurlijker klinkt?

Wij adviseren de volgorde in dit type woordgroep als 'vrij' te beschouwen.

• Geen beginkapitaal

? Zinnen beginnen altijd met een hoofdletter. Maar waar komt die als de zin met een cijfer begint, zoals in '80% verzuimde naar het werk te gaan'?

! Nergens. Alléén het eerste woord van de zin begint met een kapitaal. Als dat eerste woord door een of meer cijfers wordt uitgedrukt, dan kan deze algemene regel niet werken en blijft de beginkapitaal weg.

De gezongen apotheek

Jacques Klöters

De oorworm

Vanmorgen werd ik wakker met een moeilijk melodietje in m'n hoofd:

Tadadoe tadadoe tedadadoe tedadatadadoe tadadoe Puttin' on the Ritz.

Irving Berlin schreef het in 1929 voor een film. Ik dacht altijd dat het eenvoudige tekstfragmenten waren die in je hoofd bleven hangen, maar in dit geval is het een ingewikkeld muzikaal motief dat eindigt met de woorden: *Puttin' on the Ritz*. Ik weet niet eens wat de titel betekent. Nu ik erover nadenk, in *Something* van George Harrison zit ook zo'n raar moment:

Don't want to leave her now, you know I believe and how tadada da da da,

een gitaarfiguurtje dat nooit meer uit ons hoofd zal gaan. Zou je krankzinnig kunnen worden van een lied dat maar niet uit je hoofd gaat? Nog mazzel dat *Puttin' on the Ritz* een aardig geval is, maar stel je voor dat ik almaar

En we drinke, drinke, drinke, totteme zinke, zinke, zinke

blijf horen. Of iets slepends zonder eind:

Als de klok van Arnemuiden...

Wijlen Jaap van Praag, die dit lied groot maakte, werd eens benaderd door een heemschutter die zei dat er in Arnemuiden helemaal geen klok was. Van Praag antwoordde 'Ja, maar ik zing ook: als de klok van Arnemuiden'. Al dit soort leuke anekdotes kunnen *Puttin' on the Ritz* niet uit m'n hoofd doen verdwijnen. De Duitsers noemen zo'n lied treffend een *Ohrwurm*. In de Amerikaanse hitfabrieken is dit onderdeel het belangrijkste van het lied. *You gotta hook?* zeggen ze. Ze bedoelen met 'hook' dat onderdeel van een lied dat je aandacht grijpt en dat in je herinnering vast blijft haken. *Puttin' on the Ritz* en *Something* hebben een instrumentale 'hook'. In de huidige popmuziek is men ver afgeraakt van de melodie; het gaat er ook vaak niet meer om aardige akkoord-opeenvolgingen, maar om de 'groove'; het ritme van het stuk is het belangrijkste geworden. De muziek verlaat ongaarne de computer, en de 'hook' blijkt vaak een geluidseffect van de synthesizer te zijn. Een mooi voorbeeld van hoe een geluidseffect de 'hook', het verkoopargument van een lied werd, is het *Smurfenlied* van Vader Abraham, waarin elke tweede regel met elektronisch vervormde stemmetjes gezongen werd. (Sorry hoor, dat ik deze verschrikkelijke gebeurtenis nog even ophaal.) Parodieën op liederen parodiëren altijd de 'hook'.

Er is dus de instrumentale en de elektronische ‘hook’, maar het kan ook anders. In de meeste gevallen is er een tekstregel plus muziek die je gehoorgang inkruipt, zich nestelt in je slakkehuis en je treitert met het gehamer op je aanbeeld. *Puttin' on the Ritz*. Het spreekt vanzelf dat de maker van een lied z'n ‘hook’ op de gunstigste plaats zet: meestal de eerste regel van het refrein of meteen aan de kop van het lied. Daar zit hem de kneep, in de titel. Er zijn nogal wat Nederlandse hits die hun populariteit te danken hebben aan een voornaam. Ik hoorde laatst vijftig besnorde, kaalgeschoren mannen gekleed in spijkerbroek en houthakkershemd, in een nichtenkroeg het lied *Maaanuela* zingen. En Herman Pieter de Boer dichtte

Annabel, het wordt niets zonder jou, Annabel.

Hij heeft in de reclame gezeten en weet wat een slagzin is.

Een ‘jingle’ is een muzikale slagzin waarin het enige wat telt, is dat de boodschap onmiddellijk overkomt en blijft hangen. Er zijn nogal wat titels in de Nederlandse populaire muziek die lijken op advertentie-slogans. Het opschrijven van de woorden roept ogenblikkelijk de muziek en zelfs ook de uitvoering op:

Breng die rozen naar Sandra!

commandeerde Ronnie Tober terwijl hij een agent met zijn bloed bedreigde.

Koffie! Koffie! Lekker bakkie koffie! zong Rita Corita terwijl de koffiefabrikanten zich verheugd in de versgebrande handen wreven.

Glaasje op? Laat je rijden!

lijkt in opdracht geschreven en heeft het praktische dat

Ach vaderlief toe drink niet meer

ontbeert. Herkent u de uitroep voor *hurrrr!?* Het is de bronstkreet uit *De Wilde Boerndochtere* van Ivan Heylen. Men vist ook wel met andere haakjes. *Waarheen, waarvoor?* is een existentiële hook.

Daar mag je alleen maar naar kijken, maar aankomen niet

is een pedagogische en

Huilen is voor jou te laat

is een hook die populair is als justitiële correctie. En in de afdeling curiosa liggen de speciale effecten zoals de hook tussen haakjes:

Ik sta op wacht (zonder hemd, zonder broek).

De kostbaarste en zeldzaamste hook is geen fragment maar het hele lied. Meestal bevat het dan een verhaal dat je niet loslaat. *Het hondje van Dirkie. Ketelbinkie. De gezusters Karamazov. Puttin' on the Ritz. Shit!*

Van Hilvo-turbo tot taalverval De NRC-taaldag

Peter Burger

‘Ronflonflon, Forza, Ziggurat, Jiskefet. De radiobode lijkt wel een Polynesisch kookboek’, verzuchtte Jan Kuitenbrouwer op de toogdag van taalliefhebbers die NRC Handelsblad organiseerde. Rare talen en vreemde talen: over zalvend sociojargon en onbegrijpelijke vaktaal.

Vertalen, dat is wat natuurkundigen moeten leren. Hun plannen en resultaten in begrijpelijke woorden presenteren aan studenten, aan collega's uit verwante vakgebieden, en vooral aan de subsidiegever. ‘Subsidieaanvragen voor NWO worden nu in wetenschappelijk Engels geschreven, zodat ze beoordeeld kunnen worden door vakgenoten, terwijl juist dit het moment is waarop het parlement moet kunnen zeggen of een onderzoek wel een miljoen waard is. Natuurkundigen moeten gedwongen worden hun abracadabra te vertalen, omdat hun werk anders ontaardt in maatschappijvreemde moderne rederijkerij. Als dit niet gebeurt, is het ook slecht voor ons vak: een wetenschap van ingewijden die elkaar toemompelen, zal wegwijnen en verstenen.’

Dat zei Frans Saris, directeur van het Instituut voor Atoom- en Molecuulfysica, op de taaldag van NRC Handelsblad, die op 28 november werd gehouden in de universiteitsgebouwen van de Amsterdamse Oudemanhuispoort. Onder de noemer ‘Rare Talen en Vreemde Talen’ hoorden ruim 650 NRC-lezers lezingen aan over vaktaal en jargon; 350 van hen namen deel aan werkgroepen waarin hun inzendingen op de poëzievertaalwedstrijd van de krant werden besproken. NRC Handelsblad hoopt van deze dag een jaarlijks terugkerend taalevenement te maken.

● Gejeremieer

Na Hugo Brandt Corstius' betoog over ironie, sprak advocaat Mout over de moeilijkheden van definities in de taal van de wet. De causerie van Van Dale-redacteur Hans Heestermans ging over *connaisseurs*, in het bijzonder die van taal. Heestermans onderscheidde drie typen (‘En alle drie zijn geabonneerd op *Onze Taal*.’): de genieter, de bezorgde en de betweter, die ook een fanatiek ingezonden-briefschrijver is.

‘De genieter smult van teksten met als enige klinker de e en van een nieuw scheldwoord als *tepeltje taptemelk*, een variatie op *lulletje rozewater*. Hij kent de obscurste uitdrukkingen en brengt die ook graag te pas, niet om te epateren, maar om de schoonheid van de taal te verhogen.’

De bezorgde daarentegen wanhoopt over de verloedering van de taal. Hij heet bijvoorbeeld W.F. Hermans en klaagt over de uitdrukking ‘zijn twijfels hebben’. Hoeveel twijfels precies, wil Hermans weten, twee, twintig? De dichteres Elly de Waard is ervan overtuigd dat het Nederlands achteruitgaat omdat niemand de geslachten van de zelfstandige naamwoorden meer kent. Voor zulke bezorgden bewaart Heestermans een verzameling gejeremieer over taalverval vanaf de zestiende eeuw, een eindeloze herhaling van telkens dezelfde klachten. De geslachtsregels

waren in de Gouden Eeuw al een probleem: Hooft liet zelfs binnen één regel een woord mannelijk en vrouwelijk zijn.

Het derde type, de betweter, is nauwelijks een liefhebber te noemen. Hij krijgt bij woorden die afwijken van wat hij op school heeft geleerd een waas voor ogen en grijpt de pen om te klagen bij Van Dale. ‘*Ondertussen*, dat is toch een contaminatie van *onderwijl* en *intussen*, dat mag u toch niet opnemen in uw woordenboek!’ Wanneer Van Dale antwoordt dat het woord al duizend jaar oud is, zegt de betweter mokkend zijn vertrouwen in het woordenboek op.

● Hilvo-turbo

Een bezorgde is ook CDA-kamerlid Frans-Jozef van der Heijden, die zich in november afvroeg of de Taalunie geen maatregelen moet treffen tegen de ‘rammeltaal’ van discjockeys en quizmasters. Zijn naam werd bij de opening van de taaldag aangehaald door adjunct-hoofdredacteur Max van Rooy: ‘Gelukkig moet de Taalunie niets hebben van een verplichte taalscholing voor Jeroen van Inkel en andere discjockeys. Gelukkig, want als ze beter spraken, zouden wij naar ze moeten luisteren. Voor ons taalminnaars geldt: hoe beroerder het taalgebruik, hoe meer vrije tijd.’

Jan Kuitenbrouwer, die als dagsluiter optrad met een voorproefje uit zijn nieuwe boek *Neo Turbo*, deed de klacht van Van der Heijden af met: ‘Maffia klaagt over zakkenrollers.’ Om vervolgens de boutade van Van der Heijden over Hilversum, ‘een van de grootste taalfabrieken van ons land’, nog eens dunnetjes over te doen.

Kuitenbrouwer hekelde de onnadenkendheid van het Hilvo-turbo: ‘En we hebben vanavond weer een paar heel specifieke onderwerpen voor u.’ ‘En dan nu: knutselen met kinderen.’ Hij maakte zich vrolijk over namen van radio- en tv-programma's: ‘De exotische fantasienaam: Ronflonflon, Forza, Ziggurat, Jiskefet. De radiobode lijkt wel een Polynesisch kookboek.’ Hij spotte met het bodemloze begrip van Henk Mochel in *Rondom 10*, waarin ‘zelfs de inbreker zich uitdrukt in het zalvende sociospraakje. “Dat koevoetje geeft je toch een stukje zekerheid.”’ En hij imiteerde het brouwen van de ‘oraal gehandicapte’ journaallezer Gijs Wanders (‘de OV-jaawrkaawrt’).

Hans Heestermans kan weer wat materiaal uit de jaren negentig van de twintigste eeuw toevoegen aan zijn verzameling klachten over taalverloeding.

Een bundel met de teksten van de lezingen is te bestellen door f17,50 over te maken op girorekening 4265902 van het Genootschap Onze Taal in Den Haag o.v.v. ‘Rare Talen en Vreemde Talen’. Het boek verschijnt eind januari, en is niet te koop in de boekhandel.

Het lexicon van een veranderend wereldbeeld

Marc De Coster - Tienen, België

De gebeurtenissen in Joegoslavië hebben ervoor gezorgd dat het begrip *vrede* alweer verdwenen is. Welk dividend hebben de omwentelingen sinds 1989 onze woordenschat opgeleverd? Marc de Coster haalt herinneringen op aan de *Sinatra-doctrine*, *duiviken* en andere eendagsvliegen in het jargon van de internationale politiek.

‘Na de *pendeldiplomat* koos Amerika voor de *kanonneerboot-diplomat*’

De geschiedenisboeken zullen uitmaken of Gorbatsjov een briljant staatsman was. Eén ding is zeker: het wereldbeeld werd mede door zijn toedoen grondig gewijzigd. Niet alleen introduceerde hij in het westen begrippen als *glasnost* en *perestroika* (ooit vertaald als *verbouwing*), maar ook maakte hij een einde aan de *Brezjnev-doctrine*, die interventie in een ander socialistisch land rechtvaardigde wanneer daar het socialisme in gevaar kwam. Op 12 november 1968 werd de *Brezjnev-doctrine* ten uitvoer gebracht: Russische tanks rolden Praag binnen en maakten een einde aan het *socialisme met een menselijk gezicht* (deze uitdrukking wordt toegeschreven aan een Poolse dichteres), belichaamd in de persoon van Alexander Dubček.

Met Gorbatsjov deed de *Sinatra-doctrine* haar intrede: elk land van het voormalige oostblok bepaalde van nu af aan zelf zijn koers. De term, bedacht door de Russische regeringswoordvoerder Gerasimov, verwijst naar de zin uit het populaire liedje *My way* van Frank Sinatra: I did it my way.

De *grote communicator*, zoals Gorbatsjov in de westerse pers genoemd werd (een bijnaam die ook van toepassing was op zijn Amerikaanse rivaal Ronald Reagan), lanceerde eind jaren tachtig ook nog een ander begrip: het *Europese huis*; Europa moest volgens de voormalige Sovjet-president een gemeenschap worden van soevereine staten, met grenzen waar mensen, goederen en ideeën ongehinderd konden passeren. Het idee was natuurlijk niet nieuw: Hitler droomde al van een *Festung Europa*: een verenigd Europa, maar dan onder Duits bewind. Het woord *Festung* of *Fort* moet wijzen op de ondoordringbaarheid: bemoeizucht of invloed van de rest van de wereld wordt geweerd. Nu in het Europa van 1992 politieke en economische vluchtelingen steeds vaker geweigerd worden, duikt in de pers de term *fort Europa* weer op.

Tegenstanders van het verenigde Europa vrezen dat ons continent een sterk economisch en militair blok wordt dat nog nauwelijks openstaat voor immigranten, laat staan voor hun cultuur. Zo zal Gorbatsjov de term wel niet bedoeld hebben.

Toen de Sovjet-Unie niet langer meer beschouwd kon worden als het *Rijk van het Kwaad* (*Evil Empire*, een titel bedacht door Ronald Reagan), introduceerde president Bush het begrip *nieuwe wereldorde*, een pijnlijke echo van de *nieuwe orde* die Hitler destijds wilde vestigen. De term *nieuwe wereldorde* werd echter niet bedacht door

Bush zelf maar door zijn adviseur Brent Scowcroft, een van zijn commandanten tijdens de Golfoorlog. In die oorlog koos Amerika voor de *kanonneerbootdiplomatie*: militair machtsvertoon. De *pendeldiplomatie* van James Baker (die in navolging van Kissinger voortdurend met het vliegtuig pendelde tussen de bondgenoten) leidde tot dit resultaat. De Golfoorlog leverde veel nieuwe woorden op, vooral militaire (eufemismen zoals *chirurgische ingrepen*, *slimme bommen*, *precisiebombardementen*, *collaterale schade*), maar ook nieuwe begrippen voor niet-militaire verschijnselen. Zo hadden deskundigen het vaak over *deformatie* (informatie die zwaar gecensureerd wordt) en over het *nachtmerrie-scenario*. In de pers dook ook regelmatig het woord *duivik* op. Hiermee duiden voorstanders van militair ingrijpen in de Golf tegenstanders aan die noch *duif* noch *havik* waren in de politieke betekenis van het woord. Deze woorden werden voor het eerst gebruikt tijdens de Cubacrisis in 1962. Eigenlijk ging het om een vertaling van het Amerikaanse slangwoord *dawk* (samentrekking van *dove* en *hawk*).

De Iraakse invasie in Koeweit kwam op het moment dat het begrip *vredesdividend* in de Verenigde Staten en in de NATO-landen terrein won. Het voorstel voor zulk een *vredesdividend* (Eng. *peace dividend*) kwam er al in de jaren zestig, toen sommige mensen vooruitliepen op het einde van de Vietnam-oorlog. Met het geld dat uitgespaard zou worden op defensie kon men de eigen economie opkrikken en de levensstandaard van de armen verbeteren. Pas na de val van de Berlijnse muur en het opengaan van de grenzen van de vroegere landen van het Oostblok werd er opnieuw gesproken over *vredesdividend*. Een groot aantal westerse politici vond dat een deel van de defensiebegroting beschikbaar moest zijn voor hulp aan de voormalige Sovjet-Unie. Met de mobilisatie in de Golf en de nieuwe brandhaarden op de Balkan wordt het woord *vredesdividend* vandaag de dag nog weinig in de mond genomen.

De woordenboekentest [3]

Jaap Bakker

Nadat in voorgaande maanden de grote Nederlandse woordenboeken zijn ontleed, komen nu onder het mes: Prisma, Kramers, kleine Koenen en kleine NN (Van Dale Hedendaags). Het zijn alle vier populair geprijsde uitgaven met een eigen karakter en vaak verrassende kwaliteiten, zoals blijkt uit dit laatste rapport van het lexicaal-anatomisch laboratorium.

Deze maand staat de schijnwerper op de categorie van til- en betaalbare lexicografische werken, in de wandeling ‘handwoordenboeken’ genoemd. Niet alle goedkope uitgaven komen aan de orde; ik heb me beperkt tot de woordenboeken met een eigen identiteit. Daartoe behoort ook het *Nieuw handwoordenboek Nederlands* van Van Dale, maar dat boek heb ik buiten beschouwing gelaten omdat het binnenkort uit de roulatie zal worden genomen. De test heeft betrekking op de volgende werken:

- Kramers Nieuw Woordenboek Nederlands, 20ste druk;
- Wolters' Woordenboek Nederlands Koenen, 29ste druk (‘kleine Koenen’);
- Van Dale Handwoordenboek van hedendaags Nederlands, 1ste druk (‘kleine NN’);
- Prisma Handwoordenboek Nederlands, 2de druk.

Als u precies wilt weten hoe de cijfers tot stand zijn gekomen, zult u het juninummer van vorig jaar moeten opslaan. Ik geloof echter dat het verhaal ook zonder die gedetailleerde verantwoording wel te volgen is.

Bij de beoordeling van bovengenoemde handwoordenboeken heb ik dezelfde maatstaven aangelegd als bij de eerder besproken ‘grote vier’. Dat levert hier en daar nogal lage rapportcijfers op, maar die moet u niet te snel als ‘onvoldoendes’ interpreteren. Het is nogal logisch dat een boek van 1000 à 1500 pagina's minder uitvoerig en diepgaand kan zijn dan een pil van vijf kilo. En er staat tegenover dat in sommige opzichten de kleintjes het even goed of zelfs beter doen dan de grote. U kunt dat zelf vaststellen door de rapporten te vergelijken met de tabel ‘Testresultaten grote woordenboeken’.

● Schoolwoordenboek

Woordenboeken in de prijsklasse van twintig tot vijftig gulden zijn bij uitstek ‘schoolwoordenboeken’.

Een goed schoolwoordenboek moet uiteraard betrouwbaar en betaalbaar zijn. Daarnaast vind ik ‘completeheid’ een belangrijke vereiste, omdat men op de middelbare school niet alleen hedendaagse teksten leest (en produceert), maar ook

geconfronteerd wordt met de taal van voorbije decennia - bijvoorbeeld in de literatuurles.

Van de vier handwoordenboeken is er maar één dat voldoende recht doet aan de oudere woordenschat, namelijk Kramers. De horizon van Koenen is veel beperkter dan ik had verwacht. Hij mist allerlei befaamde archaïsmen (*popel, stenen, vervaren*), en is het enige Nederlandse woordenboek dat de uitdrukkingen *ark des verbonds, doorn in het vlees, Egyptische duisternis, leviathan* en *verzenen* niet kent. Werkelijk alle sporen van de christelijke cultuur zijn in dit boek uitgewist, met een grondigheid die keizer Nero jaloers zou hebben gemaakt.

Een schoolwoordenboek moet ook hulp bieden bij actief taalgebruik: het schrijven van opstellen en verslagen, het voorbereiden van spreekbeurten en het redigeren van de schoolkrant. Een van de belangrijkste voorwaarden daarvoor is een adequate behandeling van het idioom (vaste verbindingen tussen naamwoorden, werkwoorden en voorzetsels). In dit opzicht blinkt vooral Prisma uit, gevolgd door Koenen. Het besproken viertal vertoont, naast allerlei onderlinge verschillen, één opmerkelijke overeenkomst: het vrijwel ontbreken van normatieve steun. Onofficiële woordvormen, germanismen en anglicismen worden beschreven zonder een syllabe van commentaar. Alleen Prisma plaatst af en toe een waarschuwend label. Vreemd dat juist schoolwoordenboeken zich zo weinig normatief opstellen. Uit vrees voor een bevoogdend imago? Of omdat dit soort informatie als luxe wordt beschouwd? Wat de motieven ook mogen zijn, ik vind het een gebrek dat scholieren onkundig worden gelaten van een taalgebruiksaspect waaraan in de grotemensenwereld de laatste tijd steeds meer belang wordt gehecht.

● Middenklassers

Als ik nu de balans opmaak van de acht onderzochte naslagwerken, geloof ik dat wij door onze woordenboeken heel redelijk worden bediend. Weliswaar is er niet één in alle opzichten geslaagd, maar er zijn toch diverse lexica met zoveel sterke kanten dat men hun schaduwzijden graag voor lief neemt.

Bij mezelf bespeur ik het meeste enthousiasme voor de grootste en voor de kleinste woordenboeken. Achteraf ben ik wat minder tevreden over de middenklassers (de grote Koenen en de grote NN), die in vergelijking met de rest te weinig waar voor hun geld leveren. In bijstaande consumentenbondachtige tabel heb ik het begrip (informatieve) ‘waar’ uitgedrukt in aantallen tekens: letters, cijfers, symbolen, leestekens, spaties. Een simpele deling maakt duidelijk hoeveel de informatie in ieder woordenboek kost.

De grote Koenen en de grote NN zijn onvoordelig, ook als men ze vergelijkt met hun beknopte versies. Ze hebben uiteraard meer ingangen, maar onder dat koren bevindt zich nogal wat kaf: trefwoorden die nutteloos zijn omdat men ze nooit in een algemeen woordenboek zou zoeken. De grote Koenen bevat vele encyclopedische termen van dat type (*Balije van Utrecht, Kaagweek, Maria-Theresia-daalder*). En de grote NN heeft, met verbluffende onoordeelkundigheid, talloze medische termen opgenomen die noch voor leken, noch voor art-

sen relevant zijn (*faneroscopie, parorexie, terathanasia*).

Overigens zijn deze middenklassers allerminst slecht, maar redelijkerwijs zouden ze niet meer dan honderd gulden mogen kosten.

• Gebrek aan stijl

Nu we toch aan het terugblikken zijn: er is één type naslagwerk dat nog ontbreekt in het lexicografische aanbod. Ik mis een *stijlwoordenboek*, dat wil zeggen, een lexicon dat volledig in dienst staat van de actieve taalgebruiker. Alle besproken woordenboeken besteden aandacht aan actief taalgebruik, maar ze zijn geen van alle compleet. Nog steeds is het bijna onmogelijk te achterhalen dat je de redactie over een krant kunt 'voeren', dat een weg een bocht kan 'beschrijven', dat je onderzoek kunt doen 'aan' een bepaald fenomeen, of welke alternatieven er zijn voor de luie voorzetseluitdrukkingen 't.a.v.' en 'm.b.t.'.

Een stijlwoordenboek put zich uit in vaste verbindingen, geeft afbreekpunten, stijllabels en realistische uitspraakinformatie, en maakt serieus werk van synoniemen: het vermeldt bijvoorbeeld dat *creatie* niet alleen synoniem is met 'schepping', maar in bepaalde contexten ook met 'gewaad' of 'soepjurk'. Ten slotte geeft het boek voorlichting over barbarismen en notoire valkuilen (zoals *tweede beste of niet in het minst*) met vermelding van goed-Nederlandse alternatieven.

Zo'n naslagwerk hoeft geen diepgaande betekenisverklaring te geven en kan zich beperken tot de hedendaagse woordenschat. Van de bestaande uitgaven lijkt mij Van Dale NN het best toegerust om tot een optimaal 'actief' woordenboek uit te groeien. NN heeft een goede infrastructuur, en een uitgever die ongetwijfeld over kelders vol bruikbaar materiaal beschikt.

Ik heb woordenboeken al eens met levenspartners vergeleken; dat mag dan een wat overspannen beeldspraak zijn geweest, een feit is wel dat woordenboeken in complexiteit nauwelijks voor mensen onderdoen. Daarom heb ik ervan afgezien ze in een hitparade-rangschikking onder te brengen. Het ging mij om een karakteranalyse, een inventarisatie van sterke en zwakke eigenschappen. De keus is thans aan u.

DE PRIJS VAN DE INFORMATIE

<i>Uitgave</i>	<i>Prijs</i>	<i>Tekens*</i>	<i>Prijs/milj. tekens</i>
Prisma	f 19,90	4,28 milj.	f 4,65
Van Dale Kleine NN	f 49,50	7,43 milj.	f 6,66
Kramers	f 52,90	7,64 milj.	f 6,92
Kleine Koenen	f 49,50	7,05 milj.	f 7,02

* *Inclusief alle extra's: gebruiksaanwijzingen, bijlagen, aanhangsels, en (bij Verschueren) encyclopedische artikelen. In de rapporten per woordenboek zijn alleen de tekens van het woordenboekgedeelte in de telling betrokken.*

Grote Van Dale	f 285,-	31,76 milj.	f 8,97
Verschueren	f 199,-	16,03 milj.	f 12,41
Van Dale grote NN	f 135,-	10,50 milj.	f 12,86
Grote Koenen	f 152,-	10,52 milj.	f 14,45

TESTRESULTATEN GROTE WOORDENBOEKEN

	<i>Gr. Van Dale</i>	<i>Verschueren</i>	<i>Gr. Koenen</i>	<i>Gr. VD Hedend.</i>
Trefwoorden	240.000	105.000	95.000	87.500
Oudste woorden	10-	7½	7½	4+
Nieuwste woorden	9 +	5½	3½	6½
Diepgang van de informatie	12-	8½	7+	5
Betekenisverklaring	10-	6+	7-	5-
Hulp bij actief taalgebruik	7½	7+	6-	7
Gebruiksvrijheid	6½	7	6-	8-

KRAMERS (1990)

Prijs	f 52,90
Trefwoorden	79.000
Tekens	7,6 miljoen

Compleetheid

Oudste woorden	6+
Nieuwste woorden	5-

Diepgang van de informatie 6-

Royale hoeveelheid deelbetekenissen, waaronder opvallend veel Zuidnederlandse. Relatief uitvoerige etymologische informatie, maar te weinig vaste verbindingen.

Betekenisverklaring 7-

Over het geheel genomen is Kramers een prima uitlegger. Fraaie staaltjes van definieerkunst worden echter afgewisseld met lelijke missers. Zo ontbreekt het werkwoord *pleuren*, en wordt *buddy* omschreven als 'vaste vriend van een homofiel' - een definitie waarin alleen de woorden 'van een' correct zijn.

Hulp bij actief taalgebruik**5½**

Adequate grammaticale informatie. Afbreekpunten. Veel gebruikssfeerlabels, goed leesbare en bruikbare uitspraak-informatie. Weinig idioom, nauwelijks normatieve steun en geen synoniemen.

Gebruikersvriendelijkheid**7+**

Alle trefwoorden zijn volledig uitgeschreven en staan aan het begin van de regel. Aangename typografie; alleen de vetgedrukte spellingvarianten, accenttekens en afbreekpunten werken wat afleidend.

Algemene indruk

Een veelzijdig woordenboek, het meest geschikt voor de 'passieve' taalgebruiker die ook weleens oudere teksten leest. Bij de betekenisomschrijving laat Kramers af en toe een steek vallen. Toch imponeert hij als een begaafde explicateur die plezier heeft in z'n werk.

KLEINE VAN DALE NN (1988)

Prijs	f 49,50
Trefwoorden	70.000
Tekens	7,3 miljoen

Compleetheid

Oudste woorden	4-
Nieuwste woorden	5-

Diepgang van de informatie 5-

Vrij veel deelbetekenissen, maar weinig vaste verbindingen en hoegenaamd geen etymologische of encyclopedische informatie.

Betekenisverklaring 5

De uitleg van woordbetekenissen en vaste verbindingen is pittig en beknopt - helaas vaak té beknopt om het ware begrip te doen doorbreken. Nauwelijks redactionele toelichtingen of voorbeelden. Daardoor schiet de uitleg van een moeilijk woord als *metonymie* tekort, ondanks de formeel juiste definitie.

Hulp bij actief taalgebruik 4½

Veel synoniemen, veel stijl- en gebruikssfeerlabels. Weinig idioom, te weinig gegevens over woordsoort en woordgeslacht, geen afbreekpunten, geen normatieve steun. De afwezigheid van zowel herkomst- als fonetische informatie maakt dat men over de uitspraak van woorden als *bigot* en *fuselage* in het duister tast.

Gebruikersvriendelijkheid 8

De artikelen, de pagina's en het boek als geheel zijn overzichtelijk en uitnodigend. Aparte spreekwoordenlijst. Bezwaarlijk is het tegen-intuïtieve verwijfsbeleid: de betekenis van 'een zuigeling aanleggen' staat niet bij *aanleggen*, niet bij *zuigeling*, niet bij *baby* maar bij *kind*.

Algemene indruk

Strak gestructureerd en bekwaam vormgegeven, maar inhoudelijk zo plat als een dubbeltje. Voor geen enkele gebruikersgroep het woordenboek van de eerste keus.

KLEINE KOENEN (1992)

Prijs	f 49,50
Trefwoorden	70.000
Tekens	6,8 miljoen

Compleetheid

Oudste woorden	3
Nieuwste woorden	8½

Diepgang van de informatie 5½

Relatief veel deelbetekenissen en vaste verbindingen. Erg weinig herkomstinformatie: van woorden als *etui*, *folklore* en *macho* wordt de taal van oorsprong niet vermeld.

Betekenisverklaring 6+

Duidelijke uitleg, vaak met behulp van uit het leven gegrepen voorbeeldzinnen. Ook het idioom komt er goed af. Veel aandacht voor het hedendaagse vocabulaire van krant en tv-journaal. De oudere woordenschat wordt echter kwantitatief en kwalitatief veronachtzaamd.

Hulp bij actief taalgebruik 6-

Zeer complete grammaticale informatie. Afbreekpunten. Weinig stijl- en gebruikssfeerlabels, geen enkele normatieve steun. De uitspraakinformatie is toereikend, behalve voor de Engelse woorden: daarvan wordt slechts de oorspronkelijke (dus niet de bij ons gebruikelijke) uitspraak vermeld. Wel erg gemakzuchtig, hoor.

Gebruikersvriendelijkheid 7

Veel woorden niet aan het begin van de regel noch volledig uitgeschreven. Overigens is het boek overzichtelijk en goed hanteerbaar. Extraatjes: titulatuur, spellingregels, lijst van binnen- en buitenlandse aardrijkskundige namen, leuke inleiding.

Algemene indruk

Een degelijk en aangenaam naslagwerk, sterk op de actualiteit gericht en met grote didactische kwaliteiten. Helaas besteedt Koenen onvoldoende aandacht aan de geschiedenis van de woorden en de woorden van de geschiedenis.

PRISMA (1990)

Prijs	f 19,90
Trefwoorden	42.000
Tekens	4,2 miljoen

Compleetheid

Oudste woorden	4
Nieuwste woorden	2-

Diepgang van de informatie 5+

Vrij weinig deelbetekenissen, spaarzame herkomstgegevens maar wel bijzonder veel bruikbare vaste verbindingen (*vrijwaren*: van, voor, tegen; *geduld*: oefenen, betrachten, enz.; *hert*: roedel, burlen, enz.).

Betekenisverklaring 4

De verklaring van woorden en vooral vaste verbindingen is heel beknopt. Voorbeeldzinnen zijn er nauwelijks. De auteur doet echter zijn best om in weinig woorden zo veel mogelijk duidelijk te maken. Zo wordt de definitie van *metonymie* doeltreffend verhelderd met het voorbeeld '10 zeilen, 10 schepen'.

Hulp bij actief taalgebruik 6½

Voldoende grammaticale gegevens, weinig stijl- en gebruikssfeerlabels maar wel enige normatieve steun. Afbreekpunten. Adequate uitspraakinformatie. Door de grote hoeveelheid verbindingen is deze Prisma als 'schrijfhulp' van grote waarde.

Gebruikersvriendelijkheid 5½

Klemtoon wordt aangegeven door onderstreping. Uitspraak in gewone letters. Trefwoorden volledig uitgeschreven maar vaak niet aan het begin van de regel. Het boek blijft niet goed vlak liggen. De artikelen zijn onlogisch opgebouwd (de basisgegevens van een woord staan bijv. helemaal achteraan) en de typografie is om zeeziek van te worden.

Algemene indruk

Ondanks cosmetische bezwaren voor zijn prijs een verrassend goed pocketwoordenboek: behoorlijk volledig en zeer behulpzaam bij actief taalgebruik.

Werkende werkwoorden

Marcel Lemmens - Opleiding Tolk-Vertaler, Rijkshogeschool Maastricht

In november 1991 schreef A.C. Spoel uit Etten-Leur op blz. 5 van Onze Taal het volgende: ‘Het onovergankelijk gebruik van het overgankelijke werkwoord *wijzigen* is vaker regel dan uitzondering. Zo sierde de volgende ingezonden mededeling in tweekleurendruk in formaat 20 x 20 cm de voorpagina van de NRC: DE POSTTARIEVEN WIJZIGEN PER 1 JULI.’ A.C. Spoel schreef de PTT hierover een brief en kreeg als antwoord ‘(...) dat een dergelijke fout niet meer zou voorkomen.’ Uit een mededeling op een giroafschrift van zusteronderneming Postbank blijkt dat het gewijzigde gebruik van *wijzigen* niet met één belofte in een heel bedrijf uit te bannen is: ‘In januari wijzigt de toezending van afrekeningen enigszins: zie Geldkoers van deze maand.’

• Verschuivingen

Wijzigen is slechts een van de vele voorbeelden van verschuivingen in overgankelijkheid. Deze verschuivingen kunnen worden veroorzaakt door ‘verwisseling’ van werkwoorden of door invloed van buitenaf. Zo zou het voorbeeld van *wijzigen* kunnen worden gezien als een verwisseling met het onovergankelijk (= zonder lijdend voorwerp) gebruik van het werkwoord *veranderen*: *de tarieven veranderen*. Een voorbeeld van beïnvloeding van buitenaf is *lekken*, als in **1** en **2**, dat wellicht naar analogie van het Engelse ‘leak’ overgankelijk (= met lijdend voorwerp) gebruikt wordt (het lijdend voorwerp is in deze voorbeeldzinnen onderwerp geworden wegens de lijdende vorm):

1 Verder werd gelekt (door een stafid) dat Kennedy via zijn maîtresse Campbell Exner contacten onderhield met de mafiagebieden Sam Giancana en John Roselli.
(de Volkskrant, 20-7-91)

2 Er wordt opvallend weinig gelekt. Notulen van de ministerraad, interne notities, geheime rapporten, niets is heilig - maar zodra het over het staatshoofd gaat, weet iedereen opeens weer wat *discretie* betekent. (Vrij Nederland, 21-12-91)

Terwijl het overgankelijke werkwoord *wijzigen* onovergankelijk gebruikt wordt, worden sommige onovergankelijke werkwoorden dus ook wel eens met een overgankelijk werkwoord verward. Zo gebruikte ‘Bob de Rooij’ in het tv-programma De Schreeuw van de Leeuw op 16 maart 1991 *opgroeien* in plaats van *opvoeden*:

3 Hoe wil je dat kind dan opgroeien?

In andere gevallen is het niet duidelijk of we te maken hebben met vreemd Nederlands of gewoon Vlaams (vaak beïnvloed door het Frans). Zo gebruikte de Vlaming Julien Schoenaerts op 5 januari 1991 tijdens het praatprogramma van Sonja Barend *gelukt* waar een Nederlander *geslaagd* zou hebben gezegd:

4 (...) en daarin is men gelukt.

In een reclamespotje van Crocky Chips dat afgelopen jaar af en toe werd uitgezonden, werd gespeeld met een soortgelijk verschil tussen het Vlaams en het Nederlands:

5 Vlaming: ‘(...) en ze proeven nog beter ook.’

Nederlander: ‘(...) en ze smaken nog beter ook.’

• Wederkerend worden

Een ander maar verwant soort verschuiving bestaat uit het weglaten of toevoegen van een wederkerend voornaamwoord bij sommige werkwoorden. Vooral toevoeging van een wederkerend voornaamwoord komt geregeld voor:

6 (...) als Thorbecke zich uit zijn graf op zou rijzen(...)

(De heer Wolffensperger (D'66) in NOS-Laat, 20-3-91)

7 (...) de band [tussen vader en zoon] bouwt zich tijdens de film op. (Ruud ter Weijden in BIOS op RTL-4, 6-1-91)

In 6 hebben we te maken met een onovergankelijk werkwoord dat wederkerend is gebruikt, in 7 met een overgankelijk werkwoord. In het volgende voorbeeld uit de Nederlandse vertaling van *The Quincunx* (blz. 37) is *zich* juist weggelaten:

8 (...) en aan het eind van de meent bereikten wij de brug waar de weg splitste.

Er zijn twee werkwoorden waarbij vrij vaak een verwisseling plaatsvindt met een ander, in betekenis verwant, werkwoord: *irriteren* en *missen*. In 9 en 10 wordt *irriteren* verward met *zich ergeren* en *zich storen/zich stoten*:

9 (...) en dan irriteren de mensen zich.

(Hugo Walker in Studio Sport, 2-6-91)

10 Het CDA irriteert zich aan de opstelling van Groen Links.

(NOS-Laat, 5-2-91)

Een soortgelijke verwisseling, met *bedroeven*, vinden we in 11:

11 (...) en dat betreurt mij.

(De heer Blaauw (VVD) in Den Haag Vandaag, 5-9-91)

• Er mist iets

Nagenoeg ingeburgerd is het veranderd gebruik van *missen* in de betekenis ‘ontberen/ontbreken’ in zinnen met *er* (**12** en **13**) en in zinnen waarin het werkwoord onovergankelijk gebruikt wordt (**14** en **15**).

Dergelijke constructies met *ontbreken* leveren geen enkel probleem op (*Er ontbreekt iets/De doos ontbreekt*), maar de mogelijkheden met *missen* zijn eigenlijk beperkt tot *Hij/het mist iets*.

12 Maar wat mist er dan precies? (Presentator van Match op RTL-4, 12-12-91)

13 Van Dale moeten terugsturen omdat er een katern uit mistte [sic]. (Opmerking in een toets van een eerstejaarsstudent, 10-1-91)

14 Voor snelle snuffelaars:

showroommodellen, lichtbeschadigde of incomplete (soms mist alleen de doos) PC's, (...)

(Advertentie in de Volkskrant, 9-7-88)

15 Maar nu mist de cedille.

(Wim de Bie, 18-12-88)

Natuurlijk valt niet iedereen in de val. Toch zijn velen geneigd *missen* anders te gebruiken. Zo ook de heer Bolkestein van de VVD, die op 27 februari 1991 de volgende haperende zelfcorrectie ten gehore bracht:

16 De 3 miljard die mist, eh, eh, ontbreekt, is (...)

De verwarring met *missen* is soms nog groter, zoals blijkt uit het volgende voorbeeld uit het Sportjournaal van 8 augustus 1991, waarin sportverslaggever Eddie Poelman óf *liggen* had moeten gebruiken óf *miste*, zonder *liet*:

17 Marcel Lindenaar, die een goede kans liet missen.

Van Dale geeft aan dat het werkwoord *openen* in de betekenis van ‘opengaan, geopend worden’ onovergankelijk gebruikt kan worden, zoals in het volgende voorbeeld:

18 Theater aan het Vrijthof opent vrijdag officieel.

(Zondagsnieuws, 22-3-1992)

In deel 11 van het Woordenboek der Nederlandsche Taal van 1910 wordt dit gebruik van *openen* niet vermeld, wat erop duidt dat er in de loop der jaren een verandering is opgetreden. In de rubriek Vraag & Antwoord (Onze Taal 1992 nummer 7/8, blz. 159) werd deze constructie met *openen* door de Taaladviesdienst nog als een anglicisme omschreven.

De voorbeelden in dit stuk getuigen van verandering in het gebruik van een aantal werkwoorden. Ze zijn weliswaar uitgesproken of geschreven door slechts één persoon, maar toch geven in het bijzonder de voorbeelden met *wijzigen*, *lekken*, *irriteren* en *missen* aan dat sommige veranderingen betrekkelijk snel worden overgenomen en geaccepteerd. Zo vinden er voortdurend verschuivingen plaats die niet te stuiten zijn en waarvan vele uiteindelijk in woordenboeken worden vastgelegd. Het Nederlands verandert nu eenmaal onder onze ogen, stukje bij beetje, of we het willen of niet.

Noenmaal

C. Kostelijk - Heiloo

Een woordenboek redigeren is moeilijk, vooral als redacteuren het aandurven het woordgebruik nader te preciseren, opdat een groot publiek zo nauwkeurig mogelijk ingelicht wordt. Is dit woordgebruik zeer beperkt en behoren de redacteuren zelf niet tot die groep van gebruikers, dan zullen er inlichtingen ingewonnen moeten worden. Heel goed is dit mijns inziens gebeurd bij het lemma *noenmaal*. Van Dale (1950) vermeldt nog voorzichtig ‘maaltijd om 12 uur; in deft. st. voor lunch’. Van Dale 11 (1984) geeft als omschrijving ‘(niet alg.; in form. en arch. taalgebruik) maaltijd om 12 uur; lunch’.

Dat evenwel voorzichtigheid betracht moet worden bij het gebruik van het synoniem ‘lunch’ zal de uit Gulpen afkomstige Pierre Krans - bijna twintig jaar chef-kok van het Koninklijk Huis - stellig beamen. Toen hij met koningin Beatrix de *lunch* wilde bespreken en daarbij het woord *lunch* gebruikte, reageerde de Koningin daarop met: ‘Mijnheer Krans, *lunch*, komt u soms uit Den Haag? Dat woord gebruiken wij hier niet. Wij hebben het hier over *noenmaal*.’ (De Telegraaf, 12 maart 1992)

Rara, wie schreef dat? Vorm contra inhoud

F. Jansen

Herinnert u zich nog Augustijn? Augustijn was eind 1991 het bekendste huisdier van Nederland, toen zijn baasje, staatssecretaris Kosto, direct na de Rara-aanslag op zijn privé-woning, hem troostend in zijn armen sloot. Alles was nog redelijk goed afgelopen, behalve voor de politie, die het nog steeds niet gelukt is om de leden van de ‘Radikale Anti-Racistiese Aktie’ voor het gerecht te slepen.

Wie zijn die Rara-leden? Helemaal onzichtbaar zijn zij niet, want ze maakten zich tweemaal schriftelijk bekend. Eerst in een ‘zelfinterview’ (dat is een vraaggesprek waarin de geïnterviewde zelf de vragen stelt, waarop hij vervolgens antwoord geeft), dat in het blad *Konfrontatie* van juni 1991 werd opgenomen. De tweede keer in een ‘Kommunikee’ dat de groep vlak na de aanslagen in november 1991 verspreidde. Deze documenten geven een beeld van het gedachtengoed van de actiegroep. Bovendien kan een vergelijking van beide documenten antwoord geven op de vraag hoe consistent Rara in zijn publikaties is. In het bijzonder kan men zich afvragen of de pennevoerder van het ‘kommunikee’ dezelfde is als die van het zelfinterview.

• Inhoudsanalyse

Deze vragen zijn een kolfje naar de hand van Nijmeegse polemologen, die in 1992 *De redenering achter de bom* publiceerden. Een groot deel van dat boekje is gewijd aan een *inhoudsanalyse* van zelfinterview en kommunikee. Een inhoudsanalyse gaat als volgt. Eerst noteert de onderzoeker over welke ‘objecten’ (personen, organisaties en zaken) in de tekst een uitspraak wordt gedaan. Vervolgens herschrijft hij de zinnen in het document die over deze objecten gaan, in zogeheten kernzinnen. Zin 1 bestaat bijvoorbeeld uit de kernzinnen **a**, **b** en **c**:

- 1** *Het Rara-kommunikee wordt door het kabinet terecht als waanzinnig betiteld*
1a *Het kabinet betitelt het Rara-kommunikee als waanzinnig*
1b *Rara geeft een waanzinnig kommunikee*
1c *Het kabinet maakte de opmerking terecht*

De volgende stap is: vastleggen welke relaties de kernzinnen leggen tussen de objecten. Zo geeft **1a** een relatie weer tussen *kabinet* en *Rara*. De andere twee kernzinnen drukken vooral uit hoe de schrijver zich verhoudt tot Rara. Ook kan men per relatie onderzoeken hoe stellig de schrijver zich uitdrukt. Alle gegevens over de relaties bij elkaar genomen, geven een nauwkeurige indruk van de opinies van een schrijver en de mate van stelligheid waarmee hij die verkondigt.

Hoewel de resultaten van de inhoudsanalyses van het zelfinterview en het kommunikee op detailpunten verschillen, blijkt dat beide teksten heel goed uit de pen van een en dezelfde schrijver gevloeid kunnen zijn: een tobberige intellectueel, met een nogal boertig gevoel voor humor.

• Spelfouten

Na die geleerde inhoudsanalyses komt een verrassend lange voetnoot van de redacteur van de serie waarin *De redenering achter de bom* verschenen is. Die geeft juist argumenten waarom de twee documenten van verschillende schrijvers afkomstig zijn. Het opmerkelijke is dat zijn argumenten niets met de inhoud, maar alles met vorm en taalgebruik te maken hebben. Ten eerste wijst hij erop dat het zelfinterview op computerschijf aangeleverd werd, en het kommunikee op een ouderwetse schrijfmachine werd getikt. Ten tweede staan in het zelfinterview spelfouten van het type *je vind*, die in het kommunikee ontbreken. Ten derde is het zelfinterview geschreven in de spelling die eens met progressiviteit werd geassocieerd, bijvoorbeeld: *analyties*. In het kommunikee wordt alleen de titel zelf progressief gespeld.

De vraag is nu: waar moeten we de meeste waarde aan hechten? Aan de ene kant vind ik het tamelijk logisch dat de inhoudsanalyses zo overeenkomen. Wie een andere kijk op de wereld heeft, gaat niet bij zo'n actiegroep. Aan de andere kant zijn

‘De meeste mensen zijn er zich niet van bewust dat ze bijzondere zinsconstructies gebruiken’

juist fouten en andere afwijkingen van de voorkeurspelling buitengewoon oppervlakkige taalverschijnselen. Ik kan me goed voorstellen dat de schrijver van het ene document zulke fouten er in een laatste correctieronde nog net uitgehaald heeft, maar daar bij het andere document geen tijd voor had.

● **Alternatief: stijlanalyse**

Een van de aardige eigenschappen van de bundel is dat de beide Rara-documenten integraal in de bijlagen staan. De lezer kan dus zelf mee gaan speuren. Daarbij viel mij iets heel anders op. In het interview vinden we:

Onze werkwijze brengt nu eenmaal een bepaalde voorbereidingstijd met zich mee. Tijd die de ontwikkelingen tijdens de Golfoorlog ons niet gaf.
(blz. 72)

In het kommuniquee:

Het blijkt de ideale manier om de aandacht van verkiezingsbeloften van de CDU af te leiden. Beloftes die van de hereniging niet het beloofde paradijs op aarde maakte. (blz. 78)

De twee laatste zinnen vertonen twee opvallende overeenkomsten. Ten eerste bestaan ze uit een zelfstandig naamwoord, *tijd* respectievelijk *beloftes*, waaraan een bijvoeglijke bijzin geplakt wordt. Zulke elliptische zinnen zijn in het Nederlands wel mogelijk, maar ze brengen een dramatisch effect teweeg: er komt een onheilspellende nadruk te liggen op het ‘losse’ zelfstandig naamwoord. De tweede overeenkomst is dat beide zinnen een fout tegen de grammatica bevatten. De tijd kan geen ontwikkelingen geven, en het paradijs geen beloftes maken. Het is natuurlijk omgekeerd: de ontwikkelingen *gaven* ons geen tijd, en de beloftes *maakten* geen paradijs van Duitsland. In geleerde termen: de Rara-schrijver maakt discongruenties: hij laat het werkwoord met het lijdend voorwerp overeenstemmen en niet met het onderwerp.

Zijn deze twee overeenkomsten nu een doorslaggevend bewijs voor een identieke pennevoerder? In geen geval. De overeenkomsten zouden alleen bewijskracht hebben als andere schrijvers van het (semi-)academische type geen elliptische zinnen en fouten tegen de grammatica zouden maken. En die maken ze wel. Het is volgens mij wel de moeite waard om de stijl van beide documenten eens echt grondig te analyseren. En daarmee bedoel ik niet zozeer spelling-eigenaardigheden, en ook niet de woordkeus. Dat zijn immers taalverschijnselen die makkelijk geïmiteerd of vermeden kunnen worden. Ik heb wel het oog op de aanwezigheid van bijzondere zinsconstructies, vooral omdat de meeste schrijvers zich er niet van bewust zijn dat ze die gebruiken.

L. Wecke en F. Wester (red.), 1992, *De redenering achter de bom. Een inhouds-analyse van twee Rara-documenten*. Cahier 53 van het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken. KU Nijmegen.

Inhalen en voorbijsteken

Lic. Charles Vanderhaegen - St. Denijs-Westrem, België

Een van de vreemde verschillen tussen het Vlaams en het Nederlands is het gebruik van de woordjes *inhalen* en *voorbijsteken*. Het is voor een Vlaming raadselachtig hoe een Nederlander kan weten of hij iets *inhaalt* of iets *voorbijsteekt*. Een Vlaming maakt een onderscheid dat ook in het Frans, het Engels en het Duits voorkomt. In het Frans spreekt men van *rejoindre* of *rattraper* waar in het Vlaams *inhalen* wordt gebruikt. *Inhalen* betekent daar ‘iemand bereiken door sneller te gaan dan hij gaat’. *Voorbijsteken* betekent ‘na iemand te hebben ingehaald, hem voorbijgaan, zodat men hem achter zich laat’. In het Frans: *dépasser*.

In het Engels vindt men *to catch up with* voor *inhalen* en *to overtake* voor *voorbijsteken*. In Engeland kunt u borden tegenkomen met de vermelding ‘no overtaking’. U mag dus de auto's die voor u zijn, niet *voorbijgaan*.

In het Duits vinden we *einholen* voor *inhalen* en *überholen* voor *voorbijsteken*. Zelfs in het Spaans vinden we twee verschillende woorden: *alcanzar* voor *inhalen* en *adelantar* voor *voorbijsteken*.

Het woord *voorbijsteken* wordt voor het eerst in de dikke Van Dale opgenomen in de elfde druk (1984). Waarschijnlijk ontbrak het omdat het in Nederland volledig onbekend is en de Vlaamse medewerkers van Van Dale vermelding hebben nagelaten. In Nederland wordt *voorbijsteken* in ieder geval niet gebruikt.

Je vraagt je wel af hoe Nederlanders een duidelijke vertaling kunnen geven van een zin als ‘Na hem te hebben *ingehaald*, is hij er zelfs in geslaagd hem *voorbij te steken*.’ Op de openbare weg zijn er steeds autorijders die anderen willen beletten hen *voorbij te steken*. *Inhalen* kan niemand beletten. Het is in mijn ogen dan ook ergerlijk dat men langs de Vlaamse wegen borden ziet met ‘inhalen verboden’. Dit is slecht Vlaams, want *inhalen* mag iedereen, als men zich maar aan de snelheidsregels houdt, maar *voorbijsteken* is wat anders. De tekst zou moeten luiden: ‘voorbijsteken verboden’.

Het kastje van Barbanelle Lexicoëzie

Ewoud Sanders

Er moeten er meer zijn. En betere. Daarom is deze inventarisatie tevens een oproep. Want wie de moeite neemt de gedichten samen te brengen waarin Nederlandse woordenboeken en lexicografen figureren, kan niet anders dan concluderen dat de vaderlandse lexicografie is verdoemd tot gelegenheidspoëzie. En dat kan toch niet waar zijn.

Ik ken slechts één serieuze poging om een woordenboek in een gedicht te vereeuwigen. Die werd in 1967 ondernomen door Maarten Mourik. Mourik legde het er nogal dik bovenop, want hij noemde zijn bundel *Van Dale en de dood*. Het titelgedicht luidt:

*Blijkens onze grote van Dale
zijn er zo'n honderdvijfentwintig
varianties op het thema 'dood':
je kunt op tientallen manieren dood gaan,
dood zijn, dood maken of op een andere manier
met de dood van doen hebben -*

*Alleen, in de praktijk van alledag
schijnt er maar één relatie mogelijk;
ook daar is 't eerste en het laatste woord:
de dood - doodzwijgen.*

Mourik bereikte er geen onsterfelijkheid mee en het mag kenmerkend heten dat de bladzijde uit de achtste druk van de grote Van Dale, die staat afgebeeld op het omslag van zijn bundel, eindigt met het woord *dooddoener*.

Al het andere is gelegenheidspoëzie. Wat niet wil zeggen dat het per se om slechte gedichten gaat.

• Zwaarste straf

Er zijn in de gedichten waarin woordenboeken en lexicografen een rol spelen enkele thema's te onderscheiden. Het belangrijkste is dat het maken van een woordenboek een straf is die je je ergste vijanden nog niet zou willen aandoen. In *Over het maken van woordenboeken* (Deventer, z.j. (1984)) citeren B.P.F. Al en H.L. Cox een Duitse lijkrede uit 1675, waarin deze passage voorkomt:

*Hat jemand was verwirckt und bösen Lohn verdienet,
Den schicke ja nicht hin, daß er wird ausgesühnet
Ins Zucht- und Marterhaus - Galeeren sind zu schlecht -
Er schreib ein Wörter-Buch; so marterst du ihn recht.*

Drie jaar daarvoor, in 1672, schreef Trommius in het derde deel van zijn concordantie:

*Is 't dat oyt Rechter wil een schamper oordeel vellen,
Waerdoor hy allermeest can den Misdader quellen;*

*Die laet hem nimmermeer in 't naare Rasp-huys gaen,
Noch oock van dach tot dach aen 't sware Berch-werck staen:
Maer leg hem op, dat hy gae Woord-Registers maken.
Dus sal hy alle soort' van straffe teffens smaken.*

Een variatie op dit thema is onder andere te vinden in de *Grand Dictionnaire François & Flamand* (Amsterdam 1717) van F. Halma:

*Zoo iemant is gedoemt om zwaare straf te draagen,
Behoeft hy 't Rasphuis niet daar hy zyn dagen slyt,
Of dat de Rechter hem laat in de Mynen plaagen;
Want welk een straffe men in deze plaatzen lydt,
't Komt in geen evenwigt met die van Woordenboeken;
dat werk besluit al 't geen hier straffe of lyden heet:
Wel waarom zou men dan een ander lyden zoeken
Voor hen die waardig zyn te draagen 't grootste leet?*

Overigens is het een blijk van historische barmhartigheid dat deze dichtregels verschenen na de dood van Adriaan Koerbagh (1632-1669). Want mogen de dichters het samenstellen van een woordenboek een zwaardere straf vinden dan dwangarbeid in het rasphuis, Koerbagh belandde wegens het blasfemische karakter van zijn woordenboek daadwerkelijk in het rasphuis, waar hij na een jaar van uitputting stierf - iets wat het samenstellen van een woordenboek nog nimmer heeft teweeggebracht. De lijdensweg van Koerbagh is vastgelegd in een anoniem gedicht uit 1672 waarvan de eerste regels al eerder in *Onze Taal* werden geciteerd (nr. 5, 1992).

• **Als zij aan de zij zijn**

Verreweg de meeste lexicografische gelegenheidsgedichten hebben betrekking op het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Daarin zijn drie categorieën te onderscheiden: lofdichten, spottgedichten en gedichten van of over redacteurs van dit woordenboek.

Het voornaamste lofdicht op het *Woordenboek* werd in 1891 door dominee-dichter E. Laurillard voorgedragen op het Taal- en Letterkundig Congres te Gent. Het werd gepubliceerd in de *Handelingen* van dit congres en in ten minste één krant. Laurillard was indertijd secretaris van de zogeheten Commissie van Bijstand van het WNT, die vier jaar daarvoor op zijn initiatief was opgericht. Bovendien was hij samen met Taco H. de Beer druk aan de slag met het samenstellen van een eigen woordenboek. Ongetwijfeld zal dit laatste zijn bewondering voor de mammoettaak van Matthias de Vries, de vader van het WNT, nog hebben aangewakkerd. Het oorspronkelijke gedicht telt zes coupletten; hier volgen het eerste en het vijfde couplet:

*Allengs rijst toch 't gebouw, dat als Taalmagazijn
Heel den voorraad der sprake vergaart -
Ied'ren vorm in zijn kast, ied'ren toon op zijn lijn,
Ied're spreuk in haar lijst, ieder woord in zijn schrijn,
En zoo ied're vertolking van geest en gemoed,
Van gevoel en gedachten bewaart.*

*Allengs rijst toch 't gebouw, dat, hoe hooger het rijst
Op zijn breedten en krachtigen voet,
Des te luider de kennis der bouwlieden prijst,
Des te klaarder hun moed en volharding bewijst,
Des te wijderen kring tot de erkentenis dwingt:
'Wat ze bouwden, dat bouwden ze goed'.*

De Haarlemse letterkundige Johannes van Vloten (1818-1883) was een stuk minder te spreken over het WNT. Vooral het tempo waarin de afleveringen verschenen, wekte met regelmaat zijn spotlust op. In 1883, het jaar waarin hij zou sterven, publiceerde hij een boek getiteld *Nederlandsche Spelling- en Woordenboeksgrieven; de waarheid aan en omtrent Dr. M. de Vries*. Op de eerste bladzijde van dit boek staat een spotdicht dat sindsdien in historische artikelen over het WNT talloze malen is geciteerd. Het is getiteld 'Dertig jaar uit de lijdensgeschiedenis van 't woordenboek'.

*O, luid weêrklinkt de lofbazuin!
Het Woordenboek kwam tot ajuin
In dertig jaren al; dat heet
Zijn tijd voorzeker welbesteed!
't Duurt nu geen dertig jaar gewis,
Eer 't tot azijn genaderd is;
Stel voor elk verdre letter maar
Twee derde van die dertig jaar,
Dan staat al na een eeuw of vier
't Geheel gedrukt reeds op 't papier!*

*Is 't waar wat Genesis ons zegt,
Dat eens Methuus'lem, de oude knecht,
Er meer dan negen mocht beleven,
Wel, ziet men aan De Vries dan geven
De helft maar van dien tijd, voorwaar;
Zoo krijgt hij 't zelf nog kant en klaar!*

Niet alleen Van Vloten vond dat het WNT een beetje moest opschieten. Ook diegenen die bij het WNT betrokken waren, zagen ernaar uit dat het Woordenboek zou worden voltooid. Zo maakte mr. P.F. Hubrecht in 1882 op de begrotingspost van het Woordenboek de volgende aantekening:

*Wat zullen ze blij zijn
Wanneer ze aan de zij zijn.*

Twee jaar later herzag Hubrecht deze dichtregels. In een aantekening op een brief van Matthias de Vries van 30 maart 1884 schreef hij:

*Als wij aan het woord zij zijn
Zullen allen blij zijn
Die er bij zijn;
Dat zullen niet wij zijn.*

Onbewust stichtte Hubrecht met deze regels een poëtische school, die tot op de dag van vandaag aanhangers heeft. Zo rijmelde P.J. Verdam, voorzitter van het bestuur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL), de stichting die verantwoordelijk is voor de uitgave van het WNT, in 1981 ter gelegenheid van het 130-jarig bestaan van het Woordenboek:

*Wanneer zullen zij aan zij zijn?
Wij mogen vandaag blij zijn
Omdat Gij wij nabij zijt.*

En Dick Wortel, assistent bij het WNT, kwam halverwege 1992 nog eens op deze poëtische kwestie terug in een gelegenheidsgedicht van eigen hand:

*Nu wij aan het woordje zij zijn
Zullen allen blij zijn
Die er bij zijn;
En dat zullen wij zijn.*

● Haast en versnelling

Met deze regels was voor gedichten over het WNT het grote thema bepaald: het tempo van verschijnen. De gedichten zelf blinken doorgaans uit door kortheid, mogelijk in navolging van mr. Hubrecht. Zo dichtte P.F. Schmitz in 1970 in het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (nr. 86, blz. 287), naar aanleiding van de verschijning van de nieuwste aflevering van de letter V, die liep van *vloeken* tot *vlot*:

*W.N.T.
Krijgen ze haast?
Na ruim een eeuw van waardig zoeken,
Is nu het Woordenboek tot vloeken.
'k Ben niet verbaasd.*

C. Kruyskamp, redacteur van het WNT en samensteller van de grote Van Dale, kreeg op dezelfde bladzijde gelegenheid om te reageren. Hij dichtte:

*Wij hébben haast.
Voor eeuwen van godzalig zoeken
Reikt onze taalschat; ook na vloeken
Zijn wij nóg verbaasd.*

De letter V van het Woordenboek der Nederlandsche Taal heeft opmerkelijk veel gedichten opgeleverd. Toen WNT-redacteur F. de Tollenaere in maart 1959 vrijwel in zijn eentje het eerste deel van deze letter voltooide, droeg Lien de Graaf, assistent bij het Woordenboek, deze regels aan hem op:

*(...) Wat is een vadermoorder,
En wat een varsity?
Weet ge waar valeriaan wast,
En venkel, kent ge die?*

*Al deze schone zaken,
Goe vriend, deel ik u mee,
Uit 't leste, vers geprinte
Deel achttien, WNT.*

Dertig jaar later, in 1988, was de letter V eindelijk voltooid. Ter gelegenheid van deze gebeurtenis bracht het INL in eigen beheer een boekje uit, getiteld *Variaties op*

V. Er staan verschillende gedichten in; ik laat er hier één volgen, dat van WNT-redacteur Dirk Geirnaert. Het is getiteld ‘Epitafium’:

*Hier ligt de V,
begraven door zeer velen.
Versneld voltooid
in 't graf gegooïd?
Ach..., in 40 jaar
en in 8 delen.*

• Bezongen redacteurs

Komen we ten slotte tot de laatste categorie: gedichten van of over redacteurs van het Woordenboek der Nederlandsche taal. Niemand is in dit opzicht produktiever geweest dan de al eerder genoemde Lien de Graaf. De Graaf was van 1942 tot 1972 assistent bij het WNT. Bij haar afscheid kreeg zij een feestbundel aangeboden waarin 22 gelegenheidsgedichten van haar hand zijn opgenomen. De Graaf schreef die ter gelegenheid van jubilea, huwelijken, promoties of het afscheid van collega's. Zij koos meestal de vorm van een parafrase van een oud gedicht. Verschillende gedichten zijn dan ook geschreven in zeventiende-eeuws Nederlands of zelfs in het Middelnederlands. Ter illustratie volgt hier een fragment van een gedicht dat zij in 1961 schreef voor Kruyskamp, toen 25 jaar redacteur van het WNT.

*(...) Schoon hy der lofprysing nyet begheerde
Siet hy heeft den grootsten roem ghecreghen
DOCTOR KRUYSKAMP is een man van deghen:
Vyf ende twintich jaren is het leden
Dat hy ten Woordenboecke in is ghetreden.
Men seyt dat BERGHEN ende DALEN malcandren nyet ghemoeten
Maer in hem comt VAN DALE VAN DEN BERGHE minlyc groeten.*

• Oproep

Ik zoek naar voorbeelden van gedichten waarbij het woordenboek als bron van inspiratie heeft gediend. Onder anderen Achterberg en Buddingh' zouden zich door het woordenboek hebben laten leiden, maar in welke gedichten?

Bestaan er nog andere gedichten of liedteksten waarin Nederlandse of buitenlandse woordenboeken of lexicografen figureren? Reacties graag met bronvermelding. Bij voorbaat dank voor de medewerking.

Met dank aan Dick Wortel,
Jaap Bakker, Jaap Engelsman en
Rob Tempelaars

Rugtitels als poëzie

Onder redacteuren van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) is het een bekende anekdote. Toen in 1889 eindelijk het vierde deel van dit mammoetwoordenboek was voltooid, bleek de laatste aflevering te eindigen op het woord *glaasje*. Het eerste deel liep van A tot *Ajuin*, een rugtitel die bij Johannes van Vloten de spotlust had opgewekt. Matthias de Vries, de vader van het WNT, was dan ook weinig gelukkig met het vooruitzicht dat de rugtitel van het nieuwste deel G tot *Glaasje* zou moeten worden - een inhoudsopgave die al te gemakkelijk zou kunnen worden toegeschreven aan een dronken of stotterende lexicograaf. En dus werd 'Glaasje. Zie Glas' - langer is dit trefwoord niet - verbannen naar het volgende deel. Als laatste woord voor deel vier werd na enig zoeken *gitzwart* gevonden, een samenstelling die eigenlijk bij *git* thuishoort, maar die vanwege de bange voorvoelens van De Vries een paar plaatsen in het alfabet mocht opschuiven.

Rugtitels vormen de meest in het oog springende poëzie die een woordenboek of naslagwerk aankleeft. Het WNT valt in dit opzicht een beetje tegen. De beste voorbeelden zijn: *glaasje-harspleister*, *plettenquoyer* en de profetische rugtitel, uit 1910, *ooit-ozon*. Veel beter zijn de rugtitels van de Oosthoek en de Winkler Prins. De inhoud van deel drie van de eerste druk van de Oosthoek wordt samengevat met de samenstelling *Bourbon-communisme*. De Winkler Prins maakt op deel zeven van de vijfde druk reclame voor eigen zaak met *Elsevier-gebit*, en het geringe succes van de vierde druk van de Winkler Prins (1914-1922) moet misschien mede worden toegeschreven aan de voor die tijd gewaagde rugtitel van deel acht: *geiler-handvuurwapen*.

Poëzie in woordenboeken zie je op twee plaatsen: in voorbeeldzinnen en in kopregels. In het WNT vind je talloze dichtregels, en in de nieuwste Van Dale zijn citaten opgenomen uit de gedichten van onder meer Bloem, Nijhoff, Achterberg en Kopland. Van Dale-hoofdredacteur Heestermans heeft aangekondigd dit aantal in de dertiende druk te willen uitbreiden met de mooiste Nederlandse dichtregels. Tot die tijd kunnen liefhebbers hun hart ophalen aan de spontaan gevormde poëzie die in de kopregels van woordenboeken te vinden is. Enkele voorbeelden uit de nieuwste druk van de grote Van Dale: *nachtblauw-nachtijls*, *Levants-leven*, *moe-moederhart*, *verleden-verlegen* en *voorbeeldeloos-voorbij*.

Modieuze ballast

René Appel - taalkundige, Amsterdam

Taal is in veel opzichten overdadig. Zo wordt in het Nederlands het meervoud vaak twee keer uitgedrukt, bijvoorbeeld door middel van een telwoord en door een meervoudsuitgang bij het zelfstandig naamwoord: *twee boeken, veel tafels*. Een uitzondering vormen aanduidingen voor geld, gewicht, afstand, enzovoort: *vijf gulden, drie kilo*.

Waarom wordt bepaalde informatie twee keer onder woorden gebracht? Vermoedelijk om de hoorder te helpen, om te bewerkstelligen dat de boodschap beter overkomt.

Maar er is ook een ander soort overdadigheid, die ik modieuze redundantie zou willen noemen: er worden woorden of korte uitdrukkingen ingevoegd die in feite betekenisloos zijn. Ze dragen niet bij aan de betekenis van de zin, ze hebben geen betekeniswaarde. Enkele jaren geleden schreef Remco Campert een column waarin hij het verschijnsel ‘hartstikke bedankt’ aan de kaak stelde. Te pas en te onpas, bijvoorbeeld wanneer je als klant in een winkel met (inderdaad) gepast geld betaalt, word je ‘hartstikke bedankt’. Ik hoorde een quizmaster onlangs tegen alle deelnemers ‘zeer bedankt’ zeggen, nadat ze weer een rondje vragen achter de rug hadden. *Hartstikke* en *zeer* zijn hier betekenisloos geworden.

Hier volgen nog enkele voorbeelden.

Samen. We moeten hier samen een oplossing voor zien te vinden (vooral gebruikt in ‘teamoverleg’ in de zachte sector, om een personeelsprobleem te lijf te gaan; *samen* moet dan vermoedelijk saamhorigheid suggereren).

Met elkaar. We spreken met elkaar af dat dit punt op de volgende vergadering terugkomt (zie onder *samen*).

Nadrukkelijk. We zijn nadrukkelijk bezig nieuw beleid te voeren (*nadrukkelijk* zit in dezelfde hoek als *hartstikke* en *zeer*; de spreker wil misschien aangeven dat er niet zomaar een beetje wordt aangerotzood, dat het nieuwe beleid een serieuze zaak is).

Bewust. We hebben bewust gekozen voor een nieuwe aanpak. Wat wilde u anders? Onbewust kiezen?

Gericht. Dit is een methode voor gerichte hulp aan kinderen met rekenachterstanden (vreemd genoeg wordt steeds vaker expliciet gezegd dat iets *gericht* is, alsof er anders zou worden verondersteld dat het maar in het wilde weg, ongericht en dus onnadenkend gebeurt).

Positief. Alle leden van het team zullen positief bij deze nieuwe ontwikkeling worden betrokken. (Proef op de som: laat *positief* weg, en er staat precies hetzelfde.)

Het laatste woord geeft al aan waarvoor bijna al deze redundantia bedoeld zijn: om positief over te komen, om een sfeer van solidariteit en van serieus werken te scheppen. Dat impliceert dat ze niet echt betekenisloos zijn. Ze ‘kleuren’ de zin en maken zo de houding of de instelling van de spreker/schrijver duidelijk, die daar overigens ook op een andere manier uiting aan zou kunnen geven. Dan zouden we ook niet worden geconfronteerd met zinnen als: ‘We zijn bewust met elkaar bezig

gericht nieuw beleid te implementeren.’ Als ik zo iets hoor, kost het me moeite om niet te reageren met een welgemeend ‘Hartstikke bedankt!’

Taalcuriosa

Jules Welling

Halfpalindromen

Palindromen (terugleesbare woorden of zinnen) waren bij de Grieken al bekend. Pas in de jaren zeventig werd dit curieuze verschijnsel in het Nederlands goed beschreven door onder anderen Nico Scheepmaker, Battus en Drs. P.

Namenbedenkers reageerden. *Omo* (waspoeder) bestond al, maar *Airia* (toiletlicht), *Kayak* (popgroep) en *Civic* (autonaam), om er maar een paar te noemen, waren nieuw. Het sigarettenmerk *Tivoli* kwam met een variant: het halfpalindroom, terugleesbaar maar verspringend van betekenis - *Tivoli, I lov' it*. Ik vond en vind dat een prachtig voorbeeld.

De truc is eenvoudig: draai de letters om en zorg dat er iets nieuws ontstaat. Voor zover ik weet, reageerde een uitgeverij van seksbladen als eerste, toen ze in 1969 begon met de distributie van een blad onder de titel *Tuk*, hetgeen weinig te raden overliet.

Er zijn veel meer van dit soort voorbeelden, al zijn ze niet altijd even gemakkelijk te herkennen. Gerard van Winkel uit Budel mag inmiddels beschouwd worden als een geslaagd zakenman. Hij brengt overhemden op de markt onder de merknaam *Ledub*: een halfpalindroom van zijn woonplaats. Hij sponsort ook sportploegen onder die naam. Dat zelfde gebeurt in het Brabantse dorp Gemert, maar lang niet iedereen herkent in de clubnaam *Tremeg* het halfpalindroom van Gemert. Vanzelfsprekend gaat het hier om voorbeelden waarover goed nagedacht is; er is immers sponsorgeld mee gemoeid.

Ook in het alledaagse woordgebruik kennen we halfpalindromische combinaties: *leek* en *keel* bijvoorbeeld, en *neger* en *regen* is ook zo'n bekend koppel. Voor de ware liefhebber van taalcuriosa is het nooit genoeg. Zelf vind ik de plaatsnamen *Edam - Made* het mooiste koppel: twee toponiemen die samen een curiosum vormen.

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Balkenbrij

Nu ik dit schrijf is het slachtmaand, de tijd dat de balkenbrij vanouds bereid werd, maar als u dit leest komt een winters gerecht nog steeds van pas.

Balkenbrij wordt van slachtafval gemaakt. Volgens sommigen tenminste. Want er zijn heel wat verschillende recepten. In ieder geval is het een varkensvleesprodukt, en meestal gaat er kopvlees in, al schijn je ook eenvoudig worstnat te kunnen gebruiken. Behalve kruiden moeten er stukjes al dan niet uitgebakken spek of reuzel worden toegevoegd en ook rozijnen of krenten. Het geheel wordt gebonden met rogge- of boekweitmeel. Mevrouw Van Winter noemt het in haar boek *Van soeter cokene* een levergerecht dat te vergelijken is met de middeleeuwse ‘Muossleber’.

• Verbasterd begrip?

Taalkundig gezien is *balkenbrij* een samenstelling met als tweede deel *brij* ‘dikke pap’. *Brij* is waarschijnlijk verwant met het werkwoord *brouwen*. De grondbetekenis moet ‘bruisen, koken, zieden’ zijn. Is de etymologie van het tweede deel niet helemaal zeker, het eerste deel lijkt simpel te zijn: *balk*. Maar wat heeft een balk of wat hebben balken nu met deze vleesspijs te maken? Een verklaring kan zijn dat de brij vroeger in een doek geknoopt aan een balk werd gehangen. De naam zou dan te vergelijken zijn met *hangop*. Ook wordt wel gezegd dat de massa zo stevig is, dat er vroeger bij het bereiden van grote hoeveelheden met een balk in moest worden geroerd. Deze laatste verklaring lijkt me wat vergezocht. Een derde mogelijkheid is dat het om een verbastering gaat van een ouder ‘balgbrij’ of ‘balgenbrij’: volksetymologie.

Van volksetymologie is sprake als een ondoorzichtig woord door klank- en/of betekenisassociaties zo verandert dat het er voor de taalgebruiker duidelijker uitziet. Zo kon *gond-rave* (*gondraaf/gondraf*) *hondsdrاف* worden, *nachtmare* *nachtmerrie*, *beefsteak* *biefstuk*, *chacal* *jakhals* en *hammak* *hangmat*. Bij de vorming van *hondsdrاف* en *jakhals* hebben uitsluitend klankassociaties een rol gespeeld, bij die van *biefstuk* en *hangmat* heeft ook de betekenis invloed gehad. Volksetymologie vindt plaats bij vreemde woorden als *chacal* en *hammak* en bij inheemse woorden waarvan men niet meer weet wat ze betekenen, zoals *gondrave* ‘etter-rank’ en *nachtmare* ‘nachtdemon’.

• Gebakken balg

Dat laatste kan ook het geval zijn geweest met ‘balgbrij’. Het woord *balg*, dat nu nog voornamelijk gebruikt wordt in een woord als *blaasbalg* of in ‘de *balg* van een harmonika’, betekent ‘zak, vel, buik’. Het komt overeen met het Engelse *belly*. De grondbetekenis is ‘zwellen’. In het Middelnederlands konden *balg/balch* en *gebalchte* ook ‘ingewanden uit de slacht’ betekenen. Van zulk slachtafval bereidde men balkenbrij, die toen dus zoiets als *balgenbrij* moet hebben geheten. Vervolgens raakte

de betekenis ‘ingewanden’ van het woord *balg* in onbruik, en dacht men dat het met de *balk* samenhang waaraan de brij werd opgehangen. Klank- en betekenisassociatie. En daardoor ontstond het woord *balkenbrij*. Misschien. Het is een heel aannemelijke verklaring, maar helemaal zeker is zij niet, omdat vormen als *balgbrij*, *balgenbrij* of *gebalchtebrij* nooit zijn overgeleverd.

De in plakken gesneden balkenbrij moet worden gebakken. *Bakken* is een k-afleiding van de Germaanse wortel *ba-* ‘warmen, roosteren’, die waarschijnlijk ook verstopt zit in *bad* ‘datgene wat verwarmd is’ en in het Zuidoost-Duitse *bähen* ‘roosteren’. En misschien zelfs in *bed*, ‘het warme plekje’. In het Middelnederlands bestond naast *backen* (de toenmalige spelling voor *bakken*) ook *baken* met een enkele k. Aanvankelijk, dus lang voor het Middelnederlands, moet de vorm met een enkele k het sterke werkwoord geweest zijn, en die met een dubbele het zwakke. Later zijn ze samengesmolten en bleef alleen *bakken* over als onregelmatig werkwoord met een zwakke verleden tijd (*bakte*, maar vroeger en in sommige dialecten wellicht nog steeds het sterke *biek* en *boek*) en een sterk voltooid deelwoord (*gebakken*). Een taal als het Engels heeft juist de vorm met een enkele *k* overgehouden: *to bake*.

● Bakerende baakster

Van *baken* werd *bakeren* ‘koesteren, warmhouden’ afgeleid. Vooral pasgeboren kinderen dient men te bakeren. In de *bakermat* natuurlijk. De *baker* helpt de moeder met bakeren. Een *schrijver* is iemand die schrijft, maar een *baker* is niet iemand die *baakt*. Dat zou niet best voor het kind zijn. *Baker* lijkt op de aanduiding voor een man, terwijl het toch om een vrouw gaat. Dat heeft tot gevolg gehad dat het woord in sommige gewesten is ‘vervrouwelijkt’ tot *baakster*. *Baker* is een verkorting uit *bakermoeder*, de ‘gastmoeder’ die hielp bij het bakeren. Het ‘moeder’-gedeelte hoefde er niet meer bij. *Baker* alleen was al duidelijk genoeg.

Baker heeft een ontwikkeling gekend die omgekeerd is aan die van *baarmoeder*. *Moeder* zelf had in onze taal vroeger ook de overdrachtelijke betekenis van ‘datgene waar het leven ontstaat’, dat wil zeggen, de uterus. In de zestiende eeuw bleek deze benaming in het Nederlands, maar ook in het Duits (*Mutter*) en het Zweeds (*moder*) niet meer te voldoen en was er een nadere specificatie noodzakelijk. Bij ons werd in *baarmoeder baar-* toegevoegd van het werkwoord *baren*, dat vroeger ‘dragen’ betekende. Een baarmoeder is dus eigenlijk een draagmoeder.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

• Pseudoniemen

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

Bekende personen kent men vaak onder een naam die niet hun echte naam is, maar een artiestennaam of pseudoniem. Vooral schrijvers, musici en acteurs willen zich nog weleens van zo'n naam bedienen. In de *Prisma van de pseudoniemen* worden van ruim duizend personen uit binnen- en buitenland meer dan tweeduizend artiestennamen en pseudoniemen vermeld. Ook wordt van honderdvijftig personen de bijnaam gegeven, zoals 'de Nachburgemeester van Rotterdam' (Jules Deelder) en 'Satchmo' (Louis Armstrong).

De Prisma van de pseudoniemen is samengesteld door René van Praag en Astrid Bosch en wordt uitgegeven door Het Spectrum. Het boekje kost f 14,90.

ISBN 90 274 3098 5

• Documentaires schrijven

Henk Suèr, hoofd Informatieve Programma's van NOS-televisie, schreef *Scenarioschrijven voor documentaires*, waarin hij uiteenzet hoe een goede documentaire moet worden opgezet. Suèr gaat ervan uit dat documentairemakers zich het best kunnen houden aan de 'wetten' die voor het maken van speelfilms en televisiedrama's gelden. In zijn visie maakt de schrijver van een documentaire een zo boeiend mogelijk verhaal waarbij de filmer alleen nog maar de beelden hoeft te zoeken. Behalve aanwijzingen voor het schrijven van scenario's (voor zestien typen documentaires), geeft Suèr ook aanwijzingen voor het filmen zonder scenario, en voor het schrijven van een voorstel om een documentaire te maken.

Scenarioschrijven voor documentaires. Handreikingen voor de praktijk van de filmer en de scenarioschrijver wordt uitgegeven door Uniepers

Abcoude en kost f 24,50.

ISBN 90 6825 110 4

• Computer en schrijven

In *Elektrische taal* wijdt Michael Heim, docent wijsbegeerte aan de California State University, de eerste filosofische beschouwing aan de invloed van de tekstverwerker

op het gebruik van taal. Hij bespreekt taalinzichten van Homerus, Thomas van Aquino, Eric Havelock en Martin Heidegger en ontwikkelt een eigen theorie over het gebruik van taal. Naar Heims idee heeft het werken met een tekstverwerker een fragmentarischer bewustzijn tot gevolg. 'Wat uit de tekstverwerker komt, is vaak minder doordacht en minder zorgvuldig geformuleerd.' Heim probeert voor deze nadelen van het werken met een tekstverwerker verbeteringen uit te denken.

Elektrische taal. Een wijsgerige studie van tekstverwerking is vertaald door Willem Dijkhuis en wordt uitgegeven door Boom. Het kost f 44,50.

● Internationale brieven

In *Het beste internationaal brievenboek* geeft Ab de Graaff aanwijzingen voor het schrijven van brieven in verschillende talen. Hij gaat in op conventies die gelden voor brieven in het Nederlands, Engels, Frans, Duits en Spaans. De vele voorbeelden die De Graaff geeft, maken het een briefschrijver gemakkelijk voor elk onderdeel van zijn brief te bepalen of hij een juiste formulering heeft gekozen.

Het beste internationaal brievenboek is verschenen bij uitgeverij Ruitenberg en kost f 19,50.
ISBN 90 72540 65 4

● Spelling en spraak

Het boek *Spraak- en spellingoefeningen voor de gevorderde speller* bevat oefeningen en toetsen waarmee u problemen met spellen en spraakafwijkingen op het spoor kunt komen. Dat maakt het boek geschikt voor gebruik door bijvoorbeeld logopedisten, psychologen en leraren in het basisonderwijs. De oefeningen, waarin gebruik wordt gemaakt van woordenlijsten, dictees, versjes en namen, zijn gebaseerd op een theorie die in het eerste deel van het boek wordt uiteengezet.

Spraak- en spellingoefeningen voor de gevorderde speller is geschreven door de orthopedagoge en logopediste Tilly van Luijn-Hindriks en wordt uitgegeven door Tricht. Het kost f 35,-.
ISBN 90 73460 29 8

● Citatenboeken

Het *Spectrum Citatenboek*, waarvan de oorspronkelijke editie werd samengesteld door Cees Buddingh', is onlangs in een herziene editie uitgebracht. De herziening houdt in dat er veel is geschrapt en een groot aantal uitspraken van na 1967 is opgenomen. Het totale aantal citaten bedraagt ruim 8000. Ze zijn alfabetisch, chronologisch en naar thema gerangschikt. Een van de citaten in het boek is afkomstig

van Buddingh' zelf: 'Voorbeelden zijn er om niet na te volgen.' Niettegenstaande deze uitspraak verscheen bij Standaard Uitgeverij een geheel nieuwe citatenverzameling: het *Klassiek Citatenboek*. In dit boek staan zo'n 10.000 citaten uit de periode die loopt van de klassieke oudheid tot aan het begin van deze eeuw. Daarmee is het boek een aanvulling op het *Moderne Citatenboek* van dezelfde uitgever.

Het *Spectrum Citatenboek* van Cees Buddingh', herzien door Bert Edens, is verschenen bij Het Spectrum en kost f 49,90.

ISBN 90 274 2918 9

Het *Klassiek Citatenboek*, samengesteld door Gerd de Ley, kost ook f 49,90.

ISBN 90 02 19271 1

Ruggespraak

In het pak

Een dame uit Rotterdam schrijft: 'Een van mijn vriendinnen, wier dochter aankwam met een nieuwe man, zei: nou ja, hij zegt *kostuum*, maar het is toch een geschikte jongen. In één zin lag hij in de goot! Kostuum zegt men niet, altijd pak.'

Mijn taalgevoel wortelt in de jaren '50.

Gewone mensen trokken bij bijzondere gelegenheden een pak aan. Boven ons stonden mensen in een kostuum. En dáárboven, geheel aan ons oog onttrokken, blijken dus mensen te hebben gestaan die weer gewoon een pak droegen. Zij konden het zich veroorloven. Met het gemene volk was verwarring uitgesloten, hun zorg gold de parvenu's.

Koos van Zomeren, NRC Handelsblad

Ziekenhuizen gaan snijden in personeel

Het Financieele Dagblad

Kom je ooit van eczeem af? Helaas geldt voor eczeem: je wordt er nooit beter van en je gaat er nooit aan dood.

Het Zuiden

TRANSLATOR PORTA

De Porta kent 500 praktische veel gebruikte zinnen, verdeeld in 50 onderwerpen in maar liefst 26! talen, waaronder Oosteuropes.

Catalogus Kompro Kantoornoviteiten

*HET IS GELUKT: PSV PLAATST ZICH VOOR DE CHAMPIGNONS
LEAGUE
PSV Flits*

Met de armen opgestoken en de wijsvingers in de lucht heeft Gerard Cox gistermiddag zijn nieuwe boek 'Poste restante' gesigneerd in de hal van De Doelen.

Het Parool

Vader en zoon betrap

Het duo probeerde met een betonschaar de ketting waarmee de wagen vast zat door te zagen.

Brabants Dagblad

Ik ben 35, vrouw en vrij met lieve dochter van vijf

Opzij

Het Amerikaanse leger wil dat zijn soldaten gezond het slachveld betreden, ook in de tropen.

NRC Handelsblad

Zoals we kunnen zien in de tabel kregen de zwarten tussen 1970 en 1990 slechts 6,3 procent van de nieuwe universitaire banen. Als de blanken geen wetenschappelijke betrekking kregen, dan kwam dat niet doordat op grote schaal zwarten werden aangesteld, maar doordat voor meer dan de helft van de universitaire vacatures vrouwen werden aangezocht.

de Volkskrant

Gemeenten stappen weifelend in dure afvaloven Nijmegen

Handelspost

[Nummer 2/3]

Taalkunde in het eindexamen Nederlands

Hans Hulshof - Vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Leiden

Het vak Nederlands bestaat uit de onderdelen taalkunde, letterkunde en taalbeheersing. Taalbeheersing en letterkunde zitten sinds jaar en dag stevig verankerd in het eindexamen en krijgen dus veel aandacht in de lessen Nederlands. Voor taalkunde bestaat in het voortgezet onderwijs nog steeds geen herkenbare en zelfstandige plaats. Daarin komt dit jaar verandering.

Het in 1991 uitgebrachte advies van de Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlands havo/vwo (kortweg CVEN) wil namelijk een einde maken aan die historisch gegroeide situatie door een onderdeel taalkunde toe te voegen aan het eindexamenprogramma Nederlands. Het gaat daarbij nadrukkelijk niet om zinsontleding en woordbenoeming, maar om de studie van het taalsysteem (hoe zitten woorden en zinnen in elkaar?) en het taalgebruik (hoe wordt bijvoorbeeld een taal verworven?) Niet in dienst van de verbetering van de taalvaardigheid, maar opzichzelfstaand. Wat dat betreft is het onderdeel taalkunde vergelijkbaar met het literatuuronderwijs, waarbij het eveneens om 'kennis van en inzicht in' gaat, ofwel om de ontwikkeling van een bepaald vermogen: in dit geval om het vermogen om taalkundig verantwoorde uitspraken te doen over taalverschijnselen - zoals kindertaalverwerving en taalstoornissen - of taalkwesties - zoals spellingwijziging of de positie van minderheidstalen. De vele vooroordelen ten aanzien van taal nemen daarmee hopelijk af. Want dat is hard nodig.

• Onwetendheid troef

Onze kennis op het gebied van de taalwetenschap is de laatste veertig jaar explosief gegroeid. Merkwaardig genoeg heerst er toch een wijdverbreide onwetendheid over het verschijnsel taal en lijkt geen enkele wetenschappelijke visie op taal te zijn doorgedrongen in de maatschappelijke discussie. De kloof tussen deskundige (taalkundige) en leek (taalgebruiker) lijkt hier veel groter dan bijvoorbeeld op biologisch of natuurkundig gebied. De moderne taalkundigen zijn daar zelf medeschuldig aan. Belangstelling voor taal heeft de leek immers wel. De hoge kijkcijfers van taalspelletjes als *Tien voor taal* bewijzen dat. Maar het blijft steeds in die poetserige, liefst direct toepasbare correctheidssfeer of in het kader van vermakelijkheid.

En dat is gevaarlijk omdat mensen die beslissingen moeten nemen (politici, inspecteurs, docenten) en zij die daar indirect bij betrokken zijn (pers, educatieve uitgevers, ouders), oordelen vellen in volstrekte onwetendheid van de mogelijke gevolgen. Zo schreef een journalist van NRC Handelsblad naar aanleiding van het Groot Dictee der Nederlandse Taal van 15 december 1991 dat taal een autoriteit nodig heeft en dat de krant die kan bieden, nu de taalwetenschap ervoor heeft bedankt om te bepalen hoe het Nederlands correct moet worden gebruikt.

Een merkwaardig verwijt, gebaseerd op een wel erg naïeve opvatting van wat taalkunde is. Zonder enige relevante ‘wetenschappelijke geletterdheid’ over zaken als taalverwerving, de gelijkwaardigheid van dialecten, de relatie tussen gesproken en geschreven taal, of de aard en functie van taal kunnen nu eenmaal geen opinies gevormd worden. In zijn zeer behartigenswaardige boekje *Language, ignorance and education* (London 1986) spreekt Geoffrey Thornton in dit verband van ‘folk-linguistics’. Daarmee doelt hij op deze en andere veelgehoorde, merkwaardige opvattingen, bijvoorbeeld: dat een grammatica van een taal een boek is over geschreven taal, dat iemands grammatica ‘goed’ of ‘slecht’ genoemd kan worden, of dat de vele taalspelletjes op televisie iets met taalkunde te maken hebben. Om enige ontmythologisering te bewerkstelligen, is een beroep op de resultaten van de moderne taalkunde een voorwaarde. Maar waarschijnlijk doordat taal zo nauw met ons hele bestaan verweven is, blijkt het moeilijk er van een afstand(je) naar te kijken. Onwetendheid blijft dan troef.

• **Andere visie op taal**

Het voorstel van de CVEN om taalkunde als zodanig een plaats te geven in het eindexamen Nederlands, betekent een werkelijke vernieuwing. Doordat tot nu toe vrijwel alle tijd werd uitgetrokken voor het leren gebruiken van een taal, was er geen gelegenheid om te kijken naar wat taal eigenlijk is. Taalkunde zoals bedoeld in het CVEN-advies houdt dus een andere visie op taal in dan de in het taalonderwijs gangbare. Taal als zodanig, als deel van de menselijke natuur, is immers iets anders dan *een* taal als sociaal-cultureel bepaald communicatiemiddel. Het idee dat we taal ook kunnen bestuderen zonder onmiddellijk een normatief oordeel te vellen, zal hopelijk veel leerlingen inspireren.

De CVEN stelt voor om in de klassen 4, 5 en 6 van het vwo gedurende een periode van drie jaar ongeveer 10% van de lestijd Nederlands (dat is in totaal ongeveer 30 lessen) uit te trekken voor het grondig lezen van journalistieke of (populair-)wetenschappelijke teksten over enkele taalkundige thema's. Op het examen (bij het schoolonderzoek) krijgen de leerlingen een nieuwe tekst binnen een behandeld thema, voorzien van inhoudelijke vragen die toepassing van de verworven kennis vereisen. Dit studerend lezen bereidt de leerlingen goed voor op hun latere studie.

Omdat bij navraag ongeveer evenveel docenten Nederlands vóór als tegen het voorstel waren, is besloten tot een experiment voor het vwo waaraan scholen vrijwillig kunnen deelnemen. Na drie jaar kan dan - hopelijk positief - definitief besloten worden over de invoering.

• Verwarrende terminologie

Er zijn voor het vak Nederlands verschillende termen in gebruik: *taalbeschouwing* (in de didactiek vaak gebruikt als alternatieve benaming voor traditioneel grammatica-onderwijs), *taalbeheersing* en *taalkunde*.

Dat leidt gemakkelijk tot verwarring. De term ‘taalbeschouwing’ kan beter gereserveerd worden voor het taalvaardigheidsonderwijs. Taalbeschouwing wil zeggen: het nadenken over je eigen taalgebruik als aspect bij het vlot leren spreken, luisteren, schrijven en lezen. Hoe gaat zoiets in zijn werk? Je oriënteert je op een bepaalde taak, je voert deze uit en ten slotte ga je na hoe je dat gedaan hebt, wat het resultaat is en hoe het beter had gekund. Deze reflecterende vaardigheid kan met onderdelen als argumentatieleer, schrijf- en leesstrategieën en taalverzorging (spelling, stijl) zonder meer tot het vak taalbeheersing gerekend worden, omdat daarmee een betere taalvaardigheid wordt beoogd.

Bij de lessen taalkunde komt de leerling te weten hoe hij taalkundig verantwoorde uitspraken kan doen over belangrijke eigenschappen van taal(gebruik) en over taalkwesties van maatschappelijk belang. Dat vereist kennis van het taalsysteem en het taalgebruik, en dus van begrippen als afasie, cultuurtaal, dialect, gebarentaal, jargon, leenwoord, lexicon, natuurlijke taal, recursiviteit, sociolect.

Bij taalvaardigheidsonderwijs zal ‘Hun hebben gewonnen’ als incorrect worden afgewezen, terwijl dezelfde zin bij het taalkundeonderwijs als een interessant geval van taalverandering kan worden besproken. Het vak Nederlands wordt daarmee meer dan taalgymnastiek.

• Interessante lesstof

Onze-Taallezers zien waarschijnlijk het belang van bovenstaande plannen wel in. Ook in dit tijdschrift zijn immers inhoudelijk de twee genoemde onderdelen - taalbeheersing en taalkunde - van het vak Nederlands te onderscheiden. Het accent ligt hier weliswaar op de taalbeheersing en -verzorging, maar daarnaast wordt de taalkundige invalshoek zeker niet geschuwd. Dat blijkt bijvoorbeeld uit verschillende bijdragen uit de vorige jaargang, zoals de weergave van de congreslezing van Renkema over de kloof tussen leek en taalkundige, de artikelen over klemtoonverschuiving, het aanpassingsvermogen van dialecten, Nederlands als twaalfde wereldtaal, de Nederlandse woordenschat of de ondergang van de standaardtaal. Allemaal interessante stof voor op school, maar dan moet daar wel een plaats voor worden ingeruimd. Het is jammer dat die alleen via beleidsbeslissingen kon worden afgedwongen.

Want u vraagt zich misschien af waarom een onderscheid tussen taalkunde en taalbeheersing in het onderwijs eigenlijk nodig is: beide onderdelen hangen nauw met elkaar samen en er is toch zelfs sprake van overlapping? Zo'n onderscheid lijkt inderdaad overbodig. Maar bij de introductie van een nieuw onderdeel is een strenge afbakening wél vereist om het een eerlijke kans te geven. Voor taalkundigen is dat natuurlijk niet nodig, evenmin als voor de leerlingen die straks onderwijs in taalkunde hebben genoten!

Meer informatie over dit onderwerp vindt u in het themanummer 'Taalkunde in het voortgezet onderwijs' van *Levende Talen* (mei 1991) en *Het CVEN-rapport*, SDU Uitgeverij, Den Haag 1991.

Het opstel blijft, althans voorlopig

A. Braet - voorzitter CVEN, lid vakgroep Taalbeheersing RU Leiden

Moet sport? Wit begint, zwart wint. Vakantie: drang of dwang? Over zulke titels hebben generaties Nederlanders hun examenopstel moeten schrijven. Maar het opstel ligt onder vuur: 'het bevordert leuteren zonder inhoud'. Laat leerlingen liever brieven schrijven en teksten maken op basis van documentatie. Staatssecretaris Wallage beslist binnenkort over de toekomst van het schrijfonderwijs voor havo en vwo.

Wijlen K.L. Poll, Rudy Kousbroek en Henk Hofland kunnen gerust zijn. Het traditionele betogende titelopstel op het eindexamen van havo-vwo wordt niet afgeschaft; nóg niet tenminste.

Dit kan opgemaakt worden uit de nieuwe eindexamenprogramma's Nederlands voor vwo en havo, die staatssecretaris Wallage dezer dagen ter beoordeling naar de Onderwijsraad stuurt. Daarin volgt de staatssecretaris in essentie het advies van de CVEN (Commissie Vernieuwing Eindexamenprogramma's Nederlandse taal en letterkunde vwo en havo).

De CVEN, vooral bekend geworden door de rel over een verplichte boekenlijst, heeft in haar advies nogal ingewikkelde aanbevelingen gedaan om de toetsing van en daarmee ook het onderwijs in schrijfvaardigheid te verbeteren. Ze komen op het volgende neer. De toetsing in het centraal examen blijft. Het verhalend opstel wordt geschrapt, en via een vijfjarig experiment wordt

uitgezocht of het traditionele betogende titelopstel mag blijven of plaats moet maken voor een of andere vorm van schrijven op basis van voorafgaande documentatie. Verder komt er, op voorwaarde dat de taak van de leraar Nederlands verlicht wordt, een tweede toets schrijfvaardigheid in het schoolonderzoek bij: redactioneel beoordelen en gedeeltelijk herschrijven van brieven, circulaire en dergelijke.

In de programma's die naar de Onderwijsraad gaan, wordt de mogelijke afschaffing op termijn van het traditionele opstel overgenomen; en in het schoolonderzoek komt inderdaad die tweede toets schrijfvaardigheid (zonder dat de docenten duidelijke vooruitzichten op taakverlichting worden gegeven!).

● **‘Leuteren zonder inhoud’**

In tegenstelling tot 1976, toen een voorloper van de CVEN (tevergeefs) voorstelde het traditionele opstel af te schaffen, is het deze keer tamelijk rustig gebleven rond het opstel. De pers had meer interesse voor de schijndiscussie over de boekenlijst. Slechts Poll herhaalde zijn pleidooi uit 1976 voor het opstel. Volgens hem gaat het in het schrijfonderwijs in de eerste plaats om het leren uiten van een persoonlijke visie in een adequate stijl (‘in zinnen die lopen’). Kousbroek viel hem bij in diens necrologie en ook Hofland wijdde er een boos stukje aan, maar een publieke discussie bleef uit.

In de CVEN en in vakkringen was de toetsing van schrijfvaardigheid echter het belangrijkste discussiepunt. Ook voor de overheid (in concreto: de verantwoordelijke ambtenaren van O. en W.) is er veel gelegen aan verbetering van de schrijfvaardigheid, de toetsing én het onderwijs. Juist daarom heeft het departement pas na een lange interne discussie de voorstellen van de CVEN (goeddeels) overgenomen.

Niet de enige, maar wel de meest opvallende kwestie in deze discussie was de vraag of het traditionele onvoorbereide opstel naar aanleiding van een titel gehandhaafd moet worden. Dit hoeft niet te verwonderen, want deze toetsvorm ligt minstens sinds 1963 onder vuur van onderwijsvernieuwers. Uit dat jaar stamt de beroemde aanval van de leraar Nederlands Buitendijk op het opstel (‘bevordert het leuteren zonder inhoud’ en ‘deze situatie - onvoorbereid schrijven over allerlei - doet zich in het latere leven nooit meer voor’). Buitendijk stelde voor om over te gaan op een werkstukachtige opdracht. Tot op de dag van vandaag is daar niet alleen Poll c.s., maar ook de kleinst mogelijke meerderheid van de leraren Nederlands tegen.

● **Betrouwbaar toetsen**

Welbeschouwd draait het in deze opstelkwestie om drie criteria waaraan elke goede toets moet beantwoorden: validiteit, betrouwbaarheid en uitvoerbaarheid.

Een toets is valide als hij meet wat hij wil meten. Een schrijftoets moet schrijfvaardigheid meten en niet bijvoorbeeld zakenkennis van een bepaald onderwerp. Het probleem is dat de meningen over wat schrijfvaardigheid is, sterk uiteenlopen. Poll en andere literatoren, die daarbij in de eerste plaats aan een aantrekkelijke stijl denken, zullen het nooit eens worden met bestrijders van functioneel analfabetisme, die het voldoende en al veelgevraagd vinden dat iemand genoeg gegevens in een brief verwerkt om antwoord te kunnen krijgen. Ja, het probleem is nog veel groter, want er gaan steeds meer (wetenschappelijke) stemmen op die beweren dat schrijfvaardigheid als een algemeen vermogen dat zich bij verschillende schrijfopdrachten min of meer constant manifesteert, niet eens bestaat.

Maar stel dat er een opgave bedacht kan worden die écht schrijfvaardigheid meet. Dan ben je er nog niet, want het zou best kunnen dat een dergelijk type opgave niet betrouwbaar ('objectief') door die ene examinerator nagekeken kan worden. Met het traditionele opstel is dat bijvoorbeeld ook het geval: hetzelfde opstel door verschillende beoordelaars gecorrigeerd of door dezelfde beoordelaar op verschillende tijdstippen nagekeken, levert onaanvaardbaar uiteenlopende cijfers op. Praktijkmensen ontkennen dit wel vaak, maar er zijn stapels onderzoeken die het aantonen. Uit die onderzoeken komt ook naar voren dat betrouwbare beoordelingen van vrij open schrijfoopdrachten - en alleen die typen lijken valide - vragen om verschillende opgaven en verschillende beoordelaars per opgave.

Dit laatste is echter bijna onuitvoerbaar, want de leraar Nederlands heeft geen tijd om verschillende examenschrijfproducten te beoordelen, en kan ook niet als tweede, laat staan als derde of vierde corrector optreden. Bovendien heeft hij geen tijd om de kandidaten in het wenselijke brede scala van schrijfoopdrachten te onderwijzen, onder andere ook weer door de correctiedruk.

• Beter schrijven kost geld

Wat men nu met het komende experiment moet bereiken, is het vinden van die toetsvorm die zoveel mogelijk valide, betrouwbaar en uitvoerbaar is. Daarbij kan het titel-opstel sneuvelen, maar zeker is dat niet. Veel zal ook afhangen van een taakverlichting van de docenten. Dat kost (waarschijnlijk) geld, maar Nederland kan niet voor een dubbeltje schrijfonderwijs van een kwartje krijgen.

Help! Weer een commissie!

Martin de Koning - docent taalbeheersing havo Amsterdam

Veel mensen geloven dat schrijfvaardigheid uitsluitend een kwestie is van talent: je hebt het of je hebt het niet. Daar lijkt op het eerste gezicht veel waars in te zitten. Vraag maar eens aan zeer taal- en stijlgevoelige mensen waar ze dat taal- en stijlgevoel geleerd hebben. Op z'n best krijg je als antwoord dat ze 'goed Nederlands' hebben gehad. Maar wat dat is, weten ze zelf vaak niet: nog nooit heb ik van een goed stilist gehoord dat hij die fraaie stijl en heldere compositie echt aangeleerd heeft gekregen. Valt er over schrijfvaardigheid dus niet meer te zeggen dan 'je hebt talent, ga zo door'? Als dat werkelijk zo is, moeten we het onderdeel 'schrijven' onverwijld uit de lessen Nederlands schrappen. Dan zijn er wel betere bestedingen voor het vrijkomende geld. Maar het is niet zo. Er valt best een hoop aan te leren, maar we doen het niet.

• Op zijn meest niet zoveel

Zou ik het rapport *De taalvaardigheid van eerstejaars HBO-studenten** gekend hebben als ik niet toevallig zijdelings bij dat onderzoek betrokken was geraakt? Vast niet, want het heeft in de media indertijd net zoveel aandacht gekregen als het Nederlands kampioenschap midwinterhoornblazen. Terwijl het toch een uitstekend onderzoek was. De probleemstelling in dit rapport is even brutaal als eenvoudig: voldoet het moedertaalonderwijs voor havo en vwo aan de eisen die het hbo stelt? De onderzoekers vroegen eerstejaarsstudenten en docenten van hbo-instellingen welke taaltaken als problematisch ervaren werden: wat heb je aan taal nodig en wat vind je er moeilijk aan?

En wat zeiden de studenten? Over schrijven - en dat is waar het hier om gaat - zeggen ze dat ze het moeilijk vinden om gegevens of ideeën helder op papier te krijgen; om de eerste zinnen van een tekst op papier te krijgen; om een verslag te schrijven van een onderzoek of experiment, en om een tekst te schrijven met een goede structuur. En wat vonden ze van het onderwijs dat ze erin kregen? Ik citeer hier de onderzoekers maar even, want fraaier onderkoeld dan zij kan ik het niet zeggen: 'Met betrekking tot de taken die veel voorkomen en belangrijk zijn, geven de studenten gemiddeld aan dat zij er op zijn meest "niet zoveel onderwijs" in genoten hebben.'

Dat hadden de onderzoekers trouwens zelf ook al geconstateerd. Ze hadden een geraffineerd schrijftoetsje samengesteld - wie niet gelooft dat je schrijfvaardigheid opvallend nauwkeurig kan toetsen, moet dat rapport maar eens lezen - en de beoordelaars kregen voortreffelijk heldere beoordelingscriteria mee. Volgens die beoordelaars bleef achtentachtig procent(!) van de studenten onder de gemiddelde *minimum*norm. Maar ja, ze hebben er dan ook 'op z'n meest niet zoveel onderwijs in genoten'.

Waar hebben onze ex-havo'ers en -vwo'ers dan op z'n meest wel veel onderwijs in genoten? De eerste zinnen van een tekst op papier krijgen, daar zijn toch oefeningen voor te bedenken? Een verslag schrijven van een onderzoek, daar is toch een kiene

leergang voor te bedenken? Een tekst goed structureren, dat is toch een kwestie van geraffineerd materiaal ontwerpen en daarmee trainen? Waarom doen we dat dan niet? Waarom is dat materiaal er niet?

• Verwijten

Nee, collega-neerlandici, dit is geen verwijt aan u. Het is niet onze taak om uitgekiend materiaal te ontwerpen. Daar hebben we helemaal geen tijd voor. Wij zijn de uitvoerders. En goed uitvoeren is al een hele klus. Dit is een verwijt aan de CVEN (zie het voorafgaande artikel in dit nummer) en andere zinloze commissies. Het brandende probleem is helemaal niet of het opstel anders getoetst moet worden. Er moet anders onderwézen worden: met goed, niet te tijdrovend en toch effectief lesmateriaal. Dit is een verwijt aan de minister, die dergelijke commissies installeert in plaats van een talentvolle werkgroep in te stellen om dat materiaal te ontwikkelen. Het is een verwijt aan universitaire docenten taalbeheersing en didactiek. Zij worden geacht te weten waar de knelpunten echt liggen. Zij worden geacht de (buitenlandse) vakliteratuur te kennen en daar richtbaarheid aan te geven. Waarom hoor ik dan nooit iets van ze? Waarom ontwerpen ze met hun studenten geen materiaal dat bruikbaar is? Waarom promoveert er nooit iemand op fantastisch lesmateriaal? Niet wetenschappelijk genoeg? En ten slotte verwijt ik de auteurs van het hier aangestipte rapport dat ze hun onthullende resultaten niet van de daken hebben geschreeuwd. Zo verandert er nooit wat. Behalve de samenstelling van commissies natuurlijk.

* Baltzer, De Gloppe, Van Schooten, *De taalvaardigheid van eerstejaars hbo-studenten*. SCO, Amsterdam 1988

Reacties

■ Meervoud van afkortingen

A.J.S. Majoor - Soest

Voor de meervoudsvorming van verkorte zelfstandige naamwoorden ontwikkelde drs. Kaashoek (Onze Taal december 1992) eigen spelregels; hij wil ons *ex'en* laten schrijven, zich beroepend op de Woordenlijst: 'Voor de uitgangen van de meervouden en genitieven en voor de affixen in afleidingen van woorden die uit één spraakklank bestaan of met één teken worden geschreven, en van afkortingen verschijnt een apostrof: *s'en, s'je, NS'er*.'

Het woordje *ex* is echter geen afkorting, bestaat niet uit één spraakklank en wordt niet met één teken geschreven (zoals *x*, met meervoud *x'en*). Daarom is de spelling *ex'en* incorrect; beter lijkt mij *exen* of *ex-en* (zie Van Dale en Koenen).

● Meervoudsvorming

C.W. Benthem - Voorschoten

Op het artikel 'Over profs, info's en ex'en', december 1992 blz. 292, wil ik twee aanvullingen geven.

Naar mijn taalgevoel is het meervoud van *prof*, in de betekenis 'professor', wel *proffen* en geen *profs* zoals de heer Kaashoek beweert. Dit wordt bevestigd door het Groene Boekje: op blz. 407 is de meervoudsvorm *proffen* als gelijkwaardig naast *profs* vermeld. Van Dale werkt dit verschil in zijn (groot) woordenboek keurig uit: (1) prof/proffen, (inform.) als verkorting van *professor*; (2) prof/profs, als verkorting van *professional*.

De schrijver vermeldt een tendens in de spreektaal om zelfstandige naamwoorden met een meervoud op -n te veranderen in een meervoud op -s. Deze tendens manifesteert zich net zo goed op schrift als in de spreektaal, maar in beide gevallen betreft het toch alleen woorden die in het enkelvoud op een stomme e eindigen (zoals *gemeente, orde* en *wijze* in het artikel). Ik heb nog niet *straats* gehoord of gezien in plaats van *straten*.

■ Houdoe(you do)

Dr. P.F. van Velden - Hoogerheide

Naar aanleiding van de reactie '(God be)houd(e)oe', op blz. 278 van het decembernummer, veronderstel ik dat de groet *hoedoe* een verbastering is van het door de geallieerde troepen in de (na)oorlogse jaren in de zuidelijke provincies gebruikte 'how do you do'.

■ Dubbelzinnige cirkelredenering

J. Bakker - Den Haag

In het decembernummer geven de auteurs Van Eemeren en Grootendorst een voorbeeld van een cirkelredenering: 'Een lepel is van zilver als je er een grijze streep mee kunt trekken op een stuk kunstdrukpapier.' En hoe kun je weten of een stuk papier kunstdrukpapier is? 'Papier is kunstdrukpapier als je er met een zilveren lepel een grijze streep op kunt trekken' (Karel van het Reve).

De auteurs merken op dat het niet nodig is te vertellen wat er mis is met deze uitleg. Huns inziens is de cirkelredenering overduidelijk. Toch beschrijft Van het Reve hier een ondubbelzinnige methode om na te gaan of een onbekende lepel al of niet van zilver is. Deze methode staat in de meet- en weegtechniek bekend als de substitutiemethode. Juweliers gebruiken deze methode om vast te stellen of een voorwerp van goud is en zo ja, wat het gehalte is.

In beide zinnen spreekt Van het Reve van 'een' lepel. Het onbepaalde lidwoord duidt aan dat hij niet een speciale lepel op het oog heeft. Veronderstel dat een zilverliefhebber een lepel van een hem onbekend zilveragehalte wil kopen; om te bepalen of de lepel van zilver is, wordt op een stuk aldaar aanwezig papier van onbekende herkomst een grijze streep getrokken. Of het inderdaad om kunstdrukpapier gaat, stelt de koper vast met *een zilveren lepel*. Door het onbepaalde lidwoord hier te gebruiken, geeft Van het Reve duidelijk aan dat niet specifiek de lepel uit het eerste deel van het citaat is bedoeld. Wat is de reden om juist een andere lepel te gebruiken? In een zilverwinkel zijn genoeg lepels of andere voorwerpen waar zilvermerken op staan en waarvan afkomst en/of gehalte ondubbelzinnig vastligt. De koper bemerkt dat hij inderdaad kunstdrukpapier heeft gebruikt door het trekken van een grijze streep met een 'bekende' zilveren lepel.

Het blijkt derhalve dat, terugredenerend:

- met een bekende lepel de aard van het papier wordt bepaald;
- met het daardoor bekend geraakte papier de aard van een andere, onbekende lepel wordt aangetoond.

Conclusie: de twee zinnen van Van het Reve, aansluitend gelezen, geven een correcte beschrijving. Gelet op het dubbelzinnige karakter van het voorbeeld, zijn de zinnen niet geschikt om er een drogreden of cirkelredenering mee aan te tonen.

● Oppassen in Bulgarije

Leon van den Berg - PR-adviseur, Zoetermeer

Mr. J. Revis geeft in Onze Taal van november 1992 met 'passop avec moi' een aardige anekdote over het voorkomen van Nederlands in andere talen. Het Nederlands heeft woorden achtergelaten in allerlei talen. Soms word je in het buitenland aangenaam

verrast. Jaren geleden was ik in Bulgarije. In een onooglijk dorpje werd ik bijna onder de voet gelopen door een klein meisje. Het kwam niet tot een botsing, want zij riep met veel overtuiging ‘oppassen!’ De klemtoon lag daarbij op *-sen*. Volgens een bevriende Bulgaar bleek het hier inderdaad om een Nederlands woord te gaan. Hij meende dat het een restant was uit de tijd toen de Nederlanders voor hun zeilschepen goede masten nodig hadden. De daarvoor benodigde bomen werden op de Balkan gekapt. Eerlijk gezegd weet ik niet of deze verklaring historisch juist is, maar het geeft wel een trots gevoel over onze taal.

■ Duidelijkheid als hoogste norm

H.W. Lichtendahl - Voorschoten

In *Onze Taal* 1992 nummer 10 (blz. 226) verklaart Paula van der Kolk de normen volgens welke ‘gewone taalgebruikers’ hun eigen en andermans taal beoordelen. Haar conclusie is dat de esthetische norm voor de leek de belangrijkste is. Ook zonder informanten te hebben geraadpleegd ben ik ervan overtuigd dat de ‘gewone taalgebruikers’ een autoriteitsnorm, esthetische norm, zuiverheidsnorm, effectnorm, efficiëntienorm, fatsoensnorm, conventienorm en historische norm niet verwerpen, maar dat zij veelal van oordeel zijn dat de duidelijkheidsnorm de hoogste prioriteit moet hebben.

‘Ik wort ziek’ (citaat uit het artikel van Van der Kolk) is klare taal. De zin voldoet aan de (= mijn) duidelijkheidsnorm, ook al is hij niet correct gespeld.

Wellicht is de duidelijkheidsnorm begrepen in de in het artikel genoemde effectnorm. Vooral sportpresentatoren zouden de duidelijkheidsnorm bewuster moeten hanteren. Nu althans klinken hun mededelingen gehaast en raken zij aan het einde van een zin vaak in ademnood, wat in een soort gefluister uitmondt, terwijl de luisteraar juist het laatste woord goed had willen verstaan; het is immers veelal het voornaamste woord (werkwoord) van de zin.

■ Edinburg(h)

Dr. C.A. Zaalberg - Leiden

Op 13 december 1992 staken Van Kooten & De Bie de draak met onze minister-president, omdat hij de hoofdstad van Schotland bij haar traditionele Nederlandse naam had genoemd, in plaats van de uitspraak van Engelsen of Schotten gebrekkig na te apen, zoals anderen doen.

Minister Lubbers gaf juist het goede voorbeeld. Laten de nieuwsberichtgevers het zijne volgen, en Rijsel niet langer de glibberige naam Lille geven. Gulik niet langer door Jülich vervangen! Voor de Poolse namen van Breslau en Danzig moeten we onze spraakorganen gymnastiekles laten nemen. Als er ooit weer onderwijs in de vaderlandse geschiedenis zal worden gegeven, zullen de kinderen dan spreken van de Unie van Arras?

Prijs voor welsprekendheid naar Van Mierlo

Redactie Onze Taal

Een grote verrassing was het niet. Als er iemand in aanmerking moest komen voor de Thorbecke-prijs voor politieke welsprekendheid, dan zou het toch wel Hans van Mierlo zijn: de oude rot in het vak met de Shakespeare-citaten, de smijdlige en beeldende stijl. De man ook met hoorbaar en zichtbaar plezier in woorden. En inderdaad, met voorbijgaan aan Bolkestein, Lubbers, Brinkman (zijn geavanceerde microfoontechniek ten spijt) en Wöltgens is op 15 december deze nieuwe wisselprijs uitgereikt aan de leider van D66.

Met de bronzen replica van het standbeeld van Thorbecke in Zwolle wilde de jury, onder voorzitterschap van D. Dolman, een gekozen volksvertegenwoordiger prijzen die op voorbeeldige wijze de aandacht van zijn toehoorders weet vast te houden door zijn beheersing van de retorica.

Jurylid W.J. Witteveen, hoogleraar encyclopedie der rechtswetenschap, trad op als feestredenaar. Wij drukken hier een klein onderdeel van zijn toespraak af.

De retoriek van de omkering

‘Iedereen kent Van Mierlo als iemand met uitstraling, een prettige stem, een oprechte blik. Dat heeft hij al mee nog voor hij zijn ideeën heeft uitgelegd. Opvallend is ook dat hij zijn invloed heeft door zijn analytisch vermogen. Van Mierlo praat vaak als onafhankelijk waarnemer over het politieke bedrijf, wat prettig is voor publiek en pers, en weet door die reflectieve afstandelijkheid ook het debat zelf naar zich toe te trekken. Daarbij kiest hij vaak de aanval, de constructies van de tegenpartij omkerend. Een aanval op Van den Broek zet hij - alweer - met een grapje in; hij noemt een toespraak van Van den Broek zijn “mother of all speeches” in een verwijzing naar de “moeder van alle oorlogen” waar Saddam Hoessein zonder succes aan begon. (Later pakt hij zo ook Lubbers aan, die een rede gehouden heeft die de “grandmother of all speeches” komt te heten.) Van den Broek bepleit het voortzetten van het Nederlandse buitenlandse beleid. “Europa zal én Europees én atlantisch zijn, of het zal niet zijn.” Van den Broek gebruikt het beeld van de spagaat, een dansfiguur die bewondering afdwingt, juist omdat je iedere keer denkt: als dat maar goed gaat. Nu komt de omkering: “Maar het beeld is onthutsend goed vanwege de totale immobiliteit die de spagaathouding kenmerkt, nadat zij eenmaal met succes is aangenomen.” De suggestie is duidelijk: als de wereld in verandering is, is immobiliteit geen goede zaak. Zo'n manoeuvre heeft zeker ook de functie de luisteraar aangenaam bezig te houden. Dat schept het klimaat voor een serieuze uiteenzetting over een complex probleem, zonder jargon en mét een grote analytische precisie.’

Het Groot Dictee: dat kun je niet maken!

Redactie Onze Taal

Op 10 december 1992 werd het Groot Dictee voorgelegd aan een groep bekende Nederlanders en een aantal uitstekende spellers. Tijdens de televisie-uitzending van het spektakel op 11 december 1992 konden de kijkers ook aan het dictee meedoen.

De spelkampioen maakte maar liefst twee fouten; belangrijker: zij die in verband met hun beroep een uitstekende beheersing van de spelling moeten hebben, maakten tussen de tien en twintig fouten. De oorzaak van hun falen is niet moeilijk te vinden. Het dictee was een hutsplot met volkomen onbekende woorden (*lucullisch, fricassee*) en woorden die in de voorkeurspelling precies anders geschreven worden dan wij allen al veertig jaar doen. Zo staat op alle doosjes *toast*, en niet *toost*.

Het Groot Dictee lijkt ons in de huidige opzet niet geslaagd. We zouden hierover onze schouders kunnen ophalen, en het dictee wegzetten bij de dertig andere televisiespelletjes waarin deelnemers de hun toekomende bewondering incasseren. Wie dat doet, miskent echter het maatschappelijk belang van spelling, en heeft bovendien geen oog voor de negatieve gevolgen die dit Groot Dictee nu al heeft gehad.

Ten eerste leidt het publiek uit de gang van zaken af dat onze spelling *pervers* is: dat allerlei woorden precies anders geschreven worden dan je ze overal om je heen ziet staan. Een indruk die duidelijk niet klopt. Ten tweede trekt het publiek de conclusie dat de spelling *onleerbaar* is. Dat klopt in het algemeen ook niet. Goed, het kost zevenjarigen enige inspanning om de ratio achter de twee ellen in *ballen* te zien, en negenjarigen voorzien de regelmaat achter de d en t van *hij antwoordt* niet onmiddellijk. Zijn dergelijke hobbels eenmaal genomen, dan is 99% van alles wat ze normalerwijze zouden willen schrijven goed te doen, en voor moeilijke woorden zijn er woordenboeken.

Als het Groot Dictee op deze manier en met deze resultaten doorgaat, wie zal dan nog de inspanning willen verrichten om behoorlijk te spellen? Wat zal onderwijzers en moedertaaldocenten ten deel vallen behalve medelijden? Wie zal energie willen steken in het voorstellen van kleine spellingveranderingen die de beheersbaarheid van onze spelling verder vergroten?

In aflevering 2/3 van *Onze Taal* jaargang 1992 vroeg de heer Portegies Zwart zich af of zo'n dictee vol voetangels en klemmen, en woorden die slechts sporadisch worden gebruikt, wel zinvol is. In 1991 boekte een lerares Nederlands met vijf fouten het beste resultaat; een beter bewijs voor de te hoge moeilijkheidsgraad is nauwelijks te leveren. Moet er niet een Groot Dictee komen waarvan minstens 2% van de deelnemers kan zeggen dat ze het foutloos schreven, en waarin een kwart minder dan tien fouten maakt? Kortom, een dictee dat door de gemiddelde taalgevoelige Nederlander goed te maken is. Om met Portegies Zwart te spreken: geen koorddanstest om te weten of iemand goed ter been is.

Groot Dictee

A.A. de Boer - Bergen

Het grote aantal fouten dat werd gemaakt tijdens het in december 1992 gehouden grote dictee van de Volkskrant en De Standaard zegt meer over de taal dan over het taalgebruik van de deelnemers. In de eerste plaats is de uitslag sterk beïnvloed door de spelregel die het gebruik van de voorkeurspelling voorschrijft.

Toost bijvoorbeeld mag in de toegelaten spelling met een a en *fricassee* met een k. Van veel woorden is de spelling het resultaat van vroegere beslissingen waar men met reden een vraagteken bij zou kunnen woord als *prinsessenbonen* horen daartoe ook *sisyfusarbeid* en *foerageren*. *Sisyfusarbeid* moet volgens het Groene Boekje met een f, maar volgens Van Dale met ph. *Foerageren* valt onder de categorie van aanvechtbare halve vernederlandsingen, net als *elektriciteit*. *Shockeren* is fout, maar het was vóór het verschijnen van het Groene Boekje nog voorkeurspelling. De Franse variant *choqueren* kwam in 1950 in Van Dale zelfs niet als afzonderlijke ingang voor; ze werd alleen als variant genoemd achter het gebruikelijke *shockeren*.

De k in een woord als *haviken* levert ook steeds problemen op. De Vries en Te Winkel vermeldden in hun Woordenlijst (1865) dat *kievitten* en *leeuwerikken* werd geschreven naast *monniken* en dat zij kozen voor de spelling met één k. Zo schiep men een storend verschil tussen woorden als *monniken* en *oppikken*.

Veel fouten vloeien voort uit een verkeerde keuze. Men zou de resultaten van de gehouden dictées dan ook kunnen gebruiken als materiaal voor een onderzoek naar het falen en welslagen van vroegere spelling-veranderingen, en dat zou weer een les kunnen zijn voor de toekomst.

Afkoekers F. Jansen

Pre-embryo

Mogen artsen en onderzoekers embryo's gebruiken voor wetenschappelijke experimenten? Over deze vraag heeft een commissie van ethici zich gebogen (Trouw 18-3-92). Het rapport kan als volgt samengevat worden: met embryo's mag het niet, met pre-embryo's mag het wel. Dat oordeel is tegen het zere been van voorstanders van een algeheel verbod op dergelijke experimenten.

Een embryo is een 'wordingskiem van mens, dier of plant'. Het WNT voegt daaraan toe dat de embryonale fase ophoudt als de vrucht geslachtsspecifieke kenmerken krijgt. Sinds het ethische rapport gaat aan deze embryonale fase een pre-embryonale fase vooraf. Deze loopt van de bevruchting tot aan de twintigste dag van de zwangerschap, als zich de eerste sporen van een zenuwstelsel ontwikkelen.

Pre-embryo is een mooi voorbeeld van een veelvoorkomende, niet-belangeloze vorm van woordschepping: vaak worden nieuwe woorden gevormd als wapens in een discussie. In dit geval staan tegenover de critici van experimenteren in het algemeen genuanceerde voorstanders van experimenten tot een zekere leeftijd. Het probleem van deze laatsten is dat zij ergens een grens moeten leggen tussen de bevruchte eicel en de voldragen boreling.

Omdat groeien geleidelijk verloopt, heeft elke grens iets willekeurig. Toch lijkt die willekeur minder groot zo gauw je voor de fasen aan weerszijden van de grens een apart woord hebt gevonden. Vandaar dat het pre-embryo zich van het embryo heeft afgescheiden.

Koewartje

Een onhandige diender uit Geldermalsen dacht illegale buitenlandse werknemers eenvoudig te kunnen opsporen door ze te dwingen *kwartje* uit te spreken (de Volkskrant 25-3-92). Wie de w uitsprak door zijn lippen te tuiten in plaats van door zijn boventanden op de onderlip te plaatsen, was er gloeiend bij. In de kranten werd de gewraakte tweelippige uitspraak weergegeven door middel van de spelling *koewartje*.

Dat is op zichzelf al overdreven. Wie denkt dat deze spelling de tweelippige uitspraak accuraat weergeeft, doet er goed aan te beseffen dat alle Nederlanders de w in *leeuwen* zo uitspreken: *leeuoewen*.

De truc met het kwartje is een schoolvoorbeeld van een sjibbolet: een woord dat gebruikt kan worden om de ene groep sprekers van de andere te onderscheiden, omdat een groep het woord niet correct kan uitspreken.

De geschiedenis van het sjibbolet is met bloed geschreven. De term is ontleend aan de Bijbel (Richteren 12: 5-6). Hoofdman Gilad verslaat de Efraïmieten. Die proberen te ontvluchten door de Jordaan over te steken, maar daar steekt Gilad een stokje voor. Hij laat de doorwaadbare plaatsen bewaken en aan iedereen vragen of hij Efraïmiet is. Wie nee zegt, moet *sjibbolet* zeggen (met een sj), wat - heel toepasselijk - ook 'rivierbedding' betekent. De Efraïmieten vallen dan door de mand omdat ze *sibbolet* zeggen. 42.000 werden er gedood. Deze Gilad wordt wel eens de eerste toegepast taalkundige genoemd.

Ons beruchtste sjibbolet is de sch. Iedereen kent het verhaal dat potentiële Duitsers in de meidagen van 1940 *Scheveningen* moesten nazeggen. Tot slachtingen heeft dat niet geleid. Zeven eeuwen eerder was het wel raak. Op 18 mei 1302 hadden de Bruggenaren genoeg van hun Franse overheersing. In de vroege morgen (vandaar de naam *Brugse metten*) stormden zij de Franse huizen binnen, roepende 'schild en vriend!'. Wie deze woorden, en vooral de sch-klank niet kon nazeggen, werd als Fransman beschouwd en een kopje kleiner gemaakt. Het ergste komt nog: veel Vlaamse dialecten (en eigenlijk alle dialecten langs de Noordzeekust) hebben net als de Fransen moeite met de sch, en zeggen in plaats daarvan sk. Het kan dus niet anders of er zijn ook heel wat autochtone Vlamingen tijdens de Brugse metten gesneuveld.

De truc met het kwartje was natuurlijk überhaupt geen goed idee; als sjibbolet blijkt het allergebrekigst. In veel dialecten die rond onze grote rivieren gesproken worden, spreekt men de w na de k als een v uit: kwartje. In sommige westelijke dialecten valt de w na k weg: kartje, en ... in veel andere dialecten in het midden en het zuiden van Nederland is de tweelippige w de meest gebruikelijke variant.

Knipselaars

Dinsdag (7-4-92) diende in Den Haag een rechtszaak die de stichting Reprorecht had aangespannen tegen de samenstellers van knipselkranten. Reprorecht kwam op voor de rechten van de oorspronkelijke auteurs en media, die geld willen zien van die knipselkrantsamenstellers. In dat verband noemde de advocaat van Reprorecht de samenstellers 'knipselaars' (Volkskrant 7-4-92).

Op zichzelf is *knipselaar* een duidelijk woord. De denigrerende ondertoon maakt het nieuwe woord bij uitstek geschikt als wapen.

Maar bij nader inzien is het een merkwaardig woord. Het lijkt net zo'n woord als *wandelaar* en *knutselaar* maar dat klopt niet. Deze laatste woorden zijn van de werkwoorden *wandelen* en *knutselen* afgeleid. Door *-aar* achter de stam te plakken, kunnen we de persoon aanduiden die de activiteit (die het werkwoord aanduidt) verricht. Dit procédé is heel produktief: we kunnen het bij elk nieuw werkwoord op *-elen* toepassen. Maar *knipselaar* berust op *knipsel* en dat is een zelfstandig naamwoord, waar we niet zomaar *-aar* achter kunnen zetten. Iemand die met inboedels of lavendel rommelt, kunnen we geen *inboedelaar* of *lavendelaar* noemen.

Misschien heeft de advocaat van Reprerecht wel precies bereikt wat hij wilde: zowel de activiteiten als de aanduiding van de knipselaars overschrijden de regels.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

● Puntsgewijze opsomming

? Ik twijfel vaak over het gebruik van hoofdletters en leestekens in opsommingen waarvan de delen voorafgegaan worden door streepjes, letters of cijfers. Kunt u deze kwestie ophelderen?

! Na de dubbele punt achter de inleidende zin begint elk onderdeel van de opsomming in principe met een kleine letter. We eindigen - op het laatste onderdeel na - steeds met een puntkomma. Aan het eind van de opsomming volgt een punt. Een voorbeeld:

1 Hierbij kunt u gebruik maken van:

- een rekenmachine;
- de toelichtingsbrochure, die u bij aankomst ontvangt;
- een of meer woordenboeken en een encyclopedie.

Soms zijn de opgesomde onderdelen zeer kort (ze bestaan bijvoorbeeld elk uit slechts één woord); in dat geval mogen alle puntkomma's en de punt wegblijven:

2 De ingrediënten zijn:

- 100 g suiker
- 1 dl slagroom
- 3 eieren
- snufje zout
- 50 g boter

Bestaan de opgesomde delen daarentegen uit een of meer volledige zinnen, dan voorzien we elk onderdeel van een hoofdletter en een punt:

3 Samenvattend zijn er dus drie mogelijkheden:

- De delen beginnen met een kleine letter en eindigen met een puntkomma. Achter het laatste onderdeel komt een punt.
- De puntkomma's en punt blijven achterwege.
- Elk onderdeel begint met een hoofdletter en eindigt met een punt.

● Onverwacht(s)

? Wat is het verschil tussen *onverwachts/onverwacht*?

! *Onverwacht* is van huis uit een bijvoeglijk naamwoord, *onverwachts* een bijwoord. *Onverwacht* verschijnt in die functie bij een zelfstandig naamwoord, zoals in:

1 Zijn *onverwachte* bezoek kwam bijzonder ongelegen.

Onverwachts geeft als bijwoordelijke bepaling nadere informatie over de handeling die door het gezegde wordt uitgedrukt, bijvoorbeeld:

2 *Onverwachts* stak de fietser de straat over.

Tegenwoordig zien we echter dat deze vormen door elkaar worden gebruikt. De meeste hedendaagse woordenboeken hebben zich aan dat veranderend taalgebruik aangepast. Zo vinden we in Verschueren achter *onverwacht* '(bn en ook bw)' en achter *onverwachts* '(bw en ook bn)'.

Er zijn meer woordparen van een bijwoord en een bijvoeglijk naamwoord waarbij dat onderscheid aan het verdwijnen is. Twee voorbeelden zijn:

- *vergeefs* (bijvoeglijk naamwoord) naast *tevergeefs* (bijwoord):

3 Het was allemaal vergeefse moeite.

4 Tevergeefs probeerden zij de dokter te bereiken.

- *respectief* (bijvoeglijk naamwoord) naast *respectievelijk* (bijwoord):

5 De gasten werden met hun respectieve naam in het gastenboek ingeschreven.

6 De drie opdrachtgevers maakten respectievelijk f 1000,-, f 2000,- en f 3000,- over.

• Voor of achter het beeldscherm?

? Zitten we voor of achter een beeldscherm?

! Een mooi twijfelgeval.

Over het algemeen gebruiken we het voorzetsel *achter* bij alles waar we actief mee bezig zijn: we zitten achter de boeken, het stuur, het bedieningspaneel, de typemachine, de pc, enz. Maar we zitten *voor* de televisie, een apparaat dat we niet actief beroeren.

En het beeldscherm? Dat is een twijfelgeval, omdat taalgebruikers er verschillende betekenissen aan toekennen. Sommigen spreken over het beeldscherm, maar bedoelen daarmee de computer of tekstverwerker in zijn geheel. Zij zitten bij voorkeur *achter* hun beeldscherm. Voor anderen is het beeldscherm van de computer niet meer dan een projectiescherm, vergelijkbaar met de tv. Deze mensen nemen plaats *achter* hun pc en zitten daarbij dan *voor* hun beeldscherm.

• Onder andere(n)

? Wij hebben een discussie over de uitdrukking *onder andere*: volgens mij moet daar een n achter als verwezen wordt naar personen, maar mijn collega beweert dat de uitdrukking onveranderlijk is. Wie van ons heeft gelijk?

! U hebt gelijk. Net als bij woorden als *beide(n)*, *alle(n)* of *enige(n)* komt er een n achter *onder andere* als we verwijzen naar personen. Dus:

1 Aan dit boek werkten onder anderen Jan Stuurs en Michael Levi mee. Zonder n verwijst de uitdrukking naar zaken:

2 Annabel bracht onder andere salades en een toetje mee.

Tegen deze regel wordt veelvuldig gezondigd. Dat komt waarschijnlijk doordat de uitdrukking heel vaak wordt afgekort: uit de letters *o.a.* valt niet op te maken of de *a* staat voor *andere* of *anderen*. Bovendien wordt de *n* in de uitspraak meestal ingeslikt.

De gezongen apotheek

Jacques Klöters

College typologie

Het college van vandaag gaat over de verschillende typen liedjes. In liedbundels maakt men vaak onderscheid tussen geestelijke en wereldlijke liederen, marsliederen en kampvuurliederen, gezelschapsliederen en dansliederen, e.d. In de bakken van de muziekwinkel vindt u galoppe, valse, chansonnette, musette, tango, rumba, foxtrot, blues, folk en hard rock. Maar er is ook een andere benadering mogelijk. De speelse geest van Drs. P ging ooit de gangbare strekkingen van het lied na: droevig, droevig-wijsgerig, grappig, grappig-wijsgerig, wijsgerig, boos. Jaap Bakker maakte in navolging van Lodewick een onderscheid in significantieve en muzische liedjes. Bij de muzische liedjes gaat het vooral om de muziek en het gevoel en is de tekst niet zo belangrijk. In de significantieve liedjes worden mededelingen gedaan en is de muziek dienend. *Toen wij van Rotterdam vertrokken* is significantief, want verhalend. Zo zijn er volgens Bakker bij de significantieve liedjes ook betogende - *Geef mij maar Amsterdam* - en overpeinzende liedjes: *Den Haag met je lege paleizen*.

Aron Frenkel, die een van de beste boeken schreef over musicals, maakt duidelijk dat er in die sector drie soorten liedjes bestaan: 'Ik-ben-liedjes', 'Ik-wil-liedjes' en de rest. *Over tijd* is een ik-ben-liedje, *Ik wil gelukkig zijn* is een ik-wil-liedje en *As het effe kan* hoort bij de rest.

• In- en uitzoomen

Sheila Davis is in Amerika bekend om haar werkgroepen voor tekstschrijvers; zij onderscheidt als ze naar de plot kijkt ook drie soorten liedjes: verhaal, situatie of houding. In *Ik zou wel eens willen weten* domineert de houding, in *Aan de Amsterdamse grachten* domineert de situatie en in *De ouwe Jacob* het verhaal. Mooi in *Aan de Amsterdamse grachten* is dat het begint met een jeugdherinnering aan een huis aan een gracht met een kamertje vóór, waar nu een vreemde meneer in zit te werken. In de loop van het lied wordt heel Amsterdam zichtbaar, terwijl de zanger afstand genomen heeft: *'k Heb veel gereisd en al vroeg de wereld gezien*. Moeten wij nu niet de categorie 'uitzoomend lied' invoeren? Zijn er ook liederen waar 'ingezoomd' wordt? Wat kunnen wij opsteken van de moderne vertelwetenschap? We vinden in liedjes persoonlijke herinneringen, maar ook alwetende vertellers en alles wat er verder aan verteltechnieken bestaat. Typeren deze technieken misschien onze liedjes?

• Categorisering

Ruttkowski schreef een dissertatie over het literaire chanson. Hij onderscheidt de 'zelfpresentatie', dat is de gezongen rol, de monoloog, het lied in de eerste persoon: *Ik zit hier heel alleen kerstfeest te vieren* en andere ontboezemingen. Dan het 'overpeinzende lied', de gezongen reflexie, meestal in de tweede persoon of in de

‘men’-vorm: *Je leeft maar heel kort, slechts een enkele keer*. Verder het ‘verhalende lied’, dat in de derde persoon staat en waartoe allerlei ballades behoren: *De olieman van 't pleintje ging zijn radio verpanden*; en ten slotte de ‘stemmingsschildering’, waarin helemaal geen handeling zit, geen overpeinzing of ontboezeming, maar alleen beschrijving: *Regen, miezerige regen, regen in Zuid*. Hij maakt verder een onderscheid in bouwvorm: liedjes die één grote spanningsboog hebben (*Ketelbinkie*) en liedjes met meerdere kortere spanningsbogen, die bij elk couplet weer opnieuw lijken te beginnen (*De kleine man*). Ruttkowski onderscheidt verder enige chansontypen: het mondaine, het volkspolitieke, het maatschappijkritische, en het lyrische chanson.

En zo zullen er nog veel meer boeken zijn waarin zinnige of minder zinnige categorieën bedacht worden. Muzikanten spreken over up-tempo songs en ballads, regisseurs over solo's en produktienummers, producers over hits of flops: het is maar waar je je mee bezighoudt.

● Conclusie

Misschien is er helderheid te krijgen als we de liedtyperingen hun plaats geven binnen het communicatieproces: DE ZANGER (Aron Frenkel: zelf-presentatie of representatie; Ruttkowski: spreekhouding *ik, jij, men*) ZINGT (Gaat het om de muziek of om de tekst: muzisch of significantief? Gaat het om bel canto, croonen, shouten, zing-zeggen, rappen?) ZIJN LIED (valse, ballad, rumba, blues, maar ook Ruttkowski's ontboezemend, overpeinzend of verhalend lied) MET EEN ZEKERE INHOUD (godsdienstig, vaderlandslievend, schuin, etc.), VORM (muzikale bouw, literaire bouw: structuur, verhaal, situatie, houding, coupletten, refreinen, metrum, rijmschema's e.d.), KARAKTER (Drs. P: droevig, wijsgerig, boos e.d.) EN PRETENTIE (hit, populair, artistiek, gedurfd, journalistiek, emancipatorisch, revolutionair, etc.) VOOR EEN PUBLIEK (kampeerders, headbangers, studenten, disco-publiek, opera) DAT HET VERWERKT (het functionele aspect: kampvuurlied, marslied, gezelschaplied, danslied, maar ook radiohit).

● Tentamenopdracht

In de liedbloemlezingen van Jacques Klöters komen de volgende categorieën voor: klachten, gekkigheden, bespiegelingen, brieven, levenstekens, ontmaskeringen, portretten, zelfportretten, gebeurtenissen, verlangens, vraagstukken, protesten, verslagen, meningen, onderzoekingen, beschouwingen en absurditeiten. Plaats deze rubrieken in bovenstaand communicatieproces.

Nieuwe woorden

Hans Heestermans

• Vrouwencondoom

Dit nieuwe voorbehoedmiddel wordt omschreven als een voorwerp dat het midden houdt tussen een *mannencondoom* (dat óók een nieuw woord is; voorheen sprak men uiteraard alleen van *condoom*) en een pessarium. Aan de binnenkant zit een ring die lijkt op die van een pessarium. Deze ring zit achter het schaambeentje. Aan de buitenkant zit een zachte ring die over de schaamlippen gaat en zichtbaar blijft.

• Mannencondoom

Zie hierboven.

• Toast-methode

Bij de gewone manier van reageerbuisbevruchting worden de eicellen die in het laboratorium bevrucht zijn, in de baarmoeder geplaatst. De *toast-methode* brengt op een andere wijze de eicellen van de vrouw en het zaad van de man bij elkaar. Er wordt niet gewacht tot de eicellen in het laboratorium zijn bevrucht, maar op de dag dat de eicellen worden verkregen, worden zaadcellen toegevoegd en direct daarna ingespoten in de baarmoeder. Een eventuele bevruchting treedt daardoor waarschijnlijk pas op in de baarmoeder. Over het motief voor de naamgeving tast ik nog in het duister. Waarom *toast*?

• Euro-, euro

In de twaalfde druk van de grote Van Dale staan, als ik goed geteld heb, dertig woorden die met het voorvoegsel *euro-* zijn gevormd. *Euro-* is de afkorting van *Europees*: *Europarlement* staat voor Europees Parlement. Maar *euro* krijgt in heel wat woorden een uitgebreidere betekenis: een *eurocard* is een betaalpas die niet alleen in Europa geldig is. Je kunt er over de hele wereld mee betalen. *Euro-* is een zeer produktief voorvoegsel. In de afgelopen jaren kwam ik onder andere tegen: *eurodames* voor de drie vrouwelijke europarlementariërs Hedy d'Ancona, Hanja Maij-Weggen en Jessica Larive (die prompt ook als *euro's* werden betiteld); de *eurofractie*, fractie in het Europarlement; de *eurokandidaat*, kandidaat voor het Europarlement; de voor zichzelf sprekende *eurolijsttrekker*, *europolitici*, *eurothema's* en *euroverkiezingen*.

• Ooit

Een nieuw gebruik van *ooit* is te zien en te horen in zinnen als *de grootste sportman ooit*. Ik heb het vooral vernomen uit de mond van de verslaggevers van Studio Sport, voor het eerst bij de uitzendingen van de Olympische Spelen in Barcelona. Er is mogelijk een verband tussen dit *ooit* en Barcelona. *Ooit* in de betekenis ‘die er ooit geweest is’ is een anglicisme. Het is de letterlijke weergave van *ever*. In de Concise Oxford Dictionary wordt bij *ever* ‘at any time’ (altijd verbonden met een ontkenning, voorwaarde, vraag of vergelijking) als voorbeeldzinnetje gegeven: ‘his best performance ever’. Mogelijk hebben de Barcelona-gangers dit *ooit* van hun Engelse collega's overgenomen.

● **Nomenklatoera**

Nomenklatoera is van oorsprong een Russisch woord. Het Russisch heeft het op zijn beurt weer ontleend aan het Latijnse *nomenclatura*, ‘lijst met namen’. Volgens de grote Van Dale wordt *nomenklatoera* in ongunstige zin gebruikt voor ‘de communistische (partij)bureaucratie’. De Hedendaagse Van Dale houdt het wat ruimer op de ‘partijklied in de Sovjet-Unie of DDR’. De laatste tijd is het woord nog ruimer van betekenis geworden. Het staat voor een groep politici die grote macht heeft. In de Volkskrant van 5 januari 1993 wordt de Italiaanse oud-premier Andreotti ‘de hoogste vertegenwoordiger van de Italiaanse nomenklatoera’ genoemd. Uit het feit dat *nomenklatoera* niet tussen aanhalingstekens staat, mag worden opgemaakt dat de schrijver het als een ingeburgerd woord beschouwt.

● **Doemscenario**

In het debat over een buitenlandse interventie in het voormalige Joegoslavië is een zogenaamd *doemscenario* uitgestippeld. Wat kan het ergste gevolg zijn van zo'n militair ingrijpen? Servië reageert met tegenaanvallen, er worden nog meer VN-troepen naar Bosnië gestuurd, Albanezen in Kosovo gaan een vrijheidsstrijd tegen Servië beginnen, enz. Uiteindelijk zouden ook Macedonië, Bulgarije, Griekenland en Turkije in deze oorlog betrokken kunnen raken.

● **Luchtkussen**

Het verschijnsel *luchtkussen* (als werkwoord) komt steeds meer voor. U kent het ongetwijfeld. Bij aankomst of vertrek kussen mensen elkaar niet meer echt. Ze bewegen de wederzijdse wangen tegen elkaar, tuiten de mond en produceren een licht-smakkend geluidje in de lucht. De *luchtkussers* zijn in opmars.

● **Blokrijden**

De Algemene Verkeersdienst is van plan nog dit jaar het *blokrijden* in te voeren. Bij grote drukte wordt op de snelwegen het verkeer in groepen auto's verdeeld, de

zogenoemde *blokken*. Een motoragent voegt dan ver vóór het punt waarop een file zou kunnen ontstaan in om de snelheid van het ‘blok’ terug te brengen tot 70 km per uur. ‘Met die snelheid passeert het “blok” vervolgens probleemloos het knelpunt.’ (Leids Dagblad 6-1-1993, blz. 3) In België wordt het systeem al vanaf 1989 toegepast tijdens drukke zomerweekeinden aan de kust.

• **Calculeren/buitenlander**

Tot slot twee aanzetten tot betekenisverandering. De eerste betreft *calculeren* in *de calculerende burger* en *de calculerende tijdgeest*. *Calculeren* heeft hier een negatieve betekenis gekregen; het betekent niet alleen meer neutraal ‘berekenen’, maar vooral ‘tot eigen voordeel berekenen’. Hetzelfde betekenselement zien we in *berekenend*.

De tweede verandering is te zien in *buitenlander*. Voor veel mensen is een Amerikaan, Duitser of Fransman geen buitenlander meer, maar een Turk of Marokkaan wel. Buitenlander wordt synoniem met *allochtoon*.

Zijn leggings trendyer dan hotpants? [2]

Harry Cohen - Brussel

Vorige maand werd uiteengezet hoe woorden van Engelse komaf in ons grammaticale gareel worden gebracht. Nu iets over de minder geslaagde kanten van dit aanpassingsproces. Sommige woorden irriteren ons door hun aanblik, andere maken het ons moeilijk doordat zij niet aan geijkte patronen beantwoorden. Kunnen woordenboekmakers aan dat laatste euvel iets doen?

Net als iedereen praat ik rustig over *leasen* en *computers*. Maar als ik zulke woorden op papier zie, word ik kregelig. Iemand die geen Engels kent, kan ze niet lezen - en dat is toch te gek. Eigenlijk heb ik alleen vrede met woorden die zo geschreven worden dat je ze ‘vanzelf’ goed uitspreekt. *Test* is zo'n woord, en ook het daarvan afgeleide werkwoord *testen*. De inburgering van dergelijke immigranten kan snel en pijnloos verlopen. Wie ervaart *stoppen* en *starten*, die ooit dezelfde weg zijn gegaan, vandaag nog als vreemde elementen?

• Met duivels genoeg

Eén kleine irritatie blijft: het meervoud *tests*. Dat strookt niet met *nesten*, *resten*, *vesten*. Menigeen gebruikt dan ook liever het alternatief *testen*. Hoe dit ook zij, je kunt *tests* lezen zonder Engels te kennen, dus ik maak geen bezwaar. Edoch, een zelfde soort onbehagen bevangt me bij het zien van woorden als *surfen* en *golven*. Op een of andere manier lijken ook die uit de pas te lopen.

Maar alweer, iedereen kan ze correct uitspreken, dus zand erover. Toch blijkt uit deze voorbeelden dat het niet alleen om uitspraakproblemen gaat. Er moet, wil ik me behaaglijk voelen, nog aan een tweede voorwaarde voldaan zijn: een vertrouwd spellingbeeld. Inderdaad, ik vind *fit* en *columnist* best, maar raak een beetje verstoord bij de aanblik van *fitness* en *column*. En *puzzel* mag dan vernederlandst zijn, zo'n z aan het eind van een lettergreep maakt een ongeschoren indruk.

Natuurlijk berust die houding op niet veel meer dan niets. Mijn leven lang heb ik *etui* en *atelier* geschreven zonder enige weerzin te bespeuren, en op een goeie dag zal het met *leasen* en *computers* wel net zo gaan. We hebben al die nieuwe woorden nu eenmaal nodig, van vertalen komt zelden iets, van *rieseikelen*, *inkraut* of *eets* evenmin. Ik weet dat allemaal best, maar de onlust wordt er niet minder om. Vandaar dat duivelse genoeg wanneer de zaak af en toe eens vastloopt. Iemand leest *beamen* en vraagt zich af of ‘beamen’ dan wel ‘bie:men’ is bedoeld. Leuk. Een ander dicteert *in teamverband* en krijgt ‘intiem verband’ terug. Prachtig. Ik vind in het woordenboek vlak onder elkaar *relaxed* en *gerelaxt* en ga dan ‘gerelaxed’ schrijven. Lekker hun schuld.

● Sneer naar van dale

Ik glimlach wanneer ik in de 12de Van Dale (VD12) lees dat een *strippenkaart* verdeeld is in *strips*.

Opschrikken doe ik pas wanneer ik de informatie bij *story* vergelijk met die bij *short story*. VD12 maakt een onderscheid tussen bastaardwoorden, dat wil zeggen woorden die in spelling aangepast zijn aan het Nederlands, en vreemde woorden, waarbij dat niet het geval is (blz. XLVIII). *Story* en *short story* zijn beide bij de tweede categorie ingedeeld; zij worden dus geacht zich in dezelfde inburgeringsfase te bevinden. Niettemin worden hun meervouden volgens twee verschillende patronen gevormd: *story's* tegenover *short stories*. Sommige vreemde woorden zijn blijkbaar vreemder dan andere.

Oei, dat leek wel een *sneer*. Met dat laatste woord is ook iets aan de hand. Het Groene Boekje heeft indertijd bepaald dat het meervoud *sneeren* of *sneers* is en de Grote Van Dale heeft zich tot nu toe altijd daaraan gehouden. VD12 echter negeert die officiële meervoudsvormen en vervangt ze zonder enig commentaar door *sneren*. Anderzijds wordt verondersteld dat we *sneer* op z'n Engels blijven uitspreken; dat blijkt uit de nu toegevoegde spelvariant *snier*. Maar hoe moeten we dat *sneren* dan uitspreken? Gelukkig wordt er in de Inleiding iets gezegd over hulp bij woorden waarvan de uitspraak moeilijkheden kan opleveren. Wel, hier is zo'n geval, en uw nederige lezer, meneer Van Dale, wacht op antwoord.

● Wetboek in gebruik

Dat lijkt een hoop drukte om een bagatel, maar het gaat hier om de functie die Van Dale - ongewild - in ons taallevens is gaan uitoefenen: de functie van *wetboek*, zoals het in de Inleiding wordt genoemd (blz. XIII). We lezen daar verder dat dit gezag niets anders is dan de 'verantwoorde overeenstemming met het gevestigde gebruik' en dat 'verantwoord' in dit verband wil zeggen dat de talrijke foutieve spellingen, vervoegingen en constructies die men in kranten en dergelijke aantreft, niet erkend worden. Dit beginsel is van bijzonder belang voor het soort woorden waar we ons hier mee bezighouden, want in menig geval ligt hun spelling nog niet helemaal vast. De een schrijft *gedopet*, de ander *gedoopt*. Geen wonder dat de diverse naslagwerken, die toch allemaal over hetzelfde waarnemingsveld rapporteren, wel eens onderlinge verschillen vertonen. In zo'n situatie krijgt het standaardiserende effect van Van Dale bijzonder gewicht. Dit woordenboek zou het gemene taalvolk een grote dienst bewijzen indien het in dergelijke twijfelgevallen de voorkeur gaf aan het spellingpatroon dat bij andere woorden van dezelfde gedaante al in zwang is. Aan het *gevestigde gebruik* dus.

● Enkel of dubbel

Vorige maand werden reeds enkele woorden in VD12 als afwijkingen van bestaande patronen aangemerkt, zoals *cancelen* met twee l's,

shimmiën in plaats van ‘shimmyen’, *rugbiede* naast *rugbyde*. Van dergelijke bobbels zou een deel best platgestreken kunnen worden zonder enige traditie te verstoren. Er zijn ook kwesties van wijdere strekking, zoals de verwarring rondom werkwoorden die zijn afgeleid van een Engels woord dat op een dubbele medeklinker eindigt. *Grill* is zo'n woord. Wij hebben daar *grillen* van gemaakt, maar is het nu *gegrild* of *gegrilld*? Dat ligt er maar aan in welk naslagwerk je kijkt. Er zijn hier kennelijk twee partijen, en VD12 kiest voor beide. *Gegrilld* moet met twee l's, maar *gedrild* en *geyeld* met één, naast *gecosst* vinden we *geflost*, tegenover *gebaseballd* staan *gevolleybald*, *gebasketbald* en *gesoftbald*. En dit alles geldt natuurlijk niet alleen voor het voltooid deelwoord, maar ook voor de vervoegde vormen: *ik basebalde*, *jij tosst*, *hij passt*, *wij stressten*, misschien ook *zij putt*. Waarom niet de zaak rechtgetrokken en in al zulke gevallen een enkele medeklinker geschreven, nu het nog kan? Het zou mij natuurlijker aandoen, en met dat gevoel ben ik in goed gezelschap (zie ANS, blz. 425, punt 3).

• Gereleast updaten

Genoeg gehakt op VD12. Het is een prachtig boek en ik zou geen dag meer zonder kunnen. Bovendien roeit het op diverse plaatsen wel degelijk tegen de stroom op wanneer taalgebruikers zich al te losbandig gedragen. Zo wordt bijvoorbeeld geen enkele concessie gedaan aan de niet-aaneenschrijfmodes die door het land waart. Ook negeert VD12 de meervoudsvorm *babies*, die toch duidelijk in opkomst is. Mooi pionierswerk zien we verder bij *leasen*, een geval waarover in Onze Taal al herhaaldelijk is gedebatteerd. Het probleem is dat de -s- van dit woord in het Neder-Engels (niet in Engeland of Amerika) als [z] wordt uitgesproken. Aangezien 't kofschip, zoals vorige maand uiteengezet, niet op het gezicht maar op het gehoor koerst, is er dus veel voor te zeggen om *leasen* te vervoegen volgens het model van bijvoorbeeld ‘niezen’. Dus: *leasde*, *geleasd*. Niettemin was het in alle naslagwerken tot nu toe: *leaste*, *geleast*. In enkele daarvan vindt men evenwel ook *gereleased*, met een -d dus, met -ed zelfs. Hier dreigt een mini-chaos. Er zijn namelijk nog andere werkwoorden met een -s- die (zelfs in de thuislanden!) als [z] wordt uitgesproken, en er komen er waarschijnlijk nog meer. Sommige naslagwerken brengen al *basen* → *basede*, *gebased*. Bij het nu nog als niet-vervoegbaar beschouwde *freebasen* wordt straks natuurlijk dit model gevolgd. En wanneer *stripteasen* een Nederlands woord mocht worden, verschijnt het probleem in zijn volle naaktheid op het toneel. Hoe dit ook zij, VD12 heeft de knoop doorgehakt en brengt als eerste *leasde*, *geleasd*. Bravo, VD12! Nu nog even *releaste*, *gereleast* upgedeed en er heerst weer orde in het land.

• Liever regelmatigheid

Samenvattend: de stortvloed van onnederlandse spellingbeelden bezorgt me een gevoel van onbehagen, maar ik besef dat we ons bij dit verschijnsel moeten neerleggen. We kunnen echter ons best doen spelling en buiging van nieuwe woorden

zo veel mogelijk bij het gevestigde gebruik te doen aansluiten. Toegegeven, taal is een grillig goedje, en wanneer een afwijking van het bestaande patroon vaste voet blijkt te hebben gekregen, zal zij ‘erkend’ moeten worden. Daar waar het gebruik echter nog niet vastligt (hetgeen bijvoorbeeld kan blijken uit verschillen tussen de diverse naslagwerken), is er goede reden om de regelmatige vorm de voorkeur te geven. Hoe minder uitzonderingen hoe liever. Taal is zo al moeilijk genoeg.

De problemen rondom de Engelse taalinvasee hebben niet alleen betrekking op spelling en buiging. In het Engels kun je nu eenmaal anders met de rededelen rommelen dan bij ons, en als we dat proberen na te doen, krijgen we bouwsels als *vrouwonvriendelijk*, *HIV-geïnfecteerd* en *vuurwapengevaarlijk*. En *bijna-ongelukken* natuurlijk. In het begin krijg je daar telkens een schokje van, maar de taal holt door en ten slotte blijken die nieuwe vrijheden wel handig. Niet pruttelen dus. Ook niet over nieuwe betekenisnuances (*controle*, *dramatisch*, *lekken*) en al dat Engelse idioom. Die golf van uitgestoken nekken, gestolen shows, vermoorde karakters en wat iedereen nog meer tegen elkaar zegt. Het is mij allemaal best; ik heb mijn huiswerk gedaan.

Aan het Engels ontleende werkwoorden - enkele verschillen tussen naslagwerken

variant A	variant B	Van Dale 12 (1992)	Van Dale NN (1991)	Van Dale NN handw. (1988)	Van Dale basisw. (1987)	Grote Koenen (1986)	Koenen handw. (1992)
barbecuen	barbecueën	A	A	A	A	B	B
cancelen	cancellen	B	A	A	B	-	-
quizen	quizzen	A	-	-	-	A+B	-
mixte	mixde	A	A	A	A	A	A
surfte	surfde	A	A	B	A	A	A
gedoopt	gedopet	B	A	A	-	A	A
gechookt	gechoket	B	A	A	A	A	A
geleest	geleasd	B	A	A	A	A	A
gereleest	gereleased	A	B	-	-	-	-
gecrost	gecrosst	B	B	B	A	B	B
getost	getosst	B	A	A	A	A	A
geyelled	geyelld	-yeld	-	-	-	A	A
gegrild	gegrilld	B	A	A	B	B	B
gelobbyd	gelobbied	A	A	A	A	B	A

* In deze gevallen is het - door het ontbreken van de betekenis-toelichting - niet duidelijk of het bastaardwoord is opgenomen.

Aan het Engels ontleende werkwoorden - enkele verschillen tussen naslagwerken

variant A	variant B	Spel.gids Wolters (1989)	Verschueren (1991)	Kramers (1991)	Prisma Nederlands (1989)	Prisma Spelling (1989)	Herziene Wrddlijst (1990)
barbecuen	barbecueën	B	A	A	A	A	A
cancelen	cancellen	-	A	A	A	B	-
quizen	quizen	B	-	-	-	-	-
mixte	mixde	A	A	A	A	B	A
surfte	surfde	A	A	A	A	A	A
gedoopt	gedopet	-	A	-	A	*	*
gechookt	gechoket	A	A	A	A	A	A
geleest	geleasd	A	A	-sed	B	A	A
gereleest	gereleased	-	A	-	-	B	-
gecrost	gecrosst	B	B	B	B	B	B
getost	getosst	B	B	A	A	A	A
geyelled	geyelld	B	B	-	-	-	-
gegrild	gegrilld	B	B	A	-	*	*
gelobbyd	gelobbied	A	A+B	A	A	A	A

** In deze gevallen is het - door het ontbreken van de betekenis-toelichting - niet duidelijk of het bastaardwoord is opgenomen.*

De belastingdienst leert met twee woorden spreken

Peter Burger

Brieven van de Belastingdienst: een aanslag op uw portemonnee en op uw begripsvermogen. De taal van belastingambtenaren is omslachtig, ingewikkeld en autoritair. Een achterhaalde karikatuur? Sinds 1989 doet de Belastingdienst zijn best om beter te schrijven. Klare taal, boven iedere brief een beleefde aanhef en geen strikvrAGEN meer. Geen bedrijf maakt zoveel werk van taal als de Belastingdienst. Het Taalproject is inmiddels halverwege. Tijd om de tussenstand op te nemen.

De fiscus moet klantvriendelijker worden, vond de Consumentenbond zes jaar geleden. Te veel brieven van de Belastingdienst waren onleesbaar ingewikkeld en niet voorzien van een aanhef of een ondertekening. Ook bleken inspecteurs afwijkingen van de aangifte vaak niet te motiveren. Typisch het gedrag van een instantie die zich weinig aantrekt van haar onbuigzame, ondoorgrondelijke, droogstoppelige imago.

• Hervormingen

Zelden zal de Consumentenbond zo op zijn wenken bediend zijn. De Belastingdienst stak de hand in eigen boezem en startte in 1989 een grootscheeps taalhervormingsproject. Het was geen toeval dat dit gebeurde in de periode waarin de dienst stevig door elkaar werd geschud door de grootste reorganisatie uit zijn geschiedenis. Werknemers moesten verhuizen, kantoren werden opgeheven en samengevoegd. De stofwolken van de herstructurering zijn nog maar net opgetrokken.

Bij de nieuwe, efficiëntere structuur hoorde een eigentijds imago. De Belastingdienst liet zich een huisstijl aanmeten. Sindsdien ziet alles blauw met een geel streepje, van de folders tot de balies. De bedrijfscultuur moest ook veranderen, van bureaucratisch en autoritair naar klantvriendelijk. De vernieuwde Belastingdienst wil zakelijkheid, integriteit en bereidheid tot samenwerking uitstralen - ten minste, zo lang de belastingplichtige (voorheen aangeduid als *bel.pl.*) zich coöperatief opstelt.

Heldere taal is een onderdeel van die nieuwe huisstijl. Beide partijen zouden er wel bij moeten varen: de burger ontvangt correcte, verstaanbare, beargumenteerde brieven, de Belastingdienst is minder tijd kwijt aan vragen en klachten, en krijgt meer medewerking van de burgers (of, zoals de dienst het zelf noemt, *compliance*).

• Taalbegeleiders

Overleefd, dat is de eerste associatie die ‘ambtenarentaal’ bij de meesten zal oproepen. ‘Dies ben ik genoodzaakt u door dezerzijdse brief dringend te verzoeken de onderwerpelijke bescheiden aan mij te doen toekomen.’ En inderdaad: de inspecteur mag niet langer *adstrueren* en *persisteren*, maar moet voortaan *toelichten* en *volhouden*. Maar daar gaat het niet in de eerste plaats om. De Belastingdienst streeft

naar een mentaliteitsverandering, waarvan klare taal een onderdeel is. De inspecteur-oude-stijl, die over zijn rayon praat als zijn ‘jachtgebied’, moet terug naar de schoolbanken. Belastingambtenaren mogen er niet meer van uitgaan dat iedere belastingplichtige een potentiële fraudeur is en als ze dat al denken, mogen ze het niet laten merken in hun brieven.

Strikvragen stellen om informatie los te krijgen is niet integer. De aanslageregelaar mag dus niet vragen: ‘Hoeveel weken heeft u de vakantiewoning in eigen gebruik?’ als hij alleen maar vermoedt dat de belastingplichtige die woning ook zelf gebruikt. Hij moet zelfs zakelijk blijven als de klant reden geeft tot harde maatregelen. De geadresseerde wordt niet beticht van *onkunde*, maar hem wordt gewezen op een *vergissing*. Ook sarcasme kan niet door de beugel: ‘Dat men zich in de reclamewereld enigszins afwijkend kleedt, wil nog niet zeggen dat deze uitdossingen alle tot de beroepskosten behoren.’

De belastingambtenaar mag zichzelf ook niet langer verschuilen achter onpersoonlijke constructies. Dus niet: ‘Verzoeken een specificatie te geven...’, maar: ‘Ik verzoek u de kosten te specificeren...’ Niet zo: ‘De onderhavige aangelegenheid werd mijnerzijds al aan u meegedeeld’, maar zo: ‘Deze kwestie heb ik al met u besproken.’

De Belastingdienst heeft 30.000 ambtenaren in dienst. Omdat die onmogelijk stuk voor stuk konden worden bijgeschoold, worden op iedere eenheid medewerkers met gevoel voor taal belast met de taak hun collega's in de goede richting te helpen. 84 (van de meer dan honderd) eenheden zijn inmiddels voorzien van een of meer van deze ‘taalbegeleiders’, 373 in totaal. Zij zijn geschoold door docenten van de Belastingdienst/Opleidingen. De lesstof is opgeschreven in een imposante, nog steeds groeiende stapel ‘taalpakketten’, leerboeken die zijn toegesneden op de fiscale praktijk.

Dat is heel wat. Maar is het taalgebruik van de modale belastingambtenaar nu ook verbeterd?

• Geen feestrede

‘Het lesmateriaal ligt er, het verschil tussen de standaardbrieven van nu en van vijftien jaar geleden is verbluffend, maar de gemiddelde brief kan de toets der kritiek nog steeds niet doorstaan. Het Taalproject is halverwege, de verbetering van het taalgebruik nog niet.’ Met deze woorden maakte Jan Renkema, auteur van de *Schrijfwijzer* en docent tekstwetenschap, de balans op. Op uitnodiging van de Belastingdienst analyseerde Renkema een kleine steekproef van individuele (dus niet-standaard)brieven en legde hij zijn bevindingen voor aan alle betrokkenen. Het werd geen feestrede.

Renkema presenteerde de resultaten van zijn onderzoek op de ‘Grote Taaldag’, die op 16 december 1992 werd gehouden in de Utrechtse Jaarbeurs. 370 belastingambtenaren (een enkeling in blauwe trui met geel huisstijlstreepje) luisterden naar peptalk en kritiek, en bekeken op een Taalmarkt de

nieuwste snuffjes op het gebied van modellenboeken en bouwsteencorrespondentie.

Jan Renkema was niet gekomen om prijzen uit te delen. Het vonnis dat hij uitspraak verschilt niet noemenswaardig van dat van de Consumentenbond.

Belastingambtenaren spreken lezers niet aan: nog steeds ontbreken vaak de aanhef en een inleidende zin. Dat is zeker zakelijk, maar nauwelijks klantvriendelijk. Zich bij de schrijver beklagen kan de geadresseerde niet, want ook een ondertekening ontbreekt vaak. Nog steeds wordt de lezer om de oren geslagen met verwijzingen naar wetsartikelen die hij niet bij de hand heeft.

Ambtenaren houden bij het schrijven meer hun dossier dan de lezer voor ogen. Dit blijkt pijnlijk uit standaardformuleringen die in niet-standaardsituaties worden gebruikt. Ook wanneer de belastingplichtige alleen ‘bescheiden’ hoeft ‘toe te zenden’, vraagt de ambtenaar: ‘Derhalve verzoek ik u onderstaande vragen te beantwoorden c.q. bescheiden toe te zenden.’ Veel brieven zijn onbegrijpelijk doordat de zinnen te lang zijn en wemelen van de archeologische vondsten als *ter zake van* en *c.q.*

Renkema: ‘Een heel mooi woord, *c.q.*, maar ik schat dat de betekenis ervan bekend is bij 1% van de Nederlandse bevolking.’

Kortom, de klachten die al sinds jaar en dag over belastingambtenaren en andere overheidsdienaars worden gespuid.

• Erfelijk belast

Taalbegeleiders uit het hele land konden elkaar op de Taaldag voor het eerst ontmoeten en ervaringen uitwisselen. Eén taalbegeleider op dertig medewerkers is het ideaal, maar dat is nog lang niet overal bereikt. W. Reckers, veldtoetsers bij de eenheid Ondernemingen in Emmen, begeleidt met één collega het taalgebruik van 300 medewerkers. Aan die taak mag hij twee dagen per maand besteden. Dat is drie minuten per collega. Te weinig, vindt hij zelf.

Taalbegeleider L. Verheugt, van de eenheid Ondernemingen in Den Bosch, stamt uit een familie die al drie generaties lang belastingambtenaren aflevert: ‘Ik ben erfelijk belast.’ Gevraagd naar zijn reactie op de toespraak van Renkema, zegt Verheugt: ‘Het was gelukkig geen propaganda-verhaal. Zijn kritiek legitimeert het bestaan van de taalbegeleiders.’

‘Maar het werd voor de verkeerde doelgroep gezegd’, meent een taalbegeleider die liever anoniem wil blijven. ‘Taalbegeleiders en huisstijlcoördinatoren weten al hoe belangrijk dit project is. Het management zou dit moeten horen, maar het management van mijn eenheid is er vandaag niet. Weerstand tegen het taalproject zijn ook wel begrijpelijk. Het is voor velen de zoveelste aantasting van zekerheden: eerst de herstructurering en de automatisering, nu ook nog een taalproject. Wat een taalbegeleider doet, wordt vaak niet als echt werk gezien - mijn chef vindt het zelfs contraproductief. Hij is bang dat we de productie niet halen. Het gaat uiteindelijk toch om de centen.’

• Reanimeren

De werkkamer van Jan van de Wetering bij de afdeling Opleidingen in Zwolle staat onverwachts vol met kunstwerken van eigen hand. Ook zijn optreden lijkt erop gericht vooroordelen over belastingambtenaren te logenstraffen. Informeel (‘Zeg maar *je*’), niet autoritair maar open: ‘We stellen ons kwetsbaar op.’ Toch werkt Van de Wetering al sinds 1963 bij de Belastingdienst. Eerst als fiscalist, later als taaldocent en vanaf 1990 als coördinator van het Taalproject. Hij moet wel erg geduldig zijn.

Wat is er tot nu toe bereikt? ‘Het aangiftebiljet inkomstenbelasting, de toelichting en tientallen brochures zijn geschreven in de nieuwe taal van de Belastingdienst. Bovendien zijn honderden standaardbrieven, met een duizendvoudige verspreiding, aan de taalnormen aangepast. Op den duur krijgen alle standaardformulieren een plaats in modellenboeken. Je zult in die standaarddocumenten alleen maar brieven tegenkomen waarboven “Geachte heer of mevrouw” staat. Ik denk dat het ook boven 90% van de individuele brieven staat. Daar hameren we al zo lang op. Het is ook iets wat zelfs de grootste taalcrimineel kan begrijpen.’

Waarvoor schrijven belastingambtenaren toch zo slecht?

Van de Wetering: ‘Het is een traditie: beginnende belastingmensen schrijven brieven over van oudere collega's. Wil je iets bereiken met een taalproject, dan moet je de voorbeelden verbeteren: de modellenboeken. Laten ze dan maar hele stukken overschrijven. Belastingambtenaren verschuilen zich ook graag achter het alibi dat hun taalgebruik “juridisch verantwoord” moet zijn. In de meeste gevallen is dat geen steekhoudend argument. Het is bijvoorbeeld helemaal niet nodig om uitspraken op bezwaarschriften tegen aanslagen de vorm te geven van één eindeloze zin met een telkens herhaald *overwegende, dat...*

Taalkundig beweren wij helemaal niets nieuws, maar voor de Belastingdienst was het een revolutie. Wat ik niet allemaal gehoord heb. *Hoogachtend* onder die brief? Kom nou, heb je Jansen wel eens gezien, die acht ik helemaal niet hoog. Je naam onder een brief? *Ik* schrijf die brief toch niet, dat doet *de inspecteur*.’

Taalbegeleiders en docenten lijkt het aan enthousiasme niet te ontbreken. Ook de hoogste baas, directeur-generaal der Belastingen C. Boersma, heeft het beste voor met de taal van zijn

organisatie, zo bleek op de Taaldag. Boersma sprak een vermanend woord tot het management: het taalproject moet uitdrukkelijker worden vertegenwoordigd in de jaarplannen van de eenheden. Het management motiveren was een van de doelen van de Taaldag.

Van de Wetering: ‘We hoopten dat er meer hoofden van dienst zouden komen. Dat is de achillespees van het project, de manager. Als die niet wil, dan kun je het vergeten. Maar het valt best mee, een opvallend hoog percentage van het management heeft belangstelling voor betere communicatie. Komt het Taalproject in een eenheid niet van de grond, dan sturen we de taaldocent er weer op af en houden we een voortgangsgesprek met het hoofd van dienst. Zo hebben we in het afgelopen jaar veel eenheden moeten reanimeren.

Het Taalproject loopt tot en met 1994. Op het ogenblik wordt gesproken over het aanstellen van communicatiecoördinatoren op belastingkantoren. Die hebben een ruimere taak dan de schriftelijke taal. Het is net als campagnes voor veilig vrijen, het moet een voortdurend punt van aandacht blijven, anders zakt het weg.’

Taalbegeleider Verheugt: ‘De bodem is gelegd. Nu de rest van de pizza nog.’

Namen voor knikkers

Floris, Frank, Jasper en Kamiel Jansen

Vorig jaar in februari was het opeens ook knikkertijd. Elk richeltje en kuiltje tussen de straatstenen nodigde jongens en meisjes uit tot het knikkerspel. De spelregels waren ongeveer zoals dertig jaar geleden, maar de namen van de knikkers bleken sterk veranderd. Wij hebben eerst de namen verzameld die op de Burgemeester Van der Vlugschool in Amsterdam-Slotermeer in omloop waren. Die namen hebben we vergeleken met de namen die M.H.J.J. Vissers in 1986 voor het Oegstgeests opgaf (zie *Onze Taal* 1986, blz. 61), aangevuld met de namen die verschillende briefschrijvers naar aanleiding van dat stukje opgaven voor: Vaassen, Breda, Leiden, Putten, Drachten, Bilthoven, Rijswijk, Nijmegen, Lelystad en Haaksbergen. Ten slotte hebben we de Leidse namen opgenomen die Van der Horst, columnist van de GPD, noemde in zijn stukje ‘Gespikkelde admiraal’ van 22 februari 1992.

De opgaven waren te schaars en te wisselend van omvang om goed vergeleken te kunnen worden. Ook gaf maar één inzender een beschrijving van het uiterlijk van de benoemde knikkers, zodat we niet goed konden nagaan welk verband er tussen de naam en de benoemde knikker bestaat. Daar gaan we dus niet uitgebreid op in.

• **Formaten**

De *grootte* is het belangrijkste indelingscriterium voor de knikkers. We gaan uit van het meest voorkomende knikkerformaat, dat in Amsterdam en Leiden ook wel ‘kleintje’ heet, maar meestal geen aparte formaataanduiding behoeft: het is dus *katteog* of *olietje* zonder meer. De grotere knikker heette vroeger *stuiter*. Nadere aanduiding was onnodig omdat ze maar in één dessin voorkwamen, als katteog.

Sinds 1986 heet dit type nagenoeg overal *bam*, *bom* of *bonk*. Beide aanduidingen zijn hier en daar nog als los woord in gebruik, maar ze komen vaker voor als achtervoegsel bij de overeenkomstige gewone knikkernaam. In Amsterdam hebben we bijvoorbeeld naast de *uppie*, de *uppiebonk*.

De nog grotere knikkers krijgen een voorvoegsel waarvan de vorm per dialect varieert: *super-*, *reuze-*, *bere-* of *konings-*. In Amsterdam kan het voorvoegsel *bere-* voor de stam komen of voor *bonk*: naast het *bere-indiaantje* bestaat dus de *candyberebonk*. Daar bestaat trouwens een vierledig formaat-systeem: behalve gewoon, *-bonk* en *bere-* ook *reuzebere-*. Het gaat in het laatste geval om de allergrootste knikkers, kanjers die bij ruzies geduchte wapens vormen. De Amsterdammers worden afgetroefd door de Leidenaars, die naast gewoon, *-bonk-* en *konings-* niet alleen het voorvoegsel *keizers-* kennen, maar ook nog eens de *admiraal*, een vijfledig systeem! De Nijmeegse knikkertaal ten slotte, staat enigszins apart omdat ze daar voor nog kleinere knikkers dan gewone het voorvoegsel *mini-* gebruiken.

• Beschrijvingen

Sommige namen zijn doorzichtig doordat ze het benoemde geheel of gedeeltelijk beschrijven. We hebben drie soorten beschrijvende knikkernamen aangetroffen: aanduidingen van het materiaal, van het dessin en van de waarde.

Materiaal

De oudste vernoeming naar het materiaal is waarschijnlijk het *knarretje*, dat behalve ‘botje’ ook ‘knikker’ kan betekenen. Makkelijker te doorzien zijn: *kalkdotten*, *klei-* en *pottenbakker*, *loden*, *looie*, *looier*, *loden kogel*, *looiedetje*, *ijzertje*. Vroeger was de aanduiding van het materiaal belangrijk omdat een loden knikker veel meer waard was dan een van aardewerk. Tegenwoordig zijn alle knikkers van glas en is de aanduiding van het materiaal niet onderscheidend genoeg meer. Waarschijnlijk daardoor raken deze namen langzamerhand in onbruik. Wij denken dan ook dat het recente Nijmeegse *porseleintje* niet van porselein is, maar naar de kleur van de knikker verwijst. Met een beetje goede wil past de traditionele naam *stuiter* wél in deze categorie: het stuiten verwijst naar een eigenschap die de oude kleiknikkers niet overleefden. Omdat tegenwoordig alle knikkers kunnen stuiten, is deze benaming ook niet distinctief meer.

Dessin

De namen *doorzichtig*, *doorzichtige*, *doorzichtige* verwijzen naar de transparante, dessinloze knikkers. De aanduidingen *spiraaltje*, *sliertje*, *slinger*, *sterretje* en *beestje* verwijzen naar de voorwerp-

jes die in knickers waargenomen kunnen worden. De aanduidingen *spetter*, *blanco*, *spikkie* en *parelmoer* spreken voor zichzelf.

Waarde

Knickers moeten geruild en - in bepaalde verhoudingen - tegen elkaar ingezet kunnen worden. Daarom heeft elke soort en elk formaat in principe een vaste waarde. Daarnaast verwijzen de volgende benamingen: *eentje*, *eenteller*, *drietje*, *drieteller*, *dubbelteller*, etc. Achter het *alsie* verschuilt zich hoogstwaarschijnlijk *allesje*, een knikker die alles waard is. Het moderne Amsterdamse *uppie* zou best eens een verengelste afstammeling van het traditionele *eentje* kunnen zijn. Andere namen die op een waarde teruggaan zijn *vijftiger* en *tweehonderder*. Een enkele keer wordt de naam *geluksen*, *gelukkies* opgegeven. Misschien is dat wel een benoeming van hetzelfde wensende type als *Beatrix*.

• Metaforische namen

Verreweg de meeste knikkernamen van de laatste jaren zijn metaforisch: de naam verwijst wel naar een eigenschap van de knikker, maar dat gebeurt indirect: via een ander object dat deze eigenschap eveneens bezit. Zo heten sommige groene knickers in Amsterdam *turtels*, naar de gelijknamige heldhaftige groene bastaardschildpadden uit de kinderserie op de televisie. Dat het *banaantje* geel is en het *tomaatje* rood, zal niemand verbazen. Maar soms is het verband raadselachtig: wie denkt dat het *pizzaatje* rood moet zijn met gele spikkeltjes, komt bedrogen uit.

Welke zaken lenen zich voor metaforen?

Persoonsaanduidingen: spanjool, mexicaantje (ook: mexi), afrikaantje, piraatje, amerikaantje, chineesje, admiraal, politietje, indiaantje, zeemansknikker.

Stripfiguren: turtel, smurfie, (ook: smurfinnetje), pink panther, roze panther, joker. Zullen we de *disneyknikker* hier ook maar bij rekenen?

Dieren: marmot, kievit, koeie(bonk), pinkie(?), apie, pandaatje, draakje, spinnetje, katte(oog), zebra, guppy.

Etenswaren: colaatje, pizzaatje, banaantje, tomaatje, candytje, nootje, melkwit, melkje, beukenootje, (snot)milky, spaghettietje, siepel (dialect voor ui), olijfje, lollypop.

Natuurverschijnselen: meteor, watertje, waterlander, olietje, olie, eilandje, vlam, koraal, wolkje, maanknikker, regenboogje.

Voorwerpen: confetti, diamant, parel, vogelkooi, apekooi, snorkeltje, porseleintje.

Anders: Picasso, discootje, dummytje.

Uit de lijst blijkt dat knikkeraars veel namen dicht bij huis vinden. Zo ligt het voor de hand om knikkers in verband te brengen met snoepjes en edelstenen. Andere namen zijn duidelijk aan de kinderwereld ontleend, zoals die van de stripfiguren. Opmerkelijker is dat zoveel metaforische namen absoluut niet vanzelfsprekend zijn, bijvoorbeeld *meteor* en *koraal*. Bij andere namen tasten we helemaal in het duister over het patroon van betekenisoverdracht. Dat geldt bijvoorbeeld voor *snorkel*.

• **Taalverandering?**

Als we de beschrijvende namen vergelijken met de metaforische, valt het op dat de beschrijvende namen aan belang inboeten. Geen scholier in 1992 piekert erover om een groene knikker *groentje*, een rode *roodje*, of een gele *geeltje* te noemen. Dat worden *turtel*, *tomaat* en *banaantje*! Een knikkernaam mag blijkbaar niet vanzelfsprekend en dus te saai zijn. Wat geldt voor de namen, geldt ook voor het hele spel. In Amsterdam hebben we ook gevraagd wat de knikkers ten opzichte van elkaar waard waren. We kwamen tot 25 verschillende waarden. Geen knikker was precies evenveel waard als een andere. Dat wijst op een hang naar ingewikkeldheid, die we ook kunnen constateren bij de spelregels in andere sporten. Het menselijk brein zoekt ingewikkeldheid, anders verveelt het zich te pletter.

Verder valt de grote voorliefde voor het *verkleinwoord* op. Wij zoeken de verklaring in de richting van de taak die het verkleinwoord in de taalstructuur van het Nederlands heeft. Zie hiervoor de bespreking op blz. 286 van het decembernummer van 1992. In de eerste plaats maakt het verkleinwoord van een bijvoeglijk naamwoord en een telwoord een zelfstandig naamwoord: dat is bijvoorbeeld gebeurd bij *gewoontje* en *eentje*. Interessanter is de abstracte betekenis van het verkleinwoord ‘niet-echt, niet-serieus, voor spelsituaties’. Die betekenis zien we in *paardje-rijden*, *diefje-met-verlos*, en ook in *Chineesje*, *wolkje*, *watertje* en vele andere knikkernamen.

Uit de verzameling blijkt verder dat we een geleidelijke taalverandering kunnen betrappen: de vervanging van het meervoud op -en door -s. Van der Horst noemt de Leidse *konings*. Elders troffen we *vogelkoois*, *apekoois* en de *olies* aan. Met de veronderstelde opmars van dat vermaledijde Engels valt het verder wel mee: naast *candy* en *turtle* vonden we alleen de *uppie* als mogelijke verengelsing, en de *Pink Panther*, die nota bene in Drachten *Roze Panter* wordt genoemd!

Ten slotte iets heel anders. Meer dan 90% van onze Amsterdamse informanten was allochtoon. Van enige taalachterstand op dit vlak was niets te merken.

Wij danken de volgende inzenders: Irene Mensink (Vaassen), M.B. Schuurink-Blanken (Breda), M.W. Heslinga (Leiden), L.A.F. Godschalk (Putten), Diny de Goede (Drachten), J.M.J. Chorus (Nijmegen), A. Vergouwen-Mooij (Bilthoven en Rijswijk), Thom Ummels (Lelystad), H.D. Rijpma (Haaksbergen).

Beeldenstorm

De taal van de weerman

Nol Hell - Nijmegen

De weerman in een dagblad kan zich niet, zoals zijn collega's Erwin Kroll en Peter Timofeeff, bedienen van een rijkgeschakeerde handgebarentaal om zijn weerbericht kracht bij te zetten. Hij is aangewezen op zijn tekst. Hoe proberen weermannen hun weerberichten boeiend te maken?

Weermannen die dagelijks in dagbladen het te verwachten weer bespreken, doen hun best saaiheid in hun voorspellend proza te vermijden. Vooral als het weer zelf saai is, zet de weerman stijlfiguren in om zijn bericht wat spannender te maken.

Gedurende een aantal maanden heb ik een hoeveelheid wonderlijke bloemen uit de prozatuin van onze regionale weerman geplukt, en dat leidde tot de volgende verzameling.

• Luie depressies

Natuurverschijnselen krijgen vaak menselijke eigenschappen toegedicht. Het weer wordt dan als mens voorgesteld (antropomorfismen):

De zon had een baaldag genomen

- ... was al vroeg uit de veren
- ... maakte extreem veel overuren
- ... was de grote verliezer
- ... gaf spaarzame knipogen
- ... mocht bijkomen van de overdadige inspanning
- ... zette een fraaie dag op het menu

Depressies namen een rustdag

- ... waren stevig uit de kluiten gewassen
- ... houden kermis in de Middellandse Zee
- ... hebben het boven ons land best naar de zin
- ... hebben de nodige ambities
- ... hebben weinig inspiratie voor het zaaien van onrust
- ... koesteren aspiraties voor een bezoekje aan de Alpen
- ... trekken braaf hun baantjes
- ... zijn uiterst lui

Een hogedrukgebied heeft uitbreidingsplannen

- ... maakte er een wervelende show van
- ... steekt vanuit Rusland een tong uit
- ... heeft weinig zin in regenachtige avontuurtjes

- ... blijft de lakens uitdelen
- ... neemt de dienst over
- ... wil een vinger in de pap houden
- ... had plotseling wel belangstelling voor Scandinavië

De temperatuur zette een stapje voorwaarts

- ... kon aan een positief avontuurtje beginnen
- ... eiste een duidelijke hoofdrol op

En verder:

- De atmosfeer zal vandaag nog enigszins verkouden blijven
- Het winterseizoen staat te trappelen van ongeduld
- De koude laag zal fors tegenstribbelen
- De twee drukstijgingen lijken een huwelijk te sluiten en willen zich nestelen in de Duitse Bocht
- Een tweede kern legde een lopertje uit

● **Meteorologie is oorlog**

In een belangrijk deel van de verzameling is de beeldspraak ontleend aan oorlogvoering en sport:

- Een ijzersterk hogedrukbastion gaat zich in de strijd werpen
- De depressies gaan dit weekeinde niet in de aanval
- Een hogedrukbolwerk laat de depressies afdruppen
- Die luchtstroom gaat de temperatuur een forse dreun geven
- Een noordwestelijke stroming wordt op ons afgevuurd
- De drogere lucht ging als winnaar over de streep
- Lichte buien deelden plaagstootjes uit
- Koning Winter heeft misschien enkele schijnaanvalletjes voor ons in petto, alvorens definitief toe te slaan
- De Russische Beer werd losgelaten en de diepvrieskou veroverde met grote snelheid de hele Balkan

Ten slotte ontleent de weerman beelden aan vervoermiddelen en machinerie:

- De wind ging aan de ketting
- Het systeem gaat eerst bij Engeland voor anker
- Een krachtig hogedrukgebied gaat als dynamo fungeren
- Boven Scandinavië is de diepvrieskast opengezet
- De herfstmachine draait op volle toeren
- De motoren van een volgende depressie draaien al warm
- Een depressie fungeert als trekpaard voor ijzige stromingen
- Het licht voor winterkou gaat niet automatisch op groen

● **Beeldbreuk**

Opmerkelijk vind ik ook de volgende zinnen, waarin de beeldspraak enigszins ‘overspannen’ aandoet:

- Een geweldig oproer leidt tot de geboorte van depressies
- We krijgen bezoek van een loot van het machtige moederdepressiesysteem
- Gisteren rolde een zware onvoldoende uit de bus
- De regenmeters deden goede zaken
- De thermometer zou wel eens fors onderuit kunnen glijden
- Uitspattingen in positieve zin van de kwikdraad
- Nat was het in Vlissingen, dat 15 mm in zes uur om de oren kreeg
- De barometers zwellen aan en het kwik zal een veer moeten laten
- Uit die hoek kan geen sterke ijsvloer op poten gezet worden

Ik moet bekennen dat ik dagelijks vol verwachting uitkijk naar onze regionale weersverwachting.

Makelaarstaal

Stella Tholhuijsen - Amstelveen

Elke woensdag publiceert De Telegraaf zijn Woonkrant: honderden advertenties van koop-, huur- en recreatiewoningen in binnen- en buitenland. Een selectie uit het koopwoningenaanbod in de Nederlandse provincies geeft een aardig beeld van het gebruik van het bijvoeglijk naamwoord door makelaars.

Ik heb 400 advertenties onderzocht. Daaruit bleek dat 36 verschillende bijvoeglijke naamwoorden (9%) slechts eenmaal voorkwamen. Om er een paar te noemen: nostalgisch, romantisch, karakteristiek, speels, eigenzinnig, groen, kindervriendelijk, charmant. 74 verschillende bijvoeglijke naamwoorden (18,5%) kwamen minimaal twee keer voor. Het opvallendst daarbij zijn de woorden met de hoogste frequentie:

<i>luxe:</i>	60 x
<i>groot:</i>	56 x
<i>ruim:</i>	55 x
<i>royaal:</i>	40 x

Bepaalde combinaties zijn het vaakst te lezen.

Luxe heten: appartementen, flats, badkamers, keukens en villa's.

Ruim zijn vooral: entrees, slaapkamers, woonkamers en tuinen. Livings en werkkamers zijn *royaal*, evenals appartementen en slaapkamers.

De kwalificatie *groot* blijkt vooral van toepassing op minder luxueuze, ruime en royale onderdelen van de woning. Zolderkamers zijn per definitie groot, net als hobbyruimtes, bijkeukens en garages. Van deze laatste was er zelfs één over-sized!

Deze uitzonderlijk hoge scores werden op enige afstand gevolgd door:

<i>fraai:</i>	18 x	<i>flats, huizen, panden, woonwijken</i>
<i>riant:</i>	18 x	<i>flats, huizen, terrassen, landhuizen</i>
<i>modern:</i>	14 x	<i>flats, huizen, keukens</i>
<i>schitterend:</i>	11 x	<i>appartementen, huizen, locaties</i>
<i>perfect:</i>	11 x	<i>locaties, staat van onderhoud</i>
<i>leuk:</i>	8 x	<i>appartementen, wijken, erkers</i>
<i>compleet:</i>	8 x	<i>badkamers, keukens</i>

Ook de superlatieve varianten van zowel de eerste als de tweede frequentielijst zijn het noemen waard:

<i>zeer royaal:</i>	8 x	
<i>zeer fraai:</i>	7 x	(<i>bijzonder fraai, fraaist</i>)
<i>zeer ruim:</i>	4 x	
<i>zeer luxe:</i>	3 x	(<i>en superluxe</i>)
<i>zeer groot:</i>	3 x	
<i>zeer riant:</i>	2 x	

Vanuit geografisch oogpunt valt het op dat in de provincies Friesland, Groningen, Drente en Overijssel het gebruik van de top-vier, waardoor vooral de randstad en de Flevopolders worden gekenmerkt, bijna geheel ontbreekt. De provinciale burens in het noorden en oosten prijzen hun onroerend goed, zij het in bescheiden mate, overwegend aan als *schitterend* en *prachtig*. Gelderland heeft naast een zekere aanpassing aan het randstedelijk jargon opvallend veel *perfects*.

De conclusie mag zijn dat alles wel érg groot en riant is, zodat men zich kan afvragen of woorden en werkelijkheid wel met elkaar in overeenstemming zijn. Ik weet uit eigen ervaring, en waarschijnlijk velen met mij, dat dit vaak niet het geval is. Hoe luxueus is luxueus, hoe ruim is ruim? Voor de Nederlandse makelaar is *wel aardig* al gauw *bijzonder fraai* en *niet onaardig* vrijwel synoniem met *schitterend*.

Epidemisch welzijnsjargon

René Appel - taalkundige, Amsterdam

Wie mocht denken dat bepaalde nieuwe woorden en constructies alleen worden gebruikt door een betrekkelijk kleine groep van jonge, modieuze mensen, heeft het bij het verkeerde eind. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het taalgebruik in een verder zeer stoffig orgaan als *Rond de Tafel; Leerkrant voor Liturgie*, nr. 5, 1992, dat ik bij toeval onder ogen kreeg. Daarin valt onder andere te lezen dat er in het kader van de vorming voor liturgie *doe-dagen* worden georganiseerd. Zo was er op 3 oktober 1992 een doe-dag over het onderwerp Avondwake: ‘Voor leden van avondwakegroepen die willen *bijtanken*, ook als *je* al jaren *bezig bent*. Inhoudelijke achtergrondinformatie wordt geboden *rond*: tijd nemen om te waken, mysterie dood en leven, uitvaart als “verrijzenisviering”. Daarnaast een overzicht van nieuw *materiaal*. En: *oefenen* met elkaar, uitwisselen van ervaringen *aan* elkaar.’ (Het zal duidelijk zijn: de nieuwe woorden en constructies zijn gecursiveerd. Natuurlijk bedoel ik met ‘nieuwe woorden’ in feite oude woorden met een nieuwe betekenis.)

Op 7 november was er een doe-dag over de woord- en gebedsdienst: ‘*Bijtanken* voor leden van woord- en gebedsdienstgroepen. Sleur vermijden. Zeg ik wat ik zeggen wil? Komt het over? *Vind* ik het nog *fijn* om te doen?’ Op 21 november is er een doe-dag over bijbelverhalen: ‘Door *spelend* en *vierend omgaan* met verhalen uit de Schrift, gaan ze leven!’

Spelend en vierend omgaan met... proef het nog maar eens op de tong en besef hoe het therapeutisch welzijnsjargon zich als een griepvirus over onze taalgemeenschap heeft verspreid.

Verkeersvocabulary

Eveline Brandt - Amsterdam

Wie nog altijd denkt dat V.O.C. alleen iets met scheepvaart te maken heeft, loopt hopeloos achter. De afkorting staat tegenwoordig voor *Verkeers Ongevallen Concentratie*, oftewel *black spot*, oftewel 'kruispunt waar veel ongelukken gebeuren'. Nederland mag zich de trotse bezitter noemen van zo'n 1450 V.O.C.'s; aan de oplossing van het probleem wordt gewerkt. Ze zitten niet stil, de ambtenaren bij Verkeer en Waterstaat, wat zich onder andere weerspiegelt in het door hen gebezigde (soms zelfs ontwikkelde) taalgebruik. Nog even, en er kan weer een trendy boekje uitgegeven worden, ditmaal met 'verkeersvocabulary'. Lees en huiver.

• Chromen seriemoordenaar

De echte oorzaak van problemen als luchtvervuiling, verkeerslawaaï en -onveiligheid rijdt nog altijd vrij rond op onze wegen. De schadelijke gevolgen van deze chromen seriemoordenaar probeert de overheid zoveel mogelijk met maatregelen te beperken, terwijl het blik zich aan de lopende band voortplant.

Hierin berustend wordt er doodleuk gesproken over 'het belang van gespecialiseerde traumacentra in het kader van de geïntegreerde ongevals zorg' en over de 'juridische en psychosociale hulpverlening aan verkeersslachtoffers'. 'Vanaf 1 april klikt het ook op de achterbank' juicht de overheid bij het verplicht stellen van de gordel voor 'achterpassagiers', want dat levert een *besparing* op van zo'n 30 doden en 300 gewonden per jaar. De betekenis van zo'n slogan komt dan ineens in een heel ander licht te staan...

De bedrijvigheid en taalcreativiteit van de ambtenaren bij Verkeer en Waterstaat openbaart zich vooral in beleidsrapporten. Daarin valt van alles te lezen over 'variabele terugkoppelingsinformatie' en 'elektronische deelregelmechanismen'.

De enorme *autopenetratie* in de randstad noopt de ambtenaren tot het lanceren van nieuwe plannen met fraaie namen. Het autorijden moet duurder, en daarom mochten we onlangs kennis maken met *het spitsvignet*, *het rekeningrijden*, en *de elektronische tolheffing*. Een fiscale maatregel daartoe is de 'aftopping van het reiskostenforfait' en een financiële prikkel vormt de 'Combikaart'. Dankzij deze kaart met popi naam hoeven automobilisten die een Openbaar-Vervoerkaart aanschaffen, minder motorrijtuigenbelasting te betalen. Om de aantrekkelijkheid van trein, tram of bus nog verder te vergroten, wordt er door de samenwerkende openbaar-vervoerbedrijven hard gewerkt aan de GGRI - een Geïntegreerd Reizigers Informatiesysteem. In datzelfde openbaar vervoer spreken we tegenwoordig van *transferia* in plaats van *overstappunten*. Puristisch zijn de beleidsmakers sowieso niet erg, want wat te denken van *carpoolwisselstrook* en *cruise control*?

• Botsvriendelijkheid

De auto moet ook langzamer gaan rijden, wat de *snelheidsbegrenzer* en de *tachograaf op personenauto's* opleverde. Maar bovenal moet de automobilist langzamer, en campagnes moeten hem of haar daarvan doordringen. Talloze copywriters verdienen dan ook hun brood met het verzinnen van kreten bij alle 'nationale en regionale bewustwordingscampagnes'. 'Hij reed 50, zij werd 3' is een voorbeeld van de harde soort.

Verder moet de auto natuurlijk schoner, bijvoorbeeld met een 'geregelde driewegkatalysator'. Wat veiliger kan onze trouwe vierwieler ook wel. Wanneer het gaat om het vergroten van de veiligheid van voertuigen, is het onderscheid tussen 'pre-crashmaatregelen' (ongevalspreventie) en 'crash-maatregelen' (letselpreventie) van belang. Met dat laatste houdt men zich onder meer bezig in de *letselbiomechanica*. De ontwikkeling van 'veilige voertuigen' (net als de 'schone auto' een zichzelf tegensprekend begrip) krijgt veel aandacht in verkeersbeleidsrapporten. Den Haag meldt 'nog te zoeken naar verbeteringen in de botsveiligheid, bijvoorbeeld ten behoeve van de botspartners'. We moeten daarbij denken aan bijvoorbeeld 'de *botsvriendelijkheid* van (vracht)auto's ten opzichte van voetgangers en fietsers'.

• Auwto

Op het punt van ultieme afstomping laat ook de auto-industrie zich niet onbetuigd. Daar zijn *kooiconstructies* ontworpen en *kreukelzones*: stevige materialen op cruciale plaatsen moeten de ergste klap opvangen en daarmee hoopt men de inzittenden nog enigszins ongehavend door een ongeval te slepen. Groeperingen als de 'Anti-Auwto Beweging' hebben in al die maatregelen allang geen vertrouwen meer en maken dat in krachtige bewoordingen duidelijk: *De aarde huilt. Stop de produktie van de auwto* en *Steek de fik in je brik, de aarde sterft*. In Amsterdam werd gestemd over scenario's voor een *autovrije* of *autoluwe* binnenstad, en de variant van het *anti-luwe kamp* werd daar *autovol* scenario genoemd.

De ambtenaren in Den Haag komen onvermoeibaar met nieuwe berekeningen en plannen. Zo krijgt het verkeersbeleid zijn eigen sociale vernieuwing en kunnen we binnenkort het DVVV verwachten: het 'Duurzaam Veilig Verkeers- en Vervoerssysteem'. 'Hoe het er op straat uit gaat zien, kan nog niet exact omschreven worden' en 'het is gemakkelijker gezegd dan gedaan', maar 'er moet nu wel een start gemaakt worden'. Waarmee maar weer eens is bewezen dat het de ambtenaren bij Verkeer en Waterstaat niet ontbreekt aan creatief en fantasierijk taalgebruik.

Het kastje van Barbanelle

De geschiedenis van de eerste Prisma Woordenboeken

Ewoud Sanders

De afgelopen twee jaar heeft uitgeverij Het Spectrum gewerkt aan de herziening van de Prisma Woordenboeken. In maart komen ze op de markt. Bij dezen een terugblik op het ontstaan van de Prisma's - de meest succesvolle reeks woordenboeken die ooit in Nederland is verschenen.

Uniek was het idee niet. In Duitsland en Engeland bestonden al pocketwoordenboeken. Maar toen uitgeverij Het Spectrum in 1952 het plan opvatte om een reeks pocketwoordenboeken Nederlands, Vreemde Woorden, Frans, Duits, Engels en Spaans te gaan maken, diende dit een ideaal. P.H. Boogaard en A.H. Bloemsma hadden de uitgeverij in 1935 opgericht met als doel de katholieken in Nederland en België van meer verantwoorde en beter betaalbare lectuur te voorzien. Het woordenboekproject was op een zelfde leest geschoeid. 'De bedoeling van de uitgever was een woordenboek voor gebruik in school en leven aan te bieden', schreef een van de auteurs later, 'dat door zijn omvang niet te kostbaar mocht worden en desondanks aan de normale eisen zou voldoen, om aldus te helpen voorzien in de grote behoefte, die er aan goedkope en toch goede boeken bestaat.'

Het was aan Spectrum-redacteur Jo van Rosmalen hier auteurs voor te vinden. In *Boekblad* blikte Van Rosmalen hier later op terug. 'De werving', zo schrijft hij, 'was indertijd geen sinecure. Het ging er niet alleen om bekwame mensen te vinden, ze moesten ook over veel tijd beschikken en bereid zijn een royalty te accepteren van vijf procent over f 1,25, tot het begin van de jaren zestig de verkoopprijs van de Prisma's.'

● Monnikenwerk

In eerste instantie benaderde Van Rosmalen diverse hoogleraren. Die verwezen echter naar veelbelovende leerlingen: taal- en letterkundigen die vrijwel allemaal hadden gestudeerd of waren gepromoveerd aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Uitgeverij Het Spectrum had helemaal geen ervaring met het uitgeven van woordenboeken en dat is aan de contracten af te lezen. De rekrutering van de auteurs had plaats in 1952 en 1953. Het was de bedoeling de gehele serie voor aanvang van het schooljaar 1954 klaar te hebben. En dus kregen de auteurs opdracht om in doorgaans één jaar tijd een woordenboek samen te stellen van 320 bladzijden - 640 kolommen druks van 85 regels en 41 lettertekens en spaties per regel, wat neerkomt op ongeveer 38.000 trefwoorden. Dat wil zeggen: een heel jaar lang - de volle 365 dagen - 104 trefwoorden per dag! En men had niet gerekruteerd onder gepensioneerden, renteniers of werklozen, maar onder jeugdige docenten die veelal een volledige betrekking hadden en een jong gezin.

Geen van de auteurs had eerder een woordenboek samengesteld. In de herinnering van Van Rosmalen was dr. A. Weijnen, indertijd docent aan de Katholieke Leergangen in Tilburg, het moeilijkst over te halen geweest. 'Pas toen Weijnen een bedrag ineens van f 50.000 kreeg geboden', aldus Van Rosmalen, 'zag de ervaren dialecticus in dat

Het Spectrum een groot vertrouwen in de onderneming had. Achteraf gelukkig voor hem, verkoos hij toch maar de royalty-regeling.'

● Moeilijkheden

Veel steun kregen de auteurs niet van Het Spectrum. In juni 1953 vaardigde de uitgeverij een aantal richtlijnen uit. Die bleven echter beperkt tot de opbouw van de lemmata. Pogingen de diverse woordenlijsten op elkaar af te stemmen - al was het maar per taal - werden helemaal niet ondernomen.

In de eerste maanden van 1954 werd duidelijk dat de meeste auteurs zich niet aan de afgesproken inleverdatum hielden. Het zwaarst werd drs. G.A.M.M. van der Linden, auteur van het woordenboek Nederlands-Duits, onder druk gezet. Ruim tien maanden nadat hij zijn contract had ondertekend, leverde hij één letter in: de A. Toen Van der Linden de zoveelste aanmaning kreeg, barstte hij uit zijn vel. 'Door mij wordt dag en *nacht* aan het woordenboek gewerkt', antwoordde hij. 'Vrije tijd ken ik absoluut niet.' Het Spectrum stuurde daarop Van Rosmalen op onderzoek uit. 'Ik heb wel de indruk,' rapporteerde hij, 'dat de heer Van der Linden zijn taak zeer serieus opvat. Hij werkt elke avond en vrije dag, incl. Zondag, tot grote ergernis van zijn vrouw. Maar hij liet mij voorbeelden zien waaruit blijkt hoe sterk de thans hier ingevoerde Duitse woordenboeken totaal verouderd zijn. Hij kan dus niet, zoals zijn collegae, afgaan op een reeks bestaande woordenboeken.'

● Spelling onverwacht herzien

Stel dat het Het Spectrum was gelukt de hele set woordenboeken vóór de aanvang van het schooljaar 1954 klaar te hebben. Dan had de uitgever met vierhonderdduizend woordenboeken in de maag gezeten. Want precies op het moment dat de serie woordenboeken volgens de oorspronkelijke planning had moeten verschijnen, verscheen de *Woordenlijst der Nederlandse taal*. Blijkbaar was men bij Het Spectrum niet goed op de hoogte van de vorderingen van de spellingwijziging of dacht men dat het zo'n vaart niet zou lopen.

De spellingherziening bracht op het laatste moment heel wat extra werk met zich mee. Het Spectrum deed er zijn voordeel mee. De uitgeverij was voor zover bekend de eerste die woor-

denboeken op de markt bracht in de nieuwe en spoedig verplichte spelling - een aspect dat mogelijk heeft bijgedragen aan het overweldigende succes.

• Een plagiaat-affaire

Voor de samenstelling van de Prisma's Spaans-Nederlands had Het Spectrum contact gezocht met dr. S.A. Vosters. Vosters was toen 29 jaar en docent in Roosendaal. Meteen in het begin had Vosters al laten weten dat hij het misschien niet in de afgesproken tijd - ruim twee jaar - zou halen. Het Spectrum toonde zich in dit opzicht zeer coulant, ook toen latere termijnen ruimschoots werden overschreden. Desondanks voelde Vosters zich blijkbaar enorm onder druk gezet. Hij zocht zijn toevlucht in andermans werk.

Het belangrijkste Nederlands-Spaanse woordenboek uit die dagen was zonder twijfel het tweedelige *Spaans handwoordenboek* van de Utrechtse hoogleraar C.F.A. van Dam. Blijkbaar had Vosters dit naslagwerk niet of niet compleet, want eind 1958 stuurde de redactie van Het Spectrum hem op zijn verzoek haar eigen exemplaar toe. Precies een jaar later vroeg men het boek terug, want men zat er 'een beetje verlegen om'.

Of er een verband bestaat is niet duidelijk, maar drie maanden later is er in de correspondentie met Vosters voor het eerst sprake van wat later plagiaat zal gaan heten. 'Naar aanleiding van uw telefoongesprek, waarbij u toegaf dat u zich bij de eerste letters van het *Spaans-Nederlands woordenboek* te veel door het woordenboek van Van Dam hebt laten leiden, zenden wij u hierbij de letters A, B, C en D. We hebben hierin diverse al te grote gelijkenissen met Van Dam geconstateerd (...) niet alleen wat betreft de voorbeelden, maar ook wat volgorde van betekenissen betreft. Om latere moeilijkheden te voorkomen, is het zaak hier toch een grote distantie te scheppen.'

In eerste instantie dacht men het probleem te kunnen oplossen door alleen de eerste letters van het alfabet opnieuw te bewerken, maar uiteindelijk bleek dat het hele woordenboek opnieuw door Vosters moest worden bewerkt. Bovendien maakte Vosters zo'n rommeltje van de drukproeven van het deel Nederlands-Spaans, dat besloten werd dit op zijn kosten helemaal over te laten typen - een beslissing die tot een onverkwikkelijke ruzie leidde.

Geheel onwetend van de plagiaat-affaire kondigt professor Van Dam de woordenboeken Spaans aan. Op de inhoud gaat hij niet in. Wel schrijft hij: 'De samenstelling van deze twee woordenboeken werd toevertrouwd aan Dr. S.A. Vosters, die zich grote moeite getroost heeft om in een werk van geringe omvang veel bruikbaar materiaal te bieden voor weinig geld.'

• Zonder aanmaning

Niet alle auteurs zorgden voor moeilijkheden. Dr. A. Weijnen herinnert zich het manuscript van zijn woordenboek na dertien maanden te hebben ingeleverd, slechts een maand later dan de bedoeling was. Nog punctueler was drs. H.W.J. Gudde, leraar Frans aan het Katholiek Gelders Lyceum in Arnhem en samensteller van het woordenboek Nederlands-Frans. Door omstandigheden werd Gudde pas in mei 1954 benaderd. Hij begon dus bijna een jaar later dan de meeste andere auteurs.

Gudde nam grote stapels kranten en tijdschriften door: *Le Figaro*, *Le Monde*, *La Maison de Marie Claire*, *Paris Match* - op zoek naar de juiste vertaling voor bijvoorbeeld *stofzuigen* ('nettoyage par le vide') en enkele duizenden andere huis-, tuin- en keukenbegrippen, een categorie die in de toen bestaande woordenboeken een kimmervol bestaan leidde.

Bij Het Spectrum was men niet gewend aan deze werkwijze. De post bracht de ene letter na de andere, zonder dat daar aanmaningen voor nodig waren. Zelfs de spellingwijziging in augustus 1954 zorgde amper voor vertraging.

Toch lukte het Gudde niet op tijd klaar te zijn, mede doordat ten tijde van zijn werkzaamheden aan de T zijn vrouw van hun derde kind beviel. *Zeven* dagen na de afgesproken inleverdatum, stuurde hij per aangetekende post de letter Z. 'Tot mijn spijt', schreef hij bij die gelegenheid, 'heb ik de contracttermijn overschreden. Het is me onmogelijk gebleken het voorgenomen schema in overeenstemming te brengen met mijn gewone werkzaamheden.'

Bij Het Spectrum moet men geroerd zijn geweest. Hoewel de uitgeverij bij eerdere gelegenheden had laten weten dat het woordenboekproject een zeer nauwsluitende calculatie vereiste, waarbij iedere cent bekeken en verantwoord diende te worden, tastte men voor deze ene keer spontaan in de beurs: een enorme paastaart werd op Gudde's huisadres bezorgd.

• Beknopt en bezorgd

Wat de inhoud van de woordenboeken betreft, hield Het Spectrum er een tamelijk simpele visie op na: 'Wij dienen ons door de opzet van de woordenboeken tot de grote massa te richten, en moeten daarom iedere mogelijkheid tot misverstand vermijden en de gebruiker alles met de paplepel ingeven.'

De auteurs werden mondeling geïnstrueerd. Echo's van deze gesprekken vindt men terug in de meeste voorwoorden. Zo schrijft Weijnen in 1955: 'Aangezien het werk beknopt gehouden moest worden, hebben wij ons beperkt tot de contemporaine woordenschat, in die mate zelfs dat allerlei woorden die tijdens en vlak na de bezetting van 1940-1945 gangbare pasmunt waren, doch thans eigenlijk weer tot het verleden behoren, niet zijn opgenomen. Vervolgens kozen wij de verzorgde vorm van het Nederlands en was onze aandacht niet gericht op gewestelijk idioom, slang, platheden of krachttermen. Barbarismen hebben wij daarom principieel geweerd.'

De auteurs kregen onverbloemd te horen dat zij de woordenboeken van concurrent Wolters als richtlijn moesten aanhouden. Daarnaast gebruikten zij de voornaamste woordenboeken die er voor hun taal bestonden. Bovendien verrichtten sommige

auteurs zelf excerpeerwerk, zoals dat in woordenboekjargon heet. Geholpen door zijn vrouw nam de auteur van het woordenboek Duits-Nederlands diverse schoolboeken door op zoek naar *schwere Wörter*. Een ander luisterde naar de BBC-radio met

pen en papier in de aanslag. De zoon van de samensteller van het woordenboek Frans-Nederlands rapporteerde welke woorden de Franse jeugd zoal bezigde in de vakantiekolonies.

Hoewel Het Spectrum de auteurs geen beperkingen oplegde met betrekking tot scheldwoorden, taboewoorden of schuttingtaal, zorgden zij er uit eigen beweging voor dat in hun woordenboek geen woord terecht kwam dat de ziel van de vaderlandse jeugd zou kunnen bezoedelen. Typisch in dit verband is dat het woord ‘penis’ in de eerste druk van slechts één Prisma Woordenboek voorkomt: het vreemde-woordenboek van A. Kolsteren. In vergelijking met sommige concurrenten was dit trouwens al een hele stap: tot 1952 ontbrak in het *Verklarend handwoordenboek* van Koenen-Endepols zelfs de betekenis urineren bij *wateren*, laat staan dat er tussen *penibel* en *penitent* nog iets stond.

• Verkoop succesvol

Vanaf het begin had Het Spectrum er rekening mee gehouden dat sommige woordenboeken beter zouden verkopen dan andere. Van de woordenboeken Spaans werden de minste exemplaren verkocht. Tot 1991 moeten er van beide delen samen minstens 650.000 exemplaren zijn verkocht. In het verkoop-klassement van de Prisma Woordenboeken staat het Vreemde-Woordenboek met 800.000 verkochte exemplaren op de een na laagste trede. De middenpositie wordt ingenomen door de woordenboeken Duits (tot 1991 4,6 miljoen verkochte exemplaren) en Frans (minstens 4,8 miljoen exemplaren). In absolute getallen staat het tweespan Nederlands-Engels en Engels-Nederlands op de eerste plaats. Van deze woordenboeken werden in de afgelopen 38 jaar maar liefst 7,1 miljoen exemplaren verkocht.

Als men de oplagen niet per taal, maar per titel bekijkt, is er geen twijfel mogelijk over de winnaar, want van het *Prisma-woordenboek Nederlands* van Weijnen werden tot nu toe minstens 6,5 miljoen exemplaren verkocht. En dan te bedenken dat Weijnen in 1955 overwoog afstand te doen van zijn royalty's in ruil voor een afkoopsom van 50.000 gulden!

In totaal zijn er volgens een ruwe schatting in de afgelopen vier decennia tussen de 25 en 30 miljoen Prisma Woordenboeken verkocht. De Prisma Woordenboeken zijn daarmee een cultuurverschijnsel geworden: het is eenvoudiger een speld in een hooiberg te vinden, dan een boekenkast zonder Prisma Woordenboek.

Voor uitgeverij Het Spectrum waren de woordenboeken al snel van levensbelang. Van een uitgeverij zonder lexicografische ervaring werkte Het Spectrum zich razendsnel op tot monopoliehouder aan de onderkant van de Nederlandse woordenboekenmarkt. Bijna tien jaar lang hield Het Spectrum de prijs voor de Prisma-pockets op f 1,25. Het rendement steeg het scherpst toen die prijs in 1977 werd verhoogd tot f 4,20 - een beslissing waar lang over was nagedacht, want nog altijd was men doordrongen van het oorspronkelijke ideaal: goede en moderne woordenboeken tegen een lage prijs.

Over de geschiedenis van de eerste Prisma Woordenboeken publiceerde Ewoud Sanders onlangs een boekje dat via het Genootschap Onze Taal is te bestellen. Zie de advertentie elders in dit nummer.

Taalcuriosa

Jules Welling

Kauwgom is magie

Wat is er zo curieus aan het simpele zinnetje boven dit stukje?

Het gaat hier om een niet-inhoudelijk aspect van deze op het oog eenvoudige mededeling. Maar de beantwoording van de gestelde vraag is zelfs voor een geoefend curiosist niet eenvoudig. Thijs Geerlings uit Helden signaleerde het curiosum in 1982 in een brief aan mij. Hij gaf de woorden *kauwgom* en *magie* als voorbeelden van ‘alfabetische’ eigenaardigheden.

Welk curiosum had Geerlings ontdekt? Om dat duidelijk te maken, is het volgende staatje van belang:

A = 1	N = 14
B = 2	O = 15
C = 3	P = 16
D = 4	Q = 17
E = 5	R = 18
F = 6	S = 19
G = 7	T = 20
H = 8	U = 21
I = 9	V = 22
J = 10	W = 23
K = 11	X = 24
L = 12	Y = 25
M = 13	Z = 26

Het gaat om een simpele opsomming; maar er is meer aan de hand: iets heel curieus wordt zichtbaar. Alle klinkers hebben een oneven rangnummer! Geerlings *magie* en *kauwgom* (zeven verschillende letters) zijn geheel oneven! Er zijn in ons alfabet dus geen even genummerde klinkers! Met even genummerde letters valt in zinsverband daardoor in het geheel niets te doen: een curiosum!

Woorden vormen kan dus alleen met de oneven genummerde letters. Wat valt daarmee te doen? *Mosaiek* en *gemiauw* (zeven letters) vind ik ook prachtig, al zijn die woorden niet langer dan *kauwgom*, met allemaal verschillende letters wel te verstaan. Een aardige verbetering is *quasi-gemok*: al drie letters meer dan *kauwgom*. Dit samengestelde woord staat niet in Van Dale, maar mag op grond van de voorbeelden bij *quasi* wel als goed Nederlands gelden.

In *kauwgom is magie* zitten letters dubbel (m, a, i, g), in *quasi-gemok* niet. Zou dat woord voor verbetering vatbaar zijn? Of valt er met de oneven genummerde letters nog een langere zin te maken dan boven dit stukje staat (waarbij letterherhaling wél is toegestaan)? En wat is dan de kortst mogelijke zin waarin alle oneven genummerde letters voorkomen?

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Abn

U hebt al een hele tijd niets meer van het ABN gehoord. Met ABN bedoel ik niet Algemeen Beschaafd Nederlands, maar Actiecomité Buitenlandse Namen. Ik zal even uw herinnering opfrissen. In juni 1987 gaf het ANP een boekje uit met de titel *Schrijfwijze van buitenlandse namen*. De bedoeling was dat media en atlassen deze schrijfwijze zouden overnemen en dat er daardoor in het Nederlands een uniform spellingsysteem voor buitenlandse namen zou ontstaan. Een nobel streven, ware het niet dat men te weinig rekening hield met de in Nederland gegroeide schrijftraditie voor dergelijke namen en dat men te veel buitenlandse, vooral Engelse en Franse, spellingen overnam. Dit alles in het kader van de internationalisering en de computerstandaardisering. En zo zagen we op tv plotseling *Kuwayt* en *Saudiarabië* in plaats van *Koeweit* en *Saoedi-Arabië*, en was ons pekinneesje voortaan afkomstig uit *Beijing*.

Exoniemen (Nederlandse vormen voor buitenlandse namen) mochten van het ANP nog maar in zeer beperkte mate: *Parijs* en *Wenen* konden wel, *Gotenburg* en *Celebes* niet.

• Actie en bijval

De meeste regionale kranten namen de suggesties van het ANP over; het NOS-journaal deed dat in eerste instantie ook, maar week er later in veel gevallen toch weer van af. De landelijke bladen bepaalden hun eigen norm. De zo gewenste uniformiteit bleef dus ver te zoeken. Eind 1987 besloten wij daar iets aan te doen of althans te proberen de bevoegde instanties aan het denken te zetten. Wij, dat waren drie medewerkers van Onze Taal: Jaap Bakker, Robert-Henk Zuidinga en ik. Wij verenigden ons in het Actiecomité Buitenlandse Namen. Onze doelstellingen waren tweërlei. Ten eerste vonden wij dat het geen pas gaf dat een particuliere organisatie vrij dwingende spellingregels voor de Nederlandstalige media opstelde. Dat dient door de Taalunie te worden gedaan. Verder stelden wij dat er bij het weergeven van buitenlandse namen uitgegaan zou moeten worden van de Nederlandse spellingtraditie. Wat exoniemen en vernederlandsingen betreft: deze behoren tot de Nederlandse woordenschat en daar mag men niet onzorgvuldig mee omspringen.

Onze overwegingen en argumentatie hebben wij uiteengezet in het *Manifest ABN* dat in januari 1988 integraal in Onze Taal werd gepubliceerd. Ook 'Nederlands van nu', het Vlaamse zusterblad van Onze Taal, nam ons manifest op. Diverse media schonken er aandacht aan. Van veel instellingen en particulieren uit Nederland en België ontvingen wij adhesiebetuigingen. Jan van Groesen, mede-samensteller van de ANP-schrijfwijze, kreeg van Onze Taal in april 1988 de gelegenheid om te reageren op het manifest en de standpunten van het ANP uitgebreid uiteen te zetten. In hetzelfde nummer gaven wij daarop al even uitgebreid antwoord. In juni 1988 erkende het bestuur van het Genootschap Onze Taal het ABN officieel als actiecomité van het genootschap. Onze activiteiten konden wij voortaan namens en met instemming van het genootschap uitvoeren.

• Donorprincipe

Enkele maanden later formeerde de Nederlandse Taalunie een Werkgroep Buitenlandse Aardrijkskundige Namen. Een van onze doelstellingen leek binnen bereik. De werkgroep werd op 25 oktober 1988 geïnstalleerd. Zij kreeg als opdracht een voorstel te doen voor een lijst met namen van landen en hun hoofdsteden. Grondslag vormde de zogenoemde CBAN-lijst, de ‘Lijst van Landennamen’ die in 1980 door een officiële commissie werd opgesteld, maar die nooit algemeen ingang heeft gevonden. Het ABN kondigde in september 1988 in *Onze Taal* aan de activiteiten van de Werkgroep kritisch te zullen volgen.

Dat hebben we ook gedaan. Ruim een jaar later had de Werkgroep een nieuwe ‘Lijst van landnamen’ gereed. Uitgangspunt voor deze lijst was het ‘donorprincipe’: men baseerde zich op de officiële naam, zoals hij in de taal van het land zelf geschreven wordt. Omdat dit voorstel naar ons oordeel behoudens enkele verbeteringen op tal van punten nog veel te wensen overliet, stelde het Actiecomité een uitgebreid commentaar op en stuurde dat toe aan de Werkgroep. Een belangrijk deel van dat commentaar verscheen in 1990 in het januarinumnummer van *Onze Taal*.

• Hoopvolle aanpassing

Besluiten bij de Taalunie komen niet erg snel tot stand. Pas in de tweede helft van 1992 stond in *Publikatieblad 24; Besluit 18 van het Comité van Ministers* te lezen dat voorgesteld werd de ‘Lijst van landnamen’ van de Werkgroep Buitenlandse Aardrijkskundige Namen niet te erkennen. Het Comité van Ministers verlangde een grondige aanpassing op de volgende punten (ik citeer):

- omkering van de hiërarchie der uitgangspunten: voorkeur geven aan exoniemen waar mogelijk (bijv. *Peking* i.p.v. *Beijing*);
- rekening houden met gebruikersvriendelijkheid en functionaliteit van de voorgestelde schrijfwijzen, wat op zijn beurt inhoudt:
 - a) weglaten van voor het Nederlands niet functionele diacritische tekens (bijv. *Bénin*);
 - b) omspelling van ongebruikelijke woordbeelden volgens de bestaande orthografische principes van het Nederlands (bijv. [u] → ‘oe’ en [E¹] → ‘ei’ in *Kuwayt*), tenzij de schrijfwijze in zijn van de Nederlandse spellingprincipes afwijkende vorm reeds algemeen gebruikelijk is (bijv. *Peru*);
- toevoeging van namen van landen of landdelen die door het grote publiek vaak in de plaats van de officiële naam worden gebruikt, met verwijzing naar de officiële landnaam (bijv. *Engeland* → zie: *Verenigd Koninkrijk*);
- aanpassing van het voorstel aan de inmiddels gewijzigde politieke en staatkundige situatie.

Wij van het ABN denken dat onze taak bijna voltooid is!

Eigennamen

Dr. Karel Roskam - Bussum

Het is soms moeilijk voor Afrikanen om hun naam correct gespeld te krijgen in Nederland. Zo werd in het Parool de naam van Lesotho's koning Moshoeshoe gespeld als 'Mosjoesjoe'. De naam van de vroegere ANC-leider Albert Luthuli werd gespeld als 'Loethoeli'.

Nederlandse media die Afrikaanse namen fonetisch spellen, schreven nooit over de Amerikaanse president Dzorsh Boesj in plaats van *George Bush*; en de naam van de Amerikaanse vice-president *Dan Quayle* werd nooit gespeld als *Den Kweel*, de Britse premier wordt niet *Dsjon Meedzjur* en de leider van de liberalen in Engeland niet *Peddie Esjdaun*.

Alleen voor de namen van Chinezen, Russen, Arabieren, e.d. moet een Nederlandse vorm worden gevonden, want die moeten uit een ander alfabet worden overgenomen. Alle andere namen worden geschreven zoals die zijn vastgelegd in bevolkingsregisters; dus zoals de betrokkenen hun naam zelf spellen. De Nederlandse media die menen dat ze voor de 'u' een 'oe' moeten schrijven, doen dat alleen met de namen van Afrikaanse en Aziatische personen.

Alleenstaand

Jo Daan - Barchem

Velen, vooral alleenstaanden, ergeren zich aan het woord *alleenstaand*, omdat het vaak wordt gebruikt in een wat zielige context. In een landbouwverslag uit het midden van de 19de eeuw kwam ik *eenlopend* tegen. Dat lijkt me een goede vervanger van *alleenstaand*, omdat het neutraler en zakelijker is. Het verdwijnen van *eenlopend* is misschien te verklaren uit het feit dat het 'volkstaal' geworden is. Dat zegt tenminste het WNT in het deel dat in 1916 gedrukt is. Ik wil het aanbevelen voor officieel gebruik in vaktaal en standaard-Nederlands.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

• **Chronogrammen**

Een chronogram of jaarschrift is een spreuk die niet alleen een historisch feit of een bepaalde gedachte uitdrukt, maar ook het jaartal verbergt waarin dat feit plaatsvond of waarin die gedachte werd geuit. Honderden van deze spreuken zijn door Bernard Grothues bijeengebracht, vertaald en verklaard in *reMbranDt Is VersChenen*. Deze titel is zelf een chronogram, waarvan de raadselachtige betekenis in het boek wordt onthuld. Grothues zet in het boek tevens uiteen hoe vanaf de late middeleeuwen het vervaardigen van chronogrammen in vele genres werd beoefend en tot welke opzienbarende geschiedkundige ontdekkingen jaarschriften hebben geleid.

reMbranDt Is VersChenen. Een nieuwe verzameling chronogrammen, incarnacioenen en jaarschriften is verschenen bij Uitgeversmaatschappij Kok te Kampen en kost f 34,50.
ISBN 90 242 6622 X

• **Peptalk**

In 1989 verscheen bij Uitgeverij Thomas Rap *Peptalk & Pumps* van Rik Smits en Liesbeth Koenen. Zo'n 3000 Engelse woorden en uitdrukkingen die in het Nederlands worden gebruikt, werden erin samengebracht en van een (Nederlandse) betekenis voorzien. In het decembernummer van *Onze Taal* van 1989 werd het boek uitgebreid besproken. Recentelijk verscheen een tweede, geheel herziene druk van *Peptalk*, zoals het boek nu heet, die met zo'n 600 verklaarde woorden is uitgebreid. Behalve van titel, veranderde het boek ook van uitgever.

Peptalk. De Engelse woordenschat van het Nederlands is verschenen bij Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar en kost f 34,90.
ISBN 90 388 4346 1

• **Eigenaardigheden van de taal**

Zegt u nu zelf is na *De Dikke van Dale is mijn beste vriend* en *De taal is het voertuig van de geest* het derde boekje waarin Driek van Wissen een aantal van zijn talige bijdragen aan het TROS-programma *Binnenlandse Zaken* gebundeld heeft. Centraal staan de eigenaardigheid van de Nederlandse taal en de soms vreemde manier waarop wij van die taal gebruik maken. Van Wissen gaat in op woorden die niet bestaan maar die gezien de logica van de taal wel zouden moeten bestaan, hij laat zien hoe spreekwoorden, gezegden en vaste uitdrukkingen door elkaar kunnen worden gehaald, en hij geeft aan hoe figuurlijke taal ook letterlijk kan worden gebruikt.

Zegt u nu zelf wordt uitgegeven door Boekwerk en kost f 14,90.
ISBN 90 5402 0466

• Spreekwoorden

Bij Van Dale Lexicografie verscheen, onder redactie van H.L. Cox, een herziene uitgave van het *Spreekwoordenboek in vier talen: het Spreekwoordenboek in zes talen*. Hierin zijn meer dan 2300 Nederlandse en Vlaamse spreekwoorden opgenomen met een korte uitleg en met hun Franse, Duitse, Engelse, Spaanse en Latijnse equivalenten. De spreekwoorden zijn thematisch geordend en kunnen worden opgezocht via de uitvoerige registers. Geen van de spreekwoorden is letterlijk vertaald; vertalingen zijn alleen opgenomen als er in de andere talen ook spreekwoordige equivalenten bestaan. Daarom wordt er van het spreekwoord 'Bij elkaar deugen ze niet en van elkaar meugen ze niet' alleen een Engelstalig 'equivalent' gegeven: 'Old pottage is sooner heated than new made'.

Het Spreekwoordenboek in zes talen: Nederlands, Frans, Duits, Engels, Spaans, Latijn kost f 80,-.
ISBN 90 6648 311 3

• Politieke retorica

In *Het theater van de politiek* neemt Willem Witteveen, hoogleraar in de Rechtswetenschap te Tilburg, het politieke taalgebruik onder de loep. Hij laat zien dat in het politieke debat de regels van de klassieke retorica van kracht zijn en schetst een beeld van de politiek als een klassieke tragedie. De auteur beperkt zich niet tot theoretische bespiegelingen, maar laat aan de hand van de verwickelingen rond de paspoortaffaire zien wat hij met zijn vergelijking bedoelt. Daarbij richt hij zijn aandacht niet alleen op politici, maar ook op journalisten en zelfs op de burgers, die door de moderne nieuwsvoorziening de hele tragedie kunnen aanschouwen.

Het theater van de politiek. Publieke retorica en de paspoortaffaire wordt uitgegeven door Amber en kost f 29,90.
ISBN 90 5093 204 5

• Wetenschap en techniek

In *Communicatie over wetenschap en techniek* wordt uiteengezet wat er zou moeten worden gedaan om de communicatie over wetenschap en techniek optimaal te laten verlopen. Het boek bestaat uit drie flinke delen en bevat niet minder dan 19 hoofdstukken. In het eerste deel wordt ingegaan op de theoretische aspecten van wetenschapscommunicatie. Daarna wordt de praktijk van externe wetenschapscommunicatie belicht en ten slotte wordt een beeld gegeven van onderzoek op dit gebied. Onderwerpen die in het boek aan de orde komen, zijn: voorlichting over de risico's van nieuwe technologie, het verbeteren van computerhandleidingen, en het gebruik van vakwoorden in technisch-wetenschappelijke communicatie. Het boek staat onder redactie van A. Heuvelman en J.L.C. van der Staak en bevat bijdragen van onder anderen Marcel van der Broecke, Rien Elling, Igno Pröpper, Peter Jan Schellens en Egbert Woudstra.

Communicatie over wetenschap en techniek wordt uitgegeven door Bohn Stafleu Van Loghum en kost f55,-.
ISBN 90 313 1204 5

• Ha, dictee

Een groot aantal zinnen in het boek *Ha, Dictee* van Inez van Eijk is fout en haast onbegrijpelijk. En dat is ook precies de bedoeling. De zinnen vormen te zamen gekke, bizarre verhaaltjes vol valkuilen, instinkers en bedrieglijkheden van het Nederlands, die spellingmasochisten en taalpuristen doen watertanden. Wie de juiste spelling en interpunctie hanteert, kan van de dictees stukjes begrijpelijk en 'helder' Nederlands maken. Achterin het boek staan de dictees in hun juiste vorm afgedrukt, zodat de gebruiker zelf zijn kennis van het Nederlands kan toetsen.

Ha, Dictee. Een spelletje spelling is verschenen bij Uitgeverij Balans en kost f9,90.
ISBN 90 5018 181 3

• Taalverzorging

Handboeken voor taalgebruik zijn er in alle soorten en maten. Van heel kleine, die alleen antwoord geven op eenvoudige, vaak voorkomende vragen, tot grote, die ook minder gangbare kwesties behandelen en ingaan op meer ingewikkelde, specialistische onderwerpen. Het *Handboek Verzorgd Nederlands* van M. Klein en M. Visscher wil een gigant van een handboek zijn: het wordt gepresenteerd als ‘het nieuwe standaardwerk voor een correct gebruik van de Nederlandse taal’ en als spellinggids, stijlwijzer en grammaticaboek in een. Het handboek is opgezet als een vraagbaak: alles wat bij het schrijven tot twijfel leidt, kan met behulp van de inhoudsopgave, de woordenlijst, het register en doorverwijzingen in de tekst worden opgezocht. Het boek is bedoeld voor iedereen die het belang inziet van foutloos en aantrekkelijk taalgebruik.

Handboek Verzorgd Nederlands wordt uitgegeven door Martinus Nijhoff Uitgevers en kost f 89,50.
ISBN 90 01 47185 4

• Geografie

In de reeks Prisma Opzoekboeken, waarin per deel de terminologie van een vakgebied wordt behandeld, verscheen in januari een deeltje over geografie. De *Prisma van de geografie* bevat meer dan 2000 begrippen uit de fysische en de bevolkingsgeografie, evenals termen op het gebied van het milieu, de meteorologie, de ruimtelijke ordening en de Derde-Wereldproblematiek. Het naslagwerkje is bedoeld voor middelbare scholieren, eerstejaars geografiestudenten en algemeen geïnteresseerden. De auteur, drs. H.J.P. Struijlaart, is geograaf en heeft een aantal publikaties over geografie op zijn naam staan die bestemd zijn voor het onderwijs.

De Prisma van de geografie is verschenen bij Uitgeverij Het Spectrum en kost f 14,90.
ISBN 90 274 2717 8

• Taalwetenschap

In *Inleiding Algemene Taalwetenschap* staat niet alleen de taal centraal, maar ook het taalgebruik, de taalgebruiker en de taalgemeenschap. Het boek, dat is geschreven door medewerkers van de Vakgroep Algemene Taalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam, bevat dan ook niet alleen gedeelten over grammatica, semantiek en fonologie, maar ook over de belangrijkste aspecten van de psycho-, socio- en patholingustiek. Het bevat bovendien hoofdstukken over gebarentaal en over taal en computers. De voornaamste doelgroep bestaat uit beginnende letterenstudenten.

Inleiding Algemene Taalwetenschap is verschenen bij ICG Publications te Dordrecht en kost f 42,-.
ISBN 90 6765 516 3

● **Nederlands van nu**

Nummer 6 1992 van het tijdschrift van onze Vlaamse zustervereniging is een dik themanummer over de positie van Vlaanderen in het Nederlandse taalgebied. Het bevat tevens een los register van dertig bladzijden over de jaargangen 1988-1992.

Binnen het thema zijn zes artikelen afgedrukt die elk een facet belichten van de discussie over een standaardtaal in Vlaanderen. Johan Taeldeman beziet de rijksgrens tussen Nederland en Vlaanderen als dialectgrens. Cor Hoppenbrouwers presenteert een onderzoek naar de meningen van Nederlanders over het Nederlands van Vlamingen, en Johan de Caluwe doet hetzelfde voor Vlaamse meningen over de taal van het Noorden. Een Waalse kijk op beide taalvarianten vult het geheel aan in een artikel van S. Theissen. Het themanummer sluit af met een beschouwing van Kris de Poel over de taalnorm in Vlaanderen, en van Jef Vromans over de visies die bestaan over de Vlaamse standaardtaal.

Een abonnement op *Nederlands van Nu* kost Bfr. 550/f 30,- en is te verkrijgen bij de Vereniging Algemeen Nederlands, Koningsstraat 192 bus 19, B 1000 Brussel. Betaling vanuit Nederland via girorekening 3992897 t.n.v. VAN, Brussel.

Ruggespraak

Bouwsector stort in na aardbeving

Reformatorisch dagblad

CDA bepleit doortrekken van A27 in Tweede Kamer

Gooi- en Eemlander

Personeel aangeboden

Gevr.: **Jongeman om fruitbomen mee te snoeien.** Mag ook iemand zijn die het vak wil leren.

Agrarisch Dagblad

Hogeschool Domstad biedt complete lerarenopleiding Basisonderwijs

Streekrant, Utrecht Stad, West

■ **De Zilveren Koks Muts werd gewonnen door Jean Jacques Menanteau en Ton Opdam houdt hem boven het hoofd van Jean Jacques die door Rinus Michels werd uitgereikt.**

FOTO'S: INNET EHRNROOTH.

De Telegraaf

Zij verkochten Bordeaux-wijn aan passerende automobilisten die zij de afgelopen dagen in een magazijn van de fabriek hadden ontdekt.

Reformatorisch Dagblad

Oplaatbare lampen vanaf f 24,95

De Rozenburgse Schakel

Na het plassen, handen wassen. Ja toch?

Als de onderzoeksresultaten worden uitgesplitst, blijkt dat leerlingen van lagere en middelbare scholen het 't bontst maken:

- maar liefst zo'n 51% wast de handen niet en
- ongeveer 62,5% daarvan droogt ze daarna niet af.

SPH Stichting Promotie Handhygiëne

TE HUUR

EMMEN, MARKTPLEIN

Een nieuw te openen

'PETIT' GRAND CAFÉ

VLIEGJE ZORGT VOOR BETER PLASGEDRAG

Mannen die naar een openbaar toilet gaan, laten de waterplaats niet altijd even netjes achter. Een mikpunt in de toiletpot, in de vorm van een door fabrikant Sphinx ontwikkeld nepvliegje, bi oplossing voor dit probleem. Het insectje, dat onder andere in de toiletten van Schiphol is ingebakke beert de toiletbezoekers gericht weg te 'schieten'.

Energie & Water nr. 79

[Nummer 4]

Het jargon van politici

Willem Witteveen - hoogleraar encyclopedie der rechtswetenschap, KUB Tilburg

‘Het doorschrijden van een taakstellend pad.’ Als de politicus jargon als mistspuit gebruikt, is er voor de burger geen doorkomen aan. Jargon geeft gezag en bespaart gezichtsverlies. Over de onontkoombaarheid van het ‘volumebeleid’.

De onduidelijkheid van de politiek is welhaast spreekwoordelijk. De wegen der politici zijn ondoorgrondelijk; hun woorden gelijken op mist, hun geruzie voltrekt zich achter zwart glas, waardoor men niets ziet. Aldus de heersende mening, fraai vertolkt door Gerrit Komrij: ‘Het gaat om de macht van het geluid. De Nederlandse woordvoerder heeft een reken pletmachine in zijn halsgat die verbale elastiek afscheidt.’* En hij vervolgt: ‘De publieke zaak is, wat de taal betreft, een publiek gevaar. (...) Nooit, al hield ik het minutenlang vol, heb ik kunnen doorvorsen waarover de Nederlandse minister-president het precies had. De taal die door politici wordt verkracht en opgeblazen - het duurt even voordat je het doorhebt, met al die verminkingen - is een andere taal.’

Het is inderdaad niet moeilijk onbegrijpelijke politieke taal te vinden. We hebben zelfs een woord voor zulke ‘verbale elastiek’: het Lubberiaans. En Lubbers is niet de enige spreker van deze taal: er wordt in politieke discussies heel wat ‘afgeconcludeerd’, ‘zo samengevat’, ‘bevroegd’ en ‘een inbreng gehad in de discussie’. Mocht men deze uitdrukkingen nog ongeveer kunnen volgen, moeilijker is dat bij ‘de verdeling van pijnpunten’, ‘het nemen van een hobbelp probleem’ en het ‘doorschrijden van een taakstellend pad’. Het probleem is kortom het politieke jargon, dat zich aan ieder die over politieke onderwerpen publiekelijk het woord voert, kennelijk onafwendbaar opdringt, zozeer zelfs dat het soms inderdaad lijkt of er in politieke kringen een andere taal gesproken wordt.

● Vaag én duidelijk zijn

Toch valt het met de beweerde onbegrijpelijkheid van de politiek vaak wel mee. Neem als voorbeeld de recente discussie over wat er moet gebeuren met illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen. De opinieleiders van PvdA, CDA en VVD lieten er om het hardst geen twijfel over bestaan dat er tegen hen moet worden opgetreden. Staatssecretaris Kosto vond zelfs dat ‘we mensen wier problemen we hier niet op kunnen lossen, moeten laten verdwijnen’. Dat liet aan duidelijkheid niets te wensen over. Er stak een storm van protest op. Waar bleef de zo geroemde tolerantie en gastvrijheid? De dankbaarheid jegens mensen die werk doen dat Nederlanders niet willen doen? Het woord *verdwijnen* riep een helder beeld op: de verdwijningen die plaatsvinden in veel landen waar de mensenrechten niet geëerbiedigd worden. Haastig bood Kosto zijn excuses aan, maar niet voor de inhoud van zijn voorstel. ‘*Laten verdwijnen* is een term die in dit kader niet valt te gebruiken. Een tactische

fout.’ De discussie ging inmiddels niet alleen meer over de vraag of met politiegeweld illegalen het land uit moeten worden gezet. Minister Pronk greep de gelegenheid te baat om Nederland om te dopen tot ‘immigratieland’. Daarmee vertolkte hij een minderheidsopvatting. In CDA, PvdA en VVD bleef men voor een hard optreden tegen mensen zonder verblijfsvergunning. Alleen in veel bedektere bewoordingen. De fractieleider van het CDA in de Eerste Kamer, Kaland, haalde maar weer eens het ook uit de discussie over de WAO bekende ‘volumebeleid’ van stal. Wie een ‘strikt volumebeleid’ voorstaat, wil ook geen illegalen maar verwekt geen oproer. De rek- en pletmachine heeft dan zijn werk gedaan.

Zo zien we het politieke taalgebruik aarzelen tussen duidelijkheid en verhulling. Dat heeft zijn redenen. Duidelijkheid is een in het oog lopende politieke deugd. Het is altijd een aardige zet om de tegenpartij onduidelijkheid te verwijten. De kiezers hebben er immers recht op te weten waar een politicus voor staat. En onduidelijke politici kunnen hun achterban niet overtuigen. Maar duidelijke taal is gevaarlijk, want er is dan kritiek mogelijk. Er ontstaat discussie en dat loopt gemakkelijk uit de hand. Daarom wil de politicus tegelijk duidelijk zijn en veel in het vage laten. Hij kiest de aanval maar toch ook de verdediging. En zo komt hij stil te staan, zich verstrikkend in eigenaardige uitdrukkingen.

• De mistspuit gebruiken

Politiek is theater. Elke dag kun je via de media een deel van de handeling volgen. Het is dan wel wezenlijk om de op het toneel gebezigde retoriek op waarde te kunnen schatten. Het eerste obstakel dat zich aandient, is uiteraard de aard van het vocabulaire zelf. We moeten dan onderscheid kunnen maken tussen het ‘bewust verhullende taalgebruik’ en het ‘onvermijdelijke politieke jargon’. Bewuste verhulling, door Marc Chavannes beeldend het gebruik van de mistspuit genoemd, heeft vooral defensieve doeleinden. Wie zich achter verbale mist kan verbergen, ontkomt aan de kritiek van de tegenspeler. Achter een wolk van gewichtig klinkende woorden heeft men ook een goed excuus om stil te blijven zitten; door

de verbale energie lijkt het of er intussen nog wat gebeurt. Als staatssecretaris Gabor een rapport over de dreigende ondergang van de bossen wil afwimpelen, benadrukt hij eerst dat nader onderzoek (door zijn eigen staf) dringend gewenst is, en als de uitkomsten er zijn en het oorspronkelijke rapport wat uit de aandacht is weggezakt, verklaart hij dat het door hem al ingezette beleid met nog meer kracht ter hand moet worden genomen. Er wordt zo met veel gesis en geblaas een pas op de plaats gemaakt. Einde bericht.

Verhulling en uitstel gaan hand in hand. Het gebruik van de mistspuit heeft echter ook een constructieve kant. Een politicus kan zich niet de hele tijd op concrete uitspraken vastleggen; om flexibel op toekomstige ontwikkelingen in te spelen is speelruimte nodig en heeft men dus behoefte aan open formuleringen die weinig meer zeggen dan dat men van goede wil is. De sociale vernieuwing is een voorbeeld.

• Insiderstaal

Heel anders is het met het onvermijdelijke jargon. Dit is de taal die alleen voor een kleine groep insiders duidelijk is en voor het grote publiek mistig blijft. Het *hobbelprobleem*, al gememoreerd, is bijvoorbeeld een ‘tijdelijke stagnatie in de daling van het financieringstekort’. Voor mensen die zich dagelijks bezighouden met het financiële beleid, is het spreken over een hobbelprobleem volstrekt duidelijk; het is een efficiënte manier om te zeggen wat je bedoelt. Jargon is in een complexe samenleving als de onze onuitroeibaar. Je vindt jargon overal waar groepen een bepaalde deskundigheid zeggen te bezitten. Medici, juristen, economen, accountants, biologen: allen hebben hun eigen vaktaal. De politieke taal is de rioolput waarin al deze vaktalen hun jargon deponeren, omdat de politiek moet beslissen over beleid dat al die specifieke deskundigheden omvat, zoals bijvoorbeeld het geval is bij de reorganisatie van de gezondheidszorg. In de onvermijdelijkheid van het jargon toont de samenleving haar ingewikkeldheid. En aan alle geleende woorden voert het losse netwerk van politici, bestuurders, ambtenaren en journalisten dan nog zijn eigen insiderswoorden toe (*verkokering, kaasstolp, bilateraaltjes*).

Jargon kan heel goed verhullend gebruikt worden (zoals Kaland deed toen hij het lot van de illegalen verpakte in het technisch klinkende economenwoord *volumebeleid*). De lijn tussen verhullende taal en onvermijdelijk jargon is moeilijk te trekken. Maar

er bestaat ook nietverhullende insiderstaal. De grote vraag is natuurlijk wie daar iets aan heeft.

• Jargon geeft gezag

Jargon heeft vooral betekenis voor de communicatie tussen mensen die dezelfde deskundigheid bezitten. Economen moet je hun *multiplier* gunnen, want hun debat over de manier waarop de overheid de economie kan stimuleren, zou ernstig worden geschaad als telkens opnieuw de hele gedachtengang van Keynes (waar multipliers in voorkomen) moet worden uiteengezet. Juristen hanteren een technische omschrijving van het begrip *causaliteit*, die niet de hele tijd ter discussie moet staan. Als politici met economen en juristen praten, zullen ze dezelfde taal moeten spreken om in dat gesprek voor vol te worden aangezien. Wie niet laat zien deskundig te zijn, kan zich geen beslissend oordeel permitteren (en daar zijn politici nu juist voor). Er zijn voor politici méér voordelen verbonden aan het gebruik van jargon. De behoefte om - nadat er 'politiek zaken gedaan zijn' - de tegenspelers gezichtsverlies te besparen, bijvoorbeeld. Jargon is bovendien onmisbaar als men voor een probleem staat waar men nog niet over wil beslissen omdat de tijd er niet rijp voor is. Om zo'n kwestie te *depolitiseren* (dit woord is politicologenjargon) stel je dan verder onderzoek voor; met de inschakeling van de deskundigen en hun vaktaal hoeft men met verdere besluitvorming geen haast meer te maken. In het praktische functioneren van jargon benadert dit gebruik, zoals uit deze voorbeelden blijkt, het gewone verhullende taalgebruik.

Als jargon niet zozeer gebruikt wordt om de communicatie tussen mensen met een gemeenschappelijke kennis en achtergrond te vergemakkelijken, maar om niet-deskundigen buiten de deur te houden, kunnen we de ergernis van Komrij over de onbegrijpelijkheid van het politieke theater delen. Als politici beslissen over het algemeen belang, moet hun beslissing algemeen begrijpelijk zijn. Daarom is het zo belangrijk dat de pers de geslotenheid van het politieke taalgebruik compenseert. Zonder bemiddeling tussen politiek en burger biedt het theater van de politiek een zinloos schouwspel.

Willem Witteveen is de auteur van *Het theater van de politiek. Publieke retorica en de paspoortaffaire*, dat onlangs bij uitgeverij Amber in Amsterdam verscheen. Prijs f 29,90. ISBN 90 5093 204 5

Eindnoten:

- * Gerrit Komrij, *Taal verdraagt geen ontrouw*, NRC Handelsblad, 25-11-1983.

Reacties

■ Jiskefet en ziggurat

T. Zorgdrager-Dijkstra - Midsland, Terschelling

In het verslag van de NRC-taaldag in het januarinumnummer las ik dat Jan Kuitenbrouwer zich vrolijk maakte over ‘fantasiename’ zoals *Ronflonflon*, *Ziggurat*, *Forza* en *Jiskefet*. Ik wil u er even op wijzen dat *jiskefet* een Fries woord is. *Jiske* is ‘as’, *fet* is ‘vat’. Een *jiskefet* is dus letterlijk een asvat of vuilnisemmer.

Ziggurat is evenmin een gefantaseerde naam. In de ‘Geïllustreerde wereldgeschiedenis van de Archeologie’ van Leone Fasani lees ik dat het een tempeltoren is. In Ur in Mesopotamië is er nog een te vinden.

■ Préséance

W.A.C. van Doom - Valkenswaard

Volgens Jaap de Jong, in zijn artikel ‘Gevoel voor verhoudingen’ (december 1992) over titulatuur, zou de Ceremoniemeester van de Koningin, zijn eigen taak omschrijvend, hebben gezegd dat hij zich bezighoudt met vragen als: ‘hoe plaats je de vlag, hoe placeer je de gasten, wat is de *présence* van de Nederlandse autoriteiten onderling? Rangeert bijvoorbeeld de heer Deetman als Kamervoorzitter boven de heer Lubbers?’

Gasten die worden geplaatst en een rangerende heer Deetman vallen wellicht binnen het ceremoniemeestersjargon. *Présence* in deze zin lijkt mij echter onjuist. Bedoeld zal zijn, gezien de context, *préséance*, wat Frans is voor ‘voorrang, voorkeur, prioriteit’. *Présence* betekent ‘aanwezigheid’; het maakt de gegeven zin onbegrijpelijk.

■ Te intiem

F.P. Tros - Wons

Op blz. 9 van het januarinumnummer vraagt J. Louwen advies over de juiste aanschrijving van een vrouw van wie de voornaam is opgegeven. De fout begint natuurlijk met ‘Marja’. Zoals u terecht schrijft, is er voor *Lieve...* en *Dag...* echt wat meer nodig. Mejuffrouw Flik zou er door haar vader, onderwijzer of werkgever op gewezen moeten worden dat de meeste mensen er geen prijs op stellen in de jolige kring der speelmakkertjes te worden getrokken. De irritante tendens om anderen te dwingen tot intiem doen, behoeft waarlijk geen versterking. Slechts weinigen stellen prijs op de nimmer aflatende porren-in-de-zij, aaien-over-de-bol en begrijpende-handen-op-de-knie die wildvreemden ons in de huidige tijd doen ondergaan. Nou doe!

■ Voorbijsteken [1]

P.E. Coster - Breda

De heer Charles Vanderhaegen vraagt zich in het januarinumnummer af hoe een Nederlander kan weten of hij iets *inhaalt* of iets *voorbijsteekt*. Volgens hem maakt de Nederlander geen onderscheid zoals men dat in andere talen, onder andere in het Frans en in het Duits, wel doet. Maar ook in het Nederlands kunnen we dat onderscheid maken, namelijk met *inlopen* (in de scheepvaart *oplopen*) en *inhalen*. Van Dale: op iemand inlopen, diens voorsprong verkleinen.

De Nederlandse vertaling van de zin ‘Na hem te hebben ingehaald, is hij er zelfs in geslaagd hem voorbij te steken’ zou bijvoorbeeld kunnen zijn: ‘Na op hem te zijn ingelopen, is hij er zelfs in geslaagd hem in te halen.’

■ Voorbijsteken [2]

Marijke Verbree-Luttikhuis - Naaldwijk

Op bladzijde 21 van het januarinumnummer beweert Lic. Charles Vanderhaegen dat het Vlaamse woord *voorbijsteken* geen Nederlands equivalent heeft. Wat is er mis met het Nederlandse woord *passeren*? Of is dat soms te veel Frans?

■ Ik zie je

Jan 't Hart - redacteur Folia, Amsterdam

Dertien jaar geleden nam ik als tiener een kloek besluit. Ik had me al enkele jaren geërgerd aan de afscheidsgroet *see you*, die mijn vader vaak gebruikte, en ik veranderde die van de ene op de andere dag in *ik zie je*. Taalliefhebber als mijn vader was, raakte hij daarvan gecharmeerd, al duurde het nog enkele jaren voordat hij hem in zijn taalgebruik had verwerkt. Inmiddels was ik op mijn lagere school in Boskoop (Zuid-Holland) mijn pionierswerk begonnen. Een jaar later ging ik naar de middelbare school in het naburige Waddinxveen, waar ik regelmatig constateerde dat schoolgenoten afscheid namen met *Ik zie je*. Even dacht ik wellicht de uitvinder te zijn geweest van een nieuwe vorm van afscheid nemen, maar echt geloofd heb ik dat nooit. Met de jaren, ook op de Erasmus-universiteit te Rotterdam, zag ik dat het een algemeen gebruik was geworden: *tot ziens* of *dag* waren weliswaar nog de gebruikelijke groetvormen, maar *ik zie je* kwam ik wel degelijk vaak tegen. Ik schreef *ik zie je* uiteraard aan anderen toe, uit andere windstreken, maar na het oktobernummer van Onze Taal begon ik weer een beetje te twijfelen. Daarin haalt Marlies Philippa in de rubriek ‘Van woord tot woord’ de dialectoloog Jan Stroop aan, die de uitvinding van *ik zie je* aan het Gooi toedicht.

Het zou daar al zo'n tien jaar worden gebruikt. Zonder dat in twijfel te willen trekken, moet ik daaraan dus toevoegen dat ik mijn eerste *ik zie je* in 1978 uitsprak, vier jaar eerder dan Stroop vermoedt. Zou ik dan toch de allereerste zijn geweest?

■ Overgankelijk oversteken

E.W. van Stratum-Zandee - Eindhoven

Graag wil ik reageren op het artikel van Marcel Lemmens in het januarinumnummer van uw blad. Ik kan u een voorbeeld geven van een verschuiving in de andere richting: van een onovergankelijk naar een overgankelijk werkwoord.

Ik ben, samen met een aantal andere ouders, klaarover op de school van mijn kinderen. Wij gebruiken het werkwoord *oversteken* in overgankelijke zin:

- *Ik moet deze week oversteken.*
- *Het is slecht weer om (kinderen) over te steken.*
- *Ik zal jou even oversteken.*

■ De criticus op het terrein van de taalkunde

C.A. Zaalberg - Leiden

In de decemberaflevering heeft Max Pam zijn mening over het *Stijlboek* van de Volkskrant gegeven. Dat boek verrast door een van zijn oogmerken: 'Het is vooral bedoeld', zegt de voorredenaar van het boek, 'om journalisten, tekstschrijvers en neerlandici inzicht te geven in het journalistiek handwerk van de Volkskrant.' Het kan zéker nuttig zijn voor journalisten die bij die krant solliciteren of op proef aangesteld zijn. Maar wat hebben tekstschrijvers eraan? En een neerlandicus die 'inzicht in de stijl van de Volkskrant' wil verwerven hoeft niks anders te doen dan gewapend met zijn vakkennis die krant te lezen.

Schrijver dezes is alleen maar neerlandicus, en nog hoogbejaard ook. In de structuur van de ontboezeming van de heer Pam valt hem op dat die begint en eindigt met 'eenheidsworst', welk 75-jarig woord er nóg enkele malen in voorkomt. Ergens zegt Max Pam: 'de eenheidsworst is de basis van alle verscheidenheid'. Met een knipoo naar de heren Van Eemeren en Grootendorst kan ik dit logenstraffen. Verscheidenheid was de basis van alle eenheidsworst!

Waar de neerlandicus zijn ogen niet gelooft, dat zijn de plaatsen waar de boekbespreker het terrein van de taalkunde binnenstapt, en bijvoorbeeld *sekse* aanziet voor een afleiding van *sex*. En: 'Ik heb niets tegen het woord *heikel*, zelfs al kan iemand mij uitleggen dat het een germanisme is.' Maar het is geen germanisme, het is doodgewoon een Duits woord, dat wij niet nodig hebben aangezien we over *hachelijk* beschikken.

Verbijsterend is de onzin die Pam verkoopt over wat wij de 'groene' en de 'rode' woordvolgorde noemen. 'Als ik het mij goed herinner heeft Andreas Burnier wel

eens beweerd dat het een germanisme is om het hulp- of koppelwerkwoord' (lees: het hulp- of *het* koppelwerkwoord) 'achter het voltooid deelwoord te plaatsen.' Het gaat hier over de twee mogelijkheden in Nederlandse bijzinnen: *dat ze het gehoord heeft* (groen) en *dat ze het heeft gehoord* (rood). Max Pam heeft groot gelijk als hij ervoor is 'de schrijver in deze kwestie vrij te laten'. Maar hij is op een dwaalspoor als hij schrijft: 'het hulp- of koppelwerkwoord'. Die twee onderwerpen zich namelijk aan verschillende zinsbouwetten. (De heer Sterenborg geeft over dit onderwerp een grondige uitleg op blz. 67-68 van deze Onze Taal.)

Als de heer Pam meent dat je in een bijzin het koppelwerkwoord ook vóór het als bijvoeglijk naamwoord functionerende voltooid deelwoord kunt plaatsen, kun je misschien over een goede stijl schrijven, maar niet over grammatica. Dan maak je eenheidsworst van groen en rood.

■ Twijfelen of

Mr. drs. C.G.J. Piron - Eindhoven

In 'Afkokers' (Onze Taal januari 1993, blz. 10) citeert de heer F. Jansen een zin uit een artikel van *Privé* (7-3-1992) over de voorgenomen scheiding van VVD-prominent Nijpels van zijn vrouw. De zin luidt: 'Niemand twijfelde eraan, dat ze niet op haar eigen man zou stemmen en dat haar loyaliteit niet in de eerste plaats bij Ed Nijpels lag.' Jansen wijst erop dat de zin te veel ontkenningen bevat en schrijft dat beter is: 'Niemand twijfelde eraan dat ze niet op haar eigen man zou stemmen en dat haar loyaliteit in de eerste plaats bij haar man lag.'

Een nog betere zin zou zijn verkregen als Jansen in plaats van *dat* het voegwoord *of* zou hebben gebruikt. In het geval van het werkwoord *twijfelen* worden hoofd- en bijzin met elkaar verbonden door het voegwoord *of*; dat is niet anders wanneer de onzekerheid die bij twijfelen hoort in zekerheid verandert: *niemand twijfelde eraan* is immers gelijk aan *iedereen was er zeker van*.

■ Gedelete(t)

C. Blomberg - Almere

In Onze Taal van januari 1993 vermeldt Harry Cohen het voltooid deelwoord *gedeletet*, een schrijfwijze die is overgenomen uit Van Dale. Mijn voorkeur gaat uit naar *gedelete*, maar ik beken dat daarover valt te twisten. Het gaat hier om toepassing van de regel van de analogie van De Vries en Te Winkel. Deze regel bepaalt onder meer de spelling *hij wordt* naar analogie van *hij loopt*. Er zijn ook gevallen waarin wordt afgeweken van de regel: we schrijven niet *zij zett*, omdat dubbele medeklinkers aan het einde van een lettergreep nooit voorkomen. Om dezelfde reden schrijven we ook niet *gezett*.

Dat brengt ons bij *gedelete(t)*. Voor beide spellingwijzen is iets te zeggen:

- GEDELETET Dit is de zuivere toepassing van de analogieregel. Het feit dat *tt* niet is toegestaan aan het einde van een lettergreep zegt nog niets over de combinatie *tet*, die wordt uitgesproken als één enkele t.
- GEDELETE Bij werkwoorden met een stam die niet voldoet aan de Nederlandse spellingregels, kan men bij vervoegingen het best uitgaan van Nederlandse

werkwoorden die qua vorm het dichtst in de buurt komen. Dat zijn voor *deleten* werkwoorden met een stam op -t.

In beide gevallen wordt de analogieregel toegepast, maar het resultaat is verschillend. Kan een officiële instantie over dit geval een uitspraak doen?

De plaats van het voltooid deelwoord

W. Sterenborg

De heer Pam, die in het decembern timer van Onze Taal (blz. 291) kritiek leverde op een advies in het *Stijlboek* van de Volkskrant, staat niet alleen. Het gewraakte advies luidt: ‘Het verdient in veel gevallen de voorkeur hulpwerkwoord en koppelwerkwoord (*hebben, zijn en worden*) vóór het voltooid deelwoord te plaatsen.’ Uit de gegeven voorbeelden blijkt dat het gaat om bijzinnen.

Schrappen we het woord *koppelwerkwoord*, dan kan het advies ermee door, hoewel dan nog de waarschuwing ontbreekt om bij geforceerd taalgebruik vooral uitdrukkingen en samengestelde werkwoorden te ontzien. Met een voltooid deelwoord aan het slot ontstaan er namelijk nogal eens onbedoelde zinswendingen, zoals:

- *dat hij haar in de boot had genomen*
- *toen zij zich bloot had gegeven*
- *nadat zij lastig was gevallen*
- *die onder waren gedoken*
- *die ze dood hadden geslagen*
- *omdat ze hen buiten hadden gegooid*
- *wat zij prijs hadden gegeven*
- *nadat de ontwerpen goed waren gekeurd*

Het overdreven beklemtonen van het laatste woord - bij onze omroepen zeer geliefd - verhoogt het soms komische effect: nadat zij lastig was gevallen, toen hij de plaat had gepóetst. Veel logischer en begrijpelijker worden zulke zinnen in deze vorm: dat hij haar in de boot genomen had; nadat zij lastiggevallen was/was lastiggevallen; die ondergedoken waren/waren ondergedoken.

● Wanneer geen deelwoord?

Onoverkomelijke bezwaren bestaan er tegen een finaal (verondersteld) voltooid deelwoord, voorafgegaan door een koppelwerkwoord. In zo'n geval is er namelijk helemaal geen sprake van een voltooid deelwoord: een koppelwerkwoord koppelt immers een náamwoord aan een onderwerp (in een zogenoemd naamwoordelijk gezegde). Dat naamwoord kan bijvoeglijk zijn, en in dat geval kan het de vorm hebben van een voltooid deelwoord. Evenals in *een dik boek, een duur boek, een spannend boek* hebben we ook in *een gelezen boek, een geleend boek, een onbetaald boek* met bijvoeglijke naamwoorden te doen: die zijn als bepaling gevoegd bij een zelfstandig naamwoord.

Elke dag bieden kranten, radio en tv ons rariteiten die het gevolg zijn van de ijver om het ‘voltooid deelwoord’ toch vooral helemaal achter in de bijzin te drukken. Hier zijn er enkele: de meerderheid die is vereist; gebouwen die niet tegen een aardbeving zijn bestand; dat een daling van de franc niet is uitgesloten; dat de grond zwaar is verontreinigd; die zwaar waren gewond; gemeenten die met de uitvoering zijn belast; omdat ze niet waren bevoegd; hoewel over de oorzaak nog niets is bekend.

● Oude (Duitse?) koe

In 1986 (blz. 142) heeft dr. De Rooij deze materie heel begrijpelijk uiteengezet. Toch lijkt het mij niet overbodig ze nog eens op te rakelen. De oorzaak van de foute woordschikking meende De Rooij te moeten zoeken in de neiging de taal schriftelijk vooral anders te gebruiken dan mondeling. Immers, al bijna veertig jaar geleden heeft mevrouw Pauwels in een grondige studie aangetoond dat in bijna ons hele taalgebied in mondeling taalgebruik een voltooid deelwoord achter in een bijzin gevolgd wordt door de persoonsvorm. Wat de media ons mondeling presenteren, is veelal een weergave van schriftelijke taal. Dat deze gewoonte zich uitbreidt, valt op te maken uit bijvoorbeeld antwoorden van geïnterviewden: zij volgen gewillig het foute spoor.

Dat het achteraan plaatsen van een persoonsvorm een germanisme zou zijn, zoals hier en daar verondersteld, wordt nergens bevestigd, zelfs niet in proefschriften over germanismen. Ik herinner mij dat ook mij vroeger in een cursus Duitse handelcorrespondentie die ontduitsing (persoonsvorm naar voren halen) bijgebracht is. Dat was trouwens in een tijd waarin we behalve Duits ook alles wat erop leek, schuwden.

● Wanneer een probleem?

Ook zonder de term koppelwerkwoord in het Volkskrant-advies blijft er een probleem bestaan, namelijk hoe we zouden moeten uitmaken of een persoonsvorm van *hebben*, *zijn* respectievelijk *worden* in een bepaalde bijzin hulpwerkwoord dan wel koppelwerkwoord is. In het eerste geval mag het zowel voor als achter het voltooid deelwoord staan: heeft verteld/verteld heeft, is vertrokken/vertrokken is, werd bevorderd/ bevorderd werd. Dit zijn allemaal werkwoordelijke gezegden, met een voltooid deelwoord plus erbij behorend hulpwerkwoord.

Hiertegenover kunnen *zijn* en *worden* ook koppelwerkwoord zijn; dan brengen ze een naamwoordelijk gezegde tot stand. Zoals we op school geleerd hebben, is het verschil globaal dat een werkwoordelijk gezegde een werking of gebeurtenis weergeeft, terwijl een naamwoordelijk gezegde een toestand (of kenmerk of eigenschap) noemt van het onderwerp. Wie niet bedreven is in het onderscheiden van deze beide mogelijkheden, kan fouten voorkomen door de persoonsvorm achteraan te zetten; dat is namelijk altijd goed.

● Hoe fouten te voorkomen

Degene wiens smaak verlangt dat er af en toe een voltooid deelwoord op de laatste plaats in een bijzin staat, staan enkele hulpmiddelen ter beschikking als zijn taalgevoel hem in de steek zou laten. Bepaalde karakteristieken van het voltooid deelwoord en het bijvoeglijk naamwoord verraden namelijk met welk van beide men van doen heeft.

a) Zo bestaat er van een deelwoord altijd een infinitief; ontbreekt deze,

dan gaat het dus niet om een deelwoord, maar om een bijvoeglijk naamwoord. Voorbeelden: bevoegd, onbeslist, lichtgeraakt, onbeholpen, diepgeworteld, goedgemutst, ondoordacht, bedeesd, beducht, kleinbehuisd, begaafd, enz. Dit moeten allemaal bijvoeglijke naamwoorden zijn, want er bestaat geen infinitief als *bevoegen*, *onbeslissen*, *bedezen*.

b) Een voltooid deelwoord wordt altijd begeleid door een hulpwerkwoord (*hebben*, *zijn* of *worden*). Ontbreekt dit in de bijzin, dan is het betwijfelde woord dus geen deelwoord, maar een bijvoeglijk naamwoord. Voorbeelden: terwijl hij scheen overtuigd; waardoor de klant zich voelt bedrogen; hoewel de rebellie leek bedwongen.

Omdat *overtuigd*, *bedrogen* en *bedwongen* hier bijvoeglijk naamwoord zijn, mogen ze niet achteraan staan; dus: terwijl hij overtuigd scheen, enz.

c) Als een betwijfeld deelwoord zich laat vervangen door een echt bijvoeglijk naamwoord (lieft een synoniem), dan moet het zelf ook een bijvoeglijk naamwoord zijn en is de finale plaats in de bijzin onjuist. Voorbeelden:

- als het feest is afgelopen = als het feest is voorbij. De fout blijkt meteen; we moeten schrijven: als het feest afgelopen c.q. voorbij is.
- dat onze zaak ook op zondag is geopend = dat onze zaak ook op zondag is open. Correctie: ... geopend c.q. open is.
- omdat niemand was geïnteresseerd = omdat niemand was belangstellend. Correctie: ... geïnteresseerd c.q. belangstellend was.
- nu het vliegveld is gesloten = nu het vliegveld is dicht. Correctie: ... gesloten c.q. dicht is.

d) Ook voorvoeging van het negatieve on- kan aantonen dat een betwijfeld woord geen voltooid deelwoord is. Voorbeelden:

- dat de bezwaren waren gegrond/dat de bezwaren waren ongegrond. Correctie: dat de bezwaren (on)gegrond waren.
- hoewel niets is bekend/hoewel niets is onbekend. Correctie: hoewel niets (on)bekend is.
- die inderdaad zijn bevoegd/die inderdaad zijn onbevoegd. Correctie: die inderdaad (on)bevoegd zijn.

e) In een combinatie van werkwoorden is slechts plaats voor één voltooid deelwoord. *Geweest* is een voltooid deelwoord. Kunnen we nu *geweest* toevoegen aan een bijzin met een dubieus voltooid deelwoord, dan was dat uiteraard geen deelwoord maar een bijvoeglijk naamwoord. Voorbeeld:

- dat ze vijf jaar zijn getrouwd/dat ze vijf jaar zijn getrouwd geweest. *Getrouwd* is hier dus geen deelwoord maar een bijvoeglijk naamwoord. Correctie: dat ze vijf jaar getrouwd (geweest) zijn.

Al mogen sommige voorbeeldzinnen vergezocht lijken, toch stammen de meeste uit de media. Wie erop let, verneemt keer op keer de gedrochtelijkste zinswendingen,

steeds vanuit de drang het deelwoord tot op het laatst te bewaren. Het euvel is in opmars. Misschien is het al te laat om de ontwikkeling te keren, en kunnen we binnenkort alleen nog vaststellen dat het vroeger was anders.

De woordenboekentest

Postscriptum

Jaap Bakker

Sinds de laatste aflevering van de woordenboekentest, verschenen in januari jongstleden, hebben zich enkele mutaties voorgedaan die het vermelden waard zijn.

Allereerst: het in januari besproken *Prisma Handwoordenboek Nederlands* is onlangs in een totaal nieuwe uitvoering en onder een andere titel op de markt gebracht. Het boek heet nu kortweg *Woordenboek Nederlands* (samensteller: André Abeling, uitgeversnaam: Het Spectrum), het is een gebonden uitgave met een groen omslag en de prijs is verhoogd tot f27,50. Inhoudelijke veranderingen heb ik nauwelijks kunnen ontdekken, afgezien van een handvol nieuwe woorden en wat kleine verbeteringen in definities en verwijzingen.

De titel *Prisma Handwoordenboek Nederlands* is overgegaan op een geheel ander produkt, tot stand gekomen 'met medewerking van Van Dale Lexicografie bv', zoals de ondertitel luidt. Dit is een rode paperback die f19,90 kost. Daarnaast geeft Het Spectrum ook nog het vertrouwde Prisma-woordenboek *Nederlands* van A. Weijnen uit, een zilverkleurige pocket van f9,90.

De twee laatstgenoemde woordenboeken heb ik niet onderzocht. Mocht u, aangemoedigd door het testrapport van de vorige keer, naar de winkel stappen om een Nederlands woordenboek van Het Spectrum aan te schaffen, let dan op de auteursnaam: A. Abeling.

In dezelfde aflevering van de woordenboekentest werd *Wolters' Woordenboek Nederlands Koenen* door mij voor het gemak aangeduid als 'kleine Koenen'. Uitgeverij Wolters-Noordhoff wees mij erop dat de naam 'Kleine Koenen' tegenwoordig wordt gereserveerd voor een kleiner en goedkoper paperbackwoordenboek, dat deel uitmaakt van de reeks 'ster-woordenboeken'.

Overigens wordt de *Grote Koenen* sinds kort aangeboden tegen een gereduceerde prijs van f90,-. Een buitenkansje, lijkt mij.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Echt en namaakleer

? In het novembern timer (blz. 269) stelt u een ‘vermeende’ fout in de Troonrede ter discussie. In het gepubliceerde fragment uit de rede lees ik ook: ‘... tot een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid’. Ik meen geleerd te hebben dat dit een foutieve samentrekking is, omdat *buitenlands beleid* een woordgroep is en *veiligheidsbeleid* een woord.

! Bladzijde 1177 van de Algemene Nederlandse Spraakkunst vermeldt over deze vorm van samentrekking het volgende: ‘Als het ene lid van een nevenschikking een woord is en het andere een woordgroep, dan is in sommige gevallen achterwaartse samentrekking mogelijk.’ De ANS beschrijft vervolgens twee soorten:

1 zowel *provinciale als gemeentepolitiek* (een samengetrokken woord);

2 *bastaard- en vreemde woorden* (een samengetrokken woorddeel).

In voorbeeld 2 komt achter *bastaard* een weglatingsstreepje, omdat het weggelaten deel daarmee één woord vormt. In 1 gebeurt dat niet, want *provinciale politiek* wordt niet aaneengeschreven. *Buitenlands en veiligheidsbeleid* behoort tot de eerste soort.

De ANS voegt aan de beschrijving van dit type samentrekking de waarschuwing toe dat de constructie ‘niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar’ is.

Het *Handboek Verzorgd Nederlands* stelt nadrukkelijk dat deze vorm van samentrekken ‘zeker niet onmogelijk’ is. Ook Pieete (in het doorgaans strenge *Incorrect Nederlands*) en Renkema (*Schrijfwijzer*) geven aanvaardbare voorbeelden van dit type, al waarschuwt de laatste ons tegen al te gekunstelde constructies als *de oer- en westerse mens*. Wel moet natuurlijk voldaan zijn aan de voorwaarde voor samentrekking dat beide delen moeten overeenkomen in vorm en betekenis. Fout is dan:

3 *Hij bezit een tweezits- en een internationale bank*
omdat de betekenis van *bank* verschilt.

Enkele veelvoorkomende en naar onze mening aanvaardbare samentrekkingen van dit type zijn: *doorgaand en stadsverkeer*, *kleuter- en lager onderwijs*, *handels- en industriële ondernemingen*, *wetenschappelijk en beroepsonderwijs*, *particuliere en overheidsinstellingen*, *echt en namaakleer*.

• Den Haag of 's-Gravenhage?

? Welke benaming voor de stad vanwaaruit ons land wordt geregeerd, verdient de voorkeur: het oude, statige *'s-Gravenhage* of het moderne, verkorte *Den Haag*?

! *Den Haag*. Het is een misverstand te denken dat de naam *'s-Gravenhage* de oudste vorm is en dat *Den Haag* daarvan de moderne verkorting is. *Die Haghe* (‘het

omheinde bos') ontstond toen Floris V (1254-1296) in deze beboste streek een jachthuis liet bouwen. Pas veel later - in 1639 - duikt de deftiger naam *'s-Gravenhage* op, die beter paste bij de status van de residentie.

Vertaalde plaatsnamen zijn vaak heel oud; in dit geval verraden ze mooi dat juist *Den Haag* de oorspronkelijke vorm is: *The Hague* (Engels), *La Haye* (Frans) en *Den Haag* (Duits).

Enige tijd geleden heeft de gemeente Den Haag officieel besloten de plechtige benaming *'s-Gravenhage* te vervangen door de algemeen gebruikelijke, kortere naam *Den Haag*. Die sluit niet alleen beter aan bij het algemene en internationale gebruik (denk bijvoorbeeld ook aan de verkeersborden), maar heeft dus bovendien de oudste rechten. Zal *'s-Hertogenbosch* het Haagse voorbeeld volgen?

• 1(-)aprilgrap

? Komt er een koppelteken in de samenstelling *1(-)aprilgrap*?

! Ja. In samenstellingen die uit drie delen bestaan, schrijven we een koppelteken als we willen aangeven dat de eerste twee delen nadrukkelijk bij elkaar horen:

1-aprilgrap, Tweede-Kamerzitting, vreemde-talenonderwijs.

Vervangen we hier het streepje door een spatie, dan kan dat grote gevolgen hebben voor de betekenis: *8 decembermoorden* (= 8 moorden in december) is iets geheel anders dan *8-decembermoorden* (= de moorden die op 8 december gepleegd werden).

Straatnamen onttrekken zich overigens aan deze regel: *Prinses Julianastraat, Frans Halslaan.*

• T of th?

? Een leerling wees mij op een spelfout: ik schrijf al jaren *ethnologie* in plaats van *etnologie*. Hoe komt het dat woorden van Griekse oorsprong de ene keer wél en de andere keer niet hun h verliezen (*ethisch* naast *etnisch*)? Zit daar enige regelmaat in?

! Jazeker. De Spellingwet van 1947 heeft bepaald dat de th in vreemde woorden in een drietal posities vervangen werd door t, namelijk:

1 aan het eind van een woord (*chryasant, telepaat*);

2 vóór een medeklinker (*etnisch, antraciet, etnoloog*);

3 na f en ch (*difteritis, autochtoon*). Deze vereenvoudigingsregel liet de th die gevolgd wordt door een klinker, dus onberoerd. Daarom schrijven we nog steeds *hypotheek, ethisch, theologie, enz.*

De gezongen apotheek

Jacques Klöters

De plot van een lied

Stel we heten Brigitte Kaandorp en we gaan een lied schrijven. Een goede titel is van belang hebben we gelezen, en zo'n titel valt ons als bij godsgenade in: *Op de grote stille heide*. Er is één probleem: het lied bestaat al en iedereen kent het. Maar, bedenken we, als we dat bekende lied nu eens gebruiken voor iets anders! Dan wordt het een parodie of een travestie, en we hebben een 'hook', een invalshoek.

*Op de grote stille heide
Loopt zij samen met haar hond*

Zo, die regels staan er. Het gaat dus niet over onszelf, maar over een ander. Het zal waarschijnlijk geen zelfontboezeming worden maar een reportage-achtig lied met één grote spanningsboog van het begin naar het eind. Hoe gaan we verder?

*En zij is de weg verloren
En zij heeft geen plattegrond*

Zo, de expositie is klaar. We kunnen antwoord geven op de vragen: wie, wat, waar? We hebben al een signaal gegeven dat het lied komisch bedoeld is, door de naïef overkomende herhaling van *En zij* en vooral doordat we het woord *plattegrond* onzuiver gebruikt hebben. De luisteraar zal thans het probleem begrijpen: er is een vrouw verdwaald en zij zal weer thuis moeten komen. Welke hindernissen kunnen wij ondertussen opwerpen? Laten we eerst die grote stille heide, die zo rustiek was in het lied van Louwerse en Worp, maar eens wat enger maken:

*Eig'lijk is ze nog nooit zo ver geweest
Eig'lijk zou ze vanavond naar een feest
't Is stil op de heide
Zo stil op de heide, de heide*

De vraag 'wanneer' is nu ook beantwoord op een heel subtiele, en de spanning verhogende manier.

Eig'lijk zou ze vanavond naar een feest. 'Dat feest kan ze wel schudden', laten we het publiek denken. Prospectie heet dat, wanneer we doorseinen dat er iets staat te gebeuren. Het is een spanningverhogend middel. Na het exposé moeten we de plot verder ontwikkelen of we moeten de situatie een keer herhalen met wat toevoegingen, met meer prospectie:

*Als de laatste zonnestrallen
Haar verlaten wordt zij bang
Want zij kent wel de verhalen
't Gaat nog goed, maar voor hoelang?*

Oké, nu moet er toch wat gebeuren; waar zijn vrouwen bang voor op de heide?

*Kijk daar heb je de eerste enge vent
In zijn hand reeds het willige segment
't Is stil op de heide
Zo stil op de heide, de heide*

Aha, daar hebben we de schurk! Maar het Grote Enge Moment is ook de eerste grote lach, omdat het wapen van de verkrachter hier weer met een onbeholpen woord wordt weergegeven. Het is of we het woord *deel* hebben opgezocht en expres een verkeerd synoniem gekozen hebben. Het woord *segment* hoort meer in de wereld der dingen dan in die van de mensen. Bergson schreef de lach toe aan ‘iets mechanisch dat zich als een korst op iets levends heeft afgezet’. Kijk eens aan. In ons lied zijn de refreinregels nu ook van intensiteit veranderd, ze vormen nu het angstaanjagende decor van wat er aan verschrikkelijks gaat gebeuren. Laten we haar ontsnappen?

*Tja, hier valt niet te ontkomen
Ook de hond verroert geen poot
Ach was zij maar thuisgebleven
Of op school of anders dood*

Eigenlijk zijn dit heel laconieke regels, die de extra informatie geven dat het om een jong naïef meisje gaat. Maar de regels werken spanningverhogend doordat de luisteraar zo snel mogelijk naar de ontknoping wil en wij nu juist wat vertragen.

Maar nu moet dan toch de ontknoping komen. Welke eisen stellen we daaraan? Snel, verrassend en in dit geval leuk.

*En de man nadert grijnzend stap voor stap
Daar neemt plots'ling de hond een vreemde hap*

De hond werd geïntroduceerd in het begin, is even teruggeroepen in de herinnering en is nu de *deus ex machina*. De hap van het beest werkt komisch, dat weten we al sinds de Reinaert; die hap is zelfs de grootste angst van de man, en sinds Freud weten we dat grappen bij voorkeur over angsten gemaakt worden. We gebruiken de komische techniek van de weglating: we suggereren alleen. De gebeurtenis vindt plaats in het hoofd van de luisteraar. Het bedreigde meisje heeft gewonnen, ook daar lachen de mensen opgelucht om. ‘Laughter is a sudden glory’ schreef Hobbes. We sluiten af met het refrein, dat een afsluitend rustmoment mag zijn na de spannende gebeurtenissen. Maar we spelen het klaar om de lach te ‘toppen’, te overtroeven met een geweldige ‘wegwezer’.

*Kijk uit dus voor meisjes
Met honden op de heide, de heide*

Er vindt een plotselinge perspectiefwisseling plaats. Het hele lied hebben we het publiek door de ogen van de belaagde maagd laten kijken, maar nu is de sympathie omgeslagen en mag het plotseling door de ogen van de verkrachter kijken, die zojuist een ‘segmentverwijdering’ heeft ondergaan. Zo'n draai zet het hele lied in een ander licht.

Gefeliciteerd, we schreven een perfecte plot, die een toneelschrijver ons niet zou verbeteren. Yvette Guilbert noemde het lied ‘Rien d'autre qu'un drame condensé’. Dat is het. We zijn briljant. Tenminste, als we Brigitte Kaandorp hadden geheten.

Taalcuriosa

Jules Welling

Heel Amsterdam Hapert [2]

De aflevering ‘Heel Amsterdam Hapert’ van mijn rubriek ‘Taalcuriosa’ in Onze Taal van oktober 1992 bevatte een oproep, en het resultaat is niet uitgebleven. Ik ontving tientallen brieven van lezers, vaak met zeer bruikbare suggesties. Zij kunnen allemaal een cadeautje tegemoetzien, mits hun brief voor 1 januari gedateerd was!

‘Heel Amsterdam Hapert’ was gebaseerd op de promotiecampagne van de VSN-groep, de gezamenlijke streekvervoerbedrijven in Nederland, voor de zogenoemde ‘Zomerzwerfkaart’, een bus-dagkaart van f13,75 voor een dag onbeperkt busvervoer door Nederland. De campagne was een idee van het Amsterdamse reclamebureau Lowe, Kuiper en Schouten, en had een hoge curiositeitswaarde: zinnen maken met Nederlandse plaatsnamen. De lezers van Onze Taal stuurden mij binnen twee maanden 600(!) suggesties. De VSN-groep heeft besloten alle inzenders een ‘Zomerzwerfkaart’ voor de komende zomer cadeau te doen. En er zit nog meer in het vat. Er komt een speciale VSN-brochure met de beste vondsten van de lezers van Onze Taal om de campagne voor 1993 te ondersteunen, een brochure die landelijk verspreid zal worden (met vermelding van de inzenders).

Hier volgt alvast een (arbitraire) selectie. Allereerst de korte zinnestukjes:

- Dieren Rheden Over loon Noordwijk-Binnen (V. Erdin, Alphen aan de Rijn)
- De Haan, Heer, Makkum Eethen? (J. Kraaijeveld, Sliedrecht)
- De Vrolijkheid Achter Het Klooster Duurde Voort (A. Schraa, Boornzwaag)
- Drie Witte Paarden Leiden Een Veulen (A. v.d. Wetering, Driebruggen)
- Pas op, Aalt en Erica. Was pik En schede (J. van Donselaar, Bilthoven)
- Kijk uit! Koe wacht Heel Echt Moddergat Op einde Veen (M. Vader, Leiderdorp)
- Drie Buren Willen De Wilgen Roden (P. Rothstegge, Zetel, Duitsland)
- De Ruige waard Van Ewijcksluis Wouw Best Well Effen Gauw Voort Klooster Achtmaal Drie Duiven Roosteren (J. Pannekeet, Heiloo)
- Drie Schouwen Wegen Achtmaal Meer Dan ik en Dries (J. de Ridder, Ravenstein)
- Een Lakei Smakt Vrij Gauw Duigen Neer. Anderen Zetten Ballast Achterom (J. Hanssen, Den Helder)
- De venter Wouw Gauw Een Doosje IJzeren Vijlen (C. Ehrenburg, Leeuwarden)

Complete verhalen werden er ook ingezonden. W. Munters over een interland-voetbalwedstrijd:

- Nederland Opende Heel Best. Oranje Schoot Gauw Achtmaal. Paal Weerde Numero Een. Halfweg Stokt Partij, Gouden Ploeg Hapert. Wissel Oude Willem Leek Uitweg. Helden Vechten Voort. Drie-Een. (W.H. Munters, Oegstgeest)

Heel fraai is ook de volgende sfeertekening van Henk Huurdeman uit Ravenswaay:

- Over veen Lop-ik, Haast recht, Egmont Binnen. Hondse eind! Groet Boer, Wissel Halfweg Marken, Kijk duin.

Oranje Koe wacht, Doodstil. Haarlemmer liede Zetten Acht Rijen Vuren Houten Huizen: Echt Noordwijker hout (Nieuw koop). Buren Bergen Asch Best. Schipluiden Kampen Heesch Over loon. Helden Deelen Appel.

Lage Zwaluwe Glimmen Boven kerk. Ooijen, Wier Gestel Dorst, Putten Slooten. Herten Schouwen Velden. Duiven Dalen, Leiden Vogel en zang. Dieren Hoorn Hinde lopen, Woerden Meppen Weezel: Beesd Leek Goor Monster.

Bazuin!!! Nu land Heer Achter dijk. Weert Petten uit Kerkdorp. Ruinen Loven Papekop.

Var-ik Op heusden Over schie: Brandt! Gieten!! Bruggen Krimpen aan de Lek. Keer.

Het mooiste verhaal ontving ik van H. Hammer uit Huissen, volledig gedocumenteerd. Ik kan het niet laten het integraal te citeren want het is een waar meesterstukje.

- Anna Paulowna, Maagd van Gent Acht Engelen Hingen Drie Kwartier Doodstil Boven-Hardinxveld. Dalen In doornik. Een - Jonas - Smakt Buiten de Veste Neer, Drie Engelen Velden Een Bronneger Achterdrempt. Anderen Roosteren Sint Anna ter Muiden. Nooit gedacht!

Groningen, Utrecht, Zeeland, Heel Nederland Opende, Waarde Engelen Vechten, Veele Dijken Wateren Gulpen Over de Dijk.

Anna Paulowna, Maagd van Gent, Schaft Echt Een Uitweg. 'Leg Gauw Een Nieuwe schans Aan de Maas, Heer Oranje, Hout De Wacht!' Meer Helden Haelen Witte Paarden, Ruinen, Halfweg Megchelen.

'Varen!'

Anna Paulowna Schoot Achtmaal Tusschen de Bruggen, Waar de Engelen Voor stonden. Heel 'Engeland' Stort Ter Aard Neer. Leegte... Verloren Einde... De Dood..!

Anna Paulowna Reeth Naar den Nije veense Bovenboer, Vorst Hank Oranje - Ponte Avancé. 'Een Tranendal, Heer Oranje, Kantje Boord. Eys Meer Eendragt, Vorst! Groet Bisschop Terschuur In de Hoven!'

Vorst Oranje Verlaat 't Veld Aan de Maas. Anderen Rijen Over haelen Ter hofstede. Anna Paulowna Weende...

Einde

Bijna honderd Nederlandse toponiemen in een redelijk consistent verhaal. Chapeau! Mijn oprechte dank aan alle inzenders.

Afkoekers

F. Jansen

Uitspraak van cc en sc

Welke regels bestaan er voor de uitspraak van de lettercombinaties cc en sc voor een klinker? Hier komen de regels. De gecursiveerde woorden geven de uitspraak weer, niet de spelling:

1 Een cc voor a, oo en u wordt altijd k: *akkapareren, akkoord, akku*.

2 Een cc voor e, i en ij wordt ks: *aksent, aksepteren, aksident, aksijns*.

En *accessoires* dan, dat algemeen uitgesproken wordt als *assesswares*? Het zou flauw zijn om te beweren dat dit de spreekwoordelijke uitzondering is die de regels bevestigt. Wel is het zo dat er mensen zijn die hardnekkig van *aksesswares* spreken.

3 Een sc voor a, o en u wordt altijd sk: *skabreus, skalp, skulptuur, skore*.

4 Een sc voor i wordt altijd als si uitgesproken: *disipel, disipline*.

5 Als op sc een e volgt, zijn er twee mogelijkheden:

a) we horen alleen s: *senario, sène, of*

b) s en sk zijn beide mogelijk: *asseze* en *askeze, septisch* en *skeptisch, septer* en *skepter*.

Een ouder uitspraakwoordenboek als Blanqueart (1953) geeft voor de laatste woorden zelfs als mogelijke vormen *scheptisch* en *schepter*.

Dat bij de laatste groep woorden uitspraakvarianten bestaan, is wel te verklaren. Voor veel sprekers zijn deze vreemde woorden ontleend aan het Frans, dat alleen de s-uitspraak kent. Maar wie echt een geleerde indruk wil maken, doet alsof hij de woorden direct aan het oude Grieks heeft ontleend. Die oude Grieken spraken de k wel uit: *skepter, skepsis*. Wie *skepter* helemaal deftig wil uitspreken, moet de e wat rekken tot *skeepter* en juist kort houden in *skepsis*. Jammer genoeg laat vooral het eerste woord zich niet zo makkelijk in een conversatie vlechten.

‘Wachgeld’: verloedering?

Inzenders wrijven omroepers nogal eens dingen aan die sinds jaar en dag tot het normale standaard-Nederlands behoren. Zij constateren dat zij iets horen dat er niet staat. Zij horen bijvoorbeeld *rechbank* en *wachgeld* en vragen zich af of de omroepers te lui zijn om de t uit te spreken.

Inderdaad wordt de t niet uitgesproken in *rechtbank* en *wachtgeld*, maar de critici formuleren het probleem verkeerd. Het is eerder zo dat we - gewoon sprekend - geen t produceren tussen twee medeklinkers. Probeert u het maar eens in *grachtje* of *angstschreeuw*. Dat we toch een t menen te missen, komt door het schriftbeeld van zulke woorden. In een samengesteld woord waarin het eerste deel op een combinatie van een t en een andere medeklinker eindigt en het volgende deel met een medeklinker begint, laat iedereen die gewoon spreekt de t weg.

Waarom schrijven we een t in *wachtgeld* als geen normaal sprekend mens daar een t uitspreekt? De ontwerpers van onze spelling hebben ervoor gezorgd dat we de delen waaruit samengestelde woorden bestaan, zoveel mogelijk kunnen herkennen. Daardoor blijven verbanden bestaan. Het is handig om bij het lezen in *postzegel post* te herkennen, en in *wachtgeld wachten*. Daarom moet de schrijver die lezersservice leveren. Bij het spreken letten we alleen op het uitspraakgemak.

Er is in de genoemde gevallen geen sprake van taalverloeding door slordige uitspraak van het geschrevene. Sterker nog, daar kan helemaal geen sprake van zijn, omdat deze veronderstelling op het verkeerde idee berust dat een spreker geschreven zinnestjes in zijn hoofd heeft, die hij vervolgens opleest. De verhouding tussen spreken en schrijven is eerder omgekeerd: de schrijfwijze van een samengesteld woord berust op een compromis tussen de uitspraak van het 'losse' woord en van vormen waarin dat woord als deel voorkomt.

Bevoegde gezagen

Een journalist van *Trouw* (14-5-92) trof in een officiële uitnodiging van een conservatorium *bevoegde gezagen* aan als meervoud van *gezag*. Een curieus meervoud, dat in diverse woordenboeken (nog) geen plaatsje heeft gekregen. Volgens de voorlichter van het conservatorium sluit *gezag* aan bij het normale taalgebruik. De HBO-raad heeft geen meervoud nodig en vindt *gezag* geen correct Nederlands.

Wie heeft er gelijk? Inderdaad is *gezag* een singulare tantum, dat is een zelfstandig naamwoord waarvan alleen een enkelvoud bestaat. De Algemene Nederlandse Spraakkunst geeft als voorbeelden van singularia tantum: *buit*, *kroost*, *vee*, *rommel* en *politie*.

Maar dat is niet het einde van dit verhaal. In taal hoeft niets te blijven zoals het is. Dat zien we aan *politie*, waarvan de meervoudsvorm te beluisteren valt: *polities* ‘politieagenten’. En wat is er eigenlijk tegen een dergelijke vorm? Blijkbaar voorzien meervouden voor *politie* en *gezag* in een behoefte.

Als we accepteren dat *gezag* een meervoud heeft, is de volgende vraag: welk meervoud? Is *gezagen* juist, of zou het eerder *gezaggen* moeten zijn? Daarvoor moeten we te rade gaan bij andere zelfstandige naamwoorden op *-ag*: *plag* (*plaggen*), *rag* (*rage(bol)*), *dag* (*dagen*), *vlag* (*vlaggen*), *krag* (*kraggen*), *stag* (*stagen*), *bedrag* (*bedragen*). Conclusie: helaas valt er geen peil op te trekken. Zowel *gezaggen* als *gezagen* lijkt mogelijk. Zelf zou ik, terwille van een zo duidelijk mogelijk verband met het enkelvoud *gezag*, eerder kiezen voor *gezaggen*, maar de woordenboeken van Koenen hebben al gekozen voor *gezagen*, op grond van het gebruik in ambtelijke kringen. De taalgebruiker beslist.

Van grijs naar groen [1] Een nieuw Groene Boekje

Marianne Overspel

Het Groene Boekje is vergrijsd. Veel nieuwvormingen of ontleende woorden ontbreken. Hierdoor ontstaat onzekerheid. Gelukkig komt aan deze situatie binnenkort een eind: er is een project gestart voor een nieuwe uitgave van het Groene Boekje.

In de rubriek ‘Van grijs naar groen’ zullen de betrokkenen bij dit project onder pseudoniem verslag doen.

Het project wordt uit gevoerd door drs. Anneke Nunn (taalkundige) en drs. Jeroen Weber (informaticus). De begeleiding is in handen van dr. Vincent van Heuven, prof. dr. Anneke Neijt en dr. Johan Zuidema. (De medewerkers zijn werkzaam bij de universiteiten van Leiden, Nijmegen en Utrecht).

Twee jaar geleden werd door de Taalunie de Spellingcommissie ingesteld. Zij kreeg als opdracht enkele spellingregels aan te passen. Op dit moment legt de Spellingcommissie de laatste hand aan haar eindrapport. In het rapport worden regels voorgesteld voor de spelling van de bastaardwoorden, de tussenklanken en de diacritische tekens (het deelteken, de apostrof en het koppelteken). Daarnaast heeft de Spelling-commissie tot taak voorstellen te doen voor de inrichting van de nieuwe editie van de Woordenlijst Nederlandse Taal.

• Aanpassing noodzaak

Het lijkt voorbarig om nu al aan een nieuwe Woordenlijst te werken: de voorstellen zijn nog niet wettelijk vastgelegd, en het kan nog wel even duren voor dat gebeurt.

Spellingwijzigingen, hoe weinig drastisch ook, hebben nu eenmaal veel voeten in de aarde. Wellicht ondergaan de voorstellen nog wijzigingen, of worden ze verworpen. Toch maken deze onzekerheden het werk aan een spellinglexicon niet overbodig, want het Groene Boekje moet hoe dan ook gemoderniseerd worden. De vorige editie dateert uit 1954 en voldoet niet meer als norm voor de huidige woordenschat. Aanpassingen hebben na 1954 nooit plaatsgevonden; de inhoud van het Groene Boekje is wettelijk vastgelegd en kan niet zomaar gewijzigd worden.

In geval van een spellingwijziging zal de onzekerheid over de spelling van Nederlandse woorden alleen maar toenemen als niet gelijktijdig de officiële Woordenlijst verschijnt. Het is dus van belang dat de Taalunie, als uitvoerend orgaan dat de standaardisatie van het Nederlands voorstaat, het voortouw neemt, en naast de voorstellen tot wijziging ook de uitvoering daarvan in een woordenlijst publiceert.

• Regels en uitzonderingen

Er ligt ook een meer inhoudelijk motief ten grondslag aan het Taalunie-lexiconproject: met behulp van zo'n lexicon kunnen de voorstellen die de spellingcommissie doet, beoordeeld en uitgewerkt worden. Laten we als voorbeeld de spelling nemen van t of th voor /t/ (als de klank bedoeld is, staan er schuine strepen aan weerszijden van de letters). Gewoonlijk wordt de /t/ als t gespeld, de spelling van /t/ als th vinden we in 100 à 200 woorden. Deze woorden vallen in drie groepen uiteen:

- een zeer kleine groep woorden met een 'historische spelling' zoals *thans* en *thuis*, met een restant van het voorzetsel *te*,
- een vrij grote groep woorden van Griekse komaf, zoals *theorie*, *neurasthenie*, *enthousiast*, *telepathie*,
- een zeer kleine groep woorden van diverse komaf, zoals *thora* en *thee*.

Met behulp van het te ontwerpen lexicon kan vastgesteld worden om welke woorden het gaat. In het geval van t- of th-spelling is ook zonder een lexicon wel vast te stellen dat de th-spelling de uitzondering

is, maar dat is niet altijd zo eenvoudig. (Neem de klank /z/ tussen klinkers: is z of s hier regelmatig? Voorbeelden: *azijn*, *bazuin*, *asiel*, *basalt*.) Het is van belang om te weten wat de regelmatige vorm is, zodat een eventuele wijziging de regelmaat niet verstoort. Wanneer eenmaal vastgesteld is dat /t/ gewoonlijk als t geschreven wordt, moet de rest als uitzondering worden vermeld, tenzij voor de uitzonderingen een nieuwe regel kan worden opgesteld. In de loop der eeuwen heeft het Nederlands gebruik er echter nog geen systeem van weten te maken, zoals blijkt uit de volgende woorden:

- met t: *carto-*, *meter*, *presbyter*, *dysenterie*, *nectar*
- met th: *ortho-*, *ether*, *mythe*, *anesthesie*, *cantharel*, *python*

Behoud van de th in bepaalde woorden zal dus met behulp van een lijst uitzonderingen moeten geschieden. Woorden die niet in de lijst staan, krijgen automatisch een t. De computer wordt ingezet als tekstverwerker voor het nieuw te drukken Groene Boekje, maar ook om snel het effect van nieuwe regels te kunnen beoordelen.

• Extra informatie

Ook voor de toekomst is een elektronisch lexicon van belang: wijzi-

gingen en toevoegingen kunnen dan eenvoudig worden aangebracht, zodat een nieuwe editie van het Groene Boekje efficiënt geproduceerd kan worden. Steeds zullen zulke wijzigingen en toevoegingen met de nodige voorzichtigheid in het lexicon worden ingevoerd: het moet duidelijk zijn of een woord aan de regels voldoet, dan wel bij de uitzonderingen thuishoort.

In het lexicon komt meer informatie te staan dan in het nieuwe Groene Boekje. Naast een gedrukte versie zal een elektronische versie worden uitgebracht, waarin een deel van deze extra informatie is opgenomen. De elektronische versie wordt voorzien van enkele programma's die met de extra informatie meer mogelijkheden kunnen bieden aan de gebruiker. Er kan gedacht worden aan een programma voor het omzetten van oude naar nieuwe spelling of een programma voor spellingcontrole.

Wij willen graag de mening horen van de beoogde gebruikers van het nieuwe Groene Boekje. Daarom zullen wij deze rubriek gebruiken om onze ideeën over de inhoud en inrichting van de elektronische en gedrukte versies van het Groene Boekje te presenteren.

Liever Kok dan Hirsch Ballin Taalgebruik op teletekst

Wim van Klaveren - redacteur VARA-teletekst, Hilversum

Het eerste nummer van Onze Taal van 1992 was gewijd aan journalistiek taalgebruik. Ten minste één categorie van dat taalgebruik kwam niet aan de orde, en dat was het taalgebruik van nieuwsberichten op teletekst. Toch kijken dagelijks bijna twee miljoen Nederlanders naar teletekst, waarbij de nieuwspagina's veruit favoriet zijn. En juist die pagina's vergen nogal wat verbale lenigheid van de teletekst-redacteuren.

Verschillende redacties zijn verantwoordelijk voor de productie van nieuwsberichten op teletekst. Een aantal pagina's wordt gemaakt door redacteuren van het ANP; ook de NOS heeft een nieuwsvoorzienende taak, en daarnaast vullen veel omroepen enkele pagina's met nieuws. De typische beperkingen die het medium met zich meebrengt, leveren ook typische problemen en typische oplossingen op. Die zijn niet altijd even zichtbaar voor degene die dagelijks pagina 101, de index van het 'laatste nieuws', oproept en zich via die index laat leiden naar de nieuwsfeiten.

● Creatieve bekortingsdrang

Allereerst en vooral heeft een teletekst-redacteur, waarschijnlijk meer dan andere vertegenwoordigers van de (geschreven) pers, te maken met de beperkte ruimte waarin hij informatie moet zien over te brengen. Een teletekst-pagina telt, afhankelijk van de lay-out, 18 of 19 tekstregels. Voor de leesbaarheid zijn per pagina minstens twee witregels noodzakelijk, waardoor er 16 of 17 regels overblijven voor het bericht. Die regels bieden plaats aan 39 tekens (inclusief leestekens en spaties). Wederom

voor de leesbaarheid wordt het afbreken van woorden zo veel mogelijk vermeden, hoewel er discussie is over de ‘leesbaarheid’ van de grote leemtes die daardoor soms ontstaan aan het einde van de regel.

De beperkte ruimte dwingt de makers van teletekst tot een creatieve omgang met de Nederlandse taal. Onderhandelingen over een nieuwe CAO (nooit *collectieve arbeidsovereenkomst*) worden al snel *CAO-gesprekken* of, nog korter, *CAO-overleg*. Het gebruik van afkortingen komt veel voor, waarbij er in de meeste gevallen naar gestreefd wordt zo'n afkorting één keer uit te leggen. De informatie moet immers begrijpelijk blijven. Dus in het begin van het bericht verklaart een woordvoerder van het Verbond van Nederlandse Ondernemers (VNO) het een of ander, terwijl verderop alleen sprake is van het VNO. Een andere elegante oplossing ter vermijding van te veel ‘bolle’ woorden, is om in zo'n geval een woordvoerder van de werkgeversorganisatie VNO iets te laten verklaren. Er wordt op teletekst overigens meer ‘gezegd’ dan ‘verklaard’. ‘Dat zei een woordvoerder...’ is nu eenmaal korter dan ‘Dat verklaarde een woordvoerder...’. Het spreekt bijna vanzelf dat teletekst-redacteuren ook liever iets optekenen uit de mond van minister Kok dan uit die van minister Hirsch Ballin of, nog erger, staatssecretaris Van Voorst tot Voorst.

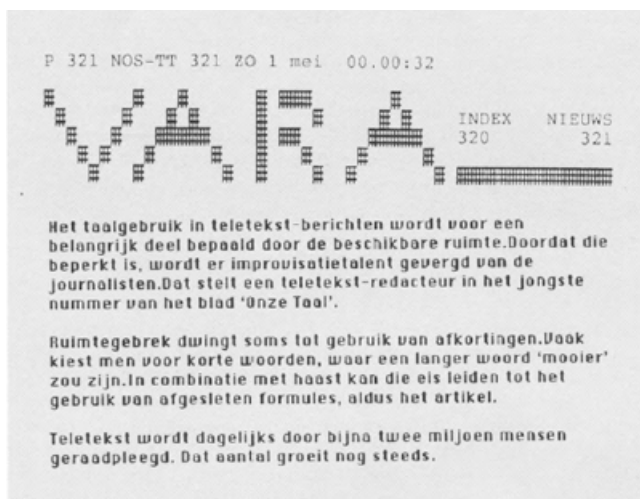
• Balletjes in de soep

Teletekst wordt behalve door die beperkte ruimte ook gekenmerkt door de actualiteit van de berichten. Sneller dan iedere krant, en meestal ook sneller dan radio of andere vormen van televisie, bereikt het laatste nieuws de consument via die bewuste 17 regels. Beide aspecten werken het ontstaan van jargon en het gebruik van clichés in de hand. Wie gehaast achter zijn toetsenbord zit om de lezers kond te doen van de laatste ontwikkelingen in de Amerikaanse verkiezingsstrijd, of wie als eerste wil melden wie de Nobelprijs voor de literatuur heeft gekregen, maalt niet om originele zinswendingen of inventieve adjectieven. Daarom wordt het regeringsbeleid altijd *gekraakt*, zijn demonstraties meestal *massaal* en *lopen GATT-onderhandelingen vast*.

Dit euvel komt in sterkere mate naar voren bij het bedenken van koppen, of, in jargon, ‘aankeilers’. De koppen die te lezen zijn op de indexpagina's 101 en 301 (waarop het door de omroepen verzorgde nieuws wordt ‘aangekeild’) vertonen een merkwaardig soort eenvormigheid. De beschikbare lengte is nog korter dan die voor gewone regels, omdat er vier posities nodig zijn voor het vermelden van het paginanummer waarop het bericht te lezen is.

Vandaar dat afkortingen geliefd zijn, en lidwoorden zeldzaam. Sommige beproefde formuleringen komen steeds terug; ‘Opnieuw geweld in Zuid-Afrika’ werkt daardoor ondanks de trieste aanleiding op de lachspieren van veel teletekst-redacteuren. Gelukkig zit er ook weleens een balletje in de dagelijkse soep. Zo werd het drugsbeleid van de Amerikaanse president Bush nu eens niet *gekraakt* maar *gekielhaald* en vond er een *aanvaring* plaats tussen een Greenpeace-schip en de Russische marine.

Een bijzondere vorm van jargon is het gebruik van het voor teletekst-begrippen lange woord *desgevraagd*. Met '...zei het verontruste Kamerlid desgevraagd' geeft de maker van een bericht aan dat het nieuws te danken is aan eigen journalistieke kwaliteiten, en dat het niet afkomstig is van andere media of een persbureau. Vaak is het gebrek aan ruimte echter groter dan de behoefte aan zelfbevestiging, en dan zal *desgevraagd* als eerste sneuvelen.

• Steen des aanstoots

Spelling is een bron van aanhoudende waakzaamheid voor de schrijvers op teletekst en soms een bron van irritatie voor de lezers. Relatief worden er weinig alledaagse spelfouten gemaakt. Wanneer er toch eens een t te veel of een d te weinig staat, is er altijd wel een verontruste kijker die naar de telefoon grijpt.

De inmiddels ook bij lezers van Onze Taal beruchte ANP-lijst met de schrijfwijze van plaats- en persoonsnamen is een grotere steen des aanstoots. Omdat er redacties zijn die zich daaraan conformeren, maar ook redacties die *Hussayn* en *Kurden* niet uit de elektronische pen kunnen krijgen, wil de uniformiteit van het medium hier nog wel eens wat te wensen overlaten.

Er zijn uiteraard nog veel meer wetenswaardigheden te vertellen over het taalgebruik op teletekst. Sommige redacteurs zijn zeer bedreven en hebben zelfs onzichtbare trucs om regels te laten vollopen zonder woorden af te breken, om lijdende vormen te vermijden ter wille van de ruimte, inbeddingen uit de weg te gaan ter wille van de leesbaarheid, en om hun bronvermelding ('Dat zei de minister woensdag voor de VARA-radio') in de lay-out te verwerken. Maar een aangekweekt instinct belet me om dit artikel nog langer te maken.

Een belastingformulier invullen: wat is daar nou lastig aan?

*Karin Coopman, Jany Pons en Mariecke Schipper - afgestudeerden
Nederlands, Universiteit Utrecht*

Eind maart lag bij zo'n anderhalf miljoen Nederlanders de tafel weer bezaaid met bonnetjes, bankafschriften en kwitanties. Het aangiftebiljet voor de inkomstenbelasting moet voor 1 april op de bus. Voor veel belastingplichtigen is dat een hele opgave. Om alle vragen van de Belastingdienst van correcte antwoorden te voorzien, moeten allerlei bedragen worden opgezocht, vergeleken, opgeteld en afgetrokken. De bijgevoegde brochure met toelichting moet worden geraadpleegd, en daarnaast dikwijls een belastingalmanak. De vragen van dit jaar worden met die van vorig jaar vergeleken, bijlagen moeten worden ingevuld, antwoorden naar een verzamelstaat overgebracht en uiteindelijk moet vaak nog een schatting worden gemaakt van het bedrag dat bijbetaald of misschien wel ontvangen zal worden.

Kan dat niet wat eenvoudiger allemaal? Het is niet de eerste keer dat deze vraag gesteld wordt. De commissie-Oort heeft enkele jaren geleden een aantal voorstellen geformuleerd om de fiscale regelingen in Nederland doorzichtiger te maken. Die voorstellen zijn deels wel en deels niet door de wetgever overgenomen en ze zijn gevolgd door nieuwe voorstellen om de regeling nog eens, 'maar nu echt' te vereenvoudigen. Daarnaast heeft de Belastingdienst zelf pogingen ondernomen om het de invullers wat gemakkelijker te maken. Er is een huisstijl-operatie in gang gezet, die onder meer geleid heeft tot een nieuwe, functionelere vormgeving van de formulieren, en ook het taalgebruik is veranderd. Bovendien bestaat er nu een belastingtelefoon, een dienst waarvan intensief gebruik wordt gemaakt, getuige de 600.000 telefoontjes die er in 1990 werden verwerkt. Sinds enkele jaren brengen verschillende uitgeverijen belastingdiskettes op de markt: computerprogramma's die de invuller veel werk uit handen kunnen nemen.

Maar, al deze inspanningen ten spijt, de belastinginvuller blijft met problemen kampen. Nog steeds laten veel Nederlanders hun aangiftebiljet invullen door derden. Wat maakt het nog steeds zo moeilijk om de vragen correct te beantwoorden?

• Invulproblemen

Vorig jaar hebben wij een onderzoek gedaan naar de invulproblemen bij het aangiftebiljet voor de inkomstenbelasting van 1990. Aan tien invullers (vijf met en vijf zonder ervaring met vorige versies van het formulier) vroegen we de vragen op het aangiftebiljet van de juiste antwoorden te voorzien. Een kleine groep natuurlijk, maar daar staat tegenover dat we hun gedrag en hun invulproblemen zeer nauwkeurig konden observeren. We vroegen onze proefpersonen voortdurend hardop te denken: hun gedachten te verwoorden tijdens het lezen van de vragen en toelichtingen en tijdens het invullen van de antwoorden. Alle uitingen hebben we vastgelegd op geluidsband. Samen met de kladjes en de ingevulde formulieren vormden deze uitingen het materiaal voor de analyse van de invulproblemen.

Maar we waren niet alleen geïnteresseerd in de problemen die door het papieren formulier veroorzaakt werden. Minstens zo benieuwd waren we naar de effecten van het gebruik van de moderne technologie: de computerprogramma's van grote uitgeverijen. Om daar inzicht in te krijgen, vroegen we twintig andere proefpersonen aan de slag te gaan met een computer en een belastingdiskette. Tien proefpersonen werkten met de belastingdiskette van Elsevier en tien anderen met de diskette van Kluwer. Ook van deze twintig proefpersonen analyseerden we de uitingen, de ingevoerde gegevens en de kladjes die ze inleverden.

Geen van de proefpersonen hoefde overigens de eigen financiële gegevens op tafel te leggen. Om de privacy van de proefpersonen te beschermen en om het gedrag goed te kunnen vergelijken, werkten we met situatieschetsen. Daarin stonden de financiële en andere belangrijke gegevens van niet-bestaande personen beschreven; gegevens over inkomen, onroerend goed, obligaties, giften, overige kosten en dergelijke.

● Papier versus pc

Moeilijk was het blijkbaar, erg moeilijk. Geen van de proefpersonen slaagde erin alle vragen correct te beantwoorden. Opmerkelijk genoeg was het bij het papieren formulier vrijwel nooit het taalgebruik dat tot problemen leidde. Woordkeus en zinsbouw bleken hier maar zelden lastig. Complimenten dus voor de Belastingdienst. De woordkeus en de zinsbouw op de beeldschermformulieren daarentegen waren niet altijd even gelukkig. Ter illustratie een vergelijking. Op het papieren formulier komt de volgende vraag (7a) voor:

Was u in 1989 (het hele jaar of een gedeelte ervan) gehuwd?

Geen van de papierinvullers had met deze vraag moeite. Anders was het bij de invullers van de Kluwer-diskette. Hier wordt eveneens gevraagd naar de burgerlijke staat van de aangever, maar nu moet de invuller kiezen uit de volgende categorieën:

1 ongehuwd

2 gehuwd

3 meer dan 6 maanden gehuwd

4 minder dan 6 maanden gehuwd

De categorieën overlappen elkaar. Immers, wie onder categorie 3 of 4 valt, valt ook onder 2. De proefpersonen hadden zichtbaar moeite met het maken van de goede keuze.

Een andere vraag die op het papieren formulier duidelijk geformuleerd is (12i), luidt:

Had u en/of uw echtgenoot op 31 december 1989 meer dan f 5000 contant geld?

De corresponderende vraag op de Kluwerschijf luidt:

Geld in kas (meer dan f 5000)

Wordt hier bedoeld het bezit van f 5000 op het moment van invullen? Valt onder 'in kas' ook de spaarrekening? Overwegingen die een invuller gemakkelijk aan het twijfelen kunnen brengen.

Formuleringen als deze komen geregeld voor op de belastingdiskettes. Een belangrijke oorzaak is ruimtegebrek op de schermpagina. Immers, op zo'n pagina moeten vragen gesteld en antwoorden gegeven worden zonder dat een bepaald aantal karakters (tekens) per regel wordt overschreden. Zo wordt de ontwerper van programmatuur min of meer gedwongen tot het gebruik van telegramstijl en afkortingen, die - ook weer door ruimtegebrek - niet worden toegelicht.

Vormgevingsproblemen dus, die een negatieve invloed hebben op zinsbouw en woordkeus.

Niet alleen woordkeus en zinsbouw veroorzaakten bij het papieren formulier nauwelijks problemen, ook de vormgeving bleek vrijwel probleemloos; zij werd zelfs als duidelijk en functioneel ervaren. De problemen lagen elders, zo bleek.

De invullers van zowel het papieren formulier als van de beeldschermformulieren hadden erg veel moeite met het selecteren van de juiste informatie in de toelichtingsbrochure. De juiste plaats in de toelichting werd nog wel gevonden, maar eenmaal daar aangekomen, las men de informatie erg oppervlakkig. Ook kwam het regelmatig voor dat een proefpersoon maar tot een bepaald punt las en daarna zijn inspanningen staakte, vooral wanneer de gezochte informatie niet direct gevonden werd.

Bovendien maakten enkele invullers fouten bij het overschrijven van gegevens van en naar het formulier. Wanneer een proefpersoon een berekening op klad goed had uitgevoerd, kwam het voor dat uiteindelijk een ander, vaak foutief bedrag op het formulier werd ingevuld.

● **Verwarrende diskettes**

Hoe verging het de invullers van de belastingdiskettes? We hebben al gezien dat er problemen waren met onduidelijke formuleringen. De diskettes bleken ook andere nadelen te hebben. Wat de proefpersonen vooral lastig vonden, was overzicht te verkrijgen en te behouden over de vragen op het formulier. In de regel verschijnen

De geboortedatum werd in veel gevallen verkeerd ingevuld: het merendeel van de proefpersonen zette streepjes tussen de onderdelen of schreef het jaartal voluit. Het programma accepteert de gegevens dan niet: er moet volgens het stramien **ddmmjj** ingevuld worden.

• Lezen en rekenen

De beeldschermformulieren hadden echter ook een belangrijk voordeel: ze namen de invullers al het rekenwerk uit handen. De proefpersonen hoefden zelf geen ingewikkelde berekeningen uit te voeren, dat deed het programma voor ze. Verder hoefden ze bepaalde tabellen niet meer te lezen en te interpreteren, maar leidde de computer antwoorden af uit eerder ingevoerde gegevens. Het rekenen en het lezen van tabellen veroorzaakte dan ook minder problemen dan bij de invullers van de papieren variant. Gevolg was dat het beeldschermformulier sneller werd ingevuld dan de papieren versie.

Het was erg opvallend dat alle proefpersonen slecht lazen, zowel de invullers van het papieren formulier als de beeldscherm-invullers. Vragen en stukken toelichting werden gehaast en daardoor vaak oppervlakkig doorgenomen. Hierdoor werden ook tamelijk eenvoudige vragen verkeerd beantwoord, bijvoorbeeld vraag 12a van het papieren formulier:

Rente die in 1989 is genoten op:

- giro- en/of bankrekeningen
- spaartegoeden (spaarrekeningen) en/of andere vorderingen
- spaarbewijzen (kas-/spaarbiljetten, rentespaarbrieven e.d.)

Ongeveer de helft van de proefpersonen vulde de rente van de spaarrekening in bij de giro- en bankrekening. De oorzaak hiervan was dat de proefpersonen vaak niet verder lazen dan het punt waar ze dachten de relevante gegevens kwijt te kunnen.

De complexiteit van de regelingen binnen het belastingstelsel blijft problematisch. Zelfs de meest ervaren invullers konden bepaalde vragen niet beantwoorden door een gebrek aan (achtergrond)kennis van de regelingen.

• Gebruiker voorop

Een nieuwe vereenvoudiging van het Nederlandse belastingstelsel zou het mooist zijn, maar die is natuurlijk niet zo maar te realiseren. De vormgeving en het taalgebruik van het papieren formulier zijn net verbeterd, en dat is op enkele gebieden duidelijk te merken. Wat de toelichtingsbrochure betreft: deze kan op het gebied van structurering en leesbaarheid verbeterd worden. Het moet de invuller zo gemakkelijk mogelijk gemaakt worden om de juiste informatie te vinden, te selecteren en te interpreteren. De belastingdiskettes behoeven in ieder geval ook verbetering op punten als taalgebruik en oriëntatiemogelijkheden. Tevens zouden enkele kleine technische aanpassingen op het gebied van toetsgebruik en codeerinstructie op hun

plaats zijn. Grote aanpassingen behoeven de hulpschermen. Die zouden alleen maar moeten verschijnen bij vragen waarop ze echt van toepassing zijn.

Maar heeft dit alles zin, als de invuller slecht blijft lezen? Wordt het geen tijd om mensen te leren hoe ze een formulier moeten invullen, instructieve teksten moeten lezen en de instructies op de juiste manier moeten opvolgen? Dat geldt niet alleen voor formulieren zoals die van de belastingdienst, maar ook voor handleidingen bij bijvoorbeeld computerprogramma's of videorecorders. Misschien moet het probleem op grotere schaal worden aangepakt door niet alleen te kijken naar de schrijvers van dergelijke instructieve teksten, maar ook eens aandacht te schenken aan de gebruikers ervan.

Met dank aan Carel Jansen.

Tekst op beeldscherm

Paul Ket en Elly Langewis - onderwijskundigen, interfacultair instituut voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Studievaardigheden (IVLOS), Universiteit Utrecht

Veel teksten zijn tegenwoordig alleen bestemd voor computerschermen. Hoe kunnen die teksten het best gepresenteerd worden? Paul Ket en Elly Langewis komen op grond van literatuuronderzoek en praktijkervaring tot een aantal vuistregels. Met enkele ingrepen kan de leesbaarheid van beeldschermteksten flink toenemen.

De leesbaarheid van een tekst wordt niet alleen bepaald door de inhoud, maar ook door de vormgeving. Voor de vormgeving van teksten die uiteindelijk op papier terechtkomen, zijn de eisen genoegzaam bekend. Maar teksten die op een beeldscherm geprojecteerd worden, dienen aan strengere eisen te voldoen. Dit vindt zijn oorzaak in de technische beperkingen van het beeldscherm. We zullen hier een aantal eisen bespreken, waarbij we uitgaan van een standaard-beeldscherm zoals dat aan veel personal computers gekoppeld is.

• Technische beperkingen

Op een beeldscherm passen 25 tekstregels van 80 tekens. De capaciteit van een scherm is dus 2000 tekens, inclusief spaties. Dit is ongeveer 2/3 kolom uit Onze Taal. De lettergrootte op een beeldscherm is vast: de hoogte is ongeveer 1/8 inch. Bij een bepaalde lettergrootte hoort een bepaalde maximale regellengte. Voor een beeldscherm heeft dat tot gevolg dat een regel maximaal 65 tekens lang is. De capaciteit van het scherm neemt hiermee met zo'n 30% af.

Beeldschermen hebben een vaste

letterbreedte. Proportioneel schrift is dus niet mogelijk, wat het lezen moeilijker maakt. Doordat de tekens op het beeldscherm opgebouwd zijn uit - nogal grove - beeldpunten is de leesbaarheid minder dan van drukletters. Ook de leeshoek (het beeld staat verticaal, terwijl een vel papier horizontaal ligt) en de presentatie van lichte letters op een donkere achtergrond hebben een negatieve invloed op de leesbaarheid. Dit zijn de voornaamste oorzaken van het feit dat de leesbaarheid van een beeldscherm 20% minder is dan die van een tekst op papier.

Deze afgenomen leesbaarheid maakt onder andere dat lezers nogal wat inspanning moeten verrichten om een zin te lezen die uit meer dan één regel bestaat. Dit wordt ondervangen door zinnen korter te maken: een zin op een beeldscherm mag niet meer dan twee regels beslaan.

Beeldschermlezers hebben ook meer moeite met het overzien van alinea's. Daarom mag een alinea uit niet meer dan drie regels bestaan en moeten alinea's gescheiden worden door een volledige witregel. Het scheiden van alinea's door middel van inspringen is op een beeldscherm niet wenselijk: de scheiding tussen alinea's is niet duidelijk genoeg en maakt het scherm 'rommelig'.

● Efficiënt gebruik

Door het toevoegen van witregels neemt de capaciteit van het beeldscherm met 25% af. Uiteindelijk bevat een goed leesbaar beeldscherm dus slechts 800 tot 900 tekens. Dit noopt tot efficiënt gebruik van de beschikbare ruimte. Daarom hebben korte woorden en een spaarzaam gebruik van bijvoeglijke naamwoorden de voorkeur.

Afkortingen zijn geen oplossing voor het ruimteprobleem. Gangbare woorden leest men in één keer, terwijl afkortingen letter voor letter worden gelezen en vervolgens 'vertaald'. Dit vergt extra inspanning, die voorkomen kan worden. Een uitzondering hierop vormen de afkortingen die als woord gelezen worden, de acroniemen, zoals *VARA* of *radar*.

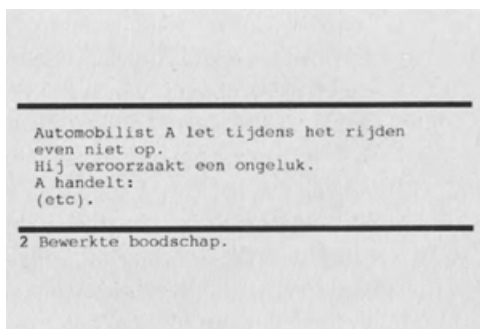
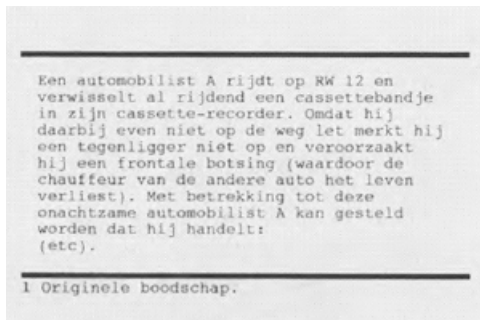
Hetzelfde geldt voor bijzinnen en teksten tussen haakjes of gedachtenstreepjes. Deze zinsconstructies vragen de lezer om een uitstapje te maken, weg van de hoofdzin. De lezer wordt geacht de hoofdzin te onthouden, hetgeen weer extra inspanning vereist.

Een boodschap op een beeldscherm is vluchtig: één druk op de knop en hij is verdwenen. De lezer moet zo'n 'pagina' maar zien te onthouden. Teksten in computers zijn vaak in een vaste volgorde opgeslagen, net als in een boek. Alleen neemt het bladeren met een computer veel meer tijd in beslag dan bladeren in een boek. Hoewel het gaat om honderdsten van seconden, is die extra tijd te veel voor ons geheugen. Twee zaken met elkaar vergelijken op verschillende elektronische pagina's is afmattend: het onthouden kost te veel energie. Bij een goed geschreven tekst voor een elektronisch medium staat alle informatie over één onderwerp op één beeldscherm. Alleen op deze wijze kan het beslag op het menselijk geheugen binnen de perken gehouden worden.

• Voorschriften

Goed leesbare beeldschermteksten worden gemaakt met de volgende voorschriften:

- gebruik geen afkortingen, uitgezonderd acroniemen;
- maak regels maximaal 65 tekens lang;
- maak zinnen maximaal twee regels lang;
- doe per zin slechts één mededeling;
- start een nieuwe zin bij voorkeur op een nieuwe regel;
- zet zinnen in een alinea van maximaal drie regels;
- scheid alinea's door witregels.

Deze voorschriften hebben voornamelijk betrekking op de lengte van zinnen. Dat hoeft geen invloed te hebben op de inhoud. De volgende voorschriften grijpen dieper op de inhoud in:

- presenteer alleen essentiële informatie;
- zet geen teksten tussen haakjes of gedachtenstreepjes;
- vermijd bijzinnen;
- gebruik slechts één bijvoeglijk naamwoord per zelfstandig naamwoord;
- gebruik geen zinnen waarin onderwerp en gezegde ver uit elkaar staan (zogenoemde tangconstructies);
- kies in geval van synoniemen het kortste woord.

De voorschriften hebben als gemeenschappelijke achtergrond dat een boodschap met minimale middelen en zo eenduidig mogelijk gepresenteerd moet worden. Alle redundante informatie wordt verwijderd. De voorschriften leiden zo tot een compacte tekst met korte zinnen. Aan de andere kant zal de beeldschermtekst meer zinnen bevatten dan de tekst op papier.

Als we het resultaat op papier bezien, lijkt het onleesbaar. Op een beeldscherm blijkt de tekst echter goed te lezen, juist omdat alle informatie compact en puntig weergegeven is.

De hierboven genoemde praktijkvoorschriften komen voort uit een project ter ontwikkeling van een computerondersteund onderwijsprogramma op juridisch gebied. De door de juristen aangeleverde teksten (kader 1) werden volgens de voorschriften bewerkt (kader 2). De teksten ondergingen een ware metamorfose. Volgens de betrokken jurist is er bij het aanpassen geen essentiële informatie verloren gegaan.

Een unieke bijbelvertaling

Frans Oudejans - journalist, Breda

Een gezamenlijke bijbelvertaling door katholieken en protestanten: in het land waar bijna voor iedere drie gelovigen een eigen kerkgenootschap is opgericht, lijkt het toch mogelijk. In 2000 ligt de oecumenische vertaling in de winkel; nu alvast een katholiek voorproefje: geen *mammon*, maar *geldduivel*.

Rond vertalingen van de bijbel is het nooit windstil, maar nu kan de situatie stormachtig worden genoemd. Bij het protestantse Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) lopen in 2001 de rechten af op de thans gangbare, door de kerken gelegaliseerde vertaling. De vorige editie dateert van 1951. De Willibrordvertaling van de Katholieke Bijbelstichting (KBS) uit 1978 kan langer mee, maar de uitgeefster beseft dat teksten voortdurend moeten worden bijgeslepen, vooral omdat jongere gebruikers steeds minder raad weten met het gedragen taalgebruik van zoveel jaar terug. Een bijbelvertaling kan in 1951 of 1978 verschenen zijn, maar er is ruim tevoren aan begonnen, tien jaar of meer, en dat telt ook mee.

• Minder dichterlijk

Nederland loopt op een aantal kerkelijke terreinen voorop, althans in het buitenland hebben we die naam, maar als het om bijbels gaat, is er sprake van een achterstand die niet van deze tijd is. Nog steeds doen wij het met twee verschillende vertalingen, een protestantse en een katholieke. Vertel dat eens aan een buitenlander en hij denkt dat hij in de maling genomen wordt. Alleen de Friezen met hun kleine taalgebied hebben één vertaling. Het kán dus wel.

De eerste gesprekken over een nieuwe vertaling dateren van 1967. Sindsdien is vooral aangevoerd dat de tijd niet rijp was - verschil in opvatting, solidariteit met de Vlamingen, auteursrechten en vooral de verdeling van de kosten. Maar onlangs is zowaar uitgelekt dat protestant en katholiek samen aan een vertaling gaan werken, het Project-2000. Dit in oecumenische zin opzienbarende nieuws kan ook taalkundig belangrijk zijn.

Het is een doorbraak omdat het gaat om een vertaling waarbij, zoals ds. Wim van Galen van het NBG het heeft geformuleerd, nieuwe 'vertaalprincipes' worden gehanteerd. Dat wil zeggen: los van de Statenvertaling uit 1637, die in de uitgave van 1951 nog doorwerkte, los van de wat vrijere en in elk geval minder dichterlijke vertaling in de Groot-Nieuwsbijbel van 1982, die meer gelezen wordt buiten dan binnen kerkgebouwen. Voor het eerste deel, het omvangrijke Oude Testament, komen er vertaalteams van kenners van de grondtekst (Hebreeuws, Grieks), en neerlandici/linguïsten; voor het Nieuwe Testament komt er één team, en dan wordt nog gezocht naar een ploeg die de zogeheten deuterocanonieke boeken gaat bezien, dat is het bijbelgedeelte dat wel binnen de katholieke kerk, maar niet door protestanten wordt erkend.

• Onbijbels onbegrip

De KBS loopt nu al voor met een up-to-date-vertaling van het Nieuwe Testament, uitstekend verzorgd en geheel onbaatzuchtig ook in een editie met grote letter voor slechtzienden. Hoe nodig al dat vertaalwerk is, ervoer ik laatst toen ik een kerkelijke uitvaartdienst bijwoonde. De overledene zelf was op leeftijd, maar in de kerk zaten nogal wat jonge mensen. Er waren twee bijbellezingen en na de tweede hoorde ik een meisje achter me fluisteren: 'Ik snap er geen moer van.' Zo'n kernachtige opmerking in vooralsnog on-bijbelse taal bewijst hoe nodig het is dit boek bij de tijd te brengen. Zulke kritiek treft niet alleen de oude Statenvertaling, hoewel nog altijd een cultureel monument, maar evengoed meer recente uitgaven. Vandaag de dag is 25 jaar een halve eeuwigheid. Kijk maar naar de nieuwe Van Dale met al z'n vervallen en toegevoegde woorden.

De nieuwe KBS-vertaling heeft een voorgeschiedenis. Vijf jaar eerder verscheen 'Evangelien en Handelingen', naar spoedig bleek geen gelukkig idee. Allerlei vertaalgroepen waren los van elkaar aan de slag gegaan, niet ondeskundig, maar alles bijeengenomen werd het een allegaartje. Als de een iemand met *U* liet aanspreken, deed de ander het met *jij*. Dit is maar één voorbeeld van gebrekkige afstemming. Bij het Project-2000 zullen dus ook coördinatoren nodig zijn.

• Geldduivel

Als de KBS-uitgave een norm wordt, dan mogen we boeiende taalvernieuwingen verwachten. Het modieuze jij-jou is teruggedrongen, dat wil zeggen dat de Heer steeds wordt aangesproken met *U* en de leerlingen met *jij*. Het verouderde *gij* en *ge* is weg, met alle daarbij behorende vervoegingen. Dat kan sommige Brabanders verdrieten, maar als ze eerlijk zijn, zullen ze toegeven dat *ge/gij* steeds minder wordt gehoord, hoogstens nog in gemoedelijke spreek- en streektaal.

Verder wordt het wennen. Herodes wordt niet langer de *viervorst* genoemd, die hij sinds de Statenvertaling was, maar *tetrarch* (plus voetnoot). Zo zijn de drie *tenten* die Petrus wil bouwen, veranderd in drie *hutten*. En de *mammon* bij Lukas is een *geldduivel* geworden. Als het om taal gaat, is de bijbel een boeiend boek. De Statenvertaling bewees het lang geleden al.

Het Nieuwe Testament, Willibrordvertaling 1992, uitgave KBS,
's-Hertogenbosch, f 42,50, grote-letter-editie f 65,-.

‘Maar afgezien van dat...’

Een storende stijlfout

Martin de Koning

Valt u iets op aan de volgende zinnen en zinsneden? Zo ja, wat hebben ze gemeen? (Mijn verbeteringen staan aan het eind van dit stukje.)

- 1 *Het eerste criterium of er sprake is van fraude zou juridisch van aard moeten zijn.*
- 2 *Het slot zou antwoord moeten geven of de fiscus (...)*
- 3 *Er wordt een korte vergelijking gegeven hoe een Nederlander en een Amerikaan privacy ervaren.*
- 4 *De algemene opinie was dat opnieuw nagedacht moet worden, hoe de kosten (...)*
- 5 *Dit kan als bewijsstuk dienen voor hoezeer de Nederlander (...)*
- 6 *En ondanks dat ze zich vaak beroepen (...)*
- 7 *Maar afgezien van dat het kennisniveau heel hoog is (...)*
- 8 *Om tot een keuze te komen welk afbreekprogramma het best werkt (...)*
- 9 *Zij gaf geen oordeel of dit (...)*
- 10 *Het is moeilijk om zich een beeld te vormen in hoeverre dit verdedigbaar is.*

• **Denkslordigheid**

U hebt vast wel gezien wat er niet klopt aan deze voorbeelden. Het zal u ook wel gelukt zijn om de meeste te verbeteren. Maar hebt u ook het gemeenschappelijke erin opgemerkt, anders gezegd: hebt u deze stijlfout een naam kunnen geven? Want er zit wel degelijk iets gemeenschappelijks in de tien voorbeelden die ik in korte tijd uit het werk van studenten viste. Nee, het zijn geen foutieve samentrekkingen van het type ‘Het woord vooraf leest hij niet want {dat} interesseert hem niet.’ Voor een samentrekking, al dan niet fout, moet er eerst een zinsdeel genoemd zijn. Je kunt niet samentrekken wat er niet is. En het zijn ook geen ellipsen, hoewel ze daar wel iets van hebben. Een typische ellips is bijvoorbeeld: ‘Het dient erkend {te worden} dat (...)’ Men drukt zich dan beknopter uit dan strikt grammaticaal is toegestaan. Maar ondanks die beknopte vorm ontstaat er vrijwel nooit misverstand over de inhoud.

De voorbeelden hierboven zijn vaak wel onduidelijk: dikwijls is het daar wel degelijk de vraag wat de schrijver precies wil zeggen. Dat is goed te zien aan voorbeeld 7: ik heb dit zinnetje onder aan dit artikel aangevuld met ‘de algemene opvatting’, maar ik had net zo goed kunnen schrijven ‘de onjuiste stelling’. Een schrijver die twee zo verschillende interpretaties van zijn tekst mogelijk maakt, bezondigt zich niet meer aan een stijlfoutje, maar aan een forse denkslordigheid.

Daarom vind ik het nogal vreemd dat ook de goed geschoolde Nederlander deze stijlfout zelden als type kent. Hij herinnert zich nog wel de tautologie, vaak in gezellige verwarring met het pleonasme; ook de contaminatie komt hem nog wel vaak bekend voor, en van een barbarisme weet hij zelfs nog wel een voorbeeld, maar

het *hiaat* is vrijwel iedereen onbekend. Terwijl het toch uitgebreid behandeld wordt in bijvoorbeeld *Incorrect Nederlands*, een klassiek schoolboekje over stijlfouten.

● Niet uit te leggen

De essentie van deze stijlfout wordt uitstekend verwoord door de naam ervan: er zit inderdaad een hiaat tussen hoofd- en bijzin; de manier waarop ze logisch aan elkaar ‘gedacht’ moeten worden, laat de auteur aan de lezer over. Terwijl het natuurlijk de eerste taak is van een auteur om duidelijk op te schrijven hoe a en b samenhangen. Wie dat verzuimt, is volgens mij een veel slordiger schrijver dan iemand die het heeft over ‘duur kosten’, ‘optelefoneren’ of ‘iets tot later uitstellen’.

Twee eigenschappen vallen me op aan het hiaat. Ten eerste lijkt het voorzetselvoorwerp de grootste boosdoener. De schrijver denkt de vaste-voorzetselconstructie er wel bij, maar schrijft haar niet op. Ten tweede zal het ook u zijn opgevallen dat het ene voorbeeld veel gemakkelijker te verbeteren was dan het andere. Zelf heb ik echt even moeten puzzelen op 8 en 10. Je hebt kennelijk oppervlakkige en dieperliggende hiaten.

Verder krijg ik de indruk dat het hiaat aan het oprukken is. Het is alsof de moderne scholier/student niet inziet waarom je ook moet vermelden wát je beoordeelt, kiest, afwijst, enzovoort. Neemt u de eerste zin. Een criterium voor wat? Voor beantwoording van een vraag? Voor de vaststelling van een feit? Of voorbeeld 6. Na *ondanks* kan van alles gedacht worden: ‘het merkwaardige feit’, ‘het op zich juiste gegeven’, ‘de aanvechtbare stelling’. Dat dat onuitgesproken blijft, vinden studenten zo volstrekt normaal dat ik dit type fout bijna niet uitgelegd krijg. Heel merkwaardig. Is dat soms de reden dat vrijwel niemand deze stijlfout kent? Staat ze wel in de boekjes, maar slaat de door ervaring illusieloos geworden neerlandicus het hiaat maar gauw over?

Verbeteringen:

- 1 *criterium* bij de beantwoording van de vraag of
- 2 *geven* op de vraag *of*
- 3 *gegeven* van de manieren waarop *een*
- 4 *worden* over de vraag *hoe*
- 5 *voor* de stelling *hoezeer*
- 6 *ondanks* de bewering *dat*
- 7 *afgezien van* de algemene opvatting *dat*
- 8 *komen* met als criterium *welk*
- 9 *oordeel* over de vraag *of*
- 10 *vormen* van de mate waarin *dit*

Peptalk voor puristen Engelse insluipsels in het Nederlands

Marc de Coster - Tienen, België

Een beetje peptalk kunnen Nederlandse puristen wel gebruiken als ze de indrukwekkende hoeveelheid woorden en uitdrukkingen hebben gelezen die Liesbeth Koenen en Rik Smits hebben verzameld. De huisvlijt van deze taalkundigen leverde een lijst van 3600 anglicismen op, in de vorm van een aantrekkelijk leesboek: Peptalk.

Franse onheilsprofeten luiden al jaren de doodslok over het Frans. Ze ergeren zich aan de niet te stuiten opmars van het zogenoemde ‘franglais’ in het land van Marianne. Verschillende Franse instellingen hebben in de voorbije jaren dan ook ijverig zitten speuren naar Franse equivalenten voor de zo vermaledijde anglicismen.

Toen in 1984 Henri Mitterand en Alain Rey een lijvig boekwerk op de markt brachten onder de titel *Dictionnaire des Anglicismes*, probeerden de auteurs het doemdenken over de teloorgang van de Franse taal te sussen. De 2700 anglicismen die zij geïnventariseerd hadden, mochten dan een groot aantal lijken, rekening houdend met de verouderde woorden betekenen circa 1500 Engelse woorden op een actieve woordenschat van circa 60.000 slechts 2,5% van die woordenschat, aldus de auteurs. Wanneer men rekening houdt met de frequentie is de proportie zelfs lager. Beide auteurs durven er een eed op te doen dat slechts 1 op de 166 woorden in *Le Monde* een anglicisme is!

• Internationaler

Ook Liesbeth Koenen en Rik Smits zetten vraagtekens bij de kritiek van Nederlandse puristen op de Engelse insluipsels. In een tweede, geheel herziene en met 600 nieuwe termen uitgebreide editie van *Peptalk & Pumps*, thans gewoon *Peptalk*, geven deze

taalkundigen een overzicht van de invloed van het Engels op de Nederlandse taal. Smits en Koenen hebben het in hun voorwoord vooral over de verhullende functie van het Engels: die woorden klinken al gauw veel interessanter, internationaler dan gewoon Nederlands. Maar niet ieder leenwoord verdringt het oorspronkelijke Nederlands voorgoed. Veel Engelse voetbaltermen (*free kick, penalty*, om er maar enkele te noemen) werden door keurige Nederlandse varianten vervangen.

Ook in de computerwereld merken we een tendens om steeds meer te kiezen voor Nederlandse termen. Wie spreekt er nu nog over een *word processor*? De *tekstverwerker* is immers al lang ingeburgerd. Een moeilijk begrip als ‘GIGO’ (acroniem voor ‘garbage in, garbage out’) kan volgens de grote Van Dale gemakkelijk vervangen worden door de uitdrukking ‘vullis geprogrammeerd, vullis geproduceerd’.

Sommige woorden en uitdrukkingen zijn al zo ingeburgerd dat niemand zich nog realiseert dat ze ooit uit het Engels gehaald werden. De auteurs nemen bijvoorbeeld de volgende vernederlandsingen op: *boksen, brik, fikslen, floppen, blunderen, agnostisch, alle hens, AFS-fiets, hoelahoep, horlepiep, rosbief, afkicken, kidnappen, pezen, de kluts kwijt zijn* (zou terug te voeren zijn op het Engelse *clutch* = klauw, handgreep). Daaraan kan met gemak een lijst toegevoegd worden van andere Engelse woorden in Nederlandse vermomming. Niet opgenomen in *Peptalk* zijn bijvoorbeeld *aftaaien* (het synoniem *afnokken* wordt wel vermeld), *bikwammes* (van Eng. *big one*), het scheldwoord *halve zool* (van Eng. *asshole*), *helicopterview* (voorbeeld van fantasie-Engels, reeds opgenomen in Van Dale en Koenen!), *freedikeetje* (Haagse voetbalterm, verbastering van Eng. *friendly game*), *soften* (innig dansen), *geschuffeld* (= gek, van Eng. *to shuffle*) en *hosselen* (een Surinaamse term voor het verwerven van geld om drugs te kunnen kopen, een verbastering van het Engelse woord *to hustle*, op zijn beurt een verbastering van het Nederlandse woord *hutselen*).

• Tekortkomingen

Wie in *Peptalk* op zoek gaat naar Nederlandse woorden en uitdrukkingen die uit het Engels vertaald zijn (Smits en Koenen noemen in hun inleiding *zorgzame samenleving* en *uitplaatsing*), die kan het wel shaken, want die ontbreken. Er zijn er natuurlijk ontelbare: *een belletje doen rinkelen* (to ring a bell), *zijn ding doen* (to do one's thing), *iemand bij de benen nemen* (to pull someone's legs), *karaktermoord*, *doemdenker*, *hersenenmigratie*, *jonge turk*, *handje-praat* (walkie talkie), *missionarishouding*, *de kaart van het land kennen*, enz. Misschien moet daar eens een apart boekje over samengesteld worden?

Wat Smits en Koenen hier verzameld hebben, is toch bewonderenswaardig. Ze hebben dit boek niet zomaar ‘langs de klep van de pet’ samengesteld. Onder de ruim 600 nieuwe ingangen noteerde ik: *basen*, *infomercial*, *CNN*, *gossip*, *rank and file*, *commercial break*, *datarape*, *computeriseren*, *genderbender*, *voguen* en nieuwkomers die hun bestaansrecht danken aan de Golfoorlog: *friendly fire*, *Scud* en *Patriot raket*.

Hoe volledig is dit boek? Om dat te controleren worstelde ik mij door een jaargang van *HP/De Tijd* en *Oor*; niet toevallig twee tijdschriften die het Engels hoog in het vaandel voeren. Tevens gebruikte ik de woordenboeken van Kramers en Koenen, die veel Engelse termen opnemen. Ongeveer 80 procent van de door mij genoteerde woorden vond ik terug in *Peptalk*. Belangrijke omissies zijn volgens mij: *cockney* (ook: inwoner van Londen), *car-ferry*, *bed and breakfast*, *American way of life*, *arthouse*, *pole position*, *ageism*, *blockbuster* (in de betekenis ‘goed verkopend boek’ of ‘kaskraker’), *bush-bush*, *cruise control*, *electronic data processing*, *HDTV*, *keycard*, *kissing disease*, *veejay*, *video-jockey*, *pro life-beweging* (en hiernaast *pro lifer*), *raften*, *ritmebox*, *designer*, *drugs*, *butch*, *weirdo*, *greenmail*, *televangelist*, *strangle* (beursjargon dat naast de *straddle* toch niet mocht ontbreken), *spacecake*, *casuals* (moderne voetbalvandalen), *pogo*, *selfkicker*, *telejunk* (o.a. in Van Dale), *gigo*, *new beat*, *filofax*, *acid jazz*, *slamdansen*, *mega* (als voorvoegsel: -seller, -hit, -ster, enz.), *blaxploitation*, *cyberpunk*, *splatter film*, *flash* (in de betekenis ‘kort, snel nieuwsbericht’), *evangelicals*, *glitterrock*, *bungie* (= elasticspringen), *barnum*.

Overigens ontgaat het mij volledig waarom woorden als *dotterbehandeling*, *Dalton(plan)-onderwijs*, *Down's syndrome*, e.d. werden opgenomen. Alleen maar omdat ze verwijzen naar een bekende Engelse (of Amerikaanse) persoon of plaats? En waarom dan niet ook *Marshallhulp*, *Monroe-doctrine* en vul zelf maar in? Maar goed, ik beseft dat dit zout op slakken leggen is.

• Chippendale

Hier en daar heb ik een paar bedenkingen bij de etymologie. De verklaring van de tennisterm *love* (Smits en Koenen opperen dat het een verbastering zou zijn van het Franse *l'oeuf*= het ei) is dubieus en wordt door verschillende Engelse linguïsten tegengesproken. In het Engels betekent *to play for love* immers: spelen zonder dat er inzet is, voor niets dus, en vandaar de betekenis ‘nulscore’. In de Franse sporttaal wordt *l'oeuf* in de betekenis ‘nul’ overigens niet gebruikt; dat zegt volgens mij al

genoeg! Bij de *chippendale* (mannelijke stripper voor wie massa's huisvrouwen uit de bol gaan) werd niet vermeld dat de naam is afgeleid van Chip & Dale, de twee Walt Disney-eekhoortjes, bij ons Knabbel en Babbel genoemd.

Bij *cocooning* miste ik de naam van Faith Popcorn, de bedenker van deze term, bij *couch potato* de naam van Robert Armstrong, bij *foodie* de namen van Ann Bar & Paul Levy (die in 1984 *The Official Foodie Handbook* op de markt brachten), bij *workaholic* had Wayne Oates wel vermeld mogen worden en zo zijn er nog wel een paar omissies. Bij *muzak* had ook niet mogen ontbreken dat het om een samentrekking van *music* en *kodak* gaat.

De oorsprong van de luchtvaartterm *roger* is volgens de auteurs onbekend, maar dit is gewoon een codewoord voor de letter r = 'received' of 'boodschap ontvangen'. Het maakt overigens deel uit van de morsecode die aan elke letter een naam geeft: Abe, Baker, Charlie, enz.

Toch heb ik over het algemeen veel vertrouwen in de verklaringen van beide auteurs. *Peptalk* is in een heldere en leuke stijl geschreven. Het is daarom niet zozeer een naslagwerk, alswel een leesboek geworden. En voor de rest: 'the proof of pudding is in the eating'!

Peptalk is uitgegeven bij Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam 1992.
ISBN 90 388 4346 1. Prijs f 34,90

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Bar, baar, draagbaar

Ook in april kan het weer bar en boos zijn en is het vaak bar koud. In ieder geval is het nu nog niet de tijd om barrevoets op het strand te lopen. *Bar* betekende aanvankelijk ‘bloot’, wat we nog zien in *barrevoets*. Het woord heeft een betekenisverschuiving ondergaan in de richting van ‘ruw’ en ‘erg’, bijvoorbeeld in *bar vervelend*. Een wat jongere variant van *bar* is *baar*, een bijvoeglijk naamwoord dat wij aantreffen in vaste uitdrukkingen als ‘baar geld’, ‘bare onzin’ en ‘een bare leugen’. Van *baar* is *baarlijk* afgeleid en zo kan men spreken over ‘de baarlijke duivel’ en ‘baarlijke nonsens’. *Bar/baar* is een oorspronkelijk Nederlands woord, dat ook in andere Germaanse talen voorkomt. In het Engels is het *bare* en in het Duits *bar*.

• Over draagbaar

Er bestaat in het Nederlands een ander *baar*, dat ook een erfwoord is: de *baar* waarmee je iemand draagt. Een *baar* is een draagtoestel, dus een *draagbaar* is dubbelop, een tautologie. Al in de dertiende eeuw treffen we in onze taal de *bare* aan. Het verwante woord *berrie* komt eveneens reeds in het Middelnederlands voor. *Baar* is afgeleid van het werkwoord *baren* dat vroeger ‘dragen’ betekende en dat we kunnen vergelijken met het Engelse *to bear*. Zoals ik in het januarinumnummer van Onze Taal schreef, is het eerste deel van *baarmoeder* ook van *baren* ‘dragen’ afkomstig.

Het achtervoegsel *-baar* (het derde *baar* dus) heeft eveneens met *baren* te maken. Van oorsprong betekende het ‘geschikt tot dragen, dragend’. Het was een bijvoeglijk naamwoord dat zich ontwikkelde tot achtervoegsel en waarvan de betekenis geleidelijk veranderde. We kunnen *-baar* vergelijken met het verwante Latijnse *-fer*: *fructi-fer* is *vrucht-baar*. Aanvankelijk stond *-baar* achter zelfstandige naamwoorden, zoals in *strijdbaar*; daarna kon het achter werkwoordsstammen komen, bijvoorbeeld *eetbaar* en *vloeibaar*. In *dierbaar* is het eerste deel een adjectief (*dier* was een nevenvorm van *duur*, zoals *diets* dat was van *duuts/duits*). Sommige bijvoeglijke naamwoorden op *-baar* worden alleen met *on-* gebruikt. Zo kennen we *onmiskenaar*, *onloochenbaar*, *ontwifelbaar*, *onuitstaanbaar*. Een bijzonder geval is *openbaar*. Ten eerste ligt hier de klemtoon op de laatste lettergreep, in tegenstelling tot alle andere woorden op *-baar*. Ten tweede heeft *openbaar* een werkwoord naast zich, *openbaren*, en dat is iets wat bij geen van de andere *-baar*-woorden voorkomt. Het lijkt mij niet onmogelijk dat we bij *-baar* in *openbaar* te maken hebben met het hierboven bij *bar* genoemde bijvoeglijk naamwoord *baar* ‘(open en) bloot’, en dat *openbaar* dus eveneens een tautologie is.

Komen we bij het vierde homoniem: *baar*, zoals we dat aantreffen in ‘de woelige baren’, dus in de betekenis ‘golf’. De etymologie hiervan is niet helemaal zeker, maar waarschijnlijk houdt dit *baar* ook al weer verband met het werkwoord *baren* en dan vooral in de betekenis ‘opheffen’.

• Van groentje tot embargo

Tot nu toe heb ik het uitsluitend over inheemse *baar*-woorden gehad, maar er zijn er ook nog twee die wij van buitenaf hebben. Allereerst het woord *baar* dat de betekenis had ‘een Europeaan die pas kort in Indië was’ en dat nog gebruikt kan worden voor ‘nieuweling’ of ‘een groen(tje) aan de Militaire Academie’. Dit woord komt van het Maleise (*orang baroe (datang)* ‘man die pas aangekomen is’). Ik krijg onmiddellijk een associatie met *oorlam*. Een *oorlam* was namelijk in ouder Nederlands de benaming voor een Europeaan die uit Indië terugkeerde. *Oorlam* komt van het Maleise *orang lama (datang)* ‘man die lang geleden gekomen is, oudgast’. De koopvaardijmatrozen gaven deze naam aan de matrozen van de oorlogsschepen, en van hieruit kreeg het de betekenis ‘rantsoen jenever’ en later ‘borreltje’ in het algemeen.

Tot slot het zesde *baar*, dat we bijvoorbeeld tegenkomen in ‘een baar goud’. Dit woord betekent ‘staaf’. Het verschijnt voor het eerst in het Middelnederlands van de veertiende eeuw als *bare* of *baer* met de betekenissen ‘slagboom, verschansing, balk in wapenschild, dwarsbalk in ton of vat’. Het Middelnederlands had het aan het Oudfranse *barre* ontleend. In het Frans zelf is het een erfenis van de oude Galliërs: het is een Keltisch woord, dat nog in het Bretons (ook een Keltische taal) bestaat als *barri* ‘tak’. *Barrière* is een Franse en *embargo* een Spaanse afleiding van *barre*. Beide woorden zijn in het Nederlands terechtgekomen.

• Bar = balie

Het Franse *barre* hebben wij in de achttiende eeuw nog eens ontleend en wel als balletterm voor de leuning waaraan de oefeningen worden gedaan.

Het Engels nam het Oudfranse *barre* in de twaalfde eeuw over als *bar*. In de zestiende eeuw ontwikkelde zich de betekenis ‘toeg in een café’. In deze betekenis kwam het Engelse woord in het Nederlands. Maar in het Engels van de veertiende eeuw had *bar* ook de betekenis ‘balie van de rechtbank’ gekregen. Curieus is dat het woord *balie* zelf oorspronkelijk ‘slagboom’ betekende, evenals *barre*! Betekenisontwikkelingen lopen vaak parallel.

Kiliaanstichting

• Lemmisten gevraagd

Zoals enkele jaren geleden in *Onze Taal* al is vermeld, stelt de Kiliaanstichting een geheel nieuw wetenschappelijk etymologisch woordenboek samen. Een Belgisch-Nederlands team van specialisten op het gebied van de geschiedenis van onze woordenschat werkt eraan. Er is een

professioneel bestuur, een Comité van Aanbeveling, een Raad van Toezicht, een Raad van Advies, een hoofdredactie en een redactie. In de twee laatste organen zitten de lemmaschrijvers, de lemmisten, die de woordenboekartikelen schrijven.

Het boek moet ongeveer 12.000 lemmata gaan bevatten en het wordt bij Brill uitgegeven. Vanaf 1994 zal er tien jaar lang ieder jaar een aflevering van 1200 lemmata verschijnen, die ongeveer 75 gulden moet kosten. Na afloop van het project kunnen de afleveringen in twee banden worden ingebonden. De eerste aflevering bevat de letters a en b.

Het goede nieuws is dat de lemma's van de eerste aflevering in eerste versie gereed zijn. We liggen achter op schema en willen dat voorkomen bij de volgende afleveringen. U kunt ons daarbij helpen. We hebben namelijk te weinig lemmaschrijvers, en we denken dat er onder de Onze-Taallezers vast wel competente mensen te vinden zijn die zo'n dertig à honderd woordenboekartikelen per jaar voor hun rekening willen nemen. Er is geen honorering aan verbonden. Het gaat om de liefde voor de taal. De gegadigden moeten een taal gestudeerd hebben en op de hoogte zijn van de ontwikkeling van de Germaanse talen in Indo-europees verband. Ze moeten met woordenboeken kunnen omgaan en gemakkelijk toegang hebben tot encyclopedieën en allerlei woordenboeken van de moderne en klassieke talen. Met allerlei bedoel ik historische, hand- en etymologische woordenboeken. U kunt uzelf als gegadigde opgeven bij het secretariaat van Onze Taal.

Om het project wat meer bekendheid te geven, werd er door de stichting in 1989 een internationaal etymologencongres georganiseerd. De congresbundel met de neerslag van de lezingen is onlangs verschenen bij Brill onder de titel *Current trends in West Germanic Etymological Lexicography*, Leiden/New York/Köln 1993.

• Kiliaanlezing

Sinds 1991 wordt er jaarlijks een Kiliaanlezing gehouden voor een breed publiek. Dit jaar zal Onze-Taalmedewerker Ewoud Sanders spreken over het samenstellen van een Groot Nederlands Eponiemenwoordenboek (soortnamen die teruggaan op een eigenaam, zoals *kiekje* en *hopje*). Zijn lezing is te beluisteren op 7 april om 20.15 uur. Alle belangstellenden zijn welkom, de toegang is gratis. Plaats: Centraal Faciliteitengebouw RUL, Cleveringaplaats 1, Leiden.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

• Psychologie van de taal

In *Taalpsychologie* geven A. Dijkstra en G. Kempen een inleidend overzicht van recente wetenschappelijke opvattingen over de processen die mensen in staat stellen met elkaar te communiceren. Ze gaan onder andere in op het cognitieve systeem waarvan taalgebruikers zich bedienen, het ontstaan van taalstoornissen en de manier waarop talen worden geleerd. Bovendien geven ze een beschrijving van het onderwerp en van de methoden van de taalpsychologie en plaatsen ze het vak te midden van de overige taalwetenschappen. Het boek is bedoeld voor psychologen, taalwetenschappers en logopedisten.

Taalpsychologie wordt uitgegeven door Wolters-Noordhoff en kost f40,-.

ISBN 90 01 26796 3

● Frysk

Onlangs verscheen onder de titel *Taal fan klerken en klanten* het eerste in het Fries geschreven proefschrift. Hierin geeft de taalsocioloog Durk Gorter een uitvoerige beschrijving van het gebruik van de Friese taal door gemeenteambtenaren in Heerenveen. Uit Gorters onderzoek blijkt dat de ambtenaren in Heerenveen ‘minder Fries’ zijn dan de bevolking, dat de medewerkers van de secretarie een tamelijk negatieve houding hebben ten opzichte van het Fries en dat in gesprekken het Fries de ‘opvallende’ taal is en het Nederlands de ‘vanzelfsprekende’. Het Nederlands geeft in Heerenveen dus steeds meer de toon aan.

Taal fan klerken en klanten is verkrijgbaar bij de Fryske Akademy in Leeuwarden, telefoon 058-131414.

● Schelden in alle talen

Als internationaal vervolg op *Luilebol, Het Nederlands scheldwoordenboek*, dat in 1989 werd uitgegeven, verscheen onlangs *Shit! Het internationale scheldwoordenboek*. De auteur is opnieuw Hans Heestermans, bekend als hoofdredacteur van de grote Van Dale en als redacteur van het WNT. In *Shit!* zijn scheldwoorden in het Frans, Duits, Engels, Spaans en Italiaans opgenomen, zodat Nederlanders nu ook in deze talen kunnen laten weten wat ze van iets of iemand vinden.

Shit! Het internationale scheldwoordenboek is verschenen bij Thomas Rap en kost f 14,50.
ISBN 90 6005 500 4

● Woorden kiezen

Formuleren van Margreet Onrust, Arie Verhagen en Rob Doeve is een studieboek bedoeld voor taalbeheersers die beter willen leren formuleren. In

tegenstelling tot de meeste schrijfboeken bestaat het niet hoofdzakelijk uit adviezen, tips en voorschriften, maar is het meer een boek waarin wordt uitgelegd hoe de schrijftaal werkt. De auteurs beschrijven taalverschijnselen en trachten daarmee te verklaren wat het stilistisch effect van bepaalde manieren van uitdrukken is. Onderwerpen die in *Formuleren* aan bod komen, zijn het organiseren van informatie in een zin, het gebruik van werkwoordstijden en het formuleren van zogenoemde topic-zinnen.

Formuleren wordt uitgegeven door Bohn Stafleu Van Loghum en kost f 45,-.
ISBN 90 313 1591 5

● Nederlands leren

In de reeks *Basisteksten Nederlands*, die is bedoeld als hulpmiddel bij het onderwijs in het Nederlands als tweede of vreemde taal, verscheen onlangs een nieuw deel: *Proza van 1930 tot 1990*. Hierin zijn dertien literaire teksten opgenomen met een verklarend woordcommentaar, dat is opgesteld met behulp van het *Basiswoordenboek Nederlands*. Alle woorden in de teksten die niet in dit woordenboek staan, worden uitgelegd met woorden die er wel in staan. *Proza van 1930 tot 1990* is samengesteld door J. Fenoulhet en R.P. Meijer, die verbonden zijn aan het University College London.

Proza van 1930 tot 1990 is verschenen bij Coutinho en kost f 22,50.
ISBN 90 6283 878 2

● Vertalen

Voor vertalen is niet alleen een goed begrip van de vreemde taal nodig, maar ook van de moedertaal. Welke eisen er aan de beheersing van zo'n moedertaal mogen worden gesteld, is een van de dingen die blijken uit de *Prisma Vertaalwijzer Engels-Nederlands*. Hierin behandelt Chris P. Odijk talrijke valkuilen die een vertaler op weg van het Engels naar het Nederlands tegenkomt. De praktische tips en het oefenmateriaal in het boek hebben betrekking op Engelse teksten met een algemeen karakter.

Prisma Vertaalwijzer Engels-Nederlands is verschenen bij Uitgeverij Het Spectrum en kost f 24,90.
ISBN 90 274 3095 0

• Gebarentaal

Op 26 januari jl. werd het boek *Gebarentaal* gepresenteerd, dat werd geschreven door de taalkundige Liesbeth Koenen, de grafisch ontwerper Ruud Janssen en de docent Nederlandse gebarentaal Tony Bloem. Naast een uitgebreide beschrijving van de Nederlandse gebarentaal biedt het boek veel algemene informatie, waardoor het geschikt is voor iedereen die in taal geïnteresseerd is. Met dit boek nemen de samenstellers een flink aantal misverstanden over gebarentaal weg.

Gebarentaal is verschenen bij Nijgh & Van Ditmar en kost f 49,90.
ISBN 90 388 4344 5

• Jaartaal

In het boek *Jaartaal* zijn zo'n honderd woorden bijeengebracht die in het afgelopen jaar voor het eerst in de media verschenen. Zo zagen *aquajogging*, *botspartner*, *cirkant*, *versmobilitist*, *weigeryup* en *zappfilm* in 1992 het licht. Het is de bedoeling van de auteur, Frans van Lier, elk jaar in januari een aflevering van *Jaartaal* te laten verschijnen, om taalmakers en taalliefhebbers de gelegenheid te geven onze taal te zien groeien. Overigens leverde Hans Heestermans een essayistische bijdrage aan deze eerste aflevering van *Jaartaal*.

Jaartaal. Debuutwoorden in het Nederlands van 1992 is verschenen bij Thomas Rap. Het kost f 12,-.
ISBN 90 6005 370 2

• Voornamen

Het als Prisma-pocket bekende boek *Voornamen* verscheen recentelijk in een nieuwe, gebonden editie. Uitgegeven onder de titel *Spectrum Voornamenboek* bevat het boek nu meer en tevens modernere voornamen. Ook werd de indeling veranderd. Het boek, dat oorspronkelijk werd geschreven door de naamkundige dr. J. van der Schaar, werd herzien en uitgebreid door drs. D. Gerritzen en dr. J.B. Berns, die zijn verbonden aan het P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde.

Het *Spectrum Voornamenboek* wordt uitgegeven door Uitgeverij Het Spectrum en kost f 37,50.
ISBN 90 274 2948 0

• Muurteksten

In de Tweede Wereldoorlog schreven geallieerde soldaten in vooruitgeschoven posities 'Killroy was here' op de muren. Zij maakten daarmee hun medesoldaten

duidelijk dat er al een geallieerde op die plek was geweest. Wouter Schoonman en Jan van den Brink kozen deze intrigerende Engelse zin als titel voor een boekje over Nederlandse muurteksten. Wat van deze teksten de functie is, is niet altijd even duidelijk. Waar de teksten over gaan is vaak wél duidelijk: seks, politiek, filosofie en het gebruik van alcohol, drugs en toiletten.

Killroy was here. Het eerste Nederlandse muurtekstenboek is verschenen bij uitgeverij Aramith en kost f 17,90.
ISBN 90 6834 125 1

● **Congres over brieven**

Op 12 mei aanstaande wordt het congres *Direct Mail en Zakenbrieven* gehouden. Initiatiefnemer is het Centrum InterCom (de afdeling Zakelijke Communicatie van de Tilburgse Letterenfaculteit) in samenwerking met de ACON en TekstNet. Het Centrum houdt jaarlijks een congres om de wisselwerking tussen theorie en praktijk te bevorderen; dit jaar is het thema ‘correspondentie’ en worden vragen behandeld als ‘Welke praktijkadviezen kunnen worden ontleend aan resultaten van onderzoek op het gebied van correspondentie?’ en ‘Wat mag een opdrachtgever verwachten als hij opdracht geeft tot het schrijven van een brief of mailing?’ In een zevental lezingen en een forumdiscussie (o.l.v. Jan Renkema) wordt ingegaan op verschillende aspecten van het thema, zoals tekst en taalverzorging, tekststructuur, het gedrag van de lezer, en de persoonlijke noot in direct mail.

Het congres wordt gehouden aan de Letterenfaculteit van de Katholieke Universiteit Brabant. De dag kost f 75,-, inclusief een lunch. U kunt u telefonisch inschrijven of informatie aanvragen bij de secretaresse van de vakgroep, telefoonnummer 013662689.

Ruggespraak

Sparen voor later en de fiscus

RUGGESPRAAK

Bukman: alternatief voor fokstier
Haagsche Courant/Het Binnenhof

Videorec. Philips 2000 met 700 banden vr. pr. 300,- werkt heel goed na 6 uur tel 020-
De Westerpost

Gestolen auto met inzittenden terecht
Amersfoortse Courant

Cobra Couriers
 Te laat met bezorgen?
 Dat foutje kunnen wij verzorgen.
 Bel voor info.: **020-2400000**
 Prijzen vanaf f 30,-.
 Maurikstraat 109, 4006 EN Tiel.

Kort aangelijnd en gemuilkorfd lopen ze hier met hun dieren naar binnen, om een paar meter verder weer precies te doen wat ze willen.
Haagsche Courant/Het Binnenhof

Leren Bankstellen spuiten
 met LEREN. Vraag vrijblijvend informatie
MARCO LEEUW ALKMAAR Tel. 0223-444444
Naamloze Engelen

Dinosaur-fossielen zijn vrij zeldzaam en leefden op het land
ABC Fundatie

Het is bij velen onder u bekend, dat sinds januari van dit jaar een tijdelijke afdeling heeft gewerkt aan een advies aan het college van burgemeester en wethouders over een adviesorgaan voor het milieubehoud. Deze werkzaamheden hebben geresulteerd in een 'advies voor een adviescommissie milieubehoud'.

KLIJMBUUR VOOR KINDEREN
 Sinds enige tijd beschikt Oostervart over een klimmuur voor kinderen van 3 meter hoog.

Nieuwe stad boven Leiden als oplossing ruimtegebrek
Leiden Dijkster

Typend voor de uitverlenging was een eubertant moment in het eerste deel, waarin Harkins zijn armen langs zijn armen liet bungelen en het orkest vol vertrouwen zijn gang liet gaan.

Tu. laatste stroomwater, nieuw, 020-1411111. Tel. 020-1411111
Coop Nederland

Sparen voor later en de fiscus
Brochure ING-Bank

Bukman: alternatief voor fokstier
Haagsche Courant/Het Binnenhof

Videorec. Philips 2000 met 700 banden vr. pr. 300,- werkt heel goed na 6 uur tel 020-
De Westerpost

Gestolen auto met inzittenden terecht
Amersfoortse Courant

Cobra Couriers
Te laat met bezorgen?
Dat foutje kunnen wij verzorgen.
Bel voor info.:
 Prijzen vanaf f 30,-.
 Maurikstraat 109, 4006 EN Tiel.

Kort aangelijnd en gemuilkorfd lopen ze hier met hun dieren naar binnen, om een paar meter verder weer precies te doen wat ze willen.
Haagsche Courant/Het Binnenhof

Leren Bankstellen spuiten

met GARANTIE. Vraag vrijblijvend prijsopgave MARCO-LEER,
ALKMAAR Tel.
Haarlems Dagblad

Dinosaurus-fossielen zijn vrij zeldzaam en leefden op het land
NRC Handelsblad

Het is bij velen onder u bekend, dat sinds januari van dit jaar tijdelijke adviesgroep heeft gewerkt aan een advies aan het college van burgemeester en wethouders over een adviesorgaan voor het minderhedenbeleid. Deze werkzaamheden hebben geresulteerd in een ‘Advies voor een adviescommissie minderhedenbeleid’.

Hoofdafdeling Beleid en Onderzoek, Bestuursdienst gemeente Arnhem

KLIMMUUR VOOR KINDEREN

Sinds enige tijd beschikt Oostervant over een klimmuur voor kinderen van 3 meter hoog.

Recreatiecentrum Oostervant

Nieuwe stad boven Leiden als oplossing ruimtegebrek

Leidsch Dagblad

Typerend voor de uitvoering was een exuberant moment in het eerste deel, waarin Haitink zijn armen langs zijn armen liet bungelen en het orkest vol vertrouwen zijn gang liet gaan.

Trouw

T.k. **invalide driewieler**. nieuw, pr. n.o.t.k. Tel.

Goois Nieuwsblad

[Nummer 5]

Gezocht: auto (M/V) Metaforen in de autoreclame

Erik van der Spek - Hilversum

Waarover praten we als we over auto's praten? 'De starter schopt de dikke V8 tot leven en dan klinkt een gerommel dat je nekharen als een legertje soldaten recht overeind doet staan', lees ik in Autovisie. 'Via de twee eindpijpen die als luchtafweer omhoog priemen, mompelt, gromt, grauwet en brult de Griffith zoals alleen een TVR dat kan. Imponerend bij elk toerental, ijzingwekkend als je hem op de staart trapt. Luid, maar dat mag. Wie Griffith rijdt heeft 36.095 gulden BPM en 15.290 gulden BTW in de staatskas gestort en daarvoor mag je wel wat van jezelf laten horen.'

Wie bij autojournalistiek denkt aan saaie opsommingen van pk's, koppels, nokkenassen en draaimomenten, heeft het mis. De techniek is inmiddels zó ver gevorderd dat elke auto aan zijn doel beantwoordt. Tegenwoordig haalt elke auto uit de middenklasse de 100.000 km, elke auto kan 140 rijden, en ook zonder zakken zand in de kofferbak blijft de wegligging gehandhaafd. Dat betekent dat reclameschrijvers andere onderscheidende kenmerken nodig hebben om hun waren te slijten. Je kunt natuurlijk scoren op veiligheid (de airbag!), zinloze luxe (verwarmde buitenspiegels!) of prestaties die appelleren aan de frustraties van de filerijder (van 0 tot 100 km/u in 4,8 seconde!), maar het belangrijkste is toch de uitstraling van de auto. Auto's zijn *eigenzinnig*, ze hebben *karakter*, ze zijn *eigenwijs*. Kortom: 'Hier staat een *personality* die niet met zich laat spotten.'

• Levende associaties

Om de uitstraling van een auto over te brengen, wordt veel gebruik gemaakt van beeldspraak, van metaforen en vergelijkingen. Daarbij stelt men de auto meestal voor als een levend wezen. Soms is het een dier, bijvoorbeeld een paard - maar dan wel een *volbloed* die 'van ongeduld staat te trappelen'. Gaat het om sportwagens, dan overheersen vergelijkingen met roofdieren; zo spreekt Autovisie over 'het bloedstollende venijn van de Viper RT10'. Vergelijkingen met knuffeldiertjes bewaren we voor boodschappenwagentjes zoals de Panda of de Renault Twingo 'met zijn vrolijke kikkerogen'. Bij de grotere modellen gaat het eerder om ongespecificeerde, maar dreigende diersoorten ('het zwarte monster', 'een beest van een auto').

Van dieren lenen auto's snelheid, kracht en agressie, maar van mensen verleidelijkheid, betrouwbaarheid en karakter. Volkswagen maakte een campagne voor de Golf met als verbindende gedachte 'Deze jongen laat je nooit in de steek'. Peugeot 205 heeft als kopregel *Makker. Maatje. Metgezel*. De Peugeot 106 is zelfs 'een *mirakels* maatje' (in een advertentie met de kopregel 'Hij wil u beschermen').

De auto is meer dan een metgezel; hij is in de eerste plaats een *partner*. De westerse mens kan intieme relaties aangaan met een groot aantal objecten en gebruiksvoorwerpen, maar de auto is en blijft *numero uno*. 'Het kiezen van een auto

heeft in alle gevallen iets van het kiezen van een partner', schrijft reclameman Joop Roomer. 'De erotiek van het blik spitst zich toe op de vloeiende lijnen, de ronde vormen, het stoere front, de verleidelijkheid van de achtersteven, de geur van leer of andere bekleding. Het ontworpen model wil niets liever dan veroverd worden.' (*Blad over bladen* 1992 - 4)

De auto heeft karakter, de auto is een metgezel, de auto is een partner - tot zover is alles duidelijk. Maar is de auto een man of een vrouw? Daarover geeft de reclame geen uitsluitsel. We zullen daarom wat dieper moeten afdalen in de krochten van de autojournalistiek; misschien kan een nadere analyse van de gehanteerde beeldspraak ons verder helpen.

● **Denken in metaforen**

De laatste twee decennia wordt er veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen beeldspraak en heersende culturele vooronderstellingen. Een belangrijke impuls daartoe is gegeven door Lakoff en Johnson in hun boek *Metaphors we live by*. Volgens deze auteurs beïnvloeden metaforen en vergelijkingen niet alleen de manier waarop we denken, maar bovendien *denken* we voor een groot deel in metaforen. Een groot aantal verbanden die we onbewust aanbrengen (bijvoorbeeld tussen sport en oorlog, of tussen auto's en mensen) is metaforisch van aard. Dergelijke verbanden worden wel *conceptuele metaforen* genoemd.

Conceptuele metaforen zijn volgens Lakoff en Johnson bepalend

voor de manier waarop we de wereld om ons heen zien. Een bekend voorbeeld van zo'n metafoor is *argumentatie is oorlog*. Een dergelijke metafoor bezit het vermogen om een groot aantal uitspraken te 'voeden' waarin dit metaforische verband tot uiting komt:

- Het standpunt is *onhoudbaar*.
- Hij *viel* de *zwakke punten* in mijn redenering *aan*.
- Hij *bouwde* een *degelijke verdediging op*.
- Ik heb een paar ideeën op papier gezet waar jullie op mogen *schieten*.
- Die *strategie* is niet handig.

Deze en vergelijkbare oorlogszuchtige uitspraken vormen meer dan alleen een manier om over argumentatie te praten. In de visie van Lakoff en Johnson *belev*en we argumentatie ook als een vorm van oorlog. De metafoor is dus meer dan een illustratieve manier van spreken, hij maakt deel uit van onze ideeën over argumentatie.

Volgens Lakoff en Johnson hangen conceptuele metaforen nauw samen met de cultuur waarbinnen we leven. Dat betekent dat de beeldspraak die we hanteren, een spiegel vormt van de waarden en vooronderstellingen die binnen onze cultuur gelden. Een belangrijke culturele waarde is bijvoorbeeld de uitspraak 'meer (geld, goederen) is beter'. Lakoff en Johnson brengen die uitspraak in verband met een aantal conceptuele metaforen die te maken hebben met onze ruimtelijke oriëntatie. Voorbeelden daarvan zijn 'meer is omhoog' (mijn salaris is gestegen, de prijzen zijn verhoogd) en 'goed is omhoog' (een hoogtepunt in de schilderkunst, boven alle kritiek verheven). De gedachte 'meer is beter' en de conceptuele metaforen 'meer is omhoog' en 'goed is omhoog' wijzen dezelfde kant op. Dat betekent dat 'meer is beter' hecht in ons taalgebruik zit verankerd.

Lakoff en Johnson geven nog meer analyses van de manier waarop ons taalgebruik een indicatie vormt van de werkzaamheid van conceptuele metaforen. Een voorbeeld dat ook relevant is voor autoreclame is hun analyse van het gebruik van het woord *met*. Dit woord kan voorkomen in de betekenis van 'in gezelschap van' en in de betekenis van 'met behulp van'. Je kunt zeggen 'Ik ben *met* Sally naar de film geweest' (metgezel), maar ook 'Ik heb de salami *met* een mes gesneden' (instrument). In hun opvatting ligt aan dit overeenkomstige *met* het feit ten grondslag dat objecten (auto's, geweren) als personen gezien kunnen worden. Deze gelijkstelling komt tot uiting in de conceptuele metafoor 'een instrument is een metgezel'. Peugeot's *Makker. Maatje. Metgezel.* is een recente uiting van deze metafoor.

● Sleutelen aan je huwelijk

Het model van Lakoff en Johnson kan gebruikt worden om aan de hand van metaforen te onderzoeken welke ideeën we over alledaagse verschijnselen hanteren. Een aantal voorbeelden van dergelijk onderzoek is bijeengebracht in de bundel *Cultural Models in Language and Thought* (onder redactie van Holland en Quinn). Zo probeert Quinn aan de hand van metaforen te reconstrueren welke opvattingen men koestert ten aanzien van het (Amerikaanse) huwelijk. Hiertoe analyseert ze een serie uitgebreide interviews waarin echtparen over hun huwelijk spraken.

De metaforen in Quinn's materiaal kunnen ondergebracht worden in een aantal groepen. Een groot aantal uitspraken kan bijvoorbeeld samengebracht worden onder de conceptuele metafoer 'Het huwelijk is een ambachtelijk gemaakt voorwerp'. Een goed huwelijk is *sterk* en *hecht*, *duurzaam*, het vereist *vakmanschap* (om eraan te *sleutelen*) en *onderhoud*. Andere conceptuele metaforen zijn bijvoorbeeld 'Marriage is an ongoing journey' (er is vooruitgang, een doel, wegen die wel of niet parallel lopen) en 'Marriage is an investment' (je moet er nogal wat tijd/energie insteken, maar 'je krijgt er veel voor terug').

Quinn herleidt de belangrijkste metaforen uiteindelijk tot een vijftal uitspraken die gezamenlijk aangeven hoe de geïnterviewden tegen het huwelijk aankijken:

- Een huwelijk is duurzaam
- Een huwelijk is voordelig voor beide partijen
- Een huwelijk is niet voorspelbaar
- Een huwelijk is moeilijk
- Een huwelijk vereist veel inspanning

Deze proposities vormen de basis voor een 'cultureel model' waarin de Amerikaanse opvattingen over het huwelijk zijn vastgelegd.

• Hoge kontjes

Wanneer je op dezelfde manier naar beeldspraak over auto's gaat kijken, vallen enkele dingen op. Allereerst blijkt dat de erotische uitstraling van auto's steeds uitgesprokener wordt. Het hoge of pittige kontje is inmiddels gemeengoed. Bij het ontwerpen van de nieuwe Corsa is 'veel denktijd aan de gladheid van de derrière' besteed. Maar al die hoge kontjes bieden geen mogelijkheid tot onderscheid meer, zoals reclameschrijver Willem Pijffers al aangeeft: 'Vergeleken bij de kontjes van de Europese automerken bieden de billen van een zesling een panorama van afwisseling.'

De reclame gaat dus verder. In de woorden van reclamemaker Chris van Engeland: 'Erotiek en sex in de reclame is goed, zolang het er niet aan de schaamharen wordt bijge-

sleept.’ De auto als partner duikt dan ook regelmatig op in kopregels: ‘Ik val nu eenmaal op sportieve types’ (Chrysler), ‘Aangekleed is hij nog mooier’ (Mercedes), ‘Eén brok temperament’ (Fiat Tipo). De Golf GTI werd in Playboy gepresenteerd als de ‘race-mate of the year’.

Al deze erotische vergelijkingen roepen het beeld op van de auto als dame. Maar wanneer het gaat om sportwagens, kiezen de copywriters en journalisten vaak voor mannelijke vergelijkingen. ‘Ferrari... ziet er uit als een bruto en gedraagt zich daar ook naar’, schrijft Nieuwe Revu. ‘De sterk gewelfde spatborden doen denken aan de spierbundels van een bodybuilder.’ Op een vergelijkbare manier wordt de TVR Griffith gekarakteriseerd als ‘een sportwagen, ruig en rudimentair, met gespierde motoren en een sappig en extravert karakter’. Zo de auto, zo het baasje: ‘Je kunt je lidmaatschap van de sportschool opzeggen. Gewoon veel en hard met de TVR rijden, daar krijg je sterke armen van.’ Kortom: ‘Het is en blijft een auto die niet voor weekneuzen is.’ (Autovisie)

In eerste instantie lijkt de autowereld dan ook in mannen en vrouwen verdeeld te zijn. Een terreinwagen is een man (de energieke dirigent Georg Solti wordt door een Spaanse krant omschreven als ‘todo terreno’, een terreinwagen met vierwielaandrijving), maar een Citroën DS (la déesse, de godin) moet alleen al door haar naam als dame beschouwd worden. De Ferrari en de Griffith zijn mannen, evenals de BMW (‘er stroomt weer adrenaline door de BMW’), maar de Corsa is een ‘aangename verschijning’ met, zoals gezegd, een ‘gladde derrière’ die ‘zeker geen muurbloem zal blijven’. De Seat Marbella is ‘inderdaad een vrolijk type. Met een geinig neusje. Maar al is ze apart, ze is zeker niet gek.’

• Een fluweelzacht pookje

Maar de sekse van de auto blijkt ook van andere factoren te kunnen afhangen. Een ervan is de doelgroep: de Golf kan in de Viva als een jongen worden gepresenteerd die je altijd veilig thuisbrengt, en in de Playboy als *bunny*. Een andere factor is het onderdeel van de auto waarop de beeldspraak betrekking heeft. Techniek is altijd mannelijk (een stoere motor, grommend optrekken, ruige ophanging), carrosserie is vaak vrouwelijk (bevallige vormen). Binnen het koetswerk zou je nog onderscheid kunnen maken tussen de kofferbak (kontje, dus vrouwelijk) en de spatborden (spierbundels, dus mannelijk).

Zelfs het interieur kan nog verwarring opleveren; meestal beschrijft men dit in vrouwelijke termen (weelderig, verleidelijk), maar het volgende fragment (geschreven door een vrouw over haar BMW) toont duidelijk associaties met mannelijke erotiek: ‘Mijn 535i staat er koel en afwachtend bij. (...) Het is al een hele opwindende buitenste ronde koplampen van onder de opbollende motorkap agressief op je af te zien komen. Vanaf de brede middenconsole verrijst bovendien de lokkende schakelarm van de fluweelzachte maar trefzekere automatische 4-versnellingsbak.’

De conceptuele metafoer die dit alles mogelijk maakt, is niet eenvoudig te verwoorden. De auto blijkt een androgyn karakter te hebben: een man voor wie een

man wil zien, een vrouw voor wie een vrouw verkiest. Hij beschermt de ‘vrouw van nu’ (Viva) en behaagt de man ‘die alles wil’ (Playboy). Het is geen wonder dat de tekstdschrijvers zo nu en dan in verwarring raken. De TVR is ‘een beest van een auto, gemaakt om op te winden, gemaakt om te amuseren’. Hier lopen verschillende domeinen van beeldspraak door elkaar; wie door beesten opgewonden wil worden, moet bij Midas Dekkers zijn. Een andere sportwagen wordt omschreven als ‘een krachtpatser van formaat’, terwijl de volgende regel al rept over ‘wulpse rondingen’.

Uit deze metaforen groeit het beeld van de auto als allemansvriend, die alles doet om in de smaak te vallen. En als het daarvoor nodig is om tussen twee zinnen van geslacht te wisselen, dan is hij/zij daartoe graag bereid.

Van Erik van der Spek verschijnt in juni bij uitgeverij Kosmos het boek *Taalmaskerade: over beeldspraak, metaforen en vergelijkingen*.

Reacties

■ Houdoe

H.G. Schloffer-Prins - beëdigd vertaalster, Sauerlach, Duitsland

In nummer 2/3 suggereert dr. P.F. van Velden dat de afscheidsgroet *houdoe* afkomstig is van *how (do you) do*, een welkomstgroet die in de Tweede Wereldoorlog tot ons kwam. *Houdoe* moet van vóór de oorlog zijn, want Antoon Coolen gebruikte deze groet al in zijn in 1928 verschenen boek *Kinderen van ons volk*. De verklaring van A.T.J. Putman in *Onze Taal* van december 1992 - (God be)houd(e)oe - is juist heel plausibel, mede omdat het Beierse dialect eveneens zo'n afscheidsgroet kent, namelijk *pfüati good*, een verbastering van 'behüt dich Gott'.

Naschrift redactie

De redactie ontving een tiental reacties waarin wordt aangetoond dat *houdoe* al tientallen jaren voor 1940 bestond in Nederland. De oudste vindplaats stamt uit 1836. Sommige inzenders voerden als extra argument aan dat een welkomstgroet (*how do you do*) geen afscheidsgroet (*houdoe*) kan worden; het is opmerkelijk dat deze verandering zich wel voltrokken heeft met *hoi/hai*.

Met deze reactie sluiten wij de discussie over *houdoe*.

■ Toast-methode

B. Sloetjes - Doetinchem

In het februari/maartnummer vraagt Hans Heestermans op blz. 41 naar het motief voor het gebruik van de naam *toast* bij het 'nieuwe' woord *toast-methode* (een methode van kunstmatige bevruchting).

Het heeft er alle schijn van dat de auteur naar een verband heeft gezocht met de meest gangbare betekenis van het woord *toast* (of *toost*, zie daarvoor het artikel 'Het Groot Dictee: dat kun je niet maken!' in dat zelfde nummer). De herkomst van dit woord heeft echter niets te maken met 'op beschuit lijkend baksel dat aan geroosterd brood doet denken' (Van Dale); *TOAST* is de afkorting voor *Transcervical Oocyte And Sperm Transfer*.

Voor het geval dat Hans Heestermans in een volgend artikel van plan is te vragen naar het verband tussen het bestaande woord *gift* en het 'nieuwe' woord *GIFT-methode* of *zift* en het 'nieuwe' woord *ZIFT-methode*: deze aan de *TOAST-methode* verwante technieken staan respectievelijk voor *Gamete Intra Fallopian Transfer* en *Zygote Intra Fallopian Transfer*.

■ Epidemische klankverandering

C.A. Zaalberg - Leiden

Vertrouwd met de tolerante opvattingen van dr. Jo Daan inzake uitspraakvarianten, werd ik aangenaam verrast door de relativering die zij aanbrengt in ‘Nog eens: weg standaardtaal!’ in de januari-aflevering. Afwijkingen van de standaarduitspraak wijst zij af ‘waar de communicatie gehinderd wordt’.

Ik ben het daar hartgrondig mee eens. Ik herinner me een hardnekkig misverstand tussen een hoogleraar in het Latijn en een student die een zeker Latijns woord vertaalde met ‘stijl’. De professor bleef koppig ‘steel’ zeggen in plaats van ‘stijl’, want dat woord was misplaatst. Daarbij speelde net zo'n onverstaanbaarheid een rol als bij de door mevrouw Daan genoemde uitspraak ‘bout’ voor *boot*.

In onze tijd is een klankverandering waar te nemen die veel verwarring garandeert. Zoals we vierhonderd jaar geleden de *ii* vervangen hebben door *ei*, zodat er geen onderscheid meer is tussen een *leider* en een *lijder*; zo schijnen we nu bezig te zijn de *ui* te vervlakken tot *aa*. Jaren geleden misleidde een nieuwslezer me door te zeggen dat twee deelnemers aan een sterrit bij een ongeval ‘hun voorraad hadden verspeeld’. Na dagen kwam ik erachter dat het niet hun *voorraad* was geweest, maar hun *voorruit*.

Deze ziekte is tegenwoordig epidemisch. Ze maakt ongelijke woorden gelijk. Bij publieke sprekers kun je dikwijls niet horen of ze *aanslagen* bedoelen of *uitslagen*. Laten we met dr. Daan front maken voor de standaardtaal, opdat de kwaal niet verder om zich heengrijpt.

■ **Meervoudsvorming**

P. Rothstegge - Spijkenisse

C.W. Benthem meldt in het februari/maartnummer dat de vorming van het meervoud van zelfstandige naamwoorden met een *s* in plaats van *n* zich slechts zou manifesteren in woorden die in het enkelvoud op een stomme *e* eindigen. *Straats* ben ik inderdaad nog niet tegengekomen. Wel kwam ik in advertenties tegen: kerstverlichting 35 *lamps*, koffiezetapparaat 8 *kops*, en een 2-*treeds* trapje.

Naschrift redactie

Het *s*-meervoud neemt inderdaad toe, maar de hier gesignaleerde vormen zijn daar geen goede voorbeelden van. We hebben hier namelijk niet met een meervouds-*s* te maken maar met een tussen-*s* in een naar achter geplaatst deel van een samenstelling: 35-*lampskerstverlichting* en 8-*kops-koffiezetapparaat*. Die *s* komen we ook tegen in 18-*karaats goud* en in samenstellingen als *tweepersoonsbed*, *tweebaansweg*, *vierkwartsmaat* en *eengezinswoning*.

■ **‘Mag ik dat smaken?’**

Jan Freijser - Hoogmade

In 'Werkende werkwoorden' (januarinummer blz. 18) beschrijft Marcel Lemmens de overgang van overganke-

lijke naar onovergankelijke werkwoorden. Daar wil ik graag een voorbeeld aan toevoegen van het omgekeerde proces.

Kinderen zijn vaak een bron van creatieve vondsten, op alle taalfronten. Ik ontdekte enkele ‘werkende werkwoorden’ in het taalgebruik van mijn kinderen (leeftijd 6, 8 en 11 jaar). Ze gebruik(t)en *smaken* in plaats van *proeven*, (‘Mag ik dat smaken?’, ‘Ik kan niks smaken’).

Ook het werkwoord *passen* gebruiken ze op een afwijkende manier. In plaats van ‘die broek past mij niet’, zeggen ze ‘die broek pas ik niet’ of ‘ik pas die broek niet’; het klinkt heel vanzelfsprekend, maar het betekent natuurlijk iets anders.

■ *Missen, wijzigen: opzettelijk dubbelzinnig?*

M. Wiegmans - Aerdenhout

Marcel Lemmens' beschouwing ‘Werkende werkwoorden’ in het januarinumnummer, over het toenemend onovergankelijk gebruik van overgankelijke werkwoorden (de situatie *wijzigt*, hij *miste*) heeft naar mijn gevoel nog enige aanvulling. Dat deze tendens mede veroorzaakt wordt door het onovergankelijk gebruik van werkwoorden als *veranderen* en *ontbreken*, zoals hij meent, lijkt me aannemelijk. Toch is dit niet alleen maar een kwestie van taalonzekerheid; minstens zo belangrijk is de *functionele dubbelzinnigheid* van de mededeling. *Hij miste* is voorzichtiger gesteld dan *hij ontbrak*, waarin de verantwoordelijkheid voor het afwezig-zijn ondubbelzinnig bij de afwezige ligt.

Een ander mooi voorbeeld van dit mechanisme is de vorig jaar door de PTT verspreide tekst DE POSTTARIEVEN WIJZIGEN PER 1 JULI. Deze mededeling is functioneel vooral zo aantrekkelijk, doordat ze de verantwoordelijkheid van de PTT geruisloos naar de achtergrond schuift. *De posttarieven* blijven weliswaar (in betekenis) het object van wijziging, maar zo vaag en dubbelzinnig dat degenen die verantwoordelijk zijn voor dit wijzigen net zo min in beeld komen als het gegeven dat het hier een verhoging betreft.

Tegelijkertijd zijn *de posttarieven* het onderwerp van de zin, en dat opent nieuwe perspectieven. De posttarieven hebben als het ware een eigen wil, zij hebben een besluit genomen: zij *wijzigen* en zijn daarmee veel ‘eigen-wijziger’ dan bij gebruik van het neutralere *veranderen*. De posttarieven lijken het brein achter een ondoorgrondelijke operatie.

Dit laatste effect zou verloren gaan bij toevoeging van het wederkerende *zich*, dat te veel nadruk zou leggen op het handelend optreden van de posttarieven; DE POSTTARIEVEN WIJZIGEN ZICH PER 1 JULI klinkt kolderiek.

Dat de PTT-mededeling ongrammaticaal Nederlands oplevert, is een betreurenswaardige bijkomstigheid. Waar het om gaat is de vondst: de ongrijpbare tarieven hebben het in hun bol gekregen, en de PTT heeft samen met het gealarmeerde publiek het nakijken.

■ Beste/lieve/geachte mevrouw Flik *Mirjam van Strij de Regt - Rotterdam*

Graag wil ik nog een variant toevoegen aan de aanspreekvormen voor mevrouw Flik (Onze Taal januari blz. 9). Het is een vorm die ik vaak gebruik als ik:

- de geadresseerde tutoyeer (soms al na één ontmoeting, ook al begin ik steevast met u-zeggen);
- tegelijkertijd een zakelijke relatie met de geadresseerde heb.

In dat geval schrijf ik: 'Geachte mevrouw Flik, beste Marijke'. In het verloop van de brief tutoyeer ik Marijke, zij het niet te nadrukkelijk. Het blijft een zakelijke brief, alleen met een vriendelijke toon.

■ Cirkelredenering *Rob Zuiker - Weesp*

De behandeling van de cirkelredenering door Van Eemeren en Grootendorst in het decembernummer heeft aanleiding gegeven tot een interessant misverstand. Ter illustratie van deze drogreden kozen Van Eemeren en Grootendorst een redenering van Karel van het Reve, die uitlegt hoe je kunt weten of een lepel van zilver is:

Een lepel is van zilver als je er een grijze streep mee kunt trekken op een stuk kunstdrukpapier. En hoe weet je of papier kunstdrukpapier is? Van het Reve: Papier is kunstdrukpapier als je er met een zilveren lepel een grijze streep op kunt trekken.

In het februari/maartnummer bestrijdt de heer J. Bakker dat het hier om een drogreden gaat. Hij merkt op dat deze methode door juweliërs daadwerkelijk wordt toegepast, en met succes. Wat zou er verkeerd kunnen zijn aan een redenering die het gewenste effect blijkt te sorteren? De heer Bakker heeft niet helemaal ongelijk, al begaat hij een vergissing; om die te verduidelijken moeten we aandacht schenken aan de context.

Stel dat ik in een kamer zit met links van mij een berg lepels en rechts een stapel papier. Ik weet niet of er zilveren lepels tussen zitten en hoeveel dat er zijn, en heb geen idee of er kunstdrukpapier bij is, en zo ja, om hoeveel vellen het dan gaat. Het enige waarover ik beschik zijn de twee uitspraken van Van het Reve, waarvan ik weet dat ze waar zijn. Kan ik nu vaststellen welke lepels van zilver zijn of welke vellen kunstdrukpapier zijn? Nee. Ik kan krassen wat ik wil, maar zelfs als ik grijze strepen te voorschijn tover, zegt me dat niets: wie weet geven andere metalen op andere papiersoorten ook grijze strepen. *Op zichzelf* geven de twee uitspraken van Van het Reve geen uitsluitel over de aard van welke lepel of welk stuk papier dan ook.

Toch valt er aan deze cirkelredenering te ontsnappen. Wat daarvoor nodig is, is een derde uitspraak. Het voorbeeld laat twee mogelijkheden toe: er kan een tweede methode zijn om te bepalen of een lepel van zilver of een vel papier kunstdrukpapier is. Dat levert dan een standaard op.

Door deze toelichting blijkt dat de zaak anders ligt. De twee uitspraken van Van het Reve vormen nog steeds een cirkel, maar die is niet langer vicieus. Karel van het Reve weet dat, en Van Eemeren en Grootendorst ook: daarom vatten ze de redenering op als een grap, en niet als een serieuze drogreden. Het blijft niettemin wel degelijk een cirkelredenering.

■ Makelaarstaal [1]

Patrick de Leede - Leidschendam

Op blz. 49 van nummer 2/3 schrijft Stella Tholhuijsen over ‘makelaarstaal’. ‘Makelaars zijn kakelaars’, zegt men wel. Uit ervaring weet ook ik inmiddels van welk eufemistisch jargon makelaars zich bedienen. Het was even wennen, maar na enkele weken was ik als woningzoekende prima in staat de makelaarsbegrippen redelijk snel te ‘vertalen’.

- ‘beperkt in zijn maatvoering’: een kippenhok
- ‘(royaal) tussenherenhuis’: een rijtjeshuis
- ‘halfvrijstaande villa’: een twee-onder-een-kap
- ‘beknopte villa’: een vrijstaand kippenhok

■ Makelaarstaal [2]

Jac Aarts - redacteur/tekstschrijver, Maastricht

In nummer 2/3 constateert mevr. Stella Tholhuijsen nogal wat overdrijvingen in het taalgebruik van makelaars; ze vraagt zich af ‘of woorden en werkelijkheid wel met elkaar in overeenstemming zijn’. Mijn antwoord op haar vraag is heel duidelijk: nee! Woorden en werkelijkheid zijn niet met elkaar in overeenstemming en dat kan ook niet anders, want het is reclame. Alle reclame neemt immers een loopje met de realiteit. Makelaars willen huizen verkopen en stellen de zaken wat mooier voor dan ze zijn. Elke niet-domme aspirantkoper weet dat en speelt het spelletje mee.

Een spelletje? Jawel. En een beetje gevoel voor humor kan daarbij geen kwaad. In dit stadium hoeft u, aspiranthuizekoper, alles nog niet zo letterlijk te nemen. U wilt een *carport*? Bedenk dan wel dat dat een fraaie term is voor ‘een afdakje op vier palen waaronder regen, vorst en hagelstenen vrij spel hebben met uw gestaalde perfectie’ (Robert-Henk Zuidinga in *Makelaars zijn taalkunstenaren*). Als u leest ‘onderhoud matig’ dan weet u dat u nog maandenlang elk weekeinde de verfkwast zult moeten hanteren. En zo kun je doorgaan. U zoekt een drive-in-woning? Bedenk dan dat u vaak zult moeten traplopen, want waar de huiskamer zou moeten zijn, staat nu uw heilige koe.

Dat neemt natuurlijk niet weg dat er grenzen zijn. Het kopen van een huis is een van de belangrijkste dingen die men in het leven kan doen. Makelaars moeten dus terughoudend zijn en in ieder geval de grenzen van correctheid en goede smaak in het oog houden. Zoals voor alle reclame worden die grenzen in eerste instantie gesteld door de makers van de advertentie, en in laatste instantie door de Reclame Code Commissie. Zoals ‘Is er koffie na de dood?’ afgekeurd werd, zo kan dat ook het geval zijn met advertenties die een krot aanprijzen als een riante villa. Houden makelaars deze grenzen te weinig in het oog? Ik denk van niet, maar die vraag kan pas beantwoord worden na grondig onderzoek.

■ Aan het beeldscherm

Rob Sijmons - Amsterdam

Voor de Taaladviesdienst was het een probleem of mensen *voor* dan wel *achter* hun beeldscherm werken (Onze Taal 2/3). Wat is ertegen om het probleem te omzeilen door *aan* het beeldscherm te gaan zitten (zoals je bijvoorbeeld ook *aan* de toog zit)?

Naschrift redactie

De oplossing van Rob Sijmons heeft onzes inziens één nadeel: *zitten aan* betekent al ‘aanraken’. De zin ‘Wie heeft er aan mijn beeldscherm/computer gezeten?’ is dubbelzinnig en zal door taalgebruikers dus liever worden vermeden. ‘Achter de computer zitten’ heeft dit nadeel niet.

■ Sjabbolet

Dr. Frans Debrabandere - Brugge

Als voorbeeld van een sjabbolet geeft F. Jansen in nummer 2/3 het wachtwoord van de Vlamingen tijdens de Brugse Metten (18 mei 1302): *Scilt ende Vrient*. De auteur meent dat wie ‘de sch-klank niet kon nazeggen’ als Fransman werd beschouwd. Maar hij heeft er niet aan gedacht dat de Bruggelingen in 1302 nog helemaal geen modern Nederlands spraken. Ze zeiden dus niet ‘schild’, maar ‘skilt’. Deze sk-uitspraak is nog altijd bewaard in het zuiden van West-Vlaanderen, de streek van Kortrijk, en ook in het Pajottenland.

De vraag is nu of de Fransen die sk niet konden uitspreken, aangezien ze toch woorden hebben zoals *escalier*. Welnu, het Frans heeft geen oude woorden die met sk beginnen. De Latijnse woorden met sc kregen in het Oudfrans een e voorgevoegd. Latijns *scola* werd Oudfrans *escole* (waaruit *école*), en ons (nog Zuidnederlandse) woord *schalie* (= lei) werd Oudfrans *escaille*. De Fransen zullen het Middelvlaamse sjabbolet dus als ‘eskielt ende vrient’ hebben uitgesproken en zich daardoor verraden hebben.

■ Vernederlandsen als praktische aanpak

G.F. Makkink - Wageningen

Als ik in nummer 2/3 op blz. 43 dat lijstje met aan het Engels ontleende werkwoorden zie, dan vraag ik me af: waarom al dat geklungel? Het lijkt wel of de Engelse spelling en grammatica ons heiliger zijn dan de identiteit en het gemak van onze eigen spelling en grammatica. Wees praktisch en blijf Nederlander: als we woorden importeren doen we dat voor *ons* gemak en niet uit respect voor vreemde talen. Spel dus: *barbekuën, annuleren* (niet *kanselen*), *kwizzen, mengde* (niet *mikste*), *plankzeilde* (niet *surfte*), *gedoopt, gesjookt, geliesd(e), gekrost, getost, gejeeld, gelobbied*.

Heiligverklaren van vreemde talen en spellingen maakt dat sommige teksten er uitzien als muurtjes van buitenlandse stenen die zijn gemetseld met Nederlandse kalk. Het is alsof we onze driekleur uithangen waarin we vreemde vlaggetjes hebben gezet. En dan nog vragen of het Nederlands teloor zal gaan! Taalevolutie zal leiden tot identiteitsverlies van de taal als de spelling-deskundigen zich meer gedragen als orthodoxe etymologen dan als practici.

■ Oppassén in Bulgarije

Mevr. M.R.J. Greep - Maassluis

Leon van den Berg beweert in *Onze Taal* 2/3 dat hij in een Bulgaars dorpje door een klein meisje aangesproken werd met het Nederlandse woord ‘Oppassen!’ De Bulgaar die vervolgens de herkomst van dat ‘Nederlandse’ woord verklaarde, beschikt ongetwijfeld over een vruchtbare fantasie, en volgens mij zit hij nog steeds in een hoekje na te hikken van het lachen omdat hij zijn Nederlandse vriend op een schitterende manier in de maling genomen heeft. Het Bulgaarse bijvoeglijk naamwoord *opasen* betekent namelijk ‘gevaarlijk’.

De verklaring van de uitroep van het lieve kind ligt mijns inziens nogal voor de hand: ofwel ze vond de situatie gevaarlijk, maar ze was nog te klein om aan dat gevoel op grammaticaal correcte wijze uitdrukking te geven, ofwel ze vond de heer Van den Berg maar een ‘opasen cövek’ oftewel een gevaarlijk sujet.

Zo zie je maar weer dat onze nationale Nederlandse trots ook wel eens te snel gestreeld wil wezen!

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Nederlandse nationaliteit

? Wat moet ik invullen achter *Nationaliteit*: ... op een formulier: *Nederlander* of *Nederlands(e)*?

! Er is een gebruiksverschil tussen het zelfstandig naamwoord *Nederlander* (*Nederlandse*) en het bijvoeglijk naamwoord *Nederlands(e)*. De volgende twee voorbeelden maken dat duidelijk:

- 1 Iemand **is** Nederlander (of Nederlandse);
- 2 Iemand **heeft/bezit** de Nederlandse nationaliteit.

Het kopje *Nationaliteit*: ... op een formulier staat in feite voor de vraag: ‘Welke nationaliteit hebt u?’ Het antwoord op die vraag is: ‘(Ik bezit de) *Nederlandse* (nationaliteit)’. Gebruik van de verbogen vorm van het bijvoeglijk naamwoord (*Nederlandse*) is overigens niet nodig. Achter het kopje *Burgerlijke staat*: ... schrijven we ook *gehuwd* of *ongetrouwd* zonder buigings-e; ook hier hebben we te maken een verkorte vraag, met als antwoord (*de*) *gehuwd(e staat)*.

• Verwijswoorden

? Welke verwijswoorden zijn correct in de zin ‘Het managementteam verwacht dat *hij/zij/het zijn/haar* inspanningen kan vergroten’?

! Correct is: ‘Het managementteam verwacht dat *het zijn* inspanningen kan vergroten’.

Het geslacht van het zelfstandig naamwoord (mannelijk, vrouwelijk of onzijdig) is bepalend voor de vraag welk verwijswoord u moet gebruiken: het verwijswoord moet namelijk in geslacht overeenstemmen met het zelfstandig naamwoord. Het volgende schema geeft de verschillende mogelijkheden weer:

	<i>geslacht</i>	<i>onderwerp</i>	<i>lijd./meew. voorwerp</i>	<i>bezittelijk voornaamwoord</i>
het bedrijf				
het-woord	onzijdig	het	het	zijn
de werkring				
de-woord	mannelijk	hij	hem	zijn
de vereniging				
de-woord	vrouwelijk	zij	haar	haar

Hoe kunt u het geslacht van het zelfstandig naamwoord bepalen? Onzijdige woorden zijn gemakkelijk te herkennen aan het lidwoord: ze krijgen altijd *het*. Bij mannelijke en vrouwelijke woorden is het wat lastiger: het zijn immers beide

de-woorden. Bij twijfel biedt een woordenboek of spellinggids hier hulp: die geven met behulp van de afkortingen o. (onzijdig), v. (vrouwelijk), m. (mannelijk) of v.(m.) (vrouwelijk, ook mannelijk) uitsluitel over het geslacht.

Ter illustratie van bovenstaand schema enkele voorbeelden:

1 *Het* comité heeft in *zijn* vergadering van 2 maart jl. besloten dat *het* akkoord gaat met de voorgestelde statutenwijziging.

2 *De* vereniging (v.) Vluchtelingenwerk voelt zich in *haar* werk onvoldoende gesteund door het Ministerie van Justitie, zo heeft *zij* dinsdag bekendgemaakt.

3 *De* ondernemingsraad (m.) vindt dat de directie *hem zijn* werk onmogelijk maakt; *hij* heeft hierover inmiddels een bezwaarschrift ingediend.

Bij v.(m.)-woorden mag u kiezen. In de volgende gevallen kunt u van deze regels afwijken:

- als het biologisch geslacht zich sterk opdringt:

4 Het oude omaatje heeft *haar* (niet *zijn*) grijze haren knalrood geverfd. - bij (vaste) uitdrukkingen van het type *op z'n X*, zoals *op z'n minst*, *op z'n beloop*, *op z'n plaats*:

5 Een kleine toelichting (v.!) is hier op *z'n* (niet *haar*) plaats.

Gebruik van het grammaticaal correcte verwijzwoord levert soms een stijve formulering op (zie bijvoorbeeld *hij* in **3**); in dat geval biedt een omschrijving uitkomst: 'de raad heeft hierover...'

● **Verantwoording/verantwoordelijkheid**

? Ik twijfel over het gebruik van *verantwoording* en *verantwoordelijkheid*. Wat is het verschil tussen deze twee zelfstandige naamwoorden?

! We hebben hier te maken met twee verschillende afleidingen: *verantwoordelijkheid* is afgeleid van het bijvoeglijk naamwoord *verantwoordelijk*; *verantwoording* is afgeleid van het werkwoord *verantwoorden*.

Uit de verschillende grondwoorden - *verantwoordelijk* en *verantwoorden* - kan het betekenis- en gebruiksverschil tussen beide afleidingen worden verklaard. *Verantwoording* draagt de betekenis van het werkwoord in zich: de handeling van het zich verantwoorden. Je kunt iemand daarom *ter verantwoording roepen*, *om verantwoording vragen*, of *verantwoording laten afleggen*.

Verantwoordelijkheid bevat de betekenis van het bijvoeglijk naamwoord (de eigenschap of toestand van het 'gehouden zijn rekenschap te geven van iets'). Met andere woorden: verantwoordelijkheid bezit je of bezit je niet: daarom kun je de *verantwoordelijkheid hebben*, *dragen* of *krijgen* voor iets, of ze *berust* juist *bij iemand anders*.

● **Een ingenome(n) standpunt**

? Eindigt het bijvoeglijk naamwoord in 'een *ingenome(n)* standpunt' op een n of op een e?

? Op een n, dus 'een *ingenomen* standpunt'.

Voltooid deelwoorden kunnen gebruikt worden als bijvoeglijk naamwoord. Het voltooid deelwoord van zwakke werkwoorden eindigt op een t of een d (*posten/gepost, huren/gehuurd*); de uitgang van sterke werkwoorden is (meestal) -en (*sluiten/gesloten, inslaan/ingeslagen*).

Een voltooid deelwoord op -en blijft onveranderd als het als bijvoeglijk naamwoord wordt gebruikt. We schrijven dus: *een ingenomen standpunt, een gesloten raam, een ontvangen rekening, een gevallen vrouw*.

Eindigt het bijvoeglijk gebruikte voltooid deelwoord op een t of d, dan krijgt het in dezelfde gevallen als het 'gewone' bijvoeglijk naamwoord een buigings-e: *de geposte brief, een gehuurde flat (een gehuurd appartement), de bestede bedragen, de verlote prijzen*.

De gezongen apotheek

Jacques Klöters

Komische woorden

Er zijn nogal wat mensen die veel genoeg beleven aan woordspelingen. Ikzelf ben er niet zo'n liefhebber van, ik hou meer van zinspelingen. Woordgeknutsel wekt bij mij weinig enthousiasme op, en naar de Opperlandse wereld zal ik niet gauw afreizen. Maar wanneer een woordspeling niet alleen vernuftig is maar ook een verrassende waarheid aan het licht brengt, dan kan ik wel weer enthousiast worden. Wim Kan had het ooit over de cabaretgroep Neerlands Hoop en kenschetste beide cabaretiers als 'Preek en Dram'. Dat was een hele sterke, zoals ook Freeks antwoord na Kans laatste Oudejaarsshow sterk was: 'Wim Kon'.

• Kakelende kippen

'Een ei is leuk, een sinaasappel niet', schreef een bekende Amerikaanse komiek in een handboek over humor. Bedoelde de man dat de betekenisassociaties van het woord *ei* leuker zijn dan die van *sinaasappel*, of bedoelde hij dat de vorm van het ene woord leuker is dan die van het andere? Bij de voorbereidingen van haar laatste programma vroeg Adèle Bloemendaal mij of ik het woord *cataract* ergens in kon schrijven. Ze vond dat woord zo lekker klinken. Annie Schmidt is ook iemand die lekkere woordjes noteert om ze ooit te gebruiken. Toon Hermans vestigt in zijn shows graag de aandacht op een woord en laat zien wat een leuk vormpje het eigenlijk heeft. Hij is een man van kleur en klank en kan een woord oppakken en tonen alsof het een gekleurde knikker is. Leuk woord, *knikker*, leuker dan *stuiter*. Waarom eigenlijk?

In het stuk de 'Sunshine Boys' van Neil Simon zegt een van de hoofdfiguren tegen z'n neef:

*'Als je 57 jaar in dit vak zit, dan leer je wel een paar dingen. Je weet waar het publiek om lachen moet. Je weet welke woorden leuk zijn en welke niet. Alka Seltzer is leuk. Je zegt "Alka Seltzer" en je krijgt een lach...
Woorden met een K erin zijn leuk. Casey Stengel, dat is een leuke naam.
Robert Taylor is niet leuk. "Cupcake" is leuk. "Tomato" is niet leuk.
"Cookie" is leuk, "Cucumber" is leuk, "Car keys", Cleveland is leuk.
Maryland is niet leuk. Dan heb je nog "chicken". "Chicken" is leuk.
"Pickle" is leuk.'*

Ik heb de leuke woorden niet vertaald, want ik weet zeker dat *autosleutels* niet leuk is. Wel weet ik dat Kluk-kluk een leuke naam is voor een Indiaan, Kokadorus voor een marktkoopman en Rikiri voor een clown. Dat *kakatoe* een leuker woord is dan *papegaai* en *kakkerlak* leuker is dan *huismijt*. *Kaakjes*, *koekjes* en *cakejes* zijn leuk en lekker. *Kakelende kippen* zijn leuk en *Kukeleku* en *Kikeriki* zijn namen van komische bladen. *Piccalilly* is een veel leuker woord dan *mayonaise*. Maar er zijn toch ook heel wat k-woorden die ik met geen mogelijkheid leuk kan vinden: *cacao*, *klinker*, *kayak*, *kiosk*, *claxon*, *koelak*, *kopeke*, *krak* en *kanker*.

• Tsjakka!

Wie zoals ik wel eens conferences schrijft, zoekt altijd naar het leukere woord. *Kloaka* bijvoorbeeld. Zo'n woord is meestal alleen maar sfeermaker en niet de echte grap. Ik probeer er in mijn conferences altijd voor te zorgen dat de cloutjes goed op hun plek zitten. De lach mag pas te voorschijn komen na het laatste woord van de zin. Dat is een kwestie van weten welke woorden werken en van een aangepaste woordvolgorde. De cabaretier kan dan een natuurlijke pauze maken voor de lach na de komische inslag. Het komische effect zit dus aan het eind van een zin, maar leuke woordjes kan ik goed gebruiken ergens halverwege om de stemming erin te houden. Soms is een woord zo leuk en zo goed geplaatst dat de hele zaal het zomaar nazegt. In Don Quishocking hield Fred Florusse eens een conference over een rijwiel. Hij vertelde hoe hij 's morgens zijn huis uitkwam, hij keek: 'fietsie foetsie'. En elke avond weer hoorde je de hele zaal werktuiglijk 'fietsie foetsie' herhalen. Overigens verklaarde de leermeester van Toon Hermans, de revue-clown Johan Buziau, dat hij het woord 'foetsie' bedacht had. Buziau probeerde ieder jaar een woord of zinnetje te lanceren dat een komische werking had. Veel clowns hadden een komische uitroep als handelsmerk. 'Nicht Mööööglich!' riep Grock. 'Tsjakka!' was een agressief-leuke uitroep die Youp van 't Hek voortdurend bezigde.

• Olafbek

Alliteratie en klankherhalingen kunnen woorden leuk maken, verkleinwoorden helpen mee. Woorden met een dubbele betekenis zijn bij uitstek geschikt voor leuke namen. Heel wat lezers zullen zich de internationale bijnamen van Hitler herinneren uit *Moffenspiegel* van Karel Links: Foetsjimoeti, Hang Kreng Hang, Slarottimof, Pikinsky, Zwem Heden, Olafbek, Alverotti, Satan-Halum, Kelem, Mahatum-Pahatum, Fare Homaar, Odysee, Jatstra, Slahem-Elijkie, Strontjong en Winnetoetitochnie.

Een heerlijke reeks. Maar hoe zit het nou met de woorden met een k erin? Wat is er leuk aan een k? Waarom zijn k-woorden niet alleen in het Engels leuk, maar ook in het Frans, Duits, Nederlands en weet ik waar nog meer? Zou het te maken kunnen hebben met onze vroegste woorden? Met de tijd dat wijzelf nog het middelpunt van het heelal waren en we lachend, tongklakkend en tastend de wereld gingen verkennen? Zouden we de k-klank associëren met het plezier en de behaaglijkheid van onze anale fase? Mama deed *kielekiele* en papa *kiekeboe* en zelf deden we fijn *kaka*.

Afkokers F. Jansen

Lúitenánt?

Welke lettergreep krijgt de klemtoon in *luitenant*; is het *lúitenant* of *luiténant*? Het antwoord is volgens uitspraakwoordenboeken *lúitenant*. Dat spoort met het gegeven dat in soldatentaal de verkorte vorm *luit* wordt gebruikt. Bij zulke verkortingen blijft immers bij voorkeur de beklemtoonde lettergreep gehandhaafd.

Lúitenant is overigens wel een uitzonderlijk woord op *-ant*, wat blijkt uit *commandánt*, *adjudánt* en *sergeánt*. Daardoor wordt de uitspraak van samenstellingen als *lúitenant-adjudánt* lastig. We hebben in zulke woorden de neiging de klemtonen parallel te leggen.

Alle vergelijkbare woorden hebben de klemtoon op de laatste lettergreep. Waarom *luitenant* een uitzonderlijk klemtoonpatroon heeft, is niet zeker, maar de tweeklank *ui* zou wel eens de boosdoener kunnen zijn. Tweeklanken hebben de neiging de hoofdklemtoon van een woord naar zich toe te trekken.

Hellevoetsluis(s)e perikelen?

Wie een boek schrijft over Hellevoetsluis of Goes, stuit vroeg of laat op een probleem: is het de *Hellevoetsluisse* en *Goesse*, of de *Hellevoetsluisse* en *Goese* perikelen?

Op het eerste gezicht lijkt de vorm met dubbel *s* het meest plausibel. Als de perikelen immers in Amsterdam of Haarlem hadden plaatsgevonden, waren het *Amsterdamse* dan wel *Haarlemse* perikelen geweest. Daaruit blijkt dat je eerst de plaatsnaam moet nemen en er vervolgens *-se* achter zet. Als die plaatsnaam toevallig al op een *s* eindigt, krijgen we doodgewoon twee *s*-en.

Toch zijn alleen de vormen met één *s* correct. Dat komt doordat de redenering over *Amsterdamse* niet deugt. Laten we weer beginnen met *Amsterdam*. Als je daar een bijvoeglijk naamwoord van wilt maken, gebruik je de *-s* van de tweede naamval: ‘Dat is iets typisch Amsterdams’, of ‘een Amsterdams probleem’. Soms eist de zinsbouw dat het bijvoeglijk naamwoord verbogen wordt. Dan komt er een *-e* achter de *s*: ‘de Amsterdamsse problemen’. *Amsterdamse* valt dus niet uiteen in *Amsterdam* + *se*, maar in *Amsterdam* + *s* + *e*.

Nu weer terug naar *Hellevoetsluis*. Als we daar een bijvoeglijk naamwoord van maken, krijgen we altijd maar één s: *een Hellevoetsluis* (niet: *Hellevoetsluis*) *probleem*. Als we deze vorm verbuigen, wordt dat *Hellevoetsluis* + e: dus *Hellevoetsluise*.

Sterk of zwak werkwoord?

In een Volkskrantartikel (9-7-92) over de teloorgang van het meditatiecentrum ‘Kosmos’ staat de volgende zin: ‘Om de Kosmos opnieuw aantrekkelijk te maken zinde hij op een nieuwe formule.’

In deze zin klopt *zinde* niet. Het zwakke werkwoord *zinnen* (*zinde*, *gezind*) betekent immers ‘aanstaan’: ‘Deze oplossing zinde hem niet.’ Er bestaat ook een sterk werkwoord *zinnen* (*zon*, *gezonnen*), dat ‘peinzen over’ betekent. Ongetwijfeld had de schrijver dit sterke werkwoord *zinnen* in gedachten. Er had dus... *zon hij op een nieuwe formule* moeten staan.

Het is verleidelijk om te denken dat dit nu een voorbeeld is van het regelmatig worden van sterke werkwoorden, dat we voor onze ogen zien gebeuren bij *durven* (*dorst* of *durfde?*), *ervaren* (*ervoer* of *ervaarde?*) en vele andere werkwoorden. En toch is dat hier vermoedelijk niet gebeurd. Er is eerder sprake van verwarring van twee sterk op elkaar lijkende vormen, net zoals *neigen* en *nijgen* een steeds meer overlappende betekenis hebben gekregen. Die verwarring lijkt waarschijnlijk doordat dezelfde schrijver enkele regels eerder de volgende zin schrijft: ‘Dat de Kosmospupillen het moederinstituut uit de markt hebben geprezen, accepteert hij als een realiteit.’ Hebben de pupillen het instituut zozeer geroemd dat het geen waarde meer heeft? Dat is onwaarschijnlijk. Hier is niet het sterke werkwoord *prijzen* ‘loven, roemen’ bedoeld, maar *geprijsd*, een vorm van het zwakke werkwoord *prijzen* ‘van een prijsaanduiding voorzien’. Hier heeft de schrijver dus een soortgelijke fout gemaakt: verwarring van twee sterk op elkaar lijkende vormen, alleen heeft hij hier een zwak met een sterk werkwoord verwisseld.

Volksetymologie

De Amsterdamse freule Boddaert merkte aan het begin van deze eeuw dat veel kinderen na school aan hun lot werden overgelaten. Om te voorkomen dat deze kinderen op het slechte pad zouden belanden, ving zij ze in haar eigen huis op en

voorzag ze van voedsel en pedagogisch advies. Bij testament bestemde zij haar kapitaal voor de oprichting van opvangcentra voor deze kinderen. Deze Boddaertcentra werden een succes en bestaan nog steeds om probleemkinderen op te vangen. In NRC Handelsblad (21-5-92) spreekt een vader van *bedaarhuis*.

‘Genootschap, doe er iets aan!’

Taalergernissen

Horror neutri

Martin Deelen - freelance journalist, Eindhoven

Als verwoed radioluisteraar valt het mij op dat veel sprekers blijkbaar bang zijn voor het onzijdige *dat*. Aan ‘een kind die’ zijn we allang gewend, maar onlangs hoorde ik ‘het probleem die...’, ‘een bedrijf die...’ en ‘het paard die...’ Echt waar, let u maar eens op! Wellicht onder invloed van het Engels en het Frans, die geen onzijdige woorden kennen?

Opgeblazen Nederlands

Ir. B. de Graaf - Bilthoven

Sommige mensen proberen hun uitdrukkingwijze in huis-, tuin- en keukenconversatie wat ‘gewicht’ te geven door het gebruik van een beperkt aantal opgeblazen begrippen, die vaak dankbaar aan de ambtelijke taal zijn ontleend.

Buiten formele documenten klinkt de uitdrukking *ten behoeve van* tamelijk overdreven, zeker omdat het vaak door het veel eenvoudiger *voor* kan worden vervangen. Iets soortgelijks geldt voor *met betrekking tot*, dat verschillende simpeler ‘vertalingen’ kent.

Zonder enig benul van de betekenis van de uitdrukkingen *respectievelijk* en *casu quo* (door kenners afgekort tot *c.q.*) gebruikt men deze achteloos als een veel voorname klinkend *of*: ‘Een andere rijstijl is nodig voor het rijden met caravan resp. aanhangwagen.’ Respectievelijk wat?

Andere clichés verdringen tegenwoordig steeds meer goed-Nederlandse alternatieven. Ik geef drie voorbeelden.

Er moet nog worden bekeken of de maatregel afdoende is - er wordt dezer dagen heel wat afbekeken; met iets meer fantasie (en meer informatie over de omstandigheden) kan er worden *beoordeeld, afgewogen, beslist, onderzocht*.

Hij rondde zijn studie in november af - tegenwoordig wordt alles afgerond (eigenlijk betekent het ‘de laatste verbeteringen of toevoegingen aanbrenge(n)’) in plaats van *afgemaakt, beëindigd, afgesloten*.

Zij worden geconfronteerd met een stijgende criminaliteit - je wordt ergens mee geconfronteerd als je plotseling iets onder ogen krijgt, en niet als je iets langzamerhand *te zien* of *in de gaten krijgt* of *ervaart*.

Perspectief

J. Granaada - orthopedisch chirurg, Hoogeveen

Je kunt iets *in* een bepaald perspectief zien, maar kun je iets ook *vanuit* een bepaald perspectief, dus in omgekeerde richting bekijken? Charivarius zou waarschijnlijk

het modieuze ‘ik zie dit in zijn historisch perspectief’ naar de voddenmand hebben verwezen. Waarom niet tegen deze modieuze stroming opgeroeid en *vanuit* vervangen door *uit* en *perspectief* door *standpunt*?

Alles is business

Jan Bruens - Hintham

Allerlei vormen van gedrag en activiteit worden als ‘business’ ingelijfd. Een sprekend voorbeeld trof ik aan in het tijdschrift *Safe*. Het februarinummer van 1992 had een artikel met als kop: *Huwelijksindustrie, een groeimarkt*. Daarin werd uitgelegd dat in de VS de *trouw-business* geen enkele inzinking vertoont.

Toerisme is voor de nationale economie van grote betekenis. Hoe lelijk het ook klinken mag, toerisme wordt daarom (door de belanghebbenden, dat wel) een industrie genoemd. Mag je gastvrijheid herleiden tot een zakelijk mechanisme, tot business? Alsjeblieft niet. Maar jawel hoor, in een bundel artikelen over toerisme en milieu kreeg ik deze zin te slikken: ‘Wie kennis neemt van de vele initiatieven in en om campings, hotels en andere bedrijven, ontkomt niet aan de conclusie dat de *gastvrijheidsindustrie* veel belang hecht aan een schoon aanzien.’

Woordkeuze

P.H. de Leeuw - beëdigd vertaler Engels, Amsterdam

Op het gebied van de politiek wordt tegenwoordig niet meer iets gezegd, opgemerkt of geconstateerd, maar ‘geroepen’. Beweringen of verklaringen zijn plotseling niet meer al of niet duidelijk, maar al of niet ‘helder’.

Wat je verder in de media (te) veel ziet en hoort, zijn uitdrukkingen als ‘de een na grootste’ (zonder *op*) en ‘de tweede grootste’ (the second largest), ‘vijandig’ in plaats van ‘vijandelijk’ (vijandige vliegtuigen) en ‘dit heeft *alles* te maken met’.

Duizenden minderheden

Jan van der Pol - Eindhoven

In zinnen als ‘dertig guerrilla's buiten gevecht gesteld’, ‘er zijn veertienduizend troepen ingezet in de Golf’ en ‘bij de acties raakten vijftien milities gewond’, worden *guerrilla*, *troepen* en *milities* niet gebruikt in hun oorspronkelijke groepsbetekenis, maar om naar individuen te verwijzen.

Nu blijkt dit verschijnsel zich ook op een geheel ander terrein voor te doen. Op Radio 2 hoorde ik dat er in Nederland duizenden etnische minderheden aan werk geholpen moeten worden. Daags daarna hoorde ik tot mijn verbazing in een programma van de NOS dat werkgevers ‘een bepaald percentage minderheden’ in dienst zouden moeten nemen. Zo beschouwd is iedereen in dit landje een minderheid.

Plus-dat-constructies

Olga Leever - Utrecht

Colgate Plus, Voetbal Plus, RTL Plus... Na lezing van het artikel *Pluscratie* (juninummer 1992) voel ik mij genoodzaakt de reeks ergerniswekkende *plustermen* aan te vullen met de *plus-dat*-constructie.

Enkele voorbeelden:

- *Ik ga niet naar dat feest vanavond. Ik ben erg moe, plus dat ik morgen weer vroeg uit bed moet.*
- *Hij heeft gele tanden, plus dat hij een stinkende adem heeft.*

De *plus-dat*-constructie komt, voor zover ik weet, uitsluitend voor in de spreektaal. Zij wordt gebruikt wanneer het voegwoord *en* voor de spreker niet voldoet. *Bovendien* zou hier ook niet misstaan, maar in bepaalde kringen (studenten, hulpverleners) ligt kennelijk de *plus-dat*-constructie aanmerkelijk beter in het gehoor.

Contamineren

M.O. Mulder - Almere

Wat mij als corrector bij een groot dagblad opvalt, is dat er tegenwoordig zo bijzonder veel wordt gecontamineerd. Vroeger leerden wij op school dat *optelefoneren* een verwerpelijk woord was, daar er sprake is van het verhaspelen van twee taaluitingen voor hetzelfde begrip.

Tijdens het Groot Dictee der Nederlandse taal (van 1991) rezen mij de haren te berge toen er ijskoud en kurkdroog, én door niemand gesignaleerd, werd geponoord: ...en erop gericht is ten langen leste in het gevlj te komen bij...

Dit is een contaminatie van de uitdrukkingen *bij iemand in de gunst komen* en *iemand in het gevlj komen*. Deze zin had moeten luiden: ...erop gericht is ten langen leste het intellectuele deel van de natie in het gevlj te komen. (Dus zonder *bij!*)

Modieuze slagen

Ger Zurberg - Enkhuizen

Geheel in harmonie met de toon van het merendeel van de brieven die u ontvangt naar aanleiding van gesignaleerde (vermeende) misstanden in het gebruik van onze taal, zend ik u mijn bijdrage aan de verzameling woorden waarover *ieder* rechtgeaard lid van Onze Taal zijn/haar afschuw dient uit te spreken.

Het gebruik van de woorden (in volgorde van modieuzerigheid, verwerpelijkheid en verloederingsgraad):

- vertaalslag
- bewerkslag

- verwerkslag
- inhaalslag

dient naar mijn idee bij eerste aanhoren veroordeeld te worden met een krachtig en staccato driewerf ‘gat-ver-jak-kie-BAH!’, op straffe van jarenlange zwijgarbeid.

Eventueel is de straf voorwaardelijk op te leggen, met als alternatieve straf een boetedoening naar Japans model: het op scholen of in andere daartoe aangewezen publieke ruimtes hardop voorlezen van dicteezinnen.

Ridicuul sportcommentaar

L.A.M.E. Hustinx - Den Haag

U kijkt naar de tv en u hoort de commentator zeggen: ‘...dan verkrijgt men rotatie door het gyroscopisch effect’. U denkt te kijken naar een cursus van Teleac over ruimtelijke mechanica, maar niets is minder waar. U hoort Hans van Zetten, die tijdens de Olympische Spelen het turnen verslaat.

Dat een commentator uitlegt hoe een en ander in zijn werk gaat, is zijn taak. Als hij dat doet op een overtrokken ‘wetenschappelijke’ manier schiet hij zijn doel echter voorbij en wordt zijn verslag ridicuul.

Wat Van Zetten te berde brengt zijn geen vondsten meer, maar trouvailles. Wat vindt u van de volgende uitspraken:

- Bij het paardspringen: ‘Met een te vlakke hoek komt hij in de landing.’
- Bij de oefeningen op de mat (die hij ‘een toestel’ noemt): ‘De schouders mogen technisch gezien niet vooruitsteken.’ Ook niet-technisch gezien is dit volgens de reglementen niet toegestaan.
- ‘Goed van techniek en amplitude.’ Begrijpt u wel?
- Bij de brug met ongelijke leggers: ‘Zo realiseert zij de lengteas.’ Deze lengteas bezit de atlete al sinds haar geboorte. Wat zij realiseerde was een draaiing om haar lengteas.
- Bij alle toestellen: ‘...zijn (of haar) tweede vluchtfase’, alsof het hier de lancering van een meertrapsraket betreft.

Alles is toerisme

Jan Bruens - Hintham

Zodra veel mensen met hetzelfde doel op pad zijn, belangstelling tonen voor of een bezoek brengen aan iets bijzonders of actueels, dan worden ze in de krant behandeld als een toeristensoort.

Bezoekers van een popconcert heten *poptoeristen*. Is het druk op een meubelboulevard dan wordt er geschreven over *meubeltoerisme*. Nieuwsgierigen die op het Binnenhof staan te wachten op een eventuele kabinetscrisis, zien zich uitgemaakt voor *crisistoeristen*. Zo zou ik nog even kunnen doorgaan: drugstoerisme, criminaliteitstoerisme, benzinetoeisme, tanktoerisme, kooptoerisme, tabakstoerisme,

zuiveltoerisme, walkmantoerisme, rijbewijstoerisme, abortustoerisme, zelfkanttoerisme, ecotoerisme, erfgoedtoerisme, loopgraventoerisme, kerkhofstoerisme.

De treurigste kwam ik tegen in een serieus dagblad: concentratiekamptoerisme.

Zo'n 2000

Ir. B. de Graaf - Bilthoven

Aangespoord door formuleringen in kranteberichten dat de politie ‘nog steeds in het donker tast’, iets ‘een halt moet worden toegeroepen’, het gebouw ‘in de as gelegd werd’, de man ‘de macht over het stuur kwijtraakte’ en de rechercheur ‘het spoor bijster raakte’, is het voor veel mensen blijkbaar nauwelijks een probleem om het onveranderlijk te hebben over *zo'n* 2000 toeschouwers. Dit in plaats van een weelde aan andere mogelijkheden, zoals ‘ongeveer 2000’, ‘zeker 2000’, ‘meer dan 2000’, of zelfs, op het gevaar af dat dit te simpel is, ‘2000’.

Afrikaans in die nuwe Suid-Afrika

D.W. le Roux - direkteur Staatstaaldiens, Pretoria, Suid-Afrika

Nederlands se kleinboetie - Afrikaans - beleef 'n stormagtige tydperk van groot onsekerheid namate Suid-Afrika die na-apartheid-era binnegaan. Met die totstandkoming van die Unie van Suid-Afrika in 1910 is daar in die Grondwet bepaal dat Nederlands en Engels die amptelike tale is, en in 1925 is Afrikaans bygevoeg. (Dit is interessant om daarop te let dat Nederlands nog tot so onlangs as 1984 - voor die inwerking van die huidige Grondwet - formeel 'n amptelike taal van Suid-Afrika was.) Hierdie grondwetlik beskermde posisie wat Afrikaans sedertdien geniet, is tans die onderwerp van indringende debat en groot meningsverskil. Aan die een kant word daar geargumenteer dat Afrikaans sy status as amptelike taal moet behou, en aan die ander kant word aangevoer dat geen taal bo ander tale bevoorreg moet word nie.

Die Regering het reeds etlike kere by monde van die Staatspresident en Kabinetsministers uitdruklik gesê dat Afrikaans 'n amptelike taal moet bly. In Maart 1992 het Nelson Mandela gesê Afrikaans se toekoms is verseker onder 'n ANC-regering. Hy het gesê altesaam 80% van alle swartes praat Afrikaans en jy kan nie die taal van die volk verbied nie.

Die ANC het egter in 'n onlangse dokument te kenne gegee dat daar geen amptelike taal moet wees nie en dat al elf landstale (Afrikaans, Engels en die nege vernaamste Afrikatale) volle erkenning moet ontvang. Dit moet dan aan die staat oorgelaat word om een of meer tale vir spesifieke doeleindes aan te wys waarin die staat met die publiek sal kommunikeer.

• Engels

Daar word algemeen aanvaar dat Engels in die nuwe Suid-Afrika steeds 'n amptelike taal sal wees. Die stryd gaan hoofsaaklik oor die posisie van Afrikaans en die nege belangrikste Afrikatale, wat reeds amptelike status in die verskillende swart 'tuislande' geniet. Die een uiterste sou dus wees dat daar elf amptelike tale vir die hele land moet wees, naamlik Afrikaans, Engels en die nege Afrikatale, wat om praktiese en finansiële redes buite die kwessie is.

Daar word dus ook gedink aan *streektaal*. Benewens die handhawing van die status quo is daar al verskeie ander modelle voorgestel, waaronder die volgende:

- Engels as enigste amptelike taal.
- Engels as amptelike taal op nasionale vlak, met een (of twee) bykomende amptelike tale vir elke streek.
- Engels en Afrikaans as amptelike tale, met 'n bykomende amptelike taal vir elke streek.
- Engels en Afrikaans en 'n Afrikataal as amptelike tale.
- Engels en 'n Afrikataal as amptelike tale, met of sonder bykomende amptelike tale op streekvlak.

• Getalle

Getalle is natuurlik 'n belangrike faktor wat in gedagte gehou moet word in hierdie debat. Die jongste gesaghebbende projeksie toon die volgende: Afrikaans is die derde grootste huistaal in Suid-Afrika, met ongeveer 6 miljoen moedertaalsprekers (15% van die totale bevolking van nagenoeg 39 miljoen). Zulu is die grootste taal (8,6 miljoen of 22%), gevolg deur Xhosa (7 miljoen of 18%). Daarna volg Tswana met 4 miljoen of 10%, en Noord-Sotho en Engels met 3,5 miljoen of 9% elk. (Hierdie syfers sluit die 'tuislande' in.)

Die probleem word vererger deurdat nie een van die tale in Suid-Afrika 'n meerderheidstaal is nie. Volgens statistiese gegewens kan 46% (byna 18 miljoen mense) van die totale bevolking Afrikaans praat en kan 44% (17 miljoen) Engels praat. Daarna kom Zulu met ongeveer 35% en Xhosa met 24%. Ook moet in gedagte gehou word dat meer as 40% van die bevolking nie Afrikaans of Engels magtig is nie. Met die oog op doeltreffende kommunikasie tussen owerheid en onderdaan lyk dit dus nodig dat een of meer Afrikatale ook amptelike tale moet word, hetsy op sentrale of op streekvlak. Die vraag is natuurlik watter taal of tale dit moet wees, en die praktiese aspekte van koste en mannekrag moet steeds voor oë gehou word.

'n Verdere kompliserende faktor is dat die tale nie geografies afgebaken is nie. Afrikaans en Engels word oor feitlik die hele land gebruik, maar die Afrikatale is in aansienlike mate streekgebonde, soos Zulu in Natal en Venda in Noord-Transvaal. In die Witwatersrand-gebied (rondom Johannesburg)

'Afrikaans moet boet vir die sondes van apartheid en moet sy amptelike status prysgee ter wille van nasionale eenheid'

kom al die tale egter deurmekaar voor.

Met die onafhanklikwording van Namibië in 1990 het Afrikaans 'n terugslag gekry deurdat Engels die enigste amptelike taal van daardie land geword het al is dit die huistaal van slegs ongeveer 3% van die bevolking, terwyl Afrikaans die *lingua franca* is.

• Apartheid

'n Argument wat teen Afrikaans gebruik word, is dat dit die taal van die onderdrukker en die taal van apartheid is. Daar is ook 'n houding merkbaar onder sommige Afrikaanssprekendes dat Afrikaans moet boet vir

die sondes van apartheid en dat die taal sy amptelike status moet prysgee ter wille van nasionale eenheid. Daar word egter uit die oog verloor dat Afrikaans ook die eerste bevrydingstaal was (die stryd teen Britse oorheersing), en die rol van Engels as koloniale taal van 1803 tot omstreeks 1950 word gerieflik buite rekening gelaat. Voorts het bykans die helfte Afrikaanssprekendes (die bruinmense) net soos die swartmense onder apartheid gely. Dit is ook so dat Afrikaans die afgelope twee jaar danksy die hervormings van president F.W. de Klerk al in groot mate van hierdie stigma ontslae geraak het en dat daar steeds 'n groot mate van goedgesindheid teenoor Afrikaans onder bruinmense en swartmense is.

Die uitslag van die referendum in Maart 1992, waarin die meerderheid Afrikaanssprekende blankes ten gunste van onderhandeling gestem het, moet beslis ook dien om gevoelens teen Afrikaans te laat afneem. 'n Oorkoepelende liggaam, die Stigting vir Afrikaans, is onlangs in die lewe geroep met die doel om die posisie en gebruik van Afrikaans, 'die vriendelike taal', onder die hele bevolking te bevorder.

Sekere skrywers in Afrikaans, soos prof. Jaap Steyn en prof. F.F. Odendal, beweer dat die taal 'n geweldige terugslag sal kry as hy sy amptelike status sou verloor. Daardeur sal Afrikaans die hoër taalfunksies (wetgewende, uitvoerende en regsprekende gesag) moet inboet en gereduseer word tot 'n huistaal. Ook sy funksies as onderwystaal, wetenskaptaal en kommersiële taal sal in die slag bly. Ander skrywers, soos prof. André P. Brink en prof. Fanie Olivier, voer egter aan dat Afrikaans daardeur juis bevry sal word van die stigma van onderdrukking en bevoordeling, en dus sal groei en vooruitgaan.

Op onderwysgebied ondervind Afrikaans ook probleme. In feitlik alle swart skole is die voertaal Engels vanaf die vyfde skooljaar. Soos in Nederland, gaan hier ook stemme op dat tersiêre onderrig net in Engels moet geskied, bv. aan die Universiteit van Wes-Kaapland. Van die 18 universiteite in die land is 10 Engelstalig, 3 tweetalig en 5 Afrikaanstalig.

● Politieke besluit

Die kwessie van amptelike tale en die posisie van Afrikaans staan dus in die brandpunt en is iets waarvoor daar onderhandel sal moet word wanneer die onderhandelinge oor 'n nuwe grondwet werklik op dreef kom. Onderhandeling impliseer 'n proses van gee en neem, en dit is dus minstens teoreties moontlik dat die amptelike status van Afrikaans ingeboet sal word in ruil vir iets anders. In hierdie stadium is daar nog geen duidelikheid nie, maar die verskillende partye is besig om hulle argumente agtermekaar te kry. Daar is reeds 'n magdom demografiese, sosiolinguistiese en ander gegewens beskikbaar en daar word kort-kort konferensies en simposiums oor taal in die nuwe Suid-Afrika gehou waarop dese en gene hulle mening lug, maar of die politici hulle veel daaraan sal steur, staan te besien. Soos in Namibië sal dit per slot van sake uit en uit 'n politieke besluit wees wat deur politici geneem word.

Er niet uitzien!

Gerrit Lansink - Enschede

Op het menu van de Studio-Sportkantine staat regelmatig een smakelijk germanisme dat ik de lezers van dit blad graag wil opdienen.

Het gerecht vraagt slechts om één ingrediënt: bij de voetbalwedstrijd dient de verslaggever geconfronteerd te worden met een duidelijke beoordelingsfout van een doelman (bijvoorbeeld wanneer de keeper van Oranje bij een corner onder de bal door gaat). Dan komt het, bij voorkeur tijdens de vertraagde herhaling van zo'n laakbaar optreden: 'Van Breukelen ziet er hier niet goed uit!' En daarbij doelt de commentator bepaald niet op het asgrouwe gezicht van de doelwachter in kwestie.

Taboes doorbreken is geen taboe meer

Michael Elias - Amsterdam

In de serie ‘Modern Leven’ van Elsevier stond op 4 mei 1968 een reportage over ‘Verdwenen taboes’. VVD-kopstuk Harm van Riel vond: ‘Zonder taboes kan een samenleving niet bestaan.’ Terzelfder tijd vertolkte Kees van Iersel, artistiek leider van het ‘taboesbrekende’ toneelgezelschap Studio een heel andere mening: in zijn beroep zag hij binnenkort de tijd aanbreken ‘dat acteurs en actrices geheel naakt optreden’.

● **Betekenis verschoven**

De verschillen in benadering van de twee geïnterviewden zijn karakteristiek voor de betekenis en het gebruik van het woord *taboe* in die tijd: het doorbreken van een taboe was voorbehouden aan kunstenaars en schrijvers. De indruk bestaat dat daar de laatste tien jaar verandering in is gekomen. Wie Nederlandse kranten opslaat uit 1984 en leest wat er indertijd geschreven werd over het optreden van minister Onno Ruding, kan het verschil zien. Er werd een taboe doorbroken toen de minister zei: ‘Werklozen doen onvoldoende moeite een baan te zoeken’, met de toevoeging dat ze liever bij tante Truus bleven zitten. Velen vielen hem aan: ‘Ik vind het een smeerlap’, schreef Stoker in de Volkskrant. Er ontstond een ‘Tante Truus-affaire’.

Waarom verdedigde Ruding zich niet met te wijzen op het taboe dat hij had doorbroken? Wie nu gezag draagt of tot het establishment behoort, doet het anders. Impopulaire maatregelen, om het even of ze van links of rechts komen, gaan steevast vergezeld van een ernstig gezicht dat de deugd van openheid uitstraalt en uitspreekt dat wij ermee gediend zijn ‘om de zaak niet onder tafel te houden’, maar om, jawel, het taboe dat rust op het ter sprake brengen van misbruik door bepaalde groeperingen te doorbreken. Vandaar onze maatregelen. Dat in de jaren negentig Van Riels latere geestverwant Bolkestein zou gaan zeggen dat taboes doorbroken moeten worden, was vanuit de toenmalige gebruikswaarde van het woord ondenkbaar. Ook al had Van Riel gelijksoortige opvattingen gehuldigd over de plaats van allochtonen in de samenleving, hij zou vermoedelijk andere woorden gekozen hebben.

‘Ook een begrijpelijk taboe is een taboe’, schreef Heldring in zijn krant, waarmee hij te kennen gaf hoe negatief de gevoelswaarde van het woord is. De positieve lading die het doorbreken van een taboe vroeger in be-

‘Zien’ als taboewoord

Jac Aarts - redacteur/tekstschrijver, Maastricht

In het oktobernummer van Onze Taal besteedt Marlies Philippa in haar rubriek ‘Van woord tot woord’ aandacht aan nieuwe afscheidsformules als ‘zie je’ en ‘ik zie je

(nog wel)' die het Nederlands binnendringen. Een zoals altijd heel interessant betoog, maar de erbij geplaatste illustratie van de hand van Leo Immerzeel voegt er een nieuw element aan toe: het gebruik van deze woorden door blinden. De tekening laat er geen misverstand over bestaan dat twee blinde mensen, voorzien van zwarte bril, stok en geleidehond, met deze woorden afscheid nemen. Een erbij staande man is tot zijn stomme verbazing getuige van dit tafereel.

Ha ha ha, wat leuk? Nou nee. Ook in kringen van blinden en slechtzienden is het namelijk heel normaal om uitdrukkingen met woorden als *zien* en *kijken* te gebruiken. En waarom ook niet? Zienden hebben natuurlijk niet het recht om bepaalde woorden alleen voor zichzelf te reserveren. Wel kunnen deze woorden, als visueel gehandicapten ze gebruiken, soms slaan op een specifieke manier van zien: voelen, betasten, horen. De context maakt wel duidelijk wat er bedoeld wordt. 'Ik heb dat boek gelezen' kan betekenen dat men van dit boek in braille-vorm of als gesproken lectuur (cassette) heeft kennis genomen; zo kan men ook een beeld 'zien' (betasten), een krant 'lezen' (op een cassetteband beluisteren) of een toneelstuk 'zien' (horen).

Vele mensen durven in het contact met blinden en slechtzienden woorden als *kijken* en *zien* niet te gebruiken. Ze schamen zich dan als zo'n woord ze per ongeluk toch ontglipt. In het boekje *Niet zo maar zo* spreekt Herman van Dyck, zelf ook blind, zelfs van 'taboe-woorden'. Voor schaamte is geen reden. Met medelijden in deze vorm, hoe goedbedoeld ook, is de blinde of slechtziende niet gebaat.

[Vervolg Taboes doorbreken is geen taboe meer]

perkte kring had, is algemeen geworden. Ook in de Viva wordt een lezer inmiddels geïnformeerd over hoe erg sommige taboes zijn, en schrijven mensen in de Help-rubriek over het opgewonden raken door borstvoeding, regelmatige winkeldiefstal en sero-positief vrijen zonder condoom. Viva antwoordt hoe je daar onbevangen mee om dient te gaan.

• Taboe in Van Dale

Een vergelijking van de laatste edities van Van Dale met die van 1961 (achtste druk) leert dat de lemmata bij *taboe* veel langer zijn geworden: van acht regels voor *taboe* en drie voor de enige samenstelling *taboevoorstelling* naar totaal 25 in de recent verschenen twaalfde druk, met *taboeëren*, *taboeïseren*, *taboe-onderwerp*, *taboesfeer*, *taboevoorstelling* en *taboewoord*. Aan de uitdrukking ‘een taboe *schenden*’ is het werkwoord *doorbreken* toegevoegd. Onder het bijvoeglijk naamwoord staat als eerste, eigenlijke, betekenis: ‘niet aangeraakt mogende worden, onschendbaar’. Als tweede (figuurlijke) betekenis: ‘waarover volgens de sociale conventie niet gesproken mag worden’. Misschien dat het steeds meer naar voren treden van deze laatste betekenis een tweede verandering in de gebruikswaarde van *taboe* te zien geeft. In 1991 stond er een interview in de krant met de chef van de afdeling kinder- en zedenpolitie in Utrecht, G. Acton, die, sprekend over de waarde die er moet worden gehecht aan de groeiende stroom aanmeldingen van kindermishandeling, zei: ‘Seksuele kindermishandeling en incest zijn uit de taboesfeer gehaald.’

Maar incest is toch hét taboe? Er zijn encyclopedieën die onder het trefwoord *taboe* zelfs geen tekst geven, maar alleen de verwijzing: zie incest. Mevrouw Acton bedoelde uiteraard: het praten erover. Dát taboe kan *doorbroken* worden; het incesttaboe wordt *geschonden*. Het verschil geeft de spanning aan die er in deze context bestaat tussen het taboe op handelingen en woorden.

Van M. Elias verscheen *Taboe in taal* (Utrecht: Kosmos, 1992).

Van onbegrensd belang

De stand van het onderwijs Nederlands in Nederland en Vlaanderen

Huib van den Bergh (vakgroep Nederlands Universiteit Utrecht) en Gert Rijlaarsdam (Instituut voor lerarenopleiding, Universiteit van Amsterdam)

Ruim drie jaar geleden begon de Taakgroep Nederlands, onder leiding van prof. dr. Ten Brinke, aan haar taak. In opdracht van de Taalunie moest zij een rapport schrijven voor het beleid met betrekking tot het onderwijs Nederlands. De Taakgroep moest nagaan of er redenen zijn om bezorgd te zijn over het niveau van het onderwijs. Zijn de

opbrengsten in overeenstemming met de doelstellingen? Op welke punten moet het onderwijs verbeterd worden? Welke maatregelen moet de overheid nemen om de gewenste kwaliteitsverbetering te bereiken?

Met het eindrapport* kwam de Taakgroep precies op tijd. Zo bleek vlak na het verschijnen van het rapport dat de leesvaardigheid van leerlingen in de vijfde groep van het basisonderwijs te wensen overlaat. Bij een internationale vergelijking van de leesvaardigheid van leerlingen bleek Nederland zelfs bijna een derdewereldland. Er valt dus wel iets te verbeteren.

De Taakgroep heeft zich drie vragen gesteld:

- Welke doelstellingen willen we met het onderwijs in het Nederlands bereiken?
- Welk niveau wordt tegenwoordig bereikt?
- Wat gebeurt er in de praktijk?

• Kennen en kunnen

Allereerst zag de Taakgroep zich gesteld voor de vraag: wat moeten leerlingen eigenlijk leren? Er kan immers niet zonder meer een oordeel gegeven worden over de vaardigheden van de leerlingen. Eerst moet worden nagegaan wat we met het onderwijs willen bereiken: wat moeten leerlingen op een bepaald moment kennen en kunnen? Het verschil tussen het bereikte niveau en de geformuleerde doelstellingen is de basis voor de waardering van de prestaties. Vandaar dat de Taakgroep begint met het formuleren van de volgende algemene doelstelling voor het onderwijs in

het Nederlands: ‘een beheersing van de taalvaardigheid in het Nederlands die voldoende is voor individuele ontplooiing en voor een volwaardige deelname aan het maatschappelijke leven. Naast en mede ten dienste van de taalvaardigheid vormen kennis en inzicht in de literatuur, het taalgebruik en het taalsysteem belangrijke streefdoelstellingen van het onderwijs Nederlands.’

Het kernbegrip in deze doelstelling is ‘volwaardige deelname’. Volgens de Taakgroep wordt hiermee enerzijds verwezen naar een voor alle leerlingen geldend minimaal beheersingsniveau, anderzijds wordt aangegeven dat indien mogelijk naar een hoger beheersingsniveau gestreefd moet worden. Helaas heb je aan zo'n algemeen geformuleerde doelstelling niets. Nodig is specificatie: op verschillende onderwijsniveaus gelden voor verschillende vakonderdelen verschillende doelstellingen. De Taakgroep beperkt zich tot het noemen van doelstellingen voor het middelbaar onderwijs en baseert zich daarvoor op de doelstellingen van een andere commissie Ten Brinke, namelijk die voor de Basisvorming (zie het kader). Hoe mooi deze misschien ook klinken op papier, ze behoeven enerzijds nog verdere concretisering en zijn anderzijds ‘ietwat’ hoog gegrepen voor derdeklassers in het voortgezet onderwijs. Zelfs voor volwassenen zijn deze doelstellingen niet altijd haalbaar. Wie heeft niet de ervaring dat een probleem niet direct doorzien wordt, dat de gedachten nog niet geheel uitgekristalliseerd zijn, dat de interpretatie niet correct blijkt, of dat een gesprek niet verloopt zoals gewenst? Leerlingen in het voortgezet onderwijs moeten aan al deze - en nog meer - doelstellingen voldoen. Uit onderzoek blijkt dat dit dan ook niet geheel probleemloos is.

● Prestaties

Gelukkig staat de doelstellingendiscussie niet centraal in de opdracht van de Taakgroep. Het gaat in eerste instantie immers om de waardering van de prestaties. De Taakgroep gaat vooral in op de prestaties voor het vak Nederlands van leerlingen in de achtste groep van het basisonderwijs en de derde klas van het voortgezet onderwijs in Nederland. In Vlaanderen waren geen harde gegevens omtrent het prestatieniveau bekend. Daarom heeft de Taakgroep hier een onderzoek naar laten uitvoeren. Het blijkt dat de prestaties in beide landen (voor de onderzochte vakonderdelen lezen en schrijven) nauwelijks voor elkaar onderdoen. Helaas onderbouwt de Taakgroep deze interessante conclusie onvoldoende met onderzoeksgegevens.

Nu is een beschrijving van het prestatieniveau voor het onderkennen van (eventuele) knelpunten nauwelijks van belang. Het gaat niet om de prestaties zelf, maar om de waardering van de prestaties. Leveren de leerlingen een voldoende of een onvoldoende prestatie? Bij de beantwoording van deze vraag baseert de Taakgroep zich op de conclusies van diverse onderzoekers: vooral bij het lezen van argumentatieve teksten, het schrijven en het spreken blijkt het niveau van beheersing te laag.

De aanpak van de Taakgroep schiet op een belangrijk punt te kort. De interpretatie en waardering van het prestatieniveau dient te geschieden in het licht van hetgeen men met het onderwijs wil bereiken. Dat wil zeggen: de prestaties moeten worden

afgezet tegen de eerder geformuleerde doelstellingen. Alleen als de doelstellingen niet gehaald worden, is er sprake van een knelpunt. De Taakgroep laat deze koppeling na: zij blijft stilstaan bij de waardering die de onderzoekers aan de prestaties geven, en kan dus niets zeggen over (eventuele) tekorten of knelpunten in het licht van de *eigen* doelstellingen.

● **Volstrekt onhaalbaar**

Waarom evalueert de Taakgroep de prestaties niet ten opzichte van de eigen doelstellingen? De reden hiervoor is eenvoudig: de doelstellingen zijn volstrekt onhaalbaar! Uit onderzoek bleek dat alleen al voor het onderdeel schrijven ruim 99% van de derdeklassers in het voortgezet onderwijs zou zakken; slechts een op de duizend derdeklassers schrijft een sollicitatiebrief die zowel qua inhoud als door het ontbreken van spel- en interpunctiefouten als adequaat kan worden geclassificeerd; ruim een kwart van de derdeklassers slaagt er niet in om bruikbare aantekeningen te maken bij een telefoongesprek (doelstelling 4) en meer dan een vijfde deel van de derdeklassers heeft veel moeite met het vragen naar de juiste informatie (doelstelling 8), om maar enkele problemen te noemen. Als we bedenken dat leerlingen aan de minimumeisen voor alle doelstellingen moeten voldoen, kan men

Het onderwijs Nederlands heeft een voldoende spreek-, luister-, schrijf- en leesvaardigheid tot doel voor:

- **het gebruik van verschillende taal- en tekstvormen, zoals:**

1. het voeren van informele en formele (twee)gesprekken;
2. het aanhoren van lange(re) monologen;
3. het lezen en invullen van eenvoudige en complexe formulieren;
4. het maken en uitwerken van aantekeningen;
5. het lezen en schrijven van korte en lange(re) teksten;

- *het gebruik van verschillende taalfuncties, zoals:*

6. het uitdrukken van gevoelens;
7. het ontwikkelen en formuleren van eigen gedachten;
8. het vragen om en overbrengen van informatie;
9. het geven of opvolgen van opdrachten en instructies;
10. het interpreteren, analyseren en evalueren van informatie;
11. het interpreteren, analyseren, evalueren en formuleren van argumentatie;
12. het gebruik van poëtische of literaire taal;

- **hetgeen de beschikking over uiteenlopende kennis, vaardigheden en strategieën veronderstelt, zoals:**

13. (analytische) vaardigheden om problemen te onderkennen en in hun onderdelen te doorzien, te ordenen en te beschrijven;
14. (synthetische) vaardigheden om bereikte inzichten weer tot een samenhangend en zinvol geheel te integreren;
15. (evaluatieve) vaardigheden om informatie en problemen met logische discipline kritisch te beschrijven;

16. (stilistische) vaardigheden om door parafrase, samenvatting of analyse verwerkte informatie in eigen woorden weer te geven; (...)

‘In het voortgezet onderwijs wordt verhoudingsgewijs meer tijd besteed aan schrijven en spreken, hetgeen ten koste gaat van spelling en grammatica’

zich voorstellen welke desastreuze gevolgen een vergelijking van de prestaties met de doelstellingen die de Taakgroep voorstaat, zou hebben.

Het verband tussen de eerste twee delen van het rapport is dus zoek.

Daardoor kan de Taakgroep niet voldoen aan een van haar opdrachten: het identificeren van knelpunten. Het gevolg daarvan is dat ook de andere opdrachten - die gebaseerd zijn op deze identificatie - als niet vervuld moeten worden beschouwd.

● **Het onderwijs in de praktijk**

Bij de beschrijving van de praktijk van het onderwijs in het Nederlands gaat de Taakgroep eerst in op de officiële lestijd. Het blijkt dat er in zowel Nederland als Vlaanderen in het basisonderwijs meer tijd aan Nederlands besteed wordt dan in het voortgezet onderwijs. In de hoogste klas van het basisonderwijs is de verdeling van de lestijd over de verschillende vakonderdelen in Nederland nagenoeg hetzelfde als in Vlaanderen: taalbeschouwing (goeddeels traditionele grammatica) en lezen nemen ruim de helft van de beschikbare lestijd in beslag, voor spelling wordt een vijfde deel gereserveerd, voor schrijven eentiende; spreken, luisteren en andere zaken komen er met in totaal zo'n 15% lestijd bekaaid af. In het voortgezet onderwijs wordt verhoudingsgewijs meer tijd besteed aan schrijven en spreken, hetgeen ten koste gaat van spelling en grammatica.

De Taakgroep staat opmerkelijk lang stil bij de gehanteerde taalmethoden. Zij meent dat er in methoden (o.a.) te veel aandacht aan spelling en grammatica wordt besteed en (o.a.) te weinig aan stellen en mondelinge taalvaardigheden en grammatica in brede zin. Verder laten handleidingen vakdidactisch en vakinhoudelijk te wensen over, en is er in de methoden geen goede overgang tussen basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Evenmin is er een goede aansluiting tussen methoden en datgene wat leerlingen buiten school nodig hebben. Over de waarde die we aan deze lijst met knelpunten moeten toekennen, is de Taakgroep duidelijk wanneer zij zegt dat ‘de keuze van de gehanteerde methoden minder invloed heeft op de prestaties van leerlingen dan veelal wordt aangenomen’. Dat wil zeggen: of een docent nu werkt met methode X of met methode Y, dat is niet van invloed op de prestaties van de leerlingen.

● **Aanbevelingen**

Alhoewel de aanbevelingen van de Taakgroep dus niet gebaseerd zijn op een stevig fundament, waren we daarin toch het meest geïnteresseerd. De diverse aanbevelingen voor commissies, samenwerkingsverbanden of coördinatie-organen laten we hier voor wat ze zijn; we beperken ons tot twee inhoudelijke aanbevelingen.

De Taakgroep pleit voor een praktische invulling van (de al eerder genoemde) doelstellingen voor de basisvorming. Zij verliest daarbij uit het oog dat deze in de praktijk volstrekt onhaalbaar zijn gebleken. Bovendien zijn de verschillen tussen leerlingen zo groot dat het de vraag is in hoeverre het wenselijk is om dergelijke minimum-streefdoelen te formuleren. Immers, de ene leerling heeft dit niveau al aan het eind van het basisonderwijs bereikt, terwijl een andere er nooit aan zal kunnen voldoen.

Ook pleit de Taakgroep voor de bevordering van de ontwikkeling van goede leermiddelen. Dit doet vreemd aan: had de Taakgroep niet zelf geconcludeerd dat leermiddelen geen effect op leerprestaties hebben? En deugt de bewijsvoering wel? De Taakgroep doet twee observaties: uit verschillende studies blijkt dat de prestaties (op bepaalde onderdelen) onvoldoende zijn, én naar de mening van deskundigen zijn de methoden (op onderdelen) ontoereikend. Tussen deze beide observaties veronderstelt de Taakgroep nu een oorzakelijk verband. Dit is te gek voor woorden. Dat is zoiets als: in de zomer verdrinken veel mensen, en in de zomer worden er veel ijsjes gegeten. Dus: als we de verkoop van ijsjes verbieden, dan zal ook het aantal verdrinkingsgevallen afnemen.

Over de andere aanbevelingen kunnen ook dergelijke opmerkingen gemaakt worden: onderzoek en ontwikkelingswerk moet verricht worden op het gebied van effectieve en uitvoerbare didactieken (inclusief leermiddelen en methoden); er is onderzoek nodig naar de tijd- en energie-investering van de docent Nederlands; er is onderzoek nodig naar wat er in de verschillende schooltypen en leerjaren aan lestijd nodig is voor het verkrijgen van bevredigende leeropbrengsten, enz. Is er een Taakgroep bestaande uit achttien personen nodig om dergelijke aanbevelingen te doen?

Concluderend: (1) de vraag of de opbrengsten van het onderwijs in overeenstemming zijn met de doelstellingen, is niet beantwoord; (2) er kan dus geen antwoord gegeven worden op de vraag of er zich knelpunten voordoen; (3) de aanbevelingen die hierop gebaseerd zijn, missen derhalve elke fundering.

Tot slot willen wij de lezer een van de ‘prangende’ vragen van de Taakgroep niet onthouden, namelijk de vraag naar de juiste benaming van het object van rapportage: onderwijs *van het* Nederlands, onderwijs *in het* Nederlands of onderwijs Nederlands? Ons ontgaat het belang van dit woordgegochel. Noch voor het beleid, noch voor het onderwijs in de klas maakt het iets uit of de Taakgroep kiest voor *van* dan wel *in*, of voor een omschrijving zonder lidwoord. Wie wel het belang van deze ivoren-toren-discussie inziet, mag het zeggen.

Eindnoten:

- * *Van onbegrensde belang: de stand van het onderwijs Nederlands in Nederland en Vlaanderen*, Voorzeten 37, Nederlandse Taalunie

‘Je begrijpt me gewoon niet’

Taalgebruik van mannen en vrouwen

Jannemieke van de Gein - universitair docent taalbeheersing, vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Leiden

Hoe verschillend ze verder ook zijn, één ding hebben alle vrouwen gemeen: allemaal hebben ze ten minste één keer in hun leven tegen een mannelijke partner dezelfde verzuchting geslaakt: ‘Je begrijpt me gewoon niet.’ Deborah Tannen, een Amerikaanse sociolinguïste, gepokt en gemazeld in het onderzoek naar dagelijks taalgebruik, wijdde een boek aan deze Gezamenlijke Grote Vrouwenzucht en moet daarmee aan een diepgevoelde behoefte voldaan hebben: alleen de Nederlandse vertaling, toch royaal 300 pagina's dik, beleefde in anderhalf jaar al zeven drukken.

Tannen ontvouwt in *Je begrijpt me gewoon niet* haar visie op wat zij ‘het misverstand’ tussen vrouwen en mannen noemt. Centraal in haar visie is de stelling dat de sociale werkelijkheid van vrouwen verschilt van die van mannen. Vrouwen, aldus Tannen, ervaren de wereld als een netwerk van verbindingen waarin betrokkenheid en onderlinge afhankelijkheid vanzelf spreken, terwijl mannen in een hiërarchisch geordende wereld leven die onafhankelijk en autonoom optreden noodzakelijk maakt. De verschillende wijze waarop mannen en vrouwen de werkelijkheid ervaren, bepaalt ook, nog steeds aldus Tannen, hoe zij met elkaar praten en hoe zij de ander als gesprekspartner beoordelen.

• Botte mannen

Tannen probeert deze visie niet alleen aannemelijk te maken door uit een keur van onderzoek te citeren, maar ook, en dat is waarschijnlijk de grote aantrekkingskracht van het boek, door uitbundig voorbeelden uit het dagelijks leven te presenteren. Bijvoorbeeld: een man en een vrouw zitten in de auto. Zegt de vrouw: ‘Heb jij zin om te stoppen om iets te drinken?’ ‘Nee’, zegt haar man, en hij rijdt door. Zij is geïrriteerd: ze wilde toch gewoon wat drinken! En hij achteraf kregel: waarom zegt ze dat dan niet? Of: Nathan ergert zich aan zijn vriendin Diana, die hem voortdurend loopt te commanderen door altijd maar ‘laten we dit...’ en ‘laten we dat...’ te zeggen. Diana begrijpt zijn irritatie niet: zij doet toch gewoon een voorstel?

Zulk wederzijds ongenoegen over het gedrag van de ander verklaart Tannen door te verwijzen naar de verschillen in de leefwereld van mannen en vrouwen. Vrouwen kleden hun verzoeken en initiatieven niet alleen in als voorstellen, het zijn ook werkelijk voorstellen. Dat geeft, in de belevingswereld van vrouwen, de gesprekspartner de mogelijkheid ermee in te stemmen of een alternatief voorstel te doen, waarover dan weer ‘onderhandeld’ kan worden. En nogal wiesdes dat mannen bot of geërgerd op die voorstellen reageren. In de competitieve en hiërarchische mannenwereld, weet Tannen, is zo'n onderhandeling taboe. Na een ‘gevecht om het

leiderschap' hakt er daar één, autonoom, de knoop door; daar neemt er één een beslissing, onafhankelijk van de ander. Zo wordt zijn wil vanzelf wet.

Ook luistergedrag geeft aanleiding tot misverstanden. Mannen, zo stelt Tannen, geloven niet dat vrouwen goed naar hen luisteren. Vrouwen vallen immers voortdurend in en vullen aan, en ze zeggen steeds 'jaja... neenee... jajaja'. Ze praten er eigenlijk gewoon doorheen. Voor vrouwen een vanzelfsprekend blijk van betrokkenheid, voor mannen een agressief vertoon van autonomie dat (verbaal) bedwongen moet worden.

Tannen constateert ook dat vrouwen op hun beurt over mannen hun beklag doen: die zijn zo stil als je ze wat vertelt, die zitten kennelijk gewoon aan andere dingen te denken, die luisteren helemaal niet. En weer levert Tannens 'twee-wereldentheorie' de verklaring: vrouwen verwachten blijken van betrokkenheid, maar krijgen die van mannen niet; die 'vallen' iemand alleen maar 'in de rede' als daar een goede aanleiding toe is.

Overigens is juist dat vrouwelijke betrokkenheidssignaal, dat eeuwige ja...ja...ja... en nee...nee...nee, er volgens Tannen mede de reden van dat mannen vrouwen onberekenbaar

vinden. Immers: die zeggen wel ja...ja, maar blijken het dan naderhand helemaal niet met je eens te zijn!

• Feest der herkenning

Deze voorbeelden, een vrij willekeurige greep uit de talloze die Tannen geeft, laten al zien dat het in *Je begrijpt me gewoon niet* om méér gaat dan om concreet taalgebruik alleen. En misschien gaat het in het boek wel helemaal niet in de eerste plaats om taalgebruik. Om dat te illustreren nog een paar voorbeelden van verschijnselen die met Tannens theorie allemaal haarfijn te verklaren zijn. Harold, die met Sybil op weg is naar een feestje, weet zeker dat het adres dat ze zoeken ‘hier ergens’ moet zijn. En ook al rijden ze nu al een half uur rondjes, hij verdomt het om de weg te vragen. Mannen vragen niet om hulp, verklaart Tannen, dat is hun eer te na.

Een ander voorbeeld. Vrouwen zijn geneigd almaar excuses te maken, hoewel ze daarmee niets anders bedoelen dan betrokkenheid te tonen. Hun mannelijke gesprekspartners vatten die excuses wél letterlijk op, en merken vervolgens op dat die excuses echt niet nodig zijn. Zo klimt een man moeiteloos twee trapjes hoger dan zijn gesprekspartner: niet alleen krijgt hij excuses aangeboden (nooit weg in een hiërarchisch geordende samenleving), hij dient je de genadeslag toe door ook nog eens blijk te geven van zijn goedertierenheid.

En zo gaat het maar door! Wat te denken van de vrouw die tegen haar chef zegt dat ze kwaad op hem is, en die hem ook vertelt waarom, zich dan realiseert dat ze hem staat te vernederen en hem tot twee keer toe haar excuses aanbiedt? En wat te denken van de chef die die excuses minzaam accepteert? En welke vrouw heeft niet ooit meegemaakt dat ze een gesprek met een man voerde dat zonder aanwijsbare oorzaak zomaar in een soort lezing van hem aan haar veranderde?

Ook zonder dat lezers nu bij elk nieuw voorbeeld weer een particulier feestje der herkenning vieren, is wel duidelijk dat Tannen haar materiaal uit de praktijk van alledag haalt (het verhaal gaat dat ze met een recordertje opstaat en naar bed gaat) en dat ieder er wel iets van zijn gading in vindt. Betreft het niet jezelf, of je eigen partner, dan toch ten minste een vriendin en haar vrijer, of een collega, of je goede

oude vader. Geen enkele gesprekssituatie, geen enkele sociale context lijkt te worden vergeten. Er is aandacht voor jong en oud, wit en zwart, homo en hetero, publiek en privé, kenus en janjurken, leken en experts, feiten en verzinsels, dubbele standaards, Ienen Dales en Hanja's Maij-Weggen. Voeg daarbij de aanzienlijke hoeveelheid resultaten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek die Tannen in *Je begrijpt me gewoon niet* aanhaalt, en de boodschap wordt bijna irritant van onontkoombaarheid: mannen zijn echt anders dan vrouwen!

• Infantiele heilsboodschap

Tannen heeft met haar boek niet alleen duidelijk willen maken dat veel vrouwen het gevoel hebben dat ze niet begrepen worden door de man (of mannen) in hun leven, maar ook waardoor dat komt. Ze heeft dat onbehagen van de vrouw tamelijk treffend verwoord. Ze heeft ook geprobeerd duidelijk te maken hoe het komt dat zoveel mannen het gevoel hebben dat ze niet begrepen worden door de vrouw (of vrouwen) in hun leven. Wat Tannen het liefst wil, is begrip kweken. Ze laat, direct in het eerste hoofdstuk al, zien hoe weldadig dat was in haar eigen situatie. Hoewel ze nu getrouwd is met een man die ze als haar 'partner en vriend' beschouwt, was ze toch vaak oprecht verbaasd over zijn doen en denken, en dat vond ze eerst verontrustend. Nu niet meer: dankzij haar twee-wereldentheorie begrijpt zij hem. En hij haar.

Allicht dat deze infantiele heilsboodschap veler haren te berge doet rijzen. Allicht dat zo'n ongevaarlijke benadering van de man-vrouwkwestie makkelijk haar weg vindt naar duizenden, over de hele wereld waarschijnlijk zelfs miljoenen huishoudens. Allicht dat feministische onderzoekers op hun achterste benen staan nu het wezenlijkste vraagstuk (wie heeft het eigenlijk voor het zeggen?) niet eens ter sprake komt. Maar neemt dat iets weg van het plezier dat je beleeft aan het lezen van het proza van deze spraakwaterval?

Wie Engels leest, doet er overigens verstandig aan de oorspronkelijke versie van het boek aan te schaffen (inmiddels ook in paperback leverbaar). Tannens taalgebruik is zonder meer toegankelijk, ze is humoristisch en haar schrijfstijl is sprankelend. Veel hiervan gaat naar mijn smaak verloren in de vertaling, die bij vlagen onnodig harkerig is en hier en daar ook storend onnauwkeurig, of zelfs onjuist. Dat staat een goed begrip van de boodschap niet werkelijk in de weg, maar doet natuurlijk wel af aan iets heel wezenlijks: dat hier een aanstekelijke kletskaus aan het woord is die goed vertellen kan.

Tannen, D. (1991) *Je begrijpt me gewoon niet. Hoe mannen en vrouwen met elkaar praten*. Amsterdam: Prometheus (*You just don't understand. Women and men in conversation*. New York: William Morrow & Co.)

De leek en het nominale compositum

Harry Cohen - Brussel

Niet alleen advocaten interesseren zich voor juridische kwesties, en ook wie geen dokter is, kan belangstelling hebben voor bepaalde medische problemen. Zo is het ook met taal. Al zijn we in de eerste plaats gebruikers, af en toe willen we taal ook eens zien als een voorwerp van onderzoek en studie. Onze Taal zal daarom zo nu en dan de aandacht vestigen op publikaties die niet voor leken bedoeld zijn, maar hen misschien toch interesseren.

In een gezelschap van vertalers beweerde een Italiaan onlangs dat Nederlands maar een armoedig taaltje is. Als voorbeeld gaf hij het woord *afwaswater*. Daarmee duiden Nederlanders zowel het frisse sopje aan waarmee ze het vaatwerk te lijf gaan als het lauwe drab dat na die operatie overblijft. Zo'n dubbele betekenis kan tot verwarring leiden, bijvoorbeeld in een zinsnede als 'zo helder als afwaswater'. Italianen onderscheiden in dit geval 'acqua da lavare' (water om mee te wassen) en 'acqua di lavare' (water van het wassen), en met dat ene lettertje verschil is alle dubbelzinnigheid de wereld uit. In het Italiaans krijgen nieuwe dingen en begrippen heel vaak zo'n naam in de vorm van een korte omschrijving, terwijl we in het Nederlands eerder neigen tot een samenstelling (twee of meer bestaande woorden aaneengeschreven, eventueel verbonden door koppeltekens of tussenletters).

• Bekendste functie

Een samenstelling is compacter dan een omschrijving, maar verschaft, zoals uit bovenstaande anekdote blijkt, soms minder informatie. Dit verschijnsel komt aan de orde in het tot een boek* omgewerkte proefschrift van de Gentse wetenschappelijk assistent Johan de Caluwe, waarin de eigenschappen van Nederlandse samenstellingen worden onderzocht. Dit proefschrift werd in 1990 bekroond met de achtjaarlijkse 'Prijs voor Taalkunde'. De Caluwe beschrijft niet alle samenstellingen:

Johan de Caluwe (Aalst, 1960) studeerde Germaanse filologie aan de Rijksuniversiteit van Gent, waar hij in 1988 promoveerde. Sinds 1989 werkt hij daar in de functie van assistent bij de Vakgroep Nederlandse Taalkunde.

De Caluwe schreef veel artikelen op het gebied van woordvorming, benoeming en betekenis, maar ook over reclametaal en de taal van de Golfoorlog. Hij is medeorganisator van de Morfologiedagen te Gent, en is onder meer redacteur van het tijdschrift *Dokumentaal* en lid van de Redactieraad van de ANS.

geen werkwoorden of bijvoeglijke naamwoorden, alleen zelfstandige naamwoorden. Niet alle samengestelde zelfstandige naamwoorden: alleen die met het patroon [zelfstandig naamwoord + zelfstandig naamwoord] of [werkwoordsvorm + zelfstandig

naamwoord], zoals *ozonlaag* en *draagmoeder*. Niet alle woorden met een van deze beide patronen, maar alleen die waarin een kerndeel (*-laag, -moeder*) en een toegevoegd deel (*ozon-, draag-*) te onderscheiden zijn. Dus niet die waarin de samenstellende delen gelijkwaardig zijn, zoals in *priester-arbeider*.

Welke functies vervullen samenstellingen als *ozonlaag* en *draagmoeder* in ons taalleven? Er is één functie waarmee elke taalgebruiker vertrouwd is. Wanneer we niet over alle sigaretten ter wereld willen spreken, maar over een welbepaald deel daarvan, kunnen we het woord *sigaret* verbinden met een ander woord dat naar die bijzondere soort verwijst: *filtersigaret*. De verwijzing geschiedt hier door het noemen van een belangrijk kenmerk van de subcategorie (*filter-*). We kunnen ons echter ook van een vergelijking bedienen (*vlinderdasje*) of een beroep doen op de wereldkennis van onze gesprekspartner (*schuttingwoord*). In al deze gevallen heeft de samenstelling een *subcategorienoemende* functie.

● Verrassend procédé

In sommige samenstellingen verwijst het toegevoegde deel echter naar een eigenschap die geheel vreemd is aan het object dat in het kerndeel wordt aangeduid. Als we het erover eens

‘De lezer moet erop voorbereid zijn dat het hier niet gaat om een praatje voor leken’

zijn dat het begrip ‘schip’ altijd iets met water te maken heeft, is de term *luchtschip* op het eerste gezicht nonsens. In werkelijkheid gaat het om een verrassende manier om nieuwe verschijnselen te benoemen. Van ‘schip’ blijft het element ‘transportmiddel’ behouden, maar het element ‘water’ wordt genegeerd en zelfs vervangen door iets wat daarmee in tegenspraak is. Hier is kennelijk geen

sprake van een subcategorie, maar van een geheel nieuwe categorie. We zien deze techniek opnieuw toegepast in *ruimteschip* en verder ook in woorden als *handschoen*, *rolschaats*, *vruchtvlees*, *seksbom*, *zonnebad*, *prikpil*, *lichtsluis*, *vingerhoed*, *zeehond*. Deze tamelijk onbekende functie heet de *categorienoemende* functie.

De Caluwe vermeldt nog twee andere functies. De ene zien we in woorden als *Bijmerbajes* en *Telegraaflezer*.

Daarmee duiden we één enkel exemplaar of een lid van een beperkte groep aan. Zulke woorden beginnen meestal met een eigennaam. (Dit is evenwel geen kenmerkende eigenschap: *dieselmotor*, *jobsgeduld* en *achillespees* behoren niet tot deze soort.) Hun functie wordt *identificerend* genoemd.

De andere functie zien we in *huwelijksbootje* en *levensweg*, die evenmin iets met een (sub)categorie uitstaande hebben. Ze worden gevormd om dingen die al een naam hadden, eens in een nieuw licht te plaatsen. Zij vervullen een *beeldende* functie. Voor beide functies geldt dat het om gelegenheidscreaties gaat, waarvan slechts enkele het woordenboek halen.

De onderscheidingen tussen de vier functies zijn niet zo scherp als de systematicus graag zou willen. Voor de een gaat het bij *Hitchcock-films* om de identificerende functie, bij de ander is er al sprake van een subcategorie. Ander voorbeeld: een bank is van huis uit een financiële instelling. Subcategorieën: *spaarbank*, *landbouwbank*, enz. Via het procédé zoals hierboven bij *luchtschip* is beschreven, kwam het tot *bloedbank*. Geleidelijk is ‘bank’ zo een instelling geworden waar iets (niet per se geld) tijdelijk wordt ondergebracht. Tegenwoordig spreken we van *plasmabank*, *databank*, *spermabank*, enz. Dat zijn geen nieuwe categorieën meer, maar subcategorieën.

Geen praatje voor leken

De functies van elk der samenstellende delen worden in het boek uitvoerig doorgelicht, evenals de vele manieren waarop zij tot de betekenis van het geheel kunnen bijdragen (vergelijk het rijtje *luchtfoto*, *pasfoto*, *groepsfoto*, *kleurenfoto*, *trouwfoto*; deze bijdragen kunnen zelfs ‘tegengesteld’ zijn, vergelijk *slaappil* en *hoofdpijnpil*). Het probleem dat een samenstelling ons niet vertelt hoe de beide delen op elkaar betrekking hebben, wordt in het boek het onderwerp van een wijdvertakte typologie met zeer wetenschappelijke etiketten (het *afwaswater*-geval valt bijvoorbeeld onder de rubriek ‘aspectueel ambigu’).

Het is fascinerend wat er op dit gebied allemaal te analyseren valt. De geïnteresseerde lezer moet er echter op voorbereid zijn dat het hier om de bewerking van een proefschrift gaat en niet om een praatje voor leken. De gebruikte taal is die van vakgenoten onder elkaar. Wie het bij een term als *nominale composita* gaat schemeren, moet oppassen met dit boek. Verder dient de lezer erop bedacht te zijn dat een deel van het betoog van polemische aard is. De auteur behoort tot een bepaalde school en verdedigt die tegen andere richtingen. Wie, net als de schrijver van dit artikel,

niet zo erg van de theorieën van Chomsky en zijn volgelingen op de hoogte is en niet onmiddellijk inziet dat de samenstelling *wandelstok* in die kringen met behulp van de formule wordt afgeleid, kan bepaalde gedeelten beter overslaan. Gelukkig zijn de meeste polemische passages in afzonderlijke paragrafen ondergebracht zodat ieder gemakkelijk de rozijnen uit de pap kan vissen.

$\lambda z \{ \text{CAUS} [\text{SOTh, INSTR} (F, z)] \}$
 $Q^1_z \quad Q^2_f$

Volhouders worden in elk geval beloond met een subliem voorbeeldenapparaat. Het taalgebruik van De Caluwe, hier en daar gekruid met verrassende Vlaamse wendingen, mag soms wat geforceerd geleerd aandoen, zijn voorbeelden zijn smakelijk, overvloedig en illustratief. Zij helpen de lezer die zijn rol van taalgebruiker voor een keertje wil verwisselen voor die van taalbeschouwer, over menige barrière heen.

Eindnoten:

- * *Nederlandse nominale composita in functionalistisch perspectief* door dr. J. de Caluwe, 1991, Sdu. Prijs f49,90. ISBN 90 12 06587 9

Iaen

Herman Baljet - oud-leraar Nederlands, Wassenaar

In televisiespelletjes die gebruik maken van een computer, kunnen deeltkens en accenten niet altijd worden ‘meegenomen’, zodat je soms uitgespelde woorden als *reel* en *reen* ziet verschijnen. Daar moet je wel aan wennen. In een letterspelletje van de Vlaamse televisie, *Top Score* geheten, moeten de deelnemers in piramides, uitgaande van een drieletterwoord, door telkens één letter toe te voegen bij een zevenletterwoord uitkomen. Soms liggen de nieuwe woorden voor het grijpen, dan weer staan de kandidaten voor een hoge drempel. Op een zeker moment faalden de beide (toch slimme) deelnemers en bleek *IAEN* de ‘oplossing’. Wel, dat was wel een ‘buitengewoon moeilijke’, vond ook de spelleider. ‘Iaan..., daar komt een mens niet een-twee-drie op...’

Niemand protesteerde, de jury bemoeide zich nergens mee en het spel ging door. Iaan? Mijn gedachten bleven er nog even bij stilstaan. Misschien toch weleens van gehoord? Dat zoeken we straks even op. Later in de uitzending grapte de presentator nog een keer over de verloren punten bij dat mysterieuze *IAEN* en sprak van ‘een ergens in het midden onthoofde indiaan...’ Ja..., Van Dale geeft namelijk: *iaën*, (w.g.) (van ezels) balken. Dat boek is nooit saai en soms verbluffend.

Kroka en heilhitlergras **Over de groepstaal van de NJN**

*René Appel en Julia de Groot - Vakgroep Algemene Taalwetenschap,
Universiteit van Amsterdam*

‘De Gooise matras diende op de vergadering over het zoka op Skylge een pindakaasmotie in.’

Voor de meeste mensen is deze zin volstrekt onbegrijpelijk. Hoe kan een matras een motie indienen, en dan nog wel een pindakaasmotie, wat is een zoka, en waar ligt Skylge? Is Skylge eigenlijk wel een plaats? Een selecte groep Nederlanders kan deze vragen beantwoorden: NJN'ers en oud-NJN'ers. NJN staat voor Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, een in 1920 opgerichte jeugdorganisatie met een groot aantal regionale afdelingen, waarvan de leden zich richten op de natuurstudie, onder andere tijdens zomerkampen (*zoka's*), bijvoorbeeld op Terschelling (Fries: *Skylge*).

Geitewollen sokken

NJN'ers hebben zich altijd anders gevoeld dan hun leeftijdgenoten, en vonden hun meeste vrienden en vriendinnen in de NJN. Ze zien de NJN als een eigen gemeenschap met eigen normen, gewoonten en humor. In de Volkskrant van 27-11-1990 werd een lid van het NJN-bestuur, Jelka Both, geïnterviewd naar aanleiding van het zeventigjarig bestaan van de bond. Volgens haar is de NJN nog steeds een apart wereldje. ‘In de kampen, waar we alles zelf doen, stevig studeren en leren organiseren, wordt vegetarisch gekookt. Alcohol is er niet toegestaan, en er wordt alleen in aparte hoekjes gerookt. We hupsen (volksdansen, red.) nog altijd. Maar swingen en disco zijn ook populair. Dat is voor mij een teken dat de NJN niet langer buiten de maatschappij staat, niet meer zo elitair en afgesloten is.’

Bij de eigen normen van een eigen wereldje hoort ook een eigen taalgebruik. Er zijn in principe twee redenen voor het ontstaan van wat we een ‘groepslect’ kunnen noemen. De eerste reden is gebaseerd op het groepsgevoel: wij tegenover hen. De taal dient om de grenzen van de eigen groep te markeren. Onderling gedeelde, maar door anderen niet gebruikte (en vaak niet begrepen) taalvormen versterken het groepsgevoel. Wat dat betreft heeft taal dezelfde functie als kleding. In bovengenoemd interview staat dan ook vermeld dat de ‘ware NJN'er’ zich nog steeds kenmerkt door ‘afwijkende kleding, klompen en geitewollen sokken’.

• Sjokkende matrassen

Het groepslect van de NJN bevat tientallen woorden die deze achtergrond hebben, zoals *damesondergoed* (gekleurde hageltjes), *groene zeep* (pruimenjam), *heilhitlergras* (schaduwgras of *poa nemoralis*, waarvan de blaadjes altijd schuin omhoog staan zoals de arm in een Hitlergroet), *jajem* (appelmoes met aardbeienjam), *klunzenbijbel* (de flora van Thijsse, geschikt voor beginners) en *TV* (torenavalk). Voor de

buitenstaander die voor het eerst met het NJN-lect kennis maakt, is het grote aantal eigen NJN-woorden voor etenswaren overigens opvallend.

Een tweede reden voor het ontstaan van een eigen jargon is gelegen in het feit dat er groepsspecifieke zaken zijn, waarnaar met een eigen woord wordt verwezen. Die woorden hebben dan vervolgens ook weer het ‘samenbindend’ effect van het eerste soort woorden. Voorbeelden zijn *CIA* (centraal inkoopadres), *dee-excursie* (districtsexcursie), *hongerlappenkist* (kist op een kamp waar wat brood en beleg in zit voor de mensen die 's avonds nog honger krijgen), *matras* (materiaalassistent) en *sjokken* (planten determineren).

Tussen afko en verko

Woorden in het NJN-lect worden over het algemeen op dezelfde manieren gevormd als in andere groepstalen. Hieronder volgt een opsomming van verschillende typen, waarbij vergelijkbare voorbeelden gegeven worden uit recente publikaties over jongerentaal (Hoppenbrouwers, 1991) en de taal van de lesbische subcultuur (Kunst en Schutte, 1991). Dit overzicht is gebaseerd op de doctoraalscriptie van Julia de Groot over NJN-taal. Zij is oud-lid van de NJN. Ten behoeve van haar onderzoek is zij bij zichzelf en andere (oud-)NJN'ers te rade gegaan om het NJN-lect in kaart te kunnen brengen.

Afkortingen

Dit zijn woorden als *IWG* (insektenwerkgroep), *KC* (kampcommissie) en *DTV* (districtstabellenverkoper). Waar dat mogelijk is, probeert men op afkortingen uit te komen die al een betekenis hebben in de standaardtaal, zoals *NSB* (Nederlandse Soortenjagers Bond) en het eerder genoemde *CIA*, dat dan ook op z'n Engels wordt uitgesproken.

Afkortingen: acroniemen

Acroniemen vormen in feite een bijzonder type van de eerste categorie: het zijn afkortingen die in principe uitspreekbaar zijn als Nederlands woord. Soms zijn acroniemen in vorm gelijk aan bestaande woorden in het Nederlands (bijv. *PEN*: Provinciaal Electriciteitsbedrijf Noord-Holland), soms zijn het mogelijke woorden in het Nederlands, zoals *SEP* (Stichting Economische Publikaties).

Vrijwel alle acroniemen in het NJN-lect zijn woorden die in het standaard-Nederlands al een betekenis hebben. Voorbeelden zijn: *DAS* (Districts- en afdelingssecretaris), *BAL* (bonte-avondleider) en *DROL* (Districts- en regio-overleg). In het taalgebruik van de NJN komen aanzienlijk meer afkortingen (al of niet in de vorm van acroniemen) voor dan in de bovengenoemde boeken over jongeren- en lesbotaal. Hoppenbrouwers vermeldt bijv. *a.b.* voor afstandsbediening en Kunst en Schutte *D.I.Y.* (afkorting van het Engelse *Do It Yourself* voor ‘solosex’). De afkortingen in het NJN-lect hebben voor het merendeel betrekking op de bond als organisatie, en verwijzen vaak naar bestuurlijke functies en dergelijke.

Verkorting

Dit zijn woorden waarvan een deel ‘afgehakt’ is, vergelijkbaar met *bieb* (bibliotheek) en *auto* (automobiel). Hoppenbrouwers noemt deze woorden, in navolging van Kuitenbrouwers *Turbotaal*, ook ‘afko’s’: afkortingen, maar ter onderscheiding van de eerste twee soorten prefereren wij de term ‘verkortingen’. In het taalgebruik van NJN'ers komen verkortingen voor als *konvo* (convocatie) en *binok* (binoculair). Een woord als *konvo* wordt overigens niet exclusief binnen de NJN gebruikt, maar ook in andere organisaties.

Bij functie-omschrijvingen is een voordeel van het gebruik van deze verko's dat het verschil tussen mannelijk en vrouwelijk niet meer hoeft te worden weergegeven: *admin* (administrateur/-trice), *redak* (redacteur/-trice). Misschien biedt dit ook een uitweg uit de zich nog immer voortslepende discussie over mannelijke versus vrouwelijke beroepsnamen. In het ‘Lesbiaans’ van Kunst en Schutte komen deze verkortingen nauwelijks voor, maar in de jongerentaal zoals opgetekend door Hoppenbrouwers des te meer: *aso* (asociaal figuur), *fana* (fanatiek, fanatiekeling) en *frika* (frika(n)del).

Samengestelde verkortingen

Dit type wordt gevormd door de verkortingen van twee delen van een samenstelling weer te combineren tot een woord, zoals *bovo* (bondsvoorzitter), *kroka* (krokuskamp) en *tompu* (tomatempuree). Net zoals bij acroniemen zijn alleen die samengestelde verkortingen echt geslaagd die al als woordvorm bestaan, zoals *matras* (materiaalassistent). In een enkel geval beslaat een ‘samverko’ twee woorden, zoals *kommater* (commissaris materiaal).

‘NJN-woorden als *luizeveren* doen jongeren die niet tot de NJN behoren waarschijnlijk te veel aan een *buma* denken’

De Lingua Lesbo kent betrekkelijk weinig woorden van dit type (een voorbeeld: *jobi* voor ‘jonge biseksueel’), maar de jongerentaal des te meer: *bokie* (boerenkinkel), *buma* (burgermannetje) en *ruko* (rum-cola).

Fonologische vervormingen

Woorden uit deze categorie worden gevormd door de klanken in bestaande woorden te vervormen, zoals *stierepis* voor ‘spiritus’ en *gieter* voor ‘gitaar’. Dergelijke woorden worden ook wel gebruikt in de algemene Nederlandse omgangstaal, en zijn dan ‘grappig’ bedoeld. In NJN-taal is dat niet het geval. Het zijn de gewone, algemeen gebruikte vormen. Volgens Hoppenbrouwers komen in jongerentaal af en toe andere typen vervormingen voor, zoals *gepermanenteerd* (gepermanent). NJN-woorden als *luizeveren* (lucifers) doen jongeren die niet tot de NJN behoren waarschijnlijk te veel aan een ‘buma’ denken.

Bestaande woorden met een nieuwe betekenis

In sommige gevallen staat de NJN-betekenis van woorden van dit type redelijk tot zeer dicht bij de oorspronkelijke betekenis, zoals *hupsen* (volksdansen), *klooien* (spelen/stoeien/plagen/lastig doen) en *kots* (zelfgemaakt broodbeleg van groente of stampot van de vorige dag). Voor andere woorden is die relatie veel minder duidelijk, bijvoorbeeld bij *beerput* (soort dag- of logboek), *knuppel* (degene die op kampen het kampmateriaal verzorgt) en *tochten* (ongevraagd iets lenen).

Via betekenisverschuiving van bestaande woorden worden in alle groepstalen veel ‘nieuwe woorden’ gevormd. (We zetten ‘nieuwe woorden’ hier tussen aanhalingstekens omdat de woordvorm gelijk blijft, en alleen de betekenis verandert.) Kunst en Schutte hebben uit deze categorie onder andere *bloem* (vrouwelijk geslachtsdeel) en *plakplaatje* (kleffe dame die als een zwaan-kleef-aan om andere dames heen cirkelt) in hun lexicon van de lesbotaal opgenomen. Hoppenbrouwers vermeldt onder andere *graftak* (pessimist, stille jongen) en *kanaalzwemmen* (zappen). Er is vaak een overduidelijke metaforische relatie tussen de oude en de nieuwe betekenis.

Nieuwe samenstellingen

Een relatief groot deel van de NJN-woordenschat bestaat uit nieuwe samenstellingen zoals *gaatjessleef* (schuimspaan), *tijgerfilm* (toilet papier) en *platgeslagen sinterklaasmutsjesmos* (kantmos/*lophocolea bidentata*). Dit laatste woord is een voorbeeld van een paradoxale kant van het groepsjargon. Enerzijds is er de sterke neiging om veel af- en verkortingen te gebruiken, anderzijds worden soms juist lange woorden of woordcombinaties gevormd. Deze schijnbare tegenstrijdigheid, die ook kenmerkend is voor jongerentaal, waarin bijvoorbeeld *gele spa* (*met slagroom*)

wel voor 'bier' wordt gebruikt, komt waarschijnlijk voort uit een behoefte tot taalspel.
Daarom leidde in de NJN de vorming van het

woord *matras* al snel tot het gebruik van *Gooise matras* (materiaal-assistent van het district 't Gooi).

In het Lesbiaans komen wel nieuwe samenstellingen voor, zoals *methadondame* (surrogaat-partner) en *slettebak* (promiscue dame), maar de lange samenstelling is zeldzaam.

Nieuwe woorden

Met het begrip ‘nieuwe woorden’ doelen we hier op werkelijk nieuwe woordvormen, uiteraard afgezien van de hierboven al genoemde categorieën als de samengestelde verkorting. We dachten één nieuw woord te hebben gevonden: *preu* (stampot), maar dit schijnt ook in andere kringen te worden gebruikt in ongeveer dezelfde betekenis. In het taalgebruik van lesbiennes komen nieuwe vormen niet voor. De jongerentaal kent er wel tamelijk veel: *bolken* (op een feest tegen elkaar hangen met of zonder muziek), *zaffel* (rare mafkloot) en *zwaap* (lange slungel). Het is overigens niet duidelijk in hoeverre die nieuwe woordvormen oorspronkelijk dialectwoorden zijn die een (deels) nieuwe betekenis hebben gekregen.

Leenwoorden en uitdrukkingen

De categorie van de leenwoorden (al of niet vernederlandst), die een belangrijk deel van de groepsspecifieke woorden beslaat in de jongeren- en lesbotaal, is in het NJN-lect afwezig. Verder wordt jongerentaal in sterke mate gekenmerkt door woorden (al of niet verkortingen) met een o-, ie- of a-uitgang, zoals *brillo* (brildrager), *popie* (iemand die populair is of het graag wil worden) en *giga* (reusachtig, heel goed en heel groot). Vooral de o-uitgang lijkt tamelijk productief.

Ten slotte kent de NJN-taal slechts een enkele uitdrukking (*oude sok* voor ‘oud-lid’), terwijl die met name in jongerentaal nogal eens voorkomen, zoals *een vette bek halen* (bij een snackbar gaan eten) en *in z'n achteruit zetten* (overgeven); dat ze hier samen worden genoemd, berust op louter toeval. Een belangrijk verschil tussen NJN-taal

en jongerentaal is natuurlijk dat de eerste ontstaan is op basis van een decennialange traditie, terwijl jongerentaal bijna per definitie vluchtig en modieus is.

• Besloten groep

Tot nu toe hebben we verschillende benamingen gebruikt voor groepsspecifiek taalgebruik: -lect, jargon en taal. Het is niet duidelijk welk begrip de voorkeur zou moeten verdienen. Het woord ‘taal’ is waarschijnlijk te veelomvattend, zeker waar de kenmerkende eigenschappen vooral lexicaal van aard zijn. En hoe kenmerkend zijn die eigenschappen? Veel woorden uit het lesbiaans van Kunst en Schutte worden algemeen gebruikt, en zijn verre van groepsspecifiek, zoals *vrouwencafé* en *promiscuïteit*. Hetzelfde geldt voor jongerentaal. Het boekje van Hoppenbrouwers bevat woorden als *del*, *disco* en *toetsenspeler*.

Verder kennen en gebruiken lang niet alle leden van de ‘doelgroepen’, respectievelijk lesbiennes en jongeren, de verzamelde woorden, en als ze een bepaald woord al gebruiken, gebeurt dat variabel. In de NJN ligt dat anders, en dat heeft vermoedelijk te maken met het feit dat de NJN veel sterker een besloten organisatie is. Alle NJN-leden weten dat een *pindakaasmotie* een ‘onzinmotie’ is (alleen bedoeld om op een vergadering enig discussievuur te laten ontbranden), en ze zullen nooit *onzinmotie* zeggen in plaats van *pindakaasmotie*: het gebruik is niet variabel maar categoriaal. Vergelijking van drie groepslexica leert niet alleen dat de oorsprong van nieuwe woorden kan verschillen tussen groepen, maar ook dat er vermoedelijk een verband is tussen de ‘isolatiefactor’ van een groep en de variatie in het gebruik van die nieuwe woorden. Hoe hoger de isolatiefactor, des te categorialer het gebruik.

Kerkhofbloempjes

C. Kostelijk - Heiloo

Kerkhofbloempjes treffen we in de gebruikelijke woordenboeken in twee betekenissen aan: de bloemen die op een kerkhof groeien (niet de bloemen die men als bezoeker meebrengt). In figuurlijke betekenis komt het woord al in het werk van Huygens en Cats voor als aanduiding voor de (eerste) grijze haren, als voortekens van de naderende ouderdom. Daar men voor dit laatste meestal geen arts consulteert, kwam in de vaktaal de weg vrij voor een derde - echt medische - betekenis: bloeditstortinkjes aan de onbedekte huid bij bejaarden.

Zeg nooit nooit

Marcel Lemmens - docent Opleiding Tolk-Vertaler te Maastricht

Sportliefhebbers weten dat sportverslaggevers een typisch woordgebruik hebben en graag sterk overdrijven. Enkele voorbeelden van die overdrijving zijn:

- 1 de meest optimale omstandigheden (*Studio Sport*, 15-2-92);
- 2 een monumentale blunder van doelman Zubizarreta (*de Volkskrant*, 9-3-92);
- 3 Van den Burg werd door zijn instorting slechts zevende (*Studio Sport*, 19-1-91);
- 4 (...) ze kelderden enigszins van de tweede naar de vierde plaats (*Studio Sport*, 26-5-91).

Waar ik hier de aandacht op wil vestigen, zijn woorden die in het dagelijks taalgebruik een absolute waarde hebben, maar die in de sportjournalistiek slechts gebruikt worden om bepaalde dingen aan te dikken. Drie van zulke geregeld terugkerende woorden zijn *fataal*, *nooit* en *altijd*. In de volgende krantekoppen wordt *fataal* op die manier gebruikt:

- 5 Eerste bocht al fataal voor Simone Velzeboer (*de Volkskrant*, 19-2-92);
- 6 Eigenzinnigheid Agassi fataal (*de Volkskrant*, 21-10-91);
- 7 Schaesberg: een fatale misrekening Uean Nelissen in *De Limburger*, 14-12-91).

Als je de koppen even los ziet van wat je weet over de personen in **5** en **6**, dan zou je bijna denken dat er sprake is van het overlijden van iemand. In beide voorbeelden hebben we echter slechts te maken met uitschakeling voor een sportevenement: er is niemand doodgegaan of gewond geraakt. Voorbeeld 7 is een kop boven een artikel over een ‘mislukte’ drafbaan in Limburg. Het gaat in het artikel weliswaar over een verkeerde investering van veertig miljoen gulden, maar toch had Nelissen in de kop evengoed de in de tekst gebruikte omschrijving ‘een grote misrekening’ kunnen gebruiken.

Een ander ‘absoluut’ woord dat vaak wordt gebruikt, is *nooit* in plaats van *niet*:

- 8 Leo Visser kwam nooit meer in zijn ritme terug.
- 9 De Italianen zijn nooit meer in hun spel gekomen.
- 10 Van PSV heeft Winter, hij zei het nog maar eens, nooit iets vernomen.
- 11 (...) een absoluut record dat nooit meer is geëvenaard.

Nooit betekent meer dan *niet*. In de vier voorbeelden betekent het zeker niet ‘te gener tijd, zowel met het oog op het verleden als op de toekomst’, de eerste betekenis van *nooit* die Van Dale (12de druk) geeft. Ook de twee modale betekenissen in Van Dale, ‘absoluut niet’ en ‘in geen geval’, zijn hier niet van toepassing. Dat blijkt duidelijk uit de voorbeelden die het woordenboek voor deze betekenissen geeft: ‘men kan

nooit weten' en 'hij komt nooit op tijd klaar' voor 'absoluut niet', en 'dat kan nooit lang geleden zijn' en 'je moet het nooit doen' voor 'in geen geval'.

In de sportjournalistiek lijkt *nooit* de volgende extra betekenis te hebben gekregen: 'over een bepaalde periode niet (meer)'. De verwijzing naar de toekomst is in **8** tot en met **11** komen te vervallen. Typisch is overigens het gebruik van *meer* in combinatie met *nooit*. Voorbeeld **8** zouden we kunnen parafraseren als 'Leo Visser is de rest van de wedstrijd niet meer in zijn ritme gekomen'. Een soortgelijke parafrase is mogelijk voor **9**. In **10** is geen sprake van 'niet meer', aangezien dat ten onrechte zou veronderstellen dat er enig contact is geweest tussen PSV en (voormalig) Ajax-speler Winter. Hier betekent *nooit* zoiets als 'tot nu toe niet'. In **11** hebben we een wel heel sterke overdrijving van sportcommentator Evert ten Napel: ook al kunnen records worden geëvenaard, zeker in de sport zijn ze niet absoluut. Was het hier niet voldoende geweest om te zeggen 'een ongeëvenaard record'?

Het derde en laatste voorbeeld van woorden waarvan de (absolute) betekenis in de sportjournalistiek soms anders geïnterpreteerd wordt, is *altijd*. Twee voorbeelden:

12 En altijd Hässler.

13 De Amerikaan had in de finale altijd een voorsprong op Wallace (...)

Net als bij *nooit* gaat het hier over beperkte, afgesloten periodes in het verleden. Voorbeeld **12** komt uit een commentaar van Eddy Poelman (*Studio Sport*) bij een voetbalwedstrijd van het Duitse elftal tijdens het EK in Zweden in juni 1992. Natuurlijk was Hässler niet voortdurend aan de bal. Waar Poelman op doelde, is dat Hässler een belangrijke rol speelde in de wedstrijd en 'telkens weer' aan de bal was. In **13** heeft *altijd* een iets andere betekenis. Hier gaat het over een situatie tijdens het WK wielrennen in Valencia (augustus - september 1992), waarbij een baanrenner tijdens de 5-km-achterevoering voor professionals van start tot finish de leiding heeft. Doordat de journalist aan *altijd* de bepaling 'in de finale' laat voorafgaan, is de tijdsverwijzing al beperkt. De vraag is alleen of je voor een periode van minder dan 6 minuten *altijd* moet gebruiken. Een eenvoudig alternatief was geweest: 'de Amerikaan had de gehele finale een voorsprong op Wallace'.

Betekeningen veranderen. Misschien zijn we bij *fataal*, *nooit* en *altijd* een betekenisuitbreiding op het spoor die tot het algemeen taalgebruik zal doordringen. Of is het een modegril die wel weer overwaait?

Het kastje van Barbanelle Vetes in de lexicografie: Campagne versus Van Goor

Ewoud Sanders

Lexicografen zijn elkaar in het verleden talloze malen in de haren gevlogen. Maar nooit gebeurde dat zo openlijk als in 1866, toen twee woordenboekuitgevers de Nederlandse boekhandel bestookten met pamfletten waarin zij elkaar voor rotte vis uitmaakten.

Het begon op 22 november 1866. Op die dag beging uitgever H.C.A. Campagne uit Tiel de fout om in een advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* de kwaliteit van het zojuist verschenen *Schoolwoordenboek der Engelsche en Nederlandsche talen* van Tieleman Pak te vergelijken met twee concurrerende woordenboeken van uitgeverij G.B. van Goor uit Gouda: het *Nieuw Zakwoordenboek der Nederduitsche en Engelsche talen* van H.A. Picard en *A New Pocket-Dictionary of the English-Dutch and Dutch-English Languages* van A. Jaeger - pseudoniem van de beroemde lexicograaf Jacob Kramers Jz. (1802-1869).

• Aantijgingen

Campagne had blijkbaar ijverig zitten tellen. Zijn schoolwoordenboek, zo hield hij de Nederlandse boekhandelaars voor, bevatte per bladzijde maar liefst 1400 letters meer dan het woordenboek van Jaeger. Voor het hele boek kwam dat neer op bijna één miljoen letters - een getal dat hij voluit in vette letters in de advertentie liet zetten. Het woordenboek van Picard was honderd bladzijden dunner maar desondanks twintig cent duurder. Conclusie van Campagne: zijn schoolwoordenboek was ‘verreweg het beste der bestaande woordenboeken’.

Gerrit Benjamin van Goor (1816-1871) was een krachtdadige, ondernemende man. Voor de uitgeverij die hij in 1839 had opgericht, waren de woordenboeken al snel van levensbelang. Hij behandelde ze dan ook als troetelkinderen. Hij besteedde veel aandacht aan de typografie, was alert op nieuwe woorden en uitdrukkingen, en liet verouderde woorden of onjuistheden systematisch uit zijn woordenboeken verwijderen - wat met de toenmalige druktechniek een kostbare ingreep was. Het verbaast dan ook niet dat Van Goor de aantijgingen van zijn collega uit Tiel niet over zijn kant liet gaan.

Van Goor had slechts twee dagen nodig om een pamflet samen te stellen waarin hij het zakwoordenboek van Jaeger vergelijkt met het schoolwoordenboek van Campagne. Het is waar, schrijft hij, het woordenboek van Campagne bevat meer letters. Maar hoezeer dit ten koste gaat van de duidelijkheid, toont hij aan door uit beide woordenboeken het lemma *boek* af te beelden. In het woordenboek van Campagne staan ruim vijftig samenstellingen met dit woord in één lemma geperst; in het woordenboek van Jaeger staan ze overzichtelijk onder elkaar. Bovendien heeft Campagne ervoor gekozen bij deze samenstellingen niet telkens het woord *boek* te herhalen, maar in plaats hiervan een zogeheten verkortingsteken te zetten. Zo staat er bijvoorbeeld *-band*, *-slijm* en *-sknecht*.

Bij Van Goor moet men gejuicht hebben om deze ontdekking, hoewel het pamflet zakelijk van toon blijft. ‘Nu zal het wel vrij natuurlijk zijn te denken’, aldus Van Goor, ‘dat hetzelfde verkortingsteeken (-) ook overal hetzelfde woord BOEK moet voorstellen, en men dus te lezen heeft: *boekband, boekslim, boeksknecht*; doch neen, bij het eerste woord beduidt het (-) eenvoudig *Boek*, bij het tweede *Boekbinder*; bij het derde *Boekdrukker!*’

● Boter op het hoofd

Waarschijnlijk had Van Goor hiermee kunnen volstaan. Maar er was meer. Door allerlei samenstellingen in één lemma te proppen was het woordenboek van Campagne niet strikt alfabetisch. Bovendien blijkt Campagne in het deel Engels-Nederlands de spelling Siegenbeek te hanteren (*draaijen, kagchel, zamen*) en in het deel Nederlands-Engels de spelling De Vries en Te Winkel (*draaien, kachel, samen*). ‘Nu mag het waarlijk wel geen schooljongen zijn’, concludeert Van Goor, ‘die een verlangd woord vluchtig opzoekt, neen, men moet een bekwaam en geroutineerd gebruiker zijn om er nut van te hebben.’

H.C.A. Campagne had twee weken nodig om op adem te komen. In het drie pagina's tellende pamflet waarmee hij vervolgens de Nederlandse boekhandelaars bestookte, schrijft hij dat hij in eerste instantie helemaal niet van plan was te reageren. Hadden de taalkundigen K.H. Vink, A.S. Kok en J.M. Calisch (die in 1864 samen met zijn zwager de eerste druk samenstelde van wat wij tegenwoordig de Van Dale noemen) niet openlijk in het voorwoord betuigd dat zijn schoolwoordenboek *verreweg* het beste was? Campagne noemt het oordeel van Van Goor partijdig en dat van Calisch c.s. onpartijdig. Waarmee hij meteen aantoonde hoeveel bo-

ter hij op zijn hoofd heeft, want de onpartijdige Calisch is een van zijn voornaamste auteurs!

Hij had niet willen reageren, maar doet het toch, nu Van Goor zo onverstandig is geweest hem de handschoen toe te werpen. In acht punten somt Campagne op waarom zijn woordenboek beter is. De typografie is wel degelijk duidelijk; schooljongens die niet met zijn woordenboek overweg kunnen, moeten maar iets anders gaan leren; dat de woorden niet allemaal alfabetisch gerangschikt staan, is om de leerling beter inzicht te geven in de samenstellingen; en trouwens: Van Goor heeft geen recht van spreken, want op iedere bladzijde in zijn woordenboek staan wel een paar woorden op de verkeerde plaats, schampert hij. Om nog maar te zwijgen van curieuze samenstellingen als *boekoeffenaar* ('Men oefent leerlingen, soldaten, geduld, maar boeken?')

Het langst staat Campagne stil bij woorden die in Jaeger ontbreken. 'Het zou curieus zijn, het antwoord des Hr. v. Goor te vernemen op de vraag: Wat geeft Jaeger (ook op Picard zijn enkele van deze gevallen toepasselijk) voor: boekbeschouwing, boekbinderslijm, -knecht, boekdrukkunst, boekgeschenk, het Italiaansch of dubbel boekhouden, boekstaven, boekenliefhebber, -liefhebberij, boekenplank, boekenrekje, boekentaal, boeking, boekingpost? Waar toont gij in Jaeger of Picard de woorden, die in de voorrede van *mijn* Woordenboek worden genoemd?'

Van Goor deed er wijselijk het zwijgen toe. Zijn pamflet was overtuigender dan dat van Campagne en bovendien is Campagne platvloeser. Zo voert hij een anonieme leerling van het gymnasium op die over het woordenboek van Picard zegt: 'Uit die uitspraak van dat ber..... boek kan ik niet wijs worden' - puntjes die het woord *beroerde* nauwelijks verhullen.

• **Strijdbijl opgegraven**

Een jaar lang vernemen de vaderlandse boekhandelaars niets meer van deze kwestie, totdat Campagne op 5 september 1867 de strijdbijl opgraaft, wederom in een advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*. Hij herhaalt hierin zijn bewering dat zijn schoolwoordenboek het beste is dat er bestaat. Niet alleen wijst hij nogmaals op de aanbeveling van onder anderen J.M. Calisch, ditmaal citeert hij ook uit een brief van een dankbare leraar van het Stedelijk Gymnasium te Amsterdam. Saillant is dat Campagne er niet voor terugschrikt in dezelfde advertentie reclame te maken voor het *Nieuw volledig Engels woordenboek* van J.M. Calisch - waarmee hij de onpartijdigheid van deze lexicograaf wel erg onder druk zet.

Campagne laat er dit keer geen gras over groeien. Kort na de advertentie werpt hij nog een brochure in de strijd. Hierin wordt het verschijnen

'Uit die uitspraak van dat ber..... boek kan ik niet wijs worden' - puntjes die het woord *beroerde* nauwelijks verhullen.

aangekondigd van *Campagne's Schoolwoordenboek der Fransche en Nederlandsche Talen* van C.N. Klausz, kostschoolhouder te Breukelen. Dit woordenboek is een stuk

beter dan Van Goor's *Nouveau Dictionnaire de poche* van Jaeger/Kramers, weet Campagne te melden. Om dit te boekstaven presenteert hij Van Goor een sigaar uit eigen doos: in twee rijtjes vergelijkt hij de inhoud van beide woordenboeken. Van Goor heeft ditmaal iets langer nodig voor een antwoord. Maar dat mag er dan ook zijn. Op 22 oktober 1867 worden de Nederlandse boekhandelaars andermaal opgeschrikt door een pamflet, nu vier pagina's dik. De toon is een stuk feller. Van Goor is kwaad en laat dat duidelijk blijken.

Van Goor heeft reden om kwaad te zijn. Campagne kiest voor zijn vergelijking niet zomaar een traject uit het woordenboek, maar plukt uit drie verschillende letters voorbeelden waarbij zijn eigen woordenboek vanzelfsprekend beter uit de verf komt. Erger nog: Campagne dicht Jaeger/Kramers drie grove fouten toe die in dit werk helemaal niet voorkomen. Zo vertaalt Jaeger volgens Campagne *étrangler* met 'zich vervangen', terwijl Jaeger in feite correct vermeldt: 'zich verworgen'. 'Wat dunkt U, Mijnheer Confrater', vraagt Van Goor de boekhandelaars, 'van zulk eene handelwijs, en met wat naam zult gij ze betitelen?' Van Goor laat de juiste benaming over aan de fantasie van de confraters, maar roept intussen wel op tot een boycot van het nieuw te verschijnen woordenboek van Campagne.

• De doodsteek

J.M. Calisch (1808-1885) had kunnen weten dat hij met vuur speelde, door zijn naam zo te laten exploiteren door zijn uitgever. Het was vooral op zijn gezag dat Campagne zijn schoolwoordenboek Engels probeerde te slijten, en het lag dan ook voor de hand dat Van Goor zou proberen dit gezag te ondermijnen. Van Goor doet dit door in zijn pamflet een 'Lijst van bokjes en bokken' te produceren die door Calisch worden geschoten in zijn *Dictionnaire français-hollandais et hollandais-français* (1e druk 1841).

De voorbeelden liegen er niet om. Wat de Nederlandse boekhandelaars het meest zal hebben overtuigd is het woord *Expirateur (Muscle)*, dat door Calisch wordt vertaald als: 'Spier, die 't sterven bevordert'. Van Goor tekent hier sarcastisch bij aan: 'Lees: *de ademhaling* in plaats van *'t sterven*, en de spier zal eene behoorlijke functie krijgen.'

Hiermee was de zaak afgedaan. Er volgden geen pamfletten meer. Van Goor bloeide nog decennia lang als uitgever van woordenboeken. Het Engelse woordenboek van Jaeger beleefde ten minste vijf herdrukken, zijn Franse woordenboek in totaal negen. Campagne bleef tot zijn dood in 1895 woordenboeken uitgeven, maar het woordenboek van Klausz beleefde slechts één herdruk en dat van Tieleman Pak twee. Daarmee had Campagne de door hem begonnen pamflettenoorlog jammerlijk verloren.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

• **Radio en televisie**

In *Aju paraplu* heeft de journalist Henk van Gelder meer dan honderd woorden en uitdrukkingen bijeengebracht die via de radio en televisie in het Nederlands zijn terechtgekomen. Hij ging na door wie een uitdrukking voor het eerst werd gebruikt en waarom die werd bedacht. Van sommige uitdrukkingen weet bijna iedereen dat ze via de ether tot ons zijn gekomen; bij *Je bent jong en je wilt wat* denk je ongewild: *Veronica!* Maar in het boekje komt ook taalgebruik aan de orde dat nog voor maar weinigen als ether-taalgebruik te herkennen is, zoals *jeugdsentiment* en *aju paraplu*. Van Gelder ging ook na wie de meeste woorden en uitdrukkingen aan het Nederlands heeft toegevoegd. Dat blijken Kees van Kooten en Wim de Bie te zijn, die nipt Wim T. Schippers versloegen.

Aju paraplu. Gevleugelde woorden van radio en televisie wordt uitgegeven door Thomas Rap en kost f 15,-.
ISBN 90 6005 442 3

• **Bloemennamen**

In *Van vergeet-me-nietje tot gebroken hartje* heeft Har Brok de vele benamingen verzameld die bloemen en planten in de Nederlandse volksmond hebben gekregen. Hij legt bijvoorbeeld uit waarom de paardebloem ook wel *beddepisser*, *pisplant* of *zeiker* wordt genoemd. Ook verklaart hij de namen *christusoogje*, *donderbloemetje*, *lievermannetje*, *snotneusje* en *mariazweer*, benamingen voor de anjer. Brok vertelt hoe het uiterlijk, de specifieke groeiplaats, de bloeitijd en opvallende eigenschappen (als smaak en reuk), schadelijke en helende werking van invloed zijn geweest op de naamgeving van planten.

Van vergeet-me-nietje tot gebroken hartje verschijnt bij Uitgeverij Bzztôh en kost f 24,50.
ISBN 90 6291 751 8

• **Vreemde woorden**

In *Potjeslatijn* heeft Michael Macrone uitdrukkingen en zegswijzen bijeengebracht die hun oorsprong hebben in de Griekse en Latijnse literatuur. Hij plaatst deze uitdrukkingen en zegswijzen in hun oorspronkelijke context en legt uit wat hun etymologische achtergrond is. Daarbij blijkt dat schijnbaar hedendaags taalgebruik een verrassende en intrigerende herkomst heeft.

Potjeslatijn wordt uitgegeven door Bruna en kost f 19,90.
ISBN 90 229 8100 2

• **Geschiedenis van het Nederlands**

Van *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*, dat geschreven werd door Joop van der Horst en Fred Marschall, is een nieuwe editie verschenen. De eerste editie, die in 1989 uitkwam, werd in de pers zeer geprezen. Vooral voor de leesbaarheid en aantrekkelijkheid van de tekst was veel lof. *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal* is bedoeld voor iedereen die zelf geen taalkundige is, maar toch wil weten hoe het Nederlands zich heeft ontwikkeld tot de taal die wij nu spreken.

Korte geschiedenis van de Nederlandse taal is uitgegeven door Nijgh en Van Ditmar en kost f 29,90.
ISBN 90 388 34519

• **Berend Botje E.A.**

Het Nederlands kent talrijke uitdrukkingen waarin persoonsnamen voorkomen, zoals *Klaar is Kees* en *Joost mag het weten*. Jan Berns en Ineke Strouken gingen op zoek naar de herkomst van dergelijke persoonsnamen. Ze vroegen zich af of de desbetreffende personen werkelijk hebben bestaan en wat hun historische achtergrond was. Van de resultaten van hun naspeuringen deden Berns en Strouken verslag in *Joepie joepie, Berend Botje, Tante Betje en andere bekende Nederlanders*.

Het boek kost f 19,50 en verschijnt bij Uitgeverij Bzztôh.
ISBN 90 6291 793 3

• **Sexicon**

In 1990 verscheen *Eroticon, het ABC van de Erotiek*. Hierin bundelde Robert-Henk Zuidinga de columns over de taal van seks en erotiek die hij schreef voor het blad *Penthouse*. Onder de titel *Sexicon* is nu opnieuw een aantal van Zuidinga's columns samengebracht.

Sexicon. Seksuele taalgids voor de jaren '90 kost f 19,50 en wordt uitgegeven door Uitgeverij Bzztôh.

ISBN 90 6291 800 X

• **Redactiewijzer**

Redigeren is meer dan alleen het taalkundig verbeteren van een tekst. In de *Redactiewijzer* wordt dan ook niet alleen op de inhoudelijke verzorging van teksten ingegaan (hoewel daarop wel de nadruk ligt), maar ook op andere aspecten van het redigeren, zoals vormgeving en produktie. Ook wordt aandacht besteed aan drukproeven en correctie, uitgeven en desktop publishing. Het boek bevat een register, een literaturopgave en een lijst met grafische begrippen.

De *Redactiewijzer* is geschreven door P.J. van der Horst, auteur van de *Leestekenwijzer*, en verschijnt bij de SdU. Het kost f39,90.
ISBN 90 12 08019 3

• **Neoturbo**

Wie kent het niet: *Turbotaal* van Jan Kuitenbrouwer, het taalboekje dat een jaar of vijf geleden een enorme bestseller werd. Voor wie het nog niet weet: *Neoturbo*, het vervolg op *Turbotaal*, is verschenen.

Uitgeverij Prometheus, f19,50.
ISBN 90 5333 066 6

• **Uitspraak voor allochtonen**

Voor allochtonen die Nederlands leren, is een acceptabele uitspraak van groot belang. *Verstaanbaar spreken* helpt docenten die Nederlands als tweede taal doceren juist dit aspect van het Nederlands bij hun leerlingen te verbeteren. Het boek is praktisch van opzet: de docent kan er onmiddellijk mee aan de

slag, het bevat veel oefeningen voor leerlingen op alle niveaus en het behandelt talrijke didactische ideeën voor zowel groeps- als individueel onderwijs. *Verstaanbaar spreken* is bestemd voor docenten binnen elk schooltype, van de basiseducatie tot en met het universitair onderwijs.

Verstaanbaar spreken. Een handleiding uitspraakonderwijs voor docenten Nederlands als tweede taal van Margreet Verboog en Karolien Thio is verschenen bij Coutinho en kost f22,50.
ISBN 90 6283 897 9

• Doceren

In *Colleges en presentaties* geven E.B. Smuling en J.F.M.J. van Hout aanwijzingen voor het geven van efficiënte en effectieve colleges. Ze gaan in op de functie die hoorcolleges vervullen, schetsen hoe deze onderwijsvorm met andere onderwijsvormen kan worden gecombineerd en geven adviezen voor het structureren, voorbereiden en uitvoeren van colleges. Het boek is bestemd voor docenten in het wetenschappelijk en het hoger beroepsonderwijs.

Colleges en presentaties wordt uitgegeven door Wolters-Noordhoff en kost f27,50. ISBN 90 01 80111 1

• Rapporteren

Onlangs verscheen deel 2 van het *Tweeluik Schriftelijke Communicatie* van dr. Stijn Verrept en dr. Theo Janssen: *Strategisch rapporteren*. Verrept en Janssen gaan ervan uit dat aan het schrijven van een doelmatig rapport een strategie vooraf behoort te gaan die het werk van de rapporteur vereenvoudigt en het kennis nemen van de inhoud van het rapport vergemakkelijkt. Vanuit dit idee behandelen zij verschillende vormen van rapportage. *Schriftelijk rapporteren* is geschikt voor gebruik binnen het onderwijs en voor zelfstudie en is bedoeld voor iedereen die geregeld moet rapporteren of die dat later voor zijn beroep zal moeten doen. Bij het boek is, evenals bij deel 1, een werkboek verkrijgbaar.

Tweeluik Schriftelijke Communicatie: Strategisch rapporteren is verschenen bij Bohn Stafleu Van Loghum bv en kost f55,-.
ISBN 90 313 1202 9

Ruggespraak

Het liefste zou ik me willen specialiseren in het africhten van blinde geleide honden.

Zondagsnieuws

CHINEES-INDISCH WARMLOPEND BUFFET

Het Leidse paar mevrouw Koning en de heer Jansen hebben een eervolle 6e plaats bereikt in het Nederlands kampioenschap gemengd paren met een score van 57.02%.

de Leidenaar

BERESTEIN
 Terug van vakantie ontvangen wij u weer graag vanaf woensdag 3 maart, 18.30 uur. U kunt dan meteen proeven van de nieuwe menu-kaart.

Restaurant Berestein
 De Gooi- en Eemlander

Met deze kleine opening wist Brinkman te voorkomen dat een voorstel van de CDA-afdeling Amsterdam in stemming zou komen om de aankondigde bevestiging van huidige wao'ers jonger dan vijftig jaar ongedaan te maken.

De Telegraaf

RUUGESPRAAK

Lang, wijd en uiterst ontspannen. Zo ziet de zelfbewuste vrouw er deze zomer uit.

de Telegraaf

DE GEHELE WEEK
Kauwkorst Salade 2,25

de Telegraaf

Britten krimpen minder
 Onder het huidige plan Options for change zou het pensioenbestand van de landbouw wao'ers ingekort van 154.000 in 1992 naar 116.000 in 1996.

de Telegraaf

KLASIEK BANKIET, behoud aan BDO's veel rijkdom en een grote bijdrage aan de Nederlandse Staat.

de Telegraaf

Daak de freestyles zijn heel anders, er wordt veel en hard boven de rafter muziek uitgegeven en weinig gedanst. Niet zoals de Nederlandse Kunst, als er een maar laatste bevestiging gegeven wordt, staat de draait op leek.

de Telegraaf

Het liefste zou ik me willen specialiseren in het africhten van blinde geleide honden.

Zondagsnieuws

CHINEES-INDISCH WARMLOPEND BUFFET

Het Leidse paar mevrouw Koning en de heer Jansen hebben een eervolle 6e plaats bereikt in het Nederlands kampioenschap gemengd paren met een score van 57.02%.

de Leidenaar

RESTAURANT

BERESTEIN

Terug van vakantie ontvangen wij u weer graag vanaf woensdag 3 maart 18.30 uur.

U kunt dan meteen proeven van de nieuwe menu-kaart.

Restaurant Berestein

De Gooi- en Eemlander

Met deze kleine opening wist Brinkman te voorkomen dat een voorstel van de CDA-afdeling Amsterdam in stemming zou komen om de aankondigde bevestiging van huidige wao'ers jonger dan vijftig jaar ongedaan te maken.

De Telegraaf

VUURTJE IN KLASLOKAAL

Het vermoeden bestaat dat het brandje door een kapotte ruit is aangestoken.

Twentsche Courant

Lang, wijd en uiterst ontspannen.

Zo ziet de zelfbewuste vrouw er deze zomer uit.

Bij, magazine van de Bijenkorf

DE GEHELE WEEK

Rauwkorst Salade 250 gram 2,25

Huis-aan-huis-blad

KLASSIEK BANKSTEL, bekleed met 100% wol-mohair stof en zware binnenvering. Als 3-1-1 zits 4295,-

Week-uit, Leeuwarden

Britten krimpen minder

Onder het huidige plan *Options for change* zou het personeelsbestand van de landmacht worden ingekrompen van 156.000 in 1990 naar 116.000 in 1998.

Defensiekrant

*Haal voor pasen paté van **Le Parfait** in huis.*

De paté uit die handige tube.

***Le Parfait** is altijd lekker. Er zijn twee smaken: rood en groen.*

De Telegraaf

Ook de feestjes zijn heel anders, er wordt veel en hard boven de zachte muziek uitgepraat en weinig gedanst. Net zoals de Nederlandse Kerstmis, als alleen maar familie bezocht en gegeten wordt, vind ik die niet zo leuk.

Onderons

[Nummer 6]

‘In plaats van kaarten’ Taal van rouwadvertenties

Jos Paardekooper - Bathmen

OVER DE DOOD PRATEN WIJ LEVENDE ZIELEN LIEVER NIET RECHTSTREEKS. DE VELE EUFEMISMEN OP DIT GEBIED BEWIJZEN DAT: WE GAAN ‘KLEINER WONEN’ IN PLAATS VAN GEWOON DOOD, EN WE LATEN DE KIST NIET DE GROND INZAKKEN MAAR ZACHTJES ‘INDALEN’.

SCHRIJVEN WE ONZE OVERLIJDENSBERICHTEN TEGENWOORDIG ANDERS DAN VROEGER? WAT KOMT ER KIJKEN BIJ HET OPSTELLEN VAN EEN ‘IN MEMORIAM’? EN WELKE WOORDEN LATEN WIJ TIJDENS DE BEGRAFENIS OF CREMATIE MAAR LIEVER AAN DE UITVAARTLEIDER OVER?

Op 12 maart 1793 verscheen in een Nederlandse krant de eerste doodsadvertentie. Precies tweehonderd jaar later is een bescheiden *Handreiking bij het opstellen van rouwadvertenties en -kaarten* uitgekomen. In dit boekje (getiteld *De laatste tekst*, uitgegeven te Apeldoorn) geeft Karin Pullen aanwijzingen voor het samenstellen van een persoonlijke rouwtekst, al dan niet gelardeerd met poëtische ontboezemingen. Daarnaast bevat het tips voor het vermijden van veelvoorkomende fouten als ‘Na een langdurig ziekbed heeft de Heer tot zich genomen’. Vooral in eigen omgeving kan ze hiermee nog goed werk verrichten: een krant als het Deventer Dagblad telt dagelijks een of twee, op hoogtijdagen wel vier van dit soort pijnlijke fouten.

In die tweehonderd jaar hebben overlijdensadvertenties een aantal boeiende veranderingen doorgemaakt. Herman Franke heeft er een tiental jaren geleden een interessante studie aan gewijd (*De dood in het leven van alledag*, 's-Gravenhage 1985), en een keur van necrofiele Nederlanders (waaronder schrijver dezes) knipt dagelijks de annonces uit die in onze kranten zo omzichtig *familieberichten* heten. Trouwe Onze-Taallezers herinneren zich nog hoe Nico Scheepmaker enkele jaren geleden de varianten op ‘Rust nu maar uit...’ van Nel Benschop onder de loep nam. En taalkunstenaar Ivo de Wijs hoopt nog altijd zijn verzameling te kunnen uitbreiden met die ene advertentie van een voorzitter van de klaverjasvereniging, getooid met de zinsnede ‘In plaats van kaarten’.

● **‘Vandaag geen dooien’**

De meeste mensen, dat neem ik tenminste aan, lezen deze annonces vanwege de boodschap. Om te kijken dus wie er dood zijn, al dan niet met de restrictie: uit de kennissenkring. Volgens Agnies Pauw van Wieldrecht, schrijfster van *Het dialect van de adel* (Amsterdam 1991), betekent dat in het Wassenaarse, als er geen bekenden onder de overledenen zijn: ‘Vandaag geen dooien’. Ik heb redenen om aan te nemen dat dat in andere kringen niet anders is. Maar overlijdensadvertenties hebben veel meer interessante kanten. Een taalkundige kant bijvoorbeeld, en die begint al bij de benaming van het medium zelf.

Met opzet heb ik hierboven al vijf verschillende namen gehanteerd, waaronder de term *doodsadvertenties*. Voor zover ik heb kunnen nagaan, is dat woord in het dagelijkse Nederlands, zowel gesproken als geschreven, min of meer taboe. Des te opmerkelijker is het dat dr. L. Brouwers in zijn betekeniswoordenboek *Het juiste woord* alleen deze term kent. Ook Van Dale noemt het (aanvankelijk zonder, vanaf de zevende druk uit 1950 mét verbindings-s) tot en met de nieuwste druk, evenals Koenen. Sterker nog: *overlijdensadvertentie* - mijns inziens al decennia lang de meest gebruikte term - ontbreekt tot nu toe bij Koenen (het werkwoord *overlijden* begint in de nieuwste druk niet eens op een nieuwe regel!), en verscheen bij Van Dale pas in de 11de druk van 1984. *Rouwadvertentie* kent Koenen evenmin, en is pas met ingang van de 12de druk (1992) bij Van Dale opgenomen, zonder betekenisomschrijving.

Dit laatste is jammer, omdat er naar mijn mening een verschil is tussen doods- en overlijdensadvertenties enerzijds en rouwadvertenties anderzijds. De eerste geven bericht van iemands overlijden en zijn dan ook geplaatst door de directe nabestaanden, de rouwadvertenties getuigen van

rouw jegens de overledene en zijn geplaatst door verdere familieleden, kennissen en relaties vanuit het werk, verenigingen e.d.

• Kleiner gaan wonen

Er staan in onze kranten meer rouwdan overlijdensadvertenties: een regionaal dagblad als de Leeuwarder Courant bevat gemiddeld 80-100 doodsberichten per dag, maar dat betreft hooguit dertig tot vijfendertig overledenen. Tien rouwadvertenties voor dezelfde persoon is daar geen uitzondering, in een enkel geval werd één persoon met meer dan dertig rouwadvertenties herdacht. In de grote landelijke kranten is men wat bescheidener: ze hebben zelden meer dan één pagina met advertenties, waarvan iets meer dan 50% overlijdensberichten in de strikte zin des woords. Nog altijd is het aantal mannen dat vermeld wordt in de Volkskrant en NRC Handelsblad veel groter dan dat van vrouwen (in de verhouding 65-35%), terwijl dat in Trouw al geruime tijd netjes gelijkelijk verdeeld is.

Overigens is er de laatste tijd een nieuw type rouwadvertenties in opkomst, het type dat ik voorlopig maar wil aanduiden met ‘in-memoriam-advertenties’: dat zijn berichten waarin wordt herdacht dat iemand één, vijf, tien jaar geleden op die dag is overleden. Vooral in de Volkskrant komt men ze tegen, een krant die erom bekend staat op dit gebied een voortrekkersrol te vervullen. (Zozeer dat de humorrubriek ‘Terzijde’ van Vrij Nederland ooit schreef: ‘Geen bloemen, geen bezoek, geen rare overlijdensadvertentie in de Volkskrant.’)

Van de meer dan 220 synoniemen voor ‘dood zijn’ of ‘doodgaan’, die dr. L. Brouwers vermeldt in zijn al eerder genoemde betekeniswoordenboek *Het juiste woord*, kiezen wij er maar een tiental in onze overlijdens- en rouwadvertenties. Nooit zullen wij daarin ‘om kroosjes gaan’, ‘de kraaienmars blazen’ of ‘het pierenkuiltje ingaan’, om een paar van Brouwers' omschrijvingen te noemen. (Hij vermeldt niet het mooiste eufemisme voor ‘begraven worden’ dat ik ooit heb gelezen: ‘kleiner gaan wonen’.) Ook ben ik nooit tegengekomen dat iemand ‘suffoqueerde’ of ‘de schuld der natuur moest betalen’.

Gek is dat alles niet, want met de dood gaan we voorzichtig om, ook in onze terminologie. Voorzichtig betekent enerzijds dat we ons aanpassen aan de gangbare terminologie, anderzijds dat we al te directe termen proberen te vermijden. Maar die twee hebben met elkaar te maken, want termen die eens zachter klonken, worden in de loop der jaren sleets, algemener, gewoner. *Sterven*, dat van oorsprong zelf ‘slapen’ betekent, is te bekend en daarmee te direct geworden. Het wordt in advertenties dan ook nauwelijks meer gebruikt, terwijl *ingeslapen* (vooral in de combinatie ‘is vredig ingeslapen’) aan populariteit wint.

• Vaker op reis

Nog altijd is *overleden* de meest gangbare term; dat was het in 1800, dat is het nu nog. In de tweeduizend advertenties die het laatste half jaar in NRC Handelsblad stonden, was elfhonderdzeventig maal sprake van *overleden* of het bijbehorende zelfstandig naamwoord. Maar voorzichtigheid is hierbij geboden: het kan zijn dat de gevoelswaarde voor ‘overlijden’ een eeuw, twee eeuwen geleden anders was dan voor ons. De eerste druk van Koenen (1897, onlangs prachtig fotografisch herdrukt) geeft nog: ‘overlijden (overgaan). Hij is gisteren overleden, d.i. gestorven.’ Vooral die toevoeging bij de voorbeeldzin kan erop wijzen dat het werkwoord *overlijden* een eeuw geleden nog niet zo absoluut synoniem was met sterven als in onze tijd. Ooit moet het meer de gevoelswaarde hebben gehad van de omschrijving die we nu nog wel in christelijke dagbladen tegenkomen: ‘N.N. is over de drempel naar de geestelijke wereld gegaan’.

Intussen is een ander eufemisme aan zijn opmars begonnen: *heengaan*. Brouwers noemt het niet (een opmerkelijke misser!), Van Dale vermeldt sinds de 12de druk expliciet dat het een eufemisme is voor ‘sterven’. In het algemeen is de reis-metafoor erg in trek; regelmatig treft men omschrijvingen aan als: ‘Hij is aan zijn laatste reis begonnen’, ‘Hij heeft zijn reis aanvaard’ en varianten. Herman Franke heeft berekend dat deze term vóór 1940 in nog geen procent van de overlijdensadvertenties voorkwam; rond 1950 was dat al 15%, in 1960 35%, in 1970 40%, en in 1980 bijna 50% van alle advertenties. In de landelijke bladen lijkt hiermee de top te zijn behaald, maar in lokale en regionale bladen heeft, volgens tellingen over het laatste halfjaar, *heengaan* het woord *overlijden* ingehaald. Daaronder is *afscheid nemen* komen opzetten, voorlopig nog op grote afstand.

Als het waar is dat we midden in een verandering zitten in onze beleving van de dood, dan kan het niet anders of er staan ons nog grote veranderingen in het taalgebruik in onze overlijdensadvertenties te wachten. Een reden te meer om ze in de gaten te houden.

De Spraakmakers Het laatste woord

Peter Burger

Omgaan met de dood: voor de mensen die er hun beroep van hebben gemaakt, is het niet alleen een kwestie van levenswijsheid en ervaring, maar ook van omgangsvormen. Hoe brengt de uitvaartverzorgers de keuze van de kist ter sprake? Over het verschil tussen *spaanplaat* en *meubelplaat* en tussen het *zakken* en het *indalen* van de kist. Een interview met de man die bij de meeste begrafenissen en crematies het laatste woord heeft. Etiquette voor uitvaartleiders.

Herman Bakker (45) begon zijn carrière als tegelzetter en werkte tot 1982 als bedrijfsleider in de bouw. Na een gedwongen ontslag werd hij uitvaartleider. Hij wilde iets in de dienstverlening doen. De overeenkomst met zijn vorige baan? Je moet kunnen improviseren en stressbestendig zijn.

Inmiddels is Bakker regiochef uitvaartverzorging bij uitvaartverzorgers en -verzekeraar Monuta. Van de jaarlijkse 750 à 800 begrafenissen die Monuta verzorgt in zijn regio, Deventer-Zutphen, begeleidt hij er zelf een kleine 200.

Herman Bakker, uitvaartleider: ‘Het is iedere keer weer spannend om voor de eerste keer de vinger op de bel te leggen bij een familie. Je haalt daarna natuurlijk niet meteen de formulieren tevoorschijn, maar je informeert eerst of de overledene lang ziek is geweest of onverwachts is gestorven. Maar zeg je dan *meneer, de overledene, uw vader*, of *vader*? De meeste mensen zijn erg tevreden over de betrokkenheid die je uitdrukt met *vader*, een enkeling zegt: wie geeft hem het recht om zo over mijn vader te spreken? Als er een kind is overleden, kun je niet praten over *uw kind* of *uw dochtertje*, dan zeg je *Marietje*, of *de kleine meid*. Dat geeft een band.’ Sprekend over ‘de kleine meid’ wordt de hese stem van Bakker nog iets heser. Ook een regiochef uitvaartverzorging is niet van steen.

Bakker neemt als hij met nabestaanden spreekt nooit het woord *lijk* in de mond en zegt niet *afleggen*, maar *de laatste verzorging*. ‘In een onderneming van ons zeiden ze steeds tegen elkaar: *We moeten nog even een dooie uit het ziekenhuis halen*. Ik

heb het ook met collega's over *de overledene* en ik zal mijn collega's nooit tutoyeren waar familieleden bij zijn. Dat is allemaal een kwestie van stijl.' Stijl is voor de in driedelig grijs geklede Bakker een sleutelwoord, net als tact. 'Het is de toon die de muziek maakt, en het is aan de uitvaartleider om de goede toon aan te geven.'

● **Meubelplaat**

Bakker heeft al menig beginnend uitvaartleider de fijne kneepjes van het vak bijgebracht. 'Ik zeg tegen ze: bij families rook je nooit en je neemt nooit koek. Want je moet allebei je handen vrij hebben en niet met je mond vol zitten als iemand je iets vraagt. En stel bij het eerste bezoek de vragen niet te strak, zonder vriendelijkheid. Ik zeg nooit: "Wat voor kist moeten we gebruiken?", maar: "We gaan uw man zo dadelijk opbaren. Waar mogen wij uw man in opbaren? Er zijn wat mogelijkheden en ik

Bakker: “Een familie wil geen dominee bij de begrafenis, maar komt een uur voor aanvang terug op dat besluit. Gelukkig heb ik in Deventer uitstekende contacten met de geestelijkheid, dus probeer ik binnen een uur een dominee te vinden, maar die is helemaal onvoorbereid. Die dominee staat aan het graf en begint: “Wij zijn hier samengekomen voor de begrafenisplechtigheid van Hermanus Bakker” - mijn naam. Dus ik stoot hem aan en fluister: “Smit”.”

vind het eigenlijk vervelend om daar met de familie over uit te weiden. Heeft u voorkeur voor een bepaalde kist? Moet het een massieve kist zijn of een kist die wel netjes is maar van meubelplaat?” Dus niet: “van spaanplaat”, dat is zo'n rotwoord, dat klinkt zo goedkoop. Als je rond het graf staat, kun je zeggen: “Dan laten we nu de kist *zakken*” - het is wel waar, maar je kunt ook zeggen: “We laten nu de kist *indalen*.” Dat klinkt heel anders.’

• Doorloperkje

Ook tijdens de plechtigheid zijn er talloze gevoelens die de uitvaartverzorgers moet ontzien. Het begint al bij de naam van de bijeenkomst. Bakker: ‘Dominees van de oude stempel zeggen *rouwdienst* of *dienst van woord en gebed*, katholieken *uitvaartdienst* of *eucharistieviering*. Katholieken liggen met de voeten naar het altaar toe, een protestant kijkt het gangpad in. In goed-katholieke streken moet je erop letten dat de dragers niet zonder meer de kist vastpakken en ermee weglopen. Ze moeten voor het altaar knielen, de kist oppakken en dan 180 graden draaien, zodat hij met de voeten vooruit de kerk uit gaat.’

De kaalste plechtigheden - ‘doorloperkjes’ - zijn die waarbij de familie niet meer dan één stukje muziek wil horen, de koffie overslaat en de begraafplaats of aula zo spoedig mogelijk weer verlaat. Maar ook het soberste laatste afscheid kan niet in stilte plaatsvinden, is de stellige overtuiging van Herman Bakker: ‘Niemand verdient het om van deze wereld af te gaan zonder dat er iets wordt gezegd. Dat zeg ik ook tegen de familie. En daar zijn ze gevoelig voor.’

Gesproken zal er worden, maar door wie? ‘Ik vraag altijd of ik aan het graf of in de aula mag zeggen: “Zijn er onder u die tijdens de plechtigheid nog wensen te spreken?” Veel mensen vinden dat goed, andere zeggen: “Er wordt toch over de doden niets dan goeds gezegd, dus dat hoeft je van mij niet te vragen.” Dan kun je op de annonce zetten: “Liever geen toespraken.”’

• Poffertjes

Nederland is geen land van grote redenaars, in de politiek evenmin als aan het graf. Bakker: ‘Van de honderd uitvaarten die ik krijg, vragen tachtig mensen mij of ik het woord wil doen. Er zijn heel weinig mensen die het echt aandurven. De jongelui hebben er de minste moeite mee, ik denk door de mondigheid die ook op school wordt gepropageerd.’

Bakker dringt wel altijd aan op een persoonlijk woord en begeleidt verlegen sprekers met een aanmoediging en goede raad. ‘Ik zeg: zet het op papier. Schrijf in blokschrift, of typ het, maak grote spaties tussen de regels, zodat je kunt zien waar je moet stoppen en waar je moet doorpraten. Probeer het thuis uit en vraag of je broer voor morele steun naast je komt staan op de dag zelf. Als je een prop in je keel voelt, neem dan een slok water. In het crematorium sta je hoog en kun je over de hoofden heen kijken: bega dan niet de fout om iedereen aan te kijken. En neem er de tijd voor.

Foto: Bart Versteeg

Lukt het niet bij de plechtigheid, dan hoeft zo'n dochter alleen maar met haar hoofd te schudden. Dan kom ik naar voren en neem ik het over. Dan zeg ik: “De dochter had u willen zeggen...”, en dan pak ik het op. Ik blijf bij haar staan, ik breng haar terug naar haar plaats. Zij vindt dat vaak een afgang, maar dan is het aan mij om te zeggen: “Klasse, dat je het geprobeerd hebt.”

Wanneer hij zelf iets voorleest, moet het wel stijlvol zijn. ‘Neem zo iets als: “Tante Jannie was gek op pannenkoeken bakken.” Dat is spreektaal, dat ga ik niet zeggen in het crematorium. Ik maak daar iets van als: “Iedereen van u weet dat Tante Jannie gastvrij was en dat ze iedereen uitnodigde om met haar samen te eten.” Ik ga het daar niet hebben over pannenkoeken of poffertjes, dan voel ik me voor joker staan. De familie heeft er meestal geen bezwaar tegen als ik zeg dat ik de tekst een klein beetje veranderd heb. De mensen zijn allang blij dat ze het kunnen delegeren.’

● Allerliefste

Behalve aan decorum hecht Bakker sterk aan logica in de taal. De verslaggever van *Onze Taal* krijgt een goedmoedig standje als deze zich laat ontvallen dat de overledene *ligt* opgebaard: ‘Heeft u wel eens een overledene zien staan? De overledene *is* opgebaard.’ Ook de veroordeling van ‘Mijn allerliefste vrouw’ in het boekje *100 vragen over begraven en cremieren* (1980), kan op zijn warme instemming rekenen: ‘Als mensen zo iets opschrijven, zeg ik: “Ik weet precies wat u ermee bedoelt, maar leest u dat

toch nog eens. Had uw man meer dan één echtgenote?” In bijna alle advertenties staat dat de begrafenis *plaatsvindt*, maar dat is niet goed, hoewel Van Dale daar anders over denkt. De begrafenis *heeft plaats*. Op een rouwbrief zetten mensen: “*Plotseling* is overleden...” Het is wel Nederlands, maar je kunt ook zeggen: *onverwachts*. Dat klinkt heel wat vriendelijker. Het is een kwestie van stijl.’

• Geen preek

Een uitvaartverzorgster, zegt Bakker met nadruk, is geen predikant. ‘Ik ben geen dominee, ik ga geen preek houden.’ Zijn rol beperkt zich tot het voorlezen van een korte tekst en het uitspreken van enkele woorden om de plechtigheid in te leiden. ‘U bent hier samengekomen voor de crematieplechtigheid van Gerard de Vries, overleden op 3 maart 1993. Wij nemen nu enkele ogenblikken van overdenking in acht, waarin iedereen op zijn eigen manier in gedachten afscheid kan nemen.’ Daar blijft het bij. Onkerkelijken die om een ‘in memoriam’ vragen, brengt hij in contact met de afdeling uitvaartbegeleiding van het Humanistisch Verbond, die in overleg met de nabestaanden een soort dienst kan samenstellen.

Ook bij het dankwoord is zijn stelregel: houd het kort. ‘Als ik bedank, zeg ik iets als: “Namens de familie is mij gevraagd om hier een woord van dank uit te spreken. Ik wil u allen hartelijk danken voor de getoonde belangstelling bij deze plechtigheid, alsook voor de vele blijken van medeleven die de familie de afgelopen dagen mocht ontvangen, ook in de periode dat meneer De Vries in het St. Geertruid Ziekenhuis verpleegd werd: heel veel dank voor alle bloemen, de kaartjes, de telefoontjes. We zijn nu gekomen aan het einde van deze plechtigheid. Mag ik u vragen om via het binnenpad met de familie mee te gaan? In de ontvangkamer is er nog gelegenheid tot condoleren.” Ik heb het als ik naast de kist sta niet over de broodjes en het kopje koffie na afloop. Dat past niet.’

• Scheidsrechter

Bakker betreurt het dat uitvaartondernemers in de pers vaak worden afgeschilderd als verschaffers van standaardbegravenissen en -crematies. De uitvaart als massaproduct. ‘Wij staan open voor alle suggesties, maar de mensen zijn dikwijls slecht voorbereid. Of ze denken dat het verplicht is om, bijvoorbeeld, alle familieleden te noemen in de overlijdensadvertentie. Mensen willen tegenwoordig meer inbreng hebben, dat wel. Wij hebben een boek met meer dan veertig voorbeelden van rouwbrieven, waarin iedereen zelf een aanhef kan uitzoeken. Sommige mensen willen de hond op de rouwbrief vermelden. Er zijn collega's die daar niet aan willen beginnen. Maar die hond kan wel de grootste makker zijn geweest van de overledene. Wie ben ik dan om te zeggen dat dat niet kan?’

Een keer stond bij het regelen van de crematie de kleinzoon van de overledene op en zei dat zijn opa had gevraagd om “Mocht ik door de drank bezwijken, mocht ik

naar de donder gaan...” van Jan Boezeroen. “Opa heeft een leverziekte gehad,” zei die kleinzoon, “hij heeft zich kapotgezopen en zelf gezegd: als de kist zakt, moet dat lied gespeeld worden.” Toen de rest van de familie tegen bleek te zijn, zei de kleinzoon: “Als jullie het niet laten spelen, ga ik het zelf uit volle borst staan zingen in de aula.” Dan zit je daar als scheidsrechter tussen. Ik heb toen voorgesteld om zelf bij de crematie te vertellen waarom de overledene dit lied wilde. Want anders vraagt iedereen zich af: hoe kunnen ze in hemelsnaam zulke muziek laten spelen?’

Uitbundig rouwbetoon is in Nederland nog steeds ongebruikelijk. Toch wordt de dood steeds zichtbaarder, ook in de taal van rouwadvertenties, die vaker dan vroeger de doodsoorzaak vermelden. Ook bij zelfmoord: ‘Het was zijn eigen wil’; ‘Hij heeft er zelf voor gekozen’; ‘Zij kon het leven niet meer aan.’ Ook het stalenboek van Bakker bevat rouwkaarten met zo'n aanhef.

De uitvaartverzorger heeft niets tegen al die openheid, maar wenst opmerkelijk genoeg, wanneer zijn eigen tijd gekomen is, niets meer dan een nuchter bericht: “Onverwachts overleden”, of “Overleden”, en verder niets. “Na een langdurig ziekbed”, “Na een strijd van maanden...”: ik vind het overdreven. Het is een mededeling, daar hoeft geen verhaal bij. Dat verdriet is iets van jezelf, dat gaat een ander niets aan.’

In memoriam

A.J. Klei - oud-redacteur Trouw

Er was een plaatselijke wethouder gestorven en omdat de man (met permissie) niet zo bar belangrijk was geweest, bedisselden ze op de krant dat er geen ‘in memoriam’ behoefde te worden vervaardigd. Wel moest er natuurlijk een behoorlijk overlijdensbericht komen - of ik dat maar wou maken.

Enigszins in paniek keek ik op; ik had zoiets nog niet eerder bij de hand gehad. ‘Denk eraan, in de krant gaan mensen niet dóód, maar héén!’, riep een oudere collega, en een ander spotte daaroverheen: ‘En vergeet niet te informeren wáárheen.’

● Passende woorden

Ik grijnsde verlegen en ging naar het archief om gegevens omtrent de heengegane te verzamelen. De oogst was gering, en ik vroeg onze raadsverslaggever of hij me nog aan bijzonderheden kon helpen. ‘Die kerel kon, als je hem in de kroeg tegenkwam, soms mooie bakken vertellen’, werd me gemeld. ‘Dankjewel’, zei ik beleefd en ik dacht: hoe breng ik dit onder woorden zonder de indruk te vestigen dat de overleden bestuurder een drankzuchtige moppentapper was? Na diep nadenken en met instemming van de eindredacteur liet

ik de lezers weten: ‘In besloten kring liet hij zich vaak van zijn geestige kant kennen.’

Zo leerde ik al vroeg in mijn journalistieke bestaan een bij de dood passende taal te hanteren. Hierbij teken ik aan dat ik in dit verband nooit het door mijn oudere collega aanbevolen *heengaan* heb gebruikt. Dit vind ik meer iets voor overlijdensadvertenties: ‘Van ons is heengegaan...’ En dan *nóg* is me dit werkwoord te actief. Het wekt bij mij de gedachte dat de betrokkene eigener beweging is opgestapt: Kom, ik ga maar eens heen...

Vaststaat dat een overlijdensbericht zakelijk van toon en sober van taal dient te zijn. Het gaat om een correct overzicht van iemands levensloop, iemands functies en hoedanigheden - en aan het slot staat waar en wanneer de begrafenis of crematie is. Over begraven gesproken: in mijn jonge, gezagsgetrouwe jaren is me bijgebracht dat hooggeplaatsten niet worden begraven, maar *ten grave gedragen worden* of *ter aarde besteld worden*.

● Plotseling overleden

Toen ik bij het klimmen der jaren rijp werd geacht andermans kopij te beoordelen, had ik nooit vrede met het theatrale ‘Jan Jansen is niet meer’. Ik bedwong de neiging ervan te maken ‘Jan Jansen is er niet meer’ en vroeg de steller van het bericht gewoon te melden dat Jan Jansen was overleden. Huiverig ben ik ook van een uitdrukking als ‘weggerukt uit dit leven...’ Zeg dan dat iemand geheel onverwachts is overleden.

Hoewel..., daarmee moet je ook uitkijken. Mijn krant had een zeer gewetensvolle medewerker, die eens berichtte dat een vooraanstaand predikant ‘geheel onverwachts’ was gestorven. Even later belde hij opgewonden op: of ik het woordje *geheel* wilde schrappen, want de overleden dominee had het jaar ervoor al een waarschuwing gehad in de gedaante van een hartaanval.

Hoewel ik de ogen niet sluit voor de onaangename kanten van de dood, heb ik altijd met veel genoegen een ‘in memoriam’ geschreven. Anders dan in een overlijdensbericht kun je hierin persoonlijk zijn, lucht geven aan je bewondering of genegenheid en aldus vrijpostiger met gegevens én de taal omgaan. En die wethouder uit het begin van dit stukje zou ik achteraf graag in zijn stamcafé hebben neergezet.

Eufemismen en de dood

Riemer Reinsma

Jonge kinderen kunnen zich niet goed voorstellen wat dat inhoudt: dood zijn. Ze denken dat de persoon in kwestie eenvoudig ergens anders is. Volwassenen brengen het er niet veel beter af, als je afgaat op de beeldspraak waarmee het verschijnsel sterven wordt aangeduid. Vier beelden overheersen in het collectieve spraakgebruik der volken, en in alle wordt de dood min of meer ontkend: de betreurde

- 1 slaapt,
- 2 is weggegaan,

3 is door een onzichtbare hand weggenomen,
4 bestaat domweg niet meer.

• Eeuwige jachtvelden

De slaapmetafoor vinden we om te beginnen in ons woord *sterven*, dat in de oudgermaanse tijd ‘slapen’ betekende en dus een stevig eufemisme was. De slaapmetafoor heeft door de eeuwen heen krachtig standgehouden. Nog altijd zeggen we dat de betrokkene is *ingeslapen* of, nog vrediger, *ingesluimerd*, hij *heeft zich te ruste gelegd*, *de ogen gesloten*, *zijn hoofd neergelegd*. *Ontslapen* betekende vroeger gewoon ‘inslapen’. Ook de wens *Hij ruste in vrede* stelt de dood voor als slaap. In verzwakte mate zit de slaapmetafoor ook in de uitdrukkingen *hij is de doodslaap ingegaan* of *de eeuwige rust*, waar de woorden *dood* en *eeuwig* de fictie van de slaap tenietdoen.

De metafoor van het weggaan komt tot uiting in plechtige woorden als *heengaan*, *verscheiden* en *uitvaart*, en in het gewonere *overlijden* (= overgaan). De dode is niet dood maar is gewoon vertrokken. Indirect komt dit beeld naar voren in een uitdrukking als *alleen achterblijven*: ‘als ik alleen achterblijf, ga ik in mijn geboortedorp wonen’. Het vertrek is het begin van een reis; men *aanvaardt de grote reis*. Maar ook het omgekeerde komt voor; het leven zelf was de reis en daar is nu een eind aan gekomen: men *stapt eruit*, *is aan de finish gekomen*. Soms wordt de bestemming van de reis genoemd: men *verdwijnt naar de eeuwige jachtvelden*, *vertrekt ad patres*, *gaat naar de hemel*. Een Engelsman is *gone to Jesus*.

De derde metafoor wordt verwoord in de uitdrukking *van ons weggenomen worden* of *uit ons midden genomen worden*. De overledene was het middelpunt van een kring van personen en is door een bovennatuurlijke macht daaruit verwijderd. Soms wordt die macht met de naam genoemd: *door God tot zich genomen worden*. En ten slotte is er de niet-metaforische uitdrukking *niet meer zijn*.

Wie al deze metaforen nog te plastisch vindt, te schokkend, kan zijn toevlucht zoeken tot een buitengewoon vage omschrijving. ‘Als er *iets met mij gebeurt...*’ - ja, dan weet iedereen wat er aan de hand is.

● ‘Aan wonden gestorven’

Op het slagveld heerst andere beeldspraak. Het te mijden woord is hier *sneuvelen*. Op gedenktekens die de gedachte aan de Tweede Wereldoorlog levend houden, staat meestal de tekst ‘Voor hen die *vielen*’ - en daarna niet meer opstonden. Soms echter vereist de politieke situatie dat zelfs het eufemisme *vallen* vermeden wordt.

Bijvoorbeeld in de Sovjet-Unie van de jaren tachtig, de tijd waarin het land in oorlog was met Afghanistan. Deze oorlog was ook in de Sovjet-Unie een impopulair onderwerp, waarover de autoriteiten zo veel mogelijk hun mond hielden. Op de grafstenen van gesneuvelde Russische soldaten mocht daarom niet *gevallen* staan, maar *gestorven*, alsof het een natuurlijke dood betrof; het taboe is nu niet de dood maar de verfoeilijke oorlog. De eufemismen tuimelen hier in volle vaart over elkaar heen, zeker als we bedenken dat *sneuvelen* zelf waarschijnlijk ooit óók een eufemisme was. De oorspronkelijke betekenis was ‘struikelen, vallen’.

Een speciale categorie gesneuvelden zijn soldaten die door een vuurpeloton van het eigen leger zijn geëxecuteerd, en wier ouders daarvan op de hoogte moeten worden gesteld. In de Eerste Wereldoorlog had de Engelse legerleiding daar een standaardtekst voor, waaruit de goed geïnformeerde verstaander de toedracht kon afleiden. De ouders kregen een brief waarin stond dat hun zoon *aan wonden gestorven was* (died of wounds).

Japanners hebben een geheel eigen metafoor voor de dood, althans wanneer het over keizers en andere hooggeplaatste personen gaat. Een keizer *gaat onder*, zoals de zon, hij *gaat de schaduwen in* (kakureru). Het gewone volk in het land van de Rijzende Zon *haalt zichzelf weg* (mimakaru).

● Lijk zonder geest

Een lijk heet *stoffelijk overschot* of *stoffelijke resten*. Een kop in NRC Handelsblad (13 mei 1992) gebruikte het nog beknoptere eufemisme *resten*: ‘Noord-Korea geeft resten aan VS’. Deze eufemistiek bevat een kruimeltje troost: met het lichaam is niets aan de hand. Alleen, en dat is natuurlijk wél erg: de geest is eruit verdwenen. Ook kun je het lijk, net alsof er niets aan de hand is, *lichaam* noemen. *Lijk* zelf is in de oudgermaanse tijd óók een eufemisme geweest (betekenis: ‘lichaam’), al kon het ook toen al ‘dood lichaam’ betekenen, net als nu. En de voorganger van *lijk*? Dat was eindelijk eens géén eufemisme; het is een woord dat volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal in de standaardtaal alleen nog in een paar obscure samenstellingen voorkomt: *reeroof*, *reerover*, *reeroverij*; het woord *ree* of *reeuw*.

‘De weg die het lijk aflegt naar zijn laatste rustplaats is bezaaid met eufemismen, vooral in Amerika’

De weg die het lijk aflegt naar zijn laatste rustplaats (ook een eufemisme) is bezaaid met eufemismen, vooral in Amerika. Voor het neutrale woord *laying out* (afleggen) gebruikt men liever het amorfe begrip *positioning*. In ons taalgebied heet het lijkenhuis tegenwoordig vrijwel uitsluitend nog *mortuarium*. In Amerika, ook op dit gebied koploper, heeft men een specifieke uitdrukking voor het gebruik om nog een laatste blik op de dode te werpen: *memory picture*; we zouden dat misschien kunnen vertalen met *herinneringsbeeld*.

• De kraaien leggen het af

Het begrafenis- en crematiewezen heeft in de twintigste eeuw een volledige gedaanteverandering ondergaan. Het is nu een gladgepolijste en geoliede, bacterievrije machinerie, waarvan het personeel louter professionele sereniteit uitstraalt; een goed gedoseerd, beschaafd meegevoel zonder opdringerig vertoon. Dreigende woorden als *doodbidder* en *kraai* hebben dan ook het veld geruimd voor *uitvaartleider*. *Afleggen* heeft ruimte moeten maken voor het eufemistische synoniem *verzorgen*; de kraaien leggen het stoffelijk overschot niet af maar *verzorgen* het. *Verzorgen* klinkt prettiger omdat het in het midden laat of het te verzorgen object een lijk is. Intussen is het aardig ons te realiseren dat *afleggen* waarschijnlijk zelf ooit een eufemisme geweest is; het betekende oorspronkelijk 'iets ergens van afnemen' - in dit geval: de dode van het bed. Dat het een eufemisme moet zijn geweest, is te zien aan de betekenselementen die niet in het woord tot uitdrukking komen. *Afleggen* zegt dat de dode van het bed wordt gehaald. Het verzwijgt echter iets veel belangrijkers: de dode wordt gereinigd en krijgt doodskledij aan.

De volgende fase is dat het lijk, voor zover het gecremeerd moet worden, in de oven wordt geschoven. Maar dat heet natuurlijk niet zo: het stoffelijk overschot wordt *ingevoerd*, door de *ovenbediende*.

Ook de begrafenisterminologie is sterk verhullend. Reeds de Grieken en Romeinen *brachten* de overledenen *naar buiten*. De metafoor bestaat nog steeds, al zijn we ons er niet van bewust. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het Nederlandse woord *uitvaart*. Net als in het Grieks en Latijn laat de uitdrukking geheel in het midden waar de dode naartoe gebracht wordt. Het Latijnse woord voor 'begrafenis' was *exequiae*, waarin het woord *sequor* (volgen) te herkennen is; de oorspronkelijke betekenis van *exequiae* was dan ook 'de stoet die volgt'. De stoet die op het lijk volgt - maar dat werd er niet bij gezegd.

• Op de 'slaapzaal'

Een lijkauto heet in het Nederlands een lijkauto, maar zoiets klinkt veel Amerikanen te hard in de oren. Het oude woord *hearse* heeft als benaming concurrentie gekregen van de *professional car* - ik zou niet weten hoe je dat moet vertalen zonder dat het onzinnig klinkt.

Ten slotte bereikt de stoet het kerkhof. Vooral Amerikanen doen, ook in de taal, hun uiterste best de

dood aan het gezicht te onttrekken. Het goede oude kerkhof (graveyard) wordt in de VS vaak omgedoopt tot *memorial park* (herinneringspark) of *garden of remembrance*, termen waarbij de aandacht wordt afgeleid van de akeligheden van de dood en gericht wordt op de overpeinzingen van de nabestaanden en de schoonheid van de kerkhofbegroeiing. Een voorproefje van terminologie die ook ons te wachten staat?

Een eufemistische oorsprong hebben ook de Franse en Engelse woorden *cimetière* respectievelijk *cemetery*. Ze zijn afgeleid van het Griekse *koimètèrion*, dat ‘slaapzaal’ betekende.

De laatste, postume fase is die van de necrologie - de korte levensbeschrijving in de krant. Natuurlijk vonden de Amerikanen *necrologie*, met dat harde Griekse woord *necro-* (‘lijk’) erin, ontoelaatbaar. Een bloedeloos eufemisme was spoedig gesmeed: *voorbereide biografie*. Wederom werd de dood er vakkundig uitgesloopt (een biografie kan immers in principe ook op een levende persoon betrekking hebben). Alleen via een omweg worden we eraan herinnerd dat de biografie betrekking heeft op een overledene: dat woordje *voorbereid* geeft aan dat de ‘biografie’ al in een la klaarlag, geduldig wachtend op het bijbehorende sterfgeval.

Deze tekst is een bewerkte versie van paragraaf B IV uit het boek *Prisma van de eufemismen* van Riemer Reinsma.

Het boek verscheen eind 1992 bij Het Spectrum.

Prijs f 14,90 ISBN 90 2742 934 0

Reacties

■ ‘Roger’ - een stukje luchtvaartgeschiedenis

Raymond Beck - Wilnis

Heerlijk, dat stukje in *Onze Taal* (april 1993) van Marc de Coster waarin de aandacht wordt gevestigd op de Engelse insluipsels. Een vak waarin de Engelse invloed elke dag meer merkbaar is, is dat van de luchtverkeersleiders. Deze mensen spreken een intern jargon waar buitenstaanders inclusief de vliegers amper nog een touw aan vast kunnen knopen. Als oud-luchtverkeersleider heeft mij de afleiding van al dat koeterwaals steeds geïnteresseerd. In ‘Peptalk voor puristen’ trokken de twee zinnen die handelen over de oorsprong van *Roger* mijn aandacht. De daar gegeven verklaring moet ik als ‘schampend aan de waarheid’ bestempelen.

Ter correctie een stukje luchtvaartgeschiedenis. Reeds voor de laatste wereldoorlog had de RAF (Royal Air Force) een Engels fonetisch fonetisch alfabet in gebruik om woorden en codes, indien nodig, te *spellen*. Dit op zijn Engels uitgesproken alfabet bevatte *Roger* voor de r. Door het veelvuldig gebruik tijdens de oorlog was dit alfabet in de luchtvaart zo ingeburgerd dat het over een groot deel van de wereld in gebruik bleef. Maar, omdat dit alfabet een Engelse uitspraak vereist, bleek het moeilijk te gebruiken door Romaanse, Chinese, Slavische, Arabische en andere volkeren. Door de ICAO (International Civil Aviation Organisation), een afdeling van de UNO,

werd daarom eind jaren vijftig besloten tot het gebruik van een nieuw fonetisch radio-telefonie-alfabet dat meer mondiaal verantwoord was. Dit nieuwe alfabet, dat na enige correcties heden nog algemeen in gebruik is, bevat *Romeo* voor de r. Het voormalige begrip ‘received and understood’, dat voor een snelle communicatie aan de letter r=Roger was gehecht, was echter zo algemeen geworden dat het in deze betekenis is gehandhaafd.

■ **Kil(l)roy was here**

Theo Horsten - Capelle aan den IJssel

Op bladzijde 86 van het aprilnummer trof ik een boekbespreking aan onder het kopje *Muurteksten*. Hierin werd een boekje besproken dat de titel *Killroy was here* heeft.

Het werkelijke muuropschrift was ‘Kilroy was here’, dus met slechts één l. Het had totaal niets te maken met doden, *to kill*, en het opvallende was juist die ene l. Hoewel het later door de geallieerden in het algemeen werd gebruikt, was het aanvankelijk uitsluitend een Amerikaanse gewoonte om deze tekst op alle mogelijke - en vooral ónmogelijke - plaatsen te kalken, en dan ook nog speciaal door de manschappen van Air Transport Command.

De herkomst is onduidelijk, maar een van de verklaringen is dat een zekere meneer Kilroy, inspecteur van een scheepswerf in Quincy, Massachusetts, deze woorden met een krijtje op alle door hem geïnspecteerde materialen schreef. Zodoende kon het gebeuren dat de tekst op een normaal onbereikbare plaats in een oorlogsschip werd aangetroffen, wat anderen op het idee gebracht moet hebben dit ook te gaan doen.

■ Écht Vlaams?

Mark Insingel - Antwerpen

In het januarinumnummer beweert de heer Charles Vanderhaegen dat we niet zonder het alleen in Vlaanderen bekende woord *voorbijsteken* (Fr. *dépasser*) kunnen. Als antwoord citeer ik uit *Correct Taalgebruik* van W. Penninckx en P. Buyse (UGA, Kortrijk): ‘Dit werkwoord is geen standaardtaal. Naar gelang van de betekenis gebruiken we *inhalen*, *passeren*, *langskomen*, *voorbijrijden*, *voorbijstreven*, *voorbijgaan*.’

Als ik bij de heer Vanderhaegen lees ‘Dit is slecht Vlaams’ (hij bedoelt borden met ‘inhalen verboden’) reageer ik ook hierop graag met een citaat uit hetzelfde boek: ‘Het taalgebruik in Vlaanderen draagt nog zeer sterk het stempel van de taal die er tot voor enige decennia de enige cultuurtaal was, namelijk het Frans. (...) Ten onrechte wordt dit taalgebruik soms voorgesteld als een eigen “Vlaamse” variant van het Nederlands. Oorspronkelijke, echt Vlaamse taalvormen, die goede taalkundige en historische papieren hebben, zijn in het dagelijkse taalgebruik zeer zeldzaam. Het gros van de afwijkingen bestaat uit letterlijke vertalingen en nabootsingen van Franse taalvormen. (...) En het is toch ondenkbaar dat de Vlamingen meer dan honderd jaar zouden hebben gestreden om zich te bevrijden van het juk van een vreemde cultuurtaal om vervolgens een kleurloze nabootsing van die zelfde taal tot norm voor hun eigen taal te verheffen.’

■ T of th: de spelling wás consequent

Ir. J.A. Klaassen - Waalre

In het artikel ‘Van grijs naar groen [1]’ (Onze Taal april 1993) beweert de autrice ‘Marianne Overspel’ dat het Nederlands in de loop der eeuwen nog geen systeem heeft weten te maken van de spelling van de klank t in bastaardwoorden. Als bewijs worden dan tegenover elkaar gezet: *carto-*, *meter*, *presbyter*, *dysenterie*, *nectar*, en: *ortho-*, *ether*, *mythe*, *anesthesie*, *cantharel*, *python*.

Deze redenering is ondeugdelijk. De Griekse originelen van de woorden in het eerste rijtje hebben namelijk een t, die van het tweede rijtje een th (in het Grieks zijn dit tot op de dag van vandaag ook twee verschillende klanken, evenals in het Engels). Het Nederlands had dus wél een systeem: de Griekse th werd consequent als zodanig getranscribeerd (zoals ook het Engels, Duits en Frans dat doen). Pas de

spellingherziening van omstreeks 1950 heeft er een warboel van gemaakt door in sommige gevallen de h te schrappen (bijvoorbeeld in *anthropologie*), in andere niet.

■ Hiaten en hiaten

J.G. Nolst Trenité - Velsen-Noord

De reden dat ik reageer op het heldere en daarom gemakkelijk te attaqueren artikel van Martin de Koning over de hiaat als stijlfout (aprilnummer) is dat hij zelf een reactie als het ware uitlokt wanneer hij schrijft: ‘Het hiaat is vrijwel iedereen onbekend’. En even verderop: ‘(...) vinden de studenten zo volstrekt normaal dat ik dit type fout bijna niet uitgelegd krijg. Heel merkwaardig.’ Misschien is die ‘fout’ niet uit te leggen omdat het veelal geen fout is. Merkwaardig vind ik dat De Koning al die hiaten over één kam scheert.

Heeft het u, lezer, gestoord dat ik in de eerste zin van deze reactie al na twee woorden met opzet de door De Koning gehekelde ‘stijlfout’ heb gemaakt? Zou u beter begrepen hebben wat ik bedoel als ik had geschreven ‘De reden *van het feit* dat ik reageer...’? Was dat duidelijker geweest? Dat mijn reageren een feit is, ziet de lezer toch onmiddellijk al door het feit dat hij het leest? Had ik bedoeld te zeggen ‘het onbegrijpelijke feit’ of ‘het unieke feit’, dan had ik dat expliciet moeten vermelden, omdat de lezer dat niet had kunnen raden.

Hetzelfde geldt voor De Konings voorbeelden. Neem voorbeeld 2: ‘Het slot zou antwoord moeten geven of de fiscus (...)’ Antwoord geef je op een vraag; zonder vraag is een antwoord geen antwoord. De zin is dus volkomen duidelijk. Het toevoegen van ‘een vraag’ is weliswaar niet verboden maar bepaald onnodig. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor zin 7: ‘Maar afgezien van dat het kennisniveau heel hoog is (...)’ of 8: ‘Om tot een keuze te komen welk afbreekprogramma het best werkt (...)’ Deze voorbeelden zijn glashelder zonder aanvulling. Dat geeft De Koning zelf min of meer toe: hij heeft er even op moeten puzzelen.

Mijn advies: ga rustig door met het gebruik van hiaten die aan de duidelijkheid en helderheid niets afdoen en niet stoterig klinken (want dat kan ook nog). Is lekker beknopt. Goed zo. Niet klakkeloos De Koning of het boekje met de negatieve naam *Incorrect Nederlands* volgen. Vul in andere gevallen, zoveel als nodig is, aan.

■ De beklagen van bevoegde gezagen

A.G. van Roode - Nieuw Vennep

In het nummer van april 1993 schrijft Frank Jansen in de rubriek ‘Afkokers’ dat er geen peil valt te trekken op de meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden, eindigend op -ag. Er bestaat echter bij deze woorden een duidelijk verband tussen het geslacht van het woord en de wijze waarop het meervoud wordt gevormd:

mannelijk

dag - dagen

slag	-	slagen
onzijdig		
bedrag	-	bedragen
beslag	-	beslagen
gelag	-	gelagen
rag	-	ragen
stag	-	stagen
verdrag	-	verdragen
verslag	-	verslagen
vrouwelijk		
bag, bagge (sieraad)	-	baggen
dag, dagge(dolk)	-	daggen
dag (stuk touw)	-	daggen
krag, kragge	-	kraggen
plag, plagge	-	plaggen
vlag (Middeln.: vlagge)	-	vlaggen
vlag, vlagge (plag)	-	vlaggen

Uit dit overzicht is de volgende regel af te leiden: zelfstandige naamwoorden op

-ag eindigen in het meervoud op -agen als zij mannelijk of onzijdig zijn; vrouwelijke zelfstandige naamwoorden op -ag eindigen in het meervoud op -aggen.

De enige mij bekende uitzondering op deze regel is het meervoud van *goedendag* (slagwapen). Volgens Van Dale luidt dat: *goedendags*. Voor deze uitzondering zijn verschillende verklaringen te geven. Eén ervan is dat indertijd om begrijpelijke redenen de behoefte bestond aan een duidelijk onderscheid tussen *goedendags* en *goede(n) dage(n)*.

Merkwaardig is dat bij vrijwel alle vrouwelijke zelfstandige naamwoorden op -ag ook nog de (zwakke) vorm op -agge voorkomt; in enkele gevallen bestaat zelfs alleen de zwakke vorm: *bagge* (draagmand, big), *magge* (puitaal) en *wagge* (slobkous).

Voorzover ik heb kunnen nagaan, werden in het Middelnederlands alle vrouwelijke zelfstandige naamwoorden die nu op -ag eindigen, verbogen tot -agge; vandaar het nu nog bestaande meervoud op -aggen.

Als men dan toch een meervoud wil scheppen bij *gezag*, is er dus slechts één mogelijkheid, *gezagen*, omdat het hier een onzijdig zelfstandig naamwoord op -ag betreft. De inventieve ambtenaar die ruim twintig jaar geleden - want zo lang is het gebruik van deze meervoudsvorm althans aan mij bekend - de vorm *bevoegde gezagen* verzon, heeft dit feilloos aangevoeld.

Mocht de mondigheid van de moderne Nederlander zodanige vormen gaan aannemen dat er behoefte ontstaat aan een meervoud van *beklag*, dan is er - taalhistorisch gezien - geen beklag mogelijk tegen *beklagen*!

Allochtonen in gradaties

André de Raaij - politicoloog/journalist, Amsterdam

In het februari/maartnummer van *Onze Taal* stelt Hans Heestermans in de rubriek 'Nieuwe woorden' vast dat een Amerikaan, Duitser of Fransman geen *buitenlander* meer is voor de spraakmakende gemeente, maar een Turk of Marokkaan wel. *Buitenlander* wordt synoniem met *allochtoon*, is zijn conclusie.

De vraag die dan meteen beantwoord dient te worden, luidt: is die Amerikaan, enz. dus *autochtoon*, als 'buitenlander' allochtoon gaat betekenen? Want dat is toch de tegenhanger van de allochtoon, nietwaar - tegenover 'buitenlander' stond ooit 'landgenoot', tegenover allochtoon staat autochtoon. Men krijgt bij deze taalontwikkeling ook de mogelijkheid gradaties aan te brengen. Een witte Noordamerikaan (want zo iemand bedoelt Heestermans ongetwijfeld met 'Amerikaan') is minder buitenlands, autochtoner, dan een zwarte, bruine of islamitische Noordamerikaan. Een Duitser van Turkse afkomst is allochtoner dan een 'gewone' Duitser, maar weer autochtoner dan een 'echte' Turk. Zonder er iets anders voor te hoeven doen dan een donkere huidskleur en dreadlocks te hebben, zal Ruud Gullit altijd allochtoon mogen heten, en een IJslander die niet de minste behoefte heeft Nederland zelfs maar te bezichtigen, geldt hier automatisch als 'autochtoon'.

Juist de gradaties die er in het allochtoon-zijn aan te brengen zijn, maken het woord prettig meerduidig. Wordt er de niet-blanke of de niet-christen/atheïst mee bedoeld? Horen joden bij de autochtonen, of toch een beetje minder? Dat islamieten er niet

bij horen staat vast, maar wel kan men heel goed achter een Indiase goeroe aanlopen en toch op-en-top autochtoon zijn.

De toren van Babel

H. Heestermans

Allochtoon en buitenlander

In het februari/maartnummer van *Onze Taal* signaleerde ik een betekenisverschuiving van het woord *buitenlander*: het is op weg synoniem te worden met *allochtoon*.

André de Raaij en Joh. Diepraam reageren hierop in dit nummer en brengen interessante gezichtspunten naar voren. Zijn er gradaties in het begrip *allochtoon*, met andere woorden: is een witte Amerikaan minder buitenlands dan een zwarte? Is het woord *allochtoon* discriminerend?

Allereerst iets over de geschiedenis van het woord *allochtoon*. Het stamt, zoals Diepraam al aangaf, van het Griekse *allos* ‘ander’ en *chthoon* ‘land, bodem’. Volgens het supplement op de Oxford English Dictionary (OED), verschenen in 1972, is *allochthonous* van oorsprong een term uit de geologie. Het betekent (ik vertaal uit het Engels): ‘bestaande uit of gevormd van van elders aangevoerd materiaal, niet gevormd op de plaats zelf’. Een andere, niet-geologische betekenis geeft de OED niet.

• Jonge betekenis

Het woord *allochtoon* ontbreekt nog in de 7de druk van Van Dale uit 1950. Interessant is dat in die uitgave

wel *autochtonen* (in de meervoudsvorm dus) is opgenomen voor ‘oorspronkelijke bewoners van een land’ en ook het bijvoeglijk naamwoord *autochtoon* in verschillende betekenissen, onder andere in de geologische: ‘ter plaatse gevormd waar het wordt aangetroffen’. *Autochtonen* is al opgenomen in de eerste druk van Van Dale (1872).

Voor zover ik kan nagaan zijn de woorden *autochtoon* en *autochtonen* in alle talen aanmerkelijk ouder dan *allochtoon* en *allochtonen*. In de Petit Robert van 1984 bijvoorbeeld ontbreekt *allochtone*, maar *autochtone* is wel vermeld met de mededeling dat het al in 1560 voorkomt. In de Nederlandse woordenboeken verschijnt *allochtoon* voor het eerst in Van Dale 1961 met de omschrijving: ‘van elders aangevoerd, gevormd uit van elders aangevoerd materiaal’, overigens zonder dat erbij wordt gezegd dat deze betekenis uit de geologie stamt. Die omschrijving wordt pas enigszins gewijzigd in de laatste druk van Van Dale door de toevoeging ‘niet-inheems, vreemd’. Als vaste verbinding wordt gegeven: *allochtone bevolking*. Belangrijker is dat in deze druk voor het eerst ook het zelfstandig naamwoord *allochtoon* is opgenomen in de betekenis ‘niet-oorspronkelijke bewoner, m.n. buitenlandse werknemer’.

De conclusie mag zijn dat *allochtoon* in alle opzichten is gevormd als tegenhanger, als antoniem van *autochtoon*, en dat de betekenis ‘niet-oorspronkelijke bewoner’ pas van vrij recente datum is.

● Wat is discriminerend?

Het woord *allochtoon* heeft een betekenisvernauwing ondergaan. Werd het vroeger misschien alleen gebruikt voor elke niet-oorspronkelijke bewoner van een land (maar daarvan ben ik door gebrek aan materiaal niet helemaal zeker), nu heeft het de beperktere betekenis van ‘m.n. uit de Middellandse-Zeelanden afkomstige, niet-oorspronkelijke bewoner van Nederland’. *Allochtoon* staat niet alleen voor ‘buitenlandse werknemer’, want ook zijn vrouw en kinderen zijn allochtonen. Bovendien is niet elke buitenlandse werknemer een allochtoon. De definitie in Van Dale is dus niet correct. Ze is te ruim, dat constateert ook Diepraam als hij stelt dat er ‘flink wat rumoer (zou) ontstaan’ als hij in zijn multinationalaal bedrijf de Amerikaanse (top)functionarissen met *allochtonen* zou aanduiden!

Ik kom nu op het tweede punt: is het woord *allochtoon* discriminerend? Ik denk het niet. Een argument om het niet als discriminerend te beschouwen, is dat de *allochtone bevolking* het woord *allochtoon* zelf gebruikt. In mijn radiogids lees ik dat op 11 april om 14.45 een programma begint, getiteld: *Het allochtoon video-circuit*.

Toch ben ik er, zoals gezegd, niet zeker van. Daarom is mijn vraag aan de lezer: bent u van mening dat het woord *allochtoon* discriminerend is? Ervaren *allochtonen* het zelf als discriminerend?

Ik heb nog meer vragen. Ik heb de

***Allochtoon* discriminerend**

Joh. Diepraam - Lisse

Op blz. 41 van nummer 2/3 registreert Hans Heestermans de betekenisverschuiving van *buitenlander* naar *allochtoon*. Net zoals het woord *barbaar* een andere strekking kreeg, wordt het woord *allochtoon* steeds zwaarder beladen. Een allochtoon is iemand die naar de grondbetekenis in feite gewoon uit een ‘ander land’ komt: *allos* betekent in het Grieks ‘ander’ en *chthoon* ‘land’. Maar allochtoon wordt niet voor alle buitenlanders en zonder onderscheid des persoons gebruikt; allochtonen zijn de emigranten uit Turkije, Marokko, Suriname, Afrika, Azië en Zuid-Amerika, en ook de rijksgenoten overzee, ongeacht of ze allang de Nederlandse nationaliteit hebben, zoals vele Molukkers, of landgenoten die zelfs geboren Nederlanders zijn maar van Indische afkomst, en Antillianen. Het valt op dat men buitenlanders uit Noord-Amerika en West-Europa gewoon Amerikanen, Canadezen, Engelsen, Fransen, enz. noemt. Ook gevluchte emigranten uit Oost-Europa, zoals de vroeger al binnengekomen Hongaren, Tsjechen en Slowaken, en tegenwoordig Polen, Kroaten en Bosniërs, krijgen in de media niet gauw het etiket *allochtoon* opgeplakt.

Ik werk voor een multinationalaal bedrijf met veel Amerikaanse (top)functionarissen. Zouden wij die collega's met ‘allochtoon’ aanduiden, dan zou er flink wat rumoer ontstaan. Deze gevoelsmatige afkeer bewijst dat *allochtoon* een ongunstige betekenis heeft gekregen.

De specifieke betekenis blijkt ook uit de volgende koppen: ‘Bedrijf moet allochtone werknemers registreren’; ‘Kleine allochtone ondernemers doen het soms heel goed’; ‘Allochtonenbeleid bedrijven openbaar’ (gaat evenmin over ‘gewone buitenlanders’); ‘Allochtone student meest gebaat bij goede begeleiding’ (over Turkse en Marokkaanse studenten in Nederland); ‘Haagse makelaar wrijft-migrant alles aan’: dit artikelje vraakt een rapport waarin de als allochtonen gekenmerkte groep als oorzaak wordt genoemd van stadsverarming; door het gebruik van dit woord houdt men westerse buitenlanders automatisch buiten schot. Iedereen dacht, blijkens de protesten tegen de makelaar, als vanzelfsprekend aan buitenlanders uit het Midden- en Verre Oosten en de West. ‘Voor allochtoon hoort abortus bij leven vrouw’ (weer dezelfde op-één-hoop-schuiverij, want Surinaamse en Antilliaanse vrouwen staan immers heel anders tegenover abortus dan Marokkaanse en Turkse vrouwen; maar veel zogenaamd moderne Amerikaanse vrouwen die in Nederland verblijven zijn tegen abortus - daarover echter geen onderzoek en zeker geen woord).

Ik zou nog talloze andere alledaagse voorbeelden uit de kranten kunnen aanhalen, maar ik concludeer voorlopig een toenemend gebruik van het woord *allochtoon* met een duidelijk discriminerende tendens. Het gebruik geldt namelijk uitsluitend geselecteerde groepen buitenlanders in onze samenleving, gebaseerd op uiterlijke kenmerken zoals huidskleur en cultureel-religieuze verschillen.

[Vervolg Allochtoon en buitenlander]

indruk dat we het woord *allochtoon* niet gebruiken voor onze landgenoten uit Suriname en de Nederlandse Antillen en zeker niet voor onze landgenoten van Indonesische (en Molukse) afkomst. De verklaring zou kunnen zijn dat zij allen de Nederlandse nationaliteit hebben, en voor de Indonesische (Molukse) Nederlanders geldt bovendien dat ze reeds lang in Nederland wonen. Is die indruk juist? Mijn laatste vraag sluit aan bij de opmerking van André de Raaij dat ‘een witte Noordamerikaan (...) minder buitenlands, autochter (is) dan een zwarte’. Ik geloof dat niet. Als die witte of zwarte Amerikaan hier op bezoek is, noemen we hem geen allochtoon, maar hooguit buitenlander. En als hij hier al dan niet als werknemer verblijft, is hij nog steeds geen allochtoon, maar - alweer - hooguit buitenlander. Wat is het oordeel van de lezer hierover?

• Onvaste ontwikkeling

Tot slot: ik constateerde eerder dat er een betekeniswijziging van het woord *buitenlander* aan de gang is. *Buitenlander* wordt synoniem met *allochtoon* in de betekenis die hierboven door mij beschreven is. Dat blijkt ook al uit dat eerdergenoemde tv-programma, dat verzorgd werd in opdracht van het *Bureau Gezondheidszorg Buitenlanders*. Op dat Bureau komen, denk ik, geen witte of zwarte Noord Amerikanen.

Als die wijziging zich doorzet, krijgt *buitenlander* dus twee betekenissen (of drie: Van Dale geeft er al twee) die naast elkaar kunnen worden gebruikt. De oorspronkelijke betekenis blijft natuurlijk bestaan. Welke van de twee betekenissen bedoeld wordt, zal uit de woordelijke en sociale context moeten worden opgemaakt.

De betekenisverandering van *buitenlander* laat zien dat de grenzen van recente ontwikkelingen altijd vaag en onvast zijn. Nog vager en onvaster dan bij gestandaardiseerde betekenissen. Dit vormt een van de lastigste, maar ook aangenaamste problemen van de lexicograaf.

Jargon en slang [1]

Marc de Coster - Tienen, België

EURO-ZELOOT: in journalistieke en politieke kringen een spottende benaming voor een vurig pleitbezorger van de Europese Unie, iemand die op dweepzieke wijze ijvert voor vergaande bevoegdheden van het Europees Parlement. Staatssecretaris Dankert werd ooit met deze bijnaam vereerd.

Aan de zwakte van de Europa-plannen hebben de Euro-zeloten in Nederland flink bijgedragen.

de Volkskrant, 05-06-1992

DAKKEN: 1) politiejargon voor het uitvoeren van dactyloscopisch onderzoek, vingerafdrukken nemen.

We hebben haar vorig jaar laten dakken.

A.C. Baantjer: *Het 8ste Wonder* (1987)

2) jeugdtaal van de jaren negentig voor: in verrukking raken, een intense ervaring beleven. Eigenlijk een afgeleide van *uit je dak gaan*.

Een nieuw non-conformisme, beetje provoceren, uit je bol gaan, een hele nacht lekker dakken.

Kees van Kooten in *Humo*, 11-07-1991

TELETARIAAT: spottende benaming voor de televisiekijkers. De term is afkomstig van Gerrit Komrij, die al eerder het woord *treurbuis* lanceerde voor de televisie.

Je krijgt het teletariaat alleen de straat op voor een rammelaar en een fopspeen.

Gerrit Komrij: *Averchts* (1980)

AARDAPPEL: scheldwoord voor een dom persoon, een oen, een sufferd. Vergelijk het Amerikaanse slangwoord *potatohead* met dezelfde betekenis. Ook in het Franse gemeenzame taalgebruik: *patate*. In Vlaanderen noemt men een sufferd wel eens een *onnozele patat*. Steeds gebruikt met betrekking tot een manspersoon.

Is Nathan Sid een slecht boek? Misschien, want de schrijver is een aardappel.

Arbeidsvitaminen. Het ABC van Bril & Van Weelden (1987)

IJSKONINGIN: koele, hardvochtige vrouw zonder emoties. Vertaling van de Engelse slangterm *ice-queen*. Vooral gebruikt in de popjournalistiek en dan vooral (als bijnaam) van toepassing op de Britse popster Siouxsie Sioux en op de Belgische zangeres Jo Lemaire. Thans ook meer algemeen.

Dit boek is een bijna karikaturaal portret van een gevoelsarme vrouw. Een ijskoningin voor wie alleen geld en macht van belang zijn, een eigentijdse Lady Macbeth.

Elsevier, 07-09-1991 (over Nancy Reagan)

BEJAARDENRAKET: schertsende of spottende benaming voor een DAF-personenwagen, waarmee bejaarden zich vaak verplaatsen.

Heeft hij nou evenveel plezier als vroeger, in de Eend, de Kever en de bejaardenraket?

Playboy, maart 1987

SCHUIMPJESPOLITIE: in politiekringen een geringschattende benaming voor de jeugd- en zedenpolitie van Nederland. Vertegenwoordigers van het Amsterdamse korps vinden de rechercheurs hiervan te soft voor de jeugdige criminelen.

'Maar voordat hij die status bereikte, moest hij eerst nog naar de jeugd- en zedenpolitie. De schuimpjespolitie werd het genoemd, omdat het minderwaardig researchewerk zou zijn.'

Het Parool, 15-06-1991

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Je zult/je zal

? Welke werkwoordsvorm is juist in de zin ‘Je *zult/zal* dit zelf moeten opknappen’?

! Beide zijn mogelijk, al gaat daar een subtiel betekenisverschil mee gepaard.

Bij het voornaamwoord *je* hoort normaal gesproken de werkwoordsvorm voor de tweede persoon, dus *zult*. Maar we gebruiken *je* ook in de betekenis van ‘men’, een derde persoon. En daar past heel goed de werkwoordsvorm *zal* bij:

1 Je zult dit zelf moeten opknappen!

2 Je zal dit zelf moeten opknappen!

Zin 1 drukt een soort bevel uit, gericht tot de aangesproken persoon (‘Het is je eigen schuld; nu moet je het zelf ook maar opknappen!’), terwijl zin 2 meer een uitroep van verontwaardiging is, gericht tot niemand in het bijzonder (‘Stel je toch eens voor dat je dat zelf zou moeten opknappen!’).

Overigens kunnen we dit betekenisverschil slechts met enkele onregelmatige werkwoorden maken (bijvoorbeeld met *willen* en *kunnen*). Bij regelmatige werkwoorden heeft dat geen zin, want de persoonsvorm voor de tweede persoon is gelijk aan die voor de derde (*je/men loopt*). En bij werkwoorden als *hebben* en *zijn* zijn ze weer té verschillend om zomaar verwisseld te kunnen worden (*je is* en *je heeft* zijn uitgesloten).

• Komma en citaattekens

? Als een citaat wordt onderbroken door bijvoorbeeld *zei Jan*, dan plaats ik die woorden altijd tussen komma's. Dus ‘Deze zin’, *zei Jan*, ‘is ongrammaticaal’. Is het correct om de eerste komma altijd te laten volgen op het aanhalingsteken?

! Nee, dat is niet in alle gevallen goed.

Woorden die het citaat onderbreken worden in de regel door komma's omgeven. Maar neem nu de volgende zin: ‘Jammer hoor, dat u deze uitvoering van Verdi's Requiem niet in huis hebt.’ Als we deze zin onderbreken na *hoor*; dan komt de komma vóór het aanhalingsteken te staan omdat het leesteken tot de geciteerde zin behoort (‘Jammer hoor,’ verzuchtte zij, ...).

Eigenlijk zou er na het aanhalingsteken nóg een komma moeten volgen (‘Jammer hoor,’ *zei hij*, ...) maar dat is te veel van het goede; bij een storende opeenvolging van (minstens drie) leestekens laten we het onbelangrijkste teken weg. In dit geval is dat de laatste komma.

• Naar verluidt

? Waarom krijgt het werkwoord in *Naar verluidt* de uitgang -t?

! In deze onvolledige uitdrukking ontbreekt - waarschijnlijk als gevolg van slijtage door frequent gebruik - het onderwerp. *Verluiden* kan zowel overgankelijk worden gebruikt ('iets bekend doen worden') als onovergankelijk ('bekend worden'). *Naar verluidt* staat dus voor 'naar *het* verluidt' of 'naar *men het* verluidt' (en niet voor 'naar het *verluid* is'!). Bij *het* en *men* hoort in de tegenwoordige tijd de vorm *stam* + *t* van het werkwoord: *verluid+t*.

• Een of één?

? Is er een regel voor het gebruik van accenttekens op het woordje *een*?

! Jazeker. Met de accenttekens voorkomen we dat het telwoord *één* gelezen wordt als het onbeklemtoonde lidwoord 'n: 'Ik neem deze keer maar *één* blikje' (in plaats van twee blikjes) kan dan niet gelezen worden als 'Ik neem deze keer maar 'n blikje' (in plaats van bijvoorbeeld een glas).

De accenttekens zijn alleen nodig als daadwerkelijk verwarring dreigt. Schrijf daarom gewoon *een* als het telwoord onmogelijk als lidwoord kan worden gelezen, dus: *een van beiden*, *een en ander* en *een van de mooiste*.

• Iets schoons en fris'?

? Ik twijfel over de schrijfwijze van het laatste woord in *Iets schoons en iets fris; schoon* krijgt een s, maar wat krijgt *fris*?

! *Fris* krijgt niets, zelfs geen weglatingsteken (apostrofje) (*fris*!).

Bijvoeglijke naamwoorden krijgen een buigings- of genitief-s na onder andere *iets*, *weinig*, *wat*, *velerlei*, *genoeg*: *iets lekkers*, *wat vrolijks*, *weinig leuks*. Maar als dat bijvoeglijk naamwoord al op een sis-klank eindigt, vervalt de -s: *iets los*, *weinig grijs* en *iets fris*. Dat we geneigd zijn in dat geval een apostrof te zetten, komt natuurlijk door wat we gewend zijn te doen bij de genitief-uitgang van eigennamen: als zo'n naam eindigt op een sis-klank, moeten we de genitief met een apostrof aangeven: *Max' boek*, *Loes' zusje*. Maar die regel geldt uitsluitend voor genitieven achter eigennamen!

• Hen/hun?

? Moet ik *hen* of *hun* gebruiken in de zin: 'Dat heb ik hen/hun horen zeggen?'

! *Hen* is hier correct. We gebruiken *hen* als lijdend voorwerp en na een voorzetsel, en *hun* als meewerkend voorwerp. De vraag is dus eigenlijk: wat is *hen/hun* voor zinsdeel in deze zin?

Om daarop antwoord te kunnen geven, moeten we de zin ontleden. En dat is niet zo eenvoudig, omdat het een nogal uitzonderlijke zin betreft. Het uitzonderlijke zit in het feit dat de voltooide tijd wordt uitgedrukt door *hebben* en een infinitief (*horen*) in plaats van een voltooid deelwoord (*gehoord*):

- 1 Ik heb hen gehoord.
- 2 Ik heb hen dat **horen** zeggen.

‘Ik heb hen dat horen zeggen’ is een samengestelde zin waarvan één zinsdeel lijdend-voorwerpszin (4) is:

- 3 Ik heb **hen** gehoord.
- 4 Zij hebben dat gezegd.

Het lijdend voorwerp van zin 3 is *hen* (Wie/wat heb ik gehoord? Ik heb *hen* gehoord). Tegelijkertijd is dit *hen* het (impliciete) onderwerp bij het werkwoord *zeggen* uit de lijdend-voorwerpszin: ‘zij zeiden dat’.

Hun is wél correct in ‘Ik heb (aan) *hun* een nieuw melodietje leren spelen’, omdat het hier de rol van meewerkend voorwerp vervult.

Klare-taalpenning voor Gerrit Komrij

Arie Pos - vertaler/publicist

Al enige jaren werd door een geheime commissie, onafhankelijk van het Genootschap Onze Taal, in stilte gewerkt aan de instelling van de Klare-Taalpenning, een landelijke onderscheiding voor personen die zich langdurig hebben ingezet voor het levend en leesbaar Nederlands. Vanaf het begin stond vast dat de schrijver Gerrit Komrij de eerste winnaar zou zijn. In februari werd echter bekendgemaakt dat hem de P.C. Hooftprijs voor beschouwend proza was toegekend, die eind mei zou worden overhandigd. Hierdoor zag de commissie zich genoodzaakt voortijdig met haar initiatief naar buiten te treden, teneinde hem alsnog als eerste een landelijke prijs voor zijn werk te kunnen uitreiken. Dat gebeurde op 30 april jl. tijdens een informeel samenzijn ter viering van koninginnedag ergens in Portugal, waar de schrijver woont.

• Verkeken kans

[De DBNL is niet gemachtigd een illustratie uit het origineel hier weer te geven]

Foto: Klaas Koppe

In zijn inmiddels vijftiwintigjarige carrière onderscheidde Gerrit Komrij zich als bloemlezer, columnist, dichter, essayist, romancier, toneelschrijver en vertaler. Al meer dan vijftien jaar trekt hij met vlijmscherpe pen wekelijks in NRC Handelsblad ten strijde tegen de verloederding van politiek, taal en cultuur en tegen ‘de gediplomeerde domheid’ in haar vele verschijningsvormen. In de literaire prijzenslagen kwam hij er bekaaid af. Zijn inspanningen werden tot voor kort slechts gehonoreerd met drie hoofdstedelijke prijsjes, een wat minder woonplaatsgebonden Cestodaprijs en een provinciale, Zuidlimburgse, prijs. Op landelijk niveau zag de commissie Klare-Taalpenning een gapend gat in de markt.

De commissie had het plan haar eerste prijs in 1994 toe te kennen, ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de gelauwerde en de vijfentachtigste verjaardag van de beschermvrouwe van het Genootschap Onze Taal. De heer Komrij zou op zijn verjaardag (30 maart) van de bekroning in kennis worden gesteld, waarna er een maand lang op verschillende plaatsen in het land culturele activiteiten rond zijn oeuvre zouden worden ontplooid. André Hazes zou *Ik heb goddank twee goede longen* op CD zetten. Jos Brink zou *Horen, zien en zwijgen* bewerken tot een tv-musical voor RTL4, uitgevoerd door de cast van *Cats*, met Joop van den Ende als spreekstalmeester. Het Werktheater zou *De redders* spelen. De burgemeester van Winterswijk zou een rondwandeling door Komrij's geboortedorp leiden en voorlezen uit *Verwoest Arcadië*. Wim Kok zou de schrijver interviewen tijdens een literair diner voor politici in de Ridderzaal. Enzovoort, enzovoort. Op 30 april zou de prijs dan worden uitgereikt, met aubade, defilé, oranjebitter en oranjebal.

• Gave gulden

Omdat de commissie haar prijs noodgedwongen een jaar eerder moest uitreiken, kon van al die feestelijkheden helaas niets komen. Te elfder ure werd overeenstemming bereikt over de aard en vorm van de prijs. Men was unaniem van mening dat ze een stimulerende functie moest hebben en geenszins mocht bestaan uit een geldbedrag waarvan de bekroonde jarenlang in zalig nietsdoen de gebraden haan kon uithangen. De beloning moest als het ware garanderen dat men er wat voor terugkreeg. Een goed-Hollandse gedachte. Er werd gekozen voor een gedenkpenning met een vooral symbolische waarde: een gave, slijt- en waardeevaste Nederlandse gulden met de beeltenis van de beschermvrouwe van het genootschap dat onze landstaal een zo warm hart toedraagt. De Nederlandse Bank gaf ruimhartig toestemming voor dit doel een munt ter waarde van f 1,- (zegge: één gulden) aan de circulatie te onttrekken.

• Levend en leerbaar

Restte de commissie slechts het juryrapport te vervaardigen. Daartoe diende het immense oeuvre van de heer Komrij te worden gelezen. Omdat de leden - zolang de commissie geen officiële status heeft - hun werkzaamheden onbezoldigd moeten verrichten, leverde dat onoverkomelijke problemen op. De commissie besloot zich - evenals de jury van de P.C. Hooftprijs - te beperken tot kritieken, columns en essays. Een van de leden las in chronologische volgorde al het gebundeld beschouwend werk van de auteur, van *Daar is het gat van de deur* tot *Het boze oog*, van *Horen, zien en zwijgen* tot *Humeuren en temperamenten* en van *Heremijntijd* tot *Met het bloed dat drukinkt heet*. Gezien de grote tijdsdruk werd overeengekomen dat hij verslag zou doen op persoonlijke titel, welke taak ondergetekende gaarne aanvaardde.

Welnu, ik nam twee weken vrij en werkte me door ruim 2500 pagina's heen. Ik verveelde me geen moment. Integendeel, ik kraaide van plezier, sloeg regelmatig bijna mijn knieën eraf van het lachen, sprong af en toe uit mijn stoel om te juichen en in mijn handen te klappen, soms biggelden de tranen over mijn wangen, niet zelden liep ik naar het balkon om met barse stem enkele alinea's te declameren en - inderdaad - een paar keer heb ik met een veer in mijn haar op één been gestaan om de rinkelbom te slaan en joechei te roepen. In de tweede week nam de uitbundigheid wat af. Ze week regelmatig voor een beschouwelijker gemoedsgesteldheid. Ik herlas stukken om te genieten van het klankspel van fraai gebouwde zinnen, van mooi gestructureerde alinea's, van de rijkdom aan stijlfiguren en pakkende beelden, kortom van teksten in levend en leesbaar Nederlands.

Het Juryrapport

De bekommernis om de kwaliteit van eigen en andermans taalgebruik loopt als een rode draad door Komrijs werk. Hij kant zich fel tegen de breed om zich heen grijpende ‘taalvervuiling’, zonder zich vooralsnog een purist te willen noemen. Bescheiden merkt hij op: ‘Hoewel ik bij vlagen onberispelijk schrijf ben ik, wat het gebruik van de Nederlandse taal betreft, geen purist’, om daar later aan toe te voegen ‘Het schrijven van foutloos Nederlands biedt geen enkele garantie dat de lezer wakker blijft.’ Gelukkig biedt de heer Komrij die garantie wel. Als geen ander demonstreert hij steeds opnieuw de vitaliteit van de taal, de zeggingskracht van het welgekozen woord en de weldadige werking van een heldere stijl. ‘Ik wik en weeg mijn woorden’, ‘ik polijst mijn zinnen en elke avond val ik, uitgeput van het poetsen en wrijven, in bed’, bekende hij ooit.

De heer Komrij heeft door de jaren de grenzen van de Nederlandse taal op allerlei manieren verkend en verlegd. Op speelse wijze wijdde hij zich aan allerlei lexicale experimenten (‘Het laboratorium van het woord’, ‘Reis door het alfabet’, ‘Opperlanderigheden’). Hij introduceerde nieuwe woorden en uitdrukkingen, lanceerde tal van aforismen, herstelde in onbruik geraakte woorden in ere (onder meer *falderappes*, *morsebel*, *ossekerelingsgewijze*, *rinkelbom*, *zwatelen*), bestreed barbarismen (zoals *copywriter*, *privacy*, *low profile*), leverde alternatieve woordomschrijvingen en gaf gevleugelde woorden van dichters en denkers een hedendaagse toepassing of variant. Het voert te ver hier in dit juryrapport uitputtend bij stil te staan. Ik kies daarom slechts enkele sprekende voorbeelden.

Aforismen:

- Er is geen remedie tegen de rotzooi.
- Waar onverschilligheid heerst komt het altijd tot bloedvergieten.
- We leven in een decadente tijd, maar zijn te dom om ervan te genieten.
- Wie scheldt en vloekt zal nooit een maagzweer krijgen.
- Wie zekerheid zoekt moet zich niet tot de kunst wenden.

Alternatieve woorden en omschrijvingen:

- *copy-writer*: kretensmetselaar; hoerige leuzenboetseerder; flexibele tekstfabrikant; verbale orenaannaaiër;
- *radicale feministes*: de onwelriekende gleuvenbrigade [N.B. Was een verbindingsstreepje hier niet op zijn plaats geweest?];
- *tennis*: de kunst om, staande op fijn gemalen dakpannen, een bal over een grofgehaakt lapje te slaan, met zo weinig mogelijk spelregels, zodat ook de hogere standen het nog kunnen volgen;
- *welzijnswerk*: betaalde naastenliefde in dienst van een hoger doel; gesubsidieerde burenhulp naar een anti-kapitalistisch draaiboek;
- *welzijnswerker*: ribfluwelen rakker, klaar-over van de democratie, reinheidsapostel van het verbod.

Nieuwe woorden:

- *adamstrompet* (instrument van de petomaan)
- *antimakassarmalaria* (gehaakte-kleedjesziekte, zie ook: *tapijtgriep*)
- *bewelzijnen* (activiteit van de sociaal werker)
- *piepgroep* (praatgroep voor muizevrouwtjes)
- *staatssecretaresse* (vrouwelijke staatssecretaris)
- *tapijtgriep* (infectie van het interieur door oosterse tapijtjes die koorts, moeheid, hoofdpijn, enz. veroorzaakt)
- *tinnef-taks* (alternatieve milieubelasting voor cultuur-vervuilers)
- *treurbuis* (ook *jammerkast*: televisie)
- *zandbakkerig* (alkoverig, knus)
- *zigeuneritis* (twee- of drieweekse zwerfzucht: door vakantie!-prikkel geconditioneerde aanval van nomadische reislust per woonwagen)
- *ziekenfondsproza* (modern Nederlands proza)

Variaties op gevleugelde woorden:

- Amerika: land van de Rijzende Dollar waar de Spion nooit ondergaat en dat zich als een gordel van afuisterapparatuur slingert tussen de bad guy en de bad guy in spe.
- Beter een half uur gelukkig in de zwaveldamp dan tien jaar maf in een antiseptisch educatie-park.
- Yin, Yang en Yen, deze drie; doch de meeste van deze is de Yen.

SLOTSOM

De heer Komrij is meer dan een producent van welgevormde eendagsvliegen. De thematisch gegroepeerde keuzes uit de columns, aangevuld met uitgebreidere beschouwingen, laten zich lezen als vervolgverhalen waarin hij zich openhartig en principieel uitspreekt over onderwerpen die hem ter harte gaan. Behalve een kritische chroniqueur van de actualiteit is hij een prikkelend essayist over onder meer taal, kunst, kunstkritiek, cultuur, literatuur en homoseksualiteit.

Als propagandist van het levend en leesbaar Nederlands heeft hij de eerste Klare-Taalpenning ten volle verdiend. We hopen dat hij daarin de aanmoediging herkent die zij in al haar bescheidenheid hoopt te zijn, en dat hij de Nederlandse taal en cultuur de komende jaren zal blijven verrijken met juwelen uit zijn schrijfkoker en vegen uit zijn hersenpan.

Namens de commissie Klare-Taalpenning i.o.

Arie Pöts
secretaris ad interim

Afkokers F. Jansen

Aardrijkskundige namen

Hoe noemen we steden en streken in het buitenland? Voor de meeste nemen we de naam over die de mensen uit die stad of streek gebruiken: *New York*, *Bordeaux*, *Leverkusen*. Soms hebben we er een oorspronkelijk Nederlandse naam voor, die afwijkt van de naam die de bevolking in de stad of streek zelf gebruikt. Voorbeelden zijn: *Parijs* (Paris), *Kopenhagen* (Kobnhavn), *Keulen* (Köln) en *Rome* (Roma). In andere talen heeft men eveneens eigen namen voor onze steden: *Flushing* (Vlissingen), *Arnheim* (Arnhem), *La Haye* (Den Haag). In de loop van onze geschiedenis hebben we wel eens onze eigen naam verruild voor de in den vreemde gebruikelijke. In Middelnederlandse vertellingen heeft men het over *Kantelberg*, waarin we nog maar met moeite *Canterbury* herkennen.

Een commissie van de Taalunie heeft voorgesteld dat we in Nederland waar mogelijk de naam moeten gebruiken die de mensen in het land of de streek zelf ook hanteren. Dit drastische voorstel is al in een vroeg stadium gesneuveld. Het is onpraktisch, omdat taalgebruikers een hekel hebben aan grote veranderingen: wie is er ooit aan Beijing gewend geraakt?

Er is ook een andere reden om het voorstel niet al te strikt op te volgen. Veel buitenlanden worden bestuurd door potentaten, die hun almachtsgevoelens ook uitleven door hun land of de hoofdstad een andere naam te geven. Een voorbeeld is Mobutu's Kongo. Mobutu verordonneerde dat het land voortaan Zaïre heette. Nu zijn macht taant, en de oppositie aan het oprabbelen is, achten zijn tegenstanders de naam *Zaïre* zozeer verbonden met de oude baas, dat er een naamsverandering voorgesteld wordt: Kongo (de Volkskrant, 5-8-92).

Misschien kunnen we het buitenland wel volgen, maar alleen bij namen die meer dan vijftig jaar oud zijn?

Regionale jongerentaal

Op een affiche dat in juni 1992 in Utrecht hing, stond de zinsnede 'het te gek gaaf wazige feest'. *Te gek gaaf* stelde me niet voor problemen, *wazige* wel. Gelukkig kon ik meteen aan mijn studenten vragen wat dat *wazige* betekende en ze waren niet te oud om het te kunnen weten. *Wazig* betekent 'heel erg leuk' in de taal van Utrechtse studenten.

In Het Parool van 2-6-92 worden enkele Amsterdamse studenten geïnterviewd. Een passage daaruit: 'In het eerste jaar doe je niet veel. Niemand trouwens. Dan is het

hoofdzakelijk *Ritzen afbellen*.’ Wat is ‘*Ritzen afbellen*’? ‘Van alles: naar het strand gaan, een biertje pakken.’ *Ritzen afbellen* betekent dus ‘even niet studeren’.

Ook die uitdrukking heb ik aan mijn (Utrechtse) studenten voorgelegd. Geen van hen had ook maar een flauw idee wat het zou kunnen betekenen.

Celdeling

Celdeling stond er boven een redactioneel commentaar van de Volkskrant (12-6-92). Uit het stuk bleek dat het woord sloeg op ‘het onderbrengen van meer dan één gevangene in een penitentiaire cel’.

Celdeling is een interessant woord. Het maakt duidelijk dat taalgebruikers bij het scheppen van een nieuw woord niet of nauwelijks rekening houden met het feit dat de woordvorm in een andere betekenis al bestaat. Van Dale geeft immers als betekenis van *celdeling*: ‘spontane splitsing van cellen als groei- en levensverschijnsel’.

Ik heb een hekel aan die nieuwe *celdeling*; volgens mij komt die uit dezelfde ambtelijke koker als de al even afzichtelijke *voordeurdeeler*. Ik vind het woord onduidelijk omdat het suggereert dat de cellen waarin de gevangenen verblijven ook in tweeën gedeeld worden, en het probleem is nu juist dat dat niet gebeurt. Een beter woord is *duocel*.

Andermans pret

In NRC Handelsblad van 20-8-92 werden de voors en tegens van de pret-echo besproken. *Echo* is een afko voor *echoscopie*, een vast onderdeel van de zwangerschapsbegeleiding in een kliniek, waarbij op een scherm de vrucht zichtbaar kan worden gemaakt. Van dat scherm kan dan ook weer een foto worden gemaakt. De eerste echo's hadden een puur medisch doel. Nu wil iedere zwangere zo'n echo, die immers het ideale begin van het latere fotoboek zal vormen. Het woord *pret-echo* komt uit de mond van een arts die zich om allerlei redenen tegen deze ontwikkeling verzet.

Het is geen toeval dat juist de tegenstander van het verschijnsel met *pret-echo* komt. Pret is niet zo leuk en nooit onverdeeld positief. Van Dale definieert *pretmakerij* als ‘niet erg gewaardeerde vrolijkheid’.

Dat klopt. Denk maar aan het *pretpakket*, waarmee havonezen later bij hun studie in de problemen komen. Of Van den Endes *pretfabriek*, zoals het jaloerse Gooi de Aalsmeerse studio's noemt. Geen van de *pretparken* afficheert zich als zodanig. Ze

noemen zich wel *sprookjes-* of *avonturenpark*. Het meest recente *pret*-woord is *pretnet*: de televisiezender waarop voornamelijk amusement wordt uitgezonden. De zendgemachtigden van het pretnet noemen hun eigen net beslist niet *Pretnet*.

De Taalgrens

PCUdB

Het eigenlijke *eigenlijk*

U komt een kennis tegen in het centrum van uw woonplaats. Deze kennis zeult met een grote reistas. Ze blijft staan om u te begroeten, u spreekt met haar over ditjes en datjes, en af en toe werpt u een nieuwsgierige blik op de reistas. Zij maakt tijdens de conversatie geen enkele toespeling op het waarom en waarheen van haar bagage. Na tien minuten wordt het u te machtig. Met een hoofdbeweging richting reistas vraagt u haar: ‘Waar ga je eigenlijk naartoe?’ ‘Hoe weet je dat ik niet naar Parijs ga?’, is haar wedervraag. De wedervraag verbaast u enigszins. ‘Waarom zou ik denken dat je naar Parijs gaat?’, vraagt u dan ook. ‘Hier op het label staat Parijs’, zegt zij. U kijkt, en inderdaad. ‘Maar waarom denk je dat ik weet dat je niet naar Parijs gaat?’, vraagt u weer. ‘Nou,’ zegt zij, ‘je vroeg waar ik *eigenlijk* naartoe ga. Dat betekent dat het lijkt alsof ik ergens heen ga, maar dat ik in werkelijkheid ergens anders naartoe ga.

Anders had je niet *eigenlijk* gezegd, want *eigenlijk* betekent *in werkelijkheid*.’ Uw kennis is een buitengewoon scherpzinnige taalobservatrice. Maar hier heeft ze de plank even misgeslagen. ‘Het woord *eigenlijk* heeft meer betekenissen,’ legt u haar uit, ‘*in werkelijkheid* is er maar een van.’ ‘Goed,’ fluistert uw kennis, ‘ik zal je vertellen waar ik naartoe ga, als jij me vertelt wat de andere betekenissen van het woord *eigenlijk* zijn.’ ‘Dat weet ik eigenlijk niet’, zegt u hulpeloos. Nou ja, uw kennis is niet alleen een buitengewoon scherpzinnige taalobservatrice, ze is ook de beroedste niet. Ze vertelt u dat ze naar Athene gaat, over een maand terug is en van u verwacht dat u haar tegen die tijd alles over het woord *eigenlijk* kunt vertellen.

• Lexicale speurtocht

Goed, u komt thuis en begint na te denken. Eigenlijk begint u niet na te denken, maar de driedelige Van Dale te raadplegen. En op grond van Van Dale moet u uw vriendin volledig gelijk geven. Alle betekenissen die dit standaardwerk geeft, komen neer op ‘in werkelijkheid’, ‘in wezen’, ‘de naam verdienend’, enzovoort. De vraag die u hebt gesteld, ‘Waar ga je eigenlijk naartoe?’, komt bijna letterlijk zo in Van Dale voor, zonder dat dit boekwerk uitsluitend geeft over het gebruik. Als enige toelichting staat erbij: ‘in vragend verband’, alsof u dat zelf niet had kunnen bedenken. Van Dale helpt u dus niet, want met de door u gestelde vraag hebt u echt niet bedoeld dat er verschil was tussen schijn en wezen van het gaan en komen van uw vriendin.

Maar waarom hebt u het woord *eigenlijk* dan wél gebruikt? Was het anders geweest, als u gewoon gezegd had ‘Waar ga je heen?’ Hebt u het woord alleen maar gebruikt omdat de vraag anders te bot zou klinken? Het is een mogelijkheid, maar ze bevredigt u niet. 's Nachts in bed herinnert u zich een situatie waarin u een gesprek voerde met een andere kennis, die u tegenkwam in een café. ‘Ben je eigenlijk al verhuisd?’, vroeg u hem. U herinnerde zich namelijk dat de kennis u bij een vorige ontmoeting van dat voornemen in kennis had gesteld. ‘Nee, volgende week pas’, antwoordde uw kennis. Noch hij noch u had in de gaten dat er iets heel vreemds aan de hand was met het gebruik van het woord *eigenlijk*. U zou het woord nooit aan het begin van het gesprek gebruikt hebben. Het functioneert eerder als *à propos*, als *overigens*. U had ook kunnen zeggen: ‘Ik weet dat het eigenlijk niet aan de orde is, maar ik wil toch weten of je al verhuisd bent.’ In deze context duikt het woord *eigenlijk* weer in zijn eigenlijke (Van Dale-)betekenis op. Maar curieus genoeg, realiseert u zich nu, hebt u met beide kennissen het woord *eigenlijk* gebruikt om aan te geven dat u een oneigenlijke vraag stelt. Of hebt u willen aangeven dat

de vraag die u stelt juist de eigenlijke vraag is? Hebt u in beide gevallen willen zeggen dat u weliswaar heel gezellig aan het leuteren bent, maar dat het enige waar u echt in geïnteresseerd bent, het waarheen van uw vriendin en de verhuizing van uw vriend is? U bent inmiddels te slaperig om verder over deze problematiek na te denken.

• Tegen de verwachting in

Intussen hebt u natuurlijk begrepen dat u eigenlijk ik bent. (Tussen haakjes, het lijkt onmogelijk om de vorige zin zo te formuleren dat die voor het grammaticale oor aanvaardbaar is.) Lezers van een aantal nummers geleden weten zich wellicht te herinneren dat ik een zekere preoccupatie heb met kleine, bijna betekenisloze woorden. *Eigenlijk* is natuurlijk eigenlijk niet zo klein, maar het heeft wel de eigenschap dat de precieze gebruikswaarde zich uiterst moeilijk laat vaststellen. Het *eigenlijk* in vragend verband geeft dikwijls aan dat een bepaalde vraag de vraagsteller al

‘Eigenlijk heeft de eigenschap dat de gebruikswaarde zich moeilijk laat vaststellen’

enige tijd bezighoudt, of vrij plotseling belangrijk wordt. ‘Hoe laat is het eigenlijk?’ kan ik vragen. We zouden dit op grond van Van Dale kunnen interpreteren als: ‘Ik ben hier wel gezellig aan het praten, maar eigenlijk heb ik andere dingen te doen, en ik vrees dat het daarvoor binnenkort te laat wordt.’ Op zijn zachtst gezegd lijkt hier de eigenlijke betekenis van *eigenlijk* er enigszins met de haren bij gesleept.

En dan is er ook het oneigenlijke *eigenlijk*, buiten het vragend verband om. Nemen we de volgende dialoog tussen uw kennissen. Zij (juist uit Athene terug, is naar de bioscoop gegaan, en heeft daar uw vriend ontmoet): ‘Hoe vond je de film?’ Hij: ‘Eigenlijk wel leuk.’ Ze staat op het punt uw vriend te vragen naar welke schijn hij de film niet leuk vond.

Misschien, bedenkt ze, betekent *eigenlijk* in dit verband dat haar gespreksgenoot eigenlijk niet veel verwachtte van de film, en dat die hem achteraf meeviel. Maar daar vraagt ze hem niet naar: de taak om uit te leggen wat *eigenlijk* is, heeft ze aan u opgedragen. Dus belt ze u de volgende dag op. Ze vraagt u of ze gelijk heeft met haar conclusie. ‘Misschien wel,’ zegt u, ‘maar het kan ook zijn dat hij er moeite mee heeft toe te geven dat hij de film leuk vond. Het is namelijk eigenlijk best een beetje een snob.’

‘Ja, maar waarom zegt hij dan *eigenlijk* als hij eigenlijk *tegen mijn principes* of *tegen mijn verwachtingen* had moeten zeggen?’, werpt uw vriendin tegen. ‘Als je het niet erg vindt, wil ik dit onderwerp eigenlijk liever afsluiten’, antwoordt u. Ik ben eigenlijk de u, dus dat doe ik dan ook.

De gezongen apotheek *Jacques Klöters*

Smartlap of levenslied

Cabaretgroep Purper heeft momenteel veel succes met *Het Moederhart*. Het is een lied over een jongeman die een fatale verliefdheid heeft ontwikkeld voor een meisje dat wel op zijn avances wil ingaan, mits hij zijn moeder vermoordt, haar hart brengt aan z'n geliefde en 't aan haar hond voert. Nou dat kan. Hij snijdt het hart uit zijn moeder, holt naar z'n lief, maar struikelt en laat het hart in het zand vallen.

*Terwijl daar dat hartje zo neven hem lei
Toen hoorde ie dat het 'm zachtjes iets zei
Al snikkend en jammerend vroeg 't hem wat:
'Heb jij je soms zeer gedaan, enige schat?'
(J.H. Speenhoff)*

• Erger dan Sodom

Het publiek moet erg lachen om dit lied, natuurlijk omdat het verhaal zo grotesk is, maar vooral omdat de groep Purper behendig alle muzikale en visuele verschijnselen van de smartlap en het type zangers daarvan parodieert. Maar de inhoud van het lied zou ook serieus geïnterpreteerd kunnen worden. Willem Wilmink maakte me ooit duidelijk dat het lied wil uitdrukken dat de band tussen moeder en kind niet verbroken kan worden, niet door een andere geliefde, zelfs niet door de dood. Het lied is geschreven door de Franse dichter

Richepin (1849-1926) en werd bekend door de zangeres Yvette Guilbert, die er de wereld mee rondreisde. Haar interpretatie bracht kippevel, huiver en protesten teweeg volgens de Amerikaanse pers. ‘Ik geloof niet dat Sodom ooit zoiets ergs heeft voortgebracht!’, schreef een Amerikaanse evangelist. Het ‘Moederhart’ is geen smartlap, men vindt het een smartlap. De serieuze beoefenaren van het genre spreken liever van ‘levenslied’.

Een levenslied beschrijft vaak de levensloop van iemand die geteisterd wordt door ongeluk. Waarschijnlijk met het prettige gevolg dat de luisteraar denkt: goh, dan heb ik het zelf zo beroerd nog niet. Vaak is dit soort liederen geschreven in de derde persoon: *Er was eens een haveloos ventje*; er is een objectieve waarnemer die het verhaal vertelt, zodat wij de keuze hebben om te lachen of om te huilen. De echte smartlap kan leiden tot beide. De liefhebber is verslaafd aan leed.

• Dramatische structuur

Als de schrijver medelijden zoekt en tranen wil trekken, moet hij er de dood bij halen. Maatschappelijke deprivatie, ziektes, onrecht, dood van een onschuldige, het zijn de glijmiddelen van het levenslied. In het eerste couplet staat de dramatische choke meestal helemaal uit. We lopen warm voor de hoofdpersoon want zijn tragische lot mag ons niet onverschillig laten. Het gaat bijvoorbeeld om een knaapje met een onflatteuze scheur in z'n broek of een verse ketelbink ‘die nooit van haaien had gehoord’, een oud moedertje dat haar zoon in het verre Indië gaat bellen, of een aardig joch dat een aangereden hondje helpt revalideren. Na het eerste couplet gaat alles mis. Een geliefde die op sterven ligt, 't konijn is verdwenen, de vriendin van de commensaal ligt bloedend in het trapportaal, het meisje schrijft een afscheidsbrief voor zij het water in loopt, de ooievaar brengt de dood in het kraambed, in de loopgraven is het onplezierig toeven, de zeven kikkertjes sterven aan de fosfaatrijkdom van hun boerensloot. Vaak wordt de dood bewaard voor de ontknoping. Er ontstaat zo in het levenslied een eenvoudige dramatische structuur.

Bijvoorbeeld in het *Broekie van Jantje*: 1. Jantje wil broek 2. moeder maakt broek 3. moeder sterft. Of in *Hallo Bandoeng*: 1. moedertje belt naar haar zoon in Indië 2. de conversatie komt tot stand 3. zij sterft in het telegraafkantoor. Nog een voorbeeld: *Het hondje van Dirkie*: 1. Dirkie heeft een gewond hondje gered 2. de familie reageert gereserveerd op het dier 3. het dier sterft door een goed gelukte worp met een hamer.

De echte smartlap voegt echter nog een geniepig genoeg toe aan deze dramatische ontknoppingen: eerst op moeders begrafenis kan Jantje zijn nieuwe broekie pas aan; wanneer het moedertje voor het eerst de stem van haar kleinkind hoort, sterft zij; als Jantje zijn voetbal heeft verkocht om er sinaasappelen voor te kopen, is bij terugkeer zijn zieke moeder overleden en klinkt het gezang van zijn vriendjes extra wreed:

*en buiten riepen z'n makkertjes zeg Jantje kom je nou haast we gaan dat
lollige spel weer spelen dat lollige balspel van laatst
(Otto Zeegers)*

• Sociaal realisme

De ironie van het lot triomfeert in het levenslied. Het is ook daarom dat sociaal bewuste lieden die geloofden in de maakbaarheid van de samenleving, zich tegen de smartlap keerden; men moest zich niet neerleggen bij het lot maar zijn lot in handen nemen en verbeteren. Een sociaal bewuste zanger als Dumont werd een epigoon van Speenhoff genoemd:

*zijn vader was een dronkelap die wegliep om een haverklap met vreemde
wijven toen moeder door de dood verdween was 't arme jochie gans alleen
waar kon hij blijven
(Dumont)*

Onze wees werd knecht in een bordeel, lanterfantte, zag er alternatief uit:

*droeg belse broeken, schuine pet streek 's zondags wat pommadevet op
zijn gladde haren*

Kortom, dit moest wel verkeerd aflopen. Hij viel op een meid,

bekend om haar bedrevenheid in 't linkse draaien

waarmee beslist geen politieke bedrevenheid werd bedoeld. Zij nam hem in de maling, hij stak haar met een mes; hij zat twee maanden en werd toen gegrepen door een ziekte. Noodlot? De socialist Dumont eindigde anders dan Speenhoff zou doen:

*in de misère opgegroeid was 't goede in de knaap verknoeid al vroeg
bedorven*

Sociaal realisme. Het gaat momenteel niet goed met het socialisme. Vandaar misschien dat de smartlap weer zo'n opgang maakt.

To mummy

C. Kostelijk - Heiloo

Hoe benijdenswaardig beknopt de Engelse vaktaal kan zijn, wordt mij duidelijk bij het lezen van het merkwaardige lemma 'het lichaam bedekken behalve het hoofd', dat in het *Woordenboek der Geneeskunde* (Nederlands-Engels en vice versa) weergegeven wordt door *to mummy*. Het Engels heeft hier met 2-6 de beknoptheidsprijs gewonnen.

Het kastje van Barbanelle

De dood in een noot

Ewoud Sanders

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) omvat inmiddels 37 banden maar telt slechts één voetnoot. Die noot heeft betrekking op de dood van Lambert Allard te Winkel (1809-1868). Te Winkel was zonder twijfel de voornaamste ‘medearbeider’ van de Leidse hoogleraar Matthias de Vries, de grondlegger van het WNT. Na een loopbaan als onderwijzer en privatdocent werd Te Winkel in 1851 leraar in de Nederlandse taal- en letterkunde aan het Stedelijk Gymnasium te Leiden. In 1852 trad hij toe tot de redactie van het Woordenboek en vanaf 1860 besteedde hij hieraan al zijn tijd.

• Grammaticsch zintuig

Zijn voornaamste bijdrage bestond uit het opstellen van een nieuwe spelling. ‘Van spelling-quaesties had hij eigenlijk een diepen afkeer’, schreef zijn vriend J.A. van Dijk in 1869. ‘Maar een spellingstelsel, op deugdelijke grondslagen gebouwd, zooveel mogelijk wetenschappelijk ingericht, zulk werk trok hem aan.’

De Vries noemde het ‘een genot’ om met Te Winkel te werken. ‘Dat heldere verstand’, schreef hij in de inleiding van het Woordenboek, ‘dat scherpzinnige oordeel, die logische juistheid van begrippen, dat geoefende grammatische zintuig, bij die veelzijdige kennis en die gemoedelijke waarheidsliefde: dat alles is mij eene dagelijksche leerschool geweest...’

Bovendien werkte Te Winkel keihard. ‘Van Maandag tot Zaterdag arbeide hij aan dit reuzenwerk zooveel uren daags, als men denzelfden wetenschappelijken arbeid van iemand vergen mag, met onafgebroken inspanning zijner krachten’, aldus Van Dijk.

Te Winkel had altijd een ijzersterk gestel gehad, maar in de derde week van april 1868 kreeg hij plotseling last van ‘vreeselijke benauwdheden’. Zo erg, dat hij en zijn arts vreesden voor zijn leven. Na een paar dagen knapte hij echter op. Hij kreeg zelfs toestemming om op de ‘beste gedeelten van den dag’ naar buiten te gaan.

‘De Vries noemde het een genot om met Te Winkel te werken: dat heldere verstand, dat scherpzinnige oordeel...’

Dat was hij ook van plan op 24 april 1868. ‘Gekleed zat hij op den dokter te wachten en hield zich intusschen bezig met het lezen van het Aprilnummer van den Gids. De dokter kwam en vond hem, zoo hij meende, slapende; zijne oogen waren gesloten en het boek was hem uit de hand gegleden. Spoedig echter werd de treurige waarheid ontdekt...’

• Afgesponnen levensdraad

De Vries was zeer uit het lood geslagen. Hij schreef een necrologie in het Leidsch Dagblad en hield een toespraak bij Te Winkels graf. Bovendien beloofde hij een levensbericht van Te Winkel te zullen schrijven voor het jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde - een belofte die hij overigens nooit is nagekomen.

Echt veel trefwoorden voor het WNT had Te Winkel niet geschreven. Hij werkte mee aan de eerste tien afleveringen van het Woordenboek. Het laatste trefwoord waar hij aan werkte was *afspinnen*. De Vries nam het halverwege over. 'Hier eindigt de medewerking van onzen onvergetelijken Te Winkel', schreef hij onder aan kolom 1492 in een voetnoot. 'Het laatste wat hij schreef, was eene onvoltooide schets van dit artikel *Afspinnen*. Zij brak af met de woorden, die ik zoo even overnam: "*Zijn levensdraad is afgesponnen, zijn einde is daar, hij gaat sterven.*" Weinige dagen daarna was Te Winkels levensdraad afgesponnen. Talrijke vrienden en vereerders beweenden zijnen dood, en blijven zijn gemis nog smartelijk gevoelen; niemand smartelijker dan hij, die hier van zijn broederlijken medearbeider als opnieuw afscheid neemt. Maar hem mogen wij gelukkig roemen, die in zijn leven eene schoone taak heeft afgesponnen, waarvoor Nederland, zoolang het prijs stelt op de taal der Vaderen, zijnen naam in eere zal houden.'

Het is de vraag of ook de Utrechtse hoogleraar W.G. Brill op de hoogte was van de toevalligheid dat Te Winkels laatste woorden op papier waren geweest 'Zijn levensdraad is afgesponnen, zijn einde is daar, hij gaat sterven.' Hoe het ook zij, toen Brill dat zelfde jaar in het Jaarboek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen een prachtige en uitvoerige necrologie van Te Winkel schreef, gebruikte ook hij het woord *afspinnen*. 'Hij is geleerde gebleven', aldus Brill, 'tot het einde: eenzaam, in zijn studeervertrek gezeten, met een boek (het was een wetenschappelijk tijdschrift) in de hand, en hem uit de bezwijmende vingers gegleden, is hij de eeuwigheid ingegaan. Hij heeft zijne taak afgesponnen...'

À la guerre komma la guerre

Johan Anthierens - Brussel

Men oppert dat de taal verdwijnen zal, althans, die Nederlandse van ons. Bekomen van een langdurige sprakeloosheid na het horen van die hypothese, stamel ik, met droge tong: is er een taal in de zaal?

• Redactionele pentito

Het Vlaamse literair tijdschrift 'De Brakke Hond' vroeg aan een aantal woordvoerders van de moedertaal, waaronder mijzelf, na te denken over de effecten van een mogelijke Europese eenmaking zonder onze taal. Hoe reëel is de kans dat het Nederlands opgaat in het Engels, Frans en Duits? Nevenvraag was welk woord wij in dat geval absoluut wilden vasthouden. Om met de nevenvraag te beginnen: beslist niet het lelijke woord *spijtoptant*, dat overigens eigendom lijkt van Jan van der Putten, Volkskrant-correspondent in Italië. Toen in januari 1993 maffiapaus Totó Riina werd opgepakt, heeft Van der Putten daar bij herhaling over gerapporteerd, waarbij mij vooral het aantal spijtoptanten opviel. In een eerste verslag, groot een kwart Volkskrant-bladzijde, datum 16 januari, bots ik drie keer op die typering. Dat het slechts om een warming-up ging, blijkt een week later, zaterdag 23 januari, wanneer ik in een paginagroot sfeerstuk, opgeluisterd met twee niet kinderachtig uitgevallen foto's, ácht spijtoptanten tel, waarvan zeven in onze taal, met als surplus de Italiaanse variant, *pentito*. Weer een zaterdag later, 30 januari, valt in een nabeschouwing van Volkskrants huisromein JvdP de vaste uitdrukking terug tot drie schamele eenheden. Iemand in de Wibautstraat moet de eindredactie wakker geschud hebben. Half wakker.

• Duits drab

Dit opgemerkt hebbende, ga ik voor een overlijdend Nederlands mijn tong niet uitrukken. In mijn persoonlijk geval - heer van vijfenvijftig - zal ik dat linguïstisch heengaan zijn voorafgegaan. Verder beschouw ik taal inderdaad als een lichaam, aan bederf en erger onderhevig. Het is zo niet een wet van Meden en Perzen dan toch een waarschijnlijkheid dat kleine cultuurtalen in een meer en meer gemixt universum kleur, kraak en smaak kwijtraken. Vijf jaar geleden al veronderstelde Jeroen Brouwers in een krantegesprek dat het Nederlands voorbestemd is als drab van het Duits te bezinken, dat het een soort prins-Bernhard-tongval is beschoren. Dat vernemen uit de mond van een man die het sierlijkste Nederlands over papier laat vloeien, vraagt om surrealistische commentaren en voedt de absurde theorie dat wij voor joker op de wereld werden gezet.

Ikzelf kan niet zonder moedertaal, behoef haar melksmaak op mijn tong, kan niet zonder een spraak waarin ik gewiegd en gewogen werd, zonder woorden waar ik op sabbelde; ik teer taalkundig op kreetjes uit de kruiperperiode. Een donor-taal is niets voor mij en ik kan het weten, als Brusselaar al een leven lang aanleunend tegen het Frans. Geen kwaad woord over die buurtaal, sommige van mijn beste invallen zijn Gallisch, maar never zal ik die taal beheersen zoals het Nederlands, verre van dat. Passieve kennis, alla, maar praten als Dupont, non. Soms sjans ik met die ijdele illusie, maar dan blijkt kleinzoon in de crèche waterpokken te hebben opgedaan. Wil je dat familiaal voorpaginanieuws overbrengen aan een Franstalige kennis, dan verander je voor je het weet in een cartoon-advertentie voor Van Dale's vreemde-woordenboeken.

● Verbaal massacre

Een vermakelijke cultuurverreking constateerde ik dinsdag 12 januari in de Volkskrant-column van Jan Blokker. De taalgrootmeester legde paus Johannes Paulus II de Franse uitdrukking 'À la guerre comme à la guerre' ('nood breekt wet') in de mond, maar er stond 'À la guerre, à la guerre'. Na twee minuten denkwerk wist ik waar

die de oorlog-opbrekende komma vandaan kwam. Blokker belt zijn columns door naar de krant, spreekt zijn tekst in op een schijfje en in dit geval heeft de uittikker, van Duytschen bloet zijnde, het middenrif *comme à* als leesteken begrepen. C'est simple komma bonjour.

De tikker bevestigt mijn stelling dat het vervellen van spraak niet van zo'n leien dakje gaat als sommige onderwijsexcellenties bij momenten doceren. Heel wat Nederlanders gaan ervan uit dat het Engels binnen mondbereik ligt; ik kan daar niet over meepraten, omdat mijn kennis van die taal ondermaats is, maar betrouwbare bronnen klikken altijd weer dat de Hollander excelleert in steenkoolgruisengels.

Van het Frans, waar ik wél kijk op heb, weet ik dat de Vlaming er zijn lippen aan openhaalt. Franssprekend richt de Vlaming een verbaal massacre aan. Niet om aan te horen hoe hij klemtonen verscheurt, hoe hij *grand-mère* gorgelt, massief orgel speelt op een mondharmika.

Dramatisch wordt het wanneer men zich daarvan niet bewust is. Tussen al het intelligente dat ik dagelijks in Nederlandse kwaliteitskranten opraap, stuit ik regelmatig op onoordeelkundige uitspraken over de Fransen en Frankrijk. De oorzaak daarvan is barre onwetendheid; men kent geen Frans en mét die blinde vlek typeert men het land en zijn bewoners.

‘Het algemeen-Zuidnederlands is een stiefmoeder waar geen uitstraling van te verwachten is’

● **Zn met bierborsten**

Moet ik als Vlaming schreien om het verlies van een taal die nooit mijn echte moeder was, eerder moedervlék dan moedertaal? Het algemeen-Zuidnederlands is een stiefmoeder waar geen uitstraling van te verwachten is. Een houterige creatuur, behept met Latijnse bijklanken. Naast mijn schrijfstoel ligt een luxe-reclamefolder voor het automobiëlmerk Mercedes-Benz. De brainwashing opent met de kreet *Even hout vasthouden, en Cocoon vervult al uw wensen*. ‘Hout vasthouden’, *touchons du bois*, is Frans voor *afkloppen*. Geen Vlaming die *afkloppen* kent of gebruikt; wij houden ons vast aan taalkundig wrakhout. Zoals dat voorbeeld zijn er twee miljoen op te noemen - *Klub won met de vingers in de neus* (met de vingers in de neus = les doigts dans le nez; spelenderwijs), *Klub moest de meubels redden* (de meubels redden = sauver les meubles; de schade beperken) - wat het ‘Vlaams’ verhaspelt tot een wartaal waarvan weinigen gecharmeerd zijn. Vlamingen evenmin, die achter het ABN-handje dialect spreken, en dáár hun moershart aan ophalen.

Gelet op de vele vetplooien die het Nederlands in haar Vlaamse korset moet meerijden, is euthanasie op de zogenaamde standaardtaal niet eens barbaars te noemen. Een hoogbenige asblonde met maten 92-61-92 zit er voor dat vormeloze Zuidnederlands met bierborsten niet in. Allez, amai.

Om met de nevenvraag van de Brakke Hond te besluiten, het souvenir-woord dat ik vasthoud als mijn taal aan de verenigde horizon wegzinkt, is het ‘gallicisme’

misteoreolen. Wat betekent *misteoreolen*? Het betekent niets, het is een verschrijving door taalbijbel Van Dale van de Vlaamse uitdrukking *mistevreden*, voor ‘ontevreden’. Dat mallotige woord wordt al vele edities meegenomen, pronkt ook in de nieuwe, computerbestuurde en - het zal wel - geheel herziene twaalfde druk.

Misteoreolen klinkt poëtischer dan *spijtoptant*, daar niet van, maar de mistige morgen dat het Nederlands wordt opgehaald en afgevoerd en door een passe-partout muilband vervangen, zal het ons berouwen dat wij van onze mondjesmaat niet liefdevoller werk hebben gemaakt.

Taalcuriosa

Jules Welling

Mill goes hell

Bij de post over zinnen met louter toponiemen zat een brief van Wim Munsters uit Oegstgeest. Hij kwam met deze stapel toponiemen: *Look, Well, Made, Mill, Goes, Hell*. Deze plaatsen of gehuchten liggen respectievelijk in Overijssel, Noord-Limburg, Noord-Brabant (2x), Zeeland en Gelderland. Munsters komt hiermee met een fantastisch curiosum: een goed verdedigbare Engelse zin bestaande uit Nederlandse toponiemen: ‘Look, Well Made Mill Goes Hell’ (vertaling: ‘Kijk, goed gemaakte molen gaat naar de knoppen’). Met een kleine ingreep is de vondst te veranderen in ‘Best Made Mill Goes Well’ (vertaling: ‘best gemaakte molen draait goed’). Ook dat lijkt me een verdedigbare zin in het Engels.

Munsters ging nog verder. Ook zijn Duitse zin ‘Essen War Wie Stein’ kan de toets der kritiek doorstaan: *Essen* in Gelderland, *Stein* in Limburg, *War* en *Wie* in Friesland.

Munsters had ook een Franse variant: ‘Quatre Bras Est Rien’ (vertaling: ‘vier armen is niets’, uit een discussie tussen inktvissen, schrijft hij). Ook die lijkt me goed te verdedigen. Er zijn verschillende plaatsen in Nederland die *Quatre Bras* heten. In mijn woonplaats Best (Noord-Brabant) heet een berucht kruispunt zo. *Est* is een gehucht in de provincie Utrecht en *Rien* een in Friesland.

Dit internationale toponiemen-curiosum staat nog in de kinderschoenen. Hier valt vast nog veel leuks te verzinnen, misschien zelfs in andere dan de genoemde talen. Het omgekeerde is natuurlijk ook een uitdaging: maak een Nederlandse zin met buitenlandse toponiemen.

***Hij zeit wat* - een controversieel boekje**

Marlies Philippa

Er is heel wat mis met het boekje van Jan Berns over de Amsterdamse volkstaal, dat enkele maanden geleden bij uitgeverij BZZTôH verschenen is. De grootste misser is wel dat de auteur eigenlijk niet Jan Berns is, hoofd van de afdeling dialectologie en adjunct-directeur van het P.J. Meertens-Instituut. Verreweg het grootste deel van de tekst is van de hand van zijn voorgangster in de eerste functie, de gepensioneerde dialectologe Jo Daan. Haar naam staat wel op de achterflap, maar niet op omslag, rug en titelpagina.

• Te snel uitverkocht

Jo Daan schreef *Hij zeit wat* in 1948. Een boekje met tal van wetenswaardigheden over de geschiedenis van het Amsterdamse dialect, de humor van de Amsterdammer en typisch Amsterdamse woorden en uitdrukkingen. De stijl is vlot en uit alles blijkt de liefde van de schrijfster voor Amsterdam, voor zijn bewoners en hun taal. Het boekje was meteen na verschijnen al uitverkocht en een jaar later kwam de tweede vermeerderde druk uit. Een derde druk bleef achterwege, al was daar wel vraag naar.

Dialecten zijn in, en het Amsterdams is momenteel erg populair. Vandaar dat Jan Berns graag een nieuwe druk wilde. Jo Daan zag een ongewijzigde herdruk niet zo zitten, omdat het boekje wat al te gedateerd was. Zij ging akkoord met een bewerking door Berns. Deze zag geen kans het boek ingrijpend te moderniseren. Bovendien wilde hij het oorspronkelijke werk geen geweld aandoen. Hij vond dat ook niet eerlijk ‘ten opzichte van hen die *Hij zeit wat* nog graag wilden hebben, maar steeds achter het net visten’, zoals hij in zijn voorwoord zegt. Binnen de hoofdstukken paste hij naar eigen zeggen op ondergeschikte punten wijzigingen en uitbreidingen toe, en hij werkte de literatuurlijst aan het eind van het boek bij. Nieuw is het laatste hoofdstuk, waarin de plaatsnaam wordt verklaard en waarin Amsterdam als familienaam en als soortnaam wordt beschreven.

Over dat laatste hoofdstuk en over de nieuwe literatuurlijst geen kwaad woord. Ook niet over de oorspronkelijke hoofdstukken 2 en 3, die tot één hoofdstuk over de geschiedenis van het dialect zijn samengesmolten. Er is het een en ander uitgehaald, maar er zijn ook heel wat nieuwe gegevens en inzichten op een harmonische manier met de oude tekst verweven. Hier is sprake van een geslaagde omwerking. Dat geldt niet voor de andere hoofdstukken.

• Dubbel perspectief

Door de veranderingen wordt het oorspronkelijke werk wel degelijk geweld aangedaan en daardoor krijgt geen enkele lezer wat hij zoekt. Degenen die ‘steeds achter het net visten’ willen graag een (nostalgische) momentopname van het Amsterdams eind jaren veertig. Anderen zien liever een beschrijving van facetten van de hedendaagse Amsterdamse volkstaal, inclusief haar eeuwenoude geschiedenis, en weer anderen

zijn geïnteresseerd in een overzicht van de verschillen tussen 1948 en nu. De ondertitel *De Amsterdamse volkstaal* en de achterflaptekst mikken op de tweede doelgroep. Het hele boek staat echter in de tegenwoordige tijd, en die slaat soms op 1948 en soms op 1992. Als er over een verouderd woord wordt gesproken, weet men niet wanneer dat verouderd was. Zo ontstaat een uiterst verward en onjuist beeld. Wanneer de ik-figuur aan het woord is, is dat niet ome Jan maar tante Jo. Op blz. 63 staat ‘Kort geleden las ik...’ Dat is 1948. Maar de volgende alinea gaat over het Maupoleum, de Bijlmerbajes en de Heinekenbrug.

Aan de wensen van de eerste doelgroep had tegemoetgekomen kunnen worden door niets van de oorspronkelijke tekst te schrappen en de toevoegingen in een ander lettertype te zetten. Daar had de derde doelgroep eveneens baat bij gehad, al had die het ook prettig gevonden als de veranderingen in het gebruik van bepaalde woorden en uitdrukkingen expliciet waren gegeven. Welke zijn in onbruik geraakt, welke bestaan nog in het Amsterdams en welke zijn in ruimere kring bekend geworden, zoals *'t zal me een zorg zijn*, *boterbriefje* en *van wanten weten*. Als *boterbriefje* niet tot de standaardtaal was gaan behoren, had het zeer recente *margarinebriefje* nooit bedacht kunnen zijn!

● Onzorgvuldig

Het boek bevat talloze slordigheden. Eén voorbeeld: waarom is het op blz. 57 ‘Kraag 'n kind mit 'n kaupere kop, kekke je lam poetse’, maar op blz. 87 ‘krijg 'n kind met 'n koperen kop’? Het antwoord (evenals bij de spelling *stiekem* naast *stiekum*) is dat het in het eerste geval gaat om een toevoeging en in het tweede om een stukje oorspronkelijke tekst.

Ook het ontbreken van de auteursnaam Jo Daan is te wijten aan onzorgvuldigheid. Bij het corrigeren van de drukproeven had Jan Berns wel gemerkt dat er op de titelpagina foutief ‘Hei zeit wat’ stond (de titel waaronder de uitgever het boek vóór verschijnen aan de boekhandel heeft aangeboden!), maar hij had er geen acht op geslagen dat hij als enige schrijver vermeld stond. Deze fout valt de uitgever eerder aan te wijven dan Berns. Tenslotte heeft de laatste in zijn voorwoord duidelijk aangegeven dat het allerminst zijn eigen boek is. De uitgever heeft beloofd dat bij een volgende druk ook de naam van Jo Daan op de titelpagina zal staan. Maar dan blijft er nog steeds heel wat mis.

Jan Berns, *Hij zeit wat. De Amsterdamse volkstaal*, Den Haag 1993,
BZZTôH; f 16,50. ISBN 90 6291 756 9

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

• **Stijlboek**

Het boek *Twijfelgevallen Nederlands* van dr. C.G.L. Apeldoorn en drs. S. Pot onderging recentelijk een titelwijziging. De vierde, geheel herziene en uitgebreide druk heet nu *Prisma Stijlboek* en bevat 10% meer ingangen dan de derde druk onder de oude titel. Voor wie het boek niet kent: het gaat in op gevallen waarin taalgebruikers vaak twijfelen over de correcte schrijfwijze of het correcte gebruik van woorden. Zo wordt het verschil behandeld tussen *moedwillig* en *opzettelijk*, tussen *omdat* en *doordat* en tussen *dementi* en *dementie*.

Het Prisma Stijlboek wordt uitgegeven door Uitgeverij Het Spectrum en kost f 17,50.
ISBN 90 274 3246 5

• **Lezen over lezen**

Een probleem waar elke taalleraar mee te maken heeft, is dat hij zijn leerlingen maar moeilijk aan het lezen kan krijgen. De verklaring van de Fransman Daniel Pennac is even eenvoudig als vatbaar voor een oplossing: het lezen is de leerlingen tegengemaakt. In zijn boek *In een adem uit... het geheim van het lezen* geeft Pennac aan hoe lezen voor iedereen tot een genot te maken is. Dat doet hij door het lezen te ontdoen van alle verplichtingen waarmee het, zeker op de middelbare school, is omgeven. Het leesplezier mag vooral niets in de weg worden gelegd, en dat brengt Pennac tot de formulering van zijn 'tien onaantastbare rechten van de lezer', waarvan de voornaamste drie luiden: 'Het recht om niet te lezen', 'Het recht om bladzijden over te slaan' en 'Het recht om een boek niet uit te lezen'.

In een adem uit... het geheim van het lezen is verschenen bij De Brink en kost f 35,-.
ISBN 90 216 7101 8

• **Schrijven voor nieuwe media**

In *Tekstschrijven voor nieuwe media* geven Piet Kaashoek en Wiel Schmetz adviezen voor het schrijven van nieuwsberichten voor kabelkrant, teletekst, nieuws voor doven en slechthorenden en videotex. Ze beschrijven wat deze media zijn, hoe ze werken en welke specifieke eisen deze media aan teksten stellen. Hoewel er in het boek veel adviezen gegeven worden, is het niet alleen maar praktisch. De auteurs behandelen ook theoretische inzichten (uit de linguïstiek, taalbeheersing en communicatiewetenschap) en laten zien hoe deze kunnen worden gebruikt om betere teksten te kunnen schrijven. Het boek bevat oefeningen en opdrachten en kan daardoor als cursusboek worden gebruikt.

Tekstschrijven voor nieuwe media is het eerste deel in de reeks 'Schrijven in beroepen', die wordt uitgegeven door Coutinho. Het kost f29,50.
ISBN 90 6283 870 7

• **Beeldspraak**

Van de hand van Erik van der Spek, oud-redacteur van Onze Taal, verschijnt deze maand het boekje *Taalmaskerade*, waarin beeldspraak, metaforen en vergelijkingen onder de loep worden genomen. Van der Spek laat aan de hand van voorbeelden, afkomstig uit onder andere de politiek, het bedrijfsleven en de sportwereld, zien hoe van beeldspraak gebruik wordt gemaakt. Hij geeft een indruk van de manier waarop beeldspraak zich ontwikkelt en laat zien hoe zij onze visie op de werkelijkheid kleurt.

Taalmaskerade wordt uitgegeven door Kosmos Z&K en kost f16,90.
ISBN 90 215 2043 5

• **Schrijven over wetenschap**

In het *Handboek Wetenschaps- en technologievoorlichting* wordt uitgelegd hoe een groot publiek kan worden geïnformeerd over wetenschappelijke en technische onderwerpen. De vijftientig auteurs die aan het boek een bijdrage hebben geleverd, gaan in op vragen als: Welk medium is het meest geschikt voor het geven van voorlichting over een bepaalde kwestie? Waarom loopt het populariseren van wetenschap zo vaak op een mislukking uit? Welke 'verboden' gelden er in de technologievoorlichting en wat moet juist wel worden gedaan? Het boek telt zo'n driehonderd pagina's en is bestemd voor gevorderde studenten in de voorlichting, journalistiek en communicatiewetenschap en voor voorlichters die zich verder in hun vak willen verdiepen.

Het *Handboek Wetenschaps- en technologievoorlichting* staat onder redactie van J. Willems en wordt uitgegeven door Martinus Nijhoff. Het kost f75,-.
ISBN 90 6890 467 1

• Onderzoeken en schrijven

Wetenschappelijke publikaties kunnen naar stijl en inhoud zeer uiteenlopend zijn, maar hebben met elkaar gemeen dat aan de totstandkoming ervan een onderzoeksplan is voorafgegaan. Volgens de auteurs van *Een onderzoeksplan schrijven* komt de kunst van het schrijven van zo'n stuk aanstaande wetenschappers niet aanwaaien. Met hun boek trachten zij studenten in het academisch onderwijs deze vaardigheid bij te brengen. In de eerste twee hoofdstukken gaan zij in op inhoudelijke aspecten van onderzoeksplannen, terwijl in de volgende twee schrijfkwesties worden behandeld. Het laatste hoofdstuk bevat een casus.

Een onderzoeksplan schrijven is geschreven door Transcript, een groep taalbeheersers van de Rijksuniversiteit Utrecht, en wordt uitgegeven door Coutinho. Het boek verschijnt in augustus en kost f 17,50.
ISBN 90 6283 908 8

• WNT

Het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) stond de afgelopen tijd flink in de belangstelling. En nog lijkt de aandacht voor het grootste woordenboek ter wereld niet geluwd. Onlangs verscheen een boek over de geschiedenis van het woordenboek, geschreven door prof. dr. P.G.J. van Sterkenburg, directeur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden, waar het woordenboek wordt vervaardigd. Niet alleen de ontstaansgeschiedenis van het WNT wordt behandeld, maar ook het belang van het woordenboek, de cultuurgeschiedenis die uit het boek spreekt en het toekomstperspectief van dit taalmonument.

Dr. A. Moerdijk schreef een beknopte handleiding bij het WNT. Hij gaat in zijn boek in op zaken als de opbouw van een artikel, de functies van de verschillende typografieën, het verwijzingsstelsel en de spelling van De Vries en Te Winkel.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Portret van een taalmonument kost f 34,90. *De Beknopte handleiding bij het Woordenboek der Nederlandsche Taal* kost f 24,90 (verschijnt in augustus). Beide boeken worden uitgegeven door de Sdu. ISBN respectievelijk 90 12 08008 8 en 90 12 08027 4

Jouw Taal

zoekt jonge schrijvers

In het septembernummer verschijnt de eerste bladzijde van *Jouw Taal*: een nieuwe rubriek, geschreven voor (en liefst ook door) jonge lezers.

Ben je gek op schrijven? Wil je je hart(je) wel eens luchten over de lessen Nederlands op school? Heb je last van spreekbeurtangst? Of heb je een leuk nieuw woord bedacht dat je onder de aandacht wilt brengen?

Pak nu je pen en schrijf een kort stukje (maximaal 150 woorden) voor *Jouw Taal*. Elk onderwerp is van harte welkom, als het maar over taal gaat. Als je stuk geplaatst wordt, ontvang je een boekebon.

Ruggespraak

Ziekenhuis De Heel krimpt 46 bedden in Zaanse Gezinsbode

Aardappeljargon.

Een aardappel die bloemig is, noemt men een afkoker; een gladde aardappel noemt men een vastkoker; de term 'zo veel millimeter opwaarts' wordt gebruikt om de maat van de onregelmatig gevormde aardappel aan te geven; een aardappel die '40 mm opwaarts' meet, is op zijn kleinste oppervlak meer dan 40 mm; als men in de branche de term 'wat vindt de juffrouw ervan' gebruikt, bedoelt men daarmee de mening van de consument.

Het Parool

Kinderhoofdgerecht

Menukaart Restaurant Korte Duinen, Soest

Weerstand tegen jagen op ministerie genegeerd

Trouw

22.05 Nieuwslin special

In 1981 werd in Vietnam een Vietnamese tweeling geboren. Zeven jaar later werden ze tijdens een 17 uur durende operatie van elkaar gescheiden.

VPRO Gids

Shit! Het internationale scheldwoordenboek is verschenen bij Thomas Rap en kost f 14,50.
Onze Taal nr. 4

■ BROODBAKKER

m/v

bij Konmar Warenhuizen BV

Werkzaamheden:

U gaat zich voornamelijk bezighouden met het bakken van diverse soorten brood. Daarnaast neemt u de chef bij zijn afwezigheid.

Banenkrant, arbeidsbureau Regio Rijnmond

KAMERMEISJE M/V

Arnhemse koerier

Mr. drs. Ed Wagenmakers, Eerste-Kamerlid voor het CDA, en Mathilde van den Brink, voorzitter van de stichting Vrouwenhandel, discussiëren in **Met Witteman** over prostitutie en de aanstaande opheffing van het bordeelverbod. In de zaal pooiers, hoeren en andere politici.

Algemeen Dagblad

Dan is er - wat niet vergeten mag worden! - de keuken, klassiek voor een goede smakelijke voldoening over al de gangen die een gespijzigde maag bewandelen kan. De kok strekt gaarne zijn aanbevelingen voor U uit.

Folder Huis hotel Ticheloven

Nieuw in Zeewolde

SLANK d.m.v. de Bodycorrector.

- 95% omvangverlies;

- 75% blijvend gewichtsverlies;

Flevolands Nieuwsblad

[Nummer 7/8]

Nederlands in Indonesië

Jan de Vries, Roland Willemyns en Peter Burger

Waardoor is het Nederlands geen wereldtaal geworden, zoals het Engels, het Spaans en het Portugees, de talen van andere grote koloniale mogendheden uit de zeventiende eeuw? De Nederlanders waren in de allereerste plaats uit op winst vergaren, en niet op het verspreiden van hun cultuur. In Indonesië moest de Nederlandse taal bovendien concurreren met het Maleis en het Portugees. Wel lieten de Nederlandse kolonisten in het Maleis leenwoorden achter: *kulkas* ‘koelkast’, *ongkos* ‘onkosten’, *sopir* ‘chauffeur’ en nog een paar duizend andere.

In het begin van de zeventiende eeuw werden in Nederland twee handelscompagnieën opgericht. De Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) kreeg het monopolie van de handel op de Oost, en de Verenigde Westindische Compagnie (WIC) van de handel op de West. Beide compagnieën stichtten overal handelsposten: op de Caraïbische eilanden, aan de Hudson en langs de kusten van Afrika en Azië wapperde de Nederlandse driekleur.

• Beperkte kolonisatie

In de Oost was de handel in specerijen, met als bakermat de Molukken (‘de specerijeneilanden’) het belangrijkste. De houwdegen Jan Pieterszoon Coen, imperiumbouwer voor God en vaderland, stichtte onder het motto ‘Daer can in Indiën wat groots verricht worden’ Batavia, het huidige Jakarta. De stad groeide uit tot het administratieve centrum en de stapelmarkt van de handel in de Oost, zoals Amsterdam de stapelmarkt voor de wereld werd. Aan het einde van de zeventiende eeuw beschikte de VOC over ongeveer 5000 Nederlandse dienaren en nog enige duizenden uit andere Europese landen. Het merendeel van hen woonde in Batavia.

De VOC- en WIC-ambtenaren bleven doorgaans niet lang in dienst. Hun doel was zo snel mogelijk kapitaal te vergaren en in Europa te gaan rentenieren. In de Oost bleven alleen in Batavia en omgeving wat soldaten en handelaren na hun dienstverband achter. Ze trouwden meestal inheemse vrouwen en vormden een kleine gemeenschap. Deze Homo Bataviensis kwam de VOC ook wel van pas, want samen met de Chinezen en met vrijgelaten slaven, de Mardijkers (van *merdeka*, het Maleise woord voor ‘vrij’), zorgden ze voor de bevoorrading van de compagniesdienaren.

Gouverneur-generaal Coen wilde van Batavia een echte volksplanting maken en vroeg de VOC om vrouwen, die zijn mannen bovendien moesten afhouden van zondige verhoudingen met inheemsen. De Compagnie, die iedere duit driemaal omdraaide voor ze hem uitgaf, betaalde de overtocht voor weesmeisjes die wel wilden emigreren, maar zag geen profijt in verdere kolonisatie.

● Privileges door taal

Adpertensi, agresif, amplop (envelop), anprah (aanvraag), necis (netjes): geen taal heeft een woordenschat die zo van het Nederlands doortrokken is als het Indonesisch. Maar toen de handelaars van de VOC het rijk van de dertienduizend eilanden binnenvoeren en hun net van nederzettingen opbouwden, wees nog niets erop dat ook hun taal er zo'n belangrijke rol zou gaan spelen. Hoewel er serieuze pogingen zijn ondernomen om het gebruik van het Nederlands onder Europeanen, Aziatische vreemdelingen (vooral Chinezen en Arabieren) en zelfs de inheemse bevolking te bevorderen, heeft de taal zich in de Compagniestijd, dus tot 1795, geen positie van betekenis kunnen verwerven in Indonesië.

Wie Nederlands sprak, kon aanspraak maken op bepaalde privileges. In 1641 verordonneerde gouverneur-generaal Van Diemen dat alleen slaven die het Nederlands enigszins beheersten een hoed mochten dragen en vrijgelaten konden worden. Inheemse vrouwen mochten alleen met een Europeaan trouwen als ze zich verstaanbaar konden maken in het Nederlands. De vrijgelaten slaven en hun afstammelingen ten slotte, de Mardijkers, moesten om officier te kunnen worden bewijzen dat ze het Nederlands machtig waren.

De Staten-Generaal droeg de Compagnie op de Indiërs te kerstenen en de goede zeden te bevorderen in de archipel. Daartoe werden op de Molukken en in Batavia enkele scholen gesticht, waar de Statenvertaling en de Heidelbergse catechismus de belangrijkste middelen waren om de leerlingen calvinisme en zedelijkheid bij te brengen. Het Nederlands moest de voertaal worden op deze scholen, maar werd al gauw verdrongen door het Maleis, vooral nadat, in het begin van de achttiende eeuw, de Maleise bijbelvertaling van Leydekker was verschenen.

In Batavia waren de scholen alleen toegankelijk voor kinderen van VOC-ambtenaren, Portugezen, Mardijkers en enkele nakomelingen van inheemsen die in de zestiende eeuw door Portugese missionarissen waren gekerstend. Op school spraken de leerlingen Nederlands, thuis Portugees of Maleis. Aan het einde van de zeventiende eeuw werd ook op de helft van de scholen het Maleis of het Portugees ingevoerd, de twee talen die een grootscheepse verspreiding van het Nederlands in Indonesië effectief hebben belemmerd.

● Maleis en Portugees

Maleis, de dialectisch geschakeerde moedertaal van de bewoners rond de

Straat van Malakka, is een van de honderden talen in het Indische eilandenrijk. Toen de Nederlanders verschenen, was het Maleis bovendien al enige eeuwen de contacttaal in de gehele archipel en de cultuurtaal in een veel groter gebied dan de omgeving van de Straat van Malakka.

Gezicht op Batavia (afbeelding: Atlas van Stolck)

De Portugezen en later de Nederlanders hebben het Maleis gebruikt om met de inheemse bevolking in contact te komen en het christendom te verspreiden. In de negentiende eeuw beschouwde de Nederlandse regering het Riau-Maleis, de Maleise variëteit die zich in de eeuwen daarvoor ontwikkeld had tot contact- en cultuurtaal in een groot gebied, als de standaardtaal voor officiële doeleinden. In de twintigste eeuw groeiden uit deze Maleise variëteit twee standaardtalen: het Indonesisch en het Maleisisch, dat gesproken wordt in de voormalige Britse koloniën Singapore, Maleisië en Brunei.

De tweede rivaal van het Nederlands was het Portugees. Portugese ontdekkingsreizigers, missionarissen en handelaars hadden hun taal al een eeuw voor de komst van de Nederlanders en Engelsen verspreid, eerst langs de kusten van Afrika en India, later ook in de Indonesische archipel. Dit Portugees met veel Maleise elementen werd de lingua franca van Oost-Afrika en Madagascar tot de Filippijnen. Ook de VOC maakte er gebruik van in contacten met Aziaten buiten de archipel en met Euraziaten van gemengd Portugees-Aziatische afkomst. In de meeste Bataafse gezinnen werd Portugees gesproken, vooral omdat dat de taal was van de slaven die de kinderen grootbrachten. Ook de kerk in Batavia bediende zich van het Portugees naast het Nederlands en het Maleis.

Tot ongeveer 1750 genoot het Portugees het meeste prestige, daarna verwierf het Maleis steeds meer aanzien onder de Europeanen. Het Nederlands was slechts de officiële taal van de VOC, vaak ook van de kerk, en in Batavia op een enkele school. Door de bevoorrechte positie van het Portugees en het Maleis kon er geen Nederlands met veel Maleise invloeden ontstaan: daar bestond geen behoefte aan. Nederlandse woorden drongen in deze periode dan ook nauwelijks door in het Maleis. Bescheiden Nederlandse bijdragen uit deze tijd zijn *kakus*, van *kakhuis*, en *sopi*, dat nog voortbestaat in *koek-en-zopie*.

• Welvaart en scholing

In de negentiende eeuw veranderden als gevolg van de Franse Revolutie de opvattingen over opvoeding en onderwijs, ook bij het koloniale bestuur in Indonesië. Het ideaal van onderwijs voor iedereen, gestimuleerd en begeleid door de overheid, leidde in 1818 tot een besluit waarin scholen werden aangekondigd voor de inheemse bevolking. Maar tussen droom en daad stonden praktische bezwaren: het noodzakelijke geld ontbrak en ook gekwalificeerd personeel was schaars - in 1865 werden de twaalf miljoen inwoners van Java bestuurd door 175 Nederlandse ambtenaren. Er werden daarom uitsluitend scholen gesticht voor Europeanen. De vernederlandsing van de Europese gemeenschap kwam er langzaam door op gang, en er werd nog lang geklaagd over het gebrekkige Nederlands van de Europeanen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeide de behoefte aan ambtenaren, ook Indische, die zowel het Nederlands als inheemse talen goed beheersten. Het werd de bevolking daarom op zeer beperkte schaal toegestaan Europese scholen te bezoeken. Ook werden er opleidingen gesticht voor inheemse leerkrachten, militairen en artsen.

De verbreiding van het Nederlands kreeg pas vaart in de twintigste eeuw, drie volle eeuwen nadat de Nederlanders in het rijk van Insulinde waren aangekomen. Rond 1900 was het gehele gebied onder het centrale gezag gebracht. Handel, nijverheid en landbouw bloeiden. De opening van het Suez-kanaal, stoomboten en later vliegtuigen hadden de afstand tussen Europa en Azië verkleind. Ook telegraaf en telefoon deden hun intrede. De samenleving verwesterste door een aanzwellende stroom Indiëgangers, onder wie voor het eerst ook veel Europese vrouwen.

● Jongere broer

Nederland kwam tot de ontdekking dat het een ‘ereschuld’ had in te lossen tegenover zijn Aziatische onderdanen. De inlander promoveerde tot jongere broer. Deze Ethische politiek - aan de inheemse bevolking mag niets worden onthouden van wat Nederland welvarend heeft gemaakt - bevorderde het onderwijs op grote schaal. Nederlands werd de voertaal op alle opleidingen voor inheemse onderwijzers en ambtenaren. De toelating tot de Europese scholen werd verruimd. Inheemsen en Chinezen kregen scholen die gelijkgesteld waren aan de Europese. Er kwamen scholen voor voortgezet onderwijs. Door deze maatregelen groeide het aantal Indonesiërs die het Nederlands goed beheersten tot ongeveer 400.000 bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Bovendien zullen ten minste 100.000 Indonesiërs zich het Nederlands anders dan via het reguliere onderwijs eigen hebben weten te maken. Erg indrukwekkend is dit niet: het totale aantal Nederlandssprekenden maakte nog niet één procent uit van de toenmalige bevolking van zestig miljoen.

Beheersing van het Nederlands bracht goedbetaalde betrekkingen bij de overheid of het bedrijfsleven binnen bereik. Maar het was meer dan

een middel om de sociale ladder te beklimmen: het Nederlands was de toegangspoort tot de westerse cultuur. Steeds meer Indonesische intellectuelen adopteerden het Nederlands als omgangstaal, niet alleen in gesprekken met Europeanen, maar ook met vrienden en familieleden.

Ondertussen was het Maleis steeds belangrijker geworden. Officieel heeft het koloniale gouvernement nooit voor deze taal als regeringstaal gekozen. In de praktijk is het Maleis echter bevorderd door officieel gesteunde standaardisering en de verspreiding van literatuur. In 1927 doopten nationalisten Maleis om tot Indonesisch en een jaar later werd het Indonesisch uitgeroepen tot nationale taal, hoewel het veel minder sprekers telde dan bijvoorbeeld het Javaans of het Soendaas. Indonesisch werd het symbool van het groeiende nationalisme, hoewel menig Indonesisch intellectueel nog steeds het Nederlands als cultuurtaal prefereerde.

De Japanse bezetting in 1942 maakte abrupt een einde aan de discussie over de landstaal van de toekomst: de Japanners verboden het Nederlands en verhieven het Indonesisch tot de enige officiële taal. Toen Indonesië zich in 1945 onafhankelijk verklaarde, bleef het Indonesisch de nationale taal van de nieuwe republiek; het Nederlands was niet langer een serieus alternatief.

● Na de onafhankelijkheid

Onderwijs op Ambon (foto: Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde, Leiden)

Na de geboorte van de republiek Indonesië is het Nederlands in de archipel niet plotseling verstomd. Ruim 200.000 Nederlanders, waaronder veel Indische Nederlanders, trokken naar Europa, maar honderdduizenden Indonesiërs met een goede beheersing van het Nederlands bleven in Indonesië, veelal intellectuelen die energiek de nieuwe natie opbouwden. De Indonesische elite zou het Nederlands nog lang gebruiken, ook in huiselijke kring. Nederlands kunnen spreken wás, en is nog steeds, het bewijs van een goede opvoeding.

Nederlands kunnen lezen is nog steeds onontbeerlijk voor wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de geschiedenis, antropologie, taalkunde, landbouw en bosbouw. Ook onder juristen zal de behoefte aan kennis van het Nederlands groot blijven, zo lang niet alle wetboeken in het Indonesisch zijn vertaald en voor Indonesië zijn bewerkt. En als delen van de wetboeken wel vertaald zijn, is enige kennis van

het Nederlands nodig om de jurisprudentie te raadplegen. Het spreekt dan ook vanzelf dat in Indonesië nog steeds Nederlands wordt onderwezen.

● Ateret hotperdom

De meer dan 5000 Nederlandse leenwoorden in het Indonesisch zijn natuurlijk het gevolg van de aanwezigheid van zoveel tweetaligen. Maar dat is slechts een deel van de verklaring. Toen het Indonesisch in rap tempo het communicatiemiddel moest worden van een moderne samenleving, drong een forse lening zich op als de oplossing om de eigen woordenschat aan te vullen. Daardoor schemert het Nederlands nog aan alle kanten door wetenschappelijke en technische termen heen, zoals in *leksikograf*, *geofisika* en *sosiolog*, die dertig procent van de leenwoorden uitmaken.

Andere Nederlandse woorden verschaften zich op een minder geregelde manier toegang tot het Indonesisch. Bijna veertig procent verwijst naar het openbare leven. Meer dan de internationale woorden geven ze een indruk van de verbreiding van de Nederlandse cultuur. Ze behoren tot het domein van de overheid en de politiek, zoals *amtenar* (*ambtenaar*), *landrat* (*landraad*) en *partai* (*partij*). Groot is ook het aantal woorden in de sfeer van het recht, zoals *kasasi* (*cassatie*) en *konsiderans* (*considerans*). Handel, industrie en nijverheid tonen - hoe kan het ook anders - eveneens de sporen van Nederlandse invloed: *andil* (*aandeel*), *kasbuk* (*kasboek*) en *konfeksi* (*confectie*).

Een taal beïnvloedt de woordenschat van een andere des te indringender, als de ontleningen naar intiemere zaken verwijzen dan werk, bestuur en wetenschap. Ruim twintig procent van de Nederlandse leenwoorden in het Indonesisch heeft betrekking op het alledaagse leven. Indonesiërs gaan naar hun werk met een *aktentas*, ze openen de deur met een *sletel*, dragen broeken met een *ritsleting* en een *rim* (*riem*). Vrouwen houden hun haar in model met een *arnal* (*haarnaald*).

Zelfs woorden die de persoonlijke omgang betreffen, zijn ontleend aan het Nederlands, zoals *spontan* en *iritasi*, krachttermen als *hotperdom* ‘verdorie’, aanspreekwoorden als *om* ‘meneer’ (*oom*), groeten als *dah* (*dag!*) en zelfs tussenwerpsels als *toh* (*toch*). Van veel van de laatste woorden is de betekenis verbleekt: *om* verwijst niet naar een bloedverwant en *hotperdom* mist nog meer dan verwante Nederlandse bastaardvloeken elke religieuze bijklank. Een Indonesische parkeerwachter kan iemand aansporen zijn auto achteruit in te parkeren met een beleefd *ateret hotperdom*. Het is een tekenend voorbeeld van de Nederlandse aanwezigheid in de Indonesische taal: vervaagd maar onuitwisbaar.

Van Jan de Vries, Roland Willemyns en Peter Burger verschijnt in september bij uitgeverij Prometheus *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Dit artikel is een sterk bekort deel uit het hoofdstuk ‘Nederlands buitengaats’.

De laatste resten tropisch Nederlands? Onze taal in Indonesië

Jan Erik Grezel - Vakgroep Toegepaste Taalkunde, TU Delft

Het tij zit tegen voor het Nederlands in Indonesië. De invloed van de ‘25-maart-maatregel’ doet zich gelden, de subsidie vanuit Nederland loopt drastisch terug en de huidige generatie studenten kiest liever Engels of Japans. Toch is er geen reden om te wanhopen. De belangstelling voor cursussen Nederlands blijft bestaan. En bovendien: Onze Taal wordt er door een trouwe schare aandachtig gelezen.

Op uitnodiging van de Universitas Indonesia (UI) en het Erasmushuis gaf ik onlangs een aantal gastlessen en lezingen in Indonesië. De invitatie vloeide voort uit het besluit van de Seksi Belanda van de UI (oe-ie) tot invoering van de Delftse Methode, een veelgebruikte leergang Nederlands voor buitenlanders. Tijdens mijn bezoek heb ik een indruk gekregen van de positie van het Nederlands in Indonesië.

foto: Rinus de Hilster

● Seksi Belanda

De studie Nederlands aan de UI duurt vier jaar. Er zijn Nederlandse en Indonesische docenten. In het eerste jaar ligt de nadruk op taalvaardigheid. Gaande de studie verschuift de aandacht naar taal- en letterkunde. Per jaar telt de afdeling ongeveer twintig studenten, die één onderwijsgroep vormen. Naast het reguliere studieprogramma worden er drukbezochte lessen voor niet-studenten gegeven in een soort secretaresse-opleiding ('program diploma').

Het tij zit evenwel wat tegen. Ten eerste is er de nasleep van de diplomatieke rel rond de Indonesische weigering van Nederlandse ontwikkelingsgelden, de 25-maart-maatregel. De Nederlandse docenten gaan daardoor een onzekere toekomst tegemoet. Zij zullen waarschijnlijk een dezer maanden noodgedwongen hun biezen pakken. Het is onduidelijk of de Taalunie nog subsidies voor het werk in Indonesië mag verstrekken. Verder moet het Nederlands terrein prijsgeven aan het Engels en

het sterk opkomende Japans. De historische band met Nederland vervaagt met elke generatie meer, en het Nederlands is nu eenmaal geen wereldtaal.

Bij veel studenten en docenten heerst nog een klassieke instelling. Ze besteden ruime aandacht aan correct (voor)lezen en netjes schrijven. Nergens schrijft men zo schoon Nederlands als in Indonesië. Een saai dictee verandert onder een Indonesische hand in een kalligrafisch kunstwerk. Maar men mijdt het spreken. Moderne leermethoden leggen daar nu juist wel de nadruk op. Dat was ook een van de redenen voor de Nederlandse docenten om de Delftse Methode in te voeren. De zwijgzaamheid is snel te doorbreken, merkte ik tijdens de gastlessen. Nadat de gebruikelijke schroom voor de vreemde guru was overwonnen, werd er vrij vlot gebabbeld. Sommige Indonesische docenten houden helaas vast aan hun traditionele instelling. Enkelen zijn ronduit onverschillig en laten studenten heel wat langer wachten dan een professoraal kwartiertje. Gelukkig zijn er andere Indonesische docenten die uit het goede hout gesneden zijn.

Waarom gaat iemand Nederlands studeren? De antwoorden waren veelal vaag: ‘interessant’ of ‘leuk’. Sommigen noemden als concrete beweegredenen Nederlandstalige familie of plannen om naar Nederland te gaan. Bij het ‘program diploma’ gaat het merendeels om het behalen van een getuigschrift. Het perspectief voor afgestudeerden is niet rooskleurig. Met een kantoorbaan mag een Indonesische neerlandicus zich gelukkig prijzen. De allerbesten vinden een baan als docent Nederlands. Bijvoorbeeld bij het Erasmushuis.

● Erasmus

Aan het Erasmushuis - het Nederlands cultureel centrum in Jakarta - is een taalcentrum verbonden waar velerlei cursussen Nederlands worden gegeven. Daar bestaat grote belangstelling voor: 500 cursisten per semester is niet ongewoon. Er heerst een Nederlands klimaat, met evenredige discipline. De coördinatoren Herman Poelman en Hans Groot ontplooiën allerlei activiteiten die het

Nederlands in Indonesië ten goede komen: uitbreiding van het cursusaanbod, bijscholing voor docenten buiten Jakarta, een schriftelijke cursus voor 50-plussers. Bij de Indonesiërs die vroeger Nederlands hebben geleerd, bestaat grote behoefte die taal te onderhouden.

Op het Erasmushuis gaf ik een gastles aan studenten die binnenkort naar Nederland zouden vertrekken. Zij hadden het grootste deel van de Delftse Methode doorgewerkt. Ik stond versteld van hun taalvaardigheid. Vrijwel alle studenten waren in staat over de onderwerpen in het boek vrijuit met elkaar en met mij van gedachten te wisselen.

Helaas stemmen de laatste ontwikkelingen ook voor het werk aan het Erasmushuis wat somber. De subsidies van het Nederlandse Ministerie van Onderwijs zijn binnen twee jaar teruggebracht tot ongeveer een derde. Het gevolg is onder andere dat de ondersteuning van de neerlandistiek buiten Jakarta vrijwel is weggefallen.

• Gezond purisme

De afdelingen van de IPBB (Indonesische vereniging van docenten Nederlands) verzorgen uiteenlopende cursussen: voor rechters die hun leesvaardigheid willen bijspijkeren, voor jonge mensen die door hun werk (hotel, bank) in aanraking komen met het Nederlands, voor Indonesiërs met Nederlandse familie, voor ‘pure’ belangstellenden, enzovoort.

Op mijn reis werd ik begeleid door de secretaris van de vereniging, Pak Nastap. Ons bezoek was een goede gelegenheid voor de leden om bijeen te komen. Zo kon ik een indruk krijgen van de bijzondere ‘IPBB-cultuur’. Vrijwel alle IPBB'ers spreken vlekkeloos Nederlands en vele van hen luisteren dagelijks naar de Wereldomroep. Pak Nastap deelde ‘Onze Taal’ uit, waarop iedereen geabonneerd is. Het werd meteen met een gretigheid gelezen als betrof het het laatste nieuws. Het gezonde purisme viert er hoogtij. Engelse termen die in Nederland heel gewoon zijn, zijn hier taboe. Bij de IPBB in Surabaya baart de voortschrijdende vergrijzing wel enige zorgen omtrent de continuering van het vak. Na mijn praatje kreeg ik vooral vragen van algemene aard (‘Leren vrouwen inderdaad sneller een taal dan mannen?’ ‘Hoe leren mensen praten als ze geen grammatica krijgen?’ etc.)

Hoewel er tekenen zijn dat het Nederlands in Indonesië bedreigd wordt, kunnen we vaststellen dat onze taal nog springlevend is en bovendien bestaansrecht heeft: vele oudere Indonesiërs hechten op historische gronden waarde aan het onderwijs Nederlands in Indonesië. Een jonge generatie leert Nederlands vanwege het werk, de studie, Nederlandstalige verwanten of vrienden, of uit taalkundige interesse.

Het grote probleem waar de afdelingen mee kampen, is de financiering van de leermiddelen. De Nederlandse boeken zijn veel te duur voor de krappe beurs van de Indonesische studenten. Een kopieermanie is het gevolg. Er wordt gewerkt aan een goedkope uitgave van de Delftse Methode voor de Indonesische markt. We mogen hopen dat daar een stimulans van uitgaat. Ondersteuning vanuit Nederland is hard nodig.

We moeten de bakens alvast verzetten - in de hoop dat het tij weldra keert.

Het Erasmus Taalcentrum

J.P.M. Groot - taalcoördinator, Jakarta

Het Erasmus Taalcentrum bestaat sinds 1981 en is gevestigd in het Erasmus Huis, het Nederlands Cultureel Centrum te Jakarta. Er werken momenteel twee uitgezonden neerlandici en 25 lokaal aangeworven (parttime-werkende) docenten (Indonesiërs en Nederlanders). Het Taalcentrum beschikt over eigen gebouwen op het terrein van het Erasmus Huis met onder meer drie talenlaboratoria, een computerlab, een zelfstudielab en een tiental grote en kleine leslokalen.

Per jaar schrijven zich bij het Taalcentrum ongeveer 1400 cursisten in voor cursussen Nederlands op verschillende niveaus (1-4) en met nadruk op verschillende vaardigheden (communicatief Nederlands, lezen, vertalen, Nederlands voor juristen, enz.) Het overgrote deel van deze cursisten is ingeschreven bij een universiteit of al afgestudeerd (75%). Van de ingeschreven cursisten is 70% jonger dan dertig jaar. Voor Indonesiërs die naar Nederland gaan, organiseert het Taalcentrum intensieve cursussen van vier tot zes maanden. (In 1992 voor onder anderen verpleegkundigen, islamologen en voor studenten in technische studierichtingen.) In het eerste semester van 1993 (januari-juni) stonden er 620 cursisten ingeschreven.

Het Erasmus Taalcentrum organiseert ook cursussen Indonesisch. Het ondersteunt de Indonesische vereniging van docenten Nederlands (I.P.B.B.) door lesmateriaal ter beschikking te stellen en bijscholingsactiviteiten te organiseren. De docentenvereniging heeft afdelingen in twintig steden in de archipel. Met de docentenvereniging organiseert het Taalcentrum de internationale examens Certificaat Nederlands als Vreemde Taal, waaraan in 1993 369 personen deelnamen, verdeeld over tien steden.

Voor belangstellenden buiten Jakarta organiseert het Taalcentrum bijscholingsactiviteiten, een jaarlijks vertaalconcours (in 1992 met 116 deelnemers) en schriftelijke cursussen (in 1993 gewijd aan kalligrafie en taal, vertalen en Nederlands op niveau).

Voor meer informatie:

Erasmus Taalcentrum

p.a. Erasmus Huis

Jalan H.R. Rasuna Said Kav. S-3

Jakarta 12950

telefoon: (09-62)21 512 321

fax: (09-62)21 510 379

Van kaaskop tot kiwi Restanten van het Nederlands in Nieuw-Zeeland

Dirk Wolthekker - politicoloog en freelance-journalist, Amsterdam

1992 stond in Nieuw-Zeeland in het teken van de Abel-Tasmanherdenking. De uit het Groningse Lutjegast afkomstige Tasman ontdekte 350 jaar geleden bij toeval het land van de kiwi's. Sindsdien zijn er duizenden Nederlanders naar Nieuw-Zeeland vertrokken om er een bestaan op te bouwen, met medeneming van de Nederlandse cultuur. Een gesprek met Nederlanders aan de andere kant van de wereld over de ontwikkeling van de Nederlandse taal.

Rond 1930 vertrokken de eerste Nederlanders naar Nieuw-Zeeland om zich er definitief te vestigen. Tot 1950 bleef de emigratie vanuit Nederland betrekkelijk gering, maar ze steeg sterk tot 10.000 emigranten in de periode 1951-1953. Momenteel vertrekken er nog ongeveer 450 Nederlanders per jaar naar Nieuw-Zeeland. Overbevolking en milieuvervuiling zijn tegenwoordig belangrijke redenen om voor emigratie te kiezen.

Er wonen 70.000 Nederlanders of mensen van Nederlandse afkomst in Nieuw-Zeeland. Van hen heeft de helft nog steeds de Nederlandse nationaliteit. Voor al die Nederlanders verschijnt er elke maand een Nederlandstalige krant, zijn er wekelijks Nederlandstalige radioprogramma's te beluisteren en staat Jan de Hartogs *Hollands Glorie* in de bibliotheek.

• Windmill Post

‘Windmill Post is de enige Nederlandstalige krant in Nieuw-Zeeland’, zegt Louis Kuys. Vanaf de oprichting van de krant in 1966 is hij redacteur. Samen met zijn vrouw voert hij de redactie. Kuys beoogt met zijn krant een bijdrage te leveren aan het in stand houden van de Nederlandse cultuur in Nieuw-Zeeland en wil daarnaast de lezers op de hoogte houden van het nieuws uit Nederland. Windmill Post verschijnt elke maand in een oplage van 6000 exemplaren. Kuys schat echter dat het blad door 20.000 mensen gelezen wordt. Veel abonnees geven het blad door aan familie en vrienden.

Zestig procent van de lezers behoort tot de eerste generatie immigranten (1950-1970). Zij zijn in Nederland geboren en hebben het Nederlands als moedertaal. De overige veertig procent van de lezers heeft Nederlandse ouders, maar is in Nieuw-Zeeland geboren en getogen, en heeft dus het Engels als moedertaal. Dit is de tweede generatie immigranten: een groep die steeds groter zal worden. Hoe denkt Kuys deze groep te blijven interesseren voor zijn krant? ‘Misschien moet de krant in de toekomst helemaal in het Engels verschijnen’, zegt hij. Nu al verschijnt de voorpagina van de krant in het Engels om mensen die de Nederlandse taal niet voldoende beheersen, toch te bewegen de krant eens in te zien. Volgens Kuys heeft deze benadering succes.

Kuys verzamelt zijn artikelen met behulp van knipseldiensten van regionale en landelijke kranten uit Nederland. Hij legt artikelen bij elkaar en herschrijft of combineert ze. In de Windmill Post staan geen achtergrondverhalen, internationaal nieuws, of Cultureel Supplementen, maar luchtige nieuwtjes uit Nederland en daarnaast informatie van uiteenlopende aard. Een aantal rubrieken komt maandelijks terug, zoals de rubriek 'Van stad en platteland in Nederland', waarin regionale nieuwtjes te lezen zijn. Veel ruimte ook voor het Nederlandse sportnieuws. Er is zelfs een telefonisch te raadplegen 'Windmill sportlijn'.

• Inburgeringsgesprek

Van veel immigranten heb ik gehoord dat ze het zo jammer vinden dat er steeds minder uitdrukkingen en gezegdes worden gebruikt in het Nederlands. Kinderen van immigranten valt het meestal niet op dat een uitdrukking in onbruik is geraakt of ouderwets is. Daar is hun taalkennis vaak niet voldoende voor. Alleen de recent aangekomen immigrant zou het gebruik van dit soort uitdrukkingen kunnen opvallen. Zij lezen de krant volgens Kuys echter niet of nauwelijks. Helaas wordt door herschrijving van artikelen uit Nederland de lezers de kans ontnomen contact te houden met het moderne Nederlands.

Nederlandse immigranten storen zich vaak mateloos aan de internationalisering, en met name de verengelsing, van de Nederlandse taal. Ook Kuys vindt dit een zorgelijke ontwikkeling; hij probeert Engelse termen zo veel mogelijk te vervangen door Nederlandse. Waar dit toe kan leiden, blijkt uit het woord 'inburgeringsgesprek' in het artikel 'Wie is Nederlander' van dr. C. Pama (Windmill Post, september 1992). Het betreft hier vermoedelijk een vertaling van het Engelse woord *citizenship-interview*, een gesprek met immigratieautoriteiten voorafgaand aan naturalisatie. Het zou in zo'n geval beter zijn het Engelse woord gewoon te laten staan. Veel immigranten doen dat ook, waardoor er een merkwaardige mix van Nederlands en Engels ontstaat.

Regelmatig lijkt het alsof de Windmill Post nog de oude spelling han-

teert. Ik schrijf met opzet *lijkt*, omdat woorden als *practijk* en *october* ook op vernederlandsing van de Engelse woorden *practise* en *october* kunnen wijzen. We moeten daarom erg voorzichtig zijn met het doen van uitspraken over het goed of slecht toepassen van spellingregels.

• Taboe

Uit gesprekken met kinderen van immigranten blijkt dat zij allemaal Nederlands begrijpen. Hun ouders spreken meestal Nederlands tegen elkaar, en vaak ook tegen hen. Zij antwoorden echter in het Engels. Hank Schouten haalt in zijn boek *Tasman's Legacy. The New Zealand-Dutch Connection* (Wellington, 1992) de doctoraalscriptie van Ini Kroef aan, die onderzoek heeft gedaan naar patronen van taalverschuiving onder veertien van oorsprong Nederlandstalige families. Uit dit onderzoek blijkt hetzelfde als uit mijn niet-wetenschappelijke waarnemingen:

- ouders spreken Nederlands of een mengtaal van Nederlands en Engels tegen elkaar en tegen de kinderen;
- kinderen gebruiken het Engels in de communicatie met elkaar;
- slechts zelden spreken de kinderen Nederlands tegen de ouders.

Hierbij moeten we bedenken dat veel immigranten wel Nederlands tegen de kinderen moesten spreken omdat ze geen, of slecht, Engels spraken. Daarnaast vertrokken zij vaak uit Nederland met het idee nooit meer terug te keren, wat een rol speelde in de manier waarop zij met de cultuur, en met de taal als onderdeel daarvan, omgingen, namelijk als iets wat gekoesterd en bewaard moest worden. Bij later geëmigreerde Nederlanders ligt de situatie heel anders. Zij spreken allemaal redelijk tot goed Engels en zien emigratie niet als iets definitiefs. 'We kunnen altijd weer terug', is hun motto, en zij lijken daarom minder behoefte te hebben de Nederlandse cultuur te koesteren.

Hoewel de kinderen van immigranten goed Nederlands verstaan, hebben de meeste moeite met spreken en lezen, tenzij ze voor langere tijd in Nederland zijn geweest. Bij navraag blijkt dat veel ouders hebben voldaan aan een verzoek van de Nieuwzeelandse autoriteiten om Engels met de kinderen te spreken. Dit zou een snelle integratie van de Nederlandse kinderen in de Nieuwzeelandse samenleving bevorderen. Nederlands spreken was in de jaren vijftig en zestig taboe; het bleef beperkt tot de privésfeer van familie en gezin.

• Studenten Nederlands

'De Abel-Tasmanherdenking was de directe aanleiding tot het instellen van een lectoraat Neerlandistiek', vertelt Kees Snoek, sinds maart 1992 als hoogleraar Nederlands verbonden aan de vakgroep Germaanse talen en letterkunde van de universiteit van Auckland. Snoek heeft een groep van 33 eerste- en een groep van 18 tweedejaarsstudenten. Vooral onder de groep eerstejaarsstudenten bevinden zich veel kinderen van immigranten. Zij beheersen de taal slecht. De moeilijkheidsgraad

blijkt zo hoog te zijn dat 25% van de eerstejaarsstudenten om die reden tussentijds is afgehaakt. De 18 tweedejaarsstudenten hebben meestal het Nederlands als moedertaal en zijn met hun ouders in de jaren zeventig en tachtig naar Nieuw-Zeeland geëmigreerd.

Daarnaast willen ook Nieuwzeelanders die met een Nederlander of Nederlandse getrouwd zijn op deze manier toegang krijgen tot de Nederlandse cultuur. Ook komen er studenten 'Indonesian Studies' bij Snoek in de klas. Zij hebben de Nederlandse taal nogal eens nodig om bronnenonderzoek te verrichten. Allemaal leren ze Nederlands uit het boek *Levend Nederlands*.

Het eerstejaarsprogramma bestaat uit driemaal vijftig minuten college per week en is vooral gericht op taalverwerving. De tweedejaarsstudenten krijgen daarnaast ook teksten uit kranten en boeken voorgelegd, bijvoorbeeld uit de weekeditie van NRC Handelsblad, waarop Snoek een abonnement heeft. Ook besteedt hij aandacht aan eenvoudig literair werk en verzorgt hij een cursus cultuurgeschiedenis, waardoor studenten op facultatieve basis kennis kunnen nemen van het hedendaagse Nederland en zijn koloniale geschiedenis.

'Na twee jaar zit het er dan op,' zegt Snoek, 'een volledige bovenbouwstudie Nederlands is er in Auckland niet.' Van de Germaanse talen die in Auckland gedoceerd worden, is alleen het Duits een bovenbouwstudie die opleidt tot het zogenoemde 'Master's Degree'.

Cursussen Nederlands worden ook gegeven in Nieuw-Zeeland. Het systeem van de 'continuing education' is vergelijkbaar met dat van de Nederlandse volksuniversiteiten. Liesbeth Sies-de Steur geeft avondcursussen Nederlands aan volwassenen en kinderen van immigranten. In Christchurch zijn geen Nederlandse studieboeken of woordenboeken te krijgen. Liesbeth deelt stencils uit en stelt zelf syllabi samen aan de hand van haar eigen, verouderde studieboeken, de boeken van H. Koolhoven, *Teach yourself Dutch*, en W. Shetter, *Introduction to Dutch*.

Ter gelegenheid van de Abel-Tasmanherdenking heeft Snoek van het Ministerie van Buitenlandse Zaken een eenmalige subsidie van 20.000 gulden ontvangen voor het opzetten van een Nederlandstalige bibliotheek. Een belangrijke bijdrage aan Snoeks bibliotheek is geleverd door het museum 'Kinderboek Cultuurbezit' uit het Groningse Winsum. De 500 jeugdboeken die Snoek van het museum heeft ontvangen, bevatten onder meer boeken uit Jaap ter Haars serie *Saskia en Jeroen*, boeken van Cissy van Marxveldt, en C. Joh. Kieviets verhalen over het leven van Dik Trom. Deze 500 boeken vormen een belangrijke bijdrage aan de verzameling Nederlandstalige jeugdboeken in de Nieuwzeelandse bibliotheken. Een

blik in de kasten van de openbare bibliotheek van Christchurch levert niet meer op dan acht Nederlandstalige kinderboeken. Voor een stad met een grote Nederlandse gemeenschap (8000 Nederlanders of mensen van Nederlandse afkomst) is dat een wel érg schamel aantal.

• Echo radio

Elke zondag om 17.00 uur begint Theo Boekels programma ‘Echo Radio’ met de openingszin ‘This is Echo Radio’. Theo begint met een Engelstalige opening. Hij heeft echter niet te kampen met het probleem waar Louis Kuys wel mee te kampen heeft, namelijk de kinderen van immigranten die niet voldoende Nederlands lezen om zijn krant te kunnen begrijpen. Kinderen van immigranten kunnen lang niet allemaal Nederlands lezen, maar verstaan doen ze het wel. Toch is veertig procent van het programma in het Engels, omdat Theo ook de niet-Nederlandstaligen wil bereiken.

‘Echo Radio’ begint elke zondag met tien minuten nieuws uit Nederland aan de hand van uitzendingen

‘Taalverminderingen als *gekilled* en *killen* lijken onvermijdelijk bij immigranten’

van Radio Nederland Wereldomroep. Veel Nederlandstalige muziek bij Echo Radio, afgewisseld met informatie of een gast in de studio.

Theo overweegt een vaste rubriek ‘Koop en Verkoop’ in zijn programma op te nemen. De taal waarin dat gebeurt zal afhangen van het soort produkt. Als het om een produkt gaat dat een Nederlandse gevoelswaarde heeft of met Nederland te maken heeft, zal het gesprek in het Nederlands zijn, anders zal het automatisch Engels worden.

• Kiwi-Nederlands

Hoe staat het nu met onze taal in Nieuw-Zeeland? In de dagelijkse spreektaal valt vooral de vermenging van het Nederlands met het Engels op, ook bij onlangs geïmmigreerden. Dit geldt vooral voor deelwoorden en infinitieven. Deelwoorden van zwakke Engelse werkwoorden, waarvan de uitgang -ed is, of van Engelse werkwoorden waarvan de infinitief hetzelfde is als het deelwoord (to put, to cut) krijgen vaak het Nederlandse voorvoegsel *ge-*, zoals *gekilled*, *gemoved*, *geput* en *gecut*. Infinitieven van dit soort werkwoorden krijgen vaak het Nederlandse achtervoegsel -en: *killen* en *cутten*. Taalvervormingen als deze lijken onvermijdelijk bij immigranten. Onvoldoende beheersing van de Engelse taal en het op de achtergrond raken van de kennis van het Nederlands zijn belangrijke verklaringen hiervoor. De verandering binnen het gesproken Nederlands merk je vooral op als je een zinsconstructie of uitdrukking gebruikt die de immigrant niet (meer) kent.

Met dank aan Theo Boekel, Louis en Thea Kuys, de heer G.J. du Marchie Sarvaas (Nederlands ambassadeur te Wellington), Chris Sies, Liesbeth Sies-de Steur en Kees Snoek.

Nederlands in de wereld: Roemenië

Sandra Roelofs - beëdigd vertaalster, Brussel

De universiteit van Boekarest biedt sinds 1974 de mogelijkheid aan Roemeense studenten om colleges 'limba neerlandeză' te volgen. In 1990 kreeg Nederlands hier zelfs de status van secundair hoofdvak. Het wordt tien uur per week gedoceerd door twee docenten, van wie er een in opdracht van de Taalunie werkt. Dit cursusjaar schreven zestien studenten zich in voor het eerste jaar Nederlands; daarnaast volgen zo'n twintig studenten het vak facultatief. En daarmee mag van een bloeiende faculteit gesproken worden.

Sinds oktober 1992 is de Roemeense student voor een studie Nederlands niet meer alleen aangewezen op Boekarest: hij kan daarvoor nu ook naar de universiteit van Timișoara, in het westen van Roemenië, al is Nederlands hier nog geen hoofdvak. Twintig studenten schreven zich inmiddels in. De colleges worden verzorgd door professor Sorin Ciutacu, die zelf Nederlands studeerde in Boekarest.

De politieke omwenteling heeft in Roemenië gezorgd voor een explosieve groei van het aantal studenten; de economische situatie laat een snelle aanpassing aan die groei niet toe. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat het lesmateriaal en de lokalen in Timișoara nog veel te wensen overlaten.

Een financiële bijdrage van de stichting LOUT (Let Op Uw Taal), een stichting van het Genootschap Onze Taal, gaf onlangs enige verlichting: van het subsidiebedrag werden o.a. naslagwerken, woordenboeken en Nederlandstalige romans aangeschaft. In februari 1993 werden ze aan de universiteit van Timișoara overhandigd.

Hoe komt het dat er in Roemenië zoveel animo voor onze taal bestaat? Voor veel Oost-Europeanen is Nederland of België een droomland; beheersing van de taal biedt perspectieven op een baan als tolk/vertaler in het Roemeense, Belgische of Nederlandse bedrijfsleven. Daarnaast speelt de verwantschap tussen Engels en Nederlands, twee germaanse talen, een rol: studenten Engels kiezen om die reden Nederlands als bijvak.

In Siberië spreken ze Gronings!

Tjeerd de Graaf - vakgroep Taalwetenschap Rijksuniversiteit Groningen

In het taalprogramma AHA van Radio Noord werden in november 1991 enkele geluidsfragmenten van het Plautdiets, de taal der Siberische Mennonieten, ten gehore gebracht, die kort daarvoor waren opgenomen in het dorp Neudachino tussen Omsk en Nowosibirsk (± 2000 km ten oosten van Moskou). De pers meldde: ‘Gronings nog steeds springlevend bij Mennonieten in Nowosibirsk’, en ‘Deel bevolking Siberië spreekt plat-Gronings’. Wie zijn deze Mennonieten in Siberië en hoe komt het dat hun taal zo'n opvallende verwantschap met het Nederlands vertoont?

De Mennonieten in Siberië en Kazachstan vormen een groep van meer dan 100.000 personen, die afstamt van een protestantse geloofsgemeenschap die werd genoemd naar de uit Friesland afkomstige Menno Simons. Een groot deel van deze Mennisten of Doopsgezinden trok in de zestiende eeuw naar de Weichseldelta in de buurt van Danzig. Aan het eind van de achttiende eeuw vestigden velen van hen zich op uitnodiging van Katharina de Grote in het zuiden van Rusland. Van daaruit werden vervolgens tal van dochternederzettingen gesticht. Toen hun oorspronkelijke privileges rond 1870 werden aangetast, emigreerden velen naar Noord-Amerika. Na de revolutie van 1917 volgde een tweede emigratiegolf. Door hun hoge geboortecijfer bleef het aantal Mennonieten in Rusland toch ongeveer gelijk.

Hoewel velen van hen zich ‘Hollander’ of ‘Mennoniet’ bleven noemen en dit ook vermeldden bij de opgave van hun nationaliteit in het paspoort, werden ze beschouwd als etnische Duitsers. In verband daarmee werden de meesten in de oorlog samen met andere etnische Duitsers naar Siberië en Kazachstan gedeporteerd, waar ze tot in de huidige tijd in betrekkelijk homogene groepen bijeenwonen en hun taal en cultuur handhaven.

● Omgangstaal: Plautdiets

De Mennonieten komen oorspronkelijk uit Friesland, Groningen, Holland, Zeeland, Brabant en Vlaanderen. (Ruim 85% van de namen, zoals *Friesen*, *Klaassen*, *Wiebe*, duidt hier nog op.) Zij spraken Nederfrankische, Nedersaksische en Friese dialecten. Toen zij rond 1550 naar het Weichselgebied vertrokken, kwam hun taal in contact met het Westpruisische dialect en het Hoogduits. Hieruit ontstond een Nederduits dialect, Plautdiets, dat heden nog door veel Mennonieten in Siberië en Noord-Amerika gesproken wordt.

Als kerktaal werd tot laat in de 18de eeuw het Nederlands gebruikt. Deze functie werd daarna overgenomen door het Hoogduits van de Bijbelvertaling van Luther en van het gezangenboek. Het Hoogduits heeft zo ook zijn sporen achtergelaten, maar het Plautdiets is nog altijd een variant die zeer ver van het standaard-Duits verwijderd is. In de praktijk betekende dit voor veel Mennonieten in Rusland een situatie van

drietalingheid: Plautdietsch als omgangstaal binnen de gemeenschap, Hoogduits als kerktaal, en Russisch als taal voor contacten met de buitenwereld.

In het gedenboek van het Algemeen Nederlands Verbond dat in 1923 werd uitgegeven, beschrijft ds. F.C. Fleischer de Mennonietenkolonies in Zuid-Rusland als ‘Nederlanders in de Steppe’. Bij zijn eerste ontmoeting wil hij Duits spreken, maar hij krijgt te horen: ‘Proat oe mar hollans, wie verstoan oe wol’. Er is inderdaad een nauwe verwantschap van de Nederlandse streektalen met het Plautdiets, dat ons vertrouwd in de oren klinkt.

Ter illustratie enkele voorbeelden van de overeenkomsten met het Nederlands: *ein, tvei, drei, feia, fiif, zaas, zeeven, acht, neejen, tiien* als telwoorden; *drok, ik hav et drok* (‘ik heb het druk’); *fegadering, fendoag, feniele(n)* (‘vernielen’), *loot* (‘laat’), *mak, onouzel, onjemak* (‘ongemak’), *voat* (‘woerd’).

Een bijzonder kenmerk van het Plautdiets vormt de meer voor in de mond uitgesproken k: niet alleen in beginpositie, zoals bij *tjinja* voor ‘kinderen’ en bij *tjleed* voor ‘kleed’, maar ook in eindpositie, zoals bij *maltj* voor ‘melk’ en *tjoatj* voor ‘kerk’ (vergelijk het Nederlandse *kerk*, het Friese *tsjerke* en het Engelse *church*).

• Taalverlies

Het taalgebruik bij de afstammelingen der doopsgezinde kolonisten heeft de laatste decennia ingrijpende veranderingen ondergaan: de oudere generatie, die veelal is opgegroeid in Duitse autonome gebieden als de Wolgaduitse republiek, heeft het Hoogduits op school geleerd. Nadat deze republiek was opgeheven en de Duitsers naar oostelijker streken waren gedeporteerd, nam de betekenis van het Hoogduits snel af. Doordat de Duitsers zeer verspreid kwamen te wonen in een overwegend Russischtalige omgeving, viel ook de functie van omgangstaal met sprekers van andere Duitse dialecten weg. Voor de jongere generatie is Hoogduits een vreemde taal, terwijl Russisch de func-

tie van officiële taal volledig heeft overgenomen. In de steden spreken de ouders veelal Russisch met de kinderen. Op het platteland komt taalverlies in de homogene Mennonietengemeenschappen in mindere mate voor. In de laatste jaren komt, dankzij de beter wordende contacten met het westen, een groeiende emigratie naar Duitsland op gang, die bedreigend kan zijn voor het voortbestaan van het Plautdiets.

• Onderzoek

Binnen de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen wordt een onderzoek uitgevoerd naar de taal der Siberische Mennonieten. Het doel is het Plautdiets te beschrijven met behulp van moderne fonetische opname- en analysetechnieken om te kunnen nagaan welke kenmerken voor deze taal typerend zijn. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de wijze waarop het Russisch doordringt in het Plautdiets.

De verbeterde communicatie met de voormalige Sovjet-Unie maakt het mogelijk aldaar veldwerk te verrichten en bronnenonderzoek te doen. Bij dit veldonderzoek worden in een der Mennonietendorpen met een nog homogene bevolking en bij een groep in de stad wonende Mennonieten geluidsopnamen gemaakt. Het verkregen materiaal wordt naderhand heel precies uitgeschreven, en de resultaten worden onderzocht op verschillen en overeenkomsten met eigenschappen van andere talen. Getracht zal worden te bepalen in hoeverre er nog elementen in het Plautdiets voorkomen die in verband te brengen zijn met de eigenschappen van de Friese en de Nederlandse dialecten.

Groeten uit Verweggistan

Marc De Coster - Tienen, België

Nergenshuizen, Boerenstrontsteradeel, Reetketelpikkumerschans. In de Bosatlas zult u ze niet aantreffen, maar iedereen is er weleens geweest: twee huizen en een varkenskot, waar de wereld met kranten dichtgeplakt is.

Van een onherbergzaam, verafgelegen of eenzaam gebied zegt men wel eens gekscherend dat ‘de wereld er dichtgespijkerd is’. Deze uitdrukking is ontleend aan het Duits: ‘Da ist die Welt mit Brettern vernagelt’: met planken afgesloten. Deze zegswijze, door onze oosterburen al sedert het begin van de achttiende eeuw gebruikt, zinspeelt op het leugenverhaal van een zekere Variscus (pseudoniem van Johann Sommer, 1559-1662). In diens uit 1608 stammende fantastische reisbeschrijving *Ethnographia Mundi* verhaalt deze auteur over een man die het einde van de wereld had bereikt, waar alles met planken dichtgespijkerd was.

• Met een varkenskot

In het Nederlands gebruiken we ook wel de variant ‘daar is de wereld met (oude) kranten dichtgeplakt’. Jules Deelder gebruikte deze uitdrukking bijvoorbeeld in *Schöne Welt* (1982): ‘Gedoemd hier te blijven staan, tussen koeien en gras, waar de wereld met kranten zat dichtgeplakt.’ En in het muziekblad OOR van 15-06-85 las ik: ‘Zedelgem: een met kranten dichtgeplakt dorpje naast Brugge.’ De uitdrukking impliceert duidelijk dat we te maken hebben met een onbelangrijk oord waar de beschaving nog niet is doorgedrongen, een gebied dat in de ogen van de stadsmens uitsluitend bevolkt wordt door ‘boertjes van buten’.

De Vlaamse volkstaal is erg kleurrijk in het afschilderen van negorijen:

hij woont in 't hol van Pluto; hij woont in 't gat van fluuthol; in het gat van den uil; t'enden al Gods heiligen. Daar heeft Ons Heer nog nooit gepasseerd. Twee huizen en een varkenskot. Het overschot van de wereld. Daar kraait noch haan noch hen.

● **Uit de bush-bush**

Van iemand die ver van de bewoonde wereld gehuisvest is, die in de provincie of op het platteland verblijft, zeg men wel eens schertsend dat hij in de ‘bush-bush’ woont. *Bush* betekent eigenlijk ‘rimboe, wildernis’ en is verwant met ons Middelnederlandse woord *bosch*. De duplicatie (vaak uitgesproken als *boes-boes*) werd misschien door Nederlandse soldaten uit Indonesië (het voormalige Nederlands-Indië) in ons spraakgebruik geïntroduceerd. Henk Salleveldt nam het woord op in zijn *Woordenboek van Jan Soldaat in Indonesië* (1980), evenwel met de omschrijving ‘struikgewas’ en met de voorbeeldzin ‘Dat zijn onze mensen niet, want ze schieten de boesboes in!’ Ook Piet Bakker gebruikte het woord nog in de oorspronkelijke betekenis van ‘wildernis’ in *De slag* (1951): ‘Ik heb die kist zo lang mogelijk boven de bush-bush geslierd.’ *HP/De Tijd* van 26-10-90 gebruikte de term echter met een negatieve bijbetekenis: ‘Let op, ze komen niet uit de bush-bush. Ze zijn afkomstig uit keurige milieus, vaak met goede opleiding.’ Eigenaardig genoeg vinden we *bush-bush* niet terug in *Peptalk* van Liesbeth Koenen en Rik Smits, en ook in geen enkel Engels woordenboek (uitsluitend de term *bush*, die al van 1523 dateert).

● **À la Oost-Knollendam**

Spottende en fictieve benamingen voor onbelangrijke, geïsoleerde plaatsen waar weinig of niets valt te beleven, doen het tegenwoordig goed in de omgangstaal. De verzonden plaatsnaam *Nergenshuizen* bijvoorbeeld gaat terug op een oude zegswijze die we reeds bij Harrebomée (in 1858) vinden: ‘het zijn heren van Nergenshuizen in Geenland’. Dit werd vroeger gezegd van gierige per-

sonen. Thans gebruikt men *Nergenshuizen* alleen als denkbeeldige naam voor een afgelegen gehucht.

Een gelijkaardige en meer recente benaming is *Boerenkoolstronkeradeel*, met de variant gebruikt in OOR van 8-10-88: 'Als het optreden ergens in Boerenstrontsteradeel is voor dertig K.P.J.-jongeren, dan werkt dat voor ons vaak niet goed.' Verder: *Rotpokkeweer en Kutkrabberveen* (*Nieuwe Revu* 18-10-90: 'Als je geen platen maakt, kun je niet meer optreden. Ja, in zaal X in Kutjekrabberveen, maar verder niet.');

Kutjepoep en *Reetketelpikkumerschans* (Jules Deelder in *Drukke dagen* (1988): 'Je zal ze de kos motte geve die met de klei nog achter d'r ore uit Kutjepoep en Reetketelpikkumerschans naar die grafstad komme toegekrope...') Niet fictief maar wel denigrerend zijn *Lutjebroek* (OOR van 7-2-87: 'Natuurlijk vind ik 't prachtig, maar als je voorheen op een party van Benno Premsele hebt opgetreden en je staat nu in Lutjebroek, is 't wel even wennen.')

en *Tietjerksteradeel* (*Vrij Nederland* van 14-2-87: 'Cultuur wordt niet geproduceerd in Romorantins (Frans voor Tietjerksteradeel) maar in de grote stad.')

Er zullen zeker nog meer varianten bestaan.

Ook in andere talen kent men natuurlijk zulke fictieve plaatsnamen. De Duitsers kennen bijvoorbeeld *Oberniederbumbach* (sedert circa 1920). De Fransen spreken over *Fouilly-les-Oies* en *Tripatouille-les-Oies*.

Maar de fantasie van Amerikaans/Engelssprekenden is grenzeloos. Ik geef slechts enkele voorbeelden: jerkwater town, noplaceville, one-horse town, one-stoplight town, whistle stop, South Succotash, East Jesus, hickville, the boondocks.

● Am Arsch der Welt

Sedert het midden van de jaren tachtig gebruikt men in het journales het cliché *Verweggistan* voor een denkbeeldig, verafgelegen land. Wellicht werd dit woord gemodelleerd naar het voorbeeld van *Afghanistan*, een land dat in de jaren tachtig menigmaal het nieuws haalde door de verzetsstrijd tegen het communistisch bewind aldaar. Het cliché werd echter vooral gebruikt in de stripverhalen van Donald Duck. Journalisten vonden het wellicht een aardige vondst en gebruikten het meer dan eens in hun columns.

Verweggistan heeft ook de 12de druk van de dikke Van Dale gehaald, al wordt het woord er wel foutief gespeld: met slechts één g! Volgens het woordenboek is het een schertsende benaming voor een onbelangrijk, oninteressant land. Als synoniem vermeldt Van Dale *uithoek*. De Duitsers gebruiken hiervoor ook de uitdrukking 'Am Arsch der Welt'.

Tot slot nog een paar voorbeelden van het gebruik van het neologisme *Verweggistan*:

- 'Allemaal ten bate van de vertrapten in *Verweggistan*.'
(*de Volkskrant*, 30-4-88)
- 'Groeten uit *Film Verweggistan*.' (OOR, 21-2-87)
- 'Janet heeft er gewoon voor gezorgd dat René altijd met haar meegaat als ze weer eens voor promotie naar *Verweghistan* moet.'
(*Muziek Express*, april 1987)

- 'Een catalogus van muziek uit Verweggistan.'
(de Volkskrant, 1-10-88)

Taalcuriosa

Jules Welling

'n £ v=

De Tros moest natuurlijk ook een taalspelletje op het vaderlandse televisiescherm brengen om niet achter te blijven bij de andere omroepen. Want taal is in. Het Tros-spelletje heet 'Dingbats' en wordt gepresenteerd door Marceline Schopman, die de opgaven aan twee teams van twee kandidaten voorlegt. Het gaat om opgaven waarin de grafische vormgeving en de positie van de letters, cijfers en tekens de hoofdrol spelen. Wij noemden dat vroeger 'droedels' (Van Dale: 'woord dat zo geschreven is dat het de aangeduide zaak uitbeeldt').

De beroemdste droedel was deze:

?
secret
secret
secret

met de vraag wat er op de plaats van het vraagteken moet komen te staan. Het antwoord moet op te maken zijn uit de gegeven componenten. Het antwoord luidt: 'topsecret'. De positie van het vraagteken geeft de doorslag.

Eind jaren zeventig deed de volgende droedel de ronde: E10OR100IS1000E. Dit was geen eenvoudige opgave. In de eerste plaats moest het verschil tussen de letter I en het cijfer 1 opgemerkt worden en daarnaast ook het verschil tussen de letter O en het cijfer 0. De oplossing was in dit geval gelegen in de Romeinse cijfers: I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, M = 1000. De omzetting van de getallen uit de droedel in Romeinse cijfers leidt tot: E 10 OR 100 IS 1000 E E X OR C IS M E.

De 'oplossing' van deze droedel is dus het woord *exorcisme*.

De titel van deze aflevering van 'Taalcuriosa' zou voor Onze-Taallezers geen moeilijkheden mogen opleveren. 'n £ V=' is een andere schrijfwijze voor 'een pond vis', waarbij '£' staat voor (het Engelse) 'pond' en '=' voor 'is'. Het gaat hier om een soort rebustaal, waarbij zoveel mogelijk mogelijkheden van het toetsenbord benut worden. Dat is een amusant curiosum. Zo staat ', -K -M' voor 'oma': 'komma' min k en min één m. Ik hou me aanbevolen voor aanvullingen op mijn verzameling.

Nu ga ik R 'n. 8R ZZ.

Reacties

■ Maar afgezien van dat...: het hiaat als stijlgebrek

Drs. L.C.P. Kanen - Veldhoven

Martin de Koning heeft volkomen gelijk als hij (in *Onze Taal* van april op blz. 81) hiaten signaleert in zinnen zoals ‘maar afgezien van dat...’ De verbeteringen die hij voorstelt heffen echter de stijlfout op, maar stellen daar een zeker stijlgebrek, namelijk wijdloopigheid, voor in de plaats.

Ik vroeg mij af: waarom laat De Koning de ietwat wijdloopige werkwoordconstructies (*antwoord geven op, tot een keuze komen* e.d.) in de hoofdzin intact? Ik zou andere verbeteringen voorstellen. Enkele voorbeelden:

- Het eerste criterium *om te beoordelen* of... (in plaats van: *bij de beantwoording van de vraag* of...)
- Het slot zou moeten *uitwijzen/duidelijk maken* of... (in plaats van: *antwoord moeten geven op de vraag* of...)
- Er wordt in het kort *vergeleken* hoe een Nederlander en een Amerikaan... (in plaats van: Er wordt een korte *vergelijking* gegeven van de manieren waarop een...)
- De algemene opinie was dat opnieuw *bekeken/overwogen/nagegaan/onderzocht* moet worden hoe... (in plaats van: *nagedacht moet worden over de vraag* hoe...)
- Dit kan *bewijzen* hoezeer de Nederlander... (in plaats van: *als bewijsstuk dienen voor de stelling* hoezeer...)
- Om *uit te maken/te beoordelen* welk afbreekprogramma het best werkt... (in plaats van: Om *tot een keuze te komen met als criterium* welk afbreekprogramma...)
- Het is moeilijk *zich voor te stellen/zich in te denken in hoeverre* dit... (in plaats van: *zich een beeld te vormen van de mate waarin* dit...)

Het kenmerkende van de bovenstaande zinnen is dat zij alle een eenvoudig overgankelijk werkwoord bevatten waarop een lijdend-voorwerpszin kan volgen. Dat is in de door De Koning gesignaleerde hiaatzinnen niet mogelijk. Daarin worden namelijk telkens werkwoordelijke uitdrukkingen gebruikt die een voorzetsel bevatten en daardoor ook steeds om een voorzetselvoorwerp vragen; terecht beschouwt De Koning het voorzetselvoorwerp, als het om hiaten gaat, als ‘de grootste boosdoener’.

Kortom, door gebruik van het juiste voegwoord of van een ander werkwoord ontstaan beknoptere zinnen en kunnen hiaten vermeden worden.

■ Bondigheid en hiaten

Wim Seunke - tolk-vertaler Engels, Zutphen

Het aprilnummer van Onze Taal bevat een bijdrage van Martin de Koning over het hiaat als stijlfout. Het is te hopen dat hij met zijn verbeteringen vooral de hiaten zichtbaar wilde maken, want enkele van de ‘verbeteringen’ blinken uit in omslachtigheid en stroefheid. Ter wille van de beknoptheid noem ik slechts één voorbeeld:

Fout:

- *Het eerste criterium of er sprake is van fraude zou juridisch van aard moeten zijn.*

De Konings verbetering:

- (...) *criterium* bij de beantwoording van de vraag *of* (...)

Mijn verbetering:

- *Het eerste criterium voor fraude zou...* (Liever nog: *Het* voornaamste criterium...)

De Koning verklaart zijn verbetering als volgt: ‘Neemt u de eerste zin. Een criterium voor wat? Voor beantwoording van een vraag? Voor de vaststelling van een feit?’ In dit geval zijn die twee mogelijkheden één pot nat; wie een antwoord zoekt op de vraag of er sprake is van fraude, doet hetzelfde als wie eventuele fraude wil vaststellen. Hooguit zou ‘beantwoording van een vraag’ kunnen verwijzen naar de vraag naar algemene criteria voor fraude, terwijl ‘vaststelling van een feit’ dan zou doelen op het vaststellen van een specifiek geval van fraude. Dat is alleen na te gaan door de bedoelde zin in zijn context te beoordelen, wat hier niet mogelijk is.

■ ‘Saage op 'n schaampie’ een oude klankverandering *Ron van Zonneveld - taalkundige, RU Groningen*

In het meinumner van Onze Taal signaleert C.A. Zaalberg, in een prikkelende reactie op ‘Nog eens: weg standaardtaal!’ van Jo Daan, dat we nu bezig zijn ‘de ui te vervlakken tot aa’ en dat deze klankverandering ‘veel verwarring garandeert’. Een nieuwslezer zou de ui van *voorruit* als een aa hebben uitgesproken, en dat kan inderdaad verwarrend zijn. ‘Bij publieke sprekers kun je dikwijls niet horen of ze *aanslagen* bedoelen of *uitslagen*’, gaat Zaalberg chargerend verder, en hij spreekt in dit verband zelfs van een epidemische ziekte.

Is het echt zo erg? In het proefschrift van Dicky Gilbers, *Phonological Networks, a theory of segment representation* (Groningen 1992), valt te lezen dat de ui van het standaard-Nederlands in de ‘western Dutch dialects’ wel wordt uitgesproken als een lange u, dezelfde u als die van *put*, maar dan lang. Het i-deel van de ui wordt dus niet geuit, maar ter compensatie wordt het u-deel verlengd. Dit wordt gezien als een fonologisch proces, ‘compensatory lengthening’ geheten. Dit proces beperkt zich niet tot de ui. Alle tweeklanken worden op de beschreven wijze tot eenklank gemaakt. Gilbers illustreert dit proces, waar te nemen in de dialecten van Den Haag en Amsterdam, met woorden als *Cruyff*, *kuis*, *lijk* en *koud*. Volgens de beschrijving van

Gilbers klinkt *kuis* toch nog niet helemaal als *kaas*, zoals Zaalberg suggereert, maar als *kus*, met een lange u.

Hoe ontstaat dan de *kaas*-uitspraak van *kuis*? Misschien via het door Gilbers beschreven proces, waarbij de lange u wordt verlaagd. Spreek het woord met de mond open uit, en je hebt *kaas*. Deze

uitspraak herinner ik me uit het plat-Haags: *Hier hebbie un schaampie, da kajje lekkah op saage!*, bood jaren geleden een plat-Haagse mevrouw mij een schuimpje aan. Ik praatte haar na - op saage? - en kreeg een lel om mijn oren. Op zuigen dus.

Dit verhaal illustreert dat de klankverandering die Zaalberg meent te signaleren geen echte verandering is. De diagnose van een epidemische ziekte kan dan ook geen stand houden: de aa-achtige uitspraak van de ui bestaat wellicht al eeuwen, zij het niet in het standaard-Nederlands.

Naschrift redactie

De constatering van de heer Zonneveld is juist: de aa-achtige uitspraak van de ui is al oud. Ze komt al heel lang voor in diverse dialecten. De heer Zaalberg doelde in zijn artikel echter op het doordringen van deze uitspraakverandering in de spreektaal van standaardtaalsprekers. Hij noemt als voorbeeld een lesgevende hoogleraar, een nieuwslezer en andere ‘publieke sprekers’. De genoemde klankverandering is in zoverre wél een echte verandering dat zij nu een plaats krijgt in de uitspraak van standaardtaalsprekers.

Wij kunnen ons goed voorstellen dat een aa in plaats van een ui in de spraak van een dialectspreker geen verwarring geeft: dan kan een hoorder met een standaardtaalachtergrond zich er immers op instellen dat elke aa die hij hoort met zijn eigen ui overeenkomt. Bovendien is de kans groot dat in een dergelijk dialect de ‘echte’ aa (van *aap*) weer een andere ‘kleur’ heeft (bijvoorbeeld *aop* of *aep*). De situatie wordt anders wanneer een standaardtaalspreker in zijn spraak af en toe de ui verwisselt met de aa en daarbij de ‘echte’ aa eveneens als aa uitspreekt. Dan kunnen wij ons - met Zaalberg - de verwarring goed voorstellen.

■ Gedelete(t): levende taal

J.F.I. van den Broek - Zaandam

Op blz. 66 van het aprilnummer zet C. Blomberg de argumenten op een rij voor de voltooid deelwoorden *gedeleted* en *gedelete*. Het is niet omdat ik *verwijderd* prefereer dat ik reageer, maar wegens de slotzin ‘Kan een officiële instantie over dit geval een uitspraak doen?’, waar ik, gevoelsmatig, moeite mee heb. Het is natuurlijk prettig wanneer er sprake is van een zekere uniformiteit in de taal; dat verhoogt de kans dat men elkaar begrijpt. Het is echter wel verstandig om te beseffen dat de taal slechts een communicatiemiddel is en geen doel op zichzelf. Een instantie die bepaalt hoe woorden geschreven moeten worden, is niet nodig; de gebruikers doen dat zelf wel. Dat kan in het geval van een nieuwe uitdrukking wat tijd nodig hebben, maar op de lange termijn regelt zich dat vanzelf.

Ik denk daarom dat C. Blomberg zelf zal moeten beslissen of hij (of zij) een t achter *gedelete* zet; dat houdt het Nederlands levend.

■ ‘Hollands’ as amptelike taal van Suid-Afrika

C.A. Storm - Eerst Sekretaris Suid-Afrikaanse Ambassade, Den Haag

Die artikel in u tydskrif *Onze Taal* van Mei 1993 deur D W le Roux, Direkteur Staatstaaldiens, Pretoria, bevat twee foute wat die posisie van Nederlands in Suid-Afrika verkeerd daarstel.

Artikel 137 van die Zuid-Afrika Wet, 1909, wat op 31 mei 1910 in werking getree het, lees soos volg:

Gelijkheid van Engelse en Hollandse Talen.

+137. De engelse alsmede de hollandse talen zijn officiële talen van die Unie.

In 1925 is Afrikaans ingesluit in Nederlands deur middel van Wet no. 9 van 1925, wat soos volg lees:

1 Het woord ‘hollandse’ in artikel honderd zeven en dertig van de Zuid-Afrika Wet, 1909, en elders in de Wet waar dat woord voorkomt, wordt hierbij verklaard het Afrikaans in te sluiten.

2 Deze Wet kan voor alle doeleinden worden aangehaald als de Wet op de Officiële Talen van de Unie, 1925, en wordt geacht van kracht geweest te zijn vanaf de een en dertigste dag van Mei 1910.

Die implikasie van hierdie wet, wat op 22 Mei 1925 goedgekeur en ‘Door de Goeverneur-generaal in het Hollands getekend’ is, is dat Afrikaans sedert 31 Mei 1910 gelykwaardig aan ‘Hollands’ is.

Die afleiding kan gevolglik tereg gemaak word dat Afrikaans, naas ‘Hollands’, sedert 31 Mei 1910 'n amptelike taal van Suid-Afrika is en dat die ‘Hollandse’ taal, met ingang van 10 Februarie 1926, die datum waarop ‘Wet No. 1 van 1926’ ingevoer is, uit die Suid-Afrikaanse wetboeke verdwyn het.

Dit is onwaar, soos wat mnr D W le Roux beweer, dat Nederlands so onlangs as 1984 formeel 'n amptelike taal van Suid-Afrika was. Wet no. 32 van 1961, wat voorsiening gemaak het vir die totstandkoming van die Republiek van Suid-Afrika, verleen alleen aan Afrikaans en Engels erkenning as die amptelike tale. Paragraaf 108 (!) van hierdie wet lees soos volg:

‘Afrikaans en Engels is die amptelike tale van die Republiek en word op gelyke voet behandel en besit gelyke regte, vryheid en voorregte.’

Of Nederlands tot en met republiekwording in 1961 teoreties 'n amptelike taal van die Unie van Suid-Afrika was, kan sekerlik aanleiding gee tot 'n interessante debat. Die feite is egter onbetwisbaar dat Afrikaans sedert 31 Mei 1910 'n amptelike taal is en dat ‘Hollands’ met ingang van 1926 uit die wetboeke verdwyn het en met Afrikaans vervang is.

■ De calculerende burger

B.V.A. Bartens - Amsterdam

Er verschijnt tegenwoordig geen artikel over de relatie burger-overheid of er wordt in tekeergegaan tegen ‘de calculerende burger’. Wat kan men tegenhebben op een burger die kan optellen en aftrekken? Nu beseft ik dat de schrijver van zo'n artikel de zoveelste lijder is aan het misverstand dat *calculeren* ook ‘uit berekening handelen, op zijn voordeel uit zijn’ betekent.

In nummer 2/3 van *Onze Taal* lijkt Hans Heestermans zich zonder slag of stoot te willen neerleggen bij de heersende mode *calculerend* te zeggen waar men *uit berekening handelend* bedoelt. In de rubriek Nieuwe woorden constateert hij tenminste een ‘aanzet tot betekenisverandering’ zonder een woord van protest. Dat is spijtig en merkwaardig.

Natuurlijk beslist uiteindelijk de taalgebruiker wat wel of geen goed Nederlands is, maar als men de taalgebruiker

erop wijst wat er mankeert aan een bepaalde ‘betekenisverandering’, dan blijkt hij althans zo nu en dan voor rede vatbaar. Zo wordt al geruime tijd nauwelijks meer iets vernomen van het taalmonstrum *automobiliteit*. Ik ben ervan overtuigd dat het feit dat vele journalisten en taalkundigen niet ophielden er de draak mee te steken, en het bijna niet dan tussen ironische aanhalingstekens weergaven, daartoe veel heeft bijgedragen.

Natuurlijk kan men met de armen over elkaar gaan zitten afwachten of een ‘betekenisverandering’ vanzelf weer uit de gratie raakt. Soms gebeurt dat ook, maar in dit geval ben ik er niet gerust op. Ik heb tot nu toe tenminste nog niemand bezwaar horen maken, en tussen aanhalingstekens zie ik de calculerende burger ook nooit geplaatst. Zelfs in de hoofdartikelen van de om zijn hang naar verzorgd Nederlands bekendstaande NRC wemelt het tegenwoordig van de calculerende burgers.

Calculeren staat misschien wat deftiger, en wellicht komt het in politiek Den Haag geweldig van pas als eufemisme - bijna elke burger (lees: kiezer) sjoemelt wel eens met zijn belastingaangifte: hij mocht er eens aanstoot aan nemen *berekenend* genoemd te worden!

Nogmaals, de taalgebruiker maakt uit welke betekenisverschuivingen Van Dale halen. Maar juist in een blad als *Onze Taal* mag men voor het zover komt toch wel enig tegenstribbelen verwachten!

Naschrift redactie

In het geval van *berekenend* ‘door rekenen vaststellend’ en ‘arglistig’ bestaat er wel een verwantschap tussen de betekenissen. Beide woorden beschrijven immers ongeveer ‘het van tevoren afleiden door middel van een aantal denkstappen’. Dit type verwantschap wordt wel *polysemie* genoemd. Bij een polyseem woordenpaar komt het wel eens voor dat het synoniem dat bij de ene betekenis mogelijk is, ook gebruikt gaat worden bij de andere betekenis. Een voorbeeld is de uitdrukking *uit je dak gaan* ‘veel tekenen van enthousiasme vertonen’, die op het eerste gezicht tamelijk raadselachtig is. Tot we ons realiseren dat *bol* in *uit je bol gaan* als synoniem (*schedel*)*dak* heeft, en *dak* als polyseme betekenissen ‘bedekking van een huis’ en ‘bedekking van hersenen’ heeft.

Overigens heeft *calculerend* vergeleken met het neutrale *berekenend* een heel volwassen en serieuze gevoelswaarde. Zo kun je een achtjarige die in de buurt van een ijskarretje over de hitte begint te klagen wel *berekenend* maar niet *calculerend* noemen. Ook hierom valt er wat voor het nieuwe *calculerend* te zeggen.

■ ‘Ik zie je’: vertaald Sranan Tongo?

K.W. van Doorne - Amsterdam

Ik acht de kans groot dat de uitdrukking *ik zie je* (aprilnummer blz. 65) uit het Engels afkomstig is, waarschijnlijk indirect: al in de jaren zestig was onder de Surinamers in Nederland de uitdrukking *m'e si yu* (ik zie je), met de variant *m'o si yu* (ik zal je

zien) heel gebruikelijk. Vermoedelijk gaan deze uitdrukkingen terug op *I'll see you later*, wat op verschillende manieren verkort kan worden: *see you*, *see you later* (al dan niet met *alligator*), *I('ll) see you*. Mijn vermoeden is dat het Sranan Tongo, dat een Engelse basis heeft en tijdens de bezetting door Amerikaanse troepen gedurende de Tweede Wereldoorlog sterke Engelse invloeden heeft ondergaan, voor Nederland de directe bron is: veel Surinamers vertalen hun Nederlands soms letterlijk uit het Sranan Tongo.

■ De beerput van de NJN/BJN

Herman Clerinx - journalist, Hasselt (België)

Met veel interesse heb ik in Onze Taal nummer 5 het artikel gelezen over de groepstaal van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie. Zelf was ik tussen ongeveer 1975 en 1980 een vrij actief lid van de BJB, de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie. De BJB is in de jaren vijftig gegroeid uit een Antwerpse afdeling van de NJN en heeft niet toevallig een hoop gewoontes en taalelementen van de NJN overgenomen. Zo herken ik verschillende termen in het artikel: *zoka*, *matras*, *KC...* Van dat *zoka* (zomerkamp) ken ik nog twee afleidingen: *nazoka* (nazomerkamp) en *kaka* (carnavalkamp - de tegenhanger van het Nederlandse *kroka*, krokuskamp). Wellicht zijn deze termen typisch Belgisch.

De NJN en BJB kennen hun eigen waarden. Uiteraard krijg je er waardering als je veel van de natuur afweet, de zang van veel vogels herkent, goed met een flora kunt omgaan... Twee soorten creativiteit worden echter in het bijzonder op prijs gesteld: muzikale creativiteit (zingen of een muziekinstrument bespelen - handig om het *hupsen* te begeleiden of om bij het kampvuur te zingen) en verbale creativiteit. Als je maar goed gebekt bent en geregeld gevat uit de hoek komt, zit je op rozen. Ik vermoed dan ook dat veel NJN- en BJB-termen vanuit die waardering zijn ontstaan. NJN'ers en BJB'ers vinden het nu eenmaal leuk om met de taal te stoeien en woordhumor te gebruiken.

Onder 'Afkortingen: Acroniemen' wordt de afkorting *DROL* vermeld. Net als *kaka*, *kots* of *beerput* sluit die aan bij een andere eigenschap of 'waarde' van NJN'ers en BJB'ers: deze knapen en dames komen graag vies uit de hoek. Het is niet ongewoon (integendeel!) dat je als NJN'er of BJB'er ongegeneerd over kak en pis praat, met je handen eet, je handen aan je broek afveegt, in de modder speelt... Het gebruik van termen als *kaka*, *beerput* of *kots* kan volgens mij op die manier verklaard worden, als een zoveelste voorbeeld van hoe taal de zeden van een groep weerspiegelt.

De auteurs noemen in de categorie 'bestaande woorden met een nieuwe betekenis' van de NJN-taal de *beerput* 'een soort dag- of logboek'. Dat klopt niet helemaal. Een beerput kun je het best vergelijken met een 'poesie' van de lagere school. Een beerput neem je mee op kamp, waar iedere kampdeelnemer er iets in mag schrijven, tekenen (of krassen) of er op zijn minst iets mee mag doen. Ook kun je er souvenirs in plakken, zoals de rekening van het café waar je te veel hebt gedronken of het blad van een mooie plant die je hebt gedroogd. Maar daar blijft het niet bij. In de beerput kun je bijvoorbeeld ook resten plakken van een mislukt avondmaal (omdat de leden van het kamp zelf moeten koken, komt dat weleens voor) of andere vieze dingen opnemen. Ook moet een nieuwe beerput worden gedoopt, of beter: worden *ingebeerd*. Dat kan heel netjes gebeuren, maar het kan ook door hem bijzonder vies te maken,

bijvoorbeeld door hem in nat gras of modder te vegen of door er een half glas bier over uit te gieten.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Niet (in) het minst

? ‘Op deze plaats wil ik iedereen bedanken, *niet (in) het minst* mijn ouders, die...’

! De uitdrukkingen *niet het minst* en *niet in het minst* worden nogal eens verward, ook al liggen ze in betekenis ver uiteen. *Niet in het minst* betekent ‘volstrekt niet’, terwijl we met *niet het minst* het tegendeel daarvan uitdrukken: ‘vooral ook, niet in de laatste plaats’.

Ervan uitgaande dat u uw ouders met deze zin in het zonnetje wilde zetten, adviseren wij u het voorzetsel *in* achterwege te laten.

• Me(t)een en el(k)ander

? Volgens de Herziene Woordenlijst moet ik *elkander* afbreken na de l, maar *elkeen* na de k. De logica daarachter ontgaat me. De Spellinggids van Wolters schrijft *elk.ander* en *elk.een* voor. Wat adviseert de Taaladviesdienst?

! Hetzelfde als Wolters: *elk.ander* en *elk.een*, omdat die afbreking de woordopbouw zichtbaar maakt. Bij het afbreken van woorden is het onderscheid tussen *gelede* en *ongelede* woorden relevant. Ongelede woorden zijn niet te verdelen in kleinere betekenisdragende delen (*heester, kat, keuken*), gelede woorden zijn dat wel (*film+ster, praat+ster, bui+ig*).

Ongelede woorden breken we af volgens het uitspraakprincipe: *hees.ter, ven.ster, keu.ken*. Voor de afbreking van gelede woorden is daarentegen de woordopbouw bepalend. Volgens het Groene Boekje breken we ze bij voorkeur af ‘voor een woord of stam, deel uitmakend van een samenstelling of samenstellende afleiding’: *boom.vrucht, eier.koek, in.heems*. *Elkander* en *elkeen* zijn samenstellingen (gelede woorden). Daarom breken we ze niet af volgens het uitspraakprincipe (*el.kaar, el.keen*), maar op de woordgrens (*elk+ander* en *elk+een*); dat maakt de woordopbouw zichtbaar. En *elkaar*? Is dat woord ook geleed? Ja, want het is een afleiding van *elkander*; we breken het dus op dezelfde manier af: *elk+aar*.

Er zijn meer woorden waarover de spellinggidsen verschillende uitspraken doen: *me(t)een, ove(r)igens* en *voor(t)aan*. Ook bij deze gelede woorden kiest de Taaladviesdienst voor de ‘woordopbouw-afbreking’; dus voor *met.een* (niet *me.teen*), *over.i.gens* (niet: *ove.ri.gens*) en *voort.aan* (niet: *voort.aan*).

• Hieronder wordt/worden verstaan

? Welke persoonsvorm is correct in ‘Onder *documenten* wordt/ worden alle op schrift gestelde delen van het handboek’ verstaan?

! Zowel het enkel- als het meervoud is mogelijk. De persoonsvorm past zich over het algemeen in getal aan het onderwerp aan: bij een meervoudig onderwerp hoort een meervoudige persoonsvorm, bij een enkelvoudig onderwerp een enkelvoudige persoonsvorm. Wat is het onderwerp in deze zin? *Alle op schrift gestelde delen van het handboek.*

Het kernwoord hierin is *delen*, een meervoud; daarbij past dus de meervoudige persoonsvorm *worden*.

Toch klinkt zin **1** met *wordt* ook niet vreemd, vooral als we *verstaan* naar voren halen en voor *alle* een wat langere rust lezen:

- 1** Onder *documenten* wordt verstaan: alle op schrift gestelde delen van het handboek.

Hoe komt dit? Een meervoudig onderwerp kan soms geïnterpreteerd worden als een eenheid; in dat geval mag het gecombineerd worden met een enkelvoudige persoonsvorm. De Algemene Nederlandse Spraakkunst geeft daarvan op blz. 832 onder andere de volgende voorbeelden:

- 2** *Drie glazen bier* **betekent** niets voor hem.
- 3** Ik wist niet dat *zestig seconden* zo lang **kon** duren.

In **2** en **3** interpreteren we *drie glazen bier* en *zestig seconden* respectievelijk als ‘die hoeveelheid’ en ‘dat tijdsbestek’. Iets dergelijks is het geval in zin **1**. We kunnen het onderwerp in gedachten gemakkelijk aanvullen met het (enkelvoudige) begrip ‘de betekenis’; en dan is de enkelvoudige persoonsvorm *wordt* correct:

- 4** Onder *documenten* wordt verstaan (de betekenis) ‘*alle op schrift gestelde delen van het handboek*’.

● De d in *d'r*

? *M'n* is de gereduceerde vorm van *mijn*, en *z'n* van *zijn*. Dat is goed te volgen. Maar waar komt de d uit *d'r* (van *haar*) vandaan?

! De verkorte vorm van *haar* is eigenlijk *'r*. Dit *'r* is een zogenoemde *enclitische vorm*: een versmelting van een woord met een ander woord dat er direct aan voorafgaat of op volgt. Enclitische vormen komen niet zelfstandig voor. Meestal zijn het persoonlijke voornaamwoorden:

- 1** *'k* *Weet* niet goed wat je bedoelt.
- 2** Hij *heeft 'r* eindelijk zijn liefde bekend.

Vergelijk ook de Franse voornaamwoorden:

3 Je m'appelle Claire.

Naast de enclitische vorm 'r ontwikkelden zich de neenvormen *t'r* en *d'r* door samensmelting van klanken op de woordgrens (in jargon heet dat *sandhi*):

4 Hij heeft 'r gezien.

5 (na l, r en n) Hij heeft het **aan d'r** gegeven.

De neenvorm *d'r* is vervolgens een eigen leven gaan leiden.

Afkokers F. Jansen

Doblo

De voorkeur voor afko's (afkortingen) was volgens Jan Kuitenbrouwer een van de voornaamste kenmerken van turbotaal. Bijvoorbeeld *buma*, het burgermannetje. Een recente aanwinst van dit type is de *doblo*. 'Ik vind het leuk om er uit te zien als een *doblo*, een dom blondje, maar deze *doblo* heeft brains', zei Mieke Stemerink in VARA TV-magazine in de week van 15-7-1992.

Doblo is geen gewone afko. Alle andere afko's nemen of de eerste twee lettergrepen van een woord (*sympa*, *depri*) of de eerste letters ervan (*buma*, *trafo*). *Doblo* bestaat uit het eerste stukje van de eerste lettergreep van twee opeenvolgende woorden.

Buizen

'Want de overgave waarmee de student televisie kijkt - of "buist" - schijnt zich omgekeerd evenredig te verhouden tot de ijver waarmee hij kijk- en luistergeld betaalt.'

In deze zin uit het *Utrechts Universiteitsblad* van 27-8-92 is door middel van de liggende streepjes en aanhalingstekens aangegeven dat er een nieuw woord werd gebruikt: een werkwoord dat afgeleid is van het oude *buis*, zelf weer een verkorting van *beeldbuis*. Dit *buizen* is een goed voorbeeld van de redeloosheid van taalverandering. Er staan al vier, totaal verschillende betekenissen van *buizen* in het woordenboek: 'zuipen', 'in de zak steken', '(laten) zakken voor een examen' en 'boegwater in de boot krijgen'. Die betekenissen vormen blijkbaar voor de taalgebruiker geen enkel bezwaar om er nog een betekenis aan toe te voegen.

Kreunpunt

Het berichtje oogt als een late 1-aprilgrap, maar het blad van de Technische Universiteit Eindhoven ziet er zo degelijk uit dat het wel zal kloppen. Een organisatie van callgirl-studentes in Leeuwarden adverteert met een centraal telefoonnummer, dat ook wel het *kreunpunt* wordt genoemd. Naar analogie van het Groningse *steunpunt*, waar studenten met studiefinancieringsproblemen naar kunnen bellen. Misschien zweemt op de achtergrond ook nog het *greenpoint* of ‘grienpunt’ mee, de term voor de plaats waarop je met een goedkope draadloze telefoon kunt bellen.

Prompte borsten

Ik lees *Vrouw en Bedrijf* doorgaans met genoegen, maar soms stuit mij een uitspraak tegen de borst, bijvoorbeeld de volgende, waarin met *ze* op de Amerikaanse vrouwen wordt gedoeld:

‘Waarom denk je anders dat ze zo gek zijn om zich na een overbelaste dag ook nog eens op marteltoestellen af te beulen om de borsten prompt en de heupen slank te houden.’ (juni 1992)

Prompt betekent ‘vlot, snel, stipt’. Nu kan ik mij wel iets bij een *prompte borst* voorstellen, daar ben ik heteroman genoeg voor, maar ik weet wel zeker dat de columniste van het feministische maandblad zo iets niet voor ogen stond. Waarschijnlijk wel *pront*, volgens Van Dale: ‘welstaand, mooi, *een pront wijf*’.

Dubbeloppismen

‘Dubbeloppismen’, zo noemen we op de afdeling waar ik werk al die gevallen waarin de schrijver twee of nog meer woorden gebruikt waar hij met één had kunnen volstaan. Iedereen snapt de term meteen, wat niet geldt voor het geleerde *pleonasme*, dat bovendien lang niet zo'n gezellig woord is.

In een ingezonden brief in *De Telegraaf* (10-6-92) stond een subtiel dubbeloppisme: ‘Zonder een oordeel te willen uitspreken over het al of niet terecht actievoeren in de gezondheidszorg, vind ik een dergelijke actie (...) veel te ver gaan.’

Wie een oordeel uitspreekt, houdt zich automatisch bezig met de vraag of iets *al of niet* het geval is. Die zinssnede kan dus weg. Ik dacht eerst dat ook *terecht* weg kon, maar dat is niet het geval. Waarschijnlijk heeft de schrijver met *terecht* willen uitdrukken dat hij de *rechtmatigheid* van de acties niet kon beoordelen.

Bij het volgende, zeer vrouwelijke pleonasme krijgt de term dubbeloppisme iets van een ongewenste woordspeling. In het weekblad voor Heerhugowaard en omstreken *de Koerier* (10-6-92) stond een lingerie-advertentie waarin tot twee keer toe *damesbeha's* werden aangeprezen.

Op de eerste plaats

In NRC Handelsblad (16-4-92) stond een anekdote over minister Ritzen van onderwijs en wetenschappen. Die zou een wetenschappelijk congres openen, en werd door de voorzitter van het congres geïntroduceerd als ‘minister van wetenschap en onderwijs’. Ritzen zei meteen dat hij van onderwijs en wetenschappen was.

Iets dergelijks gebeurde bij de formatie van het derde kabinet Lubbers. Lubbers had vernomen dat Van Mierlo wel met PvdA en CDA wilde regeren. Toen Lubbers dat hoorde, hoefde hij Van Mierlo er al niet meer bij te hebben, omdat die door middel van de volgorde PvdA - CDA al had aangegeven wie in het kabinet de scepter zou zwaaien.

Is de volgorde in nevenschikkingen dan zo belangrijk? Op het eerste gezicht niet, want we hebben juist nevenschikking in taal om gelijkwaardigheid aan te duiden. Toch heeft de eerste plaats in nevenschikkingen een streepje voor: *Mick Jagger en The Rolling Stones, tosti ham en kaas, Beatrix en Claus*.

De uitspraak van de apostel Paulus, ‘Geloof, hoop en liefde, maar de liefde is de meeste’, lijkt een tegenvoorbeeld maar is dat niet. Juist uit het woordje *maar* blijkt dat hij tegen de verwachting in wil gaan dat liefde als laatste niet de meeste zou kunnen zijn.

Met name

M. Bierens de Haan - Warnsveld

Goudsmit, Speksnijder, Vaandrager, Colenbrander: ‘noem mij uw naam en ik weet wat uw vader deed’. De telefoongids als bron van oude ambachten.

Een aardig spelletje voor lange avonden, gezeten rond de haard: mijmeren over Nederlandse achternamen. Namen kunnen veel vertellen over de eerste persoon die deze naam droeg. Veel namen betekenen gewoon ‘zoon van’: Lubbers, Jaspers, Jansen, Bierens. Andere namen duiden op een lichamelijke eigenschap: De Lange, De Korte, Korthals, Pielkenrood, enzovoort, of op de plaats van herkomst: Van Keulen, Van Zweden, Van Baak, Van Delden.

● Was dat een beroep?

Een aparte categorie namen weerspiegelt een beroep. Vroeger, zo blijkt, zijn er nogal wat makers geweest: Slotemaker, Zwaardemaker, Bussemaker (geweren, geen conservenblikjes), Messemaker, Hoedemaker, Schoenmaker, Rademaker, Wagenmaker, Kistemaker, Schuitemaker, Scheepmaker, Zeylemaker. Wat zou Hamaker gemaakt hebben? Dat Fietsenmaker ontbreekt, is niet verbazingwekkend. In de tijd dat deze namen ontstonden, waren er nog geen fietsen, zelfs geen vélocipèdes. Maar kent iemand een Meubelmaker? Of een Kleermaker? In Nederland zijn er mensen die Tailleur, Taylor of Schneider heten, maar Kleermakers, ho maar. Wij moeten het doen met Naayer. Kleerekoper komt wel voor, evenals andere handelaars: Huidekoper, Paardekooper, Kooper, Koopman, Kramer.

Vervoer op het water levert de volgende namen op: Kapitein, Stuurman, Zeeman, Schipper, Bootsman, Veerman, Sluizeman, Kaasjager. En ook: Kaper. Hun collega's te land: Koetsier, Voerknecht, Voerman, Sjouwerman, Ruiters, Kutschreuter (= koetsruiter?).

Zou de voorvader van De Jager schepen hebben voortgetrokken? Of zou hij een buks hebben gehanteerd? Hoe dan ook: er zijn nog meer dieronvriendelijke namen: Kraayenvanger, Visser, Valkenier, Ottevanger, Kooyker. Misschien Kooiman ook? Of zou de heer K. een schaapskooi hebben beheerd, evenals de voorvaderen van Herder, Scheffer en Drijver?

Agrarische namen zijn er in overvloed, om te beginnen met het simpele De Boer. Wellicht om de ene boer van de andere te onderscheiden, zijn er verfijningen aangebracht, zodat er namen zijn als Venneboer, Molkeboer en Ledeboer. Hetzelfde zie je bij Meijer (= pachtboer): Dankmeijer, Sepmeijer, Brenninkmeijer en vele andere -meijers. De variatie aan landlieden was groot: Akkerman, Veldman, Gardenier, Roselaar, Hofman, De Melker, Tuinman. De naam Huisman bestaat ook, zéér bekend van tv. Tegenwoordig is dat een geaccepteerde tijdsinvulling. Maar was dat vroeger ook een beroep? Enfin, de naam bestaat.

Nederland staat bekend om molens, tulpen en klompen. De namen Mulder, Molenaar, Muller, Meulemeester en Gorter wijzen hierop. Zo ook Klumpenhouwer. Maar kent iemand de naam Bollenkweker?

● Wonderen van het celibaat

Vervolgen wij met de intelligentsia. Ook in deze kringen is het niet ongewoon geweest om van een beroep een naam te maken: Burgemeester, Dijkmeester, Ambagtsheer, Regter, Advocaat, Plijter, Raadtgever, Meester, Rentmeester, Onderwijzer, Dokter, Arts, Apotheker. En de geestelijke tak: Paap, De Pater, Priester, Pastoor, Bisschop en zelfs De Paus! Het zal de gemiddelde lezer niet ontgaan dat hierin iets vreemds schuilt. Het mag als bekend worden verondersteld dat de beoefenaars van laatstgenoemde beroepen al eeuwenlang geacht worden zich niet voort te planten, zelfs niet in het geniep. En toch zijn de (bij)namen ontstaan. Hun protestantse tegenhangers werden niet getroffen door het celibaat. Zij lieten zich meer leiden door het bijbelse woord 'gaat henen en vermenigvuldigt u'. En toch zijn er geen families die Dominee, Prediker, Predikant of Voorganger heten. Wel Voorzanger, maar die komt waarschijnlijk uit een andere hoek.

Enkele andere dienstverlenende beroepen: Wachter, Bode, Schrijver, De Klerk, Koster, Kellner, De Knecht, Stalknecht, Den Broeder, Ziekenoppasser, Pooijer. Ook de naam Hoekman bestaat. Maar of de oervader

‘Zouden generaals, schouten-bij-nacht en luitenants onvruchtbaar geweest zijn?’

ooit de schepping van Berlage van binnen gezien heeft, valt te betwijfelen.

Vaklieden schijnen er in vroegere tijden genoeg geweest te zijn. Het is alsof je een advertentie van een uitzendbureau leest: Schilder, Tiggelaar, Tichelman, Metzelaar, Timmerman, Brethouwer, Houtzager, Bou(w)man. Eén graadje hoger: Bouwmeester. En nog hoger op het dak: Dekker, en de specialist: Leiendekker.

Draijer (Wat zou hij gedraaid hebben? Toen al aan de draaibank?), Blikman, Werkman, Kuiper, Cannegieter, Ketellapper, Bezembinder, Colenbrander, Klumpenhouwer (hebben we al gehad), Schijvenschuurder, Smit (met t, d, dt, th, Sch, ie, wat er van dat kleine woordje niet te maken is!), Ankersmit, Goudsmit, Bleeker, Verver, Wever, Kapper, Strijker, Snijder (daar is dan toch onze kleermaker).

Kater had vermoedelijk geen cateringsbedrijf. Wie wel in de voedselsector zaten: Brouwer, De Waard, Kok, Kastelein, Bakker, Groenteman, Kruidenier, Augurkiesman, Vleesdrager, Slager, Slagter, Beenhouwer, Beenhakker, Speksnijder.

• Duidelijk

Ver van deze ambachtslieden stonden de militairen. Sommige rangen bleken vruchtbaar: Admiraal, Maarschalk, Majoor, Commandeur, Hopman, Kapitein en de nederige rangen Serjant en Korporaal. Zouden generaals, schouten-bij-nacht en luitenants onvruchtbaar geweest zijn? Het lagere krijgsvolk niet: Krijgsman, Krijger, Trompetter, Vaandrig, Vaandrager, Speelman, Pijper.

Met adellijke titels zit het wat moeilijk. Wordt tegenwoordig aangenomen dat Koning en in zeldzame gevallen Keizer een eerlijke broodwinning mag heten, andere titels worden niet als een beroep beschouwd. Dus geen Prins, De Graaf, Borggreve, De Ridder en Den Hertog in deze opsomming.

Dan is er de categorie die vooral in de Zaanstreek schijnt voor te komen: kort, maar duidelijk. Meldt zich een handelaar in houten schoeisel, dan zegt men: daar heb je Jan Klomp. Zo zouden ook namen ontstaan zijn als Honig, Brood, Gort, Olie, Schoen, Koek, Vis. Wellicht ook Politiek.

Dan zijn er de mysterieuze beroepen. Stel dat uw dochter thuiskomt met een jongmens, en u vraagt streng: ‘Wat doet zijn vader?’ Dochter antwoordt dan: Hij is bresser. Of daselaar, schreuder, vlogman... Hoe kijkt u dan?

Familienamen met de puntjes op de i

Frits Rekké - Hilversum

‘Roël is de naam en niet Roel!’ Een naam wordt gevoeld als een deel van onszelf. Ruim vijf jaar geleden kwam de Stichting Erop of Eronder in het nieuws met haar strijd tegen de schaamteloze slordigheid van veel instellingen bij adressering. De heer Rümçève deed zijn beklag

in 'Keek op de Week'. De heer Rekké blikt terug op enkele jaren actie tegen naamsverbastering.

Een Haags gezelschap van zeven of acht dames en heren vergaderde eind jaren tachtig, begin negentig vrijwel maandelijks. Dit gezelschap, de Stichting Erop of Eronder, schreef brieven naar de overheid, naar machtige instellingen als banken, verzekeringsmaatschappijen en naar de PTT, bestookte met publikaties de landelijke dagbladen, en liet van zich horen op radio en beeldbuis om zijn problematiek kenbaar te maken. Het wilde die 'machtige' lichamen bewegen de computerprogramma's en adressenbestanden zodanig bij te stellen dat de familienamen (en zo ook de voornamen) voortaan correct uit de bestanden zouden rollen. Dus voorzien van accent aigu, accent grave, accent circonflex, umlaut en cedille.

• **Geen rijbewijs**

Tienduizenden leesteken-naamdragers hebben wekelijks te lijden onder de stelselmatige verbasteringen van hun naam door officiële instanties en

direct-mail-bedrijven. Die bedrijven beseffen niet welke schade zij aanrichten. Het weglaten van leestekens kan zelfs leiden tot vervelende procedures bij het uitkeren van pensioenen, problemen bij de afgifte van rijbewijzen en paspoorten, ja, zelfs tot problemen met het opnemen van geld bij buitenlandse banken.

Wie niet met het probleem te maken heeft, zal het misschien een zorg zijn. ‘Onze Taal’ gaf vijf jaar geleden,

‘Het is vooralsnog niet mogelijk om u een Medicaard te verschaffen met uw juiste familienaam. (...) Maar de leestekenstrijders vechten door!’

tot veler tevredenheid, aandacht aan de zaak. Talloze ingezonden artikelen, verhalen en interviews door nieuwsgierig geworden journalisten, zijn er inmiddels bovenop gelegd.

Even leek het erop dat er een landelijke doorbraak zou komen, mede door de interesse van radio en tv. Samen met bestuursleden van de stichting verschenen bijvoorbeeld de Hilversumse heren Serré (Coen Serré dus, eertijds bekend Vara-omroeper) en Serné op tv. De organisatie van leesteken-naamdragers bleef klein, maar vocht door. Met het geringe aantal actievoerders bleek na verloop van vijf, zes jaar echter dat het vechten was tegen de bierkaai van de machtige instellingen, die pas ordentelijke correspondentie voeren als een betrokkene (weer eens) aan de bel trekt.

• Boetekleed

Een korte bloemlezing uit het archief van de stichting: ‘Ook wij onderschrijven de noodzaak van een correcte vermelding van namen. De technische problemen die ons daarvan nu nog in te veel situaties afhouden, zijn echter niet gering in omvang. Desondanks hebben wij er vertrouwen in dat wij annex aan bepaalde, lopende automatiseringsontwikkelingen op aanvaardbare termijn recht kunnen doen aan hetgeen de Stichting Erop of Eronder nastreeft.’ Aldus een aardig briefje (6-3-1991) van het hoofd Marketing Support Particulieren, Rabobank Nederland. De Rabobank in Heemskerk schreef aan de heer Rabe (pardon Rabé) een jaar of vijf geleden: ‘Bij het personaliseringssysteem, met behulp van een computer, kan namelijk uitsluitend gewerkt worden met HOOFDLETTERS zonder verdere toevoegingen. Wij hebben begrip...’, enzovoort.

Maar de Stichting Erop of Eronder boekte niettemin succes bij PTT-Telecom met het wél laten vermelden van leestekens in de meeste districten van de telefoondienst. Die verbetering kwam tot stand door de achternaam met een hoofdletter te laten beginnen en vervolgens kleine letters te gebruiken (dus niet REKKE, maar Rekké). De stichting kreeg van de Postbank te horen dat ook daar aan een verbetering van de bestanden werd gewerkt.

De NUTS-AEGON-ziektekostenverzekering schreef mij in het voorjaar van 1991: ‘Het is vooralsnog niet mogelijk om u een Medicaard te verschaffen met uw juiste familienaam. In de loop van 1991, begin 1992 zullen bij de NUTS-AEGON nieuwe

computers in gebruik worden genomen waarbij het WEL MOGELIJK ZAL ZIJN buitenlandse leestekens in namen en adressen te vermelden.' Het is inmiddels februari 1993; ik heb nog geen verbetering gemerkt, en dat wederom aan de ziektekostenverzekering van NUTS-AEGON geschreven.

De dossiers van het groepje Haagse actievelingen puilen uit. We blijven protesteren, want het is met pc's al jarenlang goed mogelijk alle gewenste leestekens te plaatsen. Zo af en toe komen we nog bij elkaar om de stand van zaken door te nemen. Voor groot en indrukwekkend actievoeren heb je echter geld nodig. Een paar duizend gulden in kas zet geen zoden aan de dijk. Maar de leestekenstrijders vechten door voor de puntjes op de i!

De dode letters van het oude Burgerlijk Wetboek

Jeroen Wiegertjes - Lelystad

Recht van klauwengang en stoppelweide, altijddurende beklemming, tagrijnen, trafijken, meten in palmen, geestelijk gestoorden die zinnelozen heten... In januari 1992 werd het Nieuw Burgerlijk Wetboek ingevoerd. Talloze juridische begrippen zullen verdwijnen uit de rechtspraak omdat zij dode letters zijn geworden.

Het oude Burgerlijk Wetboek is dood, leve het nieuwe BW! Maar de omzetting en teloorgang van oude begrippen zal zich geleidelijk voltrekken. (Jeroen Wiegertjes schreef dit artikel al in 1992 voor Onze Taal.)

Met ingang van 1992 betaalt u geen onroerend-goedbelasting meer. Hoewel dit aantrekkelijk klinkt, schiet u er weinig mee op, want u zult een aanslag ontvangen wegens onroerende-zaakbelasting en die is net zo hoog. Een flauwe grap van een ambtenaar? Nee, een voorbeeld van een juridisch begrip dat recent is veranderd.

Goed en *zaak*, twee termen die in het Nederlandse recht al ruim anderhalve eeuw een vaste betekenis hebben, wisselen stuivertje. Het bekende begrip ‘goede trouw’, dat al sinds het Romeinse recht een belangrijke rol speelt in ons rechtsstelsel (daar heette het natuurlijk *bona fides*), komt in ons nieuwe wetboek niet meer voor. Talloze andere begrippen, de meeste overigens veel minder gangbaar, verdwijnen definitief uit het juridisch woordenboek.

In het kielzog van deze juridische termen zullen ook vele andere, doorgaans ouderwetse Nederlandse woorden het veld ruimen. Vele zouden, normaal gesproken, de negentiende eeuw niet hebben overleefd, maar doordat ze als verstekelingen in het Burgerlijk Wetboek zaten, werden ze jaarlijks herdrukt en zelfs nu en dan actief gebruikt. Op 1 januari 1992 eindigde deze bevoorrechte positie: zij zullen nu geleidelijk aan verdwijnen.

● Met vervroegd pensioen

Het Burgerlijk Wetboek regelt de juridische betrekkingen tussen burgers onderling. Dus koop, huur en aansprakelijkheid voor gemaakte fouten, maar ook huwelijk, echtscheiding en vererving en nog veel meer. Het is een oud ideaal al deze regelingen op een logische manier in één wetboek onder te brengen. De Romeinse keizer Justinianus was de eerste die daarin slaagde, Napoleon was de volgende. Op basis van zijn Code Civil werd na de Franse bezetting een Nederlands Burgerlijk Wetboek samengesteld.

Dit Burgerlijk Wetboek van 1838 was tot 1 januari 1992 nog van kracht. De meeste juristen weten hierin blindelings de weg; in de conversatie verwijzen ze zonder problemen naar bijvoorbeeld artikel 1401 of 1639s. Waar dat nodig was, zijn in de loop der tijden nieuwe artikelen aan de oude wettekst toegevoegd, zodat het wetboek actueel bleef.

Na de Tweede Wereldoorlog werd besloten het burgerlijk recht opnieuw te beschrijven, in een nieuw, modern Burgerlijk Wetboek. Begin jaren zeventig besloot de regering de stukken die klaar waren alvast in te voeren. Dat waren de gedeelten over het personen- en familierecht en over het rechtspersonenrecht. Daarna werd het lange tijd stil rond het Nieuw Burgerlijk Wetboek (NBW), en stiekem hoopte juridisch Nederland dat de rest van het project zou worden afgeblazen. Maar minister Hirsch Ballin maakte een einde aan de twijfel. Hij kondigde aan dat het er per 1 januari 1992 echt van zou komen.

Voor veel niet met het NBW opgeleide juristen is de omschakeling een moeizaam proces. Ze hebben zich allemaal moeten verdiepen in de terminologie van het nieuwe Burgerlijk Wetboek. Er was veel kritiek: was het nu nodig 'goed' en 'zaak' te verwisselen? Waarom moest 'goede trouw' verdwijnen ten gunste van de vage formule 'redelijkheid en billijkheid'? Ondanks het gemopper werd tijdens intensieve trainingen in luxe conferentieoord in de Achterhoek of, voor de meer gefortuneerden, in Portugal of op de Antillen, de kennis bijgespijkerd. Veel oudere advocaten en notarissen wierpen de handdoek in de ring en gingen met vervroegd pensioen.

• Gemene sekreten

Het taalgebruik in de oude delen van dat Burgerlijk Wetboek is vaak zo ouderwets dat voor velen de betekenis niet meteen duidelijk is. Woorden als *mitsgaders*, *hetwelk* en *dezulke* komen veel voor. De spelling is vaak vreemd. Bovendien worden er verschijnselen geregeld die nauwelijks meer voorkomen, en dat bevordert de begrijpelijkheid ook niet. Zo zal niet iedereen meteen begrijpen dat met *gemene sekreten* gemeenschappelijke toiletten worden bedoeld, en het zal voor velen niet duidelijk zijn waarom 'konijnen in de konijnenwarande (...) naar hun aard onroerend' zijn. Bij de herziening van het wetboek verdwenen natuurlijk eerst de bepalingen die dingen regelen die niet of nauwelijks meer voorkomen. Daarbij sneuvelden heel wat ouderwetse woorden en uitdrukkingen. Daar zitten fraaie staaltjes bij.

'De eigenaar, die zijn erf heeft afgesloten, verliest het regt van klaauwengang en stoppelweide, naar evenredigheid van den grond, welke hij door de afsluiting aan de gemene weiding onttrekt.'

Nog los van de verouderde spelling en de vraag of de eerste komma daar

niet ten onrechte staat, is dit een intrigerende, maar niet erg duidelijke bepaling. Of deze:

‘Het regt van beklemming en van altijddurende beklemming, geboren uit overeenkomst, of door andere wettige middelen ingesteld, wordt door de aan hetzelfde eigene bepalingen en bedongene voorwaarden, en, bij gebreke van deze, door de plaatselijke gewoonten, geregeerd.’

Mét deze bepalingen verdwijnen de begrippen ‘regt van klauwengang en stoppelweide’ en ‘het recht van beklemming’ en zelfs dat van ‘altijddurende beklemming’. En zo zijn er meer: bepalingen waarin *tagrijnen* en *trafijken* figureren, waarin maten worden gemeten in *palmen*, waarin geestelijk gestoorden *zinnelozen* heten, waarin hypotheek ook *onderzetting* heet. Dan hebben we het nog niet eens over de bepalingen waarin de eigendom van militaire landsgronden aan de Nederlandse staat wordt voorbehouden. Daarin wordt gerept over ‘vestingen van bedekte wegen en glacis voorzien (gemeten) tusschen den voet van de glooing van den hoofdwal en den teen van den bedekten weg (...)’ en over ‘de walgang der bolwerken (gemeten) volgens eene getrokken lijn door de kelen van de ene gordijn tot de andere’, en ook nog over ‘de overboord der grachten van de enveloppen (...)’

• Dood, en nu begraven

Voor veel juristen is de omschakeling van het oude naar het nieuwe burgerlijk recht lastig, maar de nieuwe termen wennen al, en binnen een paar jaar is dat leed geleden. Bovendien waren de meest curieuze van de vervallen tekstgedeelten al jaren dode letters in het wetboek. De juridisch dode letters zullen ook taalkundig sterven. Misschien is het aardig om een overzicht te maken van deze verstekelingen uit de negentiende eeuw die hun bestaan zo lang hebben weten te rekken. Voor taalwetenschappers - en voor die juristen die zo nu en dan deze aardige stoffering van hun wetboek missen.

Passeren en verlijden

Mr. drs. C.G.J. Piron - Eindhoven

Er is in het gebruik van de termen *passeren* en *verlijden* een verschuiving waarneembaar in de notariële wereld. Vroeger gebruikte men vooral *passeren*. Later werd vaak *verlijden* gebruikt (‘Waarvan akte, verleden...’). De ambtenaar van de burgerlijke stand hanteert daarentegen al eeuwen de term *opmaken*; *verlijden* duikt in zijn akten slechts een enkele keer op.

Passeren wordt - zoals ik hierna uiteen zal zetten - gemakkelijk verkeerd gebruikt, terwijl het verouderde *verlijden* niet door iedereen wordt begrepen. Daarom verdient het mijns inziens aanbeveling ook in notariële kring voor het werkwoord *opmaken* te kiezen.

Het werkwoord *verlijden* is in het hedendaags Nederlands geheel in onbruik geraakt. Vroeger kon het zowel met als zonder lijdend voorwerp worden gebruikt, in verschillende betekenissen. Tegenwoordig kennen we *verlijden* alleen nog als overgankelijk werkwoord in de betekenis ‘laten opmaken (een akte, een testament) voor een notaris’ (Van Dale). Die betekenis is buiten de notariële wereld lang niet bij iedere taalgebruiker bekend.

Passeren is een overgankelijk en onovergankelijk werkwoord. Van Dale omschrijft de hier aan de orde zijnde betekenis van het overgankelijke *passeren* als ‘zijn goedkeuring aan iets hechten of veroorloven dat het voortgang heeft; inzonderheid van contracten, testamenten etc.; deze nadat ze op schrift zijn gesteld bekrachtigen: een akte passeren’.

In deze betekenis wordt *passeren* echter vaak verkeerd gebruikt. Een mooi voorbeeld daarvan trof ik aan in een bericht in de Staatscourant van 21 december 1988 over de oprichting van de PTT. De eerste zin van dat bericht luidt: ‘Op 20 december is de akte (voor de oprichting van PTT Nederland NV per 1 januari 1989) de notaris gepasseerd.’ Het lijkt erop dat de akte (aan de neus van) de notaris voorbijgaat. Wat is hier aan de hand? *Passeren* wordt hier ten onrechte gebruikt als een werkwoord dat geen lijdend voorwerp bij zich kan hebben, bijvoorbeeld in de betekenis ‘de tijd gaat voorbij’. Wél goed zouden de volgende formuleringen zijn:

- *Door de notaris is op 20 december 1988 de akte gepasseerd.*
- *Op 20 december 1988 is de akte gepasseerd.*
- *Op 20 december 1988 heeft de notaris de akte gepasseerd.*

Even later vervolgt de Staatscourant met:

‘Tegelijk met de akte voor oprichting is een aantal volmachten gepasseerd.’ Met een beetje goede wil kan deze zin nog de toets der kritiek doorstaan en als lijdende zin worden geïnterpreteerd: ‘met de akte is een aantal volmachten (door de notaris) gepasseerd.’ Daartoe moeten we hem echter wel losmaken van de eerder besproken zin.

Maar iets verderop blijkt dat de redacteur wederom niet weet hoe hij dit werkwoord moet gebruiken. Dat leidt tot de volgende komische zin: ‘In de ochtend van 1 januari 1989 zullen de akten in Rotterdam de notaris passeren.’ Dankzij het gebruik van de toekomstige tijd prikkelt deze zin nog meer dan de twee vorige de verbeelding: en nu maar hopen dat de notaris op de uitkijk staat, zodat de akten hem niet onopgemerkt passeren, en hij ze op 1 januari kan opmaken!

Ik vermoed dat het werkwoord *opmaken* veel minder aanleiding tot taalfouten geeft dan *passeren*; het heeft bovendien een doorzichtiger betekenis dan het verouderde *verlijden*. Daarom hoop ik van harte dat de ambtenaar van de burgerlijke stand wordt nagevolgd en dat het ontwerp voor de nieuwe Wet op het Notarisambt op dit punt wordt aangepast. De Nederlandse Staatscourant heeft als officieel publikatieblad van de overheid een grote verantwoordelijkheid als het gaat om correct taalgebruik. Als zelfs dit blad zich zo vergist, wordt het tijd om over aanpassing te denken. We kunnen namelijk niet álles laten passeren.

Ontvangst gestoord

Martin de Koning

Folders die niet gelezen worden. Mededelingen die niet begrepen worden. Campagnes die mislukken. Waarom is schriftelijk communiceren zo moeilijk? Twee voorbeelden van hoe het niet moet, een voorstel voor hoe het anders kan, en een oproep aan de lezers om materiaal in te sturen voor een serie(tje) over effectief schrijven.

Stelt u zich eens de kantine van een groot productiebedrijf voor. Allerlei soorten werknemers komen hier de maaltijd gebruiken en pauzeren. Er is een prikbord voor mededelingen. Iedereen weet dat daar soms belangrijke mededelingen hangen. Op een goede dag hangt er een mededeling over extra vrije dagen.

EXTRA VRIJE DAGEN PER 1-1-'93

Voor het in de nieuwe CAO bedongen aantal van 6 extra vrije dagen per jaar voor het personeel in uurloon gelden dezelfde bepalingen als voor vakantiedagen, met dien verstande, dat ze in principe in een aaneengesloten periode dienen te worden opgenomen, met een minimale duur van twee weken. Deze periode moet minimaal twee maanden tevoren in overleg met de afdelingschef zijn vastgesteld. Het aantal SNIPPERDAGEN blijft onveranderd staan op 5.¹

Voorlichters (en ik bedoel niet alleen de beroeps) zullen tegen deze tekst ernstige bedenkingen hebben. Zij zullen zeggen dat het een tekst is voor academici op grond van de gemiddelde zinslengte van 35 woorden, een gemiddelde woordlengte van 1,92 lettergrepen en een langste zin van 48 woorden. En ook als ze niet erg geloven in deze manier van een tekst doormeten, dan nog zullen ze dit wel een evident voorbeeld vinden van een slechte voorlichtingstekst. De kantine is er om te eten, te kaarten en even uit te blazen. Het prikbord zal dus vaak met een half oog gelezen worden. De tekst is - aldus nog steeds de voorlichter - in ieder geval volstrekt ongeschikt voor werknemers met een weinig theoretisch gerichte opleiding. Want mensen met een praktisch beroep hebben vrijwel altijd minder leeservaring dan iemand met een meer theoretisch beroep.

Deze tekst is trouwens, zal de voorlichter zeggen, überhaupt ongeschikt voor een prikbord in een kantine, te moeilijk geschreven, ook voor de mbo'er en hbo'er in dat bedrijf. Voor hen minder wegens het taalgebruik, maar eerder door de ongunstige communicatiesituatie. Die communicatie mislukt, dat kun je voorspellen. Personeelszaken krijgt straks voortdurend mensen aan de deur die komen vragen 'Hoe kunnen zes dagen in hemelsnaam minimaal twee weken duren?' En het hoofd Personeelszaken zal thuis tegen de huisgenoten verzuchten dat ze tegenwoordig niet meer kunnen lezen en dat je dat vroeger toch niet...

● **Vorm en effect**

De geofende voorlichter had een heel andere tekst opgehangen. Deze bijvoorbeeld.

6 VAKANTIEDAGEN MEER PER 1-1-1993

Als u in uurloon werkt krijgt u er dit jaar 6 vakantiedagen bij. In totaal komt u nu dus op 21 dagen (meer dan 4 weken). Wel blijft het zo, dat u minstens twee weken tegelijk moet opnemen. U kunt dus zelf kiezen: twee keer per jaar ertussenuit of alles in één keer opmaken.

Denk er ook aan: een vakantie moet u op z'n minst twee maanden van tevoren afspreken met uw afdelingschef. Anders zit hij ineens met een tekort aan personeel.

Voor de losse dagen die u vrij wilt nemen, houdt u de 5 snipperdagen (net als vorig jaar).

SPREEK OP TIJD UW VAKANTIE AF!

Een geraffineerde tekst: zeer eenvoudig, ook te begrijpen als je met een half oog leest, goed toegelicht met een voorbeeld en toch volwassen taalgebruik.

Al jarenlang ben ik geïntregeerd door het verschil tussen vorm en effect van taalgebruik. Hoe komt het toch dat zoveel hoogopgeleiden zo'n scherp oog hebben voor vormfouten

(spelfouten, grammaticale ontsporingen) en zo blind zijn voor teksten die in effect mislukken? Deze tekst bijvoorbeeld:

Het is misschien belangrijk te weten, dat de bedrijfsvereniging de bevoegdheid heeft de WW-uitkeringen te weigeren, indien de dienstbetrekking ertoe strekt, dat in steeds terugkerende periodes bij dezelfde werkgever wordt gewerkt.²

Waarom schotelen ambtenaren ons zo'n tekst voor? Beseffen ze werkelijk niet dat iedere werkloze zo'n mededeling moet kunnen begrijpen? Kunnen ze dan het *effect* van hun schrijfsels echt zo slecht schatten?

Iedereen die zakelijke mededelingen schrijft voor een duidelijk bepaalde lezer, zou toch moeten beseffen dat er - naast het correctheids-criterium - nog drie andere zijn: duidelijkheid, aantrekkelijkheid en gepastheid. Veel mensen begrijpen het voorbeeld hierboven over de WW-uitkeringen domweg niet: dan is de schrijver dus *onduidelijk* voor zijn lezers. De schrijver kan ook wél duidelijk zijn, maar zijn tekst onaantrekkelijk presenteren, waardoor de tekst ook weer onduidelijk wordt. Een eenvoudig voorbeeld:

Voordat u vraag 3 beantwoordt, moet u de vragen 1 en 2 beantwoorden. Vraag 5 hebt u nodig om te bepalen of vraag 4 voor u van belang is.

Correct is dit zeker en duidelijk in woordkeus ook wel. Maar welke zot presenteert zijn informatie nu op deze *onaantrekkelijke* manier? Maak aandachtstreepjes, zet de informatie logisch onder elkaar en het geheel is al een stuk aantrekkelijker om te lezen, en daardoor een stuk duidelijker.

De gepastheid van taalgebruik is een vrij subtiel probleem. Onze premier had het onlangs over *kampementen* voor asociale jongeren. Hij werd door de media gretig op de vingers getikt. Het woord *kampement* zit kennelijk zo barstensvol gevoelige bijbetekenissen (Tweede Wereldoorlog, Amnesty, marteling, trauma's) dat het ook als beeldspraakwoord ongeschikt is, want *ongepast*. Iedereen die moet voorlichten over gevoelige kwesties - van aids tot allochtonenbeleid - krijgt met dit probleem te maken: hoe zeg ik het zo dat de lezer mijn tekst niet racistisch, onfatsoenlijk of modieus vindt? Kortom: hoe druk ik mij gepast uit?

• ‘Dat staat er toch!’

Wie vakwerk wil afleveren, een effectvolle zakelijke tekst wil schrijven, heeft denk ik drie dingen nodig: wil, talent en training.

Als u altijd roept ‘Dat staat er toch!’, als u altijd denkt ‘Ik kan het lezen, dus een ander ook’, dan hebt u weinig gevoel voor het effect van uw taal. Zolang u schrijft voor ‘eigen publiek’ zal er weinig misgaan, maar probeert u vooral niet voor te lichten, zelfs niet op het prikbord. Een bevriend juriste verdenkt haar vakbroeders en -zusters nogal eens van die houding. Moeilijk maakt indruk, indruk maken schermt het beroep af, het beroep afschermen is goed voor de portemonnee. Want stel je voor dat iedereen het zou begrijpen... Dan hebben we het dus over onwil.

Zonder te willen generaliseren, constateer ik het probleem van gebrek aan talent nogal eens bij technici. Ze willen best duidelijk zijn, maar dat kronkeltje in hun hersens waardoor ze zo briljant zijn in formules, veroorzaakt kennelijk tegelijkertijd dat ze met gewone taal niet kunnen omgaan. Ze slagen er consequent in de uitleg moeilijker te maken dan het probleem. Gebrek aan talent dus. Dat is helemaal niet erg, maar erken dat dan en laat het een ander doen.

Als u - de derde categorie - uw tekst regelmatig terugleest en u dan een beetje bezorgd afvraagt 'Zouden ze 't wel snappen?', dan schrijft u met het

oog van de lezer: een absolute voorwaarde voor het schrijven van een effectieve tekst. Maar makkelijk schrijven is heel moeilijk. Dat vergt veel training. Want correct, duidelijk, aantrekkelijk en gepast kunnen schrijven vereist dat u weet tegen wie u het hebt, dat u ‘uw doelgroep kent’. Dus niet alleen hoe uw lezer heet, maar ook of hij al wat voorkennis heeft over uw plan, of hij een tabel kan lezen, of hij bevooroordeeld is, of hij wel of niet het verhaal van uw concurrent kent. En bovendien: wat moet uw lezer precies weten, kunnen, vinden of doen? Moet hij uw tekst alleen maar snappen, moet hij na lezing ervan die machine kunnen bedienen, moet hij het een zinnig plan gaan vinden, moet hij zich bij u aansluiten? En hoe gaat u die tekst verspreiden: op het prikbord of via manshoge posters, om maar eens twee uitersten te noemen. En al die kennis moet u kunnen ‘vertalen’: de ene keer moet uw tekst afstandelijk zijn, de andere keer juist informeel, de ene keer overduidelijk opgezet, de andere keer wat losjes geschreven... De effectieve schrijver heeft veel pennen in zijn bakje.

Oproep

Ik wil de reeks ‘Ontvangst gestoord’ graag voortzetten. Welke lezers van Onze Taal hebben goede voorbeelden voor mij van schriftelijke communicatie die *aantoonbaar* is mislukt? Ik garandeer, als u dat wilt, anonimiteit. Of de openlijke schandpaal, als u dat leuker vindt. Of het nou teksten van uzelf zijn of van anderen (een folder uit uw gemeente, een beleidsplan op uw werk, enz.) doet niet ter zake. Ik ben het meest geïnteresseerd in voorbeelden:

- die een redelijk grote doelgroep moesten bereiken;
- waarvan het mislukken ingrijpende consequenties heeft gehad;
- waaruit goed citeerbaar is zonder de hele (voorlichtings)tekst te hoeven afdrukken;
- die voorzien zijn van goede achtergrondinformatie (doel van de tekst, voor wie bestemd, door wie gemaakt, wat was de opdracht?, enz.)
- waarvan het mislukken (primair) door het taalgebruik is veroorzaakt en niet door zaken als gebrek aan geld, verkeerde planning e.d.

Duizenden vragen

De regeling voor Individuele Huursubsidie moet natuurlijk ook worden uitgevoerd. Die uitvoeringskosten werden in 1977 geschat op 155 miljoen gulden: dat bleek het voorlichten, vragen beantwoorden, formulieren helpen invullen, enz. te kosten. 15,5% van het totale uitkeringsbedrag! Een aardige kostenpost die voor een groot deel werd (wordt?) veroorzaakt doordat de voorlichtingstekst over deze subsidieregeling massaal *niet* werd begrepen. Gevolg: duizenden vragen, die duizenden individuele antwoorden door duizenden ambtenaren vergden. Twee onderzoekers hebben die tekst eens uitgeprobeerd op 608 vrij goed opgeleide proefpersonen. Zij kregen het denkbeeldige

probleem van de familie De Vries op te lossen. Alle achtergrondgegevens (gezinsopbouw, inkomens, bijzondere omstandigheden e.d.) werden verstrekt. De vraag was simpel: heeft De Vries recht op individuele huursubsidie, zo ja: voor welk bedrag? Met de tekst van de overheid als hulp gaf 6,1% van de proefpersonen het correcte antwoord. Met een zo simpel mogelijke herschrijving door de onderzoekers gaf 14,3% van de proefpersonen het goede antwoord...

‘In hoeverre is het acceptabel dat de overheid regelingen hanteert die, welke presentatievorm men er ook voor kiest, niet of in ieder geval niet ten volle begrepen kunnen worden door de mensen op wie de regelingen van toepassing zijn?’ Zo luidt een van de keurig academische conclusies van de onderzoekers.³ De mijne zou, zeer onacademisch, luiden: communicatieknoeiers, effectamateurs! En dat voor 155 miljoen duur belastinggeld!

Natuurlijk, dit is een bejaard voorbeeld. Er is sinds die tijd veel verbeterd. De Belastingdienst geeft nu heldere brochures uit. Maar ik betwijfel of het leed sinds 1977 echt voorbij is, want je leest anno 1993 soms nog dingen...

Uw reacties zijn van harte welkom bij de redactie van Onze Taal. Mocht uw voorbeeld me geschikt lijken dan neem ik, zo nodig, contact met u op.

Eindnoten:

- 1 uit: F.C. van der Werff, *Trefzeker schrijven*, Lelystad 1986
- 1 uit: F.C. van der Werff, *Trefzeker schrijven*, Lelystad 1986
- 2 uit: D. Janssen (red.) *Zakelijke Communicatie, docentenhandleiding*, Groningen 1989
- 3 Dit voorbeeld ontleende ik aan: C. Jansen en M. Steehouder, *Een taalverkeersprobleem: de voorlichting over Individuele Huursubsidies*. In: *Taalbeheersing 1981, Lezingen op het VIOT-taalbeheersingscongres*, Viot Enschede 1981

Straks meer!

Marcel Lemmens - docent Opleiding Tolk-Vertaler, Rijkshogeschool Maastricht

Tijd is heel betrekkelijk. Soms kan een minuut heel lang duren en een maand erg kort. In elke taal zijn er woorden en uitdrukkingen die verwijzen naar tijdstippen of periodes in het verleden of in de toekomst waaraan verschillende mensen verschillende interpretaties geven.

Voorbeelden van deze betrekkelijkheid van tijd zijn *onlangs* en *Tot zo!* Voor sommigen is *onlangs* minder lang geleden dan voor anderen. En voor velen verwijst *Tot zo!* naar de zeer nabije toekomst, naar een tijdstip van een kwartier tot een half uur later. Als anderen ermee verwijzen naar een toekomst die net wat verder weg ligt, dan kan dat een tikkeltje vreemd overkomen. Zo verwees Bert Visser, presentator van de actualiteitenrubriek *Hier en Nu*, laatst (een niet-specifieke verwijzing naar het verleden!) om 20.25 uur met *Tot zo!* naar een uitzending die om 21.30 uur begon. Iets dergelijks deed nieuwslezer Joop van Zijl met de uitdrukking *zo dadelijk*, toen

hij een tijdje geleden (!) om 20.20 uur aan het eind van het journaal zei: ‘De volgende uitzending zo dadelijk om tien uur’. Klinkt u dat ook niet ietwat gek in de oren?

Een verklaring lijkt in deze tv-context niet zo moeilijk te bedenken: met ‘tot zo’ of ‘tot dadelijk’ haal je het vervolgmoment dichtbij. Zo kun je misschien voorkomen dat de kijker intussen naar een ander net zapt.

Maar haaks daarop staat een ander afwijkend woordgebruik bij die zelfde tv, waarmee we steeds vaker geconfronteerd worden. Het betreft het woordje *straks*. Het is geloof ik begonnen bij RTL-4 en daarna overgewaaid naar de andere omroepen: ‘Straks bij RTL-4’, ‘Straks na de reclame’ en ‘Tot straks!’ Het is alsof je minstens een uur moet wachten op wat wordt aangekondigd, maar dat *straks* blijkt slechts een kwestie van enkele minuten te zijn: de tijd voor een reclameboodschap. Dagelijks krijg je het voorgeschoteld, van VPRO tot EO.

En zelfs bij Albert Heijn kun je het al horen: ‘Straks meer nieuws’. Je vermoedt dat dezelfde boodschap tijdens jouw verblijf in de supermarkt niet meer herhaald wordt, maar in het volgende gangpad heb je haar alweer enkele keren gehoord. Voor mij hoeft dat niet. Tot straks!

Op kruiswoordentocht

F. Jansen

De heer Heller uit Wijster heeft me attent gemaakt op kruisingswoorden. Dat zijn woorden waarvan de voorkant ontleend is aan het ene bestaande woord en de achterkant aan een ander woord, zonder dat die beide onderdelen als los woord in de taal voorkomen. Een voorbeeld is de aanduiding *catastroika* voor de *catastrofale* ecologische toestand van Siberië, waarvan we door de *perestroika* hebben kunnen kennis nemen.

Kruisingswoorden bestaan al lang. Denk maar aan Ischa Meijers koosnaampje *actreutel* (actrice, dreutel) voor een destijds populaire toneelspeelster, en de *stopera* (stadhuis, opera) in Amsterdam. Ik heb de indruk dat kruisingswoorden de laatste tijd de wind mee hebben gekregen in de Anglo-Amerikaanse communicatiecultuur, gezien de recentelijk ook hier doorgedrongen termen als *infotainment* (informatie, entertainment), *advertorial* (advertentie, editorial), *soamedie* (soap, comédie). De meeste kruisingswoorden lijken opzettelijk vervaardigd en hebben een commercieel doeleinde. Maar af en toe scheidt een taalgebruiker er spontaan eentje. Een voorbeeld daarvan is *zuiters* (zuigelingen, peuters) dat een Amsterdamse onderwijzer in een radio-uitzending gebruikte.

• Oproep

Welke kruisingswoorden bestaan er in het Nederlands? Kent u kruisingswoorden? Of was u erbij toen ze - misschien wel per ongeluk - gemaakt werden? Stuur ze dan in!

We zullen uw woorden in ieder geval doorsturen naar de heer Heller. Als er veel inzendingen zijn, zal in dit blad een lijst met kruisingswoorden verschijnen. Om u een indruk te geven, volgen hier ten slotte nog enkele andere voorbeelden:

- *Drentenieren* (Drente, rentenieren)
- *Duingalow* (bungalow in het recreatiepark Duinrell)
- *flexioen* (flexibel pensioen, meermalen gebezigd door minister H. d'Ancona)
- *jatvocaat* (jatten, advocaat die met gestolen goed wordt betaald)
- *particraat* (party-/partijbons, democraat (ex-communistische functionaris die na de omwenteling als democraat is blijven zitten))

SPELREGELS

1 Alleen woorden die u gehoord of gelezen hebt, doen mee. Stuur dus geen zelfbedachte woorden in.

2 Noteer bij het kruisingswoord de oorspronkelijke woorden waaruit het gesmeed is, en eventueel ook andere informatie die voor de interpretatie van het woord interessant is.

3 Noteer zo mogelijk de bron (persoon, medium) en de datum. Eventueel de leeftijd als het een kinderkrusingswoord is.

4 Noteer zo mogelijk of het woord opzettelijk gemaakt is, dan wel als een verspreking beschouwd kan worden.

Op is in

M. Vader - Leiderdorp

Het voorzetsel *op* wordt steeds meer gebruikt, ten koste van andere voorzetsels, vooral van *in*. In mijn jeugd ging je *met* vakantie. Tijdens de zomervakantie ging je dan wel eens *op* reis. Nu hoor je alleen maar ‘*op* vakantie gaan’ en dan bedoelt men in feite *op* reis, *op* safari, *op* wintersport zelfs. Hij kocht het *tijdens* zijn vakantie is nu: hij kocht het *op* vakantie. Militairen gingen vroeger *met* verlof, nu meestal *op* verlof.

Of je *in* of *op* een plaats woont, was vroeger gemakkelijk: *op* Urk, *op* de Veluwe; nu woon je blijkbaar ook *op* Wassenaar en zelfs *op* Nijkerk. De schaakwedstrijd wordt niet *na* de 40ste zet, maar *op* de 41ste zet afgebroken, blijkens een verslag van een schaakmedewerker. *In* of *tijdens* een vergadering werd het woord gevoerd; nu spreekt men *op* de vergadering. Mijn kruidenier had vroeger iets niet *in* voorraad, nu zegt hij *op* voorraad. Kostuums waren altijd *in* verschillende maten te koop, nu blijken ze leverbaar *op* diverse maten. De lunch tijdens een congres was al dan niet *voor* eigen rekening, nu las ik *op* eigen rekening. De plannen verlopen *volgens* schema, maar tegenwoordig lopen ze *op* schema. Twee gevangenen *in* één cel; laatst las ik *op* één cel. Ik denk dan aan een hogere verdiepingen of aan een ontsnappingspoging. Toch bleek dat ook de predikant *op* de cel kwam. Een matroos ging vroeger *aan* boord, nu gaat hij *op* boord. Alle hens zijn overigens nog *aan* dek.

Let op: *op* is in.

Rare jongens, die Galliërs!

Hans te Winkel - Utrecht

‘Rare jongens, die Romeinen’, verzochtte de Galliër Obelix ten tijde van Julius Caesar. Deze uitspraak illustreert zeer treffend dat de inheemse Keltische bewoners van Gallië maar moeilijk konden wennen aan die indringers uit Rome. Zoals bekend, zijn de Kelten uiteindelijk verdreven of geromaniseerd.

Obelix en Julius Caesar konden echter niet vermoeden dat daarmee de basis werd gelegd voor een in zowel etymologisch als geografisch opzicht interessante spraakverwarring rondom de naam van de inwoners van Gallië. Deze gaat zover, dat men uiteindelijk zou kunnen concluderen dat de Romeinen zelf Galliërs zijn! Hoe deze persoonsverwisseling kan zijn ontstaan, zal ik hieronder proberen te schetsen aan de hand van de benamingen die ingang vonden bij de volken die met de bewoners van Gallië in aanraking zijn geweest.

• Germanen en Romeinen

De huidige bewoners van Gallië, die zichzelf Français noemen, menen dat hun term voor Galliër (*Gaulois*) is afgeleid van het Frankische (Germaanse) *Walh*. Dit is zeer aannemelijk, aangezien de Fransen, naast de naam van hun land en van hun munt, talloze woorden hebben ontleend aan de Franken. Dat ging wel vaker gepaard met een w/g-wisseling: *war/guerre*, *Wilhelm/Guillaume*, *want/gant* (= handschoen). (Het Engelse *war* is uit het Frans overgenomen voordat in Frankrijk zelf uit het Frankische *werre* de vorm *guerre* ontstond. Om die zelfde reden kent het Engels het woord *warranty* naast *guarantee/guaranty*.) Als u dit ezelsbruggetje kent, ziet u dat *garantie* hetzelfde is als *waarborg* en dat een *garage* in feite een *bewaarplaats* is.

Walh en het daaruit gevormde bijvoeglijk naamwoord *Wal(a)hisc* (= Gallisch) komen we in de moderne Germaanse talen tegen als Waal/Waals, Welsch en Welsh. Wat de Galliërs hebben doorgemaakt, is terug te vinden in de betekenisverschuiving die het woord heeft ondergaan. Aanvankelijk was een *Walh* namelijk nog een Keltische Galliër, vervolgens een geromaniseerde Galliër, dat wil zeggen iemand die inmiddels een *Romaanse* taal spreekt, en ten slotte iemand die wij niet verstaan en daarom voor ons vreemd(eling) is. Een *Walh* stond tegenover mensen uit onze eigen streek die wij wel verstonden en die wij ter onderscheiding Diets of Deutsch (en vandaar Dutch) noemden.

Het Nederlandse *Waal/Waals* behoeft nauwelijks nadere toelichting, al zijn veel Vlamingen graag bereid een boekje open te doen over de volksaard van hun landgenoten in het zuiden van Gallia Belgica. Opmerkelijk is dat deze Franssprekenden zichzelf ook de zo Dietse naam *Wallons* hebben toegeëigend.

Het Duitse *Welsch* (die Welschen) is de benaming voor mensen die Frans, Italiaans of Retoromaans spreken, met name in de eigen streek, zoals in bepaalde Zwitserse kantons of Süd-Tirol (Noord-Italië). Zou het toeval zijn dat een van die kantons *Wallis* (Frans: *Valais*) heet? De Romeinen kenden dat gebied in elk geval reeds onder de naam *Vallis Poenina*.

Met Welschen is het moeilijk communiceren: ze praten een raar brabbeltaaltje, en als ze al de moeite nemen onze schone taal te leren, dan verhaspelen ze die zo, dat ze niet verder komen dan Kauderwelsch of Koeterwaals (van *Kauer*, een benaming voor Chur in Zwitserland). Zeer veelzeggend is de Duitse uitdrukking *welsche Sitten*, hetgeen ‘vreemde gebruiken’ betekent.

Welsh, tot slot, is de Engelse naam voor de huidige bewoners van *Wales*. Er wordt daar echter een Keltische taal gesproken, waarin dat gebied Cymria heet. Volledigheidshalve vermeld ik ook de Franse naam: *Pays de Galles!*

De Romeinen moeten de klank *Walh* ook hebben opgevangen. Zij verbonden hem aan een groot Keltisch volk in Gallië, waarvan zij melding maakten onder de naam *Volcae*. Een deel van deze *Volcae*, althans een Keltische stam, zou na enige omzwervingen zijn terechtgekomen in het oosten van Klein-Azië (Turkije), om precies te zijn in *Galatië*. Wij kennen hen uit de bijbel van de brief van de apostel Paulus aan de *Galaten*. Hiermee is echter nog niet verklaard waarom Julius Caesar een Galliër aanduidde als *Gallus*, en niet als *Vallus*.

• De Kelten

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de in Gallië wonende Kelti-

sche stammen zelf een soortgelijke naam gebruikten. Het Keltisch dat nu nog in Schotland en Ierland wordt gesproken, heet in het Engels immers *Gaelic*. Dit woord is inderdaad van Keltische oorsprong en zou zijn ontstaan uit *Gaedhael*. Maar hier schijnen we op een dwaalspoor te geraken: *Gaedhael(ic)* zou namelijk verwant zijn aan het Oudierse *Goidel(ic)* en het Oudwelshe *Gwyddel*. Het Goidelisch wordt beschouwd als de taal van de Kelten die van oudsher op de Britse eilanden woonden, en wordt binnen de Keltische taalfamilie onderscheiden van het Brythonisch. Dat is de variant van de Kelten in het zuiden van het door de Romeinen bezette *Brittannia*. Het Welshe *gwyddel* zou nog verband houden met het Germaanse *wild*. Schotten en Ieren avant la lettre waren kennelijk ‘wilden’ in de ogen van Britse Kelten die reeds met de Romeinen in contact waren geweest. Deze *Britten* waren op hun beurt ‘vreemden’ voor de invallende Angelen en Saksen, door wie zij werden verdreven naar uithoeken van Groot-Brittannië als *Wales* en *Cornwall*, maar ook naar Gallië. Daar lieten zij hun sporen na in *Bretagne*.

Hoe dan ook, de voorouders van degenen die nu Gaelic worden genoemd, zijn nooit in Gallië geweest. Dit in tegenstelling tot een groep sprekers van het Brythonisch. Hier ligt vermoedelijk een aanknopingspunt. Het Brythonisch (Welsh en Bretons) kent namelijk de combinatie *gw*: wij kennen die van de meisjesnaam *Gwendolyn*, maar we zagen hem net ook bij het eerdergenoemde *gwyddel*. Ons woord *wijn* vinden we bij hen terug als *gwin*.

Als het u inmiddels begint te duizelen, kan ik u geruststellen met de mededeling dat u niet de eerste bent die het niet meer kan volgen. De Fransen konden ook geen touw vastknopen aan het Bretons. Maar ja, wat verwacht u ook anders van een overheid die in de plaatselijke postkantoren bordjes liet aanbrengen met het opschrift: ‘Défense de cracher et de parler breton’ (Verboden te spuwen en Bretons te spreken). Voor de Fransen was dat gebrabbel niets meer en niets minder dan *baragouin*, oftewel *bargoens* (Bretons: *bara* = brood, *gwin* = wijn).

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Galliërs

Ook ik ben een liefhebster van de avonturen van *Asterix*. Helaas heeft dat er bij mij toe geleid dat ik bij een ‘sterretje’ voortdurend *asteriks* zeg in plaats van *asterisk*: ik pas ‘metathesis’ toe van de laatste twee letters. U kunt dat vergelijken met de uitspraak *weps* en *geps*, eveneens klankverspringingen.

Bij het artikel ‘Rare jongens, die Galliërs!’ heb ik enkele opmerkingen en aanvullingen. Zo wordt gesproken van het Engelse *war*, dat een aan het Frans ontleend (West)frankisch woord is. Maar ook in ons land zaten Franken en die spraken Nederfrankisch. Het Nederlandse *war*, dat we kennen uit *in de war zijn* en *verwarren* is dan ook hetzelfde woord. We moeten uitgaan van een betekenisontwikkeling onrust → tweestrijd/twist → oorlog.

In de middeleeuwen vond men het niet zo'n probleem om de namen van Keltische volkeren als Galliërs en Britten te duiden. Men ging eenvoudig uit van Griekse of

Latijnse woorden die erop leken. Het was een spel met namen. *Britones* zou zijn afgeleid van *quasi brutones*, omdat ze zo dom zouden zijn. Het Latijnse *brutus* - waar *bruut* en *brutaal* vandaan komen - betekende 'stom, log, dom'. De naam van de Galliërs had volgens de middeleeuwen te maken met het Griekse *gala* 'melk'. Ze hadden immers zo'n melkachtig uiterlijk!

• Germania als dieventaal

Hans te Winkel gaat niet in op de etymologie van het woord *Kelt(en)* zelf. Dit stamt via het Latijnse *Celtae* uit het Griekse *Keltoi*. Het moet een vergrieksing zijn van de naam van een Keltische stam waarmee de Grieken in contact kwamen. In de derde eeuw voor Christus ontleenden de Grieken de Keltische benaming opnieuw, nu als *Galatai* 'Galaten'. Eerst vatten zij de beginklank dus op als een stemloze en later als een stemhebbende k (zoals in *goal*, dat veel Nederlanders als *kool* uitspreken).

Volgens Hans te Winkel komt *Gael(ic)* van *Gaedhael*, verwant aan het Oudierse *Goidel*. Ik ben geen Keltoloog, maar mijn bronnen zeggen dat het uit het Schotse *Gaidheal/Gaedheal* ontstaan is, dat overeenkomt met het (Oud)ierse *Goidel/Gaidel/Gaoidheal*. Het Germaanse *wild* heeft in het Keltisch als tegenhangers Welsh *gwyllt* en Iers *geilt*. Mocht een Welshe vorm *gwyddel* met *gwyllt* te maken hebben, dan zou er sprake zijn van een dl-me-

Neerlandistiek aan de UvA in Amsterdam

Marlies Philippa

U hebt het wellicht gelezen in de kranten in de tweede helft van mei: de Letterenfaculteit van de UvA gaat drastisch inkrimpen. Volgens plan zal een aantal van de vakgroepen worden opgeheven en moeten zo'n 100 van de 350 docenten worden ontslagen. Argumenten: te weinig geld, overcapaciteit van de staf en terugloop van het aantal studenten.

Het betreft slechts een plan. Zeer bedreigend weliswaar, maar nog niet meer dan dat. Unieke studies als Amerikanistiek en etno-musicologie zouden worden opgeheven; vertaalkunde, alfa-informatica, IJslands en Roemeens verdwijnen. Dit alles is in de pers gebracht. Nauwelijks werd echter bekendgemaakt dat ook Neerlandistiek een fikse veer, nee, bijna het halve verenpakket zal moeten laten. Het gaat de Amsterdamse letterenfaculteit immers om Europese Studies en aanverwanten, en Nederlands is niet-Europees.

Bij vage, modieuze studierichtingen als Europese Studies, die het visitekaartje van de Amsterdamse Letterenfaculteit heten te zijn, mogen de studenten eerst propedeuse doen in een taal van de EG - met uitzondering van Nederlands - en zich daarna in een andere taal bekwamen met nog wat recht en economie erbij, en daarna zijn ze *Europeïst*. Nooit is erbij stilgestaan dat het in een toekomstig Verenigd Europa van het grootste belang is juist de eigen identiteit van de deelvolkeren, en dus de eigen taal en cultuur, zo goed mogelijk te beschermen.

Er gaat in verhouding veel te weinig geld naar de letterenfaculteiten, en vooral onze taal wordt ondergewaardeerd. En dat terwijl er de laatste tijd, tenminste in Amsterdam, juist een toeloop van studenten Nederlands te constateren is. De

prognoses over de terugloop zullen bewaarheid worden zodra de bezuinigingen zijn uitgevoerd.

Men kan ook Nederlands in het buitenland studeren. Sneu voor de studenten daar dat de opleiding in het moederland van binnenuit wordt uitgehold. Het getuigt van bijzonder weinig respect voor de eigen taal.

[Vervolg Van woord tot woord]

tathesis. Ik heb daar niets over gevonden.

Ten slotte het *Bargoens*. Het is maar zeer de vraag of dit werkelijk iets van doen heeft met *bara-gwin*. De etymologie is onzeker, maar waarschijnlijk is *Bargoens* (vroeger *Borgoens*!) een verbastering van *Bourgondisch*. Enno Endt zegt in zijn *Bargoens* woordenboek: ‘Opvallend is dat de benamingen in alle germaanse talen verwijzen naar romaans: *Rotwelsch*, *thieves latin*, *Arragoens* (in *Liber Vagatorum* 1547), waarbij dan ook *Bourgondisch* zich zou aansluiten. Omgekeerd noemt het Spaans zijn dieventaal *germania*.’ Via het Hoogduitse *rotwelsch* kom ik weer terecht bij het Zuidduitse *kauderwelsch* ‘Koeterwaals’. Grappig is dat het Engels een woord kent dat erop lijkt: *caterwaul*. Maar dit duidt het geluid van krolse katten aan en heeft zeker niets met de Walen of Galliërs te maken.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

● Antwerps

Claire van Putten verzamelde voor het *Antwerps Zakwoordenboek* een duizendtal woorden en uitdrukkingen die representatief zijn voor het dialect van Antwerpen. Er staan woorden en zegswijzen in die bij veel Nederlanders bekend zijn en die worden gebruikt om het Antwerps te imiteren, zoals *amaai* (jeetje), *beenhouwer* (slager) en *bolleke* (halfmond glas op voet). Maar het bevat ook woorden waarvan maar weinig Nederlanders ooit gehoord zullen hebben. Wat bijvoorbeeld te denken van *een beentje slagen* (gaan dansen), *ambetanterik* (zeikerd) en *tjoepentrekker* (flesopener)?

Het Antwerps Zakwoordenboek wordt uitgegeven door Dedalus/Nijgh & Van Ditmar en kost f 14,90.
ISBN 90 388 5904 X

● Talisman

Twee jaar lang maakte *Talisman* taalpuzzeltjes voor de kinderpagina van het cultuurkatern van NRC Handelsblad. Daarna maakte hij ze voor volwassenen. In het boekje *Talismania* zijn de vijftientig puzzels uit het eerste jaar verzameld. Het betreft *logofilia* (vriendschappen tussen woorden), *anagrammatika* (de geheimen van het Nederlandse anagram), *vocabularia* (bijzondere woorden), *extraproza* (tekst

die aan een specifieke vormeis moet voldoen) en *literarissima* (paarden, dames, spreekwoorden en vragen waarop het antwoord ‘zesenzestig’ is). Voor wie het nog niet begrepen had: Talisman is een neef van Battus, een verre vriend van Piet Grijs en de buurman van Maaïke Helder.

Talismania wordt uitgegeven door Athenaeum - Polak & Van Genneep en kost f25,-.
ISBN 90 214 8361 0

● Moeilijke woorden

Een populair onderdeel van het tv-programma ‘10 voor Taal’ is de finale, waarin de kennis van moeilijke woorden bij de deelnemers wordt getoetst. De makers van ‘10 voor Taal’, Jan Meulendijks en Bart Schuil, besloten dan ook tot het maken van een woordenboek waarin dergelijke moeilijke woorden zijn opgenomen. *10 voor Taal. Vreemd Nederlands* bevat ongeveer 25.000 woorden, voorzien van een verklaring of synoniem. Het zijn woorden met een vreemde (niet-Nederlandse) herkomst of met een historische achtergrond, zoals *kond* en *hoofs*.

10 voor Taal. Vreemd Nederlands verschijnt bij Uitgeverij Tirion en kost f39,50.
ISBN 90 5121 401 4

● Taalgeschiedenis

In *Van oerklank tot moedertaal* behandelt de historicus Gert Gritter de geschiedenis van het Nederlands. Hij doet dit door voorbeelden te geven van de ontwikkeling die woorden hebben doorgemaakt vanaf hun oerversie tot hun hedendaagse vorm. Zo beschrijft Gritter hoe het woord vis zich via de vormen *fisk*, *visk* en *visch* ontwikkelde tot het ons bekende woord *vis*. Verder beschrijft Gritter de invloed die onze taal heeft gehad buiten de grenzen van het eigen taalgebied.

Van oerklank tot moedertaal. Over de ontwikkeling van het Nederlands verschijnt bij Kosmos/Z & K en kost f16,90.
ISBN 90 215 2119 9

● Taaladviezen

Bij de Sdu verscheen onlangs *In goed Nederlands*. Het is een taaladviesboek dat bestaat uit vijf delen. Het eerste deel gaat over spellingkwesties, het tweede bevat aanwijzingen voor het gebruik van leestekens, het derde biedt richtlijnen voor het

schrijven van zakelijke teksten en het vierde is een inventarisatie van taal- en stijlfouten. Deel vijf is een alfabetische lijst van probleemgevallen.

In goed Nederlands is geschreven door J.H.J. van de Pol en kost f 19,90.

ISBN 90 12 06617 4

• Juridische terminologie

Het taalgebruik van juristen is voor leken vaak moeilijk te volgen. Niet alleen bevatten juridische teksten nogal eens lange en ingewikkelde zinnen, ook staan ze vaak bol van de vakterminologie. De *Prisma van het recht* is er niet voor juristen, maar vooral voor krantelezers, tv-kijkers en mensen die in hun opleiding regelmatig op juridische termen stuiten. Het boek bevat circa 3000 termen uit het privaatrecht, het publiekrecht en het internationale recht. De auteur, mr. Jet van Motman-Bras, heeft in haar uitleg geen advocatentaal gehanteerd.

De Prisma van het recht is verschenen bij Uitgeverij Het Spectrum en kost f 14,90.

ISBN 90 274 2713 5

• Vrouwenspreekwoorden

Een goede vrouw is zonder hoofd is een boekje met spreekwoorden en gezegden over vrouwen. Mineke Schipper, hoogleraar interculturele literatuurwetenschap aan de RU Leiden, verzamelde hiervoor honderden spreekwoorden die in de Europese gemeenschap worden gebruikt en die laten zien hoe in het verleden (vooral door mannen) werd gedacht over meisjes, echtgenotes, moeders en grootmoeders. De spreekwoor-

den weerspiegelen volgens de auteur de vele manieren waarop is getracht de vrouwelijke vrijheidsdrang in te perken en onder controle te houden.

Een goede vrouw is zonder hoofd. Europese spreekwoorden en zegswijzen over vrouwen verschijnt bij AMBO en kost f 19,90.
ISBN 90 263 1258 X

• Taalobservaties

In *Zeggen en schrijven, een korte verkenning door de 'moderne' taal* geeft taalhobbyist P. Waelput opsommingen van en zijn persoonlijk commentaar bij wildgroei, vervlakking, kreten en andere taaleigenaardigheden in het hedendaags Nederlands.

Zeggen en schrijven is uitgegeven in eigen beheer, en is te bestellen bij de auteur via telefoonnummer 010-4731043. Prijs: f 12,50 inclusief porto, voor België 300 Bfr.
ISBN 90 900 4091 9

• Peuterwoordenboek

In *Mijn eerste Prisma Woordenboek* zijn 300 foto's opgenomen van veelvoorkomende voorwerpen en van de meest bekende dieren en planten. Onder elke foto is in duidelijke letters aangegeven wat er op de afbeelding is te zien. De afbeeldingen en woorden te zamen maken het boek tot een 'woordenboek' waarmee ouders hun kinderen kunnen leren praten en, eventueel, zelfs al een beetje kunnen leren schrijven. Het boek is geschikt voor kinderen in de leeftijd van 1 tot 6 jaar.

Mijn eerste Prisma Woordenboek is geschreven door Betty Root en Geoff Dann en wordt uitgegeven door Het Spectrum. Het kost f 19,90.
ISBN 90 274 3292 9

• Rouwadvertenties

In *De laatste tekst* geeft Karin Pullen, lerares Nederlands, adviezen voor het opstellen van rouwadvertenties. Haar beschrijving van de manieren waarop men in het verleden iemands overlijden openbaar maakte en hoe men dat tegenwoordig doet of zou moeten doen, geeft een aardig beeld van de veranderingen die zich hebben voltrokken in het omgaan met de dood. Het 'persoonlijk afscheid' komt de laatste tijd in de mode,

evenals het *In memoriam*. Het merendeel van de teksten die Pullen citeert, draagt nog een religieus karakter.

De laatste tekst is verschenen bij uitgeverij Auctor en kost f 19,50.
ISBN 90 718 4462 5

● **Nederlands van nu**

In nummer 2, april 1993, bespreekt F. Debrabandere namen voor soorten laarzen; Marc de Coster geeft de herkomst van *zappen*, beschrijft 'Nieuwspraak' en bespreekt de nieuwe woorden die Koenen heeft opgenomen in de 29ste uitgave. Yvette Stoops analyseert de vormen waarmee Vlaamse kinderen hun ouders aanspreken: het noordelijke je/jij is sterk in opmars. Prof. Theissen beoordeelt afwijkingen van de standaardtaal in de Vlaamse pers. Verder: een lijst met recente publikaties over het Nederlands, boekbesprekingen, en antwoorden op enkele taalproblemen.

Ruggespraak

HET IS TOEGESTAAN SLECHTS ÉÉN KRANT IN UW BEZIT TE HEBBEN

krantenafdeling Centrale Bibliotheek Rotterdam

DEN HAAG (ANP)-

Er komt een wet die het mogelijk maakt dat kunstmatig geïnsemineerde kinderen die willen weten wie zijn of haar ouders zijn, antwoord op hun vraag kunnen krijgen.

Utrechts Nieuwsblad

Vleesverwerking

A.H.J. Mulder en zn BV

Brakenstraat 2 - 5151 GM Drunen

Tel. 04163-79305

vraagt wegens uitbreiding

runduitbeners

varkensuitbeners

leerling-uitbeners

• *Op dertig meter afstand van de spoorlijn Apeldoorn-Deventer - dichtbij Apeldoorn - werd vanmorgen een Engelse vliegtuigbom blootgelegd. De explosieve opruimingsdienst uit Culemborg werd ingeroepen om de 500 pond bom te verwijderen.*

Deventer Dagblad

Gold - Terug - Garantie

Niet 100% tevreden? Wij betalen U het totale bedrag terug op voorwaarde dat U het binnen 2 maanden na ontvangst terugstuurt.

Advertentie Cosmetica Direct

Solo-zeezeiler Henk de Velde opgepikt door vrachtschip met uitputtingsverschijnselen

Meppeler Courant

Voedingsvezels komen onder andere voor in volkorenbrood, rauwe groente, salades, roggebrood enzovoort. De stof is niet verteerbaar en dient doorgaans om een slechte stoelgang te bevorderen.

Apotheek en Gezondheid

ERASMUSMOK	2.00
GEVULDE KOE	1.25
KONTANT	3.25

Erasmus Universiteit

1600: Slag bij Nieuwspoort

Eindhovens Dagblad

Graf man van 5000

de Telegraaf

jaar oud gevonden

DEN HAAG-De Nederlandse politie hinkt nog steeds op één been.

Limburgs Dagblad

Op begraafplaats 'Tolsteeg' hebben we haar met kinderen, kleinkinderen en familie begraven.

Hervormd Utrecht

HOTEL WESTDUIN****

Westduin 1, 4371 PE Koudekerke (Vlissingen)

50 METER VAN ZEE EN STRAND

HEMELVAARTARRANGEMENT

boekt u nu reeds v.a. f 360,- p.p.

Bel voor onze uitgebreide brochure 01185-2510.

advertentie in De Telegraaf

Dat de nieuwe zaak, die gevestigd is in het pand aan de Grote Breedstraat, waarin tot voor kort Kooistra's bakkerij zat, niet te klagen heeft over gebrek aan belangstelling bleek het afgelopen weekend overduidelijk.

Nieuwe Dokkumer Courant

[Nummer 9]

Wat zegt het weerbericht?

C. Floor - medewerker KNMI, De Bilt

‘Eerst enkele mistbanken. Overigens perioden met zon en droog. Vrij zacht en middagtemperatuur ongeveer 16 graden. Matige zuidwestenwind.’ Hoe betrouwbaar is zo'n weerbericht, en wat heet *droog* en *vrij zacht* precies? Een medewerker van het KNMI licht de grenzen voor veelgehanteerde begrippen toe.

Na het bovenstaande weerbericht van de radionieuwsdienst of van 06-8003 durfde u eind april na een weekje met verlate *maartse buien* wel de trein te nemen naar het strand. Maar toen u eenmaal daar was aangekomen, vielen er een paar spatjes regen of motregen en het zand stooft. De zon liet zich nauwelijks zien en het was niet warmer dan een graad of 15. Zat het KNMI eraan?

• Af en toe zon

Misschien zat het KNMI eraan, maar uit het gegeven voorbeeld blijkt dat niet. Aan de duur van de zonneschijn worden bij *perioden met zon* geen hoge eisen gesteld, zoals tabel 1 laat zien. De percentages hebben betrekking op het gedeelte van het totaal aantal uren dat de zon zich boven de horizon bevindt. Dat is nooit langer dan 15 uur, zodat de zon het na nog geen anderhalf uur schijnen al mag laten afweten en er misschien bij uw aankomst op het strand zijn dagtaak al bijna op had zitten. De tabel laat verder zien dat er slechts drie zonneschijnklassen worden onderscheiden;

tabel 1 Terminologie voor bewolking en zonneschijn

zonneshijnpercentage	bewolkingsterm	zonneshijnterm
0-20	veel bewolking	
10-60	wolkenvelden wisselend bewolkt veranderlijke bewolking half tot zwaar bewolkt	af en toe zon zonnige perioden perioden met zon opklaringen
40-100	weinig bewolking licht bewolkt helder(e nacht)	zonnig

tabel 2 Enkele weerkundige grenzen

Nat of droog?	0,1 of 0,2 mm 0,3 mm of meer	droog, geen neerslag niet droog, neerslag
Regen of motregen?	diameter druppel kleiner dan 0,5 mm	motregen

	diameter druppel 0,5 mm of groter	regen
Zicht: nevel en mist	zichtbelemmering door waterdruppeltjes	nevel
	zicht minder dan 1000 m	mist
	zicht minder dan 200 m	dichte mist
	zicht minder dan 50 m	zeer dichte mist

daardoor komen uitdrukkingen als *af en toe zon* en *perioden met zon*, die gevoelsmatig nogal wat uit elkaar liggen, in dezelfde groep terecht. De nauwkeurigheid waarmee de zonneschijnduur voor een bepaalde plaats in Nederland voorspeld kan worden en het geringe verband tussen het aantal uren zonneshijn op verschillende locaties in Nederland voor dezelfde dag, maken verdere verfijning van de klassen in de tabel niet zinvol.

De paar spatjes regen of motregen hoeven geen belemmering te vormen voor het etiket *droog weer*. De grens tussen *nat* en *droog* in een weersverwachting ligt bij een regenhoeveelheid van 0,3 mm (0,3 liter per m²) per beschouwde periode, gewoonlijk van 6 of 12 uur (tabel 2). Het instellen van deze grens was nodig om met de voor de waarnemingen gebruikte regenmeters neerslag te onderscheiden van aanslag door mist.

• Prikwaarden

De uitdrukking *vrij zacht* wordt in korte weerberichten, zoals in de inleiding van dit artikel, meestal niet gebruikt; ze is gewoonlijk voorbehouden aan koppen of kopsuggesties van weersverwachtingen en weerpraatjes in de dagbladen en aan de zogeheten headlines, zoals die aan het begin van langere nieuwsuitzendingen van

tabel 3 Warm of koud?

absolute term	verschil met langjarig gemiddelde	maximumtemperatuur
zeer warm	8 graden of meer	23°C en hoger
warm	5 t/m 10 graden	20°C en hoger
vrij warm	2 t/m 7 graden	20°C en hoger
zeer zacht	8 graden of meer	19°C en lager
zacht	5 t/m 10 graden	19°C en lager
vrij zacht	2 t/m 7 graden	19°C en lager
koel	-2 t/m -7 graden	12°C en hoger
vrij koud	-2 t/m -7 graden	11 °C en lager
koud	-5 t/m -10 graden	11°C en lager
zeer koud	8 of meer graden te koud	alleen bij winters weer

de radionieuwsdienst worden voorgelezen. Vrijwel altijd bevat een weersverwachting een waarde voor de temperatuur, zodat daarover geen misverstanden hoeven te bestaan. Deze temperatuur is een gemiddelde verwachting, een zogeheten prikwaarde; door verschillen tussen delen van het land of door onnauwkeurigheden in de verwachting worden afwijkingen tot 2 graden aanvaardbaar geacht; bij een middagtemperatuur van ongeveer 17 graden voor Nederland behoren plaatselijk waarden van 15 of 19 graden tot de mogelijkheden. Worden de verwachte verschillen groter, dan gaat men over op formuleringen als ‘middagtemperatuur van 13 graden aan zee tot 20 graden plaatselijk in het oosten en zuiden van het land’.

● Tussen koel en koud

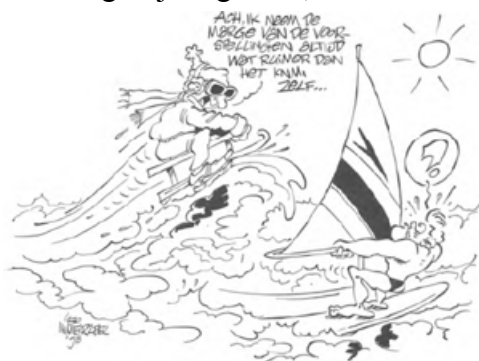
Termen als *vrij zacht* en *koud* geven een indruk van de temperatuur ten opzichte van het langjarig gemiddelde. Gewoonlijk wordt de temperatuur vergeleken met die over een periode

tabel 4 Beaufortschaal voor de windkracht

windkracht	benaming in gebruik bij het KNMI	m/sk	m/h
0	windstil	0-0,2	< 1
1	zwakke wind	0,3-1,5	1-5

2	zwakke wind	1,6-3,3	6-11
3	matige wind	3,4-5,4	12-19
4	matige wind	5,5-7,9	20-28
5	vrij krachtige wind	8,0-10,7	29-38
6	krachtige wind	10,8-13,8	39-49
7	harde wind	13,9-17,1	50-61
8	stormachtige wind	17,2-20,7	62-74
9	storm	20,8-24,4	75-88
10	zware storm	24,5-28,4	89-102
11	zeer zware storm	28,5-32,6	103-117
12	orkaan	>32,6	>117

van dertig jaar; op dit moment is dat de periode 1961 tot en met 1990. Het gemiddelde over deze periode wordt *de normaal* genoemd; in het geval van temperaturen wordt dat dan *de normale temperatuur*, een uitdrukking die buiten vakkringen nog wel eens weerstand oproept (zie bijvoorbeeld J.M. Spier, 'Wat is normaal', in *Onze Taal* nummer 7/8 1991). Het is *vrij zacht* als het verschil met het langjarig gemiddelde 2 tot 7 graden bedraagt; ook bij *vrij warm*, *vrij koud* en *vrij koel* bedraagt het verschil met de normaal 2 tot 7 graden. De grens tussen *zacht* en *warm* ligt bij 20 graden; die tussen *koel* en *koud* bij 12 graden (tabel 3).

De normale maximumtemperatuur bedraagt eind april voor De Bilt 14 graden; langs de kust van Noord-Holland is het langjarig gemiddelde in die tijd van het jaar 12 graden.

• Goed én slecht strandweer

Ten slotte het stuivende zand; mag dat? Ja, ook dit onderdeel van het weerbericht wordt niet gelogenstraft door de feiten. Zand op het strand blijkt te gaan stuiven bij windkracht 4, en volgens tabel 4 is dat een matige wind. De tabel geeft voor windkracht 0 tot en met 12 de bijbehorende windsnelheid in m/s en km/h; ook de gegeven omschrijvingen liggen vast. Zo zijn de windsnelheden bij een *krachtige wind* lager dan bij een *harde wind*; bij windkracht 8 stormt het niet; de wind is slechts *stormachtig*. Harder waaien dan windkracht 12 doet het nooit, ook al willen sommige

dagbladen ons dat soms doen geloven. De gehanteerde beaufortschaal is overal ter wereld in gebruik.

Het weerbericht uit het begin is dus eigenlijk te grof om een besluit over al dan niet naar het strand gaan te onderbouwen. Vooral de toegelaten marges in windsnelheid en hoeveelheid zon kunnen bij deze tekst zowel leiden tot ‘zeer slecht strandweer’ als tot ‘zeer goed strandweer’. Vandaar dat het opvragen van meer op het strand gerichte informatie, bijvoorbeeld via de KNMI-weerlijn 06-9775, soms de moeite loont.

Tien tips voor uw voordracht

Jaap de Jong

Congressen, conferenties, symposia, seminars: het seizoen is weer geopend. Wekelijks stellen we ons bloot aan de presentatievaardigheden van sprekers, coreferenten, forumleden en dagvoorzitters. Geïnspireerd door de tentoongespreide voordrachtskunst van zijn vakgenoten formuleerde Jaap de Jong een handreiking voor het houden van onvergetelijke voordrachten.

1 Schrijf geen toespraak maar een artikel

Dan slaat u twee vliegen in één klap en kunt u uw tekst na de voordracht direct naar de drukker brengen. Zinnen in uw toespraak als ‘Hierop kom ik in de volgende paragraaf terug’ of ‘In de hierboven gesignaleerde uitgangspunten...’, en schrijftaal als *derhalve* en *voorts* neemt uw publiek graag voor lief. Als u onverhoopt stukjes overslaat, benadruk dan voortdurend dat alles wat u zegt door tijdgebrek oppervlakkig en simplificerend is in vergelijking met uw doorwrochte artikel. Het publiek mag niet de vergissing maken te denken dat ook uw toespraak iets interessants bevat.

2 Kom net of niet op tijd

Dat houdt de spanning bij de organisatie er goed in en u wekt de indruk een drukbezet en belangrijk mens te zijn. Nog een voordeel: u hoeft geen tijd te verdoen met het verkennen van de zaal en het uitproberen van de aanwezige geluidsapparatuur en de overheadprojector.

3 Hoed u voor zelfs de elementairste kennis van de omgang met microfoons

Dat is meer iets voor popzangers dan voor sprekers. Als u in een microfoon begint te praten en hij doet het niet, leg u er dan bij neer dat er niets aan te doen is. Blijf in ieder geval verder praten, want anders krijgt u uw tekst niet af.

Vraag verder altijd een statiefmicrofoon. Dat levert boeiende effecten op als u even een nieuwe sheet neerlegt en blijft doorpraten. Misschien verstaat dan niet iedereen u meer, maar het belangrijkste is dat de hele tekst voorgelezen wordt.

Weiger in ieder geval een halsmicrofoon en zeker een reversmicrofoon. U zou daarmee de neiging kunnen krijgen zo nu en dan de katheders los te laten waaraan u zich vastgeklampt hebt, en uw houding te variëren. Iedere beweging die u maakt, zelfs het kleinste armgebaar, leidt af van de inhoud van uw verhaal.

4 Lees uw toespraak voor

Varieer daarbij niet in intonatie en stemgebruik, dat leidt allemaal af van uw hoofddoel: alle woorden die op papier staan ook uitspreken. Dergelijke aanstellerij is iets voor acteurs, die een heel ander doel hebben: een publiek boeien.

5 Vermijd oogcontact met uw publiek

Als u toch kijkt, doe dat dan zo somber en gekweld mogelijk. Wek geen moment de indruk dat u aardigheid hebt in uw voordracht.

6 Meet uzelf een stopwoord aan

Bruikbaar zijn: ...*niet*, ...*hè*, ...*ergo*, ...*toch*? En bezuinig niet op toverwoorden als *synergetische processen* en *communicatie*. (Een echte aanrader is ‘communicatieve uitgangspositie van communicatieparticipanten’.) Daarmee betreft u de luisteraars die hun inhoudelijke interesse in uw betoog verloren hebben, weer bij uw voordracht: het turven van stopwoorden is een populair tijdverdrijf.

7 Als u al overheadsheets gebruikt, neem dan de volgende maatregelen:

- Zorg voor goedgevulde sheets

Minimaal 7 volzinnen per sheet; vanzelfsprekend in een niet te groot lettertype: als de mensen op de eerste rij het kunnen lezen is het mooi genoeg.

- Besteed geen aandacht aan de informatie op uw sheet

Leg de sheet eventueel recht neer, wijs dan vaag in de richting van het scherm en vat het ingewikkelde schema met de toevallig meegekopieerde Franse bijschriften snel samen: ‘U kunt allemaal zien dat de diverse communicatieactoren geen optimaal geïntegreerde bijdragen leveren aan de relevante epibratieprocessen.’

8 Zorg voor een abstracte en geleerde inhoud

Toon dat u niet van de straat bent: gebruik veel termen, schema's, modellen, formules en buitenlandse citaten die u niet vertaalt. Als u voorbeelden of anekdotes of concretiseringën gaat toevoegen, verwordt uw betoog tot een te gemakkelijk verteerbare maaltijd. De luisteraars mogen best wat moeite doen om u te kunnen volgen.

9 Houd u niet aan de afgesproken tijd

Onthoud dat alle tekst die u op uw papier hebt geschreven, even belangrijk is en dus voorgelezen moet worden. Het publiek kan best even de beleefdheid opbrengen naar u te blijven luisteren: wat is een kwartiertje op een mensenleven! Negeer daarom stopsignalen van de dagvoorzitter; die voelt toch niet aan wat het publiek boeiend vindt. Ook geschuifel en gemor in de zaal moet u niet te zwaar opnemen: als de dagvoorzitter u niet tot de orde roept, zal uw toespraak boeiend genoeg zijn om ordentelijk afgemaakt te kunnen worden. Ook als u de laatste spreker van de dag bent en de conferentie loopt uit, moet u minimaal de volledige officiële spreektijd benutten. Een korte toespraak omwille van het publiek is een teken van karakterzwakte.

10 Wek regelmatig de indruk dat u aan het afronden bent

Bijvoorbeeld door woorden te gebruiken als *samenvattend*, *concluderend* en *ik kom aan het eind van mijn betoog*, maar eindig dan niet. Snijd vervolgens gerust een groot aantal nieuwe onderwerpen aan. Met deze techniek trekt u weer even de aandacht van het publiek en wekt u bij de voorzitter de indruk dat u oprecht gehoor geeft aan diens dringende advies er een einde aan te maken.

Namen in soorten

Het namencongres van 13 november

Rob Rentenaar - afdeling Naamkunde, P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam

Wie een ‘achterwaarts’ woordenboek van het Nederlands openslaat, zal ontdekken dat er meer dan tachtig woorden voorkomen die eindigen op *-naam*, en dan heb ik het nog niet eens over *erfgenaam* en *aangenaam*. Dat is al reden genoeg om een congres te organiseren waarin namen centraal staan. De overvloed aan soorten namen brengt echter met zich mee dat er gekozen moet worden. Voor de naamkundige geldt dat alle namen hem in principe even lief zijn, maar dat blijkt in de praktijk geen houdbaar uitgangspunt te zijn. In de eerste plaats zijn er namen die vanuit naamkundig oogpunt niet als namen worden beschouwd, en in de tweede plaats zijn er namen die men naamkundig gezien wel koosjer acht, maar waar dan wetenschappelijk gezien weer minder vlees aan blijkt te zitten.

• Historie en praktijk

Het eerste probleem is zo oud als de weg naar Rome. Reeds in de Oudheid gebruikte men het woord *naam* voor zowel dingen als individuen, maar tegelijkertijd was men er zich in wetenschappelijke kringen van bewust dat er wel degelijk verschil bestond tussen de ene soort namen en de andere. Uiteindelijk heeft toen een Noordafrikaanse taalkundige twee termen geïntroduceerd, *nomina propria* en *nomina appellativa*, voor wat wij nu *eigennamen* en *soortnamen* noemen; ze bepalen nog steeds de indelingsgrondslag van het onderzoek.

Over de vraag hoe eigennamen en soortnamen zich tot elkaar verhouden, zijn naamkundigen het nooit met elkaar eens geworden. De deelnemers aan het congres zullen niet worden betrokken in deze theoretische discussie. Wat de organisatoren immers in de eerste plaats voor ogen staat, is een congres over de cultuurhistorische, sociale en praktische aspecten van enkele belangrijke naamsoorten, zoals aardrijkskundige namen en persoonsnamen. Dat zijn de twee soorten namen waar iedereen het meest mee te maken heeft. Zonder een adres en een woonplaats ben je vandaag de dag nergens; vraag dat maar aan een asielzoeker. Namen van straten, dorpen, steden en landen zijn dus taalkundige grootheden die een belangrijke rol spelen in ons leven. Op het congres zullen zowel historische als praktische aspecten daarvan aan de orde komen. Veel mensen willen weten hoe de dingen vroeger zijn geweest. De naamkunde kan ze daarbij helpen. Die vertelt ons bijvoorbeeld dat *Geleen* (van Oudnederlands *glana* ‘helder, glanzend’) ooit aan een heldere beek heeft gelegen en dat de *Stoofstraat* verwijst naar de plek in de stad waar het badhuis annex bordeel heeft gestaan.

• Andere tijden

Een samenleving kan niet zonder ordening. Ook aardrijkskundige namen kunnen zich daar niet aan onttrekken. Vandaar dat wij in de meeste gemeenten al heel lang straatnamencommissies kennen, die ons overal - afhankelijk van de tijd - hebben verblijd met namen als *Vondelstraat*, *Transvaalplein*, *Mezenlaan*, *Gunterstein*, *Driemaster* en *Kruisakker*. Ordening zou ook een rol moeten spelen bij de spelling van aardrijkskundige namen in binnen- en buitenland: op dat punt is men nu gekomen tot afspraken met Vlaanderen, die onlangs hebben geresulteerd in de *Lijst van Landnamen* van de Nederlandse Taalunie (zie blz. 88 in dit nummer).

Wie *Dennis* heet met zijn voornaam en *Weemstra* met zijn achternaam, is op verschillende manieren gemarkeerd. In de eerste plaats kan hij niet zo oud zijn en zal hij eerder in een stad dan in een dorp zijn geboren. Daarnaast is de herkomst van zijn familie in Friesland te zoeken. Hieruit blijkt al meteen dat persoonsnamen direct of indirect informatie kunnen verschaffen over de dragers van die namen of hun voorouders. Beide hoofdgroepen, voornamen en familienamen, zullen op het congres aan bod komen. Het zal niemand zijn ontgaan dat er de afgelopen decennia veel is veranderd in ons voornamenrepertoire. Kinderen heten tegenwoordig niet meer zoals vroeger. Onze familienamen vertellen ons in principe van alles over onze voorouders, maar wat is tegenwoordig nog een familienaam? Het naamrecht is in beweging. De vrijheid om een nieuwe naam te kiezen is groter geworden en tegelijkertijd hoeft een vrouw niet langer haar jawoord te betalen met het verlies van haar eigen naam.

Nergens op het gebied van de soortnamen groeit onze woordvoorraad zo snel als bij de merkaanduidingen voor industrieproducten. Volgens schattingen moeten er enkele miljoenen zogenoemde merknamen bestaan. Ook daar zullen de bezoekers van het congres op 13 november meer over te horen krijgen. Op de bladzijde hiernaast treft u de precieze inhoud van het congresprogramma aan.

Prijsvraag 2000-2010 2010-2020

Hoe noemen we de eerste twee decennia van de komende eeuw? Om een antwoord op die vraag te geven schreef de redactie in het aprilnummer een prijsvraag uit. Zware postzakken leverde dat niet op (vijftien inzendingen, waarvoor onze dank), maar gelukkig wel drie winnaars, die ieder een boekebon hebben ontvangen. Samen kwamen zij met een oplossing die voldoet aan de criteria *ondubbelzinnig, niet-gezocht, eenvoudig, en goed aansluitend bij de vervolgbenamingen* (de jaren twintig, dertig, enzovoort). Vondsten als *de nieuwe-eeuwjaren, de babyjaren, de new-age-jaren, de briljaren, de positieve jaren, de twintig nulde jaren, de jaren nieuw en tweeuw, kop-tien* en *de predecenale jaren* vielen om die reden af.

Mevrouw Van Cittert uit Bilthoven en Jan van der Pol uit Eindhoven stellen voor het tweede decennium eenvoudig *de jaren tien* te noemen. Bijkomend voordeel: omdat *tienerjaren* zo onzinnig klinkt, sterft dit germanisme wellicht eindelijk uit.

De beste oplossing voor het eerste decennium komt uit België: de heer Van Wel uit Schilde bedacht daartoe een bruikbaar neologisme: het telwoord *voortien*. Over de jaren 2000 tot en met 2009 spreken we dan als *de jaren voortien*.

De nieuwe lijst van landnamen

Jaap Bakker

In juni van dit jaar presenteerde de Nederlandse Taalunie de langverwachte Lijst van Landnamen. Jaap Bakker, lid van het Actiecomité Buitenlandse Namen (ABN), blikt terug op de voorgeschiedenis en onderzoekt het draagvlak van de nieuwe ‘Officiële schrijfwijze voor het Nederlandse taalgebied’.

Buitenlandse aardrijkskundige namen zijn in Nederland altijd min of meer vogelvrij geweest. Iedereen die er beroepshalve mee te maken had - redacties van kranten, nieuwsrubrieken, encyclopedieën, atlanten en woordenboeken - volgde tot dusverre zijn eigen lijn. Geen wonder dat zoveel namen in twee of meer varianten voorkomen. De recordhouder op dit gebied is ongetwijfeld de hoofdstad van Mongolië, waarvoor niet minder dan acht schrijfwijzen in omloop zijn: *Oelan Bator, Oelanbator, Oelaan Baatar, Oelaanbaatar, Ulan Bator, Ulan-Bator, Ulaan-Baatar* en *Ulaanbaatar*.

Sinds het eind van de jaren zeventig zijn er commissies en werkgroepen bezig geweest met uniformering van de schrijfwijze. De nieuwe *Lijst van landnamen* is de jongste van een reeks van voorstellen, en de enige die kan bogen op erkenning door de regeringen van Nederland en België.

Er is heel wat voor nodig geweest om dit resultaat te bereiken. Maar liefst vier commissies of werkgroepen hebben zich achtereenvolgens met de materie beziggehouden:

- de door de Nederlandse minister van O&W benoemde Commissie voor de spelling van Buitenlandse Aardrijkskundige Namen (CBAN), die in 1980 haar *Lijst van landennamen* publiceerde;
- een zelfstandige projectgroep van het ANP, verantwoordelijk voor het boekje *Schrijfwijze van buitenlandse namen* (1987);

- de door de Taalunie ingestelde Werkgroep Buitenlandse Aardrijkskundige Namen (WBAN), verantwoordelijk voor de *Lijst van landnamen* (1989); toen dit concept werd afgekeurd, stapten enkele werkgroepleden op, waaronder de voorzitter, D.P. Blok;
- dezelfde WBAN, die in een vernieuwde samenstelling en onder voorzitterschap van R. Rentenaar de huidige *Lijst van Landnamen* heeft opgesteld.

• Uitspraak

De evolutie van de schrijfwijzevoorstellen laat zich aflezen uit bijgaande tabel, waarin illustratieve voorbeel-

Overzicht schrijfwijze van buitenlandse namen

	CBAN 1980	ANP 1987	Bosatlas 1988	WBAN 1989
h vs. k				
h vs. k				
bijvoorbeeld:				
Zuid..orea	dk	dk	d-K	d-K
..uidkoreaans	z	Z	-	Z
oe vs. (o)u				
B..dapest	-	u	u (oe)	u
B..karest	-	u	oe	u
B..tan	hu	hu	hu	hu
..amer..n	K-oe	C-ou	K-oe	C-ou
Khart..m	-	ou	ou	u
..ganda	U	U	U	U
Pap..a-N..w-Guinea	u-ieu	u-e	u-ieu	u-ieu
Sa..di-Arabië	u (oe)	u	u	u
S..dan	u (oe)	u	u	u
(e)i vs. (a)y				
Ab.. Dhab..	-	u-y	u-i	u-y
Bahr..n	ei	ay	ei	ay
B..r..t	-	ay-u	ei-u	ay-u
Ken..a	y	y	y	y
K..w..t	oe-ei	u-ay	u-ei	u-ay
.. Ri..d	-	Ar-ya	Ar-aa	ya
Tok..o	-	y	y	y
h vs. geen h				
Af..anistan	g	gh	g	gh
Ba..dad	-	gh	g	gh
E..iopië	t	t	t	t

ë vs. a

Malei(ay)si..	ë	a	ë	a
Micronesi..	-	-	ë	a
Namibi..	ë	a	ë	a
Somali..	a	a	a	a

diversen

Her..ego..ina	-	c-v	c-v	-
Fili..ijnen	p	p	p	p
Ira..	k	q	k	k
..emen	J	J	J	Y
..atar	K	Q	K	Q
Mani..a	l	l	l	l
Mo..ambique	z	ç	ç	ç
..e..ing	-	P-k	B-ij(P-k)	B-ij
R..anda	w	w	w	w
T..ad	sja	ch	sja	ch

**Wink.Pr.
1990-93****Wrdbk.⁽¹⁾
1983-93****Krant⁽²⁾
1992-93****WBAN
1993****h/f vs. k/p/d/s**

bijvoorbeeld:

Zuid..orea	d-K	d-K	d-K	d-K
..uidkoreaan	Z	Z	Z	Z

oe vs. (o)u

B..dapest	oe	oe	oe	oe
B..karest	oe	oe	oe	oe
B..tan	hu	(h)oe, hu	hu	hu
..amer..n	K-oe	K-oe	K-oe	K-oe
Khart..m	oe	oe	ou	u
..ganda	Oe	Oe	Oe	U

(2) Bronnen: de Volkskrant Stijlboek '92, plus, voorzover beschikbaar, gegevens over Parool en NRC Handelsblad. N.B. Algemeen Dagblad en regionale kranten gebruiken de ANP-schrijfwijze.

(1) Woordenboeken e.d.: ANS '83, Kramers '90, Verschueren '91, Grote Van Dale '92, Koenen '92, Prisma '92, Handboek Verzorgd Nederlands '93, Redactiewijzer '93. Er is uitgegaan van de opgegeven voorkeurspelling.

Pap.a.N.w-Guinea	oe-ie <u>u</u>	oe-ie <u>u</u>	u-e(i <u>e</u> u)	oe-ie <u>u</u>
Sa..di-Arabië	oe	oe	oe	u
S..dan	oe	oe	oe	u

(e)i vs. (a)y

Ab.. Dhab..	oe-i	oe-i	u-i	u-i
Bahr..n	ei	ei	ei	ei
B..r..t	ei-oe	ei-oe	ei-oe	ei-oe
Ken..a	i (y)	i	i	y
K..w..t	oe-ei	oe-ei	oe-ei	oe-ei
.. Ri..d	aa	a (aa)	a	ya
Tok..o	i	i (y)	i	y

h vs. geen h

Af..anistan	gh	gh	gh	gh
Ba..dad	g	g	g	g
E..iopië	th	th	th	th

ë vs. a

Malei(ay)si..	ë	ë	ë	ë
Micronesi..	ë	ë (a)	?	a
Namibi..	ë	ë	ë	ë
Somali..	ë	ë (a)	ë	ë

diversen

Her..ego..ina	c-v	c-v	z-v	z-w
Fili..ijnen	pp	pp	pp	p
Ira..	k	k	k	k
..emen	J	J	J	J
..atar	Q	Q (K)	Q	Q
Mani..a	I	I (II)	I	II
Mo..ambique	z	z	z	z
..e..ing	P-k	P-k	P-k(B-ij)	P-k
R..anda	w	w	w	u
T..ad	sja	sja	sja	sja

‘Het ANP zal de nieuwe schrijfwijze invoeren, maar het is de vraag hoe de kranten, het NOS-journaal en de Bosatlas zullen reageren’

den zijn bijeengebracht. Wat opvalt is dat de nieuwe lijst veel meer vertrouwde woordbeelden bevat dan zijn meer ‘uitheems’ georiënteerde voorgangers. Toch is het spellingbeleid in wezen niet veranderd. Ook deze Werkgroep is uitgegaan van het *donorprincipe*: ‘Buitenlandse namen worden gespeld zoals het betreffende land dat zelf doet, c.q. aanbeveelt.’ En net als haar voorgangers doet de Werkgroep concessies aan dit principe ter wille van de bruikbaarheid. Het grote verschil met vroeger is dat de Werkgroep de factor ‘bruikbaarheid’ veel zwaarder heeft laten wegen.

Ze heeft dat vooral gedaan door zo veel mogelijk overeenstemming te creëren tussen woordbeeld en uitspraak. Zo is het achtervoegsel -ia vervangen door -ië in *Namibië*, *Somalië* en *Maleisië*, zijn er trema's geplaatst in *Cairo* en *Oekraïne*, heeft *Peking* de voorkeur gekregen boven *Beijing*, en *Mogadishu* boven *Muqdisho* of *Mogadiscio*.

• Herkenbaarheid

Tegelijk moest er rekening worden gehouden met een ander belangrijk aspect, namelijk de herkenbaarheid van het woordbeeld. Om die reden heeft *Ethiopië* zijn onhoorbare h teruggekregen, is *Mozambique* niet vereenvoudigd tot *Mozambiek* en zijn er geen verouderde fonetische spellingen zoals *Koela Loempoer* uit de kast gehaald.

Uitspreekbaarheid en herkenbaarheid: het zijn twee voor de taalgebruiker belangrijke factoren, die gemakkelijk met elkaar in conflict kunnen komen. Wat zou u kiezen: *Peroe* of *Peru*? *Boetan* of *Bhutan*? *Fidzji* of *Fiji*?

De Werkgroep heeft voortdurend dit soort afwegingen moeten maken, en heeft dat doorgaans gedaan op een manier die getuigt van realiteitszin. De gevallen waarin de keuze mijns inziens ongelukkig is uitgevallen, berusten meestal op een onderwaardering van de factor ‘herkenbaarheid’.

Herkenbaarheid is de mate waarin een voorgestelde schrijfwijze overeenkomt met het woordbeeld dat wij in ons hoofd hebben. Dat woordbeeld is daarin terechtgekomen door de directe of indirecte invloed van een aantal bronnen: de kranten (al of niet met ANP-schrijfwijze), het televisiejournaal, de Bosatlas, encyclopedieën zoals de Grote Winkler Prins, en diverse woordenboeken en taaladviesboeken. De schrijfp praktijk van de belangrijkste ‘woordbeeldvormers’ heb ik weergegeven in de tabel.

• Saudi rijmt op Audi?

Discussabel - uit het oogpunt van herkenbaarheid - vind ik alle schrijfwijzen die evident afwijken van de spelling in encyclopedieën en woordenboeken. Zulke naslagwerken

hebben een lange levensduur (al gauw 20 à 30 jaar), hetgeen betekent dat er omtrent de schrijfwijze van bijvoorbeeld *Uganda* en *Riyad* nog een generatie lang verwarring zal bestaan.

Bovendien valt te vrezen dat sommige u-spellingen (*Saudi-Arabië*, *Sudan*) op den duur uitspraakproblemen zullen opleveren; men zal geneigd zijn *Saudi* te laten rijmen op *Audi* en *Sudan* op *wat nu dan*?

Een geval apart is de keus, op fonetische gronden, voor *Filipijnen*. De spelling van deze naam levert weliswaar geen uitspraakproblemen op, het omgekeerde is inderdaad wél waar (de Werkgroep levert zelf het bewijs door in de omslagtekst *Filippijnen* te schrijven, met twee l'en). Ik vraag me af of schrapping van een p het probleem zal oplossen. Het woordbeeld *Filippijnen* wordt levend gehouden doordat de meeste talen om ons heen (Engels, Frans, Duits, Italiaans) de pp-spelling hanteren, en alle vergelijkbare woorden (Filippenzen, filippica, filippine) eveneens met dubbele p worden geschreven.

Bovengenoemde beslissingen zijn misschien nog verdedigbaar, bepaald onverstandig vind ik de keus voor *Herzegowina*, *Khartum*, *Manilla* en *Ruanda*. Stuk voor stuk zijn dat uitgesproken minderheidsvarianten, waarvan betwijfeld moet worden of ze ooit de nu courante vormen zullen vervangen. Een en ander is niet bevorderlijk voor de rust aan het spellingfront.

• Veenbrand

Het sympathieke van de Werkgroep-Rentenaar is haar gebrek aan dogmatisme. Ze heeft het donorprincipe gehandhaafd, maar daarbij de belangen van de 'acceptor' - het grote publiek van taalgebruikers - expliciet meegewogen. Daardoor lijkt de kans op aanvaarding door de Nederlandse-taalgemeenschap aanzienlijk te zijn.

Of die verwachting uitkomt, zal de toekomst moeten uitwijzen. Het ANP heeft aangekondigd de nieuwe schrijfwijze te zullen invoeren, maar het is de vraag hoe de landelijke kranten, het NOS-journaal en een instituut als de Bosatlas zullen reageren.

Het is denkbaar dat er tegen bepaalde voorstellen (à la *Ruanda*) grote weerstand zal blijken te bestaan. In dat geval zou de Werkgroep er volgens mij goed aan doen over een of twee jaar een klein lijstje met errata te publiceren. Liever op korte termijn een paar concessies, dan een orthografische veenbrand die tot ver in de volgende eeuw kan voortduren.

Werkgroep Buitenlandse Aardrijkskundige Namen, *Lijst van landnamen / Namen van landen, alsmede opgave van de daarbij behorende bijvoeglijke naamwoorden en inwoneraanduidingen en van de namen van de hoofdsteden / Officiële schrijfwijze voor het Nederlandse taalgebied*, Nederlandse Taalunie, Voorzeten 41, Stichting Bibliographia Neerlandica, 's-Gravenhage 1993, ISBN 90-71313-49-2. Prijs f 13,50 / BF 250. Verkrijgbaar bij de Stichting Bibliographia Neerlandica, Postbus 90751, 2509 LT 's-Gravenhage, en bij Uitgeverij UGA, Stijn Streuvelslaan 73, B-8710 Kortrijk-Heule.

Gedicht voor onze taal

Leermeester

*Zijn dichters de ‘oplichters’ van de taal, de smaakmakers van de spraak?
In ieder geval hebben zij het voortaan in deze nieuwe rubriek voor het
zeggen, met nieuwe gedichten waarin taal middel is, maar ook onderwerp.*

Dit niet eerder gepubliceerde gedicht is een hommage aan dr. J. van der Schaar, maker van het bekende *Woordenboek van voornamen* (later *Prisma Voornamen*), een inventarisatie van de Nederlandse, Friese en Zuidafrikaanse doop- en roepnamen. Van der Schaar was de leraar Nederlands bij wie Ed Leeflang in 1949 eindexamen gymnasium deed.

De laatstverschenen dichtbundel van Ed Leeflang is *Late zwemmer*, 1992, De Arbeiderspers, f 29,90. ISBN 90 295 2857 5

Jukke, Helle, Neeke, Ruis,
Maarle, Luwe, Gosse, Grietsen,
Zwier, Heikine, Halver, Lum,
Mork, Jappichje, Jildau, Homk,
Hope, Hedsert, Vake, Zwi,

vader van fiches, hoeder van scharen,
bevolkte uren, geroepen namen,
allen bewoonden uw kalme kamer,
gezoogd en vervloekt
en hoelang door wie?

Ed Leeflang

De betekenis van voornamen

Doreen Gerritzen - P.J. Meertens-Instituut, afdeling Naamkunde, Amsterdam

Er bestaat een merkwaardige kloof tussen de belangstelling voor de oorspronkelijke betekenis van voornamen en het belang van die betekenis. Veel mensen hebben het gevoel dat de betekenis van hun voornaam iets onthult over hun ware aard; maar zou dat echt zo zijn? Welke relatie bestaat er tussen de voornaam, de naamdrager en de betekenis van de naam?

• Ben ik mijn naam?

De vraag ‘Wie ben je?’ wordt vaak opgevat als ‘Hoe heet je?’ Dat geeft al aan dat er een sterke relatie moet zijn tussen naam en naamdrager. We zijn geneigd de naam van iemand in sterke mate te verbinden met die persoon. We denken bij een naam onmiddellijk aan de persoon; de naam ‘betekent’ de persoon. Ook de manier waarop we onze eigen naam ervaren, bewijst een sterke koppeling. We raken gehecht aan onze naam en beschouwen hem als een onderdeel van onze identiteit. De meeste

mensen vinden het dan ook onaangenaam als hun naam verkeerd geschreven of uitgesproken wordt. Toch zegt een naam vrijwel niets over een persoon. Wanneer we van iemand alleen de naam kennen, dan kunnen we daaruit nauwelijks iets over de persoon afleiden. Zo hebben twee meisjes die *Marieke* heten niet méér met elkaar gemeen dan twee meisjes van wie de één *Marieke* en de ander *Linda* heet. Bovendien kan *Marieke* op haar vijftiende besluiten dat haar naam te kinderachtig is en dat ze voortaan *Linda* genoemd wil worden. Hier vinden we de tegenstelling weer terug: er verandert strikt genomen niets aan haar, het ene ‘etiket’ is voor het andere verwisseld, maar zelf kan ze de naamsverandering als een metamorfose, als een nieuwe identiteit beschouwen.

● **Betekenis van betekenis**

De relatie tussen de voornaam en zijn betekenis is zeer vaag geworden. Weliswaar zijn vrijwel alle namen terug te voeren op elementen uit de woordenschat zoals die bestond ten tijde van het ontstaan van de naam, maar zij hebben zich in sterke mate verwijderd van deze oorspronkelijke betekenis. Het geven van de betekenis van een voornaam zoals dat in een voornamenboek gebeurt, komt dan ook neer op het terugvolgen van het spoor tot het moment waarop de naam voor het eerst gegeven werd. Zo komen we voor *Claudia* via de Romeinse geslachtsnaam *Claudius* uit bij het Latijnse woord *claudus*, hetgeen ‘kreupel, lam’ betekent. *Walter* is een samenstelling van de Germaanse naamelementen *walt-* ‘heersen’ en *-her* ‘heer, leger’, zodat we voor het geheel uitkomen op de betekenis ‘de heerser over het leger’. Deze letterlijke betekenis ging echter al snel verloren. Daarom is het verband tussen de naamdrager en de betekenis van de naam heel ver te zoeken. Zo kan *Claudia*, ondanks de betekenis van haar naam, een prima-ballerina worden, en *Walter*, ‘de heerser over het leger’, een overtuigd anti-militarist.

Reacties

■ Klemtoon vóór verkorting

J. Pannekeet - Heiloo

In de rubriek ‘Afkokers’ beweert F. Jansen in het meinummer dat bij verkortingen als *luit* uit *luitenant* (vaak ook - in strijd met de woordenboeken - als *luitenant* uitgesproken) bij voorkeur de beklemtoonde lettergreep gehandhaafd blijft. Overige voorbeelden waaruit deze voorkeur moet blijken, worden echter niet gegeven.

Mij is opgevallen dat in talrijke verkortingen wel de eerste lettergreep blijft, maar dat deze in het onverkorte woord niet de hoofdklemtoon heeft, bijvoorbeeld in *bieb* (uit *bibliothéék*), *bios* (uit *bioscóp*), *gym* (uit *gymnásium* of *gymnastiek*), *lab* (uit *laboratorium*), *prof* (uit *proféssor* of *proféssional*), *soos* (uit *sociétéit*), enz.

Ik had Jansens bewering dat tweeklanken de neiging hebben de hoofdklemtoon van een woord naar zich toe te trekken, graag willen zien toegelicht met een flink aantal voorbeelden. In afleidingen als *beiaardier*, *fluitist*, *paukenist*, *kruidenier*, enz. is van bedoelde neiging niets te merken.

Naschrift

F. Jansen

De heer Pannekeet en enkele andere kritische lezers/inzenders hebben volkomen gelijk. Er zijn wel een paar verkortingen die bestaan uit de beklemtoonde lettergreep van een langer woord (bijvoorbeeld *Wilhelmina* → *Mien*, *Sebastiaan* → *Bas*), maar verreweg de meeste verkortingen bestaan uit de eerste lettergreep van het lange woord, waarbij het niet uitmaakt of die beklemtoond is (*dóokter* → *dok*) of niet (zie de vele voorbeelden van Pannekeet).

■ Oppassén in bulgarije

L.A. Hirs - docent Bulgars, Universiteit van Amsterdam

De heer Van den Berg beschrijft in nummer 2/3 van *Onze Taal* hoe hij in een Bulgaars dorpje een klein meisje dat hem bijna onder de voet liep, hoorde uitroepen: ‘Oppassén!’ Volgens zijn Bulgaarse vriend kwamen er wel meer Nederlandse woorden in het Bulgaars voor. Deze stamden uit de tijd dat de Nederlanders in het Balkangebergte bomen lieten kappen voor hun zeilschepen.

Mevrouw M.R.J. Greep merkt in nummer 5 van *Onze Taal* op dat het meisje vermoedelijk het Bulgaarse bijvoeglijk naamwoord *opásen* (‘gevaarlijk’) heeft gebruikt. Dit lijkt mij niet waarschijnlijk. Immers, de heer Van den Berg heeft duidelijk de klemtoon verder naar achteren gehoord. Een Bulgaars meisje dat, hard rennend, bijna tegen een buitenlander oploopt, zal schrikkend uitroepen: ‘Oh, pazète

se!’ (O, kijk uit!). Aangezien het Bulgaars een sterke woordklemtoon kent, heeft de heer Van den Berg ‘oppazè’ gehoord, waaruit hij zijn conclusies heeft getrokken.

Er zijn weliswaar uit het Nederlands afkomstige woorden in het Bulgaars, maar dat zijn scheepvaart- en scheepsbouwtermen die via het Russisch in het Bulgaars zijn terechtgekomen. Tussen Nederland en Bulgarije (dat tot 1878 deel uitmaakte van het Turkse rijk) hebben in het verleden geen betrekkingen bestaan die een dergelijke ontlening zouden kunnen verklaren. Ook kocht men het hout voor de Nederlandse scheepsbouw niet in Turkije.

Het is niet uitgesloten dat zowel het Bulgaarse werkwoord *pazja* (beschermen) als het Nederlandse *oppassen* van dezelfde Indo-europese (Germaans-Slavische) stam afkomstig is, maar van een rechtstreekse ontlening uit het Nederlands is nimmer sprake geweest.

■ Zulke...als

G.A. Veldman - Alkmaar

In *Onze Taal* van april 1993 schrijft Marc De Coster over *Peptalk*, ‘een lijst van 3600 anglicismen’, opgesteld door Liesbeth Koenen en Rik Smits. Verderop in deze bespreking blijkt dat met de verzamelnaam ‘anglicismen’ allerlei vormen van taalontlening worden aangeduid, zoals een leenwoord (*computer*), een vernederlandsing (*afkicken*) en een leenvertaling (*zorgzame samenleving*). De teneur van zowel De Costers recensie als van de gerecenseerde uitgave is dat ontleningen uit een vreemde taal de ontvangende taal geen schade berokkenen. Daar ben ik het mee eens als er sprake is van ontleningen zoals ik hierboven heb genoemd.

Moeilijker te herkennen zijn echter die gevallen waarin een bestaand Nederlands woord of een bestaande uitdrukking wordt verengelst, verfranst, etc. Twee voorbeelden:

- ...*zulke enormiteiten als...* (Eng. *such...as*) in plaats van ...*enormiteiten als...*
- *de Bush-administratie* (*the Bush administration*) in plaats van *de regering Bush*

Voor de duidelijkheid in de discussie over de invloed van vreemde talen op het Nederlands zou het zinnig zijn de termen *anglicisme*, *germanisme*, etc. (weer) te reserveren voor die gevallen waarin woorden of zegswijzen uit een vreemde taal het taaleigen van het Nederlands aantasten.

■ Namens de familie

Aloys Oude Weernink - Apeldoorn

Herman Bakker, aan het woord in ‘Het laatste woord’ van Peter Burger (juni 1993), zegt: ‘...iets als: “Namens de familie is mij gevraagd om hier een woord van dank uit te spreken”’ (blz. 127, kolom 1). Daar Bakker zich verder blijkbaar heel erg bewust is van de taal die hij bezigt, verbaast mij zijn gebruik van het woord *namens*. Volgens mij zou hij moeten zeggen:

- door de familie is mij gevraagd om hier...

- mij is gevraagd om hier namens de familie...
- de familie heeft mij gevraagd hier...

Wie zou Bakker 'namens de familie' gevraagd kunnen hebben 'het laatste woord' uit te spreken? Dat doet toch niet

een buurman? De familie dus, en die doet dat zelf en niet *namens* zichzelf.

Naschrift redactie

Een lid van de familie kan best *namens* (= in naam van) de familie aan Bakker gevraagd hebben een woord van dank uit te spreken. *Namens de familie* heeft dan betrekking op het *vragen* in plaats van op het *spreken* namens de familie. Misschien is er wel iets anders aan de hand met deze zin. Als de spreker bedoelde te zeggen: ‘Mij is gevraagd om namens de familie een woord van dank uit te spreken’, dan is dit een mooi voorbeeld van een foute vooropplaatsing. Door de bepaling *namens de familie* uit de bijzin naar voren te halen, heeft die niet langer betrekking op het spreken, maar op het vragen. Dezelfde ongewilde effecten doen zich vaak voor bij plaatsbepalingen en ontkenkende woordjes:

- *In Dordrecht dacht hij die dag nog wel aan te komen* (i.p.v. *Hij dacht die dag nog wel in Dordrecht aan te komen*).
- *Ik geloof niet dat ik nog een keer langskom* (i.p.v. *Ik geloof dat ik niet nog een keer langskom*).

■ Verpleegkundige mummies

Wim Seunke - tolk-vertaler Engels, Zutphen

In het juninummer van *Onze Taal* spreekt C. Kostelijk zijn bewondering uit voor de beknoptheid van de Engelse medische vaktaal. Waar een Nederlander zich moet behelpen met ‘het lichaam bedekken behalve het hoofd’, zou een Engelsman kunnen volstaan met ‘to mummy’. Nu wordt de beknoptheid van het Engels ten opzichte van het Nederlands wel vaker overdreven, maar hier berust die overdrijving ook nog op een misverstand.

De samensteller van het geciteerde *Woordenboek der Geneeskunde* heeft helaas niet kunnen kiezen: moest hij nu een verklarend woordenboek maken of een vertaalwoordenboek? Omdat het een woordenboek Nederlands-Engels en Engels-Nederlands betreft, had een vertaalwoordenboek voor de hand gelegen. Bij tal van woorden waarvoor een goed Nederlands equivalent bestaat, heeft de samensteller echter gekozen voor een moeizame omschrijving. *Mummying* is daar maar één voorbeeld van.

Mummying is een begrip uit de kinderverpleegkunde. Bij onderzoek of verrichtingen aan hoofd of hals van een kind worden vaak zijn armen vastgehouden om te voorkomen dat het kind bij pijn wild om zich heen slaat. De algemene Nederlandse term daarvoor is *fixeren*. *Mummying* is een andere methode met hetzelfde resultaat; de armen worden tegen de romp geklemd door het kind in een laken of deken te wikkelen, zoals je een mummie maakt door een gebalsemd lijk in te pakken. Er is echter één verschil met de door-de-weekse mummie: het hoofd en de hals blijven vrij, want die moeten immers behandeld of onderzocht worden.

Een Nederlandse verpleegkundige die assisteert bij onderzoek of verrichtingen aan hoofd of hals van een kind, heeft genoeg aan de woorden ‘even inpakken’. De stand Engels-Nederlands in beknoptheid blijft met 2-2 dus onbeslist.

■ Autochtoon

H.J. Boukema - Ankara, Turkije

In het juninummer van Onze Taal deelt H. Heestermans op blz. 133 mee dat ‘de woorden *autochtoon* en *autochtonen* in alle talen aanmerkelijk ouder zijn dan *allochtoon* en *allochtonen*’. Zo ontbreekt *allochtoon* nog in de 7de druk van Van Dale uit 1950, terwijl het woord *autochtonen* al is opgenomen in de eerste druk uit 1872.

Was Van Dale beter dan het Woordenboek der Nederlandsche Taal? 26 jaar later ontbraken in dat laatste woordenboek (in deel II/1 van 1898) in ieder geval de woorden *autochtoon* en *autochtonen* nog steeds. Hadden de toenmalige redacteuren nu maar de door Multatuli zelf herziene uitgave van de Max Havelaar als bron gebruikt in plaats van de door Van Lennep verminkte tweede druk, dan had het woord erin kunnen staan. Want in noot 109 deelt Multatuli in een beschouwing over de titulatuur van inlandse hoofden het volgende mee: ‘De wortels der benamingen van autochtoone waardigheden en titels moeten altoos in de oudste taal des lands gezocht worden.’ (ed. 1881, blz. 379)

■ ‘Roger’

Rob Geutskens - Eindhoven

In het juninummer van Onze Taal reageert Raymond Beck op het artikel van Marc De Coster over Engelse insluipsels. Daarbij gaat het om het woord *Roger*, dat in het jargon van verkeersleiders zoveel betekent als ‘received and understood’. De uitleg van Beck is correct, maar niet volledig. Hij geeft bijvoorbeeld geen antwoord op de vraag waarom een verkeersleider niet gewoon *received* zegt als hij ‘ontvangen’ bedoelt. Dat is duidelijker en niet langer dan het tweelettergrepige woord *Roger*.

Voor een volledige verklaring moeten we iets verder terug in de geschiedenis, en wel naar de hoogtijdagen van de radiotelegrafie, de voorloper van radiotelefonie. Ook voor wie de seinkunst niet machtig is, zal het duidelijk zijn dat het overseinen van een bericht in morse meer tijd vraagt dan het uitspreken daarvan. Telegrafisten hebben afspraken gemaakt om in zo weinig mogelijk tijd zo veel mogelijk informatie te kunnen overseinen. Men wist immers nooit hoe lang een radioverbinding in stand kon blijven. Een voorbeeld van een verkort bericht is de letter ‘R’ van *received*, of beter van *reçu* (want Frans was toen nog een belangrijke taal bij de communicatie).

Hoewel radiotelegrafie en -telefonie tientallen jaren naast elkaar hebben bestaan, is de functie van de eerste geleidelijk overgenomen door de laatste. Sommige gebruiken uit de telegrafie, zoals ontvangstbevestiging met het morseteken R, zijn overgenomen in de telefonie. Vanzelfsprekend was het uitspreken van de letter R na ontvangst van een telefonisch bericht niet echt duidelijk. Daarom gebruikte men daarvoor het woord *Roger* uit het Engelse spellingalfabet.

Naschrift redactie

‘Over en sluiten’ over ‘Roger’.

■ De spelling een warboel?

Dr. C.A. Zaalberg - Leiden

Als we de heer Klaassen moeten geloven (Onze Taal juni 1993, blz. 131) heeft de Woordenlijst van 1954 ‘een warboel gemaakt’ van het systeem waarvolgens men tot die tijd in bastaardwoorden t en th schreef. Dit is weer een voorbeeld van het gemakkelijk afgeven op de Woordenlijst door personen die de inleiding niet gelezen hebben: op blz. LI staat de nieuwe regeling kort en duidelijk.

Dat die regels in veel gevallen twee schrijfwijzen toelaten (*bibliotheek én -teek, troebleren én troubleren*) is voor niemand een nadeel. Er zijn tegenwoordig

nogal wat ‘Himmelstoss-figuren’ die op het standpunt staan: één woord - één schrijfwijze. Hun voorgangers schijnen bij de samenstelling van de Woordenlijst weleens hun zin te hebben gekregen, in *komedie* en *kompres* bijvoorbeeld, maar over het algemeen zal ieder redelijk mens de tolerantie aanvaarden waarmee de behulpzame methode van voorkeur- en andere spellingen is toegepast. Een taalgemeenschap is nou eenmaal een warboel.

■ Met name: ter Heide

Prof. H. ter Heide - Waddinxveen

In nummer 7/8 beschrijft M. Bierens de Haan de vele aan beroepen ontleende familienamen in Nederland. Dat een familienaam ook geheel onverwacht op een beroepsaanduiding kan teruggrijpen, bewijst mijn naam, Ter Heide. Vroeger stelde mijn familie zich graag voor dat ze een rijke voorouder had gehad die een groot ‘Huis ter Heide’ bewoonde. De waarheid bleek, toen een neef van mij die ontdekte, haast nog leuker. Onze voorvader die deze naam koos, of beter gezegd, die hem kreeg toegewezen toen in 1806 de achternamen verplicht werden gesteld, was borstelmaker van beroep. Hij gebruikte, nemen wij aan, heide als grondstof, en begaf zich regelmatig ‘ter heide’ (of stuurde zijn personeel daarheen) om die grondstof te halen. Het voorvoegsel *ter* betekent dus in dit geval ‘naar de’ en niet ‘op de’.

■ Met name: de Kok

D.J. de Jong - Hardinxveld-Giessendam

Graag reageer ik op het artikel ‘Met name’ van M. Bierens de Haan in nummer 7/8 van *Onze Taal*.

Naar mijn mening wordt er in het artikel wat al te lichtvoetig omgegaan met de oorsprong van achternamen. Zo heb ik in mijn voorgeslacht de familie De Kok. Deze naam is geenszins ontleend aan het beroep van ‘kok’, maar is een verbastering van het Franse *cocq*, dat ‘haan’ betekent. Hierover bestaan zeer gedetailleerde genealogische gegevens.

■ Met name: Schreuder en de Pater

Mevr. M.J.L. van Kempen - Echt

Bij dezen reageer ik op het artikel ‘Met name’ in nummer 7/8. Puntsgewijs wil ik naar aanleiding van de vragen van de schrijver enkele verklaringen van familienamen toevoegen.

- Wat zou Hamaker gemaakt hebben? Men moet lezen: Haam-maker, dat wil zeggen, maker van paardetuig.

- Kleermakers heetten vroeger in Limburg Schröder, Schreuder of Schreur. Al dan niet gevolgd door een s komen deze namen allemaal voor. En ook Kleermakers treft men wel degelijk in het telefoonboek aan.

- De voorvader van De Jager kan een vondeling geweest zijn. In Leuven werd ooit op 3 november een vondeling ingeschreven die De Jager werd genoemd. 3 november is het feest van St. Hubertus, de beschermheilige van de jagers, die zelf ook als jager wordt afgebeeld.

- De verklaring ‘vondelingennamen’ voert ons ook naar De Pater, Priester, Pastoor en Bisschop. Het kwam veel voor dat vondelingen op de stoep van de geestelijkheid werden gedeponeed. Ook Verkerk, Verschuure en Boordenhuis zijn hieraan ontleend.

- Prins, De Koning en De Keizer ontleen hun herkomst aan de titels binnen de schutterij. Hun voorouder is naar een titel genoemd omdat hij bij het gaaischieten of een ander spel de beste was. Driemaal winnaar werd Prins, driemaal Prins werd Koning, en driemaal Koning werd Keizer.

■ Met name: Huisman en Drayer

J.K.F. van Berkel - Rijswijk

In het artikel ‘Met name’ stelt de auteur twee min of meer retorische vragen, die ik hierbij graag beantwoord. Ten eerste: Was *huisman* vroeger een beroep? Ja, het woord betekende ‘boer’ en in ruimere zin ‘dorpeling, plattelandsbewoner’. Van Dale geeft die betekenis nog steeds, zij het als *vero*.

Dan de kwestie Drayer. Wat kan die zoal gedraaid hebben? Op de plaats van mijn ouderlijk huis in Hoorn stond vroeger een zestiende-eeuws huis, genaamd ‘In den Koppendraeyer’. Drayer zal dus onder andere houten koppen hebben vervaardigd (zie het WNT deel III, kolom 3192), in dit geval boter- of kaasvormen (WNT deel VII, kolom 5473). Dat dit ‘toen al aan de draaibank’ gebeurde, is heel goed mogelijk. Het WNT geeft het woord als voorloper van het tegenwoordige werktuig en citeert een ‘draeybanck’ bij Huygens.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Noch...noch: dubbelop?

? Iemand beweerde dat het dubbele *noch*, bijvoorbeeld in ‘Hij had noch tijd noch geld’, dubbelop is en daarom ongewenst. ‘Hij had tijd noch geld’ zou beter zijn. Heeft hij gelijk?

! Nee. In de Algemene Nederlandse Spraakkunst worden aan *noch* twee hoofdstukken gewijd. Het ene gaat over het enkele *noch*, het andere over *noch...noch*; ook deze laatste constructie behoort tot de standaardtaal.

Het enkele *noch* is goed vergelijkbaar met het voegwoord *en*. Naast ‘Jan, Piet en Klaas’ staat dan ‘Jan, Piet noch Klaas’. Hoe lang we de opsomming ook maken, zowel *en* als *noch* duikt pas op vlak voor het laatste lid van de opsomming.

Het dubbele *noch...noch* is vergelijkbaar met *en...en*. Naast ‘Én Jan, én Piet, én Klaas’ staat ‘Noch Jan, noch Piet, noch Klaas’. Bij dit type opsomming mag het voegwoord voor geen enkel lid van de opsomming ontbreken. Het stilistische effect van beide is dat er meer nadruk wordt gelegd op de afzonderlijke leden van de opsomming. Maar er kleeft nog een ander voordeel aan deze constructie. Neem de volgende zin:

- 1 Carlos is een echte macho. Hij weet hoe hij zijn sokken oprolt, hoe hij zijn broeken plooit, noch hoe hij zijn overhemden strijkt.

Onvermijdelijk zal de lezer eerst denken dat Carlos wél weet hoe hij zijn sokken moet oprollen en zijn broeken moet plooiën. Pas bij *noch* beseft hij dat juist het tegenovergestelde wordt beweerd. Met het dubbele *noch* wordt de lezer direct op het goede spoor gezet:

- 2 Carlos is een echte macho. Hij weet noch hoe hij zijn sokken oprolt, noch hoe hij zijn broeken plooit, noch hoe hij zijn overhemden strijkt.

• Verleden in heden

? Steeds vaker treft het mij - in de krant en op tv - dat alles in de tegenwoordige tijd wordt verteld, onverschillig het tijdstip waarop de vertelde gebeurtenis heeft plaatsgevonden. Zo schrijft Johan Anthierens in het juninummer van Onze Taal: ‘Dat het slechts om een warming-up *ging*, BLIJKT een week later, zaterdag 25 januari, wanneer ik in een paginagroot sfeerstuk (...) acht spijtoptanten TEL.’ Wat is er toch met de onvoltooid verleden tijd aan de hand?

! Niets. Het is een misverstand te denken dat het gebruik van de tegenwoordige tijd beperkt is tot de beschrijving van een gebeurtenis die samenvalt met het

spreekmoment. Een beschrijving van het verleden in de tegenwoordige tijd is een beproefd middel om het dramatisch effect van de boodschap te verhogen. Het tijdstip van de beschreven handeling hoeft niet per se te worden uitgedrukt door het werkwoord; daartoe bestaan ook andere middelen, zoals een bijwoordelijke bepaling (*gisteren* in voorbeeld 1) of de context (voorbeeld 2):

- 1 Wil ik gisteren snel naar je toe komen, is mijn fiets gestolen!
- 2 (Ik zal het nooit meer vergeten, ook al is het lang geleden...) We zijn net drie dagen in Frankrijk aan het kamperen. Dan barst de hemel open. Hele campings spoelen weg...

Met een werkwoord in de tegenwoordige tijd kunnen we verwijzen naar heden, verleden en toekomst; dat laatste mag blijken uit een zinnetje als:

- 3 Volgende week laat ik je wel weten of ik kan.

De gebruiksmogelijkheden van de tegenwoordige tijd zijn dus veel rijker dan de naam doet vermoeden. Dat zelfde geldt voor de overige werkwoordstijden. Een toekomstige tijd verwijst niet noodzakelijk naar de toekomst (4), en een verleden tijd niet altijd naar het verleden (5):

- 4 Hij zal toch niet het land uit zijn?
- 5 Ik liet hem mooi teruglopen, als ik jou was.

We doen die rijkdom ernstig te kort als we van al die mogelijkheden geen gebruik zouden maken.

● **Winst-en-verliesrekening**

? In een rapport schreef ik over de *winst-en-verliesrekening*. Een collega veranderde dat in *winst- en verliesrekening*, zich beroepend op het Wetboek van Koophandel, dat inderdaad voor de laatste schrijfwijze kiest. Toch geeft Van Dale mij gelijk. Graag uw oordeel.

! Ook wij kiezen voor *winst-en-verliesrekening*, omdat die schrijfwijze tot de juiste interpretatie leidt. In een handelswoordenboek en een economisch woordenboek troffen we weliswaar de schrijfwijze *winst- en verliesrekening* aan, maar de woordenboeken van Van Dale, Koenen, Verschuieren, Prisma en Kramers houden het unaniem (en dát is zeldzaam) op *winst-en-verliesrekening*.

In *winst- en verliesrekening* wordt het streepje als weglatingsteken gebruikt: er staat dus in feite ‘een winstrekening en verliesrekening’. De twee koppeltkens in *winst-en-verliesrekening* geven daarentegen terecht aan dat de samenstelling gelezen moet worden als ‘een rekening van winst-en-verlies’. Twee andere voorbeelden die dit verschil illustreren zijn:

- 1a** paard- en wagenverhuur
- 1b** paard-en-wagenverhuur
- 2a** kop- en schotelaanbiedingen
- 2b** kop-en-schotelaanbiedingen

Volgens **1a** en **2a** worden de delen van de nevenschikking ook afzonderlijk verhuurd of aangeboden, maar volgens **1b** en **2b** gaat het om de combinatie ervan.

Tekstwetenschappers op de communicatiemarkt

Peter Burger

Tekstwetenschappers en taalbeheersers bieden hun diensten aan op de communicatiemarkt. Kant-en-klare oplossingen kunnen ze niet beloven, wel gedegen onderzoek. Maar wat heeft het bedrijfsleven aan de Rhetorical Structure Theory? Een congres in Tilburg moest de kloof tussen wetenschap en praktijk verkleinen.

‘WORDT U OOK MILJONAIR?’, schettert de brief. Maar als u - ‘geachte lees- en muziekliefhebber/ster’ - verder leest, blijkt dat uw kans om miljonair te worden nog minder is dan die van alle andere deelnemers aan de Postcode Loterij, en dat de briefschrijver u eigenlijk gewoon lid wil maken van een boekenclub.

En daarmee snijdt, volgens tekstwetenschapper Hans Hoeken, de afzender zichzelf in de vingers. Eén groep lezers gooit dergelijke post sowieso ongelezen in de papierbak. Een tweede groep, de onwillige lezers, moet over de streep getrokken worden met iets spannenders dan een boekenclub: een makkelijk verdiend miljoen. Zij hebben dus reden om zich bedonderd te voelen - net als de derde groep, die geen extra aanmoediging nodig heeft om een lidmaatschap te overwegen en de brief ook zonder dat aanbod wel gelezen had. De moraal: trucs die het aantal lezers vergroten, kunnen het aantal kopers verkleinen. De direct-mailschrijver die het onderste uit de kan wil, krijgt het deksel op de neus.

Hoeken was op 12 mei een van de sprekers op het congres ‘Praktijkonderzoek in Tekstwetenschap: Direct Mail en Zakenbrieven’, georganiseerd door de afdeling Zakelijke Communicatie van het Centrum InterCom, de nieuwe, commerciële poot van de Tilburgse letterenfaculteit. Zo'n 120 tekstwetenschappers, taalbeheersers, tekstschrijvers en studenten verzamelden zich op de Tilburgse campus om een serie lezingen te beluisteren naar aanleiding van de vraag: wat hebben onderzoekers en schrijvers van teksten elkaar te bieden?

- **Loempiavellenmachine**

Tekstwetenschap en bedrijfsleven zijn al enige tijd geen vreemden meer voor elkaar. In de jaren tachtig verlieten tekstwetenschappers en taalbeheersers met hun modellen en procedures onder de arm de ivoren torens van de universiteit en waagden zij zich op de communicatiemarkt. Sindsdien onderzoeken ze het effect van folders, adviseren ze instellingen en ondernemingen die hun correspondentie willen standaardiseren, en brengen ze managers de kunst van het vergaderen bij. Studenten gingen stage lopen in bedrijven; onderwijsprogramma's werden beter afgestemd op de beroepspraktijk. Onderzoekers zochten ook toenadering tot voorlichters en medewerkers interne/externe communicatie, wat vijf jaar geleden leidde tot de oprichting van de ACON (Associatie voor Communicatie in Organisaties Nederland), een beroepsvereniging die de professionalisering van de communicatiebranche wil bevorderen.

Intussen groeien de activiteiten van academici op het gebied van advies, training en contractonderzoek nog steeds. Steeds meer vakgroepen gooien hun hengel uit in deze zogenoemde 'derde geldstroom'. Taalbeheersers van de Universiteit van Amsterdam geven taalvaardigheids cursussen en richtten de *Taallijn* op, waar particulieren en bedrijven terecht kunnen voor adviezen, correctie- en redigeerwerk. Utrechtse taalbeheersers bieden wetenschappelijk onderbouwde lessen in het schrijven van computerhandleidingen aan en sleutelen op academisch niveau aan de interne informatiestroom in bedrijven.

Een van de eerste wetenschappelijke instellingen die de concurrentie met de particuliere taalbureaus aangingen, het Taalcentrum van de Vrije Universiteit, is ook de eerste die zich losmaakt van de universiteit: sinds 1 april is het Taalcentrum geprivatiseerd. Medewerkers van het Taalcentrum geven taalvaardigheids cursussen in het Nederlands en in vreemde talen, vertalen en redigeren, vooral in het Engels. En wie de vertaling van een woord zoekt dat niet in de woordenboeken staat - zoals *loempiavellenmachine* - kan de Hotline bellen.

● **Tekstlifting**

Het onlangs opgerichte communicatiecentrum InterCom onderzoekt, traint en adviseert bedrijven en instellingen. De activiteiten liggen op het gebied van standaardcorrespondentie, formulieren, handleidingen, teksteffecten en schrijfvaardigheid. Onder de afnemers bevinden zich DAF, IBM en de Rijksvoorlichtings-

dienst. InterCom maakte brochures van het ABP begrijpelijker en vriendelijker, en inventariseerde voor de spellingherziening waar de Nederlandse Taalunie aan werkt met welke letter welke klank wordt gespeld - er zijn wel twaalf verschillende manieren om een k te schrijven. Het spellingonderzoek duurde zes maanden en kostte 55.000 gulden.

Een van de doelen van het InterCom-congres was academische en commerciële communicatiekundigen nader tot elkaar te brengen. Maar wie kant-en-klare modellen met heldere praktijkvoorbeelden mee naar huis hoopte te nemen, werd teleurgesteld. Na afloop duizelde het veel toehoorders door de schema's van de Politeness Theory, het Elaboration Likelihood Model, de Theorie van Beredeneerd Gedrag en vooral de labyrintische vertakkingen van de Rhetorical Structure Theory.

Jan Renkema betoogde opmerkelijk genoeg dat taalverzorging te vaak niet meer is dan 'tekstlifting', het opfleuren van tekst. Belangrijker is een stevig 'tekstontwerp', en om dat te bereiken pleitte Renkema ervoor beter te luisteren naar oordelen van lezers. Na hem sprak José Sanders, die uiteenzette wat er allemaal onderzocht moet worden om inhoud, stijl en structuur van een tekst af te stemmen op het doel en de doelgroep. In tegenstelling tot Renkema benadrukte zij de waarde van een gedegen tekstanalyse door een geschoold academicus boven een onderzoek naar de mening van lezende leken.

Carel van Wijk liet aan de hand van de Theorie van Beredeneerd Gedrag zien dat een simpele vraag van het bedrijfsleven - 'Kunnen onze brieven verbeterd worden?' - alleen te beantwoorden is met een wedervraag: 'Welk effect wilt u verbeteren? Wilt u dat uw produkt meer aandacht krijgt? Dat het publiek er betere informatie over ontvangt? Dat de attitude van het publiek verandert?' Pas als dat duidelijk is, kan de tekstwetenschapper aan de slag.

• Snelle jongens

De lezing van Van Wijk was rijk aan vakjargon (*determinant, briefsituatie, referentopvattingen*) en arm aan voorbeelden uit de praktijk. Inderdaad, geen makkelijk verhaal, gaf de spreker na afloop toe. Van Wijk, die met Jan Renkema de dagelijkse leiding van InterCom in handen heeft, was niet onverdeeld tevreden over de opzet van het congres. 'Misschien moeten we de volgende keer theorie en praktijk beter scheiden. Wij willen serieus die brug slaan tussen praktijk en academisch onderzoek, maar we zoeken nog naar de juiste formule.'

Ondanks die bedenkingen staat Van Wijk afwijzend tegenover de vraag naar direct toepasbare theorieën. 'Er wordt te vaak gevraagd: Wat kan ik er morgen mee? Op zulke directe behoeftebevrediging zijn wij niet gericht.'

'Wat jullie doelgroeponderzoek noemen, doe ik dat niet allang?'

'Die snelle jongens die 500 gulden per uur rekenen, zouden eens moeten horen hoe er over ze gesproken wordt'

vroeg Felix van de Laar, tekstschrijver, voorzitter van TekstNet, een vereniging van tekstschrijvers, en van origine socioloog, zich af als forumlid. Van de Laar vond

onderzoek aardig om teksten eens uitgebreid te analyseren, maar zag weinig direct praktisch nut.

Van Wijk: ‘Daar gaat het niet om. Je moet zelf begrijpen wat je doet en dat aan een ander kunnen uitleggen: dat is het verschil tussen een timmerman en een timmerwetenschapper.’

Een ander forumlid, Leon van de Berg, aanwezig namens de ACON, toonde zich eveneens sceptisch over het nut van onderzoek: ‘Opdrachtgevers zitten niet op dit soort onderzoek te wachten. In de praktijk is snelheid belangrijker dan kwaliteit.’

Onterechte kritiek, vindt Van Wijk: ‘Wij komen vaak binnen als er een conflict is in een bedrijf en moeten dan optreden als crisismanager. Onze projecten lopen vaak lang, omdat het antwoord op een eenvoudige vraag kan zijn dat de hele communicatielijntje moet worden herzien, dat er een reorganisatie nodig is. Vaak accepteert een bedrijf dat pas na enige tijd.’

InterCom besteedt veel tijd aan vooronderzoek. ‘Daar heeft het gemiddelde commerciële bureau niet de tijd en niet het juiste personeel voor.’ Zowel bij het vooronderzoek als bij de evaluatie stuiten tekstwetenschappers op beperkingen. Bedrijven blijken zich grote zorgen te maken om hun imago, of zijn al tevreden als het publiek geïnformeerd is over een bepaalde zaak, terwijl de onderzoeker meer ziet in een verandering van de houding van de doelgroep. Zulke ervaringen zijn volgens Van Wijk nuttig voor de onderzoekers: ‘De academische inteelt wordt er minder door.’

● Toegevoegde waarde

Stoten tekstwetenschappers commerciële taalbureaus het brood uit de mond? De verschijning van gesubsidieerde rivalen als het Taalcentrum van de VU wekte enige jaren geleden beroering onder de particuliere communicatieconsulenten. De directeur van een taalbureau riep op een ACON-congres zelfs uit: ‘Ik word beconcurrereerd van mijn eigen belastingcenten.’

Van Wijk ziet de activiteiten van InterCom en verwante instellingen als een aanvulling op het aanbod van de commerciële bureaus. ‘Wij zijn geen tekstschrijvers, wij komen niet voor één brochure. We leveren geen eindprodukt. We zetten een lijn uit, eventueel geven we een training, maar anderen doen het uitvoerende werk. Bedrijven hebben om twee redenen behoefte aan universitaire onderzoekers. In de eerste plaats zien ze ons als minder partijdig - wij willen niet doorsnoepen van een account dat we eenmaal hebben binnengehaald. In de tweede plaats wordt de presentatie van een voorstel versterkt doordat er onderzoek voor gedaan is. Dat maakt indruk. Door ons optreden wordt de markt vergroot. Die markt moet bovendien meer aanzien krijgen. Die snelle jongens die 500 gulden per uur rekenen, zouden eens moeten horen hoe er over ze gesproken wordt als ze de deur uit zijn. Dat is pas slecht voor het vak.’

Afkokers F. Jansen

Juiste verwijzing

In een mailing van een cruisesmaatschappij staat de volgende zin:

Terwijl de cruisemaster met de passagiers bingo speelt, kunt u, als u daar niet van houdt, de nieuwste speelfilm gaan zien in (...)

Waar zou u niet van kunnen houden? Bedoeld is ongetwijfeld *bingo spelen*, maar volgens mij kan die zin dat niet betekenen. *Daar* kan alleen maar slaan op het zien van de nieuwste speelfilm. De lezer wordt dus aangeraden een film te gaan zien als hij daar niet van houdt. De *als*-zin hoort bij de hoofdzin (*kunt u de nieuwste speelfilm gaan zien*), en hij is niet afhankelijk van de bijzin die met *terwijl* begint.

Verwijswoorden kennen beperkingen. Er zijn talloze - onzichtbare - grenzen die we niet kunnen overschrijden bij het verwijzen. Het intrigerende voor taalkundigen is dat taalgebruikers daar niets van weten, en het toch - bijna altijd - goed doen.

Onlogisch *maar*

Trouw (20-8-92) laat de organisatoren van een aids gala aan het woord:

'Het was groot en sjiek, er waren een hoop bekende Nederlanders', aldus Broeren, 'maar zo wordt er tenminste over gepraat.'

Op het eerste gezicht is *maar* hier vreemd. Het voegwoord wordt gewoonlijk gebruikt om een tegenstelling aan te geven: 'Piet is klein, maar Jan is groot' is een correcte zin, maar 'Piet is klein, maar Jan is klein' klinkt mal. Soms schuilt de tegenstelling niet in de betekenis van de woorden in de zin, maar in de gevolgtrekkingen die de lezer op grond van deze woorden maakt. Wie zegt: 'Piet is klein maar sterk', geeft daarmee te kennen dat volgens hem kleine mensen gewoonlijk niet sterk zijn.

In de aids gala-zin is er echter helemaal geen tegenstelling: het deel na *maar* drukt eerder een gevolg uit. En toch is *maar* hier goed te interpreteren. Het voegwoord drukt namelijk een tegenstelling uit ten opzichte van wat verzwegen wordt. Iets als: 'Nu zaten we helemaal niet op bekende Nederlanders te wachten' of 'Nu hebben we

eigenlijk een hekel aan die bekende Nederlanders'. Maar dat konden de organisatoren natuurlijk moeilijk zeggen. Vandaar dat ze het tactisch weglieten. Er bleef alleen een spootje van over: *maar*.

Woordvolgorde in wens- en bevelzinnen

Laatst kreeg ik een expresbrief, waarop stond: 'Dit gelieve voor 10 uur aan de heer Jansen te overhandigen.' Op de ramen van een advocatenkantoor in Utrecht hangen bordjes: 'Bij onraad bel telefoonnummer...'

Die zinnen vallen niemand echt op. Pas toen ik collega's met hun neus op de bordjes drukte en ze om een oordeel vroeg, bleken ze bereid de zinnen af te keuren: 'Het moet *Bel bij onraad telefoonnummer...* zijn.'

Voor de Nederlandse standaardtaal geldt: in zinnen waarin een werkwoord staat dat een wens of een bevel uitdrukt (in vaktermen: een optatief of een imperatief), moet dat werkwoord op de eerste plaats staan. Voorbeelden: 'Kom binnen', 'Leve de koningin'.

Die taalregel was overigens in de middeleeuwen niet zo algemeen geldig. In oude kookboeken staat bijvoorbeeld 'Dat (kruid) roer door de soep', dus met het lijdend voorwerp *dat* voorop. In Limburg kun je deze volgorde nog steeds horen.

Het is mogelijk dat deze Limburgse volgorde langzaam doorsijpelt in het standaard-Nederlands, maar dat acht ik zelf niet zo waarschijnlijk. Ik denk eerder dat het standaard-Nederlands op eigen kracht zo aan het veranderen is dat de volgorderegels niet meer zo krachtig gevoeld wordt.

Bij *dit gelieve* zou een rol kunnen spelen dat de optatief een versteende vorm is, die we zelden gebruiken. Daardoor voelen we de beperkingen niet zo makkelijk aan. Die verzachtende omstandigheid geldt niet voor de bevelzin 'Bij onraad bel'. De imperatief is immers springlevend. In dit geval speelt waarschijnlijk mee dat *bij onraad* een voorwaardelijke betekenis heeft: 'als u onraad bespeurt'. We hebben de neiging de voorwaarde vooraf te laten gaan aan het gevolg.

Foute samentrekking

Op 1-9-92 schrijft Jan Blokker in zijn Volkskrant-column:

'Die Amerikaanse journalist die zei: ik heb Koeweit voor jullie gedaan, maar aan Sarajevo waag ik me niet - ik vind het alleszins verontschuldigbaar en een schande om zo iemand te ontslaan.'

De zin is begrijpelijk en toch rammelt hij, zonder dat onmiddellijk duidelijk is waar. Ik denk dat de samentrekking in het deel na het gedachtenstreepje niet deugt. Volledig uitgeschreven luiden de zinnen:

Ik vind het 1 verontschuldigbaar en Ik vind het 2 een schande om zo iemand te ontslaan

In het deel na *en* van Blokkers zin is *ik vind het* weggelaten. Dat mag best, zolang die weggelaten delen in beide helften van de nevenschikking maar dezelfde functie hebben. En dat is hier niet het geval: het eerste *het* verwijst naar de uitspraak van de Amerikaanse journalist. Het tweede *het* naar *om zo iemand te ontslaan*.

Van kaartenbak tot Koenen (1)

Leenwoorden

Theo de Boer - bewerker Koenen handwoordenboek, Groningen

De makers van *Wolters' Woordenboek Nederlands* (beter bekend als Koenen) hebben in 1992 de 29ste druk afgeleverd en zijn nu bezig met de voorbereiding van de 30ste. Hoe pakken ze dat aan? Welke nieuwe woorden nemen ze op, en waarom? Welke nieuwe betekenissen komen voor opneming in aanmerking? Over deze en dergelijke problemen zullen Theo de Boer en andere medewerkers aan het woordenboek van Koenen in een serie artikelen hun licht doen schijnen.

Er zijn mensen die zich zorgen maken over de toekomst van het Nederlands. Wanneer men de vitaliteit van een taal afmeet aan het vermogen van die taal om voor nieuwe zaken eigen woorden te scheppen, staat het Nederlands er inderdaad niet florissant voor. Ik vertel niets nieuws wanneer ik zeg dat het Nederlands momenteel veel woorden aan andere talen ontleent, en dan met name aan het Engels.

Er is vaak op gewezen dat ontlening van alle tijden is en dat we ons dus geen zorgen hoeven te maken. Die mening deel ik niet helemaal. Ik denk dat de huidige internationalisering onder de vlag van het Engels, of liever het Amerikaans, ertoe leidt dat het Nederlands langzaam bezig is zijn eigen identiteit te verliezen. Zelf ben ik van huis uit Friestalig, en als ik mijn eigen Fries vergelijk met dat van mijn vader, merk ik hoe veel meer het mijne op het Nederlands is gaan lijken. Het Fries vormt nauwelijks woorden meer; bijna alles komt uit het Nederlands of rechtstreeks uit het Engels. Onmatige ontlening tast de eigenheid van een taal aan.

Tegelijkertijd ben ik uiterst sceptisch wanneer ik taalbehoeders pogingen zie doen om de taal te redden. Friezen hebben op dat gebied een zeker zo rijke traditie als Nederlandssprekenden, maar zelden zie je hun kunstig gewrochte purismen bekliven. Taal laat zich niet sturen en dus ook niet redden. Puristen en taalactivisten mogen dan niet tegen windmolens vechten, maar wel tegen de bierkaai.

• Hekel aan postduiven?

Na deze wat lang uitgevallen aanloop kom ik tot het eigenlijke onderwerp van dit stuk: hoe moet de lexicograaf omgaan met leenwoorden? Welke van die woorden moet hij opnemen? Ongetwijfeld niet alle. Veel termen uit andere talen worden incidenteel geleend. Zulke woorden horen niet thuis in een Nederlands woordenboek; ze zouden het maar onnodig dik maken. Wie wil weten wat zo'n woord betekent, zoekt het maar op in een woordenboek van de desbetreffende taal.

Koenen behandelt leenwoorden niet anders dan andere woorden. We nemen ze op als we ze geregeld lezen of horen en als verschillende schrijvers of sprekers ze gebruiken. Met andere woorden: als we verwachten dat woordenboekgebruikers willen opzoeken hoe je ze schrijft of wat ze betekenen. Als lexicograaf moet je er daarbij voor waken dat je je eigen of andermans smaak de doorslag laat geven. Velen zouden bijvoorbeeld uit esthetische overwegingen graag hebben gezien dat de woorden

bullshit, remake, say of *einzelgänger* niet in de 29ste druk van Koenen waren opgenomen. Aan zulke verlangens mag je niet tegemoet komen, want lexicografie is geen kwestie van smaak. Het zou ook wat moois worden. Misschien loopt er wel ergens een lexicograaf rond die een hekel heeft aan christenen en aan postduiven. Zou hij die woorden daarom maar moeten weglaten?

Ik geef nu tien voorbeelden van leenwoorden die ik sinds het afsluiten van de 29ste druk heb aangetroffen, en die ik op grond van bovenstaande criteria zou opnemen als ik daarover vandaag moest beslissen. Deze woorden zijn niet noodzakelijkerwijs splinternieuw; ze hebben alleen de 29ste druk niet gehaald, hetzij omdat ik ze toen niet kende, hetzij omdat ik het toen nog te vroeg vond om ze op te nemen.

bonanza

Dit Spaanse woord, bekend van de gelijknamige tv-serie, is via het Engels in het Nederlands terechtgekomen. Ik trof het driemaal aan op een beurspagina, steeds in de betekenis ‘hausse, boom, periode van wilde en ongecontroleerde koersstijging’. In het Engels heeft het een vergelijkbare betekenis, en betekent het tevens ‘rijke goud- of zilvermijn’. En mijn Sterwoordenboek Spaans-Nederlands geeft ‘kalm weer; rust; *tiempos de b.* tijden van voorspoed’.

cliffhanger

Spannend moment waarmee een aflevering in een tv-serie, een hoofdstuk in een boek enz. afloopt, bedoeld om verder kijken of lezen aan te moedigen.

conditioner

‘Geen geknoei meer met verschillende flesjes, er is nu Wash & Go, shampoo en conditioner ineen.’ Dat het woord niet in de woordenboeken voorkomt, geeft al aan dat het met het geschetste probleem wel meevalt. Maar wat is het? Mijn Engelse woordenboeken vermelden het (in de bedoelde betekenis) al evenmin als de Nederlandse. Zal wel met Eng. *to condition* ‘in de gewenste (verbeterde) conditie brengen’ te maken hebben.

-gate

Sedert het Watergate-schandaal (1972-1974) bestaat, vooral in Amerika, de gewoonte om nieuwe schandalen te benoemen met samenstellingen die *-gate* als tweede lid hebben. Ik noteerde in de loop der jaren *Billygate, Irangate, Tamilgate, Camillagate, Nannygate* en onlangs had Clinton zijn *hairgate* en *travelgate*. Dit procédé werkt (nog) niet op Nederlandse woorden, maar omdat je samenstel-

lingen met *-gate* zo vaak in krant en op tv aantreft, vind ik dat je ze in het woordenboek moet kunnen opzoeken.

housewarming party

Toen ik onlangs verhuisde, vroeg menigeen mij hoe het zat met de housewarming party. Zelf geef ik liever een inwijdingsfeest.

impeachment

Nog een woord dat door Watergate bekend is geworden, en dat nog steeds terrein wint. Ik zou het omschrijven als: ‘procedure waarbij een gezagsdrager officieel in staat van beschuldiging wordt gesteld’.

lucky ten

Een kansspel waarbij dagelijks uit tachtig getallen twintig winnende worden getrokken; de speler kan op een formulier minimaal een en maximaal tien getallen aankruisen.

nada

Afkomstig uit het Spaans. Familiair voor ‘niets’. Voorbeeld: ‘Wat heb je eraan? Nada!’ Dezelfde functie vervult het Italiaanse *niente*, dat al in Koenen staat.

nerd

Jongerentaal voor een vaak wat bleekneuzige sukkel die uit de familie van de *freak*, de *softie* en de *zombie* stamt.

single

Natuurlijk geen nieuw woord. Als ‘enkelspel’ en als ‘grammofoonplaat met één nummer op elke zijde’ kent Koenen het al. Die laatste omschrijving eist herziening: er zijn tegenwoordig ook cd-singles en cassette-singles. En bovendien gaat *single* steeds vaker ‘alleenstaande’ betekenen.

Van grijs naar groen [2]

Buitenlandse spellinglijsten

Marianne Overspel

Wat heeft het Nederlands gemeen met het Deens, Duits en Afrikaans? Voor al deze talen bestaat een soort *Groen Boekje*. Deze zijn in grote lijnen hetzelfde als ons *Groene Boekje*, maar bieden soms toch andere informatie. Op bepaalde punten zijn de buitenlandse spellinglijsten beter dan de onze. In deze aflevering gaan we na in welke opzichten de buitenlandse ‘groene boekjes’ kunnen dienen als inspiratiebron voor het vernieuwde *Groene Boekje*.

Er zijn niet veel landen waar, zoals in Nederland en België, de spelling door de overheid geregeld wordt. In de meeste landen geldt de spelling van een gezaghebbend

woordenboek als norm. Voor talen waarvoor wel een door de overheid bepaalde spelling bestaat, zijn ook ‘groene boekjes’ verschenen. Voorbeelden daarvan zijn het Duits en het Deens. De Duitse spelling is vastgelegd in een van de delen van *Der große Duden*. Het betreffende deel heeft als titel *Wörterbuch und Leitfaden der deutschen Rechtschreibung* (‘Woordenboek en leidraad van de Duitse spelling’). De officiële spelling van het Deens staat in de *Retskrivnings ordbog* (‘Spellingwoordenboek’). Buiten Europa heeft onder andere het Afrikaans een wettelijke spellingregeling, die is vastgelegd in de *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls*. Deze spellinglijsten zijn uitsluitend in boekvorm verschenen, zodat we ons er niet door kunnen laten inspireren voor de elektronische versie van de *Woordenlijst* die we gaan maken. Maar wat leren ze ons voor een gedrukte versie, bijvoorbeeld voor de keuze van de op te nemen woorden, het soort informatie per trefwoord, en het al dan niet opnemen en uitschrijven van regelmatige informatie?

• Keuze van trefwoorden

Het *Groene Boekje* en de *Retskrivnings ordbog* streven ernaar om alle gangbare ongelede woorden op te nemen, ook als de spelling en andere eigenschappen van een woord regelmatig zijn. De *Afrikaanse Woordelys* en de *Duden* daarentegen geven alleen uitzonderlijke woorden. Wij kiezen voor de eerste aanpak, omdat anders onduidelijk blijft of een woord regelmatig is, of gewoon niet in de lijst is opgenomen. De Duitse en Deense spellinglijsten nemen gelede woorden, samenstellingen en afleidingen uitsluitend op wanneer ze bijvoorbeeld wat spelling of verbogen vormen betreft niet voorspelbaar zijn uit de samenstellende delen. Het *Groene Boekje* neemt gangbare samenstellingen wel op. Voor gelede woorden lijkt ons de aanpak van de Duitse en Deense woordenlijst het meest geschikt. Volledigheid is immers onmogelijk, omdat taalgebruikers voortdurend nieuwe woorden vormen. Bovendien is het niet nodig om volledig te zijn, want de spelling van gelede woorden volgt vaak uit de spelling van de samenstellende delen: *vleesragoût* kun je schrijven als je *vlees* en *ragoût* kunt schrijven.

• Informatie per trefwoord

Alleen de *Duden* geeft meer informatie dan de Nederlandse tegenhanger, namelijk betekenis, uitspraak, afbreekposities en herkomst. Aangezien het *Groene Boekje* alleen de spelling van Nederlandse woorden vastlegt, is het niet nodig om de betekenis van de woorden op te nemen. Het afbre-

ken van woorden is wel een spelling-aangelegenheid, dus afbreekposities zullen wel worden aangegeven. Verder willen we de uitspraak en eventueel de herkomst van trefwoorden opnemen. Uitspraak is immers de basis van de spelling, en de herkomst kan de werking van de spellingregels verduidelijken: een woord kan een afwijkende spelling hebben omdat het afkomstig is uit een vreemde taal. De *Duden* bevat bovendien handige verwijzingen. Zo wordt er naar (bijna) gelijkgespelde of gelijkkluidende tegenhangers verwezen. Dat dit ook voor het Nederlands aan te bevelen is, blijkt uit de woorden *gevei* en *gevlj*: als bij beide woorden naar de uitdrukking *in het gevlj komen* wordt verwezen, is verwarring uitgesloten. Bovendien wordt bij trefwoorden soms verwezen naar de uitleg van spellingregels die erop van toepassing zijn. Ook dit voorbeeld verdient navolging. Ten slotte kan de weergave van het woordgeslacht door vermelding van het lidwoord worden overgenomen van de *Duden*. Woordgeslacht is immers vooral van belang bij de keuze van het lidwoord. Onzijdige woorden hebben het lidwoord *het*, mannelijke en vrouwelijke woorden het lidwoord *de*. Maar voor het Nederlands volstaat dit niet, want bij *de*-woorden moet, voor de verwijzing door middel van voornaamwoorden, nog worden aangegeven of het een mannelijk of een vrouwelijk woord betreft.

• Regelmatige informatie

In het huidige *Groene Boekje* staan alle verbogen vormen, ook wanneer ze regelmatig zijn. Dit is bijvoorbeeld in de *Afrikaanse Woordelys* niet zo, waardoor het niet duidelijk is of een ontbrekende verbogen vorm niet bestaat of regelmatig is. Daarom verdient het de voorkeur ook regelmatige verbogen vormen op te nemen. In de Duitse woordenlijst worden uitspraak en afbreekposities uitsluitend gegeven wanneer deze onregelmatig zijn. Beter is het om alle informatie, regelmatig en onregelmatig, in het *Groene Boekje* op te nemen. Dat geldt voor de verbogen vormen en voor de uitspraak en de spelling met afbreekposities. De gebruiker hoeft dan niet te weten wanneer informatie als regelmatig wordt beschouwd.

Het *Groene Boekje* schrijft verbogen vormen alleen uit bij een verandering in de stam (*baan-banen*, *officieel-officiële*) of bij medeklinkerverdubbeling (*ban-bannen*). Bij de buitenlandse boekjes is medeklinkerverdubbeling geen reden om verbogen vormen uit te schrijven. Wij stellen voor om verbogen vormen altijd te geven en uit te schrijven, zodat de lezer de regelmaat kan zien.

Ontvangst gestoord^[2]

Martin de Koning

In het vorige nummer van Onze Taal begon Martin de Koning een serie over effectief schrijven. Folders, mededelingen en voorlichtingscampagnes slaan vaak de plank mis. Een eerste ‘case’ onderworpen aan een analyse. Over ‘interface tapes, lokale gegevens invoer, diverse inquiries’ en andere ruis.

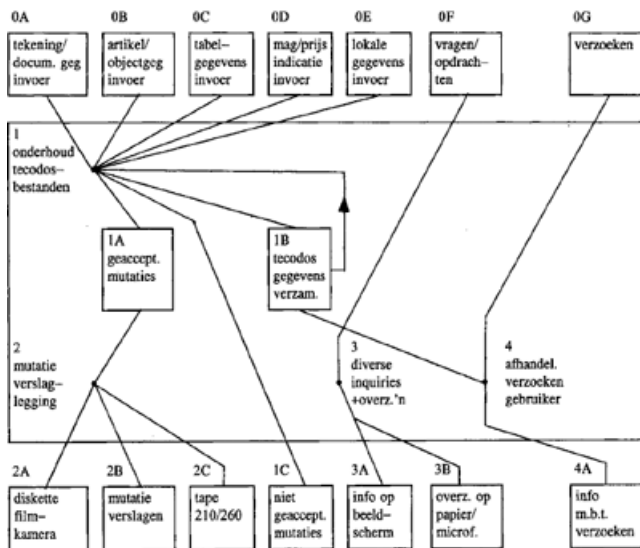
Een transportbedrijf van megaformaat zat opgescheept met een verouderde ponskaartenmachine. Er was welgeteld nog één reparateur die het ding kon onderhouden, terwijl de machine toch een vitale functie had binnen het bedrijf: het archiveren van de administratie rond de duizenden werktekeningen die het bedrijf rijk is. Conclusie: er moest wat gebeuren. Dus kwam er een projectgroep om te bezien hoe je die archivering zou kunnen automatiseren. Die projectgroep produceerde een *definitiestudie* en een *functioneel ontwerp* (twee tijdrovende fases in een automatiseringsplan).

● **Uitbesteden**

En toen ging het project ‘over de muur’, een prachtige uitdrukking voor het uitbesteden van een klus. Ook de externe automatiseringsdeskundige, die eindeloos had meevergaderd met de projectgroep, ging over de muur. Hij werd toegevoegd aan een ingehuurd automatiseringsbedrijf en samen hebben ze geconstateerd dat de definitiestudie en het functioneel ontwerp uitblonken in onbruikbaarheid. Ze hebben het grootste deel genegeerd en een ander systeem gebouwd. Dat voldoet uitstekend op dit moment.

Conclusie: al dat detailleren in stappenplannen en definiëren in studies is overbodig geweest, al die schema's waren zinloos, die dagenlange gesprekken waarvoor de potentiële gebruikers uit hun werk werden gehaald, zijn voor negentig procent verloren tijd geweest. En omdat er over mislukte communicatie vaak zo achteloos wordt gedaan, nog even een opmerking over de kosten: aan personeelskosten heeft dit ‘project’ zo'n 150.000 gulden extra gekost. Dat had een kwart kunnen zijn. Die geautomatiseerde gegevensarchivering had zeven à acht jaar eerder klaar kunnen zijn, nog steeds tegen een kwart van de kosten. En dan

hebben we het wel over kosten die in de vele tonnen liepen. Tijd dus voor de vraag: wat ging er bij dit transportbedrijf mis in de communicatie?

Het 'precedentieschema': communicatieve droefenis...

• Moertjes, kapjes, dopjes

Laten we een van de treurigste voorbeelden nemen uit het pakket communicatieve droefenis dat me werd aangereikt: het 'precedentieschema'. De uiteindelijke bedoeling van het hele project was de gebruikers te voorzien van een geautomatiseerd bestand met werktekeninggegevens: druk op de knop en in één oogopslag heb je alle administratieve gegevens van een werktekening op je scherm. De uiteindelijke gebruikers zijn LTS'ers, vakmensen met een fabelachtige parate kennis: ze kennen elk moertje, kapje en dopje bij naam. Maar van zo'n schema kunnen ze absoluut geen chocola maken. En met een goede toelichting? Misschien lukt het dan, ja. Maar dan toch niet met toelichtingen als deze: '2C / TAPE 210/260. Interface tape met daarop de mutaties op artikelen tbv. de Financiële Mag. Adm. (210) en Arvast (260) met als doel dezelfde artikelgegevens te garanderen.' En dat gaat zo vele pagina's door: een uitleg die niet uitlegt, en toelichtingen die in hun eigen staart bijten.

• Watervalmethode

De grootste blunder was wel dat de behoeften van de doelgroep volstrekt genegeerd zijn. De ontwerpers in dit verhaal zijn automatiseringsdeskundigen, de gebruikers in dit verhaal zijn praktische technici. Als de projectgroep bereid was geweest te werken vanuit begrippen die de gebruiker wél kent (*tekeningnummer, omschrijving, artikelcode, stuklijst*), dan was er weinig aan de hand geweest. Vanuit het bekende willen de meeste mensen wel meedenken naar iets onbekends. Maar van abracadabra schrikt de gemiddelde werknemer terug.

En onder dit verhaal gaat nog een ander verhaal schuil, de werkelijke oorzaak van vele gestoorde ontvangsten. Ook buiten de wereld van de automatisering, vrees ik. De werkwijze van de projectgroep was zeer respectabel en alom erkend: grondig, ordelijk, logisch. Maar ook langdurig en vaak behoorlijk klantenvriendelijk. In dit geval zeker: de gebruikers snaptten er niets van. En toch moest het zo, want ‘zo doen we het altijd’. ‘Vergelijk het maar’, zei mijn informant, ‘met de architect die alleen maar abstracte bouwtekeningen kan afleveren, terwijl de klant zo graag eens een leuk, levensecht schetsje zou zien. Ze hebben daar in mijn vak een mooie naam voor: de watervalmethode: al je kennis onbewerkt, onvertaald uitstorten over de klant.’ Levert dat dan geen ontevreden klanten op die weglopen? ‘Jazeker. Daarom is ook in automatiseringsland het licht gaan gloren. Nu werkt men weleens voorzichtig met de maquette-methode: geen abstracte schema's, maar een concreet demootje laten zien op het scherm. Of met de lappendekenmethode: de deelproblemen stuk voor stuk automatiseren en later pas het geheel “aan elkaar schroeven”. Dan ziet de klant eerder resultaat. Maar de waterval is nog in volle glorie aanwezig hoor.’

• Oproep

Zijn er meer lezers met fraaie voorbeelden van mislukte schriftelijke communicatie? Ik hou me aanbevolen! Zie voor details de oproep op blz. 174 in het juli/augustusnummer.

Met dank aan mijn informant, die overigens anoniem wenst te blijven.

Kindspek

C. Kostelijk - Heiloo

Ik vermoed dat bij het zoeken naar de betekenis alleen medici onder de lezers bij het woord *kindspek* op het goede spoor kunnen komen. Zij alleen weten immers dat hier sprake moet zijn van *-pek* en niet van *-spek*. Ik trof de woorden aan in het *Woordenboek der Geneeskunde* (Nederlands-Engels en vice versa). *Kindspek* is een synoniem van *darmpek*, meconium, de eerste donkergroene ontlasting van een pasgeborene. Zwarte pek en de donkergroene kleur zijn geen tegenstellingen: in het WNT XII, kolom 1770 is ook sprake van groen en zelfs van wit pek. Dat *darmpek* wél en *kindspek* geen plaats in de gangbare woordenboeken heeft gekregen, zal wel komen door de onduidelijke samenstelling van het woord, een reden voor de niet-medicus het woord niet te gebruiken. Van Dale en het WNT blijken beide wel *kinderpek* in dezelfde betekenis te hebben opgenomen.

Jouw Taal

Zin om te schrijven over taal? Stuur je bijdrage (max. 150 woorden) naar: redactie Jouw Taal, Laan van Meerdervoort 14A, 2517 AK Den Haag. Geplaatste inzendingen worden beloond met een boekebon.

Lieve engerd, de groetjes!

Schrijven jullie wel eens een brief? Zo'n lekkere dikke, op mooi papier, in een kleurige envelop met een paar zeldzame postzegels erop? Ik weet weinig leukers dan het krijgen van zo'n brief, ook al schrijf ik er zelf maar een paar per jaar.

Een rozeknopje betekent: je bent een mooi meisje

Maar nu is er een wondermiddel op de markt om meer brieven te gaan schrijven. Het is een brievenboek, *Lieve engerd, de groetjes*. Dit boek van Inez van Eijk staat vol ideeën en tips voor wat je in een brief moet zetten en hoe je moet beginnen. Er worden maar liefst 86 verschillende soorten brieven in genoemd: griezelbrieven en liefdesbrieven, schaakbrieven en kettingbrieven, moppenbrieven en spijtbriefjes, en - niet te vergeten - spijbelbrieven! Of misschien ben je geïnteresseerd in de geheimtaalbrieven. Die kunnen je beschermen tegen de nieuwsgierige blikken van je broers en zusjes. En als zelfs dat niet helpt, is er nog de Z.O.P.-brief: 'Spreek af dat je ergens z.o.p. schrijft. Dat betekent: zie onder postzegel. Op de envelop, op de plaats waar je een postzegel plakt, daar schrijf je zo klein mogelijk je geheime bericht. En de rest schrijf je vol met kletspraat. Een heel gewone brief. Maar je penvriendin weet wel beter.'

In *Lieve engerd, de groetjes* leer je over de taal van de bloemen die je kunt insluiten in je brief (een rozeknopje betekent: je bent een mooi meisje). En over postzegeltaal... Plak je een postzegel op z'n kop, dan betekent dat 'schrijf me niet meer!' Een scheefgeplakte postzegel op de achterkant van de envelop wil zeggen 'in de brief staan stukjes met onzichtbare inkt'.

Een superboek, dit brievenboek.

Jaap de Jong

Lieve engerd, de groetjes door Inez van Eijk en Marijn Backer, Uitgeverij Piramide, f24,90.

ISBN 90 254 0498 7.

Ik geloof je niet zo erg.

Ik ben niet kwaad meer.

Ik begrijp je niet.

Censuur

Waarom censureert de mens altijd? Iedereen zegt wel eens *klootzak* of *trut* en dan zegt men dat het een grof woord is.

Maar als je in een getto komt, spréken ze niet anders. Waarom gebeurt dat niet in de nette wijken? Daar spreken de mensen alleen dure woorden, zodat ze kunnen aantonen dat ze rijk zijn.

De rijke mensen zeggen *verdonkeremanen*, terwijl de middenstanders *jatten* zeggen. Waarom spreken we niet allemaal hetzelfde?

Glenn de Groot (15 jaar) - Alkmaar

Eggie of neppie? Amsterdamse knikkertaal

Ik zit op de Boekmanschool in Amsterdam en daar hebben we de volgende woorden voor knikkers. De kleinste is de *uppie-uppie*, daarna komt de *uppie*, daarna de *bonk*, daarna de *bonk-bonk*, daarna de *reuze*, dan de *reuze-reuze*, en dan de *bere* en de *bere-bere*.

Knikkers zijn *waard* en kunnen *even waard* zijn; een *reuze-reuze* bijvoorbeeld is een hele waarde knikker!

Ongeveer twee jaar geleden gebruikten we ook ‘met of zonder spreuken’. Een spreuk is bijvoorbeeld ‘oefen’ (dan rol je even om te proberen of hij zit). Je kunt zeggen ‘oppaks-rols’; dan pak je hem op en je gooit hem in de richting van de pot. Alleen ‘oppaks’ betekent ook wat: dan pak je de knikker en je legt hem ergens neer (maar je mag hem niet in de pot leggen, natuurlijk!) en daarna is de ander aan de beurt. Als je knikkert kun je ook zeggen: ‘met schadevergoeding’. Dat betekent: als je de knikker van een ander tegen de muur aan gooit en hij breekt, of je doet ‘oppaks-rols’ en hij breekt, dan krijg je hem terug. Dan moet de ander een even waarde knikker of knikkers meenemen als de knikker die kapot is. Als de ander nog niet ‘met schadevergoeding’ heeft gezegd en je maakt een knikker kapot, dan kun je snel ‘zonder schadevergoeding’ zeggen; daar komen wel eens ruzies van. Je kunt ook zeggen: ‘alle potten gelden’; er zijn heel veel knikkerpotten op het schoolplein en de knikkers mogen in alle potten. Als de knikker vlak bij de pot is gekomen en er zit bijvoorbeeld gras voor, kun je zeggen ‘met weghaals’.

Als je ‘eggie’ speelt, speel je voor echt, als je ‘neppie’ speelt, geldt het niet. Als er nog niet *eggie* of *neppie* is gezegd en je verliest, kun je nog gauw *neppie* zeggen (hier komt ook wel eens ruzie van).

Sander Sepp (10 jaar) - Amsterdam

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Woordenboek

Dit jaar is de fotografische herdruk van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* verschenen: het grote historische woordenboek in een plank vol delen, waarvan alle andere Nederlandse woordenboeken zijn afgeleid. Een goede aanleiding om eens te kijken naar de herkomst, de etymologie van het woord *woordenboek*. Een encyclopedie is een soort woordenboek, en de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla uit het begin van de zevende eeuw is de beroemdste middeleeuwse encyclopedie. De cirkel lijkt rond: de etymologie van *woordenboek* is ‘etymologie’. Maar zo simpel ligt het niet.

• Dietse etymologie

Het begrip *etymologie* heeft in de loop van de geschiedenis niet altijd dezelfde betekenis gekend. De uitvinders van de *etymologie*, de oude Grieken, wilden met deze wetenschap doordringen tot in de kern van het woord, het *etumon* ‘het werkelijk ware’. Die waarheid werd eerder filosofisch dan taalkundig opgevat. Deze opvatting van etymologie bleef gelden tot het einde van de middeleeuwen. Daarna, in de zestiende eeuw, beschouwde men etymologie als het zoeken naar ideële of formele verbanden tussen twee woorden. Vanaf de zeventiende eeuw ging het om de oorsprong van de woorden. Op het breekpunt van de zestiende en zeventiende eeuw, in 1599, schreef de Vlaamse taalkundige Cornelius Kiliaan, ofwel Cornelis van Kiel, zijn *Etymologicum Teutonicae Linguae*, een soort ‘etymologische’ beschrijving van de ‘Dietse’, de Nederlandse, taal.

Pas in de negentiende eeuw kreeg de etymologie een reële basis. Dat kwam door de zogenaamde klankwetten. De Indo-europese taalfamilie was ontdekt, en door het opstellen van klankwetten probeerde men de relaties te definiëren. Voor de etymologie betekende dit een fixatie op het oorspronkelijke klankpatroon, de Indo-europese wortel. Als deze was achterhaald, dan wist men de etymologie. In deze zienswijze is de etymologie van *woordenboek* als volgt: het betreft een samenstelling met als eerste lid het meervoud van *woord* en als tweede lid het zelfstandige naamwoord *boek*. De Indo-europese wortel van *woord* vinden we in iets andere vorm terug in het Latijnse *verbum* ‘woord’, het Griekse *eirein* ‘zeggen’ en in betekenisverwante woorden in diverse andere Indo-europese talen.

• Het beuken boek

Komen we bij het tweede lid. In het algemeen neemt men aan dat *boek* met de beuk te maken heeft. De beukeboom werd vroeger (zonder umlaut) ook wel *boeke* of *boec* genoemd (denk aan *boekweit* en *boekvink*). Voor de betekenisovergang tot ‘boekwerk’ zou het ofwel gaan om het inkrassen van letters in beukestaafjes, ofwel om uit beukehout gemaakte wastafeltjes waarop geschreven werd. Samengebonden vormden

die een boek. Deze opvatting wordt de laatste tijd nogal aangevochten. *Boek-* in *boekstaaf*, waarnaar het *boek* genoemd is, heeft volgens de nieuwe inzichten een andere herkomst dan *boek/beuk*. Een *boek-staaf* zou een tover‘staaf’ zijn, een toverletter, een toverteken, een teken dat door het lot bepaald was.

Hoe het ook zij, hiermee is de etymologie van *woordenboek* in engere zin voltooid. Er is een zo goed mogelijke verklaring gegeven voor de beide delen waaruit het woord bestaat. Maar een dergelijke verklaring geldt evengoed voor andere Germaanse talen, zoals het Duits, het Engels, het Deens en het Zweeds. Ze zegt iets over de formele herkomst, maar ze biedt geen intern-Nederlandse woordgeschiedenis. En juist die geeft een meerwaarde.

• Schat der spraken

Het woord *woord(en)boek* is nog niet zo oud in het Nederlands. Het dateert uit het einde van de zestiende eeuw. Daarvoor sprak men over *thesaurus*, *schat* of *dictionaris*. Plantijn (beroemde Antwerpse boekdrukker uit het midden van de zestiende eeuw) noemde zijn boek nog *Thesaurus Theutonicae Linguae* of (als vertaling) *Schat der Neder-duytscher Spraken*. *Dictionaris* is een vernederlandsing van het middeleeuws-Latijnse *dictionarium (manuale)/dictionarius (liber)*, afleidingen van het klassiek Latijnse *dictio* ‘(het) spreken, woord’. We hebben/hadden Latijnse en Griekse woorden voor onze naslagwerken. Want *thesaurus* is van oorsprong Grieks, evenals de in de eerste alinea genoemde *encyclopedie*. Grappig is dat wij spreken over *naslagwerk*, waar de Zweden *uppslagsbok* zeggen. Wij kunnen wel heel wat woorden opslaan in onze boeken, en we slaan een boek op om er een woord in te vinden, maar een *opslagboek* kennen we niet.

In het Nederlands komt *woordboek* voor het eerst voor in 1584, in Spiegels *Twe-spraack vande Nederduitsche Letterkunst*: ‘woordboeck, dats *dictionarium*.’ Later kwam ook de term *wordenaar* in zwang. De Vries, de taalgeleerde die in de vorige eeuw met het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) begonnen is, betreurt het in zijn inleiding dat *wordenaar* het niet heeft gehaald. Pas in de zeventiende eeuw komt *woordenboek* op. *Woordboek* heeft bestaan tot in de achttiende eeuw. Ook in het Duits hebben *Wortbuch* en *Wörterbuch* elkaar een tijd lang beconcurrereerd. Het WNT onderscheidt onder het trefwoord *woordenboek* drie betekenissen: vertaalwoordenboek, vakwoordenboek en ‘taalwoordenboek’ (zoals Nederlands-Nederlands). In de laatste betekenis bestaat *woordenboek* pas vanaf de negentiende eeuw.

Jaarvergadering Genootschap Onze Taal

Redactie Onze Taal

Op woensdagmiddag 9 juni hield het genootschap in een van de vergaderzalen van het Centraal Station te Den Haag zijn jaarvergadering over 1992.

• Verslagen over 1992

De ter inzage liggende en uitgereikte notulen van de jaarvergadering over 1991 (21 mei 1992) werden met enkele kleine wijzigingen goedgekeurd. Ook het Jaarverslag 1992 en het Financieel Verslag 1992 werden goedgekeurd.

De penningmeester stelde in de toelichting op zijn verslag vast dat 1992 in financieel opzicht een goed jaar was. De opbrengsten stegen met ruim 20% door een lichte verhoging van de contributie en door een groeiend ledental; daardoor is de rekening van baten en lasten ruimschoots tot boven het miljoen gestegen. Door uitbreiding van activiteiten stegen de personeelskosten met 24%. De huisvesting aan de Laan van Meerdervoort wordt uitgebreid; de eenmalige kosten daarvan zullen worden voldaan uit een daarvoor gevormd fonds. De ledenvergadering verklaarde zich akkoord met een eventuele lichte contributieverhoging in 1994 als daartoe in het najaar van 1993 aanleiding zou blijken te zijn.

De kascommissie bericht in haar verslag dat zij de balans en de staat van baten en lasten in orde heeft bevonden. De ledenvergadering verleende het bestuur decharge voor het gevoerde financiële beleid. De kascommissie ter controle van de financiën in het jaar 1993 zal bestaan uit mevr. mr. T. Faber-de Heer en dr. D.P. den Os.

• Bestuurssamenstelling

De heer H.A.M. Hoefnagels is voor een periode van vier jaar herkozen als voorzitter. Mr. H.W. van Rees was aftredend als secretaris en niet herkiesbaar. Bestuurslid C.N.F. van Ditshuizen zal de functie van secretaris overnemen. De voorzitter sprak een woord van dank uit voor het werk dat de heer Van Rees voor het genootschap heeft verricht.

• Beleid van onze taal

Het bestuur, de redactie en de medewerkers van het secretariaat hebben in het voorjaar van 1993 gediscussieerd over de toekomst en het beleid van het genootschap. De voorzitter noemde in zijn samenvatting onder andere de volgende keuzen in de te volgen beleidskoers:

- de financiële drempel voor het lidmaatschap zal zo laag mogelijk blijven;
- de doelstelling van het genootschap wordt niet uitgebreid met algemeen-culturele zaken;

- bij uitbreiding van activiteiten mag de werkdruk voor het secretariaat niet groter worden;
- Onze Taal zal geen cursussen Nederlands ontwikkelen voor buitenlanders, maar wel aandacht vragen voor de te lange wachtlijsten voor dergelijke cursussen;
- de frequentie van de congressen blijft eenmaal per twee jaar; om het bezoek aan de jaarvergadering aantrekkelijker te maken, zal in 1994 een proef worden genomen met een lezing als aanvulling op de vergadering;
- de explosieve groei van het ledental in Nederland lijkt voorbij; de groeikansen in Vlaanderen worden met een advertentiecampagne onderzocht; met de Vlaamse zustervereniging VAN is overleg geweest over deze werving in Vlaanderen;
- de Taaladviesdienst zal streven naar een driedeling van zijn inkomsten: eenderde deel projectsubsidie van de Taalunie, eenderde deel uit betaalde adviezen, en eenderde deel als kosten van het genootschap voor de service aan de leden; de ideële doelstelling van de Taaladviesdienst zal het zwaarst blijven wegen;
- het maken en uitbrengen van taalboeken zal worden voortgezet;
- Onze Taal ziet af van het organiseren van regionale bijeenkomsten;
- het genootschap stelt een 'laagdrempelige' Onze-Taalprijs in, die enkele keren per jaar zal worden toegekend voor een mooie formulering, een bijzonder nieuw woord, een pakkende krantekop of een sublieme verklaring van een begrip; de eer is daarbij belangrijker dan de geldelijke beloning.

● Jaarverslag

Het Jaarverslag 1992 vermeldt een aanwas van het ledental met 3327. Eind 1992 telde het genootschap 38.904 leden.

De Taaladviesdienst verstreekte in 1992 53% meer adviezen dan in 1991: in totaal kwamen 3457 verzoeken om taaladvies binnen, waarvan 2788 telefonisch, 426 schriftelijk en 243 per fax. In 1985 bedroeg dit totale aantal nog 150, in 1990 al bijna 1500.

De goede contacten met diverse organisaties werden ook in 1992 onderhouden. In de loop van dat jaar heeft het genootschap zijn bezorgdheid uitgedrukt over de reorganisatie van de Nederlandse Taalunie. De Nationale Spellingwedstrijd, door de TROS en het genootschap georganiseerd, was een succes; duizenden leerlingen deden mee aan de voorronden, en de finale werd op tv uitgezonden. De Stichting LOU, een aan het genootschap verbonden organisatie, heeft besloten op het congres van 13 november 1993 voor het eerst de Groenman-Taalprijs uit te reiken aan een bekende televisiepresentator.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

• **Hersengymnastiek**

Niet alleen voor de allerjongsten, ook voor de alleroudsten worden taalboeken gemaakt. Wordt met de eerste boeken getracht iets aan te leren, voor de ouderen zijn ze een middel om het geleerde vast te houden. Zo is het *Taaltrimboek* van Peter Mul bedoeld om het taalvermogen tot op hoge leeftijd in goede vorm te houden. Dit boek van Uitgeverij INTRO bevat onder meer geheugenspelletjes, cryptogrammen, doordenkers, een beroepenpuzzel en een ‘klinkerzoektocht’.

Taaltrimboek. Taal-, denk- en geheugenspelletjes kost f 24,50.
ISBN 90 266 6151 7.

Speciaal voor het werken met ouderen in verpleeg- en verzorgingshuizen is er een leer methode ontwikkeld onder de titel *Ouderen spelen met taal*. De methode is gebaseerd op het *Taaltrimboek* en bestaat uit drie werkboeken en een handleiding.

De methode is te bestellen bij Uitgeverij INTRO, tel. 03494-51241.

• **Landnamen**

Door de Nederlandse Taalunie is de *Lijst van landnamen* uitgebracht, met daarin de geadviseerde officiële spelling van namen van landen, de inwoneraanduidingen en de hoofdsteden. Zie voor een bespreking, voor de bibliografische gegevens en de bestelwijze bladzijde 190 in dit tijdschrift.

• **Spelen met plaatsnamen**

In zijn rubriek *Taalcuriosa* heeft Jules Welling verschillende keren geschreven over de Zomerzwerfkaartcampagne van de VSN-groep (Verenigd Streekvervoer Nederland), waarin het draaide om toponiemen in zinsverband. Hij kreeg daar honderden reacties op van lezers van *Onze Taal*. Op verzoek van de VSN-groep schreef Welling een speciaal boekje over dit onderwerp onder de titel *Heel Nederland Hapert*, dat niet in de handel is, maar op aanvraag verkrijgbaar is bij de VSN-groep in Utrecht, telefoonnummer 030-306800.

• Taalkalender

Er is een nieuwe scheurkalender op de markt, leerzaam en vermakelijk: de *Onze Taal Taalkalender 1994*. Hij werd samengesteld door zeven medewerkers van het genootschap. Ieder van hen heeft een vaste dag in de week. De kalender bevat taalkronkels en taaltestjes en geeft antwoord op vragen als: Wat is een *multimama*? Waar liggen de Barrebiesjes? Hoe sluit je een zakelijke brief af? Wat is de herkomst van *piekeren*? en Naar wie is het flikje genoemd?

De *Onze Taal Taalkalender 1994* wordt uitgegeven door de Sdu en kost f24,90 in de winkel.
ISBN 90 12 08023 1

• Grote spellingtest

De eerste grote Vlaamse spellingtest in november 1991 was een succes. De afdeling West-Vlaanderen van de Vereniging Algemeen Nederlands organiseert daarom opnieuw een Grote Spellingtest, een dictee waarvoor een grondige kennis van de voorkeurspelling vereist is en waarmee prijzen en certificaten te verkrijgen zijn. Alle Nederlandstaligen kunnen meedoen op zaterdag 13 november in het auditorium van de universiteit van Kortrijk.

Aanmelding vanuit Nederland is mogelijk door vóór 16 oktober f14,- te gireren op nummer 3992897 t.n.v. VAN Brussel en een inschrijving te sturen naar P. Debrabandere, Keizer Karelstraat 83, 8000 Brugge.

• Congres taalbeheersing

Van 15 tot en met 17 december vindt in Gent het zesde congres plaats van de Vereniging Interuniversitair Overleg Taalbeheersing (VIOT). Het VIOT-congres, dat eens in de drie jaar wordt gehouden, is voor taalbeheersers dé gelegenheid te rapporteren over onderzoek en op de hoogte te raken van nieuwe ontwikkelingen in het vak. De thema's die aan bod komen, zijn 'argumentatie en retorica', 'cognitieve structuren en processen in discourse', 'empirisch onderzoek naar taalvaardigheid', 'interactionele en sociale aspecten van mondeling taalgebruik' en 'taalgebruik in zijn maatschappelijke context'. Een selectie uit de bijdragen wordt gepubliceerd in een congresbundel. Het congres wordt dit jaar georganiseerd door de Provinciale Hogeschool voor Vertalers en Tolken te Gent in samenwerking met de VIOT.

Voor informatie kunt u contact opnemen met dr. A. Maes, Provinciale Hogeschool voor Vertalers en Tolken / VIOT-Congres, Brusselsepoortstraat 93, B-9000 Gent, telefoon: 09-32-92239451.

• **Let's go Dutch!**

Van 14 tot en met 19 september vindt in de Melkweg in Amsterdam het festival 'Let's go Dutch' plaats, dat de verscheidenheid van de Nederlandse taal wil laten zien, horen en beleven.

Naast optredens van theater- en muziekgroepen die 'iets anders ten gehore brengen dan het standaard-Nederlands', is er een doorlopend filmprogramma (televisiefragmenten). Bovendien zorgt CREA-Studium Generale van de Universiteit van Amsterdam op elke festivaldag voor discussies en lezingen over taalvariatie.

Voor meer informatie en de festivalbrochure: Melkweg, Lijnbaansgracht 234a, 1017 PH Amsterdam, telefoon: 020-6241777.

• **Dag van het Nederlands**

Aandacht voor namen is populair. De Vlaamse zustervereniging VAN houdt op 25 september in Leuven haar tweejaarlijkse 'Dag van het Nederlands', deze keer over naamkunde. Dr. F. Debrabandere spreekt over familienamen, en dr. F. Claes S.J. over aardrijkskundige namen.

Tijd: 10.00-12.30 uur, gevolgd door een 'literaire wandeling'.
Kosten: 350 frank (met lunch: 900 fr.); voor informatie: 09-322.2231523.

○ **Nederlands van nu**

In aflevering 3 van het tijdschrift van de Vlaamse zustervereniging een zoektocht naar de oorzaak van 'ontaal': de uit haar voegen barstende werkelijkheid. Verder een bespreking van de etymologie van schoenmakerstermen, en van de naam *TGV/hogesnelheidstrein*. Jef Vromans bespreekt de geschiedenis van onze spelling aan de hand van het boek van G.C. Molewijk; Frans Claes belicht een historisch woordenboek: het Verklarend Woordenboek van Jozef Bal. De herkomst van *bungee* (elastiekspringen), het bekroonde VAN-opstel, taalgebruik in zakenbrieven, en Nederlands aan universiteiten in het buitenland zijn andere onderwerpen die aan bod komen in dit nummer.

Een abonnement op *Nederlands van Nu* kost Bfr. 550/f30,- en is te verkrijgen bij de Vereniging Algemeen Nederlands, Koningsstraat 192 bus 19, B 1000 Brussel. Betaling vanuit Nederland via girorekening 3992897 t.n.v. VAN, Brussel.

Ruggespraak

VERWEN MOEDER OP EEN CHINEES

Vijf maanden geëist voor botsing met twee doden

Het Nieuwsblad

SCHEDEL OUDSTE HOMO ONTDEKT

Leiderdorps Weekblad

Zakenman pleegt weer zelfmoord in Italië

Gooi- en Eemlander

De collegiale, driehoofdige commercieel directeur wordt per 1 juli a.s. omgezet in een éénhoofdige leiding.

Texpress

B.H.'s, vele bekende merken o.a. Triumph, Warner, Pastunette, Chantelle.

Nu een rek vol uitlopende modellen voor de

halve prijs

Rest. 'DE MOF' Leusden, Vanav. bal voor alleenstaanden m. orkest.

Algemeen Dagblad

BRITSE OUDERS WILLEN NIET DAT OUDERS GESLACHT KIND KIEZEN

Trouw

AANTAL WANDELAARS LOOPT ACHTERUIT IN VIERDAAGSE
Tubantia

ANTWOORDKAART

(alleen invullen en opsturen als u NIET wenst deel te nemen)

Ik wens niet deel te nemen aan het preventief onderzoek naar
baarmoederhalskanker omdat

- mijn baarmoeder is verwijderd*
- ik recent ben uitgestreken

Antwoordkaart Bevolkingsonderzoek baarmoederhalskanker

....kunnen zij, die zich tijdig met bezwaren tot zowel de Stadsdeelraad als
tot Gedeputeerde Staten hebben gewend, gedurende de termijn van
televisieligging van het besluit van Gedeputeerde Staten....

Amsterdams Stadsblad Oost

* raadpleeg bij twijfel uw huisarts

[Nummer 10]

De fascinerende spreekstem

Wim Daniëls

De vox humana, blauwdruk van ons leven, verrader van emoties. Zonder stem geen spraak. Wat maakt de stem zo fascinerend, en wat maakt haar mooi of juist lelijk?

In dit extra dikke nummer over stem en spraak onder andere aandacht voor uitzonderlijke spraakvarianten, zoals het ‘gezogen’ Neuderlonds (*Us monnuu don boos?*), ‘slokarmspraak’ en de castraatstem van Giovanni. Een interview met imitator-cabaretier Robert Paul, die vooral moeite heeft met de stem van Lubbers: ‘Die zit precies tussen Willem Duys en Dries van Agt in.’ De rol van de stem in ontvoerings- en afpersingszaken. En de mening van stemdeskundige Wouter Klaassen: ‘Wij Nederlanders houd'n de kaak'n te veel op mekaar.’

Deze maand verschijnt het boek ‘De stem van...’ van Wim Daniëls, Loes Barkema en Tiny Poppe. Het boek gaat over fascinatie voor spreekstemmen. Het bevat een groot aantal stemportretten van Nederlanders met een markante stem; verder is er aandacht voor stem en erotiek, stem en misdaad, stemstoornissen, stem en sekse, stemmen imiteren en stemmetjes maken. Een voorproefje.

In het Suske en Wiske-verhaal *De Stemmenrover* wordt op een zeker moment de stem van Lambik gestolen. Lambik is daardoor in tranen, en Wiske probeert hem te troosten: ‘Kom, kom, mijn klein Lambikje, schrei nu maar niet! Met of zonder stem, je blijft mijn beste vriend hoor! Och, wat is nu een stem?... Pf!... Schanulleke heeft er ook geen! Och, alles bij elkaar... 't Was een voddestem...’

• Stemetiketten

Bij mijn speurtocht naar stemetiketten was Wiskes aanduiding ‘een voddestem’ het negenennegentigste etiket dat ik vond. Eerder had ik onder andere aangetroffen: een-hete-aardappel-in-de-keel-stem, een whisky-stem, een stem als een drillboor, een stem om cokes mee te kloppen, een stem om droge rijst mee te koken, een bleekroze stem, een fluwelen stem, een zoetgevooisde stem, een stentorstem, een suikerzoete stem, een lijzige stem en een raspende stem.

Het grote aantal stemetiketten duidt op de veelzijdigheid van de spreekstem. Die spreekstem kan tientallen zeer uiteenlopende emoties herbergen en oproepen. Waarschijnlijk is het ook daardoor dat veel mensen gefascineerd raken door stemmen. Ikzelf ben een van hen. Vroeger behoorde ik ook tot de groep van mensen die niet naar de bioscoop ging voor de hoofdfilm, maar voor het Polygoon-journaal dat aan de hoofdfilm voorafging: niet voor de beelden van dat journaal maar voor de stem die die beelden van commentaar voorzag, de stem van Philip Bloemendal:

- ‘Op de Dam in Amsterdam werd onder grote belangstelling Sint-Nicolaas ingehaald.’

- ‘Het is een prachtig staaltje van technisch kunnen, waarmee Nederland weer is opgestoten in de vaart der volkeren.’

Philip Bloemendal dus. Maar ook Frits Thors, Harmke Pijpers, Frits van Turenhout, Henri de Greeve, Ko van Dijk, Tosca Hoogduin, Anton van Duinkerken en tal van anderen hebben of hadden een intrigerend stemgeluid, met soms een curieuze invloed op de luisteraars. Zo zijn er mensen die onmiddellijk de geur van hun favoriete zondagse eten om zich heen wanen als ze de stem van G.B.J. Hiltermann op een ander tijdstip op de radio horen dan dat waarop hij al veertig jaar lang wekelijks te beluiste-

ren valt: de vroege zondagmiddag, rond etenstijd.

• De werking van de stem

Toen ik een jaar geleden het plan opvatte mijn en andermans stemmenfascinatie eens in kaart te brengen, was mijn eerste vaststelling dat de stem - wat de werking betreft - haar geheimen wel heel lang verborgen heeft gehouden. Stemdeskundige Robert T. Sataloff schreef in december 1992 in het tijdschrift *Scientific American* dat de stem twintig jaar geleden zelfs nog een volstrekt mysterie was, waarbij hij dan vooral doelde op de mogelijkheden en wenselijkheden van de medische zorg voor de stem.

Wat we wel al langer dan twintig jaar weten, is dat stem ontstaat in het strottehoofd. Het strottehoofd - waarvan het voorste deel de bij mannen zichtbare adamsappel is - is een bijzonder ingenieus lichaamsdeel, dat bestaat uit kraakbeentjes en spieren. Ongeveer een centimeter boven de adamsappel bevat het strottehoofd twee horizontale, naast elkaar gelegen stembanden, ook wel stemplooien genoemd. Het zijn kleine, lichte spierbundeltjes. Tussen de stembanden is een opening: de stemspleet.

Wanneer mensen uitademen, stromen er vanuit de longen steeds kleine hoeveelheden lucht door de zich met grote regelmaat openende stemspleet. De passerende lucht brengt de stembanden in trilling. De trilling van de stembanden gaat over op de uitgeademde lucht zelf, waardoor er trillende lucht ontstaat; trillende lucht is geluid, in dit geval het basisgeluid van de stem. In de keel-, mond- en neusholte wordt de trillende lucht door een bepaalde stand van de tong, de lippen, de kaken en het gehemelte omgezet in herkenbare klanken, oftewel spraak. Spraak kan niet bestaan zonder stem, zij het dat er op die regel één uitzondering is, namelijk fluisteren. Bij fluisteren is het stemgeluid volledig afwezig. Vandaar dat iemand (de) stem eens gedefinieerd heeft als dat wat je niet hoort als je fluistert.

• Schreeuwende leraren

Fascinatie voor de spreekstem bestaat al lang. Cicero bijvoorbeeld, die leefde van 106 tot 43 voor Christus,

Johan Cruijff stelt dat Gerald Vanenburg, die een vrij hoge stem heeft, nooit een leider op het veld zou kunnen worden: ‘Daar heeft hij de stem niet voor’

schreef al vol verve over de spreekstem in zijn geschrift *De Oratore* bij de behandeling van de actio: het opvoeren van de toespraak. ‘Stemmen’, aldus Cicero, ‘zijn als gespannen snaren, die aan elke aanslag beantwoorden: hoog en laag, snel en langzaam, luid en zacht, met tussen deze uitersten steeds een tussenweg in eigen trant. En hiervan zijn nog weer andere varianten afgeleid: vloeiend en hortend, gedempt en open, legato en staccato, zwak en schel, diminuendo en crescendo; en al deze nuances moeten volgens de regels van de kunst worden gehanteerd.’

Cicero geloofde er sterk in dat iedereen in staat is de eigen stem te cultiveren. Voor dat doel is niets zo doelmatig, schreef hij, als veelvuldige afwisseling, en niets zo verderfelijker als buitensporige inspanning zonder onderbreking.

Dankzij onder anderen Graham Bell (1847-1922) zijn we inmiddels in staat verderfelijker stemgebruik preciezer te benoemen. Zo weten we dat de intensiteit van de stem van leraren tijdens het lesgeven gemiddeld op 75 decibel ligt, wat het midden houdt tussen gewoon praten (60/65 decibel) en schreeuwen (85 decibel en meer).

Dat veel leraren op een gegeven moment ernstige stemproblemen krijgen, is dan ook niet verwonderlijk. De beste remedie voor die leraren is misschien het verhaal over een Oostenrijkse leraar die eveneens stemproblemen had. Deze leraar belandde bij een logopedist, bij wie hij moest voordoen hoe hij in de klas sprak. De leraar barstte daarop los, waarna de logopedist vroeg waarom hij zo overdreven hard schreeuwde. ‘Dat moet wel,’ was het antwoord, ‘want anders kom ik niet boven de leerlingen uit; het zijn net wilde beesten.’ De logopedist verbood zijn patiënt nog langer zo hard te schreeuwen. Bij het volgende consult bleek de stem van de leraar er een stuk beter aan toe te zijn. Toen de logopedist vroeg hoe hij zich in de klas had weten te redden zonder te schreeuwen, antwoordde de leraar: ‘Nu ik zelf niet meer schreeuw, schreeuwt niemand meer.’

● **Sekseverschil in stemmen**

Behalve welluidendheid is ook sekseverschil in stemmen een interessant gegeven. Dat sekseverschil uit zich vooral in toonhoogte. Het toonhoogteverschil tussen een vrouwen- en een mannenstem is - in de meeste culturen - zo'n 100 hertz (ongeveer één octaaf). Volgens een recent Australisch onderzoek neemt dat verschil de laatste jaren echter sterk af. De vrouwenstem schijnt structureel aan het zakken te zijn. Het betreft een stemverlaging die niet uitsluitend is toe te schrijven aan een grotere gemiddelde lichaamslengte, die grotere stembanden en dus een zwaardere stem tot gevolg heeft. De stemverlaging bij vrouwen schijnt ook te maken te hebben met een aanpassing als gevolg van de grotere deelname van vrouwen aan het maatschappelijk leven. Wie een maatschappelijke positie wil veroveren, moet gezag uitstralen, en met een lage (mannelijke) stem gebeurt dat - los van wat er met die stem gezegd wordt - eerder dan met een hoge stem.

Johan Cruijff onderstreepte in 1988 de huidige status van de lage stem toen hij in het weekblad *Voetbal International* stelde dat Gerald Vanenburg, die een vrij hoge stem heeft, nooit een leider op het veld zou kunnen worden: ‘Daar heeft hij de stem niet voor.’ Susan Brownmiller benadrukte in haar boek *Femininity* (1984) de status van de lage stem op een andere manier: ‘Een man met een hoge stem kan geen seksuele munt slaan uit zijn vocale situatie; die hoge stem is een belediging van zijn mannelijkheid; een aanfluiting van zijn testikels.’

• Stemmen horen

Een uit de aard der zaak wat duister, maar daardoor extra fascinerend stemmenterrein is dat van het stemmen horen, waarop met het verschijnen van de boeken *Stemmen horen accepteren* (1990) en *Omgaan met stemmen horen*, beide onder redactie van psychiater M. Romme, iets meer licht is geworpen. In de boeken staan diverse ervaringen beschreven van mensen die stemmen horen: ‘Ik hoorde drie tot vijf verschillende stemmen. Ze waren mannelijk noch vrouwelijk en spraken altijd dreigend. Ik moest precies doen wat ze zeiden, anders zou het slecht met mijn kinderen aflopen. Op aandringen van de stemmen rende ik het huis uit, stak drukke straten over zonder uit te kijken, sprong in het water (ik kan niet zwemmen, dus dat had best verkeerd kunnen aflopen) en één keer zelfs bijna voor een trein.’

Een opmerkelijke vaststelling in de boeken van Romme is dat de stembanden van iemand die stemmen hoort, bewegen. Dat betekent dus dat stemmenhoorders op het moment dat ze stemmen horen in feite spreken. Het is alleen een onhoorbaar spreken, want er valt geen geluid waar te nemen. Het samengaan van stemmen horen en stembandbewegingen zou een verklaring kunnen zijn voor het gegeven dat stemmenhoorders geen stemmen horen op het moment dat ze zelf echt aan het praten zijn. Op dat moment krijgen de stemmen geen kans om te spreken, doordat de stembanden al bezet zijn.

• Stemacrobatiek

Een wat luchtiger maar daarom niet minder boeiend stemmendomein is stemacrobatiek, waartoe ik stemmen imiteren en stemmetjes maken reken. De eerste twee disciplines worden al vele jaren lang zo vol overgave beoefend door komiek André van Duin, dat stemdeskundige professor Schutte eens verzuchtte: ‘Ik hoop nog steeds dat ik het strottehoofd van André van Duin een keer mag zien.’

Een andere fabuleuze stemmetjesmaker is Jean Dulieu (de echte naam is Jan van Oort), de man achter Paulus de Boskabouter. Voor de radio- en tv-serie van Paulus de Boskabouter deed Dulieu bijna alle stemmen zelf, waaronder die van Paulus, van Eucalypta de heks en van Oehoeboeroe de uil (‘Dat spreekt helendal nogal wel zo tamelijk vanzelf’). In de Vara-studio, waar hij zijn radio-afleveringen van Paulus de Boskabouter maakte, gold Dulieu tijdens de opnamen als een echte bezienswaardigheid.

• Spiegel van de ziel

De stem, zo vinden sommigen, is de spiegel van de ziel. In zijn boek *The voice of Neurosis* (1954) probeert P.J. Moses die opvatting te onderbouwen met de etymologie van het woord *persoonlijkheid*. *Persoonlijkheid* en ook *persoon* komen van het Latijnse woord *persona*, dat oorspronkelijk ‘mondstuk van een masker’ betekende. *Per sona*, schrijft Moses, betekent het geluid van de stem die voorbijgaat (voorbij het mondstuk van het masker). Van het masker ging de term over op de acteur die

het masker droeg en nog later kreeg het woord betrekking op elke persoon of persoonlijkheid. 'In de loop der eeuwen', stelt Moses treurig vast, 'verloor het woord *persoonlijkheid* zijn band met de stem.' Toch zijn er nog een heleboel coryfeeën die hun persoonlijkheid voor een belangrijk deel danken aan hun stem. De acteur Ko van Dijk was ook zo'n coryfee. 'Mijn stem schijnt iets te hebben,' zei Van Dijk eens in een interview, 'God mag weten wat, maar mijn stem schijnt iets te hebben...'

Het boek *De stem van...*, geschreven door Wim Daniëls, met medewerking van Loes Barkema en Tiny Poppe, verschijnt half oktober bij Sdu Uitgeverij. Prijs circa f20,-.

Afkoekers

F. Jansen

Een verborgen foutje

Wat is er mis in de volgende zin uit *Intermediair* (3-7-92)?

'Uit recente cijfers van het CBS blijkt dat vrouwen met een betaalde baan driemaal zoveel tijd besteden aan het huishouden dan hun echtgenoot.'

Wie ik de zin ook voorlegde, niemand lukte het de fout aan te wijzen. In de volgende zin zit dezelfde fout:

Piet verdient net zoveel dan Jan.

Deze heb ik niet voorgelegd, maar ik wil wedden dat de fout nu velen zal opvallen: *dan* moet *als* zijn. Het verplichte *als* wordt veroorzaakt door het deeltje *zo* in *zoveel*: *zo* eist altijd een vervolg met *als*. Interessanter is de vraag hoe het nu komt dat de fout in de eerste zin zo moeilijk te ontdekken is.

Er zijn twee oorzaken. Ten eerste staat er *driemaal* voor *zoveel*. Daardoor krijgt de zinsnede de betekenis 'drie keer meer'. En bij het aangeven van ongelijkwaardigheid ligt *dan* voor de hand. Ten tweede is *dan hun echtgenoot* achteraan geplaatst, waardoor het heel ver van *zo* is komen af te staan. Het is in zulke gevallen moeilijker voor een lezer om *dan* nog op *zo* te betrekken.

Verplaatsingen van Multatuli

H. Brandt Corstius bespreekt in de *Volkscrant* (3-4-92) de historisch-kritische uitgave van Multatuli's *Max Havelaar, of de koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij*. Daarin zijn alle veranderingen geboekstaafd die Multatuli in opeenvolgende drukken van dat boek aanbracht. Brandt Corstius constateert dat Multatuli ongeveer 700 keer het werkwoord heeft verschoven naar een plaats meer achter in de zin. Hij geeft de volgende twee voorbeelden: '... behandelde met meer inschikkelijkheid en tact' wordt '... met meer inschikkelijkheid en tact behandelde', en '... gelijk staat met vele Duitse hertogdommen' wordt '... met vele Duitse hertogdommen gelijk staat'. Brandt Corstius gaat verder: 'Wat zit hierachter? Een taalverandering? Een aanpassing bij de spreektaal (maar daar hoor je tegenwoordig

juist nog veel restjes na het werkwoord)? Een overgang van Gallisch naar Germaans, omdat Dekker in Duitsland woonde?’

Ik kan geen antwoord geven op die vraag. Liever geef ik nóg een verklaring, die berust op een verschijnsel dat ik bij mijzelf heb geconstateerd. Als ik de eerste versie van een tekst schrijf, staan er veel elementen na de werkwoordelijke eindgroep. Dat komt doordat ik tijdens het schrijven van de zin nog elementen toevoeg die ik belangrijk vind. Door die elementen op de laatste plaats te zetten, geef ik ze de nadruk waar ik op dát moment behoefte aan heb. Een tijdje later lees ik mijn eigen tekst. Dat lezen gaat veel sneller dan het schrijven. Ik kan meer rekening houden met de totale tekst en heb niet meer de behoefte allerlei afzonderlijke elementen door middel van een aparte plaats te benadrukken. In plaats daarvan wil ik juist de samenhang van de zinsdelen zo groot mogelijk maken. Aan die nieuwe (lezers)behoefte geef ik toe door de elementen die oorspronkelijk een beetje los achteraan stonden, beter in de zin te integreren.

Natuurlijk was Multatuli onvergelijkelijk veel talentvoller dan ik, maar misschien waren de problemen die hij als schrijver had wel enigszins vergelijkbaar. Multatuli schreef zijn Max Havelaar in heel korte tijd. Voor de eerste druk kan hij nauwelijks zijn eigen tekst gereviseerd hebben. In die druk hebben waarschijnlijk de nadrukkelijke zinnen uit het schrijfsproces centraal gestaan. Latere drukken beoordeelde Multatuli in de eerste plaats als lezer; als lezer had hij behoefte aan integratie, dus plaatste hij de elementen binnen in de zin.

Taal en logica

Velen zijn het met J.L. Heldring, de taalmeester van NRC Handelsblad, eens dat de logica een geschikte maatstaf is om te beoordelen of een zin goed dan wel fout Nederlands is. Deze opinie berust op de vooronderstelling dat taal logisch is. Het is nog maar de vraag of die vooronderstelling klopt. Een voorbeeld haal ik uit een filmrecensie die in de Volkskrant (27-5-92) stond. Daarin geeft de recensent het volgende (negatieve) eindoordeel:

De enige zekerheid is dat de film, met of zonder ondertoon, twee uur duurt en dat twee uur héél lang kunnen duren.

Ik heb de zin aan een aantal mensen voorgelegd. Niemand viel iets op. Het is dus blijkbaar aanvaardbaar Nederlands. En toch staat er iets raars. Voor *uur* staat *twee*. Het gaat dus om meer dan één uur. Dus het had logischerwijs *twee uren* moeten zijn.

En dan: *twee uur* is onderwerp van het zinnetje na *en*. Een logische toepassing van de regels voor congruentie doet verwachten dat het enkelvoud *uur* overeenstemt met *kan*: ‘twee uur kan lang duren’. Dat gebeurt niet. De recensent schrijft: ‘twee uur kunnen lang duren’. Met andere woorden: *uur* is blijkbaar oppervlakkig gezien

wel een enkelvoud, maar het gedraagt zich in de zin als een meervoud. Twee doorkruisingen van de logica in één zin: als het Nederlands logisch is, bezit het wel een geheel eigen logica.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Ik ben de enige die is

? Persoonlijk twijfel ik aan de juistheid van de zin ‘Ik ben de enige die eruit gedonderd word’: *word* moet mijns inziens *wordt* zijn. Mijn omgeving denkt daar anders over: ik *word* er immers uit gedonderd? Wie heeft er gelijk?

! U hebt gelijk. Omdat het verschil tussen *word* (eerste persoon) en *wordt* (derde persoon) niet hoorbaar is, veranderen we de voorbeeldzin voor het gemak even in **1**:

1 Ik ben de enige die eruit gedonderd ben/is.

Omkering van deze zin maakt direct duidelijk dat hier alleen maar een persoonsvorm kan staan die past bij de derde persoon:

2 De enige die eruit gedonderd is, ben ik.

Dus ook:

3 De enige die eruit gedonderd wordt, ben ik.

Hoe zit deze zin in elkaar? *Ik* is het onderwerp, *ben* is de daarbij behorende persoonsvorm van het (koppel)werkwoord *zijn*. De rest van de zin - *de enige die eruit gedonderd...* - vormt het naamwoordelijk deel van het gezegde. Er staat dus eigenlijk $A = B$ (of $B = A$), ofwel *Ik* = (ben) de rest van de zin. Deze rest bestaat uit *de enige*, met een bijvoeglijke bijzin (*die eruit gedonderd...*) als nabepaling. In de bijzin is *die* onderwerp. De persoonsvorm daarbij moet zowel bij *die* passen als bij het woord waarnaar *die* verwijst: *de enige*, een derde persoon. Dat leidt tot: *de enige die ...is/wordt*.

Anders ligt de zaak als het betrekkelijk voornaamwoord *die* terugslaat op een eerste of tweede persoon; vergelijk daartoe de volgende zinnen:

4 Ik, die het goed beu ben, verbreek nu de stilte.

5 Jij, die vaak de gangmaakster bent, hebt geen mond opengedaan.

In **4** past de persoonsvorm *ben* bij het woord *die*, omdat *die* terugslaat op *ik* (eerste persoon); in **5** hoort *bent* bij *die*, omdat het terugslaat op *jij*, een tweede persoon.

• Curriculum - curricula

? Wat is het meervoud van *curriculum vitae*?

! *Curricula vitae*. In deze Latijnse uitdrukking is *curriculum* (‘loop’) het belangrijkste woord; *vitae* (‘van het leven’) is daar een bepaling bij. Alleen de uitgang van het kernwoord verandert bij omzetting naar het meervoud: *curriculum vitae* wordt

curricula vitae. Dit komt overeen met wat we in het Nederlands doen bij een combinatie als *directeur-generaal*: *directeur* is daarin het kernwoord en *generaal* de bepaling. Het meervoud is daarom *directeuren-generaal*.

• Die of dat?

? Welk verbindingswoord moet ik gebruiken in de zin ‘Wij zijn dankbaar voor de jaren *die/dat* hij bij ons was’?

! Alleen het voegwoord *dat* is hier mogelijk, dus:

- 1 Wij zijn dankbaar voor de jaren *dat* hij bij ons was.

Om te kunnen begrijpen waarom dat zo is, moeten we onderscheid maken tussen voegwoorden en betrekkelijke voornaamwoorden. Ter vereenvoudiging van de uitleg vervangen we *de jaren* door *het jaar*. Vergelijk de volgende twee zinnen:

- 2 Wij zijn dankbaar voor het jaar *dat* hij bij ons was.
- 3 Wij zijn dankbaar voor het jaar *dat* hij bij ons heeft doorgebracht.

Beide zinnen bevatten een hoofdzin (‘Wij zijn dankbaar voor het jaar’) en een bijzin (in **2**: ‘*dat* hij bij ons was’, en in **3** ‘*dat* hij bij ons heeft doorgebracht’). Hoofd- en bijzin worden zowel in **2** als in **3** verbonden door het woordje *dat*. Het gaat echter om twee verschillende woordjes *dat*: in **2** is *dat* een voegwoord en in **3** is het een betrekkelijk voornaamwoord. Wat is het verschil?

Een voegwoord heeft slechts een verbindende functie (het koppelt de hoofdzin aan de bijzin). Een betrekkelijk voornaamwoord is daarnaast zelf zinsdeel (onderwerp, lijdend voorwerp, enz.) in de bijzin. Dat blijkt duidelijk als we van de bijzinnen uit **2** en **3** hoofdzinnen maken:

- 2a Hij was bij ons.
- 3a Hij heeft *dat* (= het jaar) bij ons doorgebracht.

In **2a** is *dat* onmogelijk (‘hij was *dat* bij ons’); als voegwoord heeft het louter een verbindende functie. In **3a** daarentegen is *dat* lijdend voorwerp bij ‘doorbrengen’.

Bovendien is een voegwoord onveranderlijk, terwijl een betrekkelijk voornaamwoord zich aanpast aan het geslacht en getal (meervoud/enkelvoud) van het woord waarop het betrekking heeft. Dat verschil is goed te zien als we *het jaar* uit zin **2** en **3** in het meervoud zetten:

- 2b Wij zijn dankbaar voor de jaren *dat* hij bij ons was.
- 3b Wij zijn dankbaar voor de jaren *die* hij bij ons heeft doorgebracht.

• Robot(t)isering

? Van Dale spelt *robotiseren*; met één t dus. Dat verbaast me: ik ben geneigd het woord met twee t's te spellen. Wat adviseert u?

! Onze voorkeur gaat eveneens uit naar *robottiseren*; daarmee sluiten we ons aan bij de Grote Koenen en bij Kramers, die in tegenstelling tot Van Dale, Prisma en Verschueren wel voor twee t's kiezen.

Het Nederlands kent de zeer algemene regel dat we een medeklinker verdubbelen als we moeten voorkomen dat de voorafgaande klinker verkeerd uitgesproken wordt. Het meervoud van *sap* wordt daardoor *sappen* in plaats van *sapen*.

De tweede o van *robot* moet kort worden uitgesproken. De afleiding *robot+iseren* zou zonder extra t gemakkelijk tot de verkeerde uitspraak *robootiseren* kunnen leiden. Dankzij de regel voor medeklinkerverdubbeling blijft de korte o behouden: *robottiseren*. Deze regel werkt ook in andere probleemgevallen zoals *budget - budgetteren*, *sovjet - sovjettiseren*, *fiat - fiatteren* en *komplot - komplotteren*.

De Spraakmakers

‘Als iemand zijn stem slecht gebruikt, krijg ik keelpijn’

Peter Burger en Jaap de Jong

Je stem is de blauwdruk van je hele hebben en houden, zegt de stemtherapeut. Een gesprek over de stijve kaken van de Nederlander.

Wouter Klaassen is een zeehond (‘oink-oink’). Een zoemende aboriginal. Een lallende dronkelap. En even later is hij twee grootvaders die met hun laatste adem de kinderen willen toespreken, de één met, de ander zonder ademtechniek. Hij imiteert een baby die brabbelend experimenteert met klanken, en een mediterende boeddhistische monnik. De interviewers zitten met het zweet in de handen als hij een bloedstollende doodsschreeuw uitstoot.

● Met de buikspieren

Tussen deze theatrale intermezzo's door klinkt Klaassens eigen welluidende, volle stem. Warm, een beetje zangerig, een beetje geaffecteerd, met veel lach erin en een spootje stotter. Klaassen heeft nauwelijks vragen nodig om van wal te steken; het wordt een cabaretesk hoorcollege van drie uur.

Klaassen: ‘Met een stem kun je iemand op de kast jagen, rustig maken en laten fantaseren. Je stem is eigenlijk de blauwdruk van je hele hebben en houden. Als je ziek bent, is je stem ziek.’

De lichaamshouding is vreselijk belangrijk. Nederlanders zitten heel slecht in hun lijf. We zitten niet, we hangen. Franse vrouwen zijn niet mooier dan Nederlandse, maar dragen hun lijf wat soepeler. De stem is het hoorbare stukje van je lijfsinstelling.

Wouter Klaassen (49) is docent stemvorming, theaterdocent en presentatiedeskundige. Hij werkt voor de Hilversumse Media Academie en de faculteit Drama van de Hogeschool Constantijn Huygens in Kampen. Behalve aan acteurs, presentatoren en nieuwslezers geeft hij les aan politici, predikanten, yogadocenten en agrarische docenten. En hij coacht ‘captains of industry’ vlak voor een confrontatie met de media.

Op het moment dat ik een stem hoor, weet ik hoe die ander erbij zit, want de manier waarop je je middenrif, je buikspieren, je keelspieren, je kaak instelt, bepaalt je stem. Als ik iemand wil overtuigen, gaat mijn nek iets naar voren, mijn gehemelte en mijn strot ontspannen zich, ik krijg een andere stem. Het gaat om duizendsten van millimeters, maar je krijgt een totaal ander instrument. Als ik mijn kaken - onbewust - een ietsje vastzet omdat ik iemand het liefst de strot wil afbijten, is dat hoorbaar.’

● Schaamte voorbij

Natuurlijk en expressief spreken heeft volgens Klaassen alles met muziek te maken. ‘Je hebt sprekers die constant op dezelfde plek een accent leggen, of die alle woorden accentueren. Dan gaat de zin dood.’ Daarom traint hij het muzikale gehoor van zijn studenten en cliënten en leert hij hun spelen met klanken, zoals kinderen dat kunnen. Klaassen: ‘Als volwassene moet je daarvoor je gêne overwinnen. Je moet de schaamte voorbij.’

Klaassen doceert de fijne kneepjes van ademsteun en klinkerkleur, maar beperkt zich liever niet tot lessen stemtechniek. ‘Stem is voor mij vaak alleen maar de aanleiding om mensen te leren om zichzelf te lachen en lol in het leven te hebben - humor is de gouden sleutel tot verandering. Als iemand van zichzelf vindt dat hij er mag zijn, heeft dat direct een goede uitwerking op zijn stem. Op het moment dat de relatie tussen jou en je omgeving klopt - dat is puur zelfvertrouwen - dan klopt de stem ook. Ben je bang, dan ga je vaak harder praten; onbewust heb je een stem opgezet die niet past bij de echte afstand tot je publiek. Acteurs praten om een vergelijkbare reden vaak te hard in gezelschap, alsof ze in een grotere ruimte spreken. Ze willen constant publiek.’

De stemtherapeut was als kind al gefascineerd door spraak. Op zomeravonden kon hij vanuit zijn bedje intens geboeid luisteren naar stemmen buiten. ‘Ik verstond niet eens wat ze zeiden, maar ik vond het een mooi soort muziek. Dan probeerde ik ze te imiteren, om door hun stem na te doen even die ander te zijn.’ Ook wanneer Klaassen nu iemands stem beoordeelt, leeft hij zich zo in dat hij

zelf de kromme tenen en de klamme handen van de ander voelt. Klaassen: ‘Als iemand zijn stem slecht gebruikt, krijg ik keelpijn. Probeer, als je voor een zaal staat te spreken, maar eens een kuch tegen te houden: de zaal gaat voor je kuchen. Hypnose werkt ook met die identificatie: de hypnotiseur spreekt zo ontspannen, in korte zinnen, dat de ander zich identificeert met diens rust. De Amerikaanse president Reagan was daar een meester in: die kon een geweldige basisrust in zijn stem leggen terwijl hij de meest afschuwelijke dingen zei. Zijn opvolger Clinton knijpt ontzettend, die klinkt emotioneel, maar hij doet het steeds beter. Knap van Clinton is dat hij bij alles wat hij zegt dat relativerende lachje om zijn lippen weet te houden. Amerikanen laten zich ontzettend inpakken door vorm.’

foto's Peter Burger

• Bekende sprekers

Hoe verzorgd moet iemand spreken? Klaassen: ‘Voor de medewerkers van de Verkeersinformatie is het niet zo belangrijk dat ze keurig Nederlands spreken. Als ze maar duidelijk zijn, zichzelf blijven en zich niet laten inpakken door snelle discjockeys. Maar een nieuwslezer is een bewaarder van de Nederlandse taal, die moet toch die perfecte klinkerkleur hebben. Wat dat betreft was het vroeger veel strenger dan nu.’

Slechts op aandrang van de interviewers wil Klaassen iets kwijt over vaderlandse televisiestemmen (‘Stem is zo persoonlijk: vind je iemands stem lelijk, dan kom je aan zijn ziel’). ‘Ik heb altijd genoten van de manier waarop Simon Carmiggelt zijn verhaaltjes vertelde. Dat vond ik een voorbeeld van mooie structuur. Hij maakte zijn tekst glashelder door precies op de juiste plaats accenten te leggen. Structuur vind ik net zo belangrijk als klank. Iemand als Noraly Beyer, die vaak bekritiseerd wordt om haar kapotte, vermoeide stem, heeft inderdaad niet geboft met haar stem, maar ze weet exact wat ze zegt: ook zij brengt uitstekend structuur aan in haar tekst.’

Verandering is overigens niet altijd zinnig, vindt Klaassen. Gevraagd naar het brouwen van Erwin Kroll (‘Het weeg: tegen, tegen, tegen’): ‘Als hij nu zijn uitspraak zou verbeteren, zou hij vreselijk onnatuurlijk overkomen. Technisch spreekt hij misschien slecht, maar hij is zichzelf, het is gewoon een aardige vent.’

‘Toen de techniek nog niet zo goed was, denk aan het Polygoon-wereldnieuws, gebruikten radiosprekers een doordringende stem.’ Klaassen roept even het metalige, licht overspannen geluid van Philip Bloemendal op: ‘Die had, wat toen nog romantisch was, een bepaalde emotie in zijn stem. Voor de oorlog zongen Nederlanders ook nog

iets meer dan nu. Die Polygoon-intonatie is ook een ouderwetse manier van toneelspreken. Toen er nog geen versterking was, moest je je tekst een beetje zingen: die oude manier van voordragen zorgde ervoor dat je stem de ruimte vulde. Nu hoeft dat niet meer. Op de Theologische Faculteit in Kampen moet ik ze die domineesgalm afleren. Een dominee heeft tegenwoordig niet méér nodig dan een gemakkelijke microfoonstem.'

Mensen met een goede microfoonstem, legt Klaassen uit, gebruiken de tweeënehalfduizend-hertz-formant, een frequentie die ver draagt. 'Die klank krijg je van nature als je erg ontspannen bent en als je zachte gehemelte hangt. Ook in zingen zit per definitie die tweeënehalfduizend hertz, ook wel de zangformant genoemd. Zingen is emotie. Mensen barsten in gezang uit als ze sterke emoties willen uitdrukken: als ze blij zijn, ten strijde trekken, iemand begraven. Kinderen gaan als ze erg geëmotioneerd zijn, zingen of huilen - zingen, huilen en lachen zijn broertjes en zusjes.'

• Flink zuipen

'Popzangers hebben hun stem vaak verschreeuwd. Bij Joe Cocker en Rod Stewart is de randwerking van de stembanden aangetast, waardoor de sluiting niet meer compleet is. Het gevolg is valse lucht. Maar ze hebben in al die jaren wel een goede ademtechniek ontwikkeld, ze zijn muzikaal. Maar die heel eigen klank is gekoppeld aan de figuur van Cocker en Stewart. Mensen die bij mij komen en zeggen "Wouter, ik wil ook zo'n stem", kan ik alleen maar aanraden om aan de drugs te gaan of flink te zuipen.

Volkszangers hebben ontdekt dat je door nasaal te zingen je keel ontspannen en open houdt en geen techniek nodig hebt.' Imiteert Tante Leen: *Bij ons in de Jordaan...* 'Ook country-and-westernzangers, die hun stem goed wilden laten dragen buiten bij de koeien, maakten daar gebruik van. Het praat ook gemakkelijker als je nasaleert. Amerikanen en Friezen hebben dat een beetje in hun taal gestopt. Een beetje nasaleren is gezond voor je stem, maar wordt in het Nederlands als storend ervaren.'

Na een aantal neusstem-oefeningen ziet Klaassen zijn kans schoon: hij laat ons voelen hoe het strottehoofd reageert op spanning in de kaak, betast onze stembanden en geeft in één moeite door een gratis consult ('Jouw zangstem lijkt me beter dan je spreekstem. En jij kunt zo aardig empathisch met je ogen knippen.')

• Bijtspanning

Is het waar, willen wij van Klaassen weten, dat het Nederlands een armzalige zangtaal is? 'Inderdaad, onze taal is door al z'n korte klinkers niet ideaal om te zingen. Bovendien spreken Nederlanders te vaak met *bijtspanning*: de spanning die bij het slikken de luchtpijp afsluit en voelbaar is bij het bijten en kauwen. Door die tensie kunnen de stembanden niet vrij werken en zit de adem niet meer

laag. Mensen die met die spanning op hun kaken spreken, belasten hun stembanden extra. Ik denk dat in Nederland het calvinisme er ook mee te maken heeft. Niet het achterste van je tong laten zien, *kaak'n op mekaar houd'n*. Voor buitenlanders klinkt onze taal daardoor afgebeten. Maar spreek je Nederlands met je kaak los en je keel open, dan vinden buitenlanders het een prachtige, muzikale taal, zo is mijn ervaring.

Engelsen hebben juist een heel open keel. Zij hebben die zangstand in hun keel. Ze spreken bijna zoals ze zingen en daardoor kunnen ze ook gemakkelijker in het kopregister glijden. Engels maakt veel meer gebruik van de vermenging van kopstem en borstregister. Die hebben van nature de bijtspanning geëlimineerd. De karikatuur daarvan is de hete aardappel in de keel: dan is de keel zo ver opengezet dat je spanning legt op het achterste van je tong, wat evenmin aangenaam klinkt.'

Een mooie stem is een volle stem, vindt Klaassen. Een stem die niet alleen het spraak- maar ook het zangregister benut. 'Veel Nederlandse mannen gebruiken die zangstand nooit, behalve als ze tegen een baby praten, die immers totaal niet bedreigend is. Het valt mij ook op dat mensen met slechte stemmen vaak veel beter spreken als ze met een huisdier praten. Dan komt de muzikaliteit weer terug. Pas dan vergeten ze hun stijve kaken en spreken ze met hun natuurlijke, ontspannen stem. Ik spreek dan ook liever niet van een stem vormen, maar van een stem bevrijden.'

Stembandloos gesproken

Ing. J. de Jong - Haren

Vele duizenden ex-keelkankerpatiënten zijn hun strottehoofd en stembanden via een levensreddende operatie voorgoed kwijt. Zonder helemaal 'ontstemd' te raken heeft een groot percentage kans gezien met veel wilskracht, doorzettingsvermogen en geduld - ook van de kant van een logopedist(e) - zich opnieuw redelijk verstaanbaar uit te drukken. Communicatie is ook voor deze mensen van levensbelang, vooral in het sociaalmaatschappelijk vlak. Zij passen zich daarbij als het ware door middel van een tweede stem aan. Hun lijfblad draagt dan ook als titel: 'De 2^e Stem'.

● Vermijddedrag

Hun handicap kan op verschillende manieren worden verlicht. In dit artikel ga ik alleen in op de zogenoemde 'slokdarmspraak' - in vakterminologie 'oesophagusspraak' of 'injectiestem' genoemd. Het systeem van deze stem berust op het inslikken van een portie lucht (zoals bij frisdrank) die via een getrainde oprisping weer als het ware wordt teruggeboerd naar keel en mondholte. De terugstroom van lucht wordt benut om er woorden hoorbaar mee uit te spreken, ook al klinken deze wat 'robotachtig'; veel mensen schrikken daar vaak even van. Ervaren gebruikers hebben het zelfs tot enige intonatie weten te brengen.

De te gebruiken hoeveelheid lucht is betrekkelijk gering en bepalend voor het 'in één adem' te vormen aantal lettergrepen of woorden waarmee men zich wenst uit te drukken. Dit varieert al naar gelang de gemoedsrust en spreeknelheid van de spreker van vijf tot ongeveer vijftien lettergrepen.

Onze taal kent legio woorden die met een h beginnen en die bij uitspraak meer lucht vragen dan lipletters als b, f, m, n, p, v en w, die vrij gemakkelijk uit te spreken zijn. Een stembandloze zal zich daarom een bewuste woordkeus eigen maken. Daarbij wordt getracht ‘moeilijke’ woorden te omzeilen door snel voor of tijdens het gesprek te selecteren welk synoniem beter te gebruiken is in verband met de uitspreekbaarheid respectievelijk de verstaanbaarheid. Ter vergelijking kan een stotteraar dienen die lang aanhikt tegen een woord dat met een k begint: ‘k..k..k..k..’; en dan komt hij bij verrassing aan met *accent* in plaats van met *klemtoon*. Het bezit van een wat ruimere woordenschat is dan wel van bijzondere waarde. Woorden als *hallucinatie* of *huisbewaarder* leveren door de daaraan gekoppelde volgende lettergrepen voor een stembandloze spreker geen problemen op.

● **Weinig agrariërs**

Niet alleen moeten de woorden zorgvuldig worden gekozen, in zinnen moet er ook zuinig mee worden omgegaan. Noorderlingen en in het bijzonder echte Groningers staan erom bekend dat zij spaarzaam met woorden omspringen, maar goed en vaak raak weten te zeggen ‘waar 't op staat’. Men kan de tweede-stemgebruikers in het algemeen moeilijk van breedsprakigheid betichten; zij zijn in het voordeel. Zij zullen een zin uiteraard per haalbare hoeveelheid woorden in etappes moeten verdelen, waartussenin heel snel geslikt moet worden. Zij zullen zich niet bezondigen aan lange tirades of tijd- en energieverspillende stoplappen als ‘het is niet zo dat je zegt van...’ of ‘ik wil maar zeggen...’ of ‘ik bedoel maar...’ Het komt erop neer om kort en bondig hoofdzaken te vermelden. Een ervaren tweede-stemgebruiker zegt niet: ‘Ik moet u zeggen dat ik de stellige indruk heb dat de geachte spreker wat uit zijn duim zuigt...’ (26 lettergrepen), maar: ‘Volgens mij fantaseert die man.’ (8 lettergrepen) of: ‘k vind het maar een nekredenaar!’ (ook 8). Synoniemen genoeg. Weliswaar minder parlementair, maar onomwonden duidelijk voor iedereen.

Tot zover deze beschouwing over het ongewone ‘praten op afbetaling’, dat voor buitenstaanders een interessante behendigheid lijkt. Er worden niet veel woorden bij vuilgemaakt, maar toch wordt er ‘goed geboerd’, iets wat tegenwoordig weinig agrariërs kunnen zeggen...

Het proefschrift van Mirjam Tielen

Redactie: Wim Daniëls

Stem en spraak van vrouwen en mannen

Geen enkele stem is dezelfde, maar sommige stemmen lijken meer op elkaar dan andere. Dat laatste geldt bijvoorbeeld voor vrouwenstemmen versus mannenstemmen. Mirjam Tielen trachtte met haar promotieonderzoek te achterhalen hoe groot het verschil nu eigenlijk is tussen een vrouwenstem en een mannenstem en tussen vrouwspraak en mannspraak.

• Taakverdeling

Vrouwen hebben een ander stemgeluid dan mannen door het verschil in toonhoogte: vrouwen praten met een aanmerkelijk hoger stemgeluid dan mannen. Dat toonhoogteverschil is meetbaar en ook verklaarbaar. Bij volwassen vrouwelijke sprekers ligt de toonhoogte rond de 200 hertz, bij volwassen mannelijke sprekers rond de 100 hertz. Dat is een verschil van één octaaf. Dat verschil is het gevolg van de smallere en kleinere stembanden die vrouwen hebben in vergelijking met mannen. Door hun geringere omvang kunnen de vrouwelijke stembanden sneller trillen en dat levert via de uitgedemde lucht een hoger stemgeluid op.

Als je aan mensen vraagt welke verschillen zij opmerken tussen stem en spraak van vrouwen en mannen, wordt toonhoogte altijd genoemd, maar ook nog een reeks andere kenmerken. Zo vinden veel mensen dat vrouwen verzorgder, verstaanbaarder, emotioneler, sneller en levendiger spreken. Op deze en andere intuïtieve oordelen over sekseverschillen in stem en spraak lijken ook tal van keuzes gebaseerd te zijn voor vrouwen of mannen in bepaalde functies en situaties. Omroepers, op stations en in warenhuizen, zijn bijvoorbeeld meestal vrouwen. In reclameboodschappen voor radio en tv zorgen vrouwenstemmen veelal voor een bepaalde sfeer en trekken mannenstemmen de conclusies.

In Tielens promotieonderzoek is geprobeerd vast te stellen of de vermeende verschillen tussen stem en spraak van vrouwen en mannen ook daadwerkelijk bestaan. Daartoe zijn intuïtieve oordelen van proefpersonen over gesproken zinnen vergeleken met de resultaten van puur akoestische analyses van die zinnen. De voornaamste conclusie was dat stem en (uit)spraak van vrouwen en mannen in werkelijkheid veel minder verschillen dan luisteraars vaak veronderstellen. Dat vrouwen over het algemeen verstaanbaarder zouden spreken, blijkt eenvoudigweg niet zo te zijn. Verstaanbaarheid is een kwestie van goed articuleren, en een goede articulatie is niet een specifiek vrouwelijke kwaliteit.

• Stem en oordelen

In het promotieonderzoek is ook onderzocht of luisteraars een bepaalde stem koppelen aan een bepaald beroep. De proefpersonen kregen drie beroepen/functies voorgelegd: verpleger, leidinggevende en informatieverstrekker. De opdracht was stemetiketten

als *beschaafd, gedistingeerd, hoog, luid, schel, timide, zacht* en *zwaar* te koppelen aan deze drie groepen. Het oordeel van de proefpersonen was opvallend eensluidend. Verpleegsters kregen een zachte en timide stem toegewezen, leidinggevend een beschaafde, zware en gedistingeerde stem, en informatieverstrekkers een hoge, schelle en luide stem.

Bij het luisteren naar teksten die door de drie beroepsgroepen waren ingesproken, werden stem en beroep via dezelfde etikettering door de proefpersonen in veruit de meeste gevallen foutloos aan elkaar gekoppeld, zonder dat de proefpersonen enige andere informatie hadden dan stem- en uitspraakkenmerken.

• Solliciteren

De koppeling *leidinggevende* en *zware stem* suggereert dat bijvoorbeeld een managersbaan als een typisch mannelijk beroep gezien wordt. Heel erg bevreemdend is het daarom niet dat iemand eens heeft vastgesteld dat de stem van vrouwen die in managersbanen terechtkomen een halve octaaf of daaromtrent daalt. Het zou echter ook zo kunnen zijn dat vrouwen die een managerscarrière ambiëren al een lage stem hebben, die er mede voor zorgt dat ze de gewenste managementfunctie ook werkelijk krijgen. Vooringenomenheid op basis van stemgeluid is immers alom tegenwoordig, ook in sollicitatiegesprekken. Een aanbeveling van Tielen is dan ook om bij trainingen in het voeren van sollicitatiegesprekken aandacht te schenken aan het stemgebruik, wat tot nu toe weinig gebeurt. Werkgevers attent maken op de onjuiste vooroordelen die er ten aanzien van de stem leven, had ook een aanbeveling kunnen zijn, maar dat was beslist minder realistisch geweest.

Mirjam Tielen - *Male and female speech; an experimental study of sex-related voice and pronunciation characteristics.*

Universiteit van Amsterdam, september 1992.

Het - Engelstalige - proefschrift van Mirjam Tielen is te bestellen bij de vakgroep Fonetische Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam; telefoon: 020-5252183.

[De DBNL is niet gemachtigd een illustratie uit het origineel hier weer te geven]

foto: Ioris van Bennekom

Robert Paul: ‘Ik absorbeer iemand als het ware’

Wietske Blokker en Wim Daniëls

Hij had een bloedhekel aan school. Het imiteren van stemmen bood hem de kans ook zonder studie carrière te maken. Van 1970 tot 1980 was hij stemmenimitator van beroep. Daarna kwam hij elke twee jaar met een meer gevarieerd theaterprogramma, waarin stemmetjes echter wel een belangrijke rol bleven spelen. Een interview met de man die in zijn diensttijd een heel peloton recruten kon doen opspringen door de stem van de sergeant te imiteren.

● **Schrik van herkenning**

‘Imiteren is als zang: eerst bepaal je de juiste toonhoogte. Dat doe je door te neuriën. Als ik de toon eenmaal heb, durf ik hem bijna niet meer los te laten. Ik ben als de dood dat ik hem weer kwijtraak. Toch moet ik klankbuigingen maken. Binnen die toon ga ik steeds lager en steeds hoger: daardoor krijgt de stem kleur. Dan ga ik op het ritme werken, en dan herhalen. Sommige stemmen heb ik zó, op andere moet ik echt studeren, die analyseer ik eerst; ik zet aspecten van de stem apart. Neem bijvoorbeeld Max Tilleur. Zijn stem had een Amsterdamse achtergrond; hij had iets nasaals, iets joods, en hij klonk verkouden. Dat joods-zijn is dat de stem een beetje hangt, en een beetje omhooggaat. Die elementen moet je onafhankelijk van elkaar zien te krijgen, apart oefenen, en daarna samenvoegen. Bij imiteren moet je eigen klankkleur volledig verdwijnen. Pas op het moment dat ik van mijn stem schrik, een schok krijg omdat het precies de stem van een ander is, dan is het goed. Op Frank Sinatra heb ik zeven jaar gestudeerd. Je moet zijn leeftijd in de stem brengen, de drank, de sigaretten, de nachten, de carrière. Simon Carmiggelt heb ik nooit te pakken kunnen krijgen, en Ko van Dijk ook niet; die stem van hem is te laag voor mij. Ook Lubbers vind ik moeilijk. Hij heeft een buitengewoon boeiende stem. Als je die hoort, denk

Robert Paul (Amsterdam, 1949) wint in 1971 als imitator-cabaretier een talentenshow die werd uitgezonden op tv. Na deze doorbraak volgt het ene optreden na het andere. Hij verbreedt zijn activiteiten door op te treden in theaterproducties, als entertainer, als tv-presentator en als acteur. In 1980 heeft hij zijn eerste eigen theaterprogramma en verschijnt zijn eerste LP. Op 20 oktober 1993 gaat zijn zevende grote theatershow (Knetter?) in première.

je: ik kan rustig slapen, er is niets aan de hand. Lubbers heeft altijd een soort lach in zijn stem. Hij zit tussen Willem Duys en Dries van Agt in. Ik heb de neiging naar een van beiden door te schieten.’

● **Eigen taaltuin**

‘Ik schrijf bij het analyseren van een stem niets op. Het is een creatief proces in mezelf dat te maken heeft met gevoel. Ik heb ook niet veel gelezen over de werking van de stem, want dat is nooit noodzakelijk geweest. Intuïtief voel ik aan wat belangrijk is. De r bijvoorbeeld is erg belangrijk bij imiteren. Doe je de verkeerde r, dan klopt de stem niet meer. Gerard Cox heeft een prachtige tongpunt-r. Conny Stuart heeft daarentegen een huig-r. En Mary Dresselhuys heeft nauwelijks een r.

Als je imiteert, is niet alleen de stem, maar ook de woordenschat van degene die je wilt imiteren belangrijk. Als ik eenmaal in iemands stem zit, komen die ‘taaltuin’ en de zinsbouw vanzelf mee. Het is een totale verplaatsing. Ik weet hoe Toon Hermans zijn tong houdt en zijn mond beweegt; ik weet wat-ie voelt, welke woorden hij wel en niet gebruikt, enzovoort. Ik heb een vrij groot observatievermogen, zonder dat ik me daar nu echt op toeleg. Ik absorbeer iemand als het ware. Of dat bedreigend is voor de geïmiteerde? Ik dacht het niet. Imiteren is toch de eerlijkste vorm van vleierij.

Ik heb altijd veel gezongen in mijn programma's. Dat valt niet mee in

het Nederlands, want het Nederlands is een bloklettertaal, erg hoekig. Met het Duits is het nog erger. Dat is een taal van conclusies. Engels, Frans en Italiaans, daar kun je pas wat mee. Het is ook moeilijk om in het Nederlands een vloeiend lied te schrijven. En als het toch lukt, wil dat nog niet zeggen dat het publiek er ademloos naar luistert. Als je na een conference een lied gaat zingen, gaat het publiek even plassen, bij wijze van spreken. In België is dat anders: daar wordt een chanson veel meer gewaardeerd. Nederlanders hebben wat hun taal betreft een minderwaardigheidscomplex. Je ziet het aan de taal: veel importwoorden, veel verkleinwoorden.’

● **Commercials en theater**

‘Stemmen maken is iets anders dan imiteren. Bij stemmen maken heb je geen kader. Ik zit wel drie of vier keer per week in de studio voor radio-commercials. Een uitdaging. Ik moet dan heel snel een vier- of vijfregelige tekst zó overdragen dat hij beklijft. Ik heb daarbij een grote mate van vrijheid. Dat maakt me ook creatiever. Het mag nooit mijn stem zijn. Mensen gaan een produkt niet kopen omdat ik het aanprijs.

Voor mijn theaterprogramma gebruik ik soms stemmen uit mijn commercials. Ik heb er geen moeite mee die stemmen snel weer op te roepen. Er komt natuurlijk ook acteren bij, anders slaat het nergens op. De habitus moet erbij.

In *Knetter?* imiteer ik niet. Ik maak persoonlijkheden. Elk personage heeft een achtergrond, een levensloop. Familie, de relaties met familie en vrienden, ik weet er alles van. De toeschouwer komt dat niet allemaal te weten, maar voor mij is die informatie noodzakelijk om de stem en de habitus goed te krijgen. In *Knetter?* komen vijf personages voor. Ik speel ze alle vijf. Erg belangrijk is het om de leeftijdsverschillen goed in de stem tot uitdrukking te laten komen. Ik spring zonder moeite van de ene stem in de andere.

In *Knetter?* komt een operazangeres voor die niet meer wil zingen. Ze doet dat ten slotte toch. Dat moet ik dus doen. Mijn stem lijkt een klein beetje op die van Callas. Callas had vrij veel *laag* in haar stem, een mannelijke stem. Ik doe hem met mijn kopstem.’

● **Positieve instelling**

‘De stem is reuzebelangrijk in het menselijk verkeer. Sprekers op seminars, daar word ik gek van! Zo saai, zo monotoon. Daar luistert toch niemand naar? Aan de stem kun je veel horen. Bij telefoontjes hoor je direct of de ander gedeprimeerd is, of dat een gesprek hem of haar niet uitkomt. Ik heb daar een speciale gevoeligheid voor. Ik kan aan iemand horen of hij positief of negatief is. Iemand met een positieve instelling heeft veel meer kleur in zijn taal; zijn stem is hoger en sneller dan die van iemand die negatief in het leven staat. Zo'n stem heeft minder vreugde. Ik ben waanzinnig positief, een optimist. Ik geniet van elke split second.’

Het taaladvies van Cees Manintveld

Redactie: Wim Daniëls

Hij is makelaar in stemmen. Wie een stem nodig heeft om een reclameboodschap in te spreken of een documentaire van gesproken tekst te voorzien, kan bij hem terecht. 2000 stemmen heeft hij in het bestand van zijn stemmenbureau Multi-Voice zitten: bekende en onbekende, Nederlandse en buitenlandse. Zelf was hij ook een tijdje ‘stem’: in de periode dat hij nog nieuwslezer was bij het ANP.

‘Een goede taalbeheersing is voor duidelijke communicatie, geschreven of gesproken, onontbeerlijk. Het is daarom verwonderlijk dat vooral de mensen die het van gesproken communicatie moeten hebben om hun produkt of bedrijf aan de man te brengen, zo slordig met de taal omgaan. Waarschijnlijk doen ze dat omdat ze er te gemakkelijk over denken (want wij spreken toch iedere dag) en er daardoor te weinig tijd voor reserveren.

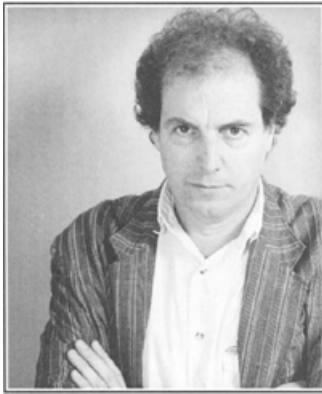

foto: Bert de Snoo

Door mijn werk word ik regelmatig geconfronteerd met teksten die slecht of zelfs helemaal niet de bedoelde boodschap overbrengen. Niet iedere schrijver kan spreektaal op papier zetten, maar een tekst afleveren die niets zegt en de spreker alleen maar wartaal doet uitslaan bij een videoproduktie over een grote onderneming, is toch wel het allerlaatste.

Het onovertroffen voorbeeld van te makkelijk denken over een in te spreken tekst, is het verhaal van de spreker die in de studio arriveert en ontdekt dat er nog helemaal geen tekst op papier staat. Er wordt iets met potlood opgeschreven en men voegt de spreker toe: “Misschien kunt u hier iets mee. Kijk maar of het past.” Het mocht ook wat anders worden.

Mijn advies - dat zal duidelijk zijn - luidt: neem meer tijd voor de tekst die uiteindelijk bedoeld is om gesproken te worden, en schakel voor de controle ervan een deskundig redacteur in.’

Zestien adviezen voor spreken in het openbaar dames en heren

- ahum -

dames en heren

- schraap, schraap, slokje water -

Dames en heren!

Mirjam Biegstraaten en Jaap de Jong

Er is veel sprekersleed in de wereld. Maar ook luisteraars lijden in stilte wat af onder de krakende, neuzelige of kwijnende stemmen waartoe ze gedurende vele seminar-uren veroordeeld zijn. Vier keer vier adviezen om de stemmalaise te bestrijden.

De vox humana - als het oog al de spiegel van de ziel is, wat moet de stem dan wel niet zijn? De stem verraadt veel: warme belangstelling, verveling, enthousiasme, spanning, zelfvertrouwen of juist een duidelijk gebrek daaraan. Mensen luisteren graag naar duidelijke, enthousiaste stemmen waaruit zelfvertrouwen spreekt. Een natuurlijk geluid, niet te opgefokt. Maar bezoekers van studiedagen en conferenties worden vaak op rantsoen gesteld. Veel sprekers voelen zich nu eenmaal niet op hun gemak tijdens presentaties voor grotere publieken, en dat is te horen ook. Spreken in een grote ruimte vergt een goede spreektechniek en een beetje durf. De volgende suggesties, afkomstig uit de praktijk van een logopediste en een docent mondeling presenteren, kunnen het duidelijk en overtuigend spreken vergemakkelijken.

• **De voorbereiding**

Eerst een paar stevige adviezen voor mensen die het echt serieus willen aanpakken. Ga op zangles of in (stem)therapie bij een logopediste. En stop met roken en drinken, want dat geeft maar irritatie van het slijmvlies en heesheid. Maar ja...

Aanzienlijk minder rigoureuus zijn de volgende suggesties als voorbereiding op De Grote Dag.

1 Maak uw stem los. Onze favoriete oefening begint 's morgens onder de douche: door te zoemen op een 'm' of 'moem' (dat geeft een prettige resonans) kunt u zonder te forceren uw stem opwarmen. Vervolgens kunnen door 'spreekzingen' en actieve praat-oefeningen ('pala, pala, pala'; 'piepende poppende'; 'pikkende kippen') de stemvariatie en articulatie op peil worden gebracht. Spreekzingen is hoger en lager praten dan normaal, bijvoorbeeld met vijf verschillende intonaties de zin 'Hallo, hoe gaat het met jou?' uitproberen. Het is ook raadzaam om vlak voor uw toespraak nog even op de gang of op het toilet uw stem te testen. Dat voorkomt een koude start.

2 Probeer de akoestiek van de zaal even uit. Het is prettig om uw eigen stem even te laten klinken in de zaal, zodat u enigszins een idee hebt hoe luid en nadrukkelijk en in welk tempo u moet spreken.

3 Zorg dat er een glaasje water klaarstaat. Bij een droge of zere keel is een slokje water beter dan schrapen en kuchen.

4 Probeer te ontspannen. Adem de laatste minuut voordat u moet spreken een keer of zeven diep door de neus in en door de mond uit. Let op te gespannen spieren (vooral uw kaken, schouders en nek): span alles een keer goed aan en laat dan de spanning los. Ook ‘geeuwen’ is een goede ontspanningsoefening.

● De eerste minuut

1 Zorg voor een goede houding: stevig én ontspannen. Wandel rustig naar de plaats waar u zult spreken. Controleer of alles (aantekeningen/sheets) op de goede plaats ligt en geef dan even aandacht aan uw houding. Verdeel het lichaamsgewicht over beide voeten, houd het lichaam gestrekt en toch losjes.

2 Adem laag en rustig. Hap niet van tevoren naar adem, start het spreken ‘vanuit de buik’. Het kan zijn dat u tijdens uw toespraak buiten adem raakt. Dan lijkt het of u onvoldoende lucht binnen krijgt, terwijl dieper inademen niet helpt. De oorzaak is dat u niet genoeg uitademt. Als u telkens naar lucht hapt terwijl de longen nog halfvol zitten, gaat u zich benauwd voelen. De remedie is: blaas met een diepe zucht alle adem uit en laat uw adem los voordat u weer begint met spreken. Probeer dit loslaten van de adem telkens aan het eind van een zin te laten vallen.

3 Maak direct oogcontact met het publiek. Ga, als het enigszins kan, met uw gezicht naar het licht staan (lamplicht, zon). Dit kan even naar zijn, maar het went snel. Hierdoor kan het publiek uw articulatiebewegingen en gezichtsexpressie goed zien. Kijk het publiek vlak voordat u begint te spreken een vijftal seconden aan, zodat u de aandacht van de luisteraars krijgt. Een extra voordeel

is: u kunt de reacties op uw stemgeluid (te zacht, te hard) direct peilen en uw presentatie proberen aan te passen. Als u er niet zeker van bent of u ook achter in de zaal te verstaan bent, dan kunt u dat het best gewoon vragen.

4 Probeer lawaai niet te overschreeuwen. Denk niet aan ‘schreeuwen’ of ‘stemverheffen’, maar aan soepel stemgebruik, zodat uw stem helder en ontspannen klinkt.

Schreeuw er niet overheen, maar dring er als het ware doorheen. Begin niet te spreken of ga er niet mee door als het (omgevings)lawaai te groot is.

• Na de eerste minuut

1 Spreek niet hoger dan uw gemiddelde spreektoonhoogte. Veel mensen gaan bij luid spreken al gauw te hoog spreken en kracht zetten vanuit de keel. Hoewel ze denken dat hun stem daardoor duidelijker en krachtiger wordt, kunnen ze zo juist minder volume maken. Door de te grote spierspanning slaat de stem soms zelfs over. Vul niet de zaal, maar uzelf met klank (resonantie).

2 Spreek iets luider dan normaal en niet te snel. Het tempo moet lager liggen dan bij een gemiddeld gesprek, ook al lijkt dat misschien voor uzelf wat overdreven. Als de zaal meer nagalm heeft, is het raadzaam rustiger, nadrukkelijker te spreken. U hoeft overigens niet automatisch in een domineesgalm te vervallen.

Wat de luidheid betreft: handhaaf een goed stemvolume, laat de stem niet wegzakken. Bewuste variatie in intensiteit is natuurlijk wel nuttig.

3 Articuleer duidelijk. Maak grotere articulatiebewegingen dan u gewend bent. Dit kan op natuurlijke wijze gebeuren, omdat het spreektempo lager ligt. Richt het geluid naar de luisteraars toe, en slik geen lettergrepen in, ook niet de onbeklemtoonde

en de laatste lettergrepen van een zin (nachtkaarseffect). Pas vooral op bij voor u overbekende termen en namen.

4 Breng variatie aan in de zinsmelodie. Voorkom slaapverwekkende monotonie door grotere verschillen in toonhoogte te maken en die verschillen vaker toe te passen. Duidelijker articuleren geeft automatisch al een levendiger manier van spreken. Soms is het meer een kwestie van langzamer en luider spreken, of van het vermijden van tussenvoegsels, stopwoorden en stereotiepen. Ook het inlassen van spreekpauzes vlak na belangrijke uitspraken, of om aan te geven dat u een nieuw punt aansnijdt, kan een rol spelen.

Spreken met microfoon

Soms is een zaal zo groot of een akoestiek zo slecht dat geluidsversterking op z'n plaats is. Vier suggesties voor het spreken met microfoons.

1 Test de microfoon altijd van tevoren uit. Test luidheid, scherpte (hinderlijk bij s-klanken) en gerichtheid (bij sommige microfoons is het noodzakelijk om exact dezelfde afstand tussen mond en microfoon te bewaren, wat enige training vereist). Het beste is een draadloze microfoon of een halsmicrofoon, omdat die op een vaste afstand van de mond blijven. Bij een statiefmicrofoon bent u niet te verstaan als u even iets op het bord schrijft of aanwijst op de overhead-projector.

2 Spreek bij veel galm de lettergrepen kort uit. Pas daarbij op niet 'afgebeten' te klinken. Verdeel een zin in delen en houd iets langere pauzes dan u gewend bent. Bij weinig galm kunt u de lettergrepen iets meer rekken, de klanken langer aanhouden, gedragener spreken.

3 Spreek de medeklinkers p, t, k, g en s niet té pittig uit. En spreek iets over de microfoon heen, er niet direct in. Zo voorkomt u hoorbare luchtstootjes (ploppers) via de microfoon. Oefen met de woorden *politieagent*, *teruggeschroefd*, *sinaasappelsap*, *stekelvarkentje* en probeer ze milder te laten klinken. U kunt ook zinnnetjes uitproberen als 'de kop van de kat is jarig en zijn pootjes vieren feest' of 'de kat krabt de krullen van de trap'.

4 Vermijd hinderlijke bijgeluiden zoals diep zuchten, keelschrapen, smakgeluiden, hoesten en geruis van het omdraaien van papieren.

Literatuur:

T. Dinger, M. Smit, C. Winkelman: *Expressiever en gemakkelijker spreken*.

Coutinho, Muiderberg, 1984.

P. Sas en C. De Clercq: *Als je veel moet praten*. Acco, Leuven/Amersfoort, 1988.

Voor- en achternamen in Nederland

R.F.J. van Drie - hoofd uitgeverij Centraal Bureau voor Genealogie

Over het onderwerp ‘voor- en achternamen’ zal in november een boek verschijnen van de hand van dr. R.A. Ebeling, universitair docent naamkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het eerste exemplaar wordt aangeboden tijdens het congres ‘Namen’, dat het Genootschap Onze Taal die dag organiseert in de Jaarbeurs te Utrecht.

Namen zijn bijzondere elementen in de taal. Van de verschillende categorieën namen hebben persoonsnamen steeds de meeste aandacht gehad. Dat komt vermoedelijk doordat namen van mensen voor ons vaak meer betekenen dan alleen een handig instrument om mensen te identificeren. Juist persoonsnamen hebben allerlei bijkomende betekenissen; zij kunnen gevoelens, emoties transporteren. Denk eens aan de vele troetelnamen onder onze voornamen, maar ook aan de negatieve reacties die familienamen vaak oproepen. Anderzijds zijn namen ook gewone woorden: zij hebben een bepaalde ontstaansgeschiedenis en zijn volgens taalkundige regelmatigheden gevormd. Het vak naamkunde is vooral een taalkundige wetenschap, maar omdat veel namen in een ver verleden zijn ontstaan, dient zij ook historisch te werk te gaan.

In zijn boek geeft R.A. Ebeling een overzicht van de ontwikkeling van de Nederlandse voor- en familienamen, geschreven voor leken, in een prettige stijl. Na een korte inleiding over het begrip naamkunde en het onderzoek naar persoonsnamen volgt een gedeelte waarin voornamen worden besproken. De basis van onze voornamenschat wordt gevormd door de Germaanse namen. Uitbreiding van dit repertoire geschiedde in de eerste plaats door het opnemen van christelijke namen in de loop van de middeleeuwen. Kerstening alleen leidde niet direct tot het gebruik van christelijke namen. De auteur beschrijft welke invloed mode (bijvoorbeeld latiniseren, het aantal voornamen per kind), traditie (vernoemen) en wettelijke bepalingen hebben gehad. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de frequentie van voornamen: de populariteit van bepaalde voornamen door de eeuwen heen, en de voorkeur in bepaalde bevolkingsgroepen en geografische gebieden.

Het deel van het boek over familienamen schetst in de eerste plaats de historische ontwikkeling, van de individuele bijnaam in de middeleeuwen tot de door wettelijke bepalingen omgeven familienaam van onze eeuw. Daarna volgt een beschrijving van de vijf hoofdmotieven voor naamgeving: afstamming (*Lubbers, Eisinga, Andreae*), geografische herkomst (*De Vries, Van Rooy, Munsterman*), adres (*Van den Broek, Brinkman, Verkerk, Kooistra, Paludanus*), beroepsnamen (*Kok, Lepel, Kuipersma*) en eigenschapsnamen (*Korthals, De Wit, Breur, Krediet, 't Jong*). Vervolgens komen de familienamen aan de orde die van buitenlandse herkomst zijn, en de invloed van de Nederlandse taal hierop. Ten slotte geeft de auteur een beschrijving van de geografische spreiding van familienamen.

Voor- en achternamen in Nederland. Hun geschiedenis, vorm en gebruik telt ongeveer 200 bladzijden, kost f 34,95, is geïllustreerd en wordt uitgegeven door het Centraal Bureau voor Genealogie te Den Haag in

samenwerking met uitgeverij Regio-PROjekt Groningen. Voor bestellingen:
Centraal Bureau voor Genealogie, Postbus 11755, 2502 AT Den Haag.
Het boek is op 13 november op het congres 'Namen' te koop voor f27,50.

Variatie bij voornamen

Doreen Gerritzen - P.J. Meertens-Instituut, afdeling Naamkunde, Amsterdam

Tegenwoordig is de keuze van een voornaam voor een kind meestal een zaak van lang wikken en wegen. Tot voor enkele tientallen jaren lag dat anders: toen werd de naamkeuze vooral bepaald door vernoeming naar familieleden. Deze vernoeming verliep meestal volgens vaste regels: eerst kwamen de grootouders en vervolgens de tantes en ooms aan de beurt. Deze gewoonte heeft ervoor gezorgd dat eeuwenoude traditionele voornamen zoals *Trijntje, Willem, Adriana* en *Cornelis* tot op de dag van vandaag voortleven.

Hoewel de naamkeuze vroeger weinig ruimte liet voor eigen inbreng, bood het dagelijks gebruik van de naam meer vrijheid. Zo zijn er allerlei varianten in gebruik gekomen, bijvoorbeeld *Betje* of *Elly* van *Elisabeth*, *Koos* of *Jaap* van *Jacob(us)*, *Miep* of *Ria* van *Maria* en *Kees* of *Cor* van *Cornelis*. Het is niet bekend of deze roepnamen in het verleden van generatie tot generatie verschilden. Wellicht kregen de kinderen in vroegere eeuwen niet alleen de doopnaam, maar ook de roepnaam van familieleden. In de eerste helft van deze eeuw, toen de traditionele voornamen nog het beeld bepaalden, waren de roepnamen in elk geval wel aan mode onderhevig. De kleindochter van Marie werd dan bijvoorbeeld *Ria* genoemd; grootvader *Antoon* hoorde zijn naam in de vorm *Toon* bij zijn kleinzoon terug, en tante *Trijn* gaf haar naam in de vorm *Tiny* door aan haar petekind.

• Vertrouwelijkheid

Varianten van een en dezelfde naam kunnen onderling sterk verschillen. Vergelijk bijvoorbeeld de volgende traditionele namen met enkele varianten: *Catharina* met *Tiny*, *Katelijne*, *Katrien*, *Rina* en *Trijntje*; *Hendrik* met *Driek*, *Harry*, *Hein*, *Hinno* en *Rik*; *Johannes* met *Hans*, *Jan*, *Jenno*, *Jo* en *Wanne*, en *Maria* met *Maike*, *Marijke*, *Mia*, *Miep* en *Riet*. Deze varianten ontstaan in de spreektaal. Daarbij gaat het niet zozeer om een bewuste poging tot nieuwvorming, maar veel meer om een spontaan proces van aanpassing aan de gebruikssituatie. Die aanpassing zorgt meestal voor een verkorting van de naam. Verder speelt een rol dat voornamen meestal gebruikt worden in een vertrouwelijke omgeving, in het bijzonder het gezin. Dit leidt tot vlevormen, vormen met een liefkozende gevoelswaarde. Een ander gevolg is dat ze invloed ondergaan van de kindertaal. Zo kan een klein kind haar zus *Jammetje* noemen, omdat ze haar eigenlijke naam, *Marian*, nog niet kan uitspreken. Ouders nemen deze naam soms over, en jaren later kan ze door haar broers en zussen nog *Jam* genoemd worden. De invloed van de kindertaal kan dus blijvend zijn, terwijl die bij andere woorden verdwijnt. Het is tenslotte niet nodig een naam te ‘begrijpen’, een eis die voor de rest van de taal wel geldt.

• Dialectinvloed

Ook de dialecten hebben hun stempel gedrukt op voornamen. Zo veranderen bijvoorbeeld in bepaalde streken bij de vorming van verkleinwoorden de klinkers, de a wordt e; dus *man* wordt *menneke* en *kans* wordt *kenske*. Dat gebeurt ook met namen: een klein kind dat *Frans* heet, kan *Frenske* genoemd worden. Wanneer hij daar te oud voor is geworden, kan de vlevorm *Frenske* ‘volwassen’ worden door er *Frens* van te maken. Een ander voorbeeld van variatie die ontstaat onder invloed van het dialect is de wisseling van ij en

ie. De woorden *ijs*, *tijd* en *zijn* worden in bepaalde gebieden van Nederland uitgesproken als *ies*, *tied* en *zien*. Op dezelfde manier kan er naast *Tijs* ook *Ties* voorkomen. Maar ook kunnen mensen in het ij-gebied op hun beurt van namen als *Liesbeth* of *Liesje* en *Marie* weer *Lijsbet*, *Lijsje* en *Marij* maken of, om de zaak nog ingewikkelder te maken, de mensen uit het iegebied vinden de klank ij deftiger en maken daarom van *Marieke* de vorm *Marijke*. Verder is de dialectinvloed te merken in het gebruik van verkleinvormen van namen. Verkleinwoorden worden in de dialecten namelijk met verschillende achtervoegsels gevormd: *-tje*, *-ien*, *-ie* en *-ke*, om er maar een paar te noemen. Deze verscheidenheid levert weer varianten op als *Jantje*, *Janke* en *Jantien*, *Dientje*, *Dienie* en *Dieneke* en *Annechien*, *Ankje* en *Annigje*.

Tegenwoordig krijgt de variatie een sterke impuls door het ontlenen van namen uit andere talen; denk aan *Chantal*, *Jeffrey*, *Kim*, *Niels* en *Bianca*. Deze verrijking van de voornamenschat is echter van een andere orde, omdat het hier eerder gaat om vernieuwing dan om variatie. Nu ouders zich niet langer tot vernoeming verplicht voelen, is de creativiteit in naamgeving veranderd van ‘variatie op een thema’ in een zoektocht naar een mooie naam. Dat ouders hun blik daarbij over de grens richten, levert een onuitputtelijke bron van vernieuwing op.

Reacties

■ Wa(an)z(inn)ig

Willem Sieders - Rotterdam

In *Onze Taal* van juni schrijft F. Jansen in zijn rubriek ‘Afkokers’ over regionale jongerentaal. In dit artikel haalt hij de zinsnede ‘het te gek gaaf wazige feest’ aan. Het woord *wazige* stelde hem voor een probleem en hij legde dit voor aan zijn Utrechtse studenten, die wezen op het onder jongeren gebruikte *wazige* in de betekenis ‘heel erg leuk’. Omdat boven het artikeltje de kop ‘Regionale jongerentaal’ staat, krijgt men de indruk dat dit *wazige* alleen in (de omgeving van) Utrecht gebezigd wordt. Dit is echter niet het geval; ik woon in Rotterdam en ook ik gebruik *wazig* in de betekenis ‘heel erg leuk’, en een vriend van mij die in Amsterdam woont, kent deze uitdrukking ook.

Naar mijn mening is dit *wazig* een zogenoemde afko van *waan-zinnig*, dat naast de betekenis ‘krankzinnig’ die van ‘heel erg leuk’, ‘fantastisch’ heeft gekregen.

■ Wie zegt wat?

G.A. Veldman - Alkmaar

In het juninummer buigt de Taaladviesdienst zich in de rubriek ‘Vraag en antwoord’ over de complexe zin ‘Dat heb ik hen/hun horen zeggen’. Op de vraag van een lezer of in deze zin *hen* dan wel *hun* gebruikt moet worden, antwoordt de dienst dat *hen* hier correct is, verwijzend naar de dieptestructuur van deze zin: ‘Ik heb hen gehoord’ (*hen* is lijdend voorwerp) en ‘Zij hebben dat gezegd’ (*zij* (= *hen*) is onderwerp).

Toch is er mijns inziens ook een variant met *hun* mogelijk. De dieptestructuur is dan: ‘Ik heb dat gehoord’ (*dat* is lijdend voorwerp) en ‘Dat is hun (= tegen/aan hen) gezegd’ (*hun* is meewerkend voorwerp).

Dit zinstype toont weer eens aan dat in onze taal de zaken toch aardig compact kunnen worden uitgedrukt.

Naschrift taaladviesdienst

Terecht merkt de heer Veldman op dat ook een lezing mogelijk is met *hun* als meewerkend voorwerp. In de praktijk wordt die dubbelzinnigheid veelal opgelost door de context of door de zin met een zinsdeel uit te breiden. De dubbelzinnige zin

- Dat heb ik hen/hun horen zeggen (zeggen zij dat of wordt dat aan hen gezegd?) wordt dan uitgebreid tot:
- Dat heb ik iemand hun horen zeggen, of
- Dat heb ik hen iemand horen zeggen.

■ Passeren en verlijden

C.J.M. van der Weijden - vertaler Frans, Eindhoven

De heer Piron maakt op blz. 171 van nummer 7/8 terecht bezwaar tegen het gebruik van constructies met het werkwoord *passeren*, zoals in ‘De akte is per 1 januari 1989 de notaris gepasseerd.’ In mijn vertaalpraktijk kom ik bijna nooit *passeren*, maar steeds *verlijden* tegen in te vertalen aktes. In het Frans zegt men ‘*passer un acte par devant le notaire X*’, hetgeen in het Nederlands correct vertaald neerkomt op ‘een akte verlijden *ten overstaan van* (of *voor*) notaris X’. Dus ook: ‘een akte *passeren ten overstaan van* notaris X’.

Door *verlijden* te vervangen door *opmaken* in plaats van door *laten opmaken* (Van Dale), verwisselt de heer Piron wel het onderwerp. Het is namelijk de notaris die de akte *opmaakt* en de belanghebbende (zijn cliënt) die de akte *laat opmaken*. Toch ben ik eerder geneigd het voorstel van de heer Piron te ondersteunen dan absoluut foutieve constructies als ‘de akte is de notaris gepasseerd’ te gedogen.

Gedicht voor onze taal

Zijn dichters de ‘oplichters’ van de taal, de smaakmakers van de spraak? In ieder geval hebben zij het voortaan in deze nieuwe rubriek voor het zeggen, met nieuwe gedichten waarin taal middel is, maar ook onderwerp.

De laatstverschenen dichtbundel van Gerrit Komrij is *Twee Werelden*, 1987, De Arbeiderspers, f29,90.
ISBN 90 295 2720 X

De taalsmid

De klinker en de medeklinker zijn
De weke onderbuik en het korset.
Dichter is hij die, schijnbaar zonder pijn,
Het vormeloze in de steigers zet.

Zijn woorden, corpulent of slank van lijn,
Verenigen zich vloeiend tot couplet.
De moeiteloosheid, niet het rookgordijn,
Is zijn geheim. Met taal gaat hij naar bed.

De taal, van A tot Z, is zijn fles wijn.
Halfdronken wordt er, zomaar voor de pret,
Een kind verwekt, een epos of kwatrijn,

Of iets daartussenin, zeg een sonnet,
Terwijl de lezer onbekend blijft met
Zijn worsteling met spekvet en balein.

Gerrit Komrij

Uitspraakwoordenboeken

Ewoud Sanders

Er zijn boeken die de bezitter een hogere status geven. De volledige werken van Shakespeare misstaan in geen enkele boekenkast. Hetzelfde geldt voor de bijbel of de Winkler Prins. Maar niet iedereen zal vol trots het verzameld werk van Willy Vandersteen aan zijn visite tonen, of boekjes met titels als *Hoe los ik mijn huwelijksproblemen op?* of *Kan seks ook spannend blijven?*

● **Project afgeblazen**

Ook het bezit van een uitspraakwoordenboek blijkt statusverlagend te werken. Tot die opmerkelijke conclusie kwam uitgeverij Van Dale Lexicografie toen werd onderzocht hoe groot de markt voor zo'n woordenboek zou zijn. ‘Een etymologisch

woordenboek werkt statusverhogend,' aldus Rik Schutz (40), 'maar bij het zien van een uitspraakwoordenboek zou de vraag kunnen ontstaan: weet je dan niet hoe je je moerstaal spreekt? De belangstelling bij de boekhandel bleek dus heel klein te zijn.'

Schutz is adjunct-uitgever bij uitgeverij Van Dale. Een paar jaar geleden nam hij het initiatief tot het samenstellen van een uitspraakwoordenboek dat zou moeten worden opgenomen in de reeks Van Dale Handwoordenboeken. In zijn vooronderzoek schetste Jaap Bakker, die niet lang daarvoor het *Rijmwoordenboek* had samengesteld, het profiel van een naslagwerk waarin de uitspraak zou kunnen worden nagezocht van zo'n 30.000 woorden en ruim 40.000 encyclopedische trefwoorden. Helaas, uiteindelijk werd het hele project afgeblazen.

'Niet alleen omdat statusverlagend onder het logo van Van Dale een paradox is,' aldus Schutz, 'maar ook vanwege de hoge kosten. Je hebt namelijk nauwelijks voorgangers. Dat betekent dat je enorm veel pionierswerk moet verrichten. Zeg je *tsjello* of *sello*? En wat zegt een cellist zelf? Is het *arsjitekt* of *architekt*? Waar ligt de klemtoon in de naam *Gillespie*? Hoe zit het met leenwoorden? Voor al dat soort vragen moet je bijna op woord-

Een uitspraakwoordenboek is per definitie normerend

niveau onderzoek doen en dat maakt het nagenoeg onbetaalbaar om zo'n woordenboek te maken.'

Het uitspraakwoordenboek heeft een lange en ingewikkelde voorgeschiedenis. Er bestaan verschillende uitspraakwoordenboeken, maar die zijn verouderd. Het beste en meest recente is het *Groot Uitspraakwoordenboek van de Nederlandse Taal* van R.H.B. de Coninck, maar dit dateert uit 1970. Daarna heeft alleen dr. P.C.

Paardekooper een uitspraakgids uitgebracht (1977 en 1987). Toch zijn er nog allerlei initiatieven genomen om tot een nieuw uitspraakwoordenboek te komen. Het verst kwam dr. C.G.L. Apeldoorn, die (aanvankelijk samen met Jaap Bakker) voor Het Spectrum een uitspraakwoordenboek maakte met 9000 woorden. Er bestond zodanige twijfel over de kwaliteit dat het boek toch niet werd uitgegeven.

• Taalunieproject

Sinds kort is er weer een nieuw initiatief, zij het dat het nog in de kinderschoenen staat. Ditmaal werd het voortouw genomen door Nico Groen (28), coördinator bij Het Spectrum van de recente herziening van de Prisma Woordenboeken. Groen hoorde dat ook de Nederlandse Taalunie plannen had voor een uitspraakwoordenboek en via via kwam hij bij Wim Zonneveld (43) terecht, hoogleraar in de fonologie aan de Universiteit Utrecht. Zonneveld kreeg recentelijk van de Taalunie 25.000 gulden voor het verrichten van vooronderzoek.

Zonneveld schetst in grote lijnen wat hij zoal te onderzoeken zal hebben. Bij verschillende universiteiten in ons land wordt op dit moment onderzoek verricht naar de zogeheten omzetting van *grafeem* (schrifteken) naar *foneem* (klankeenheid). Dit onderzoek wordt gedaan in de hoop ooit een computer te ontwikkelen die kan lezen en praten, maar Zonneveld is ervan overtuigd dat hij de resultaten ervan kan gebruiken voor een uitspraakwoordenboek. Daarnaast moet worden gekozen voor een weergave in klanktekens.

Wat dit betreft is Zonneveld zeker van een ding: hij zal niet kiezen voor het *International Phonetical Alphabet* (IPA), hoe goed dit ook is. Dit is namelijk ook ingewikkeld om te leren. Schutz, Bakker en Apeldoorn hadden het IPA al eerder van de hand gewezen. De consequentie zou zijn dat je eerst een nieuw alfabet moet leren voordat je zo'n uitspraakwoordenboek kunt gebruiken, en daar zullen maar weinigen voor voelen.

Daarnaast zullen er knopen moeten worden doorgehakt over uitspraakvariatie. In het Noorden van Nederland zeggen ze *looptm*, in het Zuiden *lope*, en het Oosten heeft weer zijn eigen dialecteigenaardigheden. Moet je die variaties opnemen of niet? En wat is goed of standaardtaal? Want kan een 'gewoon' woordenboek nog proberen om afstand te nemen van de rol van scheidsrechter, een uitspraakwoordenboek is per definitie normerend. Je hebt erg weinig aan zo'n boek als je er alleen maar uit leert dat een woord op allerlei verschillende manieren kan worden uitgesproken. Bovendien, anders dan bij spelling kan een lexicograaf wat dit betreft niet terugvallen op de

overheid: geen regering zal zijn vingers willen branden aan een Groen Boekje voor de uitspraak!

• Grote belangstelling

Zonneveld is ervan overtuigd dat er ‘ongetwijfeld een grote markt’ voor een uitspraakwoordenboek zal bestaan - geheel in tegenstelling tot de uitkomsten van het marktonderzoek van Van Dale. Zijn doelgroep bestaat uit buitenlanders die serieus geïnteresseerd zijn in het Nederlands, en in tweede instantie uit Nederlanders die willen weten hoe je een bepaald woord uitspreekt. Erg duidelijk zijn de plannen van Zonneveld nog niet. Er is nog geen lijst vastgesteld van woorden die voor opname in aanmerking komen, geen verdeling gemaakt tussen namen en woorden, en geen idee van de omvang. Zonneveld schat dat het project zo'n drie jaar zal duren - mits de Taalunie blijft subsidieren. ‘Langer dan dat moet het niet duren; dan wordt de kans dat het er uiteindelijk komt te klein’, aldus de Utrechtse hoogleraar.

Krijgt de Nederlander dan voorlopig helemaal geen steuntje in de rug als hij stuit op een uitspraakprobleem? Daar lijkt het op. Wel is men bij Van Dale de mogelijkheid aan het onderzoeken om in de volgende druk van de Grote Van Dale ook aanwijzingen voor uitspraak op te nemen. Maar dat kan nog een flinke tijd duren, want zoals bekend is de twaalfde druk van Van Dale nog maar net verschenen. Dat er in het buitenland allang goede uitspraakwoordenboeken bestaan, is slechts een schrale troost.

De verscholen naamval

C.A. Zaalberg - Leiden

Aan het schrijfinstrument van een filmcritica ontsnapte een fataal zinnetje. De koppenredacteur verbeterde dat niet maar zette het dik en vet boven de recensie: ‘Hen die de goden beminnen, zij zijn de gekwelden.’ *Hen* zijn dus.

Hoe komt zo'n fout tot stand? Je eerste gedachte zou kunnen zijn: ze heeft *hun* als onderwerp willen gebruiken, en het automatisch ‘beschaafd’ tot *hen*. Maar tot die hunnen-categorie behoort deze journaliste niet. Dan veronderstel je: het woord dat daar moest staan ‘voelde ze aan’ als het lijdend voorwerp van *beminnen*, ofschoon het niet in de bijzin *die de goden beminnen* staat, maar daar het antecedent van is. (Het ‘antecedent’ is het woord waarnaar *dat* of *die* of *waarover*, enz., in dit geval *die*, terugwijst.) Zulke fouten komen voor. Maar: er kan nóg iets meegespeeld hebben. De gerecenseerde film heet in het Duits: ‘Wen die Götter lieben’, en veel ontwikkelde mensen zijn vertrouwd met de spreuk: ‘Wie(n) de goden liefhebben, nemen zij jong tot zich.’ Daarin is *hen* wel op zijn plaats. Best mogelijk dat die spreuk de schrijfster door de geest heeft gezweefd. Contaminatie.

De gezongen apotheek

Jacques Kloters

Een stem als oud parket

Het valt me op dat anekdotes over bepaalde artiesten altijd met hún stemgeluid verteld worden. Wie over Fien de la Mar spreekt, gebruikt een lage kopstem en spreekt met slepende vocalen. De oudste platen van Fientje laten echter een opgewekt wicht horen met een veel hoger stemgeluid. Ergens in haar carrière heeft zij besloten haar stem omlaag te brengen en de sensuele diva die zij op het toneel zo vaak moest spelen mee te nemen in haar privéleven. Zo ging het ook met Marlène Dietrich, die voordat ze wereldberoemd werd een schril stemmetje had. Regisseur Erich von Sternberg adviseerde haar het interessante, diepe geluid te ontwikkelen, en daarmee heeft ze ook haar laatste adem uitgeblazen. Voor anekdotes over Adèle Bloemendaal maken we een laag borstgeluid met beschaafde neusklinken. Het Lou Bandy-geluid komt ook door de neus, maar dan met Haagse klinkers. Toon Hermans klinkt zangerig en gevoelig met veel trillingen.

• Allemaal beschaafd

Heel lang moest cabaret iets anders zijn dan plat amusement; het moest beschaafd zijn. Jean Louis Pisuise, de ridder van het Nederlandse cabaret, klonk mannelijk beschaafd. Wim Sonneveld, Fons Jansen, Paul van Vliet, Jos Brink, beschaafde stemmen zoals je ze alleen nog bij het ANP hoort. Maar er waren in het theater-amusement ook andere, meer persoonlijke klanken te beluisteren. De allereerste importeur van cabaret, Eduard Jacobs, klonk huilerig-aanklagend. Louis Davids had een klein maar fijnzinnig geluid dat soms kwajongensachtig, soms overbeschaafd klonk. Hetty Blok behoort tot de categorie van de burleske stemmen. Zij kan er alles mee en heeft voor thuisgebruik iets beschaafds gereserveerd met een komisch-overdreven dictie. In het huidige cabaret zien we Bert Visscher, die de gedreven stem van de waanzinnige beoefent. Conny Stuarts stem is als haar vingerafdruk. Maar ik kan me niet voorstellen dat zij als meisje al zo sprak. Er moet iets bijgekomen zijn. Iedereen die haar ooit de zin ‘Bent u ooit wel eens gestoken door een bij?’ heeft horen zingen, hoort die bij het lezen van de tekst nog in zijn hoofd. Conny Stuart begon haar carrière eind jaren dertig in het genre Lys Gauty en Lucienne Boyer. Dat soort zangeressen zong met ophaaltjes. Ze zeilden naar elke noot toe, dat was de mode toen. (Toon Hermans doet het nog, nooit een noot recht inzetten, maar altijd een glijertje ernaar toe.) Misschien ging Conny Stuart, toen haar talent voor het komische ontdekt werd, wel spreken zoals zij tot dusver gezongen had, maar dan komisch aangedikt.

• Wim kan onbeschaafd

Het echt beschaafde geluid is niet meer zo in trek. Een onbeschaafde toon komt vaker voor. Waardenberg & De Jong tasten in hun programma's de grenzen van de goede

smaak af, dat is ook aan hun stemmen te horen. Wim Kan gebruikte meer dan één stem. Hij was een beschaafd sprekende zoon van een minister, maar af en toe liet hij toch minder beschaafde klanken horen op het toneel. De actrice Fie Carelsen kapittelde hem daarover na de oudejaarsconferentie 1958. In het Theaterinstituut vond ik zijn antwoord: ‘Wanneer ik - waar ook in Nederland - mijn grapjes maak over hooggeplaatste regeringspersonen, kan ik deze grapjes alleen plaatsen als ze voortkomen uit de “stem des volks” - ik bedoel dus als de “vox populi” zich met zijn overheid bemoeit. Zodra ik mijn (beschaafd(?)) - hum! hum!) geluid, mijn eigen stem voor deze opmerkingen gebruik, wordt de hele zaak volkomen scheefgetrokken en krijgt elke kritiek op Beel, Drees of Staf een achtergrond van gelijkwaardigheid, hoe vreemd dit misschien ook moge klinken.’ Kan geeft dan wat voorbeelden van politieke grappen die hun werking zouden verliezen ‘wanneer een (naar de spraak te oordelen) ontwikkeld mens zulke domme dingen zou zeggen. Dat men mijn commentaar op de politieke situatie in ons land moet zien en horen als een *rol* is natuurlijk moeilijk uit te leggen. Wel ben ik ervan overtuigd dat het zo is.’

● Je eigen rol worden

De moderne cabaretier doet zich voor als zichzelf in zijn programma, maar speelt een spel met zijn identiteit. De persoon Paul de Leeuw speelt de rol van de cabaretier Paul de Leeuw, die een vrouwelijke fan naspeelt die het type Bob de Rooy probeert na te spelen, etc. Hij moet dus verschillende rollen tegelijk spelen en gebruikt daar soms verschillende stemregisters voor.

In de tijd dat ik voor Karin Bloemen schreef, viel het me op dat zij een etui met stemmen had, dat af en toe open viel. Midden in een gesprek liet ze verschillende stemmen over elkaar heen buitelen, en ik kon haar de Oprah Winfrey-show laten naspelen met desnoods alle gasten. Haar privé-stem is een andere dan die ze in het theater gebruikt. Bij sommige artiesten valt de toneelpersoonlijkheid zó samen met de privé-persoonlijkheid dat de karakteristieke theaterstem ook de karakteristieke stem voor thuis wordt. Men is dan zijn eigen rol geworden met een stem die zich heeft vastgezet in een zelfportret. Spreekt Drs. P nu als Heinz Polzer of spreekt Heinz Polzer als Drs. P? Beiden hebben een stem als oud en kostbaar parket.

De stem als bewijsmateriaal Forensisch spraakonderzoek [1]

A.P.A. Broeders - Gerechtelijk Laboratorium, Rijswijk

‘Mag ik de heer Rosa van u?’ ‘Opsporing Verzocht’ liet dit zinnetje tweemaal horen in 1987. En de tips stroomden binnen: heel wat mensen meenden de stem van de ontvoerder van G.J. Heijn te herkennen. Toch zette geen van die tips de politie op het juiste spoor. Teleurstelling daarover vormde de belangrijkste drijfveer voor het aanstellen van een forensisch foneticus bij het Gerechtelijk Laboratorium in Rijswijk: de heer Broeders. In drie artikelen zal hij enig licht werpen op de mogelijkheden en beperkingen van forensisch spraakonderzoek.

Het forensisch spraakonderzoek is een, zeker in Nederland, nog betrekkelijk jonge vorm van gerechtelijk onderzoek. Het gaat daarbij om spraakonderzoek dat wordt uitgevoerd ten dienste van de rechtspleging, zowel in het kader van de opsporing als voor de bewijsvoering. De meest tot de verbeelding sprekende vorm van dit type spraakonderzoek is waarschijnlijk de forensische sprekeridentificatie: het bepalen van de identiteit van een spreker aan de hand van zijn spraak. Vooral in Amerikaanse spionagefilms en misdaadseries wordt voor dit doel vaak uiterst geavanceerde apparatuur ingezet, waarmee niet zelden verbluffende resultaten worden bereikt. In werkelijkheid zijn de mogelijkheden van de forensische sprekeridentificatie echter beperkt. Dat neemt niet weg dat forensische fonetici en dialectologen in landen als Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten geregeld optreden als gerechtelijk deskundige. In die hoedanigheid geven zij hun oordeel over de vraag of een bepaalde spraakopname afkomstig is van de verdachte.

Andere zaken waarmee forensische spraakonderzoekers zich bezighouden zijn sprekertypering (waarover later meer), verbetering van de verstaanbaarheid van audio-opnamen, en het onderzoek naar de integriteit en authenticiteit van dergelijke opnamen.

• Mag ik de heer Rosa?

Bij ontvoeringen en afpersingen wordt nogal eens gebruik gemaakt van de telefoon en de bandrecorder. Het gesprekje dat de ontvoerder van de heer G.J. Heijn in november 1987 met de receptionist van het Amsterdamse Okura Hotel voerde (‘Mag ik de heer Rosa van u?’) is daarvan een sprekend voorbeeld. De menselijke stem vormt in zo'n geval vaak een van de eerste en weinige concrete sporen naar de vermoedelijke dader. Dat geldt nog meer voor anonieme bom- en brandmeldingen en voor vormen van telefonische intimidatie. In al deze gevallen rijst de vraag of, naast de inhoud, ook de vorm van de uitingen informatie bevat die kan bijdragen aan de identificatie van de spreker.

Nu lijkt het een bekend ervaringsgegeven dat mensen aan hun stem zijn te herkennen. In onze dagelijkse contacten met vrienden, kennissen en collega's maken

we immers doorlopend gebruik van deze mogelijkheid. De oplossing lijkt dus eenvoudig: neem de stem van de onbekende spreker op en speel die opname voor een zo groot mogelijk aantal mensen af. De spreker zal worden herkend, de tips stromen binnen en de verdachte wordt berecht en schuldig bevonden, want het bewijs is geleverd.

● **Moeders stem**

Toch blijkt dit recept in de praktijk maar matig te werken. Er zijn sterke aanwijzingen dat bij het afspelen van opnamen van daderstemmen in programma's als 'Opsporing Verzocht' de spreker zelfs door zeer goede bekenden of naaste familieleden niet altijd wordt herkend. Zo is het denkbaar dat in de zaak Heijn familieleden van de dader diens stem op de televisie hebben gehoord zonder dat ze die herkenden. Anderzijds komt het ook voor dat verscheidene tipgevers, vermoedelijk onafhankelijk van elkaar en zonder boze opzet, dezelfde persoon menen te herkennen, terwijl deze over een ijzersterk alibi blijkt te beschikken.

De verklaring voor deze tegenval-

lende resultaten ligt deels in de filterwerking van de telefoonlijn, die een groot deel van de akoestische informatie die we normaal in het beluisteren van spraak benutten, niet doorgeeft. Belangrijker is misschien dat we in feite in onze dagelijkse contacten vaak niet bezig zijn met spreker*identificatie* maar met spreker*verificatie*. Iemand meldt zich aan de telefoon als X, en het stemgeluid bevestigt dat of geeft althans geen aanleiding onze hypothese te herzien. Of, de telefoon gaat, we verwachten dat het Y is en het stemgeluid sterkt ons in dat vermoeden. Horen we daarentegen een bekende stem in een context waarin we die niet verwachten, of bestaat er geen verwachting ten aanzien van een bepaalde persoon, dan kan het heel wat moeilijker worden de spreker te *identificeren*. In het laatste geval gaat het er niet om te controleren of een spreker degene is die hij beweert te zijn, maar om de identiteit te bepalen van een spreker die deel uitmaakt van een groep waarvan de omvang vaak onbekend is. In een dergelijk identificatie-experiment bleek de foneticus Peter Ladefoged bij beluistering van 29 hem min of meer bekende sprekers 9 sprekers (= 31%) te herkennen aan de enkele uiting *Hello*, 19 (= 66%) aan de hand van een enkele zin, en 24 (= 83%) bij beluistering van dertig seconden lopende spraak. De stem van zijn eigen moeder herkende hij slechts in het laatste geval, en zelfs toen was hij niet erg zeker van zijn zaak.

• ‘Voice parade’

Nu gaat het in de forensische praktijk uiteraard vooral om de identificatie

Slachtoffers zijn er vaak van overtuigd dat ze de stem van een dader zouden herkennen

van *onbekende* sprekers. Daarbij moeten we een onderscheid maken tussen herkenning door getuigen of slachtoffers en het identificatie-onderzoek dat wordt uitgevoerd door getrainde spraakonderzoekers die als getuige-deskundige optreden.

Getuigen en slachtoffers zijn er vaak van overtuigd dat ze de stem van een hun onbekende dader onmiddellijk zouden herkennen. Vooral in situaties waarin het slachtoffer de dader niet of nauwelijks heeft kunnen waarnemen, kan - zodra er een verdachte in beeld komt - worden onderzocht of het zin heeft een zogenoemde

meervoudige auditieve confrontatie (in het Engels ook wel *voice parade* genoemd) te organiseren. Daarbij worden spraakfragmenten van de verdachte samen met opnamen van de spraak van soortgelijke sprekers (de ‘afleiders’) op een band gezet en aan de oorgetuige aangeboden. Voor deze auditieve confrontatie geldt overigens wel dat er zeer hoge eisen moeten worden gesteld aan de uitvoering van de confrontatie, vermoedelijk zelfs nog hogere dan de Leidse psycholoog Wagenaar onder andere in zijn boek *Identifying Ivan* heeft aangetoond voor de visuele herkenning door ooggetuigen. Er moet worden voorkomen dat een eventuele positieve herkenning toegeschreven kan worden aan een ordinaire procedurefout; die is vrijwel altijd onherstelbaar.

• Loos alarm

Er is alle reden om de resultaten van een auditieve confrontatie bij forensisch onderzoek met enige terughoudendheid te hanteren. Dat blijkt onder andere uit laboratoriumexperimenten van de Amerikaanse psychologen Handkins & Cross. Zij vroegen proefpersonen naar een onbekende spreker te luisteren en daarna aan te geven of ze in een van de sprekers van een groepje van vijf deze eerste spreker herkenden. Net als bij een echt politieonderzoek werd de luisteraars er uitdrukkelijk op gewezen dat het mogelijk was dat de te herkennen stem niet in de groep van vijf voorkwam. De proefpersonen kwamen tot een identificatiescore van respectievelijk 52% en 66%, al naar gelang de stem van de te identificeren spreker meer of minder op die van de overige sprekers leek. De ‘loos-alarm’-score, dus het percentage onjuiste identificaties, bedroeg gemiddeld bijna 25%.

Bepaald onthutsend waren de resultaten in die gevallen waarin de proefpersonen, zonder dat ze dat uiteraard wisten, te maken hadden met een groep van vijf sprekers waarvan de eerste spreker geen deel uitmaakte. Hier bedroeg het percentage loos alarm maar liefst 72% (bij soortgelijke stemmen) en 54% (bij grotere stemvariatie).

Stemstoornissen

H.K. Schutte, S.M. Goorhuis-Brouwer - Groningen

Mooi hees is niet lelijk. Dat mag misschien opgaan voor popzangers als Rod Stewart, maar voor zangers van klassieke muziek zoals Jard van Nes en Emma Kirkby is heesheid rampzalig.

Over durf, training, de bouw van je strottehoofd en poliepen op je stemplooien.

Stem is het geluid dat ontstaat doordat lucht die uit de longen stroomt, in trilling wordt gebracht in het strottehoofd (de larynx). In ons strottehoofd bevinden zich de stemplooien, die periodiek kleine hoeveelheden lucht met een zekere snelheid doorlaten. Afhankelijk van de bouw van het strottehoofd en de lengte en dikte van de stemplooien ontstaat een geluid dat karakteristiek is voor ieder mens afzonderlijk. We kunnen mensen dan ook vaak aan hun stemgeluid herkennen. Iemand kan een hoge, heldere sopraanstem hebben of een diepe, lage basstem; ook een zeker gedempt, omfloerst stemgeluid kan kenmerkend zijn voor een bepaalde persoon. Deze karakteristieke, persoonlijke stemgeving wordt voor een groot gedeelte bepaald door de individuele variaties in de bouw van het strottehoofd.

Ook de mate waarin mensen hun stem moeten gebruiken, is van invloed op het geluid dat voortgebracht wordt. Mensen kunnen bijvoorbeeld in het dagelijks leven een helder klinkende stem hebben, die echter bij intensiever gebruik snel hees wordt.

• Populair ruisje

We spreken van een stemstoornis als een stem niet helder klinkt en dit problemen oplevert in het sociale functioneren van de persoon in kwestie. Het geluid dat iemand voortbrengt, is dus niet bepalend voor het al of niet aanwezig zijn van een stemstoornis. Meer bepalend daarvoor is het of je zelf last hebt van het geluid dat je voortbrengt.

De kwaliteit die iemand van zijn stem verlangt, is afhankelijk van vele factoren. Een marktkoopman bijvoorbeeld zal zich in de regel minder zorgen maken over een ruis in zijn stem dan een beroepszanger. En voor de beroepszanger is vervolgens het

Als je te lang voorzichtig met je stem omgaat, kan dat tot stemklachten leiden

zangrepertoire weer bepalend voor de gewenste stemkwaliteit. In de klassieke muziek wordt een ruisje over de stem vaak al niet geaccepteerd, terwijl in de popmuziek hese en schorre stemmen soms bijzonder populair kunnen zijn. Stemstoornissen kunnen we daarom het best begrijpen vanuit een model waarin de stemmogelijkheden in verband worden gebracht met de eisen die eraan worden gesteld; met andere woorden: de stemcapaciteit staat in relatie tot de stembelastbaarheid.

• **Bouw strottehoofd**

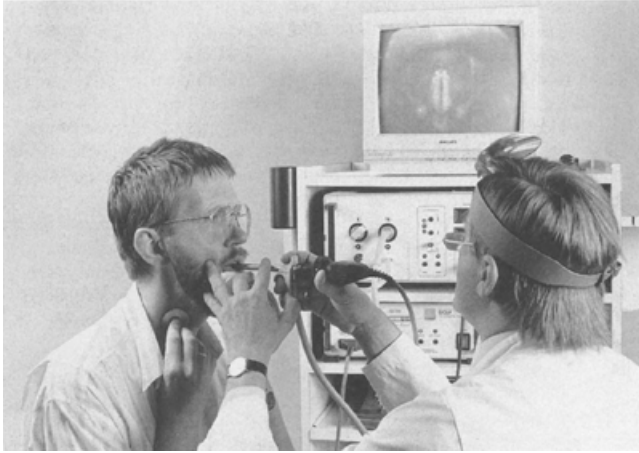
De capaciteit van de stem wordt bepaald door de bouw van het strottehoofd en door eventuele organische afwijkingen daarvan. Te denken valt aan oneffenheden van verschillende aard op de stemplooien - goedaardig of kwaadaardig - waardoor ze niet vrijuit en symmetrisch kunnen trillen, zodat een afwijkende stem ontstaat. Ook misvormingen en verlammingen van het strottehoofd kunnen een afwijkend stemgeluid veroorzaken. Bij organische veranderingen van het strottehoofd worden de mogelijkheden om tot stemgeluid te komen beperkt. Vaak zullen mensen dan al bij geringe stembelasting last krijgen van hun stem.

Maar ook een 'gezond' strottehoofd kent anatomische verschillen in grootte en kraakbeen-skeletopbouw, wat onder andere het verschil tussen vrouwen- en mannenstemmen verklaart. De anatomie van de larynx bepaalt in sterke mate de 'grootte' van een stem. Bij een optimaal gebouwd strottehoofd komen de stemplooien tijdens het geluidgeven volledig tot sluiting. Bij een niet optimaal gebouwd strottehoofd is volledige sluiting van de stemplooien veelal onmogelijk.

• **Dynamiek en melodie**

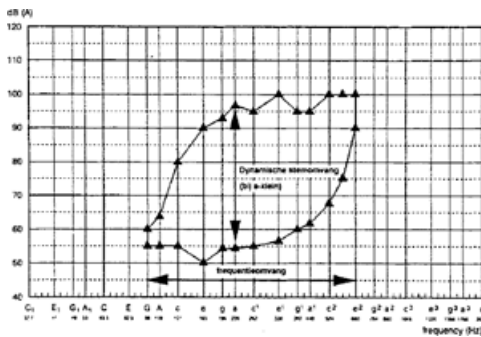
De stemcapaciteit wordt vastgesteld met behulp van een keelspiegelonderzoek en een zogenoemd *stroboscopisch* onderzoek: daarmee kunnen de stemplooien in werking worden bekeken (zie afbeelding 1). Daarnaast wordt een *fonetogram* gemaakt: daaruit kan worden afgelezen wat iemands stembereik is in dynamisch

opzicht (zacht-hard) en in melodisch opzicht (laag-hoog). Een normaal fonetogram omvat veelal een melodisch bereik van twee octaven en een dynamisch bereik van 30-40 dB (zie figuur 2).

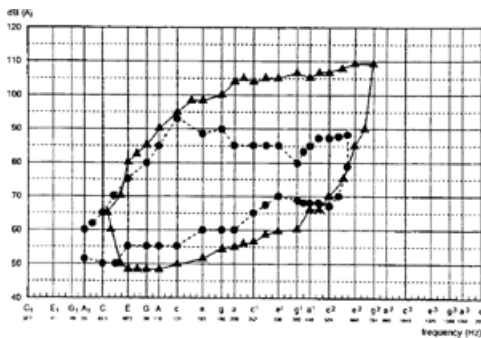

figuur 1:
Onderzoek van het strottehoofd met videoregistratie

Figuur 3 laat twee fonetogrammen zien: een van een geschoolde zangstem en een van een ongeschoolde zangstem. Het melodisch stembereik omvat in beide gevallen ongeveer drie octaven. De geschoolde stem beschikt echter over meer dynamische mogelijkheden dan de ongeschoolde. Dankzij de stemscholing ontstaat een betere stembeheersing, wat op het fonetogram terug te vinden is in de dynamiek.

figuur 2:
Een normaal fonetogram: melodisch bereik van ruim twee octaven en dynamisch bereik van 30-40 dB

figuur 3:
Vergelijking van een geschoolde stem (▲) met een ongeschoolde stem (●)

● **Onzekerheid**

Iemand die weinig spreekt of weinig hoeft te spreken, bijvoorbeeld iemand die een rustige administratieve baan heeft met weinig representatieve taken, zal - tenzij hij in de avonduren voetbaltrainer is of koordirigent - zijn stem minder belasten dan iemand met een spreekberoep, zoals een leraar of een predikant. De balans tussen de mogelijkheden van het strottehoofd en het gebruik dat ervan wordt gemaakt of in een bepaald beroep moet worden gemaakt, kan negatief doorslaan en leiden tot stemklachten.

Ook kan de mate van zekerheid waarmee iemand spreekt van invloed zijn op het stemgebruik. Er zijn mensen die hun stem niet voluit durven te gebruiken. Dit kan bijvoorbeeld te maken hebben met de manier waarop ze hun eigen functioneren ervaren of met de stemming waarin ze verkeren. Ook na een ernstige keelontsteking kan dit verschijnsel zich voordoen. Als je te lange tijd voorzichtig met je stem omgaat, kan dat een gewoonte worden, die uiteindelijk tot stemklachten leidt. Door je stemmogelijkheden namelijk voortdurend te beperken, ontstaat een gespannen stemgevingspatroon.

● **Praktijkvoorbeelden**

Ten slotte beschrijven we ter illustratie nog drie praktijkvoorbeelden van een stemstoornis.

1. Een jongeman van 23 jaar meldt zich omdat hij sinds ongeveer 9 maanden last heeft van zijn stem. Het geluid komt er niet gemakkelijk meer uit en soms is zijn stem dubbeltonig.

Bij onderzoek blijkt dat er op de rechterstemplooi een forse poliep zit, die de sluiting van de stemplooiën soms negatief beïnvloedt. De ene keer lukt de sluiting goed omdat de poliep door de in trilling gebrachte lucht als het ware op de stemplooi wordt geslingerd; op andere momen-

ten lukt de sluiting niet goed, omdat de poliep tussen de stemplooien valt. De oorzaak van de stemstoornis is dus van organische aard. Een kleine operatie kan het probleem verhelpen.

2. Een enthousiaste jongen van 8 jaar meldt zich samen met zijn moeder omdat men op school vindt dat hij hees is en zijn stem misschien wel verkeerd gebruikt.

Hij is inderdaad hees; uit onderzoek blijkt dat hij een zwak gebouwde stem heeft: de stemplooien sluiten onvoldoende als hij geluid maakt. Zijn stemmogelijkheden zijn mede daardoor beperkt in dynamiek. Deze jongen moet zich meer dan andere kinderen inspannen om geluid te maken. De oorzaak van de stemstoornis is de bouw van het strottehoofd. Dat verklaart de heesheid. De jongen moet met meer inspanning spreken; zonder inspanning komt er onvoldoende geluid. Dat is de reden waarom men eerst dacht aan een verkeerd stemgebruik.

Bij deze jongen kan het best een afwachtende houding worden aangenomen. Naarmate hij ouder wordt, groeit ook het strottehoofd verder uit; waarschijnlijk zal dan ook een betere stem ontstaan.

3. Een aankomend predikant meldt zich omdat hij zacht spreekt en daarover vaak negatieve opmerkingen krijgt.

Tot op heden heeft hij zich hier nog niet zoveel van aangetrokken, omdat hij de hele dag studeert en weinig in het openbaar spreekt. Nu hij op het punt staat om zijn studie in te ruilen voor het predikantschap, vraagt hij om hulp. Bij onderzoek blijkt hij over een goed gebouwd strottehoofd te beschikken. De stemplooien sluiten goed over de volle lengte. Ook de stemmogelijkheden zijn goed, zowel wat het stembereik als de dynamische mogelijkheden betreft. De man durft echter nauwelijks een luid geluid te maken.

Zijn stemstoornis is ontstaan doordat hij niet heeft geleerd om zijn stemmogelijkheden optimaal te gebruiken. Logopedische lessen zullen zijn probleem kunnen verhelpen.

Van H.K. Schutte en S.M. Goorhuis-Brouwer verscheen vorig jaar het *Handboek Klinische Stem-, Spraak- en Taalpathologie. De medische en pedagogisch-psychologische achtergronden van stem- en spreekgedrag*, Amersfoort, ACCO, 1992.

Lippendienst

F. Jansen

‘Neu, go maor weur euven slaoputjus doen...’ Herkent u dit nog nauwelijks beschreven dialect, of hebt u zelf weleens Neuderlands gesproken tot baby, huisdier of partner?

Woorden hebben betekenis, de klanken waaruit ze bestaan niet. De k in *kat* verwijst niet naar een onderdeel van het huisdier (bijvoorbeeld naar zijn kop); hetzelfde geldt

voor de a en de t. Het bestaan van synoniemen pepert ons de willekeurigheid van de klanken nog eens extra in. *Kat* en *poes* hebben geen enkele klank gemeen en toch verwijzen ze naar hetzelfde dier.

● Mannie boos?

Op deze waarheid als een koe bestaan uitzonderingen, zoals klanknabootsende woorden. Een minder bekende, maar even boeiende uitzondering is het Neuderlonds, het geronde Nederlands waarbij voortdurend gesproken wordt met getuite lippen. Ik heb het alleen gehoord uit de tuitmondjes van vrouwen (nooit meisjes) die spreken tot (niet praten met) hun intieme geliefde. Dat kan hun partner zijn:

1 Us monnuu don nog steeds eun beutje boos?

(Terzijde: deze schriftelijke weergave doet de klankwaarheid geweld aan. Bij een preciezere weergave zou ik de gewone klinkers handhaven, maar voorzien van een rondingstekentje.)

Het kan ook hun huisdier zijn:

2 Wul mun luuve Teuwgurtju olweur hopjes eutun?

Of de baby:

3 Go maor weur euven slaoputjus doen.

Uit bovenstaande realistische voorbeelden blijkt dat ook de inhoud van het Neuderlonds aan beperkingen onderhevig is. De variëteit is ongeschikt voor zakelijke mededelingen. Een man die bij het avondeten hoort:

4 Hub ju ut ol guhoord, du buurmon us ontslogen.

zal denken dat zijn vrouw gek geworden is. Dat zal hij ook denken als hij, terwijl hij al naar de ijskast loopt, hoort:

5 Hut buur us ol op!

Neuderlonds is alleen gepast in sturende, op het welzijn van de ander betrokken uitingen. Het is niet noodzakelijk om iets terug te zeggen. Dat blijkt alleen al uit het bestaan van een huisdier- en babyvariant.

● Onderdanig?

Moeilijker vind ik het om te omschrijven wat het effect van het Neuderlonds is. Dat is namelijk op twee manieren dubbelzinnig. Aan de ene kant betekent het iets voor de verhouding tussen spreker en toegesprokene. De laatste neemt namelijk aan, of hoopt tenminste, dat hij de enige

volwassene is tot wie zijn partner zo het woord richt. Aan de andere kant zijn Neuderlondse uitingen niet bedoeld als serieuze communicatie. Sterker nog, de partner zelf wordt een beetje in de huisdier- en babycategorie getrokken, dus niet helemaal serieus genomen. In de tweede plaats gaat er iets onderdanigs uit van al die geronde klanken, en dat zal het ego van de meeste toegesprokenen strelen. Maar ook dat onderdanige lijkt weer grappig bedoeld, dus alweer niet echt serieus. Geen wonder dat het vaak stil blijft na een geronde gespreksbijdrage! Dat hoeft echter niet zo erg te zijn, want natuurlijk heeft de spreekster wel een reactie op het oog, maar dat is een relatiebestendige nonverbale reactie op het affectieve vlak.

Het is verleidelijk om de varianten *joa* en *neu* (van respectievelijk *ja* en *nee*) in verband te brengen met Neuderlonds. De betekenis van *joa* en *neu* heeft ook dat halfslachtige en dubbelzinnige. In 6 en 7 doet A er bijvoorbeeld verstandig aan om door te vragen:

- 6 A: Heb je zin om te komen eten?
B: Joa.
- 7 A: Je belt toch niet uit een kroeg?
B: Neu.

● **Aaibaar Neuderlonds**

Waar komt de geronde uitspraak vandaan? De minst boeiende verklaring is de structuralistische. Nu er behoefte bestaat aan het uitdrukken van een betekenis ‘niet-serieus aanhalig’, voorzien Nederlandse sprekers hun klanken van een extra articulatorisch kenmerk ‘rond’. Die ronding is dan toevallig; het kenmerk had ook ‘gespreid’ of ‘nasaal’ kunnen zijn.

Deze verklaring is niet alleen onbevredigend, maar waarschijnlijk ook onjuist. Er is ten minste één andere taal waarin een geronde variëteit voorkomt. Eén keer kijken naar *Married with children* is voldoende om duidelijk te maken dat in het Unguls precies dezelfde mogelijkheden en beperkingen voorkomen. Het lijkt me bijzonder onwaarschijnlijk dat twee talen voor één betekenis toevallig dezelfde vorm kiezen.

De tweede verklaring heeft met welluidendheid te maken. Door de ronding aan het einde van het spraakkanaal worden de voortgebrachte klinkers minder hoog en

helder. Ze klinken dus zoeter vloeiend dan de ongeronde klinkers. Voor iemand met koesterende en kozende bedoelingen is dat nooit weg. Grimmige of gespannen sprekers ontronden hun klinkers juist. Een voorbeeld is Frank ('Ik heb geen vriendin, maar daar ben ik voor behandeld'), een creatie van Wim de Bie.

Die tweede verklaring zal wel de juiste zijn, maar diep in mijn hart geloof ik het meest in de derde - psychoanalytische - verklaring: het getuite mondje doet denken aan een zuigende baby. Het geronde Nederlands maakt de spreekster babyachtiger, iets waaraan mensen geen weerstand kunnen bieden, vooral mannen niet. Een laatste opmerkelijk verschijnsel ondersteunt deze derde verklaring. In heel intieme situaties komt gefluisterd Neuderlonds voor. Als u kans ziet er uw hoofd bij te houden, moet u eens opletten hoe spreeksters die zachte ronde klanken produceren: niet alleen bij het uitademen maar ook bij het inademen. Zij zuigen Neuderlonds.

Eerlijk gezegd ben ik na dit alles ook niet meer zo zeker van de willekeurigheid van *kat* en *poes*. Het laatste woord klinkt veel aanhaliger en aaibaarder.

Wie is de welsprekendste (van 1993)?

De Thorbecke-prijs voor politieke welsprekendheid wordt toegekend aan een Nederlandse volksvertegenwoordiger die blijk heeft gegeven van grote taalbeheersing en politieke overtuigingskracht. Voor deze wisselprijs komen in aanmerking leden van de Staten-Generaal, het Europees Parlement, Provinciale Staten en gemeenteraden. In december 1992 werd de prijs voor het eerst uitgereikt aan mr. H.A.F.M.O. van Mierlo.

De kandidaten worden beoordeeld door een onafhankelijke jury bestaande uit dr. D. Dolman (voorzitter), mr. M.E. Chavannes, drs. G. Havertong, prof. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen en prof. dr. W.J. Witteveen.

De prijs is ingesteld door de Vereniging 'Thorbecke', met als doel het belang van de taal te beklemtonen als communicatiemiddel tussen kiezer en gekozenen en tussen politici onderling. De vereniging beoogt in het algemeen, als onafhankelijk forum, de discussie over de democratie in ons land te bevorderen.

De Vereniging 'Thorbecke' roept u op om een kandidaat op te geven die volgens u voldoet aan de bovengestelde eisen en daarmee in aanmerking komt voor de Thorbecke-prijs 1993.

U kunt kandidaten voor de prijs aanmelden tot 1 november 1993 bij het secretariaat van de Vereniging 'Thorbecke': Eurosupport, Herenweg 6, 2242 ES Wassenaar. Tel.: 01751-40130, fax: 01751-40062.

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Heeft een zebra een buik?

Mensen hebben een buik. Tenminste als zij hun shirtje of bloesje omhoogtrekken of uitdoen. Dat is de mening van mijn zoontje van twee en een half. Hij is er niet bij voorbaat van overtuigd dat mensen en kinderen in het bezit zijn van een buik. Dat moet eerst worden gecontroleerd door onder een kledingstuk te kijken. Komt er iets bloots te voorschijn, dan is er een buik. Dikke of dunne buiken spreken nog niet tot zijn verbeelding en een ‘buikje’ zegt hem al helemaal niets. Het gaat uitsluitend om het bestaan van de buik.

Hoe definieer je de buik? Gaat het om de buiten- of de binnenkant? Voor mijn zoontje heeft de buik geen binnenkant. Als hij zijn eten op heeft, dan is dat eenvoudig verdwenen. Dat laat hij met opengesperde mond duidelijk zien. Verder dan de keelholte reikt zijn voorstellingsvermogen nog niet. Het voedsel zal wel ergens binnenin zitten, maar dat heeft niets met ‘buik’ te maken. De buik is volgens hem een onbedekt stuk aan de voorkant van het lichaam.

• Taboes

Etymologisch gezien is *buik* een zuiver Germaans woord. Het hoort dus thuis in het Nederlands, het Fries, het Duits, het Engels en in de Scandinavische talen (met uitzondering van het Fins). Het Duits kent het als *Bauch* en het Fries als *bûk*. In het huidige Engels bestaat het niet meer, maar het kwam nog wel voor in het Oudengels als *buc*. In de oudere fasen van de Germaanse talen kon het woord zowel ‘buik’, ‘romp’ als ‘baarmoeder’ betekenen. Vandaar dat er nog wel eens wordt gezegd: ‘een buik met (of vol) benen hebben’ in de betekenis ‘zwanger zijn’.

Omdat de buik in het onderlichaam zit, een plaats waar men vaak nogal besmuikt over doet, kon er een taboe gaan rusten op het woord *buik*. Dat is bijvoorbeeld in het Engels gebeurd. Zoals we zojuist al zagen, is *buc* er verdwenen; het is vervangen door *belly*, dat verwant is met het Friese *bealch* en met ons oude woord *balg*. Dit laatste wordt nu nog voornamelijk gebruikt in een woord als *blaasbalg* of in ‘de *balg* van een harmonika’. Het betekent ‘zak, vel, buik’.

Maar ook het Engels *belly* is een te beladen woord om er zoiets als pijn in te hebben. Een zinneprikkende en frivole bezigheid als buikdansen mag dan wel met de belly - *belly dance* - gedaan worden, je hebt geen platte belly. Nee, dan praten de Engelsen over *stomach*, ‘maag’ dus. Zelfs een zwangere vrouw heeft een dikke *stomach* en ook buikpijn voel je in het Engels uitsluitend in je ‘maag’.

Overigens leidt het Germaanse woord voor maag in het Engels evenmin een bloeiend bestaan. *Maw* is afgeleden naar de dierenwereld en bestaat nog slechts in de betekenis ‘pens’ of ‘krop’. *Stomach* is van Romeinse oorsprong. Zoals zoveel Engelse woorden is het ontleend aan het oude Frans: *stomaque* (modern Frans *estomac*). In het Frans is het ontwikkeld uit het Latijnse *stomachus*. Het Latijn heeft het van het Griekse *stomachos* ‘keel, orgaanmond, maagopening, maag’, een afleiding van *stoma* ‘mond’.

• Maagdanseres

In het Zweeds is iets soortgelijks gebeurd als in het Engels. Niet helemaal hetzelfde. Het woord *buk* (spreek uit *buuk*) bestaat er nog steeds, maar je kunt het beter niet gebruiken. Het komt voor in vak- en volkstaal, en ook voor een dier kun je er de buik mee aanduiden, maar voor mensen is het niet zo netjes. Je zegt *mage*. De maag heeft in het Zweeds dus behoorlijk aan oppervlakte en inhoud gewonnen. Zoals in het Engels lijdt een Zweed bij pijn in de onderbuik aan maagpijn en heeft een zwangere Zweedse een dikke ‘maag’. Maar anders dan in het Engels danst zelfs een buikdanseres in het Zweeds met haar maag; ze is een *magdansös*. De Zweedse *buk* is tot een scheldwoord verworden. Zo is een *girigbuk* een vrek, een gierigaard. Een beetje te vergelijken hiermee zijn verouderde scheldwoorden in het Nederlands als ‘vuile pens’ en ‘dikke pens’.

Het woord *pens* bestaat al lang in onze taal, maar het is toch geen oorspronkelijk Nederlands woord. In de middeleeuwen hebben wij het overgenomen uit het Frans. Ook het Engelse *paunch* ‘pens, buik’ is uit het Frans afkomstig. Uiteindelijk is het van Latijnse herkomst.

Woorden als *pens*, *maag* en *balg* kent mijn zoontje nog niet, maar *buik* wel. En *staart* ook. Hij weet dat een poes een staart bezit en een mens of een kind niet. Met buiken ligt het wat moeilijker. Toen ik hem vroeg of een poes ook een buik heeft, lachte hij mij hartelijk uit. Hoe kon ik zoiets doms veronderstellen! Bij het zwaarbehaarde lichaam van een kat - ik heb vrij langharige katten - valt immers geen buik bloot te leggen. Schapen hebben ook geen buik. Behalve als ze geschoren zijn. Zijn denkwijze begon me te intrigeren. In Artis stelde ik hem de vraag of een zebra in het bezit is van een buik. Hij bestudeerde de zebra's aandachtig, stelde vast dat de strepen aan de onderkant van de romp niet doorliepen, en concludeerde dat deze dieren wel buiken hadden.

Jouw Taal

Zin om te schrijven over taal? Stuur je bijdrage (max. 150 woorden) naar: redactie Jouw Taal, Laan van Meerdervoort 14A, 2517 AK Den Haag. Geplaatste inzendingen worden beloond met een boekebon.

Help, er groeit een baard in m'n keel!

Jongens krijgen als ze een jaar of veertien zijn niet alleen een baard op hun wangen en kin: ze krijgen hem ook 'in de keel'. Daar is gelukkig niets kriebeligs aan. 'Bas heeft de baard in de keel gekregen' betekent gewoon dat hij een lagere stem heeft gekregen: zijn jongensstem is een mannenstem geworden. Plotseling is Bas geen sopraan meer.

Dat gebeurt allemaal onder invloed van geslachtshormonen. Die zorgen ervoor dat het strottehoofd groeit: jongens kunnen dat goed zien doordat ze een 'adamsappel' krijgen. Door dat grotere strottehoofd worden de stembanden ongeveer 10 millimeter langer. Hoe langer de stembanden, hoe lager de stem. Bij de een gebeurt dat langer worden wat eerder dan bij de ander. En als je een jaar of 65 bent, krimpen de stembanden weer een beetje; de stem gaat dan vanzelf weer wat omhoog.

Jongens krijgen de baard meestal niet in één keer in de keel: het kán van de ene op de andere dag gebeuren, maar soms duurt het wel een jaar. In het begin zal de stem nog wel eens overslaan of *kiepen*: even is het vertrouwde, hoge geluid terug. Zo'n kiepende stem kan knap vervelend zijn. Je zult maar net staan te zingen of in gesprek zijn met je grote liefde... Trouwens, bij meisjes gebeurt precies hetzelfde. Ook hun stem wordt een beetje lager, maar dat valt veel minder op. Een jongensstem zakt ongeveer één octaaf (= acht tonen: do, re, mi, enz.), die van meisjes ongeveer eenderde. Te weinig om van een baard te spreken.

Liesbeth Gijsbers

Giovanni zong het hoogste lied

Toen Giovanni een jongen was, kon hij zingen als een engel. Maar hij wist het: als hij de baard in de keel zou krijgen, was het afgelopen met zijn prachtige, heldere sopraangeluid. Besloten werd daarom dat hij 'geholpen' zou worden: *gecastreerd*. 'Het is net amandelen knippen, maar dan van onderen', hadden ze tegen hem gezegd. De operatie was geslaagd en Giovanni behield zijn mooie, hoge stem. Zijn vrienden op het koor die niet geopereerd waren, kregen de een na de ander de baard in de keel.

En ook al waren ze nog zo muzikaal, zo gauw ze begonnen te brommen moesten ze van hun koor, het beste van Italië, af. Dat was een groot drama want ze wilden liever carrière maken als zanger dan als pizzabakker. Toch lieten de meesten zich niet opereren. Niet iedereen overleefde deze operatie namelijk en bovendien was het niet zeker dat je je mooie stem behield na de operatie. Het ergste was wel dat een castraat nooit meer kinderen kon krijgen.

Giovanni is een beroemd castraatzanger geworden. Er werden speciaal voor hem heel hoge muziekpartijen gecomponeerd, die de mensen prachtig vonden. Hoe hoger hoe mooier. Hij was ook erg populair bij de vrouwen, want zijn stem bleef klinken als die van een onschuldige koorknaap.

Het castreren van jongenssopranen is in de vorige eeuw geëindigd. Blijkbaar vonden de ouders het risico voor hun kinderen te groot. De ongelooflijk hoge partijen worden nu meestal door vrouwelijke sopranen gezongen.

Voor mijn eigen vader is zingen zijn lust en zijn leven. Gelukkig is hij gewoon van het jongenskoor afgegaan.

Jaap de Jong

Nachtmerrie

De bel gaat. Ik pak mijn tas, maar veel later slof ik het lokaal binnen. ‘Jij bent de enigste die altijd te laat komt’, verzucht mijn leraar Nederlands, en de klas rondkijkend zegt hij: ‘Hun komen nooit te laat’. Ik doe net of ik niets heb gehoord (o, die woorden) en plof op mijn stoel. ‘Oké jongens, ik moet even optelefoneren, jullie blijven wel stil, niet?’ Ik voel een steek in mijn zij. Maar ik weet: het zal nu niet lang meer duren. Nog even lijden... Als eindelijk de bel gaat, roept de leraar: ‘Goed, die aantal lesjes dus als strafwerk!’ Dat is te veel voor me. Ik ga onderuit en alles wordt zwart voor mijn ogen.

Gelukkig, het was een droom! Ik vraag mijn moeder hoe ze me wakker heeft gekregen. ‘O,’ verklaart ze, ‘ik zei alleen maar: de nieuwe Onze Taal is gekomen.’

Matthijs Bats (15 jaar) - Papendrecht

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

• **Handelswoordenboek**

In 1956 verscheen voor het eerst het handelswoordenboek dat prof. dr. J.V. Servotte speciaal voor zijn leerlingen aan de handelsschool te Gent schreef. In de loop der jaren breidde Servotte het boek fors uit en recentelijk verscheen opnieuw een geheel herziene, vermeerderde editie (de achtste). Dit nieuwe *Handelswoordenboek* biedt een overzicht van de actuele economische, financiële en handelsterminologie, maar bevat ook trefwoorden uit aanverwante disciplines als informatica, statistiek, marketing en telecommunicatie. Het boek bevat zo'n 20.000 termen en bijna 50.000 synoniemen. De uitgangstaal is het Nederlands, maar er worden ook Engelse, Franse en Duitse vertalingen van de trefwoorden gegeven, die in aparte registers zijn opgenomen. Dankzij deze registers overtreft het totaal aantal ingangen de 150.000.

Het Servotte Handelswoordenboek wordt uitgegeven door de Standaard Uitgeverij en kost f225,-.
ISBN 90 02 1916 5

• **Dyslexie**

In *Dyslexie bestaat niet meer* pretendeert W.J. de Haan een methode te geven waarmee spelling- en leesproblemen kunnen worden opgelost. De methode bestaat uit het maken van dictees, waarna de 'cursist' naar aanleiding van de door hem gemaakte fouten op losse kaartjes eenvoudige taalregels krijgt aangeboden. Hij moet deze kaartjes elke dag hardop lezen, net zolang tot hij de regels kent. De methode heet - hoe kan het ook anders - *de methode De Haan*. In het boekje wordt niet alleen de methode beschreven, maar ook verslag gedaan van reacties van familieleden van cursisten die door het gebruik van de methode van hun probleem verlost zijn.

Dyslexie bestaat niet meer: lees- en spellingzwakte met een oplossing wordt uitgegeven door Uitgeverij, Advies- en Consultatiebureau De Haan en kost f15,-.
ISBN 90 73377 09 9

• **Gespreksregels**

In de gespreksanalyse, een onderdeel van de taalwetenschap, worden alledaagse gesprekken bestudeerd. Er zijn bijvoorbeeld vaste regels voor het openen, het laten voortduren en het afsluiten van een gesprek, maar ook voor het reageren op vergissingen, kritiek of complimenten. Bijna niemand is zich overigens van deze gespreksregels bewust, maar wie erop gewezen wordt, herkent ze onmiddellijk.

In *Nou nee* behandelt Kim Broers een groot aantal van deze gespreksregels en geeft hij inzicht in de werking ervan. Broers biedt zelfs een aantal mogelijkheden om de kennis van de regels uit te buiten en er tactisch of strategisch gebruik van te maken. Zo laat hij bijvoorbeeld zien hoe kan worden gemanipuleerd met ontwijkende antwoorden en onbeantwoordbare ‘terugspeelballen’.

Nou nee. Hoe vertel je dat je niet wilt vrijen zonder te zeggen dat je hoofdpijn hebt en andere vaak voorkomende gesprekshandelingen is verschenen bij Kwadraat en kost f 19,90.
ISBN 90 6481 181 4

• **Televisieserie ‘Mooie Woorden’**

‘Mooie Woorden’ is een maandelijks televisieprogramma van de RVU over taal en taalgebruik. Daarin komt op vrolijke en informatieve wijze steeds één onderwerp aan de orde. De onderwerpen variëren van ‘Retorica’ tot ‘Metaforen’ en van ‘Het Spokaans’ tot ‘Vieze Woorden’.

Het programma wordt gemaakt door Theo Uittenbogaard en wordt in het seizoen 1993-1994 uitgezonden op elke eerste woensdag van de maand op Nederland 3 om 21.30 uur. De eerste uitzending is op 6 oktober.

Ruggespraak

DIVERSEN

T.k. jongen kippen ook met hele snavels en een aanhangwagentje.
Kempenland Info

18.30 Orgelbespeling

Patrice Claire bespeelt het in 1991 verbrande Cavaillé-orgel uit het Trocaderspaleis in Parijs

[...]

23.10 A Night on the Tyne:

Get Carter

Engelse speelfilm uit 1971 van Mike Hodges. Als de broer van gangster Jack Carter in Newcastle wordt vermoord, besluit hij op onderzoek uit te gaan.

Studio (KRO)

Gevr. erv. plaatmakers, Argon lassers met certificaat, en cv monteurs
(dikwandig)

Algemeen Dagblad

28 en 29 mei OP HET PODIUM wij werken overdag veel met lang haar
o.a. opsteken en kinderen invlechten
vrijdagavond metamorfose

De Nieuwe Loosduinse Krant

Tegen vrienden kun je zeggen:

‘Zeg maar jij tegen mij; ik heb een hekel aan u.’

‘Entree’, tijdschrift voor telefonistes

Automobilisten slikken wielklem

De Posthoorn voor Segbroek

Toen de inbreker de politie hoorde aankomen, verstopte hij zich snel met de spullen in de kast. Hij zit nog vast.

Gooi- en Eemlander

NIEUW in Nederland en alleen bij ons te koop:

VERTICAAL TUINIEREN een nieuwe dementie voor mensen die eens iets anders willen

Warmonder Courant

British Therapeut

Jerome Vaney is voor een korte tijd in Nederland.

Hij is gespecialiseerd in:

Seksueel misbruik

Relatie- en Emotionele problemen

Angst en Stress

Discretie verzekerd.

Bel voor een afspraak.

Spiegelbeeld

Stadsgids Wil Hartkamp leidt al vanaf hij na restauratie weer is opengesteld voor publiek, mensen rond in de toren van de St. Jan, een van de toeristische attracties van Den Bosch.

Brabants Dagblad

De eieren van de zwaluw zijn uitgebroed en straks zullen ze uitvliegen

Nieuwsblad voor Vecht-, Amstel-, en Rijnstreek

[Nummer 11]

La condition flamande Impressies van een toeschouwer

Harry Cohen - Brussel

Nederlanders piekeren niet veel over de manier waarop zij hun taal gebruiken. Dat is voor hen zoets als het hanteren van mes en vork. Je raakt er als kind vertrouwd mee, leert er tijdens de schooljaren nog wat maniertjes bij, en daarna gaat het allemaal vanzelf. In België is dat wel even anders. Vlamingen wérken aan hun taal, hun leven lang.

Toen ik dertig jaar geleden in Brussel kwam te wonen, heette het Belgische Rode Kruis nog *Rood-Kruis van België*, brieven gingen van afzender naar *bestemming*, en het identiteitsbewijs dat je in België altijd bij je moet hebben, werd *eenzelvigheidskaart* genoemd.

Dergelijke verrassingen kom je hoe langer hoe minder tegen. *Velo's* zijn geleidelijk omgesmeed tot rijwielen en die weer tot fietsen. Steeds meer *beenhouwers* gaan zich *slager* noemen. En toch, je hoeft maar een paar woorden met iemand te wisselen en je weet of je met een Vlaming of met een Nederlander te maken hebt. Dat komt natuurlijk in de eerste plaats door het accent.* Er zijn ook allerlei verschilletjes in klemtoon, zinsmelodie, woordvolgorde, woordgeslacht en meervoudsvorm, in het gebruik van verkleinwoorden, lidwoorden en voorzetsels, enz. Verder hoor je hier zegswijzen en uitdrukkingen die in Nederland onbekend zijn. Kortom, een complex geheel dat onmogelijk in het kader van een kort artikel kan worden beschreven. Daarom wordt in het onderstaande alleen aandacht besteed aan het lexicon, de regionale woordenschat.

• Grensoverschrijdend

Losse woordjes dus. Een flink deel van de honderden regionale woorden is, zoals bekend, van Franse oorsprong. Enkele daarvan zijn onveranderd overgenomen (*allez, ça va, tiens, lavabo, charcuterie*), andere zijn aan de Nederlandse spelling- en uitspraakconventies aangepast (*contacteren, depannage, panikeren, mutualiteit* ('ziekenfonds'), *garagist*), nog weer andere zijn vertaald, maar zo letterlijk dat het Franse model er nog doorheen schemert: *wisselstukken* (*pièces d'échange* = 'onderdelen'), *grote magazijnen* (*grands magasins* = 'warenhuizen'), *oppuntstelling* (*mise au point* = 'regeling'). Ook Franse woorden die in Nederland heel gangbaar zijn, worden menigmaal vertaald: *ereloon, brieven tas* ('portefeuille'), *omslag* ('envelop'), *elektriker, omzendbrief* ('circulaire'), *regenscherm, stortbad*. (Over de wenselijkheid van deze laatste soort vernederlandsingen, waarvan er vele nogal Duitserig aandoen, bestaat geen eenstemmigheid.) Ten slotte zou men tot deze groep nog een aantal woorden van Engelse herkomst kunnen rekenen die hun weg naar

* In schriftelijk verkeer, de spelling; zie *Onze Taal* juni 1991, blz. 10.

België via Frankrijk gevonden hebben: *pressing*, *roofing*, *store*, *stockeren*; ook *living* en *parking* hebben deze route gevolgd, lang voor ze in Nederland opgeld deden.

Voor Nederlanders bevat deze Franse groep enkele verraderlijke elementen. Zo betekent *interessant* vaak niet ‘belangwekkend’ maar ‘financieel aantrekkelijk’. *Organisme* wordt geregeld gebruikt voor ‘orgaan’ of ‘organisatie’. *Publiciteit* is in de eerste plaats ‘reclame’. Ook de hierboven beschreven purismen zijn niet altijd doorzichtig: *ereloon* is ‘honorarium’, *toegeving* is ‘concessie’, de diverse betekenissen van *weerhouden* (Fr. *retenir*) vormen een minidoolhof.

Naast deze Franse groep zijn er tal van woorden en uitdrukkingen van Germaanse oorsprong die de bezoeker uit het Noorden opvallen. Voor een deel stammen zij uit dialecten, andere doen vormelijk of verouderd aan: *droogkuis* (‘chemische reiniging’), *schuif* (‘lade’), *seffens* (‘zo meteen’), *gij*, *echtgenote*, *kwetsen* (‘verwonden’), *wenen*, *schoon*, *wedde*. Ook deze groep bevat woorden waarvan de betekenis enige toelichting behoeft: *deftig* (‘fatsoenlijk’), *aardig* (‘vreemd’), *lopen* (‘rennen’), *terug* (‘opnieuw’: ‘het gaat terug regenen’), *maar* (‘slechts’: ‘dit is maar mogelijk indien...’).

● Relatief verschil

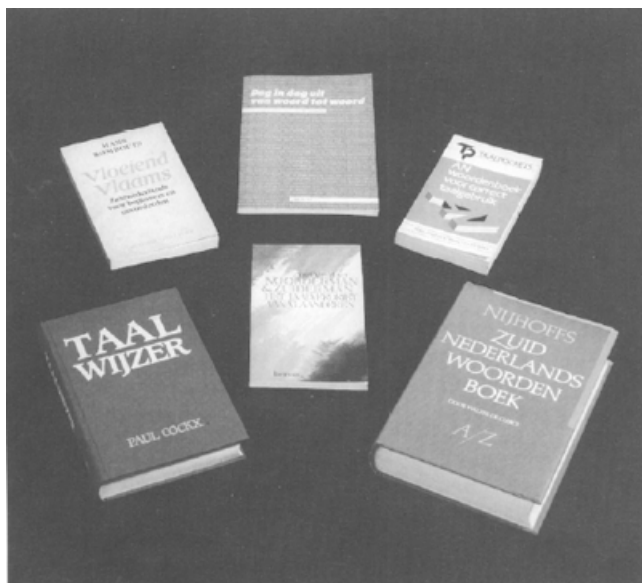
Wie dit leest, zou kunnen denken dat het Nederlands dat in Vlaanderen gesproken wordt, onbegrijpelijk is. Dat valt echter mee. Afwijkende woorden als *fruitsap*, *microgolfoven* en *schoonbroer* zullen zeker niet tot communicatiestoornis leiden. Bovendien is het verschil tussen Noord- en Zuidnederlands in menig geval gewoon een kwestie van frequentie. Zo noemt een Nederlander zijn automobiel meestal *auto* en een enkele keer *wagen*, terwijl een Vlaming het juist andersom doet. Een dergelijke omkering van

de frequentieverhouding zien we ook bij *laten zien* en *tonen*, bij *garantie* en *waarborg*, bij *mand* en *korf*. Het verschil is bepaald opvallend bij *teleurstellen/ontgoochelen*, *voldoende zijn/volstaan*, *inlichten/verwittigen*, *respecteren/eerbiedigen*.

Beziet men het hele verschijnsel in de loop van de tijd, dan is er maar één conclusie mogelijk: het Zuidnederlandse (ZN) taaleigen maakt geleidelijk plaats voor Noordnederlandse (NN) equivalenten. Er zijn natuurlijk tempoverschillen tussen stad en platteland, tussen hoger en niet zo hoog opgeleiden, tussen jong en oud, maar de richting van de beweging is duidelijk. Uiteraard verandert er niets aan benamingen die in wetten zijn vastgelegd, zoals *rijkswacht*, *schepenen*, *licentiaat*, *regentes*. Misschien moet zelfs de *koffielepel*, die in bijsluiters van geneesmiddelen de plaats van het in Nederland gebruikelijke *theelepeltje* inneemt, als een institutionele term worden beschouwd. Maar voor het overige zien we elk jaar meer *hespen* hun plaats afstaan aan hammen, meer *zotten* gek worden.

• Eenrichtingsverkeer

Men zou kunnen menen dat zich in Nederland een beweging in omgekeerde richting voordoet, zodat de twee varianten van de taal elkaar eens in het midden zullen ontmoeten. Daar is echter geen sprake van.

Het gaat in Vlaanderen om een massaal proces, ten dele bewust gestuurd, en alle verschuivingen gaan in dezelfde richting

Zeker, woorden als *afzien*, *koers*, *nipt* en *uitbater* zijn in de mode, maar dit verschijnsel is onbeduidend ten opzichte van wat zich in Vlaanderen afspeelt. Het gaat daar om een massaal proces, ten dele bewust gestuurd, en alle verschuivingen gaan in dezelfde richting.

Natuurlijk verloopt deze ontwikkeling heel geleidelijk. Er is voor elk regionaal woord (of ander taalelement) een overgangstijd waarin de ZN- en de NN-variant naast elkaar gangbaar zijn. We krijgen een aardig idee van deze gelaagdheid door

eens in de Gouden Gids van Brussel te bladeren. Voorin staat een alfabetische index waarin niet alleen de namen van de rubrieken opgenomen zijn, maar ook allerlei synoniemen. (In Nederland is de Gouden Gids op dezelfde manier ingericht; in de index staat daar bijvoorbeeld niet alleen ‘dag- en nieuwsbladen’, maar ook ‘kranten’.) In die index vinden we zowel *vakbonden* als *syndicaten*, zowel *bestelwagens* als *camionnettes*, zowel *grammofoonplaten* als *fonoplaten*, zowel *roomijs* als *ijsroom* en zo tientallen meer. Vergelijkt men de huidige gids met die van tien jaar geleden, dan blijkt aan *couverts bestekken* te zijn toegevoegd, aan *amortisseurs schokdempers*, aan *monitoren beeldschermen*, aan *carrosserieën koetswerken(!)*, aan *werfbarakken bouwketen*, aan *dactylowerk typewerk*. *Bobinages* is verdrongen door *wikkelingen* (van dynamo's en elektromotoren); hier is de overgangsfase kennelijk al voorbij.

• Universitaire aanpak

Men kan zich afvragen waar degenen die achter dit proces staan, eigenlijk naar toe willen. Mikken zij op een volkomen gelijkshakeling met het Noordnederlandse taalgebruik? En zo niet, waar leggen ze dan de grens?

Aan de Katholieke Universiteit van Leuven was het antwoord op deze vragen tot voor kort heel duidelijk. Het vak Taalbeheersing staat traditioneel in het teken van taalzuivering, en ‘zuiver’ wilde altijd zeggen: Noordnederlands. Maar Willy Smedts, die al tientallen jaren bij deze materie betrokken is, durft dat nu niet zo stellig meer te zeggen. Het is namelijk gebleken dat bepaalde grenzen door het publiek niet overschreden worden. In de intimiteit van de familiekring is het spreken van dialect (of althans van een ‘tussentaal’) nog heel gebruikelijk, en wie als kind tegen een oom *nonkel* heeft gezegd, gaat die man op latere leeftijd niet anders benoemen. *Confituur*, ook zo'n huiselijk woord, wil maar geen *jam* worden, en de kwalificatie ‘gallicisme’, die vroeger zonder verdere argumentatie als banvloek werkte, heeft steeds minder effect. Trouwens, waarom zou een taal geen regionale varianten mogen hebben? Niemand maakt bezwaar tegen Oostenrijks Duits, Schots Engels of Zwitsers Frans. De interviewer wil graag weten waar het onderwijs dan de grens tussen die twee soorten Nederlands gaat leggen, maar daar laat

professor Smedts zich niet over uit. Het sleutelwoord is ‘pragmatisch’.

Aan de Rijksuniversiteit van Gent wil men over deze kwestie wel meer kwijt. Marga Devos en Johan De Caluwe, die de oefeningen Taalbeheersing verzorgen, willen zeker geen NN over de hele linie invoeren. Dat zou om tactische redenen onverstandig zijn en praktisch ook niet haalbaar. Het hoofddoel is veeleer de uitdrukkingsvaardigheid van de studenten (en van de toekomstige leerlingen van die studenten) te verbeteren, want er wordt veel te veel gehakkeld in Vlaanderen. Daartoe moet hun parate woordenkennis worden uitgebreid, onder andere met allerlei differentiaties (een Nederlander onderscheidt borstels, kwasten en bezems, voor vele Vlamingen zijn het allemaal borstels; evenzo plooiën/vouwen/buigen en snijden/knippen/maaïen). Ten tweede dient het gevoel voor stijlniveau verfijnd te worden, want Vlamingen hebben nogal eens moeite met de zogenoemde registervariaties. (In een somber bericht over een tragisch verkeersongeval schrijft een krant in alle onschuld: de auto's *knalden opeen*.) Afschaffing van een woord als *hesp* heeft daarentegen geen hoge prioriteit, en sommige regionalismen worden zelfs bewust niet gecorrigeerd. ‘Welke?’ vraagt de interviewer hoopvol. Maar ook hier geen keiharde criteria; sleutelwoord: ‘consensus’.

Nog een nuance anders is het standpunt van Jef Vromans, hoogleraar Nederlands aan de Université Libre de Bruxelles. Toen hij nog in Luik doceerde, had hij geen twijfels. Zijn (uiteraard Franstalige) studenten moesten zich toen allereerst in het NN bekwamen; pas na enkele jaren studie kwamen de ZN-varianten aan de beurt. In Brussel heeft hij echter met een ander gehoor te maken.

Franstalige Brusselaars hebben van huis uit vaak al een zekere kennis van de andere landstaal en in elk geval komen zij er dagelijks mee in aanraking. Het negeren van deze extern verworven kennis kan tot conflicten leiden. Daarom wordt van begin af aan een zekere portie ZN ingevlochten. Hoeveel, dat kan ook hier de interviewer niet worden uitgelegd. Richtsnoer: maximum rendement uit een oogpunt van communicatie.

• **Hollanders**

Het gezag dat de NN-norm in Vlaanderen geniet, straalt niet altijd af op de dragers van die norm. Er is eerder sprake van een ambivalente houding tegenover de noorderburen, die gratis meegekregen hebben wat men zich hier zuur verwerven moet. Wat gaan zij zorgeloos met die erfenis om! Hun uitspraak is slordig, van taalproblemen zijn ze slecht op de hoogte en ze laten de boel maar verengelsen. Men moet toegeven dat hun intuïtie hun meestal de juiste weg wijst, maar dat moeiteloze gelijk kan heel irritant zijn. Zoals een van mijn gesprekspartners zei: ‘Jullie Hollanders hebben gewoon geluk gehad. Was de geschiedenis een tikkeltje anders verlopen, dan was Brabants de standaardtaal geworden en zaten jullie nu te worstelen.’

40.000 leden!

Luc Pay (40) uit St.-Job-in-'t-Goor is leraar Nederlands aan een middelbare school en werkt mee aan een serie leerboeken over taal en literatuur. De administratie van Onze Taal noteerde hem als het 40.000ste lid.

Luc Pay: 'Ik lees Onze Taal om op de hoogte te blijven van ontwikkelingen in het Nederlands en in de taalkunde.

Onze Taal gaat vaak wel over typisch Noordnederlands taalgebruik. *Hartstikke leuk* bijvoorbeeld, dat zeggen wij nooit. Maar we spreken allemaal Nederlands. Ik ga dus wél tegen het plafond als Nederlanders zeggen dat wij Belgisch spreken. Verschillen in woordenschat vind ik geen probleem: wij hebben een *stoof*, jullie een *kachel*. Maar in de ontwikkeling van een aparte zuidelijke norm zie ik geen heil: ik geloof niet dat verdeeldheid het Nederlands in Europa in taalpolitiek opzicht ten goede zal komen.

Wij hebben in Vlaanderen een achterstand van driehonderd jaar: jullie bouwen het Nederlands al op vanaf de zeventiende eeuw, toen bij ons juist de ontwikkeling werd afgebroken. Pas in de jaren zestig hebben wij een punt kunnen zetten achter het Frans als prestigetaal. De resten daarvan moeten we nog van ons afschudden. En net nu dat bij ons zou kunnen lukken, doemen er nieuwe gevaren op. In de eerste plaats het Engels, dat bij jullie veel sterker aanwezig is - jullie spelen meer met taal, maar nemen ook makkelijker al die trendy Engelse woorden over.

Een tweede gevaar is de vervaging van het normbesef, zelfs bij de BRT, die bij ons toch altijd als voorbeeld wordt beschouwd. Zelfs presentatoren kennen vaak het verschil tussen *heten* en *noemen* niet: *Hij noemt Jan*. Die fouten vind ik belangrijk, al zie ik mezelf als rekkelijk. Taaltuiniers mogen van mij dus blijven bestaan. Ze maken ook mij attent op onnauwkeurigheden in mijn eigen taalgebruik. We zijn er nog niet.'

Taboes in soorten

Dik Brummel - Den Haag

In zijn artikel over taboes (mei 1993) stelt Michael Elias dat *iets uit de taboesfeer halen* op dit ogenblik anders gebruikt wordt dan tien jaar geleden. Hij verwijst naar gezagdragers die stevast uitspreken dat wij ermee gediend zijn om de zaak niet onder de tafel te houden, maar om, jawel, het taboe... te doorbreken. Elias stelt vervolgens dat ‘de positieve lading die het doorbreken van een taboe vroeger in beperkte kring had, algemeen is geworden’. Hij onderbouwt deze stelling met voorbeelden uit de Help-rubriek van Viva.

• Opruimen of bevestigen

Ik geloof dat de stelling van Elias enige nuancering behoeft. De voorbeelden uit Viva zijn van tweeërlei aard. Bij het voorbeeld van ‘opgewonden raken door borstvoeding’ wordt een taboe in de zin van verbod opgeruimd. Het antwoord bevat dus de boodschap: ‘Het is heel normaal en je hoeft je er niet voor te schamen; je kunt er rustig hardop voor uitkomen.’ Taboe als achterhaald, primitief verbod gaat samen met angstig zwijgen. Beide worden tegelijk opgeruimd door verlichtende voorlichting.

De andere voorbeelden, zoals regelmatige diefstal of het seropositief vrijen zonder condoom, worden helemaal niet, en zeker niet door Viva, gezien als taboes die nu eens opgeruimd moeten worden. De gedachte is hier dat het beter is om over iets wel te praten dan niet. Door erover te praten wordt het verbod echter niet opgeheven. Het kan zelfs met meer overtuiging worden opgelegd.

Een voorbeeld waarnaar ook Elias verwijst, is incest. Als men zegt dat incest uit de taboesfeer is gehaald, dan bedoelt men dat er sinds tien, vijftien jaar in toenemende mate over gesproken en geschreven wordt. Daarmee is het verbod op incest geenszins doorbroken, integendeel. Het spreken heeft tot doel dat het verbod op incest wordt herbevestigd. Hetzelfde effect kunnen we bereiken door erover te zwijgen. Minister van Justitie Regout sprak in 1911 bij de indiening van zijn zedelijkheidswetgeving over homoseksualiteit als een *crimen nefandum*, een onzegbare misdaad. Zeggen dat over iets niet gesproken dient te worden, heeft overigens iets van een paradox. Echt taboe is het dan niet meer. Over incest sprak Regout niet; dat was dus echt onbespreekbaar.

• Weifelende Van Dale

In de jaren zestig en zeventig was er een geneigdheid (en zeker niet alleen bij kunstenaars) om taboes op te ruimen, dat wil zeggen het verbod ongeldig te maken. Even was er dus ook een tamelijk nuchter gesprek over incest mogelijk. ‘Je moet er geen drama van maken’, zeiden we. En ‘iedereen speelt als kind met broertjes of zusjes’. Evenzo was er even een gesprek over seks tussen kinderen en volwassenen. ‘Moet kunnen’, zeiden velen. ‘Dan groeien ze misschien wat minder gefrustreerd

op, met wat minder last van taboes.’ Dat gesprek was spoedig afgelopen. De reactie die optrad, voorzag het woord *incest* opnieuw van een negatieve lading.

Die hernieuwde negatieve lading wordt gedragen doordat aan het woord een geheel andere betekenis is gegeven. In de nieuwe Van Dale staan bij *incest* voor het eerst twee verklaringen. De eerste is nog steeds het oude ‘bloedschande’, wat ook al in de voorgaande drukken stond. Dat is volgens Van Dale: ‘geslachtelijk verkeer tussen naaste bloedverwanten, die geen huwelijk kunnen aangaan’. Als tweede staat er: ‘ontuchtige handelingen met het eigen minderjarige kind, stiefkind of pleegkind, zijn pupil of een aan zijn zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarige’. Verder wordt dan *-pleger (m)* vermeld, en *-taboe (o)*, dat alleen de verklaring ‘verbod op seksuele relaties tussen verwanten’ krijgt.

Er wordt niet gesproken van misbruik of mishandeling, maar van *ontuchtige handelingen*. Wat waren dat ook alweer? Verder wordt ook de omgang tussen niet-verwanten, zoals die tussen leraar en leerling als incest beschouwd. Ook wordt de vrouwelijke pleger niet als mogelijkheid genoemd en wordt de betekenis van *incesttaboe* beperkt tot ‘verbod’. Er is dus wel een zekere aansluiting bij het gangbare spraakgebruik, maar anderszins gaat het woordenboek daar ook weer tegenin.

• Gruwelterm

Mag een woordenboek zo'n betekenisverandering aanbrengen? Lezers van Onze Taal zijn vertrouwd met de spanning tussen ons individuele taalgedrag en veranderingen in het taalgebruik. We weten dat de taal verandert en dat de betekenis van woorden niet in die woorden zelf maar in het gebruik ligt. Maar we weten ook dat de taal niet zonder ons bestaat en dat veranderingen niet voorspelbaar zijn. We kunnen dus door ons eigen taalgedrag en door argument of protest veranderingen tot stand brengen of tegenhouden. Zo vind ik dat het woord *incest* alleen maar zou moeten verwijzen naar seksueel contact tussen verwanten, wat het altijd gedaan heeft. Men kan het dan nog wel afkeuren, maar niet omdat er van kindermishandeling sprake zou zijn. Daar hebben we andere geschikte woorden voor.

Hoe meer ik erover nadenk, hoe griezeliger ik het vind dat het woord *incest* zich van schrikdraadwoord tot gruwelterm heeft ontwikkeld. Het doet mij denken aan een klein dorpje waar ik een paar jaar geleden het woord *asielzoeker* algemeen in de betekenis van *winkeldief* hoorde gebruiken. Ik merkte trouwens dat men het woord in zijn letterlijke betekenis niet eens begreep.

Ik hoop dat in de volgende editie van Van Dale bij de tweede betekenis van *incest* de aanduiding ‘oneigenlijk’ vermeld staat.

Reacties

■ Niet...noch

Bas Hageman - taaladviseur-publicist, Apeldoorn

In het septembernummer gaat de Taaladviesdienst in de rubriek ‘Vraag en antwoord’ in op het gebruik van *noch... noch*. De in de voorbeeldzin ten tonele gevoerde Carlos lijkt mij zeker geen macho te zijn, maar eerder een intens zielige figuur die bepaalde handelingen verricht zonder daar kennis van te hebben. Hij rolt zijn sokken op zonder dat te weten. Hij plooit zijn broeken zonder daar kennis van te dragen, en ook strijkt hij zijn overhemden in opperste onwetendheid.

Natuurlijk is bedoeld dat hij *onbekwaam* is om dergelijke onmacho-achtige handelingen te verrichten. Met andere woorden: Carlos weet *niet* hoe hij zijn sokken moet oprollen, noch hoe hij zijn broeken moet plooiën, noch hoe hij zijn overhemden moet strijken.

Hiermee wil ik aangeven dat de constructie *niet...noch (noch)* eigenlijk veel beter en duidelijker is.

■ Tip 11: over humor

Rob Stravers - communicatietrainer, Amsterdam

Met volle teugen heb ik genoten van de ‘Tien tips voor uw voordracht’ van Jaap de Jong in het septembernummer (blz. 185). Ik vrees echter dat een groot deel van de lezers de humor niet gevonden heeft. De toehoorders niet, omdat de gegeven tips frequent en met grote overtuigingskracht worden toegepast. De meeste sprekers niet, omdat zij niet gewend zijn zichzelf kritisch te bezien: zij zullen de tekst als een bevestiging zien (‘Zie je wel, ik ben op de goede weg’).

Laat ik besluiten met tip 11, erbij aantekend dat het geen echte tip is:

11 Zorg ervoor dat u als eerste en het hardst lacht om uw vermeende grappen. U sleept gegarandeerd de hele zaal mee!

■ Winst-en-verliesrekening

G.D. Waanders - Almelo

In het septembernummer houdt de Taaladviesdienst een pleidooi voor de schrijfwijze *winst-en-verliesrekening*. Het is inderdaad zeldzaam dat vijf woordenboeken unaniem tot dezelfde schrijfwijze zijn gekomen, maar volgens mij is het de verkeerde. Deze schrijfwijze leidt niet tot de juiste interpretatie omdat in de boekhouding een rekening nooit tegelijk winst én verlies kan opleveren. Het resultaat is altijd een van beide. Steeds vaker wordt ook gewoon *resultaat* of *resultatenrekening* gebruikt.

De volgens mij enige juiste schrijfwijze is te vinden in het Stijlboek van de Volkskrant: *verlies- en winstrekening*. In de boekhouding spreekt men namelijk eerst over verlies en daarna over winst!

Naschrift Taaladviesdienst

Misschien lieten we ons in dezen toch - als niet-boekhoudkundigen - te gemakkelijk overtuigen door de overdonderende eensgezindheid van de woordenboeken. In het Woordenboek der Nederlandsche taal (deel XXVI, afl. 10, kolom 1196, 1992) vonden wij namelijk wél de schrijfwijze *winst- en verliesrekening*, met daarbij de opmerking: 'In de alg. wdb. vaak - en blijkens ons materiaal wel ten onrechte - met koppelteken(s) als *winst-en-verlies-rekening*, resp. *winst-en-verliesrekening* aaneengeschreven, alsof achtereenvolgens *winst, en, verlies* en *rekening* de samenstellende deelen zouden zijn.'

Afkoekers

F. Jansen

Vreemde verwijswaarden

Het weekblad Zondag (14-6-92) opent met de kop: ‘Schokkend!’ Daaronder staat een foto van Elvis in een bokspose met de onderkop: ‘Bracht zijn dokter Elvis aan de drugs?’

Deze laatste zin kan niet, want *zijn* kan onmogelijk naar *Elvis* verwijzen. Dat ligt niet aan de volgorde van de woorden op zichzelf. De volgende zin is heel goed mogelijk in een verhaaltje waarin Elvis voor diverse bekenden zingt:

Zijn dokter bracht Elvis een serenade vanuit zijn roze Cadillac. Zijn vrouw Priscilla zong hij toe vanaf het bordes.

Het probleem zit in het feit dat in de krantekop *zijn dokter* onderwerp en *Elvis* lijdend voorwerp is. Het onderwerp is machtiger dan het lijdend voorwerp. Je kunt wel in het lijdend voorwerp met woorden als *zijn* naar het onderwerp vooruitverwijzen, maar andersom lukt dat niet. Om uit te drukken dat Elvis zijn vrouw toezong, kunnen we wel zeggen:

- *Hij zong zijn vrouw toe.*
- *Zijn vrouw zong hij toe.*

maar niet:

- *Priscilla zong haar man toe.*
- *Haar man zong Priscilla toe.*

Het blad Zondag verwijst zijn lezers vervolgens naar een binnenpagina. Daar vinden we het echte artikel onder de volgende kop: ‘Bracht ex-dokter van Elvis hem aan de drugs?’

Wat de verwijswaarden betreft, is deze kop helemaal volgens de regels: *Elvis* is (een onderdeel van) het onderwerp, en dat onderwerp staat voor het voornaamwoord *hem*. En toch maakt ook deze kop een stroeve indruk. Waarschijnlijk komt dat doordat de lezer weet dat het verhaal over *Elvis* gaat en dat is de held bij wie zijn sympathie ligt. Voor een held is *Elvis* te zeer weggemoffeld in een nabepalinkje. In zulke gevallen kan *Elvis* beter in zijn eentje het onderwerp zijn, zoals in ‘Kreeg Elvis drugs van zijn dokter?’

In Het Nieuwsblad (2-4-92), een van de grootste kranten van België, viel mij een kop op met precies hetzelfde subtiele foutje: ‘Hun lichaam houdt steeds meer mensen in de ban.’ Het artikel ging over fitnessverslaving. Bedoeld was iets als ‘steeds meer mensen raken in de ban van hun eigen lichaam’.

De kop maakt een vreemde indruk. Dat komt door *hun*. De zin knapt al op als je ervan maakt: ‘Het lichaam houdt steeds meer mensen in de ban.’

Ook hier is de oorzaak niet dat verwijzwoorden naar iets zouden moeten verwijzen dat al geweest is, dat dus links van het verwijzwoord staat. Je kunt immers goed zeggen: ‘Hun lichaam verzorgen de Belgen goed, maar hun huisdieren laten ze barsten.’ Het verschil tussen de kop en deze laatste zin wordt duidelijk bij het ontleden: in de kop is *hun lichaam* onderwerp van de zin, in de andere zinnen is *hun lichaam* lijdend voorwerp.

Borrelende boten

Een inzender in de Volkskrant (29-5-93) vindt het onrechtvaardig dat wildkampeerders in Zeeland zwaar moeten boeten, terwijl bootbezitters buiten schot blijven:

Er zijn in Zeeland talrijke parkeerplaatsen met voorzieningen (afkomstig van voormalige werkeilanden van het Deltaplan) waar nu wel de kampeerauto's worden geverbaliseerd maar waar de dure jachten (soms van meer dan een miljoen) wel lekker overnachten en hun borreltje drinken.

Dit is een standaardvoorbeeld van een constructie naar de betekenis. De schrijver bedoelt uiteraard dat de personen op die dure jachten overnachten en hun borreltje drinken. Dit type fouten maak je sneller als je een beetje gehaast en geëmotioneerd schrijft. Verder is het waarschijnlijk geen toeval dat de schrijver bezig was aan een wat langere zin: toen hij bij *overnachten* was aangekomen was zijn besef van het onderwerp *jachten* verneveld, en bij *borreltje drinken* was het helemaal achter zijn geesteskim verdwenen.

Sneuë man

Vijf artsen hebben zoveel kritiek op het proefschrift van hun collega S. dat ze de promotie proberen tegen te houden. Ze verantwoordden hun actie in Trouw (9-12-1992):

Toch treft onze kritiek vooral de promotiecommissie, die de promovendus slecht begeleid heeft. S. is hier nu gewoon een sneuë man, met wie nog best te praten valt.

Ik kan dat niet zeggen: *een sneuë man*. Wel goed is voor mij: ‘Wat is dat sneu voor die man’ of ‘Wat kijkt die man sneu’. Het verschil tussen het eerste citaat en de andere twee voorbeelden is dat *sneu* in *een sneuë man* bijvoeglijk wordt gebruikt,

als een bepaling bij het zelfstandig naamwoord *man*. Het betekent ‘een beetje zielig’. In de andere twee is *sneu* respectievelijk onderdeel van het gezegde *sneu zijn* (met de betekenis ‘jammer’) en bijwoordelijke bepaling bij *kijken* (met de betekenis ‘sip’).

Ik ben wel blij met die *sneuë man* van de protesterende artsen, omdat ik dit gebruik van *sneu* in de spreektaal al een paar jaar hoor. Het heeft vaak een wat afstandelijke, ironiserende betekenis: de spreker heeft niet zo'n erg groot medelijden.

Samentrekking

Sommige copywriters zijn al met hun hoofd bij de vakantie als ze een reisfolder opstellen. Een stijlbloempje uit een folder met beschrijvingen van reizen naar Spanje:

Een Royal Class stoel is in vergelijking met een Comfort Standard Class stoel een stoel waarvan de rugleuning verder achterover kan en bij uw zitting een extra beenklapje is bevestigd.

In het laatste deel van deze zin ontspoord de samentrekking. We kunnen immers onmogelijk zeggen: ‘een stoel waarvan bij uw zitting een extra beenklapje is bevestigd’.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Irriteren en ergeren

? Kunt u mij het verschil tussen *ergeren* en *irriteren* duidelijk maken?

! De betekenissen van deze twee werkwoorden liggen dicht bij elkaar, maar in hun gebruiksmogelijkheden verschillen ze gedeeltelijk. Dat leidt gemakkelijk tot een veelgemaakte taalfout.

Ergeren en *irriteren* zijn beide een overgankelijk werkwoord (= ze verlangen een lijdend voorwerp):

- Zijn taalfouten ergeren haar.
- Haar betweterigheid irriteert hem.

Tot zover is er niets aan de hand: de zinspatronen komen precies overeen. Maar hiernaast kan *ergeren* ook wederkerig worden gebruikt:

- Zij ergert *zich* aan (of over) zijn taalfouten.

Irriteren kent die mogelijkheid niet, maar wordt - onder invloed van *ergeren* - toch vaak zo gebruikt:

- Hij irriteert zich aan haar muggezifterij.

Aan dit verkeerde gebruik van *irriteren* zal zij zich wel weer ergeren.

• Met vriendelijke groet(en)

? Tegenwoordig worden brieven steeds vaker afgesloten met *met vriendelijke groet*. Zelf gebruik ik altijd *met vriendelijke groeten*, omdat ik dat zo geleerd heb en op de een of andere manier correcter vind, mede op grond van de briefafsluiting in andere talen (Engels *best regards*, Frans *salutions cordiales* of Italiaans *cordiali saluti*). Mijn collega beweert echter dat alleen *met vriendelijke groet* juist is. Kunt u opheldering geven?

! In het Nederlands mag u tegenwoordig uw brief zowel met een enkelvoudige als een meervoudige groet afsluiten. Het is een kwestie van persoonlijke smaak. *Met vriendelijke groet* is wel wat jonger dan *met vriendelijke groeten*: in oudere correspondentieboeken komen we de eerste nog niet tegen. Wellicht vinden sommigen *met vriendelijke groet* daarom een tikkeltje informeler klinken dan *met vriendelijke groeten*, al lopen ook hierover de meningen uiteen.

Een nog formelere afsluiting is *Hoogachtend*. Er zijn ook correspondenten die hun brief twee keer afsluiten:

Met vriendelijke groet(en),
hoogachtend,

Zo'n dubbele afsluiting is te veel van het goede. Als u een groet met hoogachting wilt combineren, dan kunt u beter gebruik maken van de formulering *Met vriendelijke groet(en) en hoogachting*.

• Als, wanneer en indien

? Wat zijn de betekenis- en gebruiksverschillen tussen de voegwoorden *als*, *wanneer* en *indien*?

! Daartoe moeten we onderscheid maken tussen voegwoorden van tijd en voegwoorden van voorwaarde of veronderstelling. *Als* en het iets formelere *wanneer* zijn als voegwoord van tijd synoniem:

1 Geef je me een seintje als (wanneer) je weggaat? (= op dat moment)

Daarnaast kunnen *als*, *wanneer* en *indien* voegwoord van voorwaarde/veronderstelling zijn. Ook nu is *als* de minst formele van de drie. *Indien* komt uitsluitend in de schrijftaal voor:

2 Als (wanneer, indien) ik mij niet vergis, gaat de trein om 14.03 uur.

Overigens is het niet altijd eenvoudig om uit te maken of *als* voegwoord van tijd, voorwaarde of veronderstelling is:

3 Als ik goed gegeten heb, slaap ik lekker (= tijd: elke keer/altijd als)

4 Als ik goed gegeten heb, slaap ik lekker (= veronderstelling: indien)

5 Als ik goed gegeten heb, slaap ik lekker (= voorwaarde: mits)

Concluderend: *als* en het ietwat formelere *wanneer* zijn in alle betekenisvarianten te gebruiken. Reserveer *indien* als schrijftaalvariant van *als* voor een voorwaardelijk of veronderstellend verband.

• In tegenstelling tot jij/jou

? Wij twijfelen over het juiste voornaamwoord in de zin 'Ik lust graag kastanjes, in tegenstelling tot jij/jou'. Na de voorzetsluitdrukking *in tegenstelling tot* verwacht je een vierde naamval, dus *jou*. Maar iemand anders beweert dat *jij* in deze zin onderwerp is, net als *ik*.

! Goed is: 'Ik lust graag kastanjes, in tegenstelling tot *jij*'.

Op blz. 618 lezen we in de ANS de volgende regel: 'Persoonlijke voornaamwoorden die gecombineerd worden met een voorzetsel, hebben de niet-onderwerpsvorm: bij mij, van jou.' *In tegenstelling tot* is een voorzetsluitdrukking, wat volgens de regel voor *jou* pleit. Maar de regel is hier niet van toepassing. In de probleemzin is namelijk meer aan de hand. Hij bevat een samentrekking en kan - volledig uitgeschreven - als volgt gelezen worden:

1 *Ik* lust graag kastanjes, in tegenstelling tot (het feit dat) *jij* (geen kastanjes lust).

Het onderwerp *ik* wordt in deze zin vergeleken met een ander onderwerp, dat ook als zodanig moet optreden, dus als *jij*.

Met *jou* zou de zin een geheel andere betekenis krijgen, omdat dan twee voorwerpen worden vergeleken:

- 2** Ik lust graag *kastanjes*, in tegenstelling tot *jou* (= ‘kastanjes lust ik wel maar jou lust ik niet’).

Nog een voorbeeld, deze keer met de voorzetseluitdrukking *in plaats van*:

3a Hij nodigt Joris uit in plaats van jou.

3b Hij nodigt Joris uit in plaats van jij.

In **3a** gaat het om een keuze tussen *Joris* en *jou*: hij nodigt niet jou maar Joris uit.

Zin **3b** plaatst *hij* tegenover *jij*: niet jij maar hij nodigt Joris uit.

Hetzelfde onderscheid zien we bij woorden als *behalve* en *uitgezonderd*:

4a Behalve *jij* was er niemand in de kamer.

4b Behalve *jou* heb ik niemand ontmoet.

5a Uitgezonderd *jij/Jij* uitgezonderd kwam niemand op tijd.

5b Uitgezonderd *jou/Jou* uitgezonderd heb ik niemand gefeliciteerd.

De gezongen apotheek

Jacques Klöters

Sketches

De sketch heeft in de theaterwetenschap de status van het luik onder de voordeurmat. Men weet van het bestaan, maar zal er niet gauw over uitweiden. Ik heb de afgelopen jaren alleen en met anderen een paar honderd sketches geschreven, vooral voor de radio, en er beginnen me een paar dingen op te vallen. Er zijn schrijvers zoals Jan Riem (die veel voor de televisie schrijft) die de sketch beschouwen als een precisie uurwerk. Zij schenken veel aandacht aan de plot, de loop van de gebeurtenissen, die geheid in elkaar moet zitten. Er is een verrassende ontknoping in de vorm van een pointe, een clou, een wegwezer. Zo opgevat is de sketch een beknopte eenakter. Maar zoals een boerenzakdoek gevuld kan zijn met kersen, kan een sketch ook een eenvoudig omhulsel zijn voor losse grappen. Revue-sketches zijn vaak niet meer dan een combinatie van bestaande moppen en wat visuele grappen van de artiesten.

• Gevaarlijke honden

Ikzelf moest iedere week een radio-sketch schrijven die op de actualiteit gebaseerd was, en dat betekende elke week een idee zien te krijgen. Verwoed kranten lezen in de hoop dat het gegeven je wordt aangereikt. ‘Er komt een gedragstest voor gevaarlijke honden.’ Ha, denk ik, daar heb je m'n sketch! Mijn fantasie begint te werken, ik ga bedenken wie betrokken kunnen zijn bij zo'n test: slome politieagenten, slimme hondenfokkers, een stagiair dierengedragspsychologie, allerlei gegadigden kloppen bij me aan. Is er een locatie? Het Vondelpark? Bij een postkantoor? Een agressie-testbaan? De volgende vragen die ik me stel zijn: Waar zit het conflict? Wat is het probleem? Welke belangentegenstellingen bestaan er tussen de betrokkenen? De hondenfokker ontkent dat zijn hond agressief is, de stagiair vindt dat zijn test niet mag mislukken, etc. Zo vind ik de ingrediënten voor mijn sketch. Een beslist niet minder belangrijke vraag is wat ik er zelf eigenlijk van vind. Ben ik voor of tegen, wat kan het me schelen, waar zit m'n emotie? Zo heb ik de ingrediënten en de drijfveer gevonden voor mijn sketch. Helaas heb ik zo'n zin om te beginnen dat ik me de laatste en belangrijkste vraag te weinig stel: waar gaat het heen, hoe eindigt het? Het wordt me meestal al schrijvende aangereikt.

• Vreemde draai

Zo kon ik vrij gemakkelijk schrijven over onzichtbare stakingen in de gezondheidszorg, dwergwerpen en het parkietenverbod in gevangenissen: allemaal inspirerende kranteberichten. Maar heel vaak zijn de onderwerpen te groot - ja het is verschrikkelijk daar in Bosnië - of belangrijk maar saai. De Tweede Kamer verhuist naar een ander gebouw. Nou en? Dan moet je een vreemde draai zien te geven aan een onderwerp, waardoor het leuk wordt. Een interview met de afgedankte

kamerbankjes over de achterwerken van beroemde kamerleden. Collega-schrijver Jeroen van Merwijk heeft buitengewone hersenkronkels: hij kan een vreemd licht werpen op de dingen, zodat de mensen iets op een onverwachte manier zien en daarom moeten lachen. Hij gaf me vaak suggesties als ik weer eens op zoek was naar een komische invalshoek. ‘Er is niet veel deze week, Jeroen,’ zuchtte ik dan, ‘het is allemaal van het niveau van dat het niet goed gaat met het vaderlandse bintje.’ ‘Gaat het niet goed met het bintje? Is de clubarts van Ajax er al bij geweest? Ziet haptonoom Ted Troost nog een rol voor zichzelf in dezen?’ ‘Jeroen bedankt, ik ga meteen aan de slag!’

● **Komische bintjes**

Zo'n invalshoek kan je zomaar invallen, maar je kunt je inspiratie ook een handje helpen. Voor televisie is de belangrijkste vraag die de schrijver zich stelt: wat kan ik mis laten gaan in deze situatie? Maar voor de radio zocht ik toch meer komische denkprocessen. Bij het voorbeeld van het vaderlandse bintje is er sprake van een komisch contrast tussen de wereld van het bintje en de wereld van de sport. Veel humor ontstaat uit contrast, uit ongerijmdheden, uit incongruentie. Ik stel me dus de vraag: wat gebeurt er als ik m'n onderwerp in een contrasterende omgeving plaats, bijvoorbeeld in een andere tijd?

1 Hoe zat het met het zwakke bintje in het verleden? Was het toen nog sterk? De Bataven zakten op bintjes de Rijn af. Piet Hein en de bintjesvloot, Colijn die het bintje hard hield, etc.

2 Hoe zit het met het bintje in de toekomst? In de eerste Nederlandse bemande satelliet zit een zak met bintjes die beginnen te spruiten. Ik zeg niet dat dit leuke sketches worden, maar het is een denkproces waarbij ik vrijelijk ga associëren in de hoop dat ik een goede kijk en humor tegenkom. Voor mij moeten die even wonderlijk zijn als eenvoudig, even waar als gelogen en even ernstig als leuk.

3 Plaats je onderwerp eens in een andere sociale context. Laat artsen, politici, Frits Bom, professor Van Os zich uitspreken over het bintje en kijk waar het je brengt.

4 Kan ik het onderwerp overdrijven of verkleinen? Wat gebeurt er als ik het onderwerp enorm vergroot? Een radioreportage over de teloorgang van het bintje, wenende mensen, twee minuten stilte, toespraak van Hare Majesteit.

5 Waar kan ik het mee vergelijken? Ik schreef een sketch in de vierdaagsesfeer over de tocht van zalmen naar hun paaigronden en interviewde ze op het moment dat ze over de zalmtrappen klommen.

6 Wat gebeurt er als ik het gegeven

omkeer? Stel dat het juist zeer goed gaat met het bintje. De omkering is misschien wel het meest bekende komische procédé. Omkering leidt vaak tot ontmaskering, en dat is iets waar de cabaretier naar zoekt. Ik deed eens een wrange monoloog van een elfjarig meisje dat net overreden is door een dronken automobilist. Ze ligt stervend op straat en biedt de automobilist haar excuses aan voor het ongemak.

De vraag ‘Hoe eindigt de sketch?’ is nog onopgelost. Als ik het niet meer weet, denk ik terug aan mijn voorgangers die onder hun sotternieën schreven ‘hier vechten si’.

Taalcuriosa

Jules Welling

Populariniemen

Opvallende bouwwerken nodigen uit tot opvallende namen. Soms komen dichters ermee op de proppen. Heel mooi vind ik in dit verband de benaming die de dichter Hans Vlek aan de verlichte kathedraal van Den Bosch gaf: ‘Gods eigen theelichtje’.

Curieuzer zijn bijnamen van gebouwen die algemeen ingang vinden. Meestal wordt de bijnaam ontleend aan de vorm van een gebouw, hetgeen nogal voor de hand ligt. Breda en Haarlem hebben gevangenissen van het oude model, die zeer begrijpelijk door de bevolking ‘De Koepel’ genoemd worden. De echte Parijzenaars hebben het over ‘Notre A’ als ze het over de Eiffeltoren hebben, en als je naar de vorm van Eiffels constructie kijkt, kun je de Parijzenaars begrijpen.

Voor zover ik weet, heeft dit verschijnsel geen naam: ik stel voor het *populariniem* te noemen, ‘naam van het volk’.

Amsterdammers kennen vele populariniemen. Het eertijdse GAK-gebouw aan het Bos en Lommerplein heet in de volksmond ‘Het Aquarium’, en wie het gebouw kent, zal die mening onmiddellijk delen. Het is een in groen glas opgetrokken gebouw op de rand van oud- en nieuw-West. Even verderop staat een opvallend kerkgebouw dat in de volksmond ‘De Kolenkit’ genoemd wordt, en opnieuw is de vormgeving van doorslaggevend belang. De kerk lijkt inderdaad op een kolenkit. (De architect wilde overigens hiermee een hand uitbeelden waarvan de wijsvinger omhoog wijst naar God!)

In Rotterdam heeft vrijwel niemand het over het Feyenoordstadion. Men praat er over de ‘De Kuip’, een populariniem dat landelijk ingang gevonden heeft. Hetzelfde geldt voor het Sparta-stadion, dat beter bekend is als ‘Het Kasteel’. In beide gevallen is de vormgeving de grondslag voor de populariniemen.

In Eindhoven kent iedereen ‘De Steentjeskerk’. Elke kerk in Eindhoven is opgebouwd uit steentjes, maar de bedoelde kerk is opgetrokken uit opvallende, gele stukken steen, waardoor voor de Eindhovenaren geen verwisseling mogelijk is.

Opvallende bouwwerken kunnen onmiddellijk rekenen op een reactie uit het volk, uit de kring van omwonenden. Twee andere voorbeelden uit de regio Amsterdam zijn het ABN/Amro-kantoor in Amstelveen, aan de weg naar Schiphol, met zijn opvallende rode kap, en het ING-hoofdkwartier in de Bijlmer, waarvan geen enkele

wand verticaal is. De Amsterdammers noemen ze respectievelijk ‘De Rooie Rug’ en ‘Het Zandkasteel’.

Den Haag kent zijn ‘Rode Olifant’ bij het Malieveld (het vroegere Essogebouw met de opvallende, rode bakstenen toren). Rotterdam heeft ‘Het Potlood’ en ‘De Paperclip’.

Het populariniem is springlevend.

Onze-Taalprijs

Jan Renkema - juryvoorzitter

Hoe stimuleer je goed taalgebruik? Niet door het rode potlood, maar door goede voorbeelden: een treffend gekozen woord, een prachtig gebouwde zin, een meeslepende alinea. Het Genootschap Onze Taal stelt daarom met ingang van 1994 de Onze-Taalprijs in.

Aan de lezers van Onze Taal wordt gevraagd om voorbeelden op te sturen van tekstpassages die voor de prijs in aanmerking dienen te komen. Het gaat om woorden, zinnen en alinea's. De teksten mogen niet langer zijn dan 200 à 250 woorden. Ze kunnen afkomstig zijn uit alle denkbare schriftelijke publikaties. Uiteraard mogen ze niet met het oog op de prijs zijn gepubliceerd. Men kan ook de aandacht vestigen op voorbeelden van mondeling taalgebruik, maar deze worden alleen in behandeling genomen als er een cassette beschikbaar is met de tekst, met vermelding van de plaats van de passage. Inzendingen worden alleen geaccepteerd als de naam van de kandidaat en de bron zijn vermeld.

De jury bestaat uit twee bekende Nederlanders die onbekend wensen te blijven, twee redacteuren van het maandblad Onze Taal (van wie er een als secretaris optreedt) en een voorzitter uit of namens het bestuur van het genootschap. Na elke twee jaar zal het bestuur van het genootschap een besluit nemen over de samenstelling van de jury.

De prijs zal driemaal per jaar worden uitgereikt: in de winter, in de lente en in de herfst. De jury krijgt de vrijheid om per keer geen prijs of meer prijzen uit te reiken. Aan de prijs is geen officiële plechtigheid of hoge beloning verbonden. De winnaars krijgen een vergulde Onze-Taal(vul)pen met inscriptie, een eervolle vermelding in het maandblad, en de mogelijkheid om een korte toelichting te geven op het prijswinnende voorbeeld. Ook zal een persbericht over de prijstoekenning worden verspreid.

De jury van de Onze-Taalprijs verzoekt alle lezers van dit blad voorbeelden op te sturen. Het adres is: Laan van Meerdervoort 14 A, 2517 AK Den Haag.

Over de eerste uitreiking leest u meer in het februari/maartnummer van 1994.

Nederlandse literatuur in Duitse vertaling

Hans Beelen - lector Nederlands, Universität Oldenburg

De afgelopen maand stond de 45ste Frankfurter Buchmesse in het teken van de Nederlandse en Vlaamse literatuur. Het tijdstip van deze indrukwekkende presentatie van literaire voortbrengselen uit ons taalgebied was daarmee ongetwijfeld goed gekozen, want sinds de tweede helft van de jaren tachtig is de Nederlandstalige literatuur in Duitsland ‘salonfähig’ geworden. In het kielzog van schrijvers als Claus (*Der Kummer von Flandern*), Mulisch (*Die Entdeckung des Himmels*) en Nooteboom, die met werken als *Rituale*, *Berliner Notizen* en *Die folgende Geschichte* nog meer succes heeft dan met de oorspronkelijke werken in zijn vaderland, verschijnen er thans vertalingen van Anna Blaman, Louis Paul Boon, Willem Elsschot, Jef Geeraerts, Hella Haasse, A.F.Th. van der Heijden, Frans Kellendonk, Tom Lanoye, Margriet de Moor, Sybren Polet, Gerard Reve en Paul de Wispelaere. Daarmee lijkt er op het ogenblik bij de oosterburen voor onze literatuur een enthousiasme te bestaan dat niet, zoals in de jaren zestig en zeventig, beperkt is tot thema's als erotiek en feminisme, maar dat berust op een bredere en diepere belangstelling voor onze literaire wereld. In het veelbekeken televisieprogramma ‘Das literarische Quartett’ vroeg men zich onlangs al af wie van de Nederlandse schrijvers nu eindelijk de Nobelprijs krijgt. Het is duidelijk: in Duitsland speelt de Nederlandse literatuur in de eredivisie.

• Slecht visitekaartje

Al die literatuur moet uit het Nederlands in het Duits worden vertaald, want voor de gemiddelde Duitse lezer is het Nederlands nog steeds een exotische taal. In het verleden is zelfs meer dan één literair werk via de omweg van het Engels in het Duits vertaald. Natuurlijk doen de docenten en leraren Nederlands in Duitsland erg hun best onze taal in brede kringen bekend te maken, maar vertalen blijft noodzakelijk. Duitsers die van het vertalen van Nederlandse literatuur hun broodwinning maken, kiezen niet voor een gemakkelijk bestaan. Ten eerste bestaat er geen vakgerichte opleiding voor dit ambacht. Bovendien is het vertaalwerk geen goudmijntje, zodat het nogal eens schipperen is tussen een acceptabel uurloon en een degelijk stuk werk leveren.

Dag mijnheer kan niet worden vertaald met Tag, Mein Herr

Ook zijn er maar weinig redacteurs van Duitse uitgeverijen die het Nederlands zodanig beheersen dat ze een vertaling kunnen controleren. Zó gezien is de vertaler Nederlands-Duits, meer nog dan bijvoorbeeld de collega-vertaler Engels-Duits, een cruciale schakel in het literaire productieproces, want het boek valt of staat met de vertaling. Een rommelige vertaling is een slecht visitekaartje.

De problematiek van de literaire vertaling stond aan de vooravond van de Buchmesse op de agenda van een tweedaags wetenschappelijk congres. De universitaire docenten Nederlands uit het Duitse taalgebied kwamen in Keulen bijeen om te debatteren over het thema ‘literatuur in vertaling’. Er waren ook uitgevers en

culturele instanties aanwezig, zodat er tevens aandacht kon worden besteed aan het vertaalbeleid en aan de Nederlandse culturele politiek. Maar ook de technische kant van het vertalen kwam aan de orde.

• Bondigheid

Een goede literaire vertaling is meestal geen getrouwe woord-voor-woord-vertaling, maar een herschepping van het origineel in de vreemde taal. Neem nou de vele Nederlandse verkleinwoordjes (*een kopje koffie, een avondje uit*), die in het Duits niet verkleind zouden moeten worden. En als in een Nederlandse roman *Dag mijnheer* wordt gezegd, kan dit niet worden vertaald met *Tag, Mein Herr*. De Duitse groet *Tag* klinkt veel nonchalanter dan het Nederlandse *dag*; bovendien kun je in het Duits iemand niet mijnheer noemen zonder zijn naam te weten. Een goede vertaling zou kunnen zijn: *Guten Tag!* of *Guten Tag, Herr...* (vertaler vult de naam in).

Een berucht probleem zijn de zogenoemde ‘valse vrienden’, woorden die veel op elkaar lijken, maar in verschillende talen toch een andere betekenis of een andere gebruikswaarde hebben. Het Nederlandse woord *grot* kan in veel gevallen met *Grotte* worden vertaald, maar de bekende grot van Plato is in het Duits *Platoons Höhle*. Juist bij verwante talen als het Nederlands en het Duits wemelt het van dit soort addertjes onder het gras.

In het Nederlands worden vaak clusters van bijwoorden gebruikt: ‘dat is *heel erg* leuk, we gaan *soms wel eens* naar de bioscoop, heeft hij *weer eens even* geboft’. Een goede vertaler probeert niet elk apart woordje te vertalen, maar zoekt naar Duitse bij-

woorden die op hetzelfde neerkomen: ‘das ist *sehr* schön, wir gehen *manchmal* ins Kino, hat er *mal wieder* Glück gehabt’.

Dit zijn dan nog lexicale moeilijkheden die zonder grote ingrepen kunnen worden opgelost. Maar in Keulen vroeg Helga van Beuningen, die voor haar vertaalwerk in het Duits vorig jaar de Martinus Nijhoffprijs kreeg toegekend, ook aandacht voor verschillen op grammaticaal en stilistisch niveau. De Nederlandse grammatica heeft een voorkeur voor nevenschikkende zinnen, de Duitse taal maakt daarentegen meer gebruik van onderschikkend zinsverband. Dat betekent dat een vertaler vaak bezig is zinnen te herordenen.

● Vierkante millimeter

Van de literair vertaler wordt een bijzondere virtuositeit gevraagd, omdat literatuur wordt gekenmerkt door een speelse en complexe omgang met het medium taal, en niet alle taalspelletjes (rijmwoorden, dubbelzinnigheid, alliteratie, dialecten, woordspelletjes, enz.) kunnen in een vertaling zonder meer tot hun recht komen. De vertaler dient niet alleen de bron- en uitgangstaal tot in de puntjes te beheersen, hij moet met de auteur meedenken en bij elk woord bedacht zijn op een dubbele bodem of op een bijzonder effect. Dat betekent: lezen op de vierkante millimeter. Dan kan het wel eens gebeuren dat een gewetensvol vertaler de auteur opbelt met de vraag of hij kan nadoen hoe het water in een beekje klatert, dan wel of hij met opzet vijf keer op een bladzijde het woordje *soms* gebruikt. Mocht dat laatste inderdaad een stilistisch slordigheidje zijn, dan is het niet uitgesloten dat de uiteindelijke vertaling een betere (en geautoriseerde) tekst oplevert dan het Nederlandse origineel.

De Duitse neerlandici waren het er in Keulen over eens dat jonge vertaal-talenten aanmoediging verdienen, onder meer door bijscholing en door stipendia voor reizen naar Nederland en Vlaanderen, teneinde grondig met onze taal vertrouwd te raken. Op die manier kan de Nederlandstalige literatuur ook na de Buchmesse blijven meespelen in de Duitse eredivisie.

Taaloefening

Nicoline van der Sijs - redacteur, Utrecht

Op 13 november de ‘Grote spellingtest’ in Vlaanderen, half december het jaarlijkse ‘Groot dictee der Nederlandse Taal’ (voorheen het ‘Nationaal Dictee’)... een taaltest in Onze Taal als oefening op de komende dictees kan geen kwaad. Het uitgangspunt zijn die vormen die volgens de strengste taalmeesters de juiste zijn. (Dat houdt in dat bepaalde ‘fouten’ in deze taaloefening door bijvoorbeeld de ANS of de Schrijfwijzer wel geaccepteerd kunnen zijn.) Streept u de spel- en stijlfouten mee aan?

‘Dus jij denkt dat een dictee alleen maar telt als er tenminste veertig moeilijke woorden inzitten?’ vroeg meneer X. ‘Zo gemakkelijk kom je er niet vanaf. Wedden dat ik een dictee kan maken met hele gewone Nederlandse woorden?’ ‘Het hangt er vanaf,’ zei meneer Y. ‘Ik ga er dan wel vanuit dat je niet alleen maar archaïsche uitdrukkingen gebruikt, zoals bijvoorbeeld *ten algemene nutte, ter dezer gelegenheid, uw beider keus.*’ ‘Accoord,’ zei meneer X, ‘geen pseudowetenschappelijke problemen. Maar let zowel op de spelling als op de stijl. Daar gaat ie dan.’ En nadat hij een bloknoot naar zich toe getrokken had dat al half volstond met onleesbare hiëroglyfen, begon hij te schrijven:

De lexicograaf zocht een woord. Wanhopig bladerde hij door een stapel boeken, waar ‘woordenboek’ of ‘dictionnaire’ opstond, maar middenin een dik foliant stopte hij, het boek van zich af duwend. Dit ongerichte zoeken kostte teveel tijd. De copij had al ingeleverd moeten zijn, de publikatiedatum was niet ver af. Hij belde tien collegalexicografen, waarvan er zich twee al jaren bezig hielden met het zoeken van verlorengedane woorden. Hoewel beide er de slechte gewoonte van de lexicograaf op nahielden om collega voor het lapje te houden (waarbij ze zelfs zover gingen dat ze niet bestaande woorden in zelf bedachte citaten aan beroemde auteurs toeschreven), deden ze ditmaal een serieuze poging hun concurrent te helpen. Eén van beide suggereerde: ‘Het eerste dat je moet doen, is de Oost-Europese collega's opbellen. Een van hun hobbies is het zoeken van onvindbare woorden. Dat dateert nog uit de vijftiger jaren, toen veel woorden verloren gegaan zijn, omdat kameraad Stalin hen bevolen had alleen officieel goedgekeurde woorden in de woordenboeken op te nemen.’

Maar het gezochte woord behoorde niet tot het gedachtegoed van de Oost-Europeanen, net zo min als van de Latijns-Amerikanen. Na twee dagen gaf de lexicograaf tenslotte op. Hij staakte zijn heen en weer geloop om gedachtenloos de poes een aai te geven die loom opstond. En daar, onder haar, lag wat hij zocht: het ultieme WOORD.

‘Zie zo,’ zei meneer X, ‘hier zat toch geen woord Frans bij? En, heb je mee geteld? Heb je berekent hoe veel fouten er in zaten?’

De oplossing vindt u op bladzijde 263.

Voer voor videoten

Marc De Coster - Tienen, België

Als ze niet al bestonden, hadden ze uitgevonden moeten worden: de *cocooners*, de *couch potatoes*, en het hedendaagse *teletariaat*. Hebben we het over de nieuwe huiselijkheid of gaat het gewoon om escapisme?

Het zal de tijdgeest wel zijn: mensen willen zich niet langer engageren. De helden uit de golden sixties zijn moe. Door het wegvallen van allerlei zekerheden klampen de huidige carrièrejagers zich steeds meer vast aan de enige zekerheden die hun nog resten: partner, gezin en geld. De harde buitenwereld met zijn toenemende criminaliteit, sociale onrust, vervuiling en werkloosheid boezemt de mensen angst in. Velen trekken zich daarom terug in de veilige geborgenheid van de huiskamer, in hun eigen biotoopje. Het gezinsleven wordt opnieuw gekoesterd en het uitgaansleven wordt ingeruild tegen het eigen, behaaglijke interieur. De video vervangt de bioscoop, en de afhaalchinese en de bezorgpizza winnen het van de restaurants.

Deze trend is een beschermende reactie op een dagelijks leven vol stress: vermijd problemen van de buitenwereld zoveel mogelijk en ga op zoek naar nestwarmte.

• Als een aardappelzak

Het fenomeen dat hier beschreven wordt, heet *cocooning*. Men sluit zich af van de buitenwereld en nestelt zich helemaal in zijn cocon. De Nederlandse schrijfster Yvonne Kroonenberg gebruikt de term in haar boek *Kan ik hem nog ruilen?* (uit 1991): ‘De jaren negentig zijn inmiddels in volle gang en ze worden gekenmerkt door de Moderne Huiselijkheid. *Cocooning* heet het in glimbladenjargon.’ Ook Renate Dorrestein had het in Opzij van januari 1991 over de nieuwe tendens: ‘Het cocoonen (kortweg: gezellig in een warme badjas onder de schemerlamp zitten in aanwezigheid van een haardvuur, brandende kaarsen, een glas wijn, een schaalje bonbons en een spinnende poes) blijkt ook bij de feministen erg in trek te zijn.’

Cocooning heeft de nieuwe grote Van Dale jammer genoeg niet gehaald, maar is wel terug te vinden in het woordenboek van Verschueren en in het handwoordenboek van Koenen. Het begrip werd in 1986 gelanceerd door Faith Popcorn, een New-Yorkse trend-analiste die aan het hoofd staat van een Amerikaans marketingadviesbureau. Zij wordt wel bestempeld als de ‘Nostradamus van de marketing’.

Cocooner is een revaluatie van het wat oudere begrip *couch potato*. Dit is een Amerikaanse slangterm voor een ‘televisiejunk’, iemand die thuisblijft en zittend alleen handelingen uitvoert zoals eten (veel junkfood), drinken en tv-kijken. Een

couch potato doet weinig aan lichamelijke beweging, hij veeteert als het ware: als een aardappelzak ligt hij onderuitgezakt in zijn comfortabele fauteuil, blik op oneindig, verstand op nul. Huwelijk, kinderen en home-video's (niet noodzakelijk in deze volgorde) zijn voor hem de belangrijkste zaken in het leven.

Het verschijnsel is natuurlijk een goudmijn voor de Amerikaanse video-industrie. Het is niet verwonderlijk dat in een land met meer dan veertig tv-kanalen de meest 'zittende' beweging uit de geschiedenis is ontstaan. In minder bekabelde landen zoals Groot-Brittannië drong het fenomeen veel minder snel door, maar dat veranderde in recordtijd met het opbloeien van de video-industrie.

De term *couch potato* werd volgens de US trade mark registration voor het eerst gebruikt door de Californiër Tom Iacino op

15 juli 1976. Hij gebruikte het als synoniem voor het oudere slangwoord *boob tuber*, wat wij een *beeldbuizerd* of een *televisiejunk* zouden noemen. Het Amerikaanse *boob tube* wordt sedert het begin van de jaren zeventig schertsend gebruikt voor het *kijkkastje* of de *treurbuis* (term van Gerrit Komrij, die overigens ook *teletariaat* bedacht voor de verzamelde televisiekijkers).

● Niet kieskeurig

Tuber betekent in Amerika ook ‘knol, aardappel’. Vandaar dat cartoonist Robert Armstrong de aardappel koos als embleem voor zijn begin jaren tachtig opgerichte beweging: de Couch Potatoes Club. Samen met Jack Mingo publiceerde hij in 1983 *The Official Couch Potato Handbook*. De filosofie van beide heren is dat tv-kijken een aangeboren Amerikaanse vorm van meditatie is; in een halfuur televisiekijken kan men meer leren dan andere mensen gedurende een maand. Kijk naar *Dallas* en *Dynasty* en je krijgt een levensstijl geserveerd die je zelf nooit kunt bereiken.

Couch Potatoes gaan prat op hun non-activiteit. In tegenstelling tot cocooners zijn ze veel minder selectief bij het kiezen van programma's. Met in de ene hand een bierblikje en in de andere hand de *zapper* of afstandsbediening schuimen zij alle netten af op zoek naar de meest onbenullige programma's. Een cocooner wil nog weleens een boek ter hand nemen.

In een halfuur televisiekijken kan men meer leren dan andere mensen gedurende een maand

Tijdens de Golfoorlog van 1991 voelden we ons allemaal eventjes couch potatoes. NRC Handelsblad van 26-1-1991 had het over de *kanaalzwemmers* die van het ene net naar het andere schakelden om het nieuws te kunnen volgen: ‘En zo zitten we als *couch potatoes* op de bank naar de oorlog en de rest van de wereld te kijken.’

In Amerika gebruikt men voor *couch potato* ook wel de synoniemen *sofa spud*, *spud*, *telespud*, *videot* en *vidspud*. De *videot* kent men in Australië al sedert het begin van de jaren zestig. Het woord is een samentrekking van *video* en *ideot*. Bij ons duikt het woord pas rond 1975 op. Hans Ferrée gebruikte het in zijn boek *Van mens tot marionet* (1978): ‘Dat gemis in de “opvoeding” zal de huidige generatie van videoten niet treffen.’ En in het inmiddels ter ziele gegane jongerentijdschrift Vinyl lezen we in 1986: ‘De Grote Prijs van Lulkoekland voor deze beide videoten.’ De nieuwe grote Van Dale heeft de woorden *video-idioot* en *vidioot* opgenomen.

Een variant (in Amerika) van *videot* is *vidaholic*, een woord dat gevormd werd naar analogie van *alcoholic* en *workaholic*. Kijkers die uitsluitend belangstelling hebben voor informatieve programma's lopen er in het land van de onbegrensde mogelijkheden ook rond: zij heten *infomaniacs*.

Van kaartenbak tot Koenen (2) Vaktaal en jargon

Theo de Boer - bewerker Koenen handwoordenboek, Groningen

Dwergwerpen wel, maar metrosurfer niet. Hoeveel jargon mag er in het woordenboek? De moeilijke beslissingen van een woordenboekmaker bij de voorbereiding van een nieuwe uitgave.

Woordenboekmakers moeten selectief zijn. Dat geldt zeker voor het opnemen van woorden uit een bepaald vak- of interessegebied. Hoe ver moet je gaan bij het opnemen van dergelijke woorden? Bied je je gebruiker het hele medische jargon aan, of volsta je met de voornaamste kwalen en pillen? Moet je - zo je dat al kunt - precies uitleggen wat *quantummechanica* en *relativiteitstheorie* inhouden, of volsta je met enkele algemeenheden in de hoop dat de echt geïnteresseerde zijn heil in de vakliteratuur zal zoeken?

Dat kiezen nodig is, signaleert ook de inleider van de twaalfde druk van de grote Van Dale (blz. XVII):

‘(...) er komen steeds meer vakgebieden bij en het aantal vaktaalwoorden neemt dus toe. Onderzoekingen in 1980 spraken van zeven miljoen vaktaalwoorden voor het Duits en er werd een jaarlijkse groei van 250.000 woorden verwacht. Het is duidelijk dat slechts een gering deel van deze vaktaalwoorden een plaats kan vinden in het woordenboek.’

Als dit laatste al geldt voor Van Dale met zijn 3897 pagina's, hoeveel te meer zal de redactie van de Koenen, die er 1376 tot haar beschikking

heeft, zich dan niet moeten beperken?

Anders dan in Van Dale ligt in Koenen het accent op hedendaags, levend Nederlands. Verouderde of al te infrequente woorden worden niet opgenomen. Woorden die in Koenen staan, moeten aan de eis voldoen dat je ze bij het lezen van de krant, het kijken naar het journaal, op school of bij het voeren een gesprek kunt tegenkomen. Categorieën als delfstofkunde, jagerstaal of studententaal komen in Koenen dan ook slechts spaarzaam aan bod. Maar woorden uit de weerkunde, de politiek en de sport zijn in Koenen ruim bemeten categorieën. Op die laatste groep ga ik wat nader in.

Waarschijnlijk zal niemand er moeite mee hebben dat sporttermen als *buitenspel* of *een gele kaart* in Koenen staan, te meer omdat deze termen ook buiten hun eigenlijke domein gebruikt worden. Een minister kan de Tweede Kamer *buitenspel* zetten, waarop deze op haar beurt die minister de *gele kaart* kan tonen. Ook buiten de (wieler)sport wordt steeds meer *afgezien*. Over het opnemen van dergelijke woorden is weinig discussie nodig. Anders is dat wellicht bij de woorden die ik nu wil bespreken.

Ik onderscheid drie categorieën van sportwoorden: namen van sporten; woorden die attributen benoemen of te maken hebben met de spelregels; woorden die sporters, trainers, verslaggevers, enz. gebruiken als ze over sport spreken. Uit elke categorie geef ik vier woorden die nog niet in Koenen staan: steeds eerst twee woorden die ik zou opnemen als ik daarover nu moest beslissen, en daarna twee die ik buiten het woordenboek zou laten.

● Namen van sporten

WEL OPNEMEN

aquajogging

Loopbewegingen maken in diep water, waarbij men doorgaans een *wetbelt* om heeft; dat is een gordel die het lichaam in een verticale positie houdt. *Wetbelt* zelf zou ik liever niet opnemen, omdat het te specialistisch is (probleem: als je een woord niet opneemt, kun je het ook niet in de omschrijving van een ander woord gebruiken). *Aquajogging* neem ik op omdat het door veel mensen beoefend wordt.

dwergerpen

Het bij wijze van sport om het verst gooien met een dwerg. Het wordt weliswaar weinig beoefend, maar ik neem het op omdat het spel omstreden is en men er dus geregeld over leest.

NIET OPNEMEN

basejumping

Parachutespringen vanaf vaste objecten zoals bergen, torens, bruggen, e.d. Slechts incidenteel beoefend.

metrosurfen/treinsurfen

Meerijden met metro of trein waarbij de ‘surfer’ zich buiten de wagon bevindt, bijv. tegen de zijwand of op het dak. De rage - zo die er ooit geweest is - lijkt alweer voorbij. Een typisch komkommertijdwoord.

• Woorden voor attributen

WEL OPNEMEN

court (tennis)

Baan(soort). Dit woord wordt zowel gebruikt om verschillende banen (center court, court number one) van elkaar te onderscheiden als om indelingen naar baansoort (hard court, supreme court) te maken. Frequent in tennisverslagen.

ijsmeester (ijssporten)

1. Iemand die natuurijs keurt, bijv. om te kijken of er een tocht kan worden verreden. 2. Degene die bij een kunstijsbaan de apparatuur bedient waarmee kunstijs wordt gemaakt. Hans Wiegel wordt wel eens ‘de Grote Ijsmeester’ genoemd; het woord heeft zich dus aardig gevestigd.

NIET OPNEMEN

piaffe (dressuur)

Verzamelde (hippische aanduiding voor een bepaalde houding van het paardelichaam) draf op de plaats. De sport zelf wordt te weinig beoefend om er ook nog de technische termen van op te nemen. *Verzameld* in deze betekenis ontbreekt om dezelfde reden in Koenen.

motard (wielersport)

Dit zeggen Vlamingen en Jean Nelissen tegen een motorrijder die de koers volgt. Buiten de wielersport kom je het nooit tegen.

• Spreken over sport

WEL OPNEMEN

aftesten (teamsporten)

Een speler die men wil aantrekken, testen en op medische of sportieve gronden afkeuren. De grote Van Dale heeft dit woord al opgenomen, zonder de gebruikssfeer tot de sport te beperken. Ik kwam het tot nu toe alleen in sportberichten tegen. In elk geval als sportwoord frequent, en bovendien geschikt voor gebruik in andere contexten, twee goede redenen om het op te nemen.

wegsteken, zich (wielersport)

Zijn goede vorm camoufleren door zo onopvallend mogelijk mee te rijden. Zoals zovele wielertermen (bijv. *afzien, kassei, motard*) is dit woord uit het Zuidnederlands

boven de grote rivieren terechtgekomen. Nijhoffs *Zuidnederlands Woordenboek* geeft twee betekenissen. De tweede luidt: '(Oneig.) M. betr. t. gevoelens e.d.: maken dat iets niet opgemerkt wordt, niet laten blijken, verbergen, maskeren (...)'. Het gebruik van dit woord lijkt zich uit te breiden; ik heb ook al een citaat uit de schaatssport.

NIET OPNEMEN

supersub (teamsporten)

Sterke speler die als invaller achter de hand wordt gehouden en in die rol geregeld succesvol is. Ik ken het woord nog niet zo lang (sinds juni 1992) en ben benieuwd of het over een jaar nog gebruikt wordt.

finisseur (wielersport)

Om in het jargon te blijven: een renner die goed kan 'aankomen', dat wil zeggen 'over een goede eindsprint beschikt'. Zou iemand het missen als het niet in Koenen stond?

Gedicht voor onze taal

*Zijn dichters de ‘oplichters’ van de taal, de smaakmakers van de spraak?
In ieder geval hebben zij het in deze rubriek voor het zeggen, met nieuwe
gedichten, op verzoek geschreven voor Onze Taal, waarin taal middel
is, maar ook onderwerp.*

De laatstverschenen dichtbundel van Herman de Coninck is *Niemand moet
me helpen sterven*, 1993, Uitgeverij Houtekiet, f 29,90.
ISBN 90 5240053 9

Lu Chi

Only when held in a clear mind can the language become noble (Lu Chi)

In een oud-Chinese ars poetica
zie ik ineens het woord ‘nobel’ zich vertonen.
Alleen in oud-Chinese gedichten kan ik wonen.
Nobel & Zonen. Een beetje onbereikbaarheid, graag.

En dat in het slot van mijn gedicht één lezer kwam,
na wie de ophaalbrug werd opgehaald, tot
hij in het sextet, in het boudoir, een kam
door jouw haar ziet gaan, betekenis door taal.

Daarna werd hij nog heel oud, vele beminden
waren zijn deel, maar stervend ziet hij nog de straal
van dat botergele licht, Vermeer van Delft.

Daar, in de helft van zijn leven de cesuur van een uur
Schoonheid. Er is alleen nog voor en na.
Het nog niet weten en het nooit meer vinden.

Herman de Coninck

Het taaladvies van Erwin Kroll

Redactie Wim Daniëls

Het weer was altijd al een favoriet gespreksonderwerp in Nederland, maar sinds het
verschijnen van Jan Pelleboer en Erwin Kroll geldt dat ook voor de weermannen.
Jan Pelleboer, overleden in 1992, viel vooral op door zijn karakteristieke stem, die
iemand eens verleidde tot een fanmailkaartje met daarop de tekst: ‘Je zit er steeds
een dag naast; verder een goede show hoor, met die knijper op je neus.’ Over Erwin
Kroll, in wiens handtekening een zonnetje zit verwerkt, wordt vooral gesproken
wegens zijn karakteristieke gebarentaal.

‘Weermannen gebruiken slechts een beperkt deel van de vrijwel eindeloze mogelijkheden van de Nederlandse taal. Als trouwe televisiekijker weet u natuurlijk ook wel dat een weerbericht uit zo'n vijf à zes korte tekstblokjes bestaat, verluchtigd met evenzovele kaarten en satellietbeelden. Die tekstblokken zijn opgebouwd uit het herhaaldelijk gebruik van de woordcombinaties “hier ziet u; op de volgende kaart; lage- en hogedrukgebied; vandaag; morgen en in het weekend overheersen; regen; wind; storm”. Een enkele keer valt het woord *zon*.

Laten we eerlijk zijn, de weerman is noodgedwongen tamelijk beperkt in zijn taalgebruik. En dat is jammer, want ook onder weermannen en -vrouwen - want deze laatste zijn er ook, al zijn ze nog niet zo vaak zichtbaar - zitten taalkunstenaars. Maar door tijdgebrek komt dat er niet uit. Het zijn de een à twee minuten waarin alles gezegd moet worden die de beperkingen opleggen.

Wilt u, ondanks het bovenstaande, toch nog een taaladvies, dan wijs ik u op de mogelijkheid tot nonverbale communicatie: kijkt u de komende maand goed naar het weerbericht van de NOS en let u dan speciaal op mijn handen.’

Een beknopte cursus politieke verwartaal

Theo Uittenbogaard - tv-programmamaker, Amsterdam

Politici hebben een zwaar beroep. Overal liggen journalisten op de loer met kritische vragen. Gelukkig is er nu een beknopte overlevingscursus Verwartaal. Met levensechte voorbeelden en medewerking van gediplomeerde verwarringskunstenaars als de ministers d'Ancona, Kok en De Vries, en minister-president Lubbers. De cursus werd uitgezonden in het taalprogramma 'Mooie Woorden' (RVU 27-09-1992). Deze televisieserie werd in oktober hervat, en wordt elke eerste woensdag van de maand uitgezonden.

1 Witte ruis

Laat - als u geïnterviewd wordt - nooit een stilte vallen. Als u zwijgt is het net alsof u het antwoord niet weet. Zég iets. En denk intussen na over het antwoord. Dus zorg voor een voorraadje loze zinsneden om een denkpauze op te vullen:

- *'Ik zou vooral willen zeggen dat ik hoop...'*
(Elske ter Veld, VARA-tv, De Kloof, 11-12-1990)
- *'Ik begrijp die vraag van u wel...'*
(minister De Vries, NOS-journaal, 26-8-1991)
- *'Ik denk dat, wanneer het zo doorgaat als het is gegaan, dat je inderdaad zou moeten zeggen...'*
(minister d'Ancona, RTL4, De Vierde Kamer, 2-6-1991)

Of, als u nog eens langer moet nadenken:

- *'Eigenlijk kan ik mij, als ik de geluiden hoor en ik hoor wat ze willen, dan zou ik mij kunnen voorstellen - hoe moeilijk het ook is - mij verplaatsend in meneer Van der Reijden, zou ik kunnen zeggen: dat is toch eigenlijk niets voor ons...'*
(minister d'Ancona, RTL4, De Vierde Kamer 2-6-1991)

2 Deftige witte ruis

U kunt tijdens het denken ook iets zeggen wat deftig klinkt. Dat draagt bij aan uw aanzien als politicus. Zo kunt u een 'waarschuwing' het formaat laten krijgen van een crisis, als u het maar deftig, langzaam en ernstig uitspreekt:

- *'Als wij, na zorgvuldige afweging, tot de conclusie komen dat er toch vrij behoorlijke verstoringen, ernstige verstoringen dreigen voor het goed*

functioneren van die arbeidsmarkt en de sociale zekerheid, dan moeten wij wel vanuit onze verantwoordelijkheid daar ernstig voor waarschuwen...'
(minister De Vries, NOS-journaal, 6-6-1991)

3 Blijf aan het woord

Blijf bij live-interviews zo lang mogelijk aan het woord. Laat merken dat u nog lang niet bent uitgesproken. Dit voorkomt dat u lastige vragen moet beantwoorden binnen de beschikbare tijd:

- *'Ik zeg expres heel weinig, want dan hoeft niemand over mij heen te vallen. Maar het zijn er natuurlijk veel meer. Dat betekent dat we allemaal wat dat betreft niet meer zo precies in een vakje te duwen zijn en dat als die publieke omroep tot nu toe heel pluriform heeft kunnen zijn, dan komt dat omdat we al die verschillende omroepen hadden...'*
- (interviewer:) *'Maar daar...'*
- *...die vanuit die verzuiling vanuit hun eigen identiteit toch al die verschillende meningen naar voren konden brengen. Dat wordt...'*
- (interviewer:) *'Maar...'*
- *'...a) te kostbaar en b) kun je daar ook niet mee doorgaan en moet je ervoor zorgen dat je in samenwerking toch die pluriformiteit regelt en dat kun je best doen...'*
- (interviewer:) *'Ik onderbreek u toch even, want anders duurt het heel lang. Als ik u zo hoor zou je aan één organisatie genoeg hebben...'*
- *'Nee...want wat ik net wilde gaan zeggen, was...'*
(Jeltje van Nieuwenhoven, NOS Capitoel, 19-5-1991)

4 Geef geen antwoord

Verover het initiatief. Hierbij is vrijwel alles toegestaan:

- 1 Beantwoord een onwelgevallige vraag met een totaal ander antwoord.
- 2 Voeg zonedig een eigen vraag in, en beantwoord die.

Deze operatie dient te worden voorafgegaan door 'laat ik eerst zeggen':

- *'Laat ik eerst zeggen dat de uitlatingen, de uitspraken van collega Pronk en collega Van den Broek, natuurlijk even gezien moeten worden in hun echte betekenis. Wat is hun echte betekenis? Dat we te maken hebben met een nieuwe situatie...'*
(minister-president Lubbers, NOS Laat, 15-5-1992)

U kunt ook 'laat ik eerst zeggen' gebruiken om vervolgens een niet-gestelde vraag te beantwoorden:

- (interviewer:) *'Ziet u parallellen met 25 jaar geleden, meneer Schmelzer, dat partijen zich ten opzichte van elkaar harder gaan profileren?'*
- *'Laat ik eerst zeggen dat ik niet begrepen heb dat de heer Brinkman dit kabinet de wacht heeft aangezegd. De opstelling van de heer Brinkman is,*

denk ik, constructief...'

(oud-minister Schmelzer, NOS Capitoel, 10-3-1991)

U wilt geen antwoord geven op de vraag of u lijsttrekker van de VVD wilt worden. U zegt dus: 'Laat ik het zo zeggen', en vervolgens begint u over de PvdA:

- (interviewer:) *'De VVD zou een enorme winst kunnen maken als de heer Wiegel bereid is mee te doen...'*
 - *'Laat ik het zo zeggen: de PvdA heeft indertijd een enorme fout gemaakt. De fout namelijk van het presenteren van een stel ministerskandidaten in een of ander schaduwkabinet. Dat kabinet is er nooit gekomen. Je moet pas praten over...'*
- (Hans Wiegel, AVRO's Televizier, 4-9-1989)

• Even oefenen

Nu een samenvattende oefening tussendoor. Het is ingewikkeld, dus let goed op. De vraag is dit keer of u het met de VVD op een akkoordje wilt gooien. U wilt daar liever geen antwoord op geven. U zegt: 'Laat ik beginnen te zeggen...' Vervolgens blijft u ademloos aan het woord in de hoop dat de interviewer de vraag is vergeten.

- (interviewer:) *'Nu is uw coalitiegenoot, de PvdA, tegen, maar de VVD is voor. Bent u bereid om dit met de VVD te regelen?'*
- *'Laat ik beginnen te zeggen dat het vervelend zou zijn als je onderscheid gaat maken tussen mensen die met witte boorden werken en mensen die in een overall ergens op een fabriek werken. Dus we vinden dat het, in die zin, overal op het werk moet kunnen gelden. Ik hoop dat dat brede steun in de Kamer zal kunnen krijgen. Gelukkig is de oppositie ook al voor. En ik hoop, eerlijk gezegd, dat we over de totale breedte van de Kamer uiteindelijk het hele kabinetsbeleid kunnen steunen op dit punt...'*
- (interviewer:) *'Maar als dat niet zo is, zult u het dan met de VVD doen?'*
- *'Het kabinet van CDA en PvdA besloot ertoe, dus waarom zou de fractie - inclusief de PvdA - er ook niet voor zijn?'*

- (interviewer:) *'Laat onverlet mijn vraag: als de PvdA het laat afweten, bent u dan bereid om het met de VVD te regelen?'*
- *'Ik denk het wel, ja.'*
(Eelco Brinkman, NOS-journaal, 23-3-1992)

Helaas, hier was de interviewer te vasthoudend. Terwijl in dit fragment ten minste drie, vaak zeer effectieve, trucs werden toegepast: 1 witte ruis, 2 blijf aan het woord en 3 de retorische vraag. Alle bedoeld om de interviewer van zijn stuk te brengen.

5 Geen ja & geen nee

Zeg bij voorkeur geen *ja* en geen *nee*. Dat is veel te concreet. Daar kunt u last mee krijgen.

- *'Dat is natuurlijk niet helemaal zo.'*
(minister d'Ancona, RTL4, De Vierde Kamer, 2-6-1991)
- *'Voor het overgrote deel is het antwoord daarop: ja.'*
(minister Alders, RTL4, De Vierde Kamer, 9-6-1991)

De vraag is: ja of nee?

- *'Mijn vader heeft me altijd geleerd om je niet bezig te houden met de zorgen van morgen, en daar wilde ik het ook maar bij laten.'*
- (interviewer:) *'En heeft uw vader u nooit geleerd om op een vraag gewoon ja of nee te antwoorden?'*
- *'Nee...'*
(minister-president Lubbers, KRO Brandpunt 23-4-1990)

6 Wees positief

Wees altijd positief. Dat is goed voor uw imago. Of het nu gaat over illegalen, of vluchtelingen, of over racisme in Nederland...

- *'Ik wou eerst een andere opmerking maken en dat is er een van optimisme...'*
(staatssecretaris Kosto, NOS Capitoel, 16-6-1991)

Of het nu gaat over achterstanden, gezondheidszorg of bezuinigingen...

- *'Laat ik het op een positieve manier formuleren om duidelijk te maken wat ik wil.'*
(minister d'Ancona, RTL4, De Vierde Kamer, 2-6-1991)

Of het nu gaat over opiniepeilingen, tussenbalansen of verkiezingsuitslagen...

- (interviewer:) *'Gaat u de Statenverkiezingen met vertrouwen tegemoet?'*
- *'Ik ga in de allereerste plaats de afronding van de bespreking over de tussenbalans met vertrouwen tegemoet.'*
(minister Kok, NOS Laat, 18-2-1991)

7 Leg u nergens op vast

Wees nooit exact. Noem nooit cijfers. Gebruik nooit het woordje *nooit*.

Geef nooit toe. Bijvoorbeeld dat *voorrangsbeleid* precies hetzelfde is als positieve discriminatie:

- (interviewer:) *'Vindt u dat buitenlanders recht hebben op een soort voorrangsbeleid?'*
- *'In zekere zin wel. Waar ze namelijk een achterstand hebben, die moet worden ingelopen. Dat vind ik op zichzelf waar, en dat is de kern van het probleem waar we hier over praten...'*
- (interviewer:) *'Een vorm van positieve discriminatie?'*
- *'Nee. Dat is weer te zwaar uitgedrukt.'*
(staatssecretaris Kosto, NOS Capitoel, 16-6-1991)

Ook al begrijpt u de vraag, u mag niet toegeven. Verloochen desnoods uw eigen Binnenhofs jargon. En blijf spreken onder het nadenken:

- (interviewer:) *'Wordt er nu gekoppeld of ontkoppeld?'*
- *'Ik begrijp die vraag van u wel... We zullen zorgen dat het resultaat is dat de mensen waar het om gaat, er in inkomen op 1 januari in ieder geval ten minste zoveel op vooruit gaan als wanneer... ja, allerlei moeilijke begrippen als koppelen en ontkoppelen... waar het om gaat is dat de mensen krijgen waar ze recht op hebben.'*
(minister De Vries, NOS-journaal, 26-8-1991)

U kunt het ook als volgt zeggen:

- *'Je kunt niet zeggen: het is een verdienste om te ontkoppelen. Je kunt ook niet zeggen dat het onder alle omstandigheden een verdienste is om te koppelen.'*
(minister-president Lubbers, AVRO's Televizier, 3-6-1991)

Wilt u niet beamen wat uzelf net gesuggereerd hebt, dan is er maar één antwoord mogelijk:

- *'Dat zijn uw woorden.'*
(minister Alders, RTL4, De Vierde Kamer, 9-6-1991)

U vindt bijvoorbeeld de keuze van voorzitter van de enquêtecommissie niet de juiste. Maar wilt u dat niet beamen, dan antwoordt u met een uitgestreken gezicht: *'Dat zijn uw woorden.'*

8 Vuile was

Onthoud: er is in uw eigen fractie, partij of kabinet nooit ruzie. Er is hooguit sprake van een 'verschil van inzicht' en 'nuances in formuleringen'. Probeer ook eens een ingewikkelde omschrijving te vinden voor 'een storm in een glas water'.

- 'Ik zou er nu eigenlijk niet verder op in willen gaan. Waarom eigenlijk niet? Omdat formuleringen natuurlijk nauw luisteren en dan kan je naar nuances in formuleringen kijken, maar die zijn vrij beperkt. Dus er is eigenlijk geen groot verschil van inzicht. In deze zaak niet. Maar het interessante is wel - als ik nu even als politicus mag spreken - dat verschillen in formuleringen die rimpelingen veroorzaken die via bepaalde uitvergrotingen het beeld kunnen geven van een storm. Ik zeg er dan wel bij: "een storm in een glas water". Maar goed...'
(minister-president Lubbers, AVRO's Televizier, 3-6-1991)

Tot zover de cursus Verwartaal. De volgende afleveringen zullen vrijwel dagelijks worden uitgezonden op de Nederlandse televisie.

Forensisch spraakonderzoek [2] Spraaktechnologie

A.P.A. Broeders - Gerechtelijk Laboratorium, Rijswijk

In het septembernummer ging A. Broeders in op de rol die stemherkenning in het algemeen kan spelen in de gerechtelijke bewijsvoering. In aflevering 2 van deze serie van drie artikelen komt het spraaktechnologisch onderzoek van de forensisch foneticus aan de orde. Met hoeveel zekerheid kan hij verdachte X koppelen aan geluidsfragment Y?

De spraaktechnologie heeft de laatste jaren aanzienlijke vorderingen gemaakt die ook buiten de film- en speelgoedwereld ingang hebben gevonden. Er zijn tegenwoordig *spraakherkenningsystemen* te koop die spraak omzetten in gedrukte tekst. Ook het omgekeerde is mogelijk. Blinden en slechtzienden kunnen zich abonneren op de elektronische krant (ELK): via Radio 5 worden zij dagelijks voorzien van het nieuws uit een landelijk dagblad, dat door hun computer wordt voorgelezen.

• Spraakmonsters

Zo zijn er ook automatische *sprekerverificatiesystemen* ontwikkeld. De werking van deze systemen berust op het volgende principe: onderlinge verschillen tussen uitingen van een zelfde woord door één spreker zijn altijd kleiner dan de verschillen tussen uitingen van dat zelfde woord door verschillende sprekers. Met zo'n systeem kan bijvoorbeeld de toegangscontrole tot een gebouw of tot bepaalde gegevensbestanden worden geregeld. De spreker die toegang wil, maakt op de een of andere wijze zijn identiteit kenbaar, bijvoorbeeld door zijn naam in te typen. Daarna wordt hem gevraagd een aantal woorden uit te spreken. Deze uitingen of 'spraakmonsters' worden opgenomen en vervolgens geanalyseerd: ze worden vergeleken met eerder opgenomen versies van dezelfde woorden, uitgesproken door de persoon wiens identiteit de spreker claimt. Alleen als de verschillen tussen de vergeleken uitingen klein genoeg zijn, wordt de spreker toegelaten. Vooral bij toepassing over de telefoonlijn biedt deze technologie tal van interessante mogelijkheden.

Het succes van de automatische sprekerverificatie gaf aanvankelijk een belangrijke stimulans aan het onderzoek naar de gebruiksmogelijkheden ervan voor forensische doeleinden. Grootschalige onderzoeksprojecten op dit terrein in onder andere de Verenigde Staten, de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk hebben evenwel nog niet geleid tot resultaten die in de praktijk van het gerechtelijk onderzoek bruikbaar zijn. Dat komt vooral doordat spreker*identificatie* een veel complexere aangelegenheid is dan spreker*verificatie*. Bij verificatie gaat het om de vraag of een spreker al dan niet deel uitmaakt van een beperkte hoeveelheid sprekers van wie vergelijkingsmateriaal aanwezig is. Maar bij forensisch onderzoek naar sprekeridentificatie hebben we te maken met een verdachte die tot een aanzienlijk grotere groep sprekers behoort (de omvang ervan is vaak niet eens nauwkeurig te bepalen!) van wie geen spraakmonsters beschikbaar zijn. Bovendien zorgen verschillen in technische opnamecondities, bijvoorbeeld als gevolg van de akoestische eigenschappen van de ruimte waarin wordt gesproken, of van uiteenlopende telefoonapparatuur, telefoonlijnen en opname-apparatuur, voor vrijwel onoverkomelijke problemen. Ook mogen we er niet van uitgaan dat deze sprekers zich coöperatief opstellen: sommigen verdraaien hun stem, anderen gaan fluisteren, presenteren zich als Engels- of Duitstalig, of doen zich als een ander voor. Ten slotte vormen verschillen in de taalgebruikssituatie of in de emotionele en fysieke gesteldheid van de spreker bronnen van variatie waar automatische systemen nog niet of nauwelijks mee overweg kunnen.

• Geen vingerafdruk

In de jaren zestig ontwikkelde de Amerikaan Kersta een aanvankelijk veelbelovende methode van sprekerherkenning, die bekend is geraakt als de *voiceprint-techniek*. De eerste toepassing van deze techniek dateert overigens al uit de Tweede Wereldoorlog. Onderzoekers van de Amerikaanse Bell Telephone Labs gebruikten haar om de verschillende Duitse divisies te identificeren aan de hand van de stemmen die in hun radioboodschappen te horen waren. Een *voiceprint* is een soort spectrogram, een afbeelding van een spraakfragment waarop te zien is uit welke frequenties een spraakfragment is samengesteld en wat de relatieve sterkte van die frequenties is. Door vergelijking van spectrogrammen probeert men te bepalen of verschillende uitingen afkomstig zijn van dezelfde persoon.

Hoewel spectrogrammen een nuttige bijdrage kunnen leveren aan het spraakvergelijkend onderzoek, is het onjuist er dezelfde waarde aan toe te kennen als aan bijvoorbeeld vingerafdrukken. Spraaksignalen kunnen namelijk - óók als het gaat om identieke uitingen van dezelfde spreker - in ruime mate variatie vertonen. Bovendien laten spectrogrammen van gelijke uitingen door verschillende sprekers soms grote overeenkomsten zien. Bij vingerafdrukken is dit alles niet of nauwelijks mogelijk. In de Verenigde Staten is meermalen gebleken dat aan het ondeskundig gebruik van spectrogrammen voor forensische doeleinden ernstige bezwaren kleven.

● Kenmerkende slis

Op dit moment zijn de beste resultaten te verwachten van een methode die bestaat uit een combinatie van auditieve (luisteren) en akoestische (meten) analysetechnieken. Allereerst speelt de beoordeling van de taalgebruikssituatie en van de emotionele en fysieke gesteldheid van de spreker een belangrijke rol. Aan de hand daarvan wordt bepaald of de spraakfragmenten wel voor vergelijking in aanmerking komen. Zo biedt de doorgaans luide tot zeer luide spraak van de doorsnee-bankovervaller weinig aanknopingspunten voor verder onderzoek als het vergelijkingsmateriaal bestaat uit een tekst die werd voorgelezen door een zwaar gedeprimeerde verdachte.

Het eigenlijke onderzoek begint met een nauwkeurige analyse van het betwiste spraakmateriaal. Daarbij bekijkt men onder andere hoe de afzonderlijke spraakklanken worden gerealiseerd, en hoe de intonatie, het tempo en het ritme van de spraak gekarakteriseerd kunnen worden. Ook wordt de stemkwaliteit beschreven, bijvoorbeeld in termen van ‘schor’, ‘hees’, ‘kraakstem’ e.d. Als er wat meer spraak voorradig is, kan ook een analyse van de zinsbouw en woordkeus worden uitgevoerd.

Naast deze uitgebreide auditieve analyse vindt vervolgens nog een aantal akoestische analyses plaats. Zo kan het verloop van de toonhoogte worden gemeten en kan de spectrale samenstelling van bepaalde klinkers worden bepaald. De forensische foneticus is uiteraard vooral op zoek naar sprekerspecifieke kenmerken waarmee de spreker zich onderscheidt van zoveel mogelijk soortgelijke sprekers.

Van bijzonder belang zijn daarom kenmerken die afwijken van wat in een bepaald accent of dialect gebruikelijk is, en kenmerken die betrekkelijk permanent zijn en die de spreker daardoor niet zo een-twee-drie kan veranderen. In een regio-Amsterdams accent valt een Haagse brouw-r bijvoorbeeld uit de toon, en in het accent van een zuiderling tref je meestal geen harde g aan. Ook het gebruik van een s- of z-klank in een woord als *misbaksel*, en het gebruik van bepaalde stopwoorden, herhalingen en aarzelingen zijn voorbeelden van kenmerken waarin sprekers zich van elkaar onderscheiden en waarvan ze zich meestal niet bewust zijn. Daarnaast zijn er nog talrijke kenmerken die als min of meer pathologisch aan te merken zijn, zoals bepaalde vormen van slis (Rob de Nijs, Ursul de Geer) en stotter (Jan Lenferink). Ook hypercorrecties, waarvan het ooit door Joan Haanappel geproduceerde *eerste divitie* een fraai voorbeeld is, kunnen soms sprekertyperende proporties aannemen. Zo klinkt de uitspraak van het woord *recherche* bij Nelleke van de Krogt, presentatrice van Opsporing Verzocht, ongeveer als ‘ruhserge’.

● Waarschijnlijkheid

De analyse van het vergelijkingsmateriaal verloopt vervolgens op dezelfde wijze. Daarna breekt een belangrijke fase van het onderzoek aan: de vergelijking van de analyseresultaten. Bij het formuleren van een conclusie wordt doorgaans gebruik gemaakt van een waarschijnlijkheidsschaal. De onderzoeker drukt daarmee uit hoe waarschijnlijk hij het acht dat het betwiste materiaal afkomstig is van de verdachte. Zo'n schaal kan lopen van ‘met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid’ tot ‘met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid niet’. In de praktijk komen die twee extreme gradaties echter zelden voor.

Doen en laten: twee visies op oorzakelijkheid

Arie Verhagen - universitair hoofddocent bij de Vakgroep Nederlands, Universiteit Utrecht

In de laatste jaargangen van *Onze Taal* (nov. 1991, jan. 1992) stonden ingezonden stukken over de (hulp)werkwoorden *doen* en *laten*. De eerste aanleiding daartoe was het gebruik van *doen* als een soort van versterkend hulpwerkwoord, maar terecht is er al snel op gewezen dat het stilistisch gedrag van *doen* en *laten* als werkwoorden van oorzakelijkheid interessanter is.

Volgens de ANS (blz. 565) is er eigenlijk geen betekenisverschil, alleen is *doen* meer een schrijftaalwoord. In sommige gevallen zijn er volgens de ANS wel betekenisverschillen tussen zinnen met *laten* en met *doen*, maar de auteurs doen geen poging om enig systeem in die verschillen te zien. Ook het WNT gebruikt trouwens het ene woord om er het andere mee te omschrijven. Een enigszins gedetailleerde beschouwing van gevallen van feitelijk gebruik van *doen* en *laten* brengt echter een vrij eenvoudig, maar soms wat subtiel betekenisverschil aan het licht.*

• De oorzaak van *laten*

De eerste betekenisomschrijvingen die het WNT geeft van *laten*, zijn van het type ‘toelaten, toestaan, niet verhinderen’. Die omschrijvingen passen bijvoorbeeld bij *Laat hem maar; Ze lieten ons niet binnen, Hij liet de deur op een kier*. Ook in combinatie met een onbepaalde wijs kunnen we *laten* vaak zo omschrijven: *Ik liet hem maar doorlopen, De wachtpost liet ons passeren*. Maar soms past de omschrijving ‘toelaten’ niet erg goed, zoals bij: *De sergeant liet ons door de modder kruipen, Hij heeft een rolstoel laten bouwen, We moeten een loodgieter laten komen*. In dergelijke gevallen is de omschrijving ‘veroorzaken’ meer op z'n plaats. Maar ‘veroorzaken’ en ‘toelaten’ zitten soms toch wel dicht bij elkaar in de buurt. In een geval als *Hij haalde de stop eruit en liet het badwater weglopen* kun je *laten* gebruiken omdat je kunt zeggen dat de persoon in

De grenzen tussen *doen* en *laten* hebben niet altijd zo gelegen als ze nu liggen

kwestie niets anders deed dan *toestaan* dat het water wegliep - de zwaartekracht deed het eigenlijke werk. Aan de andere kant is voor het weglopen van het water maar één ding nodig: het verwijderen van de stop. Het is dus toch maar een kleine stap om dat verwijderen te zien als een *oorzaak* van het wegstromen.

Belangrijk is echter dat het ook in dat geval geen *directe* oorzaak is: ook als je het verwijderen van de stop ziet als de oorzaak van het weglopen van het water, blijft het een feit dat er naast de ‘hij’ nog een andere kracht in het spel is, die meer direct het wegstromen in gang zet.

Dit nu geldt voor *laten* in het algemeen: het duidt een complexe, *indirecte* veroorzaking aan. In het ene geval kun je het gebruik van *laten* motiveren door te

wijzen op het feit dat de andere betrokken persoon het resultaat (ook) zelf *wil*; dat zul je bijvoorbeeld doen bij *De agent liet ons passeren*. In een ander geval is *laten* te motiveren door erop te wijzen dat de andere persoon het resultaat in ieder geval zelfstandig en met een zekere autonome controle over lichaam en geest uitvoert; dat past meer bij *De sergeant liet ons door de modder kruipen*. Vaak zal het overigens helemaal niet nodig zijn om hierover een beslissing te nemen, of zal het weinig uitmaken; denk maar aan het feit dat een zin als *Ik liet de agent mijn rijbewijs zien* zowel gemotiveerd is wanneer het initiatief van de agent uitging, als wanneer het geheel bij mij lag (en alles daartussenin).

● **Het directe *doen***

Het verschil met *doen* is dat dat woord niet zo'n complexe, indirecte oorzakelijke relatie aanduidt, maar een eenvoudig, direct oorzakelijk verband. Typische voorbeelden van oorzakelijk *doen* hebben dan ook vaak betrekking op de materiële wereld: *De zon deed de temperatuur flink oplopen*, *Al dat eten deed hem op den duur uitdijen tot zo'n 100 kilo*, *Honger en dorst deden zijn tong aan zijn verhemelte plakken*. Maar *doen* kan ook heel goed betrekking hebben op waarneming: in het algemeen beschouwen we waarnemen immers ook als een 'natuurkundig' proces dat direct door de toestand in de buitenwereld veroorzaakt wordt, en niet als iets waar we zelf enige autonome invloed op hebben. Een zin als *Hij deed me aan mijn vader denken* beschrijft dan ook een geval van waarneming: iets in de observeerbare buitenwereld, namelijk het uiterlijk of het gedrag van de persoon in kwestie, veroorzaakte direct een bepaalde associatie met mijn vader; bedoelingen van de 'hij' doen helemaal niet ter zake. De zin *Hij liet me aan mijn vader denken* beschrijft daarentegen een geval van communi-

catie, waarin die bedoelingen er heel veel toe doen. Bovendien is de bijdrage van mij in dit geval ook actiever: ik heb niet ‘automatisch’ een associatie, maar ik verricht denkactiviteit. Dat past dus allemaal goed bij het idee dat *laten* aangeeft dat het gaat om een complex, indirect soort van veroorzaking, in tegenstelling tot *doen*.

● Wel-/niet-communicatief

Communicatie is een erg typisch voorbeeld van een complex, indirect oorzakelijk verband: zolang we niet uitgaan van telepathie, is geen mens in staat zonder omwegen (zoals die van spraakgeluid, gebaren, of tekens op papier) een verandering teweeg te brengen in de geest van een ander. *Laten* duidt dan ook vaak op communicatieve handelingen (dit is bijvoorbeeld ook van toepassing op de oorzakelijke lezing van *De sergeant liet ons door de modder kruipen*). *Doen* duidt daarentegen op niet-communicatieve gebeurtenissen, zoals in: *De recessie doet de mensen verlangen naar een andere politiek, Ik hoopte dat het aanslaan van de motor hem niet zou doen schrikken, Een blik op zijn voorgangers deed Rottenberg beseffen dat hij niet te benijden was*.

Dat niet-communicatieve van *doen* is er ook bij menselijke veroorzakers; we zagen dat al bij *Hij deed me aan mijn vader denken*. Het gebruik van *doen* kan daardoor een bepaald retorisch effect hebben. Iemand die Jezus smeekt hem of haar *de rechte weg te doen bewandelen*, vraagt niet om communicatie maar om rechtstreeks ingrijpen, desnoods met voorbijgaan aan de eigen (zondige) wensen. Als de regering zegt dat zij *de reorganisatie gefaseerd zal doen plaatsvinden* stelt zij zichzelf voor als beschikkend over voldoende macht om dingen tot stand te brengen zonder dat dat nog afhankelijk is van de tussenkomst van iets anders. En als een krant schrijft *De bezetters hebben inmiddels een dreigende verklaring doen uitgaan*, dan stelt zij de bedoelde handeling niet voor als een aanzet tot communicatie, maar als weinig meer dan de produktie van een of ander stuk papier - en dus de actievoerders als niet-communicatieve personen. Ook de betekenisverschillen die de ANS signaleert, zijn met deze voorstelling van zaken in overeenstemming: *Hij zal nog wel van zich laten horen* is toepasselijk in een situatie waarin iemand bijvoorbeeld beloofd heeft op te bellen (communicatie), terwijl *Hij zal nog wel van zich doen horen* betekent dat iemand nog wel een belangrijk boek zal produceren, en zo beroemd zal worden (niet-communicatief). We zien hier weer dat het betekenisverschil tussen *doen* en *laten* volkomen systematisch is.

Opvattingen over wat voor soort oorzaken gelden als eenvoudig en direct, en welke als complex en indirect, zijn uiteraard ook cultureel en historisch bepaald. De grenzen tussen *doen* en *laten* hebben dan ook niet altijd zo gelegen als ze nu liggen. En er zijn, zoals de ANS opmerkt, ook geografische verschillen: onder andere in België past men het onderscheid tussen directe en indirecte veroorzaking niet zonder meer op dezelfde manier toe als in het standaard-Noordnederlands. Maar voor zover mij bekend, is er (nog) geen concreet sociolinguïstisch en taalhistorisch onderzoek gedaan naar verschillen en ontwikkelingen op dit terrein.

Oplossing taaloefening:

‘Dus jij denkt dat een dictee alleen maar telt als er *ten minste*¹ veertig moeilijke woorden *in zitten*^{2?},³ vroeg meneer X. ‘Zo gemakkelijk kom je er niet *van af*⁴. Wedden dat ik een dictee kan maken met *heel*⁵ gewone Nederlandse woorden?’ ‘Het hangt *ervan af*⁶,⁷ zei meneer Y. ‘Ik ga er dan wel *van uit*⁸ dat je niet alleen maar archaische uitdrukkingen gebruikt, *zoals*⁹ *ten algemenen nutte*¹⁰, *te dezer gelegenheid*¹¹, *u beider keus*¹².’ ‘*Akkoord*¹³,’ zei meneer X, ‘geen *pseudo-wetenschappelijke*¹⁴ problemen. Maar let zowel op de spelling als op de stijl. Daar gaat ie dan.’ En nadat hij een *blocnote*¹⁵ naar zich *toegetrokken*¹⁶ had,¹⁷ *die*¹⁸ al half *vol stond*¹⁹ met onleesbare *hiërogliefen*²⁰, begon hij te schrijven:

De lexicograaf zocht een woord. Wanhopig bladerde hij door een stapel boeken²¹ waar ‘woordenboek’ of ‘*dictionaire*²², *op stond*²³, maar *midden in*²⁴ een *dikke*²⁵ foliant stopte hij, het boek van zich *afduwend*²⁶. Dit ongerichte zoeken kostte *te veel*²⁷ tijd. De *kopij*²⁸ had al ingeleverd moeten zijn, de publikatiedatum was niet *veraf*²⁹. Hij belde tien *collega-lexicografen*³⁰, *van wie*³¹ er zich twee al jaren *bezighielden*³² met het zoeken van *verloren gegane*³³ woorden. Hoewel *beiden*³⁴ er de slechte gewoonte van de lexicograaf op *na hielden*³⁵ om *collegae*³⁶ voor het lapje te houden (waarbij ze zelfs *zo ver*³⁷ gingen dat ze *niet-bestaande*³⁸ woorden in *zelfbedachte*³⁹ citaten aan beroemde auteurs toeschreven), deden ze ditmaal een *serieuze*⁴⁰ poging hun concurrent te helpen. *Een*⁴¹ van *beiden*⁴² suggereerde: ‘Het eerste *wat*⁴³ je moet doen, is de *Oosteuropese*⁴⁴ collega's opbellen. Een van hun *hobby's*⁴⁵ is het zoeken van onvindbare woorden. Dat dateert nog uit de *jaren vijftig*⁴⁶, toen veel woorden verloren gegaan zijn, *doordat*⁴⁷ kameraad Stalin *hun*⁴⁸ bevolen had alleen *officieel*⁴⁹ goedgekeurde woorden in de woordenboeken op te nemen.’

Maar het *gezochte*⁵⁰ woord behoorde niet tot het *gedachtengoed*⁵¹ van de *Oosteuropeanen*⁵², net *zomin*⁵³ als *tot dat*⁵⁴ van de *Latijnsamerikanen*⁵⁵. Na twee dagen gaf de lexicograaf *het*⁵⁶ *ten slotte*⁵⁷ op. Hij staakte zijn *heen-en-weergeloop*⁵⁸ om *gedachteloos*⁵⁹ de poes een aai te geven,⁶⁰ die loom opstond. En daar, onder haar, lag wat hij zocht: het ultieme WOORD.

‘*Ziezo*⁶¹,’ zei meneer X, ‘hier zat toch geen woord Frans bij? En, heb je *meegeteld*^{62?} Heb je *berekend*⁶³ *hoeveel*⁶⁴ fouten *erin*⁶⁵ zaten?’

Eindnoten:

- * Van het onderzoek waarop dit artikel gebaseerd is, wordt uitvoerig verslag gedaan in een artikel in *Gramma/TTT 1* (1992), afl. 1.

Onze negatieve woordenschat

Ewald Vanvugt - Andijk

Hoe negatief is het Nederlands? Een ontluisterend bezoek aan het ‘taalmuseum’ van L. Brouwers, *Het Juiste Woord*, hét synoniemenwoordenboek bij uitstek. Nederlanders hebben zich een mooie taal geschapen om in te zeuren en te klagen.

Wie de betekenis van een woord probeert te beperken, raadpleegt een beschrijvend woordenboek, zoals Koenen en Van Dale. In tegenstelling tot woorden die de betekenis begrenzen (*hyponiemen*), kan men ook systematisch zoeken naar woorden die de betekenis verruimen (*hyperoniemen* en nuances). Hiervoor raadpleeg ik meestal *Het Juiste Woord*, een ‘betekeniswoordenboek’ waarin de woorden niet alfabetisch maar in groepen synoniemen en betekenisverwante woorden staan gerangschikt. Wie op enig terrein het woordgebruik wil verruimen, kan terecht in dit paleis van bijna 1500 bladzijden.

Het boek bestaat uit drie delen. Een korte inleiding beschrijft ‘het plan’: een ingenieuze zoekboom die in tien hoofdtakken ALLES en NIETS wil omvatten. In het ‘alfabetisch register’ van bijna 625 bladzijden met elk vier kolommen staat bij ieder woord een nummer of een aantal nummers en woorden die verwijzen naar woordgroepen. Een voorbeeld. Bij MUSEUM staan twee verwijzingen: 357 natuurkunde en 869 kunst. De hoofdmoot van het boek bestaat uit ongeveer 800 bladzijden met in twee kolommen de genummerde groepen synoniemen en betekenisverwante woorden. Bij NATUURKUNDE komt *museum* voor in de reeks *museum, observatorium, apparaat, demonstratie, wet, proef, experiment*, enz. Bij kunst staat *museum* in de opsomming: *kunsttempel, parthenon, muzentempel, museum*, enz.

- **Volop te klagen**

Het mooie van *Het Juiste Woord* is dat de woorden met een tegengestelde betekenis (antoniemen) in kolommen naast elkaar staan afgedrukt. Tegenover niets staat alles. Hoofdstuk 135 niets begint zo: *Geen, niet een, generlei, generhande, geheel geen, ledig, leeg, halfledig, onvervuld, ijl, ijdel(Z), hol, loos, luchtledig*. En bijna altijd blijken voor de negatieve kanten van een begrip veel meer woorden te bestaan dan voor de positieve kanten. De ruimtelijke ordening van de woorden - het woordenboek als draagbaar taalmuseum - vertelt in *Het Juiste Woord* een sterk verhaal: keer op keer zijn de kolommen over het goede en het aangename al wit uitgepraat, terwijl daarnaast massa's woorden nog steeds aspecten en nuances van het kwade en de narigheid benoemen. Zie als voorbeeld nummer 937: GOED GEDRAG kan worden opgesomd in drie kolommen, en daarnaast 938: SLECHT GEDRAG, dat maar liefst zes kolommen beslaat. Zie ook 354: *Doden* beslaat bijna twee kolommen terwijl daarnaast *In het leven roepen* met een paar regels klaar is. Vijf kolommen *Gramschap* naast een kwart kolom *Zachtmoedigheid*. Vijf kolommen *Ziek* naast één kolom *Gezond*. Zoveel *Verwaarlozen* naast zo weinig *Verzorgen*. Zoveel *Verstandstoornissen*, zo weinig *Geestesgezondheid*. Zoveel *Hoogmoed* en nauwelijks *Nederigheid*.

De taal weerspiegelt de eeuwenoude collectieve kijk op het leven. Om de kwantitatieve overmacht van de negatieve woordrijkdom te kennen, hoeven we geen kwaadaardige en gemoedelijke spreekwoorden te turven, noch te tellen in actuele tijdschriften hoeveel minder woorden er bestaan voor eerbiedigen en bewondering dan voor bespotten en roddels, maar gewoon in *Het Juiste Woord* te kijken. In dit draagbare taalmuseum wordt gedemonstreerd dat in onze taal de negatieve woordenschat overheerst. Bladzij na bladzij zien we aan de volle woordkabinetten naast de blanco ruimtes, bijna zonder te lezen, dat

onze taal het omvangrijkst is uitgerust met woorden om te urmen in plaats van om het leven te bezingen. Aanschouwelijk staat hier het bewijs geleverd dat een taalvirtuoos in het Nederlands de meeste woorden tot zijn beschikking heeft als hij goed is in zielepieten. Jammer genoeg is de kolomsgewijze aanpak in de laatste drukken van Brouwers verlaten. Om ruimte te sparen zijn de antoniemen nu naast elkaar gezet.

ZACHTMOEDIG:

zachtaardig, zacht, zachtmoedig, lammerzacht, onverbitterd, zonder gal, teder, gemoedelijk, mild, goedgeluimd (en nog twaalf andere).

GRAMSCHAP:

lichtgeraakt, prikkelbaar, opvliegend, gramstorig, gevoelig, kleinzerig, kittelorig, korzelig, kriegel, lastig, nurks, bokkig, kregelig, narrig, mopperig, landerig, ontstemd, kribbig, chagrijnig, iezegrimig, knorrig, wrevelig, gram, cholierisch, gefroisseerd, boos, razend, hels, duivels, furieus (en nog bijna honderd andere).

GEZOND:

ongedeerd, onverlet, onaangetast, welgedaan, fris, florissant, kiplekker, kloek (en 28 andere).

ZIEK:

zwak, ziekelijk, kwakkelig, flauw, beroerd, lammenadig, naar, lamlendig, misselijk, wee, pips, flets, benauwd, suf, min (en honderd andere).

Het proefschrift van Durk Gorter De gemeentelijke overheid en het Fries

Redactie: Wim Daniëls

Over de bevordering van het Fries is de laatste jaren veel te doen geweest. In de tweetalige provincie Friesland is het Fries een dagelijks gespreksonderwerp, vergelijkbaar met het weer, de politiek en de sport. Vooral het gebruik van het Fries door de overheid, het officiële taalverkeer, staat sterk in de belangstelling. Hoe staan de overheidsambtenaren in Friesland tegenover de taal van hun provincie? Durk Gorter verrichtte in het kader van zijn promotie-onderzoek het nodige veldwerk om die vraag te kunnen beantwoorden.

Hoewel een meerderheid van de bevolking Fries gebruikt in de informele sfeer van het gezin of met de burens, spreekt slechts een op de drie Fries in het directe contact met de plaatselijke overheid; het Nederlands geeft daar de toon aan. Wat is de oorzaak voor deze ongelijke machtsverhouding tussen het Fries en het Nederlands in het mondelinge taalgebruik?

Gorter vergelijkt het gemeentelijk taalbeleid in Friesland met Europese uitspraken over minderheidstalen: in de gemeenteraden worden wel positieve beleidsuitspraken gedaan over de bevordering van het Fries, maar de uitvoering van het beleid is vervolgens maar matig. Waarschijnlijk speelt daarbij een rol dat de Friese ambtenaren over het algemeen minder Fries zijn dan de doorsneebevolking. Zij spreken ook onderling Nederlands. Onder de ambtenaren zou zelfs een negatieve houding te bespeuren zijn ten opzichte van het Fries. Enige aandacht voor Friese taal en cultuur in het algemeen is voor de meesten mooi genoeg. In hun contacten met burgers is het Nederlands meestal hun uitgangspunt als zij een gesprek beginnen. Het blijkt dat de niet-autochtone ambtenaren het Fries wel leren verstaan, maar dat ze het niet nodig vinden het te leren spreken. Fries kunnen schrijven, vinden ze niet noodzakelijk voor de uitoefening van hun beroep. Een derde van de van oorsprong niet-Friese ambtenaren kan ook geen Fries lezen.

Duidelijk is, aldus Gorter, dat een positievere opstelling van de ambtenaren tegenover het Fries een belangrijke bijdrage kan leveren aan het behoud van die taal. En die positievere opstelling moet er komen, is zijn mening, want de Friestalingen hebben niet alleen het recht om zelf het Fries te gebruiken, maar ook om antwoord te krijgen in die taal, zowel mondeling als schriftelijk.

Taalplanning is bij uitstek een taak van de overheid. Voor Friesland geldt dat er een ontwerp-taalwet ligt, die inhoudt dat de Friese overheid de Friese taal en cultuur dient te bevorderen. Van de verschillende overheden staat de gemeente het dichtst bij de mensen, en ze is daarom van groot belang voor het taalbeleid, meent Gorter. Het zou dan zeker ook moeten gaan om het mondelinge taalverkeer, een aspect dat in de beleidsontwikkeling tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Daarin heeft steeds het schriftelijke taalverkeer centraal gestaan.

Durk Gorter - *Taal fan klerken en klanten*; Universiteit van Amsterdam, 1993.

Bij het in het Fries geschreven proefschrift zit een uitgebreide samenvatting in het Nederlands. Het proefschrift is te bestellen bij de Fryske Akademy, tel. 058-131414.

Infoshop onderwijsjargon

Ed Leeflang - Amsterdam

Op 21 april viel er veel te beleven in Brabant. Er was een onderwijsdag voor Breda en omstreken, georganiseerd door een stichting Onderwijsdag voor Breda en omstreken. Thema: kwaliteit door zorg en verandering.

Ik zou er vertellen hoe je volgens mij op school belangstelling moet zien te wekken voor romans, poëzie en toneel. Mijn bijdrage had ik *Uittrekselboeken. Hu!* genoemd. Breda stuurde een programma waarin zo'n kleine dertig onderwerpen werden aangekondigd. Bij het mijne las ik 'Deze infoshop wil een idee geven van literatuuronderwijs waarin de leeservaring centraal staat.' Ik had dus een infoshop, maar geen middenstandsdiploma. 'Er zullen u lessuggesties aangereikt worden...' Ik zag me papieren uitdelen. Nee, het stemde me niet vrolijk, deze stijl.

Terwijl ik verder bladerde, werd ik steeds mismoediger. Zowel van het aanbod als van het meeslepend taalgebruik waarin doctorandussen-kwaliteitsverbeteraars zich hadden uitgeleefd. Een kleine bloemlezing.

- 'In deze workshop wordt aan de deelnemers allereerst informatie gegeven, waarna vervolgens praktische aanwijzingen met betrekking tot de reken- en wiskundige ontwikkeling van leerlingen van de groepen 1 t/m 4 gegeven wordt. (...) Van de deelnemers wordt een interesse in het specifieke van het werken met jonge kinderen verwacht.'

- 'In deze infoshop willen de inleiders nagaan vanuit welke interpretatie van het begrip kwaliteit een leerlingvolgsysteem een bijdrage kan leveren aan kwaliteitsbewaking en welke beperkingen daaraan verbonden zijn.'

- 'De deelnemers in deze workshop zullen kennis nemen van de toepassing van methode-overstijgende suggesties bij het schrijfonderwijs in de eigen praktijk, een verfrissing van de didactische aanpak bij voorbereidend, aanvankelijk en voortgezet schrijven en een praktische benadering van dictaat- en temposchrijven via een uniek stappenplan, dat direct in elke situatie toe te passen is. Dit zal gebeuren middels het uitvoeren van opdrachten in een workshopmap met diverse materialen, zoals: triplepennen, vulpennen en kalligrafiepennen.'

- 'In deze workshop zullen de deelnemers kennis maken met de bedoelingen van storende gedragingen én mogelijkheden verkennen om als leerkracht hiermee om te gaan. Dit zal geschieden door (...)'

- 'Deze infoshop over teamvorming beoogt bij te dragen aan de ontwikkeling van een werkklimaat waar aandacht is voor basisbehoeften van teamleden en processen van sociaal-emotionele aard. Aangeboden worden methoden en technieken die gebruikt kunnen worden om zicht te krijgen op het sociaal-emotioneel functioneren van het team.'

- 'In deze infoshop zullen aan ouders mogelijkheden aangereikt worden om betrokken te worden bij het schoolgebeuren.'

- 'De workshop schenkt aandacht aan een aantal vuistregels uit de marketingtheorie, vertaald naar de onderwijssituatie. Aan de hand van een gefingeerde case worden de deelnemers uitgenodigd de vuistregels toe te passen. Tevens krijgt u een instrument aangereikt om u te helpen bij het "screenen" van uw eigen aanbod. Van de deelnemers wordt een affectieve inbreng verwacht. Na afloop van de workshop is het mogelijk

om met behulp van de vuistregels vragen over marketing in een kader te plaatsen.’
En het kan altijd nog raadselachtiger:

- ‘Van de deelnemers wordt enige interesse en/of bekendheid verwacht met betrekking tot de effectieverschoolbeweging.’

Nee, geestdriftig werd ik niet van dit programma. Mijn praatje is gelukkig niet doorgedaan. De vraag of het ooit nog goed komt met het onderwijs houdt me bezig. Flink soms.

Taxidansen

C. Kostelijk - Heiloo

‘Danseres’, zei ik. ‘Jij bent een danseres...’ (...)

‘Dansen met mannen’, zei ze. ‘Bij wijze van gezelschap.’

‘Ik wist niet dat dat bestond.’

‘Het bestaat. Taxidansen heet het.’

Deze dialoog treft men aan op blz. 175 van de roman van Marcel Möring, *Het grote verlangen* (1992).

Dat dit taxidansen - het voor geld met mannen dansen - in onze taal zou verschijnen, kon niet uitblijven. In het Frans, Duits en Engels was in de jaren tachtig al het zelfstandig naamwoord *taxidans* bekend in de serie vertaalwoordenboeken van Van Dale, en de vormen *taxi-girl* en *taxi-dancer*.

Nog geen werkwoord in het Nederlands dus. Maar wat niet is kan nog komen. De danseres heeft hiervoor goede argumenten. ‘Ik zeg niet dat het de beste baan is die ik ooit heb gehad, maar hier bepaal ik wat ik wel en niet wil. En het is alleen dansen, niets anders.’ (blz. 176) ‘Het is eigenlijk triest. Ze kopen niet eens liefde. Ze kopen de illusie van gezelschap.’ (blz. 178)

Jouw Taal

Zin om te schrijven over taal? Stuur je bijdrage (max. 150 woorden) naar: redactie Jouw Taal, Laan van Meerdervoort 14A, 2517 AK Den Haag. Geplaatste inzendingen worden beloond met een boekebon.

Rijmen is gezond

Eén keer per jaar zijn alle Nederlanders dichters. Of laat ik zeggen: rijmers. Honderdduizenden mensen zitten opeens met een blocnootje op schoot voor zich uit te staren en woordjes te prevelen (*'in zijn sas - van pas, nee, da's een cliché'*). De maat wordt getikt en plotseling worden er weer een paar regels bijgeschreven.

Want cadeautjes geven en ontvangen is natuurlijk leuk, maar als er Sinterklaasrijmen aan te pas komen, wordt het pas echt mooi. Ongelofelijk: dat één verjaarsfeestje miljoenen Nederlandse gedichten kan opleveren. Van korte, houterige vierregelige versjes met versleten rijmwoorden (*zoeken - hoeken, vindt - Sint*) tot bladzijdenlange geschiedenissen, in een ritme dat lekker loopt.

Is het niet mooi dat je als rechterhand van de Sint elkaar eens per jaar ongestraft - in familiekring of in de klas - flink mag plagen? En dat je zo de belangrijkste gebeurtenissen van het jaar (inbraak, veranderd van school, zusje geboren, voetbalelftal gedegradeerd, blijven zitten, luduvudu) op rijm nog eens kunt herkauwen? Dat spaart volgens mij jaarlijks heel wat zware gesprekken met de psychiater uit. Ondanks alle marsepein en speculaas is 5 december goed voor de volksgezondheid!

Oproep

Stuur het mooiste Sinterklaasgedicht dat je hebt geschreven op naar Jouw Taal. Schrijf erbij voor wie je het hebt geschreven, en waarom je juist dit gedicht hebt uitgekozen. Vergeet niet je leeftijd te vermelden. De beste verzen worden geplaatst en leveren een extra Sinterklaascadeautje op.

Jaap de Jong

Ik heb ook altijd gelijk

Al voordat ik wist dat er een boek met die titel bestond, was mijn lijfspreuk 'Ik heb altijd gelijk', maar die wordt een mens niet altijd in dank afgenomen. Wie kritisch een krant als De Telegraaf doorleest, zal er al gauw achter komen dat veel volwassenen aardig wat moeite hebben met de Nederlandse stijl en spelling. Wie na deze nogal schokkende ontdekking vriend en vijand probeert op te voeden door hem of haar bij een taalfout op de vingers te tikken, kan al gauw een tweede conclusie uit het gedrag van volwassenen trekken: zij worden niet graag verbeterd.

Stijl en spelling zijn moeilijk te beheersen. Het is misschien verstandig om iemand die wil helpen bij het aanleren van die kunsten, niet meteen voor een betweter uit te maken, maar de correctie gewoon aan te horen. Uiteraard is het toegestaan daarna te denken: ‘ach, stik toch wijsneus’.

Hessel Ruijgh (17 jaar), Bilthoven

Ja toch, niet dan?

We bevinden ons in een grote conferentiezaal, waar de voorzitter van Groen Links zijn partijgenoten toespreekt. Laten we even meeluisteren.

‘Dames en heren, u stelt mij de vraag: “Vindt u ook niet dat negers een minderwaardig ras vormen?” Ik moet daar met een volmondig JA op antwoorden.’

De rest van zijn betoog wordt overstemd door verbaasde kreten en baldadig gejoel. Nog een wonder dat het geen bloedbad werd.

Als die Groenlinksers beter hadden geluisterd, had dat een hoop ellende gescheeld. De voorzitter zei namelijk niets racistisch. De vraag was of hij *niet* vindt dat negers minderwaardig zijn. Ja, natuurlijk vindt hij dat niet!

Dat is het eeuwige probleem met vragen waar een ontkenning in voorkomt. Als vanaf nu iedereen gewoon antwoord geeft op de vraag die gesteld wordt, dan worden veel dialogen een stuk duidelijker. Dus, op de vraag ‘Zul je dat nooit meer doen?’ dient *ja* geantwoord te worden. En op ‘Ben je niet goed wijs?’ volgt *Nee* als de persoon in kwestie wél goed wijs is. Een ezelsbruggetje voor het correct beantwoorden van dit soort vragen is het langer maken van je antwoord: ‘Lust je dat niet?’ ‘Ja, dat lust ik niet!’

Haico Kuut (18 jaar), Enschede

Schoppen(s)

Rien Verhoef - vertaler, Amsterdam

Is er een meervoud van de kaarten die men in een speelkleur bezit? Kort gezegd: hebt u nu drie *schoppen* of drie *schoppens* in uw hand?

Het staat vast dat er nogal wat kaartspelers zijn die als ze spreken of schrijven over klaveren, ruiten, harten en schoppen, een onderscheid maken tussen de speelkleur en de kaarten in die kleur. Niet alleen ik heb het over ‘hoeveel schoppens had je?’ en ‘je kon toch drie schoppen bieden?’, maar zeer velen met mij. Blijkbaar voorziet het onderscheid in een behoefte. Dat is ook begrijpelijk, want taalgebruikers vermijden graag dubbelzinnigheden, zeker als dat kan met zo eenvoudige middelen.

Anderen werpen tegen: het is onnodig dat onderscheid te maken, want er is helemaal nooit dubbelzinnigheid. Die tegenwerping wordt ontzenuwd door een eenvoudig voorbeeld: ‘Je had toch je schoppen kunnen afgooien?’ Voor een s-aanhanger is dit een duidelijke uitspraak - de aangesprokene had één enkele kaart in schoppen. Voor de tegenstanders van het s-meervoud kan het één schoppen zijn, maar ook een ‘meerkaart’.

De tegenstanders zeggen ook: *schoppen* is al een meervoud en het is kleutertaal dat te verdubbelen. Is dat zo? Als *schoppen* een eenvoudig meervoud was, zou niet de wending ‘schoppen is troef’ bestaan, die door iedereen wordt gebruikt. Toch keuren sommige woordenboeken en grammatica's de meervoud-s af. Mijn Koenen van 1979 vermeldt bij *schoppen* als gelijkwaardig meervoud: *schoppen* en *schoppens*, een vermelding die in de nieuwe Grote Koenen van 1986 ongewijzigd is gebleven.

Mijn oudste grote Van Dale (1961) geeft als meervoud bij *schoppen*: id of -s; opnieuw gelijkwaardig dus. De 11de druk stemt daarmee overeen. In de laatste, 12de druk, duikt opeens de interessante toevoeging ‘niet alg. -s’ op. Nu kun je twisten over de betekenis van ‘niet algemeen’, maar het is empirisch in elk geval niet houdbaar om dit uit te leggen als ‘hoogstens een enkeling’ in plaats van als ‘niet iedereen’ kiest voor -s.

Het lijkt mij vruchtbaar om *schoppen* - en uiteraard de andere kleuren - niet te beschouwen als een eenvoudig meervoud, maar als een verzamelnaam en wel in het bijzonder als een soort singulare tantum (woorden die geen meervoud kennen). Daarover zegt de Algemene Nederlandse Spraakkunst op blz. 38: soms kunnen dergelijke woorden ook in het meervoud voorkomen. De betekenis is dan ‘soorten van het genoemde’. Gedacht wordt daarbij aan het onderscheid tussen ‘drie bier’ (als bestelling) en ‘zesentwintig bieren’ (als assortiment van een modern bruin café). Het lijkt zinnig die ‘soorten van het genoemde’ uit te breiden tot ‘exemplaren van het genoemde’ (kaarten in de kleur schoppen).

Sinds enige tijd blijkt ter redactie van het tijdschrift *Bridge* een eindredacteur de meervoud-s die hier ter discussie staat, stelselmatig te verwijderen. Ik hoop met dit artikel ook die redactie ervan te overtuigen dat de zaak niet zo eenvoudig ligt en dat *schoppen(s)* maar beter weer als een vrije kwestie beschouwd kan worden.

Woordwerk

Hans Timp - Delft

Voor wie Battus' SYMMYS heeft gelezen, is het maken van palindromen waarschijnlijk een alledaagse vorm van vertier geworden. Voor mij wel; het is zelfs zo erg dat ik ieder woord in gedachten omdraai, telefoonnummers en datums gieren door mijn hoofd, en op straat is geen kenteken meer veilig. Alles wat maar enigszins leesbaar is, wordt aan een weerzinwekkende test onderworpen. Ha, de EDAH!

Een sub-bezigheid die sterk ruikt naar de palinrokerij is 'woordwerk'. Ik ben er nog niet achter of dit nu een fase vóór of een fase na het maken van een palindroom is, maar in elk geval is het de bedoeling dat een woord in twee of meer stukken wordt gebroken, waarna die stukken van plaats verwisselen zodat een ander woord ontstaat. RAS•TER - TER•RAS, STER•VEN - VEN•STER, WERK•WOORD - WOORD•WERK...

Het is niet verplicht een woord precies tussen z'n lettergrepen te knakken - eerder of later mag ook, zolang het kortste woorddeel maar uit twee of meer letters bestaat. Het woord *delen* is op die manier als volgt te bewerken: DE•LEN - LEN•DE, DEL•EN - EN•DEL.

Nadat een woord is bewerkt, is het toegestaan naar hartelust om te springen met spaties en leestekens. Waar ik uiteindelijk heen wil, is naar een zinnetje: {*DEL*} en {*END*}, *ellende delen*.

De zinnetjes die uit woordwerk ontstaan, zijn meestal vreemd en aanvechtbaar. Ik merk steeds dat er niet veel woorden zijn die zich daadwerkelijk lenen voor woordwerk. Voor fraaie voorbeelden kunnen we verwijzen naar een biologische encyclopedie. *Mijn jas, Jasmijn* is een bekende, evenals *Tenen telen stamboom, boomstam lente enten* of *Lui paard, was beer! Beer, was paard lui?; Aal met meeëters, zodoende doen zo eters mee met aal*.

Het is mij echter nog niet gelukt om volgens de eerder beschreven regels een perfecte zin te produceren zoals dat bij het maken van palindromen soms zo vlekkeloos gaat. Maar ingeval het toch zover komt dat de taalgoden goedgehumt zijn en mij de juiste woorden toespelen, laat ik onvoorwaardelijk weer van mij horen.

Inzendingen van lezers zijn natuurlijk ook welkom.

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

● **Grammaticaal hulpboek**

Bij uitgeverij Coutinho verschijnt een nieuw deel in de serie Beter Nederlands. De twee eerder verschenen delen uit deze reeks zijn bedoeld voor anderstaligen die al over een zekere kennis van het Nederlands beschikken. Maar juist zij die bijna geen kennis van het Nederlands hebben, zijn gebaat bij een boek waarin de lastigste grammaticale kwesties worden uitgelegd. Dit is precies wat er in *Een inleidend grammaticaal hulpboek voor anderstaligen* gebeurt. Het boek is dus geen complete, systematische grammatica, maar een hulpboek waarin aan de hand van voorbeelden en oefeningen wordt gewerkt en hoogstens zo nu en dan een eenvoudige regel wordt geformuleerd.

Beter Nederlands. Een inleidend grammaticaal hulpboek voor anderstaligen is geschreven door Dina Bouman-Noordermeer en kost f 19,50.
ISBN 90 6283 903 7

● **Anderstaligen**

De door A.M. Fontein en A. Pescher-ter Meer samengestelde *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* van het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB) is geheel herzien. De auteurs hebben correcties en actualiseringen aangebracht en veel Nederlandse grammaticale termen vervangen door gelatiniseerde termen - zo gebruiken zij niet meer de term *bijvoeglijk naamwoord*, maar *adjectief*. Verder zijn de vormgeving en layout verbeterd en is het register uitgebreid.

Nederlandse grammatica voor anderstaligen kost f 34,50 en is te bestellen bij het NCB, postbus 638, 3500 AP Utrecht.
ISBN 90 5517 014 3

● **Verboden woorden**

Woorden van de duivel is een door Ewoud Sanders samengestelde bloemlezing uit het enige verboden Nederlandse woordenboek, dat Adriaan Koerbach in het midden van de zeventiende eeuw samenstelde. Dit woordenboek bevatte duizenden artikelen, waarvan er een paar honderd als aanstootgevend werden ervaren. De beschrijving was te progressief. Bij *catechismus* schreef Koerbach bijvoorbeeld: 'Ik houd me niet aan de catechismus, al zou ik ook honderdmaal uit de kerk gezet worden.' In Sanders' bloemlezing zijn ruim honderdvijftig woorden met hun verklaringen opgenomen. Ze worden voorafgegaan door een levendige beschrijving van het leven en werk van Adriaan Koerbach.

Woorden van de duivel is uitsluitend verkrijgbaar bij warenhuis de Bijenkorf en kost f 10,-.
ISBN 90 7144 252 7

● **Welsprekendheid**

Rhetorica: strategie en creativiteit bevat de oraties die Marijke Spies en Kees Meerhof hielden ter aanvaarding van respectievelijk het ambt van bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis van de Retorica en gewoon hoogleraar in de Franse Letterkunde en Cultuurkunde aan de Universiteit van Amsterdam. De auteurs belichten ieder vanuit hun eigen invalshoek het belang van de retorica. Ze brengen onder meer tot uitdrukking hoe belangrijk dit vak was voor de humanistische onderwijshervormingen in de zestiende eeuw.

Rhetorica: strategie en creativiteit wordt uitgegeven door Amsterdam University Press en kost f 20,-.
ISBN 90 5356 058 0

● **Synoniemen**

Riemer Reinsma heeft met medewerking van Erica van Rijsewijk een nieuw *Synoniemenwoordenboek* samengesteld. Het bevat 50.000 woorden en uitdrukkingen die ook synoniemen of hyperoniemen zijn. Een synoniem is een woord dat hetzelfde betekent als een ander woord, een hyperoniem is een woord waarvan de betekenis die van een ander woord omvat: *fiets* is een synoniem van *rijwiel* en een hyperoniem van *mountain bike*. De auteurs geven aan of woorden tot het formele of het informele taalgebruik worden gerekend en hoe

de woorden grammaticaal kunnen worden verbonden. Karakteristiek voor het *Synoniemenwoordenboek* is dat de informatie niet door middel van schema's of verwijstekens wordt gegeven, maar in lopende tekst. Het is daardoor niet alleen een handig naslagwerk, maar ook een prettig leesboek.

Het Synoniemenwoordenboek wordt uitgegeven door Het Spectrum en kost f 49,90.
ISBN 90 274 2205 2

• Zakenbrieven

Dit najaar verschijnt er een nieuw naslagwerk voor schrijvers van zakelijke brieven: het *Handboek Bedrijfs correspondentie*. Het staat onder redactie van de taalbeheerser - en redacteur van Onze Taal - Jaap de Jong en bevat bijdragen van zeven deskundigen op het gebied van bedrijfscommunicatie. In circa achthonderd pagina's behandelen zij de gangbare soorten in- en externe bedrijfs correspondentie, bespreken zij de eisen die aan verschillende soorten zakenbrieven worden gesteld en geven zij adviezen voor het voeren van zakelijke correspondentie. Het handboek bevat een grote hoeveelheid briefmodellen en voorbeeldbrieven en wordt geleverd met een diskette met honderd Nederlandstalige voorbeeldbrieven. Het is bedoeld voor iedereen die betrokken is bij het schrijven van zakelijke brieven.

Het *Handboek Bedrijfs correspondentie* wordt uitgegeven door Martinus Nijhoff en kost f 175,-.
ISBN 90 6890 469 8

• Communicatie

In *Strategisch communiceren* van Dick Springorum staat de vraag centraal hoe taalgebruikers problematische kwesties kunnen oplossen door de juiste dingen te zeggen. Springorum bespreekt de verhouding tussen communicatie en interactie, en geeft adviezen voor strategisch handelen. Hij laat zien dat de kwaliteit van wat gezegd of geschreven wordt, afhankelijk is van de doelen die men met de communicatie wil bereiken. Het boek bestaat uit drie theoretische hoofdstukken en één praktisch hoofdstuk dat casussen en opdrachten bevat. Het is bestemd voor studenten in communicatiegerichte vakken. Bij het boek is een docentenhandleiding verkrijgbaar.

Strategisch communiceren wordt uitgegeven door Wolters-Noordhoff en kost f 34,50.
ISBN 90 0180 610 4

● **Vertalen met computers**

Elektronische woordenboeken zijn de nieuwe hulpmiddelen van de moderne vertaler. U kunt er gratis mee kennis maken op een ontmoetingsdag van vertalers, vertaaldiensten en termenbanken op vrijdag 26 november 1993 in Antwerpen. De bijeenkomst is een initiatief van de Werkgroep Terminologie & Bedrijf van het Samenwerkingsverband Nederlandstalige Terminologie (SaNT), een orgaan van de Nederlandse Taalunie. Op die dag geven belangrijke terminologiebanken een demonstratie, vertellen vertaaldiensten over hun ervaringen met termenbanken en -bestanden, en worden software-programma's gepresenteerd en geëvalueerd.

U kunt u schriftelijk aanmelden bij: Werkgroep Terminologie & Bedrijf
Florence Fabbriotti
p/a Nederlandse Taalunie
Stadhoudersplantsoen 2
2517 JL Den Haag

○ **Nederlands van nu**

Aflevering 4 van het tijdschrift van de Vlaamse zustervereniging opent met een artikel over de tientallen namen voor soorten broeken. Yvette Stoops analyseert de normproblemen van het Afrikaans; Guy Tops bespreekt het *Cultureel Woordenboek* tegen de achtergrond van Vlaams/Nederlandse cultuurovereenkomsten en vooral -verschillen in Nederland en Vlaanderen. In 'Op het leesplankje' wordt een tiental boeken besproken; verder in het tijdschrift taaladviezen en taaltips (vooral over belgicismen) en een artikel over neerlandistiek in Hongarije.

Een abonnement op *Nederlands van Nu* kost Bfr. 550/f30,- en is te verkrijgen bij de Vereniging Algemeen Nederlands, Koningsstraat 192 bus 19, B 1000 Brussel.
Betaling vanuit Nederland via girorekening 3992897 t.n.v. VAN, Brussel.

Jouw Taal

zoekt jonge schrijvers

In het septemnummer verscheen de eerste bladzijde van *Jouw Taal*: een rubriek, geschreven voor (en liefst ook door) jonge lezers.

Ben je gek op schrijven? Wil je je hart wef eens luchten over het taalgebruik van volwassenen of over de lessen Nederlands op school? Heb je last van spreekbeurtangst? Of heb je een leuk nieuw woord bedacht dat je onder de aandacht wilt brengen?

Pak nu je pen en schrijf een kort stukje (maximaal 150 woorden) voor *Jouw Taal*. Elk onderwerp is van harte welkom, als het maar over taal gaat. Als je stuk geplaatst wordt, ontvang je een boekebon.

Ruggespraak

Zichtbaar aftakelende Chinese leider viert 89ste verjaardag na zoveelste geruchterstroom dat hij op zijn sterfbed ligt

Deng wil terugkeer Hongkong in moederschoot meemaken

Volkscrant

Op een tafel voor in de Sacramentskerk liggen nu twee parochieblaadjes. En tot september twee pastoors.

Brabants Nieuwsblad

Wat te denken, bijvoorbeeld, van het plan om rodeworteltjes op de markt te brengen, die alleen door onbespoten boeren mogen worden gekweekt.

Onze Eigen Tuin

Een van de meest ingrijpende demografische veranderingen van de afgelopen jaren, die indirect ook zijn weerslag op de opvoeding heeft, is het stijgen van de leeftijd bij geboorte van het eerste kind.

HP / De Tijd

Normaal ligt de Belgische driekleur in het kastje bij de andere Nederlandse vlaggen.

De Stem Zeeland

Toetje van de dag

*Iedere dag wordt in de kantines van de TU Delft en het
Universiteitsrestaurant een speciaal lievelingstoetje op basis van een
Nutriciaproduct gemaakt van een bekende Nederlandse sporter.
Folder Nutricia*

Bakker zit met giftig sesam in maag

De Gooi- en Eemlander

Door zijn enorme inzet is hij inmiddels een steun en onverlaat van de
straatkinderen geworden.

De Morgen

MAKE-UP SPECIALIST (M/V)

Na een opleiding binnen onze organisatie zal hij/zij geheel verantwoordelijk
zijn voor het reinigen van onze nieuwe en gebruikte wagens.

Veluwe Post Weekend

[Nummer 12]

Mensentaal als computertaal

Gerard Kempen - hoogleraar sociaal-wetenschappelijke informatica, RU Leiden

Ruim een kwartmillennium geleden voltooide Jonathan Swift zijn *Gulliver's Travels*. In het derde deel doet de hoofdpersoon het zwevende eiland Laputa aan en bezoekt hij onder meer de Academie in de hoofdstad Lagado. De geleerden die lid zijn van de Taalkundige Onderzoekschool van deze Academie (de 'School of Languages') zoeken naar middelen om twee nadelen van gesproken taal te verhelpen, te weten de schade die het spreken toebrengt aan de longen, en het euvel van breedsprakigheid. Men heeft een radicale oplossing uitgedacht voor beide problemen tegelijk: algehele afschaffing van woorden. Woorden zijn immers niet meer dan namen voor *dingen*. In plaats van te *praten* over dingen, kan men zijn gedachten even goed uitdrukken via de dingen zelf. Gulliver is meermalen getuige van stilzwijgende conversaties tussen wijze mannen. De zaken die aan de orde zijn, hebben ze om zich heen uitgesteld. Wie van veel dingen verstand heeft, huurt speciale bedienden die de gespreksstof van hun meester in grote zakken op hun rug meedragen en die deze op verzoek in- en uitpakken. De Academie heeft een belangrijk bijkomend voordeel van deze communicatievorm ontdekt: hij zou kunnen dienen als universele taal die verstaan wordt in de meeste beschaafde naties. Daar kent men immers ongeveer dezelfde goederen en gebruiksvoorwerpen. Helaas, zo verneemt Gulliver, heeft de Academie het niet klaargespeeld om deze wijze van spreken op het hele eiland ingevoerd te krijgen. Analfabeten en andere lieden uit het gewone volk hebben 'gedreigd in opstand te komen als ze niet meer met hun tongen zouden mogen spreken, net als hun voorouders' (P. Turners heruitgave van *Gulliver's Travels*, 1971, p. 185).

• Computeranalfabeten

Het communicatieproject van de Laputiaanse Academie is een voorafschaduwning van hedendaags onderzoek naar optimale samenwerking tussen mens en computer. Informatietechnologen hebben geoordeeld dat gewone (natuurlijke) talen als Nederlands, Engels of Swahili ongeschikt zijn als communicatievorm tussen mens en computer. In plaats daarvan moet de computergebruiker voorwerpen manipuleren (met de muis) die in een etalage ('window') op het computerscherm staan uitgesteld. Wie bijvoorbeeld een tekst wil laten afdrukken, mag niet zeggen of typen: 'Stuur deze brief naar de printer' of 'Maak hier even een kopietje van', maar moet de brief met behulp van de muis verslepen naar een op het scherm afgebeeld kopieerapparaat. Dankzij de grote vorderingen van de informatietechnologie wegen de dingen waarover wordt gesproken minder zwaar dan op Laputa. De moderne wetenschaps- of zakenman hoeft geen bedienden in dienst te nemen om al zijn gespreksvoorwerpen mee te sjouwen. Zijn 'personal assistant' is een draagbare microcomputer die vele virtuele voorwerpen ('icons') kan opslaan, etaleren en manipuleren.

Ondanks dit voordeel klinken steeds luidere protesten tegen het verbod om natuurlijke taal te bezigen in de omgang met computers. Computeranalfabeten willen tegen hun

pc 'met hun tong' kunnen praten, net zoals hun voorouders tegen het personeel. Informatici hebben een compromis bedacht in de vorm van speciale commando- of zoektaal zoals DOS, UNIX of SQL. De zinnen ('statements') uit zulke talen zijn dankzij hun eenvoudiger vorm voor de computer gemakkelijker te herkennen en niet zo meerduidelijk als zinnen uit natuurlijke talen. De gebruiker kan profiteren van compacte afkortingen die overbodig tikwerk voorkomen. Ook de Laputiaanse Academieleden hebben zich beziggehouden met stroomlijning van de alledaagse omgangstaal. En ook zij zochten de oplossing in vereenvoudiging van de zinsbouw (één woordsoort, zelfstandige naamwoorden, is genoeg) en in beknoptheid (maak meerlettergreppige woorden éénlettergreppig). Kennelijk was dit project evenwel geen succes, want Gulliver doet het af in drie regels. Computeralfabeten hebben een hekel aan geformaliseerde commandotalen omdat ze de grammaticaregels voor de 'statements' en de betekenis van de afkortingen voortdurend vergeten.

• **Wijzen en uitbeelden**

De drie communicatievormen waarmee de Laputiaanse taalkundigen hebben geëxperimenteerd, staan tegenwoordig te boek als natuurlijke taal, formele taal en directe manipulatie. De moderne informatietechnologie heeft geen andere vormen van communicatie met computers weten te bedenken dan deze drie typen. Overigens reken ik menusystemen tot directe manipulatie: wie een menu oproept en daaruit een item kiest, manipuleert naambordjes door middel van aanwijsgebaren (met de muis).

De moraal van Gullivers verhaal, de onuitroeibaarheid van natuurlijke taal, blijkt ook te gelden voor communicatie tussen mens en computer. Beginnende gebruikers van een computersysteem zijn onzeker, onhandig en ongeduldig. Het liefst willen ze

het apparaat aan het werk zetten zonder de handleiding te raadplegen. Laat staan dat ze eerst een hele computertaal moeten leren. Natuurlijke taal kan dan in een behoefte voorzien. Dit is immers de communicatievorm die ze in de omgang met andere mensen bijna onophoudelijk hanteren en waarmee ze in hoge mate vertrouwd zijn.

Wel moet hieraan onmiddellijk worden toegevoegd dat mensen zich in hun onderlinge communicatie niet beperken tot talige middelen. Als de omstandigheden dat toelaten, zullen ze graag niet-talige middelen te baat nemen, zoals het wijzen naar objecten die aan de orde zijn, of het uitbeelden van handelingen. Zulke ‘deiktische’ en ‘iconische’ middelen zijn niet louter versieringen of bijverschijnselen van de talige communicatie. Wanneer bijvoorbeeld de objecten waarover u spreekt zichtbaar zijn voor u en uw gesprekspartner, zult u ze bij voorkeur aanduiden door middel van voornaamwoorden (in combinatie met aanwijzgebaren: ‘Dat woord kun je *hierin* opzoeken’). Wanneer u daarentegen aan het opbellen bent, moet u langere omschrijvingen bezigen (‘Dat kun je in *de dikke Van Dale* opzoeken’ of ‘... in *dat driedelige Nederlandse woordenboek boven in de kast*’). Voor beginnende computergebruikers is natuurlijke taal in combinatie met directe manipulatie daarom de meest geschikte communicatiestijl.

• Naar grotere vrijheid

Voor ervaren gebruikers ligt de zaak anders. Zij hebben de computertaalbarrière genomen en kunnen profiteren van de beknoptheid en ondubbelzinnigheid van formele uitdrukkingen. Natuurlijke taal heeft voor hen slechts een beperkt nut. Als ze met een onbekend programma geconfronteerd worden, kan een vraagbaak (‘help system’) die in een natuurlijke taal aanspreekbaar is, uitkomst bieden. Directe manipulatie met inbegrip van menu's zal slechts dan hun favoriete stijl zijn wanneer deze in vergelijking met het intikken van formele commando's tijdwinst of groter bedieningsgemak oplevert.

Conclusie: natuurlijke taal is niet het wondermiddel dat nukkige apparaten zal omtoveren in meedenkende assistenten. Andere vormen van communicatie tussen mens en computer - menu's, manipulatie van op het scherm afgebeelde voorwerpen, formele uitdrukkingen uit een computertaal - zullen een belangrijke rol blijven spelen.

Mengvormen zullen in de toekomst steeds vaker voorkomen. De gebruikers kiezen dan de interactiestijl die hun het best ligt, en de computer voegt zich gediensig naar die voorkeuren.

• De pc spreekt Nederlands

Als natuurlijke talen zouden worden gerangschikt naar hun graad van informatisering, zou het Nederlands overigens zeker in de top-tien terechtkomen. Onder informatisering van een taal versta ik de bouw van computersystemen die in staat zijn gesproken en geschreven uitingen in die taal voort te brengen, te interpreteren en te bewerken. Voor het Nederlands zijn heel wat van zulke systemen vervaardigd of in ontwikkeling:

- elektronische woordenboeken (ook vertaalwoordenboeken, synoniemenlijsten, uitspraakwoordenboeken)
- lemmatiseerders (die woordsoort-informatie en een stam toekennen aan woordvormen in een tekst)
- morfologische ontleders (ofwel systemen om woorden, bijvoorbeeld samenstellingen, te verdelen in kleinere betekenisdragende delen)
- programma's voor het opsporen en verbeteren van spelfouten
- zinsontleders (die kunnen vaststellen hoe een zin is opgebouwd)
- programma's waarmee welgevormde zinnen kunnen worden voortgebracht ('tekstgeneratoren')
- systemen voor spraakherkenning, spraaksynthese, intonatieberekening, tekst-naar-spraakomzetting, enzovoort.

Deze 'taalmodules' kunnen - samen met een kennisverwerkend systeem - aaneengekoppeld worden tot dialoogsystemen die Nederlandstalige vragen over een niet al te breed onderwerp begrijpen en in gesproken of geschreven Nederlands beantwoorden. De kwaliteit van de eerste prototypes wettigt de verwachting dat bruikbare Nederlandstalige dialoogsystemen op afzienbare termijn beschikbaar kunnen komen. Wel vergt dit intensieve samenwerking tussen onderzoeksgroepen en aanzienlijke investeringen van industrie en overheid.

Het onderzoekprogramma Taal- en Spraaktechnologie van NWO, dat hopelijk begin 1994 van start gaat, kan een belangrijke stimulans zijn in deze richting. Het beoogt de bouw van een telefonisch informatiesysteem dat zonder menselijke tussenkomst vragen kan beantwoorden die in het Nederlands worden ingesproken. De vragen moeten betrekking hebben op feitenmateriaal (bijvoorbeeld reisgegevens) die rechtstreeks in een databank opgezocht kunnen worden. Een tekstgenerator zal deze gegevens omzetten in Nederlandstalige antwoorden die via spraaksynthese ten gehore worden gebracht. Men verwacht dat zo'n systeem prettiger en sneller zal werken, en een veel breder scala van vragen zal kunnen afhandelen dan de huidige telefonische informatieverstrekking die worden bediend via de druktoetsen van het telefoontoestel.

De opbeller zal met de computer helaas geen gezellige conversaties kunnen voeren. Wie zit te wachten op een elektronische babbelbox moet misschien nog wel een kwartmillennium wachten.

Waarom de computer nog niet bij stem is

F. Jansen

Sprekende computers, welke science-fictionliefhebber kent ze niet? Ik herinner me de stem van de robots uit films uit de jaren vijftig als nog blikeriger dan hun uiterlijk. In Nederland is dat nooit veranderd. Bassie en Adriaan worden nog steeds ter zijde gestaan door een alleswetende pop die monotoon spreekt en bij elk woordje pauzeert. De Amerikaanse filmrobot leerde wel steeds beter Engels spreken. HAL, de kwaadaardige automaat in '2001 A Space Odyssee' spreekt als een onverstoorbare psychiater die nooit het achterste van zijn tong laat zien. In de Amerikaanse televisieseries van de laatste jaren is de sprekende computer steeds minder computer en steeds meer gewone spreker geworden: reuzemakkelijk voor acteurs die er hun stem aan lenen. Zij hoeven immers voor hun rol geen foefjes meer te leren.

• Krachtsinspanning

De hier geschetste ontwikkeling komt niet overeen met de stand van zaken in de echte wereld. Dat blijkt bij kennismaking met het meest geavanceerde tekst-naar-spraakstelsel van dit moment, waarvan op enkele universiteiten ten behoeve van onderzoek exemplaren staan opgesteld. Zulke apparaten bestaan uit een toetsenbord, enkele simpellogende kastjes en een luidspreker. Wie een zinnetje op het toetsenbord intikt, hoort na enkele seconden - en na duizenden berekeningen - de gesproken weergave. Die weergave is verstaanbaar en klinkt redelijk natuurlijk. Toch is de machine nog steeds een eind verwijderd van het ideaal van veel fonetici: een apparaat dat een tekst van papier zó voorleest dat zijn gehoor het als een natuurlijke gespreksbijdrage ervaart. Hoe komt dat?

Onlangs verscheen een bundel artikelen waaruit het antwoord op deze vraag af te leiden is. De bundel is een van de resultaten van SPIN, een vijfjarige krachtsinspanning van fonetici en informatici uit Utrecht, Amsterdam, Nijmegen, Leiden en Eindhoven. Uit de artikelen kunnen we opmaken dat men al veel eigenschappen van de stem zó goed begrijpt dat ze vlekkeloos door de regels van een computerprogramma nagebootst kunnen worden. Andere eigenschappen van spraak bieden ook na grondig onderzoek nog weerstand. Enkele voorbeelden.

Klanken beïnvloeden elkaar

We schrijven *inperken*, we zeggen ‘imperken’. Blijkbaar houden we al rekening met de volgende p als we de neusklank ervoor maken. Bij de neusmedeklinkers is de beïnvloeding duidelijk waarneembaar. Minder bekend is dat een zelfde verschijnsel voorkomt bij alle combinaties van klanken die we maken, zowel binnen als tussen woorden. Dat betekent dat een tekst-naar-spraakstelsel niet kan volstaan met het definiëren van de gewenste trillingseigenschappen, bijvoorbeeld voor de klinker en de twee medeklinkers van *taal*, en die drie definities vervolgens aan elkaar kan plakken. Zo'n werkwijze levert een gesproken vorm van *taal* op die we nauwelijks kunnen begrijpen. Het gevolg is dat ook de trillingseigenschappen van alle *overgangen* tussen klanken vastgesteld moeten worden: bij *taal* is dat de overgang van t naar aa, en van aa naar l. Dat lijkt nog te overzien, maar voor de uitspraak van *laat* bijvoorbeeld komen er alweer twee overgangsdefinities bij. Nu kunnen weliswaar niet alle Nederlandse

klanken met alle andere gecombineerd worden, maar het zal duidelijk zijn dat er veel meer overgangen bestaan dan klanken: extra rekenwerk dus. Bovendien is het wezen van een overgang dat hij verandert in de loop van de tijd; hij houdt dus niet gedurende een aantal milliseconden een vast aantal trillingen aan. Dat betekent nog meer rekenwerk.

De klankvorm is afhankelijk van klemtoon, spreesnelheid en de emotionele staat van de spreker Een spreker lijkt even wat harder te praten als hij een klemtoon legt. In werkelijkheid heeft luidheid weinig met klemtoon en intonatie van doen. Wat een hoorder als klemtoon ervaart, wordt voortgebracht door de toon te verhogen en de duur van de lettergreep te verlengen. Dat betekent dat de machine ook moet berekenen welke aanpassingen de trillingsgetallen van de beklemtoonde lettergrepen moeten ondergaan. Iets dergelijks geldt ook voor spraak die sneller of in opgewonden of boze toestand geproduceerd wordt. Iedere spreker kan dat. Voor de computer betekent het weer de toepassing van duizenden kleine aanpassingsregeltjes.

Het zinsaccent is niet alleen afhankelijk van de structuur van de zin maar ook van de informatieve waarde van de woorden

Voordat de foneticus een accent kan omzetten in trillingsgetallen, moet hij weten waar het accent komt te liggen en hoe het toonverloop van de zin eruit ziet. Dat valt immers niet meteen uit een getypte tekst af te leiden. Gelukkig is er al zoveel van accent bekend (vergelijk Trommelen en Visch in *Onze Taal* (april 1992, blz. 63), dat de computer de plaats ervan kan berekenen zo gauw hij het woord herkend heeft. Ook kan hij het woord in een lijst met uitzonderingen opzoeken.

Dramatischer is de verzorging van de intonatie. Die hangt af van de informatieve waarde van de woorden in de zin. En om die te voorspellen heeft de computer niet alleen kennis over de Nederlandse taalstructuur nodig, maar ook over de inhoud van wat hij verklankt. Zolang de computer niet begrijpt waar hij het over heeft, zal zijn intonatie niet volledig natuurlijk kunnen zijn.

Sommige van de bovenstaande problemen zullen nog lang op een oplossing wachten, andere zullen bij een gelijkblijvende inspanning in de nabije toekomst opgelost zijn. Misschien is het tijd dat eens onderzocht wordt of luisteraars een natuurlijksprekende robot wel accepteren. Het lijdt geen twijfel dat slechtzienden een fraaie, automatisch ingesproken versie van de krant zullen toejuichen, maar ik ben er nog niet zo zeker van dat dat ook geldt voor andere vormen van robotspraak. Ik baseer mijn wantrouwen op de kritiek van velen op automatische inlichtingennummers: ‘Dank u voor het bellen naar X; voor meer informatie over de zaterdagvoorstelling: druk op de 1. Voor meer infor...’ De rest weet ik niet. Dan ligt de hoorn er alweer op.

Literatuur: Vincent J. van Heuven en Louis C.W. Pols red. *Analysis and synthesis of speech. Strategic Research towards High-Quality Text-to-Speech Generation*. Berlin/New York, 1993.

La condition flamande: de ironie van een deelnemer

Geert van Istendael - publicist en columnist, Brussel

Telkens als Nederlanders mij aanspreken op mijn taalgebruik, begint een allerm minst beleefd afgrijzen in mijn borst omhoog te woelen. Ik probeer mijn stembuiging te beheersen, ik probeer niet uit te barsten in een Brabantse scheldtirade ('zijde gij nu gelegenst ziek, onnozelen teppe!'), ik begin geduldig een half uur te doceren, luister naar hun vragen, verschaf uitleg, word door moedeloosheid bevangen, wend een dringende afspraak voor en spoed mij henen.

Er zijn dan ook slechts twee categorieën Nederlanders die op mijn ongelimiteerde dankbaarheid kunnen rekenen:

1 zij die zelden of nooit opmerkingen over mijn taal maken;

2 zij die de reeks fijne schakeringen tussen dialect, Belgisch taalgebruik, Hollands taalgebruik en Nederlands zien, horen en begrijpen.

De heer Cohen, die in het vorige nummer van *Onze Taal* *La condition flamande, impressies van een toeschouwer* schreef, hoort bijna bij de tweede categorie. De eerste categorie is erg klein, ik reken er hooguit een half dozijn zeer goede Hollandse vrienden en vriendinnen bij. En zelf ben ik natuurlijk geen toeschouwer, ik ben een deelnemer aan het Nederlandse-taalspel in België.

• Fraaie folklore

De heer Cohen woont al dertig jaar in Brussel; hij heeft dertig jaar lang goed geluisterd en aandachtig rondgekeken. Het verbaast me dan ook

dat hij sommige volkomen normale Nederlandse woorden Vlaams of Belgisch of Zuidnederlands vindt.

Omslag wordt volgens Van Dale weliswaar weinig gebruikt, maar is niet speciaal Belgisch. Ik hoor hier veel vaker *envelop* (soms bijna verschrompeld tot ‘avlop’) dan *omslag*. Het woord *toegeving* is volgens Van Dale zelfs synoniem met *concessie*. Niks Zuidnederlands of Vlaams. En een concessie is, behalve een toegeving, ook nog een ‘vergunning tot ontginning van gronden’. Het taalgebruik in Nederland geeft dus aanleiding tot verwarring, maar dat willen Nederlanders vrijwel nooit toegeven. Ze vinden wél dat sommige woorden van bij ons (*droogzwerder, uitbater*) leuk en schilderachtig zijn; het is, met andere woorden, fraaie folklore. Dat ons woordgebruik op een paar punten ook echt beter is, duidelijker, genuanceerder, nee, die toegeving zou het nog altijd ongeschokte Hollandse superioriteitsgevoel al te zeer aantasten.

De heer Cohen schrijft dat Vlamingen nogal eens moeite hebben met de registervariaties. Dat klopt; Nederlanders hebben daar trouwens ook vaak moeite mee. Maar het is toch buitengewoon vreemd dat de heer Cohen na dertig jaar Brussel gevoelig blijft voor Hollandse registervariaties en doof voor Vlaamse. Hij zou toch moeten weten dat bijvoorbeeld *grote magazijnen* alleen nog door dialectsprekers gebruikt wordt of - en dit is een belangrijk punt - *ironisch*.

• Driedubbele bodem

Ironisch, ja. Er bestaat een specifiek Belgische taalironie die helemaal berust op het variëren van de dialectregisters, en die voor Nederlanders vrijwel ontoegankelijk is, zelfs na dertig jaar. Ik schrijf met opzet *Belgische* omdat Vlamingen, Brabanders, Limburgers en zeker ook Franstalige Brusselaars er voortdurend mee bezig zijn. Hoe de Walen met hun dialect-achtergrond omgaan weet ik helaas niet. Maar Belgen die zich niet schamen over het dialect waarin ze zijn grootgebracht, maken graag gebruik van een dubbele taalschat: Nederlands en dialect. De mensen die dat kunnen, zijn meestal goed opgeleid. En - is dat niet raar - vaak gebruiken ze ook elementen uit een dialect dat het hunne niet is.

Het resultaat is een woud van relativerende, grappige, vertederende, soms wat brutale verwijzingen, een trappehuis vol dubbele en driedubbele bodems, korte, gedempte flitsen gedeeld heimwee, bescheiden en snel vervlogen eerbetoon - in één woord, in een halve zin - aan een oude tante, een smid uit je jeugd, een pastoor, een kroegbaas. Dat heeft

Maar Belgen die zich niet schamen over het dialect waarin ze zijn grootgebracht, maken graag gebruik van een dubbele taalschat: Nederlands en dialect

niets meer met folklore te maken, niets met heimat of iets dergelijks, wel met afstand en identiteit.

Zo was enkele jaren geleden ‘De grote magazijnen’ een druk beluisterd radioprogramma, waarin op alle vragen die de luisteraars stelden een (vaak absurd)

antwoord werd gegeven, want *grote magazijnen* waren warenhuizen en daar kun je dus alles kopen. De man die het programma maakte, Marc van Hoof, heeft me zelf gezegd dat hij die naam had gekozen omdat zijn tante het vroeger voortdurend had over de ‘grote magazijnen in Brussel’, *Au Bon Marché* dus, of *À l’Innovation* of de *Union Economique*. Ik snapte onmiddellijk wat hij zei, ooit had ik ook zulke tantes, en samen snapten we onmiddellijk waarom we tegelijkertijd glimlachten terwijl hij dat zei.

● Alle registers open

Die verstandhouding is verrukkelijk, maar ze is onmogelijk zonder een gemeenschappelijke achtergrond, een min of meer gedeeld verleden en een nooit aflatende alertheid. Vlamingen die op die manier met taal en dialect spelen, beheersen het Nederlands altijd heel goed, want het zit hem juist in de afwijking van de norm, en wie de norm niet kent, snapt de afwijking niet. In goede Nederlandse zinnen gebruik je dus woorden die er niet in thuishoren, maar die toch bij dezelfde taal horen: *rezzekes*, *'t is wreed* of *'t is nijg*, *geef maar beuzze*, *achterdoen*, ik kan zo wel uren doorgaan. Je kunt alle registers opentrekken, van Algemeen Nederlands tot geforceerd schoon Vlaams, regionale tongval en diep dialect.

Je kunt dat zelfs in de schrijftaal. Meesters zijn bijvoorbeeld Hugo Claus of Walter van den Broeck of Leo Pleysier, hoewel die natuurlijk nooit echt dialect schrijven; dat kun je bijna niet opschrijven. Ik vraag me altijd af hoe Nederlanders bijvoorbeeld een gedicht als ‘Oude man met varken’ (uit: *Heer Everzwijn*) van Hugo Claus lezen, wat ze ervan begrijpen, waarom ze het mooi vinden. Wat roept *ge peinst* op, wat *den baas*, wat *nevens mij*? Voor Vlamingen klinken daarin stemmen die ze gehoord hebben, van mensen die ze goed kennen of gekend hebben, allerlei lichtjes verschillende tongvallen horen wij daarin. Als Leo Pleysier in een Hollandse zaal voorleest uit *Wit is altijd schoon* of *De kast*, hoor je het publiek de eerste vijf minuten onophoudelijk gniffelen en giechelen (hoe sappig! hoe typisch Vlaams! wat leuk!). Daarna wordt het muisstil en dat blijft zo tot het einde. De lichte, lichte ironie van Pleysiers Kempense teksten kan het Hollandse publiek onmogelijk begrijpen. Wat het wel begrijpt is de ontroering. En dat die tegelijkertijd regionaal en universeel is, nee, universeel *omdat* ze regionaal is.

Geert van Istendael schreef over de taaltoestand in België onder andere in zijn essaybundels *Belgisch Labyrint* en *Arm Brussel*.

Groenman-taalprijs voor Paul Witteman

Op het congres ‘Namen’, op zaterdag 13 november, werd in de Jaarbeurs te Utrecht voor het eerst een nieuwe taalprijs uitgereikt. De Groenman-taalprijs is een door de Stichting Let Op Uw Taal (LOUT) in het leven geroepen prijs, een stichting die verbonden is aan het Genootschap Onze Taal.

Mr. F.E.H. Groenman bestemde in 1928 een legaat van f 100.000,- voor de bestrijding van germanismen. Het legaat kwam in 1979 tot uitkering aan het Genootschap Onze Taal, ooit opgericht om ongeveer hetzelfde doel te dienen als de heer Groenman had bepaald. Het geld werd ondergebracht in de Stichting LOUT, die tot doel heeft het goed gebruik van de Nederlandse taal te bevorderen en aandacht te vestigen op een te grote invloed van vreemde talen op het Nederlands.

In de eerste tien jaar van haar bestaan deed de stichting diverse kleine schenkingen ten behoeve van de verspreiding van het Nederlands in onderwijs en geschrift. In 1992 werd besloten een tweejaarlijkse taalprijs in te stellen, bestemd voor een radio- of televisiepresentator die genoemd mag worden om een goed gebruik van de Nederlandse taal. De taalprijs is geen geldprijs, maar een eerbewijs. Een geliefde tekst van de prijswinnaar wordt door een grafisch kunstenaar vormgegeven. De eerste prijswinnaar van de Groenman-taalprijs, Paul Witteman, koos het gedicht ‘De uiterste seconde’ van Simon Vestdijk. Waaróm Witteman de prijs kreeg toegekend, vermeldt het juryrapport.

Juryrapport bij de uitreiking van de Groenman-taalprijs aan Paul Witteman

Na verscheidene beoordelingsronden heeft de jury van de Groenman-taalprijs besloten de prijs toe te kennen aan de heer Paul Witteman, in het bijzonder voor zijn presentatie van het praatprogramma ‘Met Witteman’.

Met de bekroning van Witteman heeft de jury in de eerste plaats een totale stijl willen bekronen, waarbij zowel gelet is op de uitspraak als op levendigheid in taalgebruik.

De uitspraak van de heer Witteman kan worden beschouwd als de exponent van het nieuwe ‘midden-Nederlands’, dat zich in de Nederlandse media aan het vormen is. Die uitspraak wordt gekenmerkt door een wat randstedelijke losheid die sterk tegengesteld is aan de benepen toneeldictie die twintig jaar geleden in de mediataal nog schering en inslag was. Typische kenmerken van die nieuwe taal zijn: de reductie van onbeklemtoonde klinkers (*ekānomies, polātiēk*), de weglating van de eind-n na een doffe *e* (*prate, mense*), de toegenomen diftongering van *ee* en *oo* (*looupe, weejte...*) en het verdwijnen van de eind-d van de eerste persoon enkelvoud van sommige werkwoorden (ik *vin*, ik *wor...*). De heer Witteman slaagt erin de nieuwe

Gooise media-uitspraak vlot te gebruiken zonder in slordigheid te vervallen en zonder precieus te klinken.

Opmerkelijk in het taalgebruik van de heer Witteman zijn de soberheid en de natuurlijkheid. Anders dan heel wat hedendaagse presentatoren, streeft hij ernaar de geïnterviewde zo weinig mogelijk te onderbreken. Hij kan luisteren, brengt met een korte vraag of een snedige opmerking het gesprek op gang, en stimuleert. Witteman vindt het gelukkig niet nodig zichzelf in de kijker te praten. Hij schuwt schreeuwerige interrupties of bombastisch geformuleerde inleidingen. Hij stelt korte vragen in eenvoudig en begrijpelijk Nederlands. Zijn conversatiestijl is vlot, direct en niet opdringerig. Zijn introducties zijn meestal kort, helder en ad rem. Het aansluitende gesprek weet hij goed te sturen, zonder dat hij brutaal of betuttelend optreedt. Bij moeilijke of onduidelijke punten vraagt of geeft hij gepast toelichting, en hij herhaalt beknopt waar dat nodig is. Opvallend is zijn grote betrokkenheid en geïnteresseerdheid. Moeilijke vragen gaat hij niet uit de weg en met grote kiesheid in de formulering probeert hij op gevoelige onderwerpen in te gaan zonder op sensatie te jagen. Zijn woordkeus is boeiend en vrij van nodeloos moeilijke of vreemde woorden. Bovendien heeft hij een bijzonder goed gevoel voor het ritme in een gesprek.

Kortom, Witteman komt over als een natuurlijke gesprekspartner die in de eerste plaats de geïnterviewde en het publiek aan het woord laat, maar er niettemin in slaagt als een perfecte dirigent het gesprek ook voor de kijker boeiend te houden. In die zin is de bekroning van Witteman de bekroning van een nieuwe mediastijl.

De jury,

prof. dr. L. Beheydt (U.C. Louvain)

dr. H. Heestermans (LOUT, Den Haag)

drs. P. Smulders (Onze Taal, Den Haag)

13 nov. 1993

Een greep uit het dankwoord van Paul Witteman

‘Waarom zou iemand een prijs ontvangen voor eigenschappen die randvoorwaarden moeten zijn bij het uitoefenen van zijn beroep? (...)

De jury ziet onder meer in de media een nieuw midden-Nederlands ontstaan. Wie de vijf Nederlandse televisienetten goed volgt, hoort zelfs binnen dat taalgebruik vijf accenten, passend bij de identiteit van de zenders:

- Nederland 1 legt zich toe op ontmoetingsprogramma's met christelijke inslag. Daarin vallen zinnen op als ‘de spannende relatie tussen je diepere ik en Het Hoge’ (niet per se zijnde God; de AVRO zit ook op dat net).
- Nederland 2, het pretnet, hanteert een joliger toon, het postcodeloterij-jargon: ‘doe mee met de makers, anders komen we naar je toe deze zomer’. Geen gering dreigement.
- Nederland 3 wil chic zijn, cultureel, informatief en vooral niet van de straat. ‘Vanavond in Nova: Amerika in gevecht met de structuren van de conjunctuur; lijdt Clinton na Nafta ook schipbreuk in GATT?’
- RTL 4 richt zich op de hele familie: ‘Hallo, ik ben Henny Huisman en ik playback een kettingzaag.’
- RTL5 is voorlopig vrijwel geheel ondertiteld.

foto: Bart Versteeg

Conclusie: niet alleen de programma's zijn in strenge formules gevat, niet alleen de presentatoren zijn gemodelleerd naar de formule, maar ook het taalgebruik is een bewuste keuze binnen die formule. En dit alles ter wille van de doelgroep, het marktaandeel, kortom: de kijkcijfers.

Het is mijn vaste overtuiging dat de groei van de populaire zenders met hun presentatoren de belangrijkste oorzaak is voor de groei van uw genootschap.

Reacties

■ Zing je moerstaal

Eli Hamel - student Duitse Taal- en Letterkunde, Amsterdam

In het oktobernummer laten de docent stemvorming Wouter Klaassen en - enige pagina's verder - de cabaretier Robert Paul ons voor de zoveelste keer weten dat de Nederlandse taal zich slecht zou lenen voor het gezongen woord.

Ik ben het hier nadrukkelijk niet mee eens. Het probleem is dat niet iedere tekstdichter inventief genoeg is om mooi Nederlands met een goede melodie te combineren. Wat dat betreft staat de zin 'k stond zelfs in dubio maar ik nam geen enkel risico' in het liedje 'België' van de popgroep Het Goede Doel bij mij nog altijd op eenzame hoogte. De(r)gelijke staaltjes van 'taalmeesterschap' kan ik onder andere ook terugvinden bij liedjes van Jules de Corte, Herman van Veen en bij een aantal onvolprezen vertolkers van het levenslied. Het is jammer dat je zo vaak moet horen dat het Nederlands ongeschikt voor het zingen zou zijn, terwijl er zoveel goede tegenvoorbeelden te verzinnen zijn. Dat er in muzikaal opzicht vaak onhandig met onze taal wordt omgesprongen, zou ik kunnen beamen.

■ Autochtoon en allochtoon

Rob Tempelaars - redacteur WNT, Leiden

In het septembernummer van Onze Taal constateert H.J. Boukema op blz. 193 dat het Woordenboek der Nederlandsche Taal de woorden *autochtoon* en *allochtonen* in deel II (1898) niet heeft opgenomen, terwijl Van Dale het zelfstandig gebruikte *autochtonen* al opnam in de eerste druk (1872). ‘Was Van Dale beter dan het Woordenboek der Nederlandsche Taal?’ vraagt de heer Boukema, en hij vermeldt vervolgens een vindplaats (1881) uit het werk van Multatuli. Het antwoord moet luiden: ja, tot 1956, toen in het Supplementdeel van het WNT een uitgebreid artikel *autochtoon* verscheen, waarin het bijvoeglijk naamwoord en het zelfstandig naamwoord worden behandeld. De oudste bron die het WNT opvoert voor *autochtoon* in de betekenis ‘oorspronkelijke bewoner’ is het Supplement op het Kunstwoordenboek van Weiland (1832). Overigens vindt men in hetzelfde Supplement op het WNT ook het woord *allochtoon* onder de ingang *allo-*, en wel (in de oorspronkelijke toepassing) gezegd van veen en steenkool. De oudste aanhaling in het WNT is van 1920, terwijl *allochtoon* in de 7de druk van Van Dale (1950) nog ontbreekt. De vaststelling van Hans Heestermans dat het woord in de Nederlandse woordenboeken voor het eerst verschijnt in Van Dale 1961 (Onze Taal, juninummer, blz. 133) is dus onjuist: zijn eigen WNT had het al vijf jaar eerder. In dit geval zijn de rollen dus omgedraaid.

■ Robot(t)iseren

Frank Polling - Den Burg

Op blz. 215 van het oktobernummer geeft de Taaladviesdienst een antwoord op de vraag of het *robotiseren* dan wel *robottiseren* zou moeten zijn.

Volgens mij is *robot* een science-fictionterm bij uitstek en is dit woord van daaruit in de samenleving terechtgekomen. Robots hebben al voor menig avontuur gezorgd voordat ze feitelijk bestonden. *Robottiseren* bestaat niet in de SF-literatuur; *robotiseren* echter wel. Een begrip binnen en buiten de SF zijn de ‘drie wetten der robotica’ van Asimov. *Robottica* kan helemaal niet, gevoelsmatig én na jarenlang gebruik.

Wat mij betreft heeft Van Dale dus groot gelijk met de gekozen spelling *robotiseren*.

■ Verborgen foutje

H.C. van Dijk - Amstelveen

In het oktobernummer trof ik in de rubriek Afkokers in de bijdrage ‘Een verborgen foutje’ een verborgen foutje aan. Gedurende mijn schooltijd (ik ben nu 70) waren taalfouten bij de les aardrijkskunde taalfouten, en die werden als zodanig aangestreept. Toen mijn dochter (nu 36) naar school ging, waren taalfouten bij andere vakken

plotseling geen fouten meer, want daar werd alleen bij het vak Nederlands naar gekeken. Kennelijk heeft de redactie dit standpunt overgenomen. Het citaat uit *Intermediair* gaat over vrouwen die driemaal zoveel tijd besteden aan het huishouden als hun man. In de laatste alinea staat ‘daardoor krijgt de zinsnede de betekenis van *drie keer meer*’.

Als we die zin even omzetten naar bijvoorbeeld ‘dit artikel kost bij De Bruin driemaal zoveel als bij De Wit’, dan gaan we uit van de prijs van De Wit, zeg één gulden. Dan betalen we bij De Bruin drie gulden. Dit is twee keer één gulden meer en niet drie keer. Maar ja, het gaat hier over taal, en dan worden rekenfouten niet fout gerekend.

■ Passeren en verlijden

mr. drs. C.C.J. Piron - Eindhoven

De heer Van der Weijden schrijft in zijn reactie (blz. 226 nummer 10) op mijn artikel ‘Passeren en verlijden’ (blz. 171 nummer 7/8) dat ik door *verlijden* te vervangen door *opmaken* van onderwerp verwissel. Daar heeft hij gelijk in als we, foutief, ervan uitgaan dat *verlijden* betekent ‘laten opmaken’. Niet als we uitgaan van de (juiste) betekenis ‘opmaken’. Van Dale geeft een onjuiste betekenis aan het woord *verlijden*: ‘laten opmaken’. Bovendien sluit het voorbeeld van Van Dale bij het lemma *verlijden* niet aan bij de weergegeven betekenis ‘laten opmaken.’ Dat voorbeeld luidt: ‘akte verleden voor notaris NN’. *Verleden* staat daar voor *opgemaakt*.

Verlijden is gelijk aan *opmaken*, niet aan ‘laten opmaken’; ‘laten verlijden’ is gelijk aan ‘laten opmaken’. Een notaris *verlijdt* een akte, een belanghebbende *laat* een akte *verlijden*.

■ Van huisnaam tot familienaam

F.K.M. Mars - 's-Hertogenbosch

Graag wil ik enige kanttekeningen maken bij het artikel van M. Bierens de Haan in het juninummer, en bij de reacties hierop in nummer 7/8 en 9.

Allereerst is een *kaasjager* waarschijnlijk helemaal geen ‘jager’ maar een ‘oude man die nog naar meisjes kijkt’ of een ‘agent van politie’ (zie Van Dale en het WNT).

Waarschijnlijk stammen enkele raadselachtige namen van ‘huisnamen’, uithangborden, schilden en gevelstenen. In 's-Hertogenbosch vond men vroeger het huis ‘De Paushoek’ en ‘De Nieuwe Paushoet’. We kennen oude huisnamen als ‘De koning van Spanje’. Vergelijk andere familienamen als *Zwaan* (‘In de Witte Zwaan’), *Van 't Hart* (‘In het roeden Hart’ = in 't rode hert), *Van het Hoofd* (‘In het gulden hoet’ = gouden hoofd).

De naam *Jager* staat misschien ook in verband met een huisnaam. Zo heette in 's-Hertogenbosch in de 17de eeuw een huis in de Tolbrugstraat ‘Het Jagertje’. In 1603 stond daar ook het huis ‘Den Groenen Jeger’. In St.-Jacobsstraat vond men ‘De Jager’, en achter het stadhuis heette een huis ‘De Groene Jager’. Voor de familienaam *De Ruyter* geldt hetzelfde: in de St.-Jacobsstraat wordt vermeld ‘De Zwarte Ruijter’, in de Breede Haven ‘De Swarte Ruyter’. De familienamen De Jager en De Ruyter kunnen hierop teruggaan.

De familienaam Roosenkrans is onder andere te verklaren uit een opschrift ‘Den Roosenkrans’ (te 's-Hertogenbosch driemaal). Ook de veelverbreide naam *Kasteel* kan door huisnamen ontstaan zijn. In 's-Hertogenbosch waren er liefst acht huizen met de naam Casteel (ook Kasteeltje).

De naam Prediker komt weinig voor, maar *Preeker* weer veel meer (onder andere te Utrecht en te Amsterdam). In het midden blijft of deze naam teruggaat op Predikheer (= dominicaan) (vergelijk ‘Prekerspoort’, de poort van de dominicanen) of op een protestantse prediker.

Hiermee wil ik aannemelijk maken dat huisnamen een grote rol konden spelen bij de naamgeving aan de personen die in zo'n huis woonden of werkten.

Vraag & antwoord

Taaladviesdienst

• Er mist een blaadje?

? Wat is er toch mis met ‘Er mist een blaadje’?

! Wat daarmee mis is, is dat het blaadje zelf niets kan missen. Het kan hooguit *ontbreken*. U en ik kunnen het wel missen. ‘Er mist een blaadje’ is een veelgemaakte stijlfout. Het is een verhaspeling van *er ontbreekt een blaadje* en *ik mis een blaadje*.

• Geen lidwoord

? Volgens mij moet er voor *Museum Boymans-van Beuningen* een lidwoord (*het*) staan. Dus: ‘We gaan naar een tentoonstelling in *het* Museum Boymans-van Beuningen’. Het is toch ook *het Rijksmuseum*?

! Museum Boymans-van Beuningen heeft - in tegenstelling tot *het* Rijksmuseum - geen lidwoord nodig. Het behoort namelijk tot een bijzondere subcategorie van namen uit de groep ‘eigennamen voor gebouwen, monumenten, pleinen, straten, enz.’ Gewoonlijk krijgen die een lidwoord. We schrijven en spreken over *het Rijksmuseum*, *de Koninklijke Stallen*, *het Zuiderpark*, *de Dom*, *het Circustheater* of *het Concertgebouw*.

Als aan zo'n eigennaam echter onmiddellijk een soortnaam voorafgaat, blijft het lidwoord vaak achterwege:

- Je vindt het restaurant in de buurt van *paleis Noordeinde*.
- We vierden ons huwelijk in *restaurant Zeldenrust*.
- Heb je die documentaire over *slot Loevestein* gezien?

Door het lidwoord weg te laten wordt de soortnaam als het ware bij de eigennaam ‘getrokken’. Dat kan ertoe leiden dat de soortnaam - als deel van de eigennaam - een hoofdletter krijgt:

- De examenresultaten van *Hogeschool Constantijn Huygens*.
- Mét lidwoord is de grens tussen soort- en eigennaam veel duidelijker:
- De examenresultaten van *de hogeschool ‘Constantijn Huygens’*.

Aan de eigennaam *Boymans-van Beuningen* gaat eveneens onmiddellijk een soortnaam (*Museum*) vooraf. Die combinatie maakt het lidwoord ook hier overbodig:

- De directeur neemt afscheid van *Museum Boymans-van Beuningen*.

Een naam als *Museum voor Volkenkunde* krijgt in zinsverband echter wél een lidwoord:

- Wij bezoeken *het Museum voor Volkenkunde*.

Maar deze naam behoort dan ook niet tot de hier besproken subcategorie: *volkenkunde* is geen eigennaam en wordt bovendien van *museum* gescheiden door *voor*.

• Bovenin/boven in de kast?

? Is het ‘Je vindt je cadeautje *boven in de kast*’ of ‘Je vindt je cadeautje *bovenin de kast*’?

! Het cadeautje ligt *boven in de kast*, dat wil zeggen ‘in de kast, op (een van) de hoogste plank(en)’. In betekenis vormen het bijwoord *boven* en de plaatsbepaling *in de kast* één geheel. *Boven* blijft evenwel een zelfstandig woord en wordt daarom niet aaneengeschreven met het voorzetsel.

Anders is dat als de bepaling na het voorzetsel (in dit geval: *de kast*) verzwegen wordt. Dan smelten bijwoord (*boven*) en voorzetsel (*in*) samen tot één bijwoord (*bovenin*):

- Wáár in de kast zei je ook alweer?
- *Bovenin*, zei ik.
- Maar jij legt onze cadeautjes toch meestal *onderin*?

Het verschil tussen aaneen of los is goed te horen aan de klemtoon. Aaneengeschreven krijgt *bovenin* één hoofdklemtoon (de plaats is wisselend: *bóvenin* of *bovenín*). Als *boven* en *in* afzonderlijke woorden zijn, worden ze beide beklemtoond: *bóven ín* de kast.

Met de uitdrukking ‘boven in de kast’ hebben we niets gezegd over de plaats van die kast. Die kan overal staan, desnoods in de kelder. Anders is het als we *boven* en *in de kast* scheiden door een wat langere pauze (op papier door een komma): *boven, in de kast* vind je je cadeau. *Boven* en *in de kast* vormen nu geen eenheid meer. De zin bevat twee afzonderlijke plaatsbepalingen en geeft dan ook andere informatie. Het cadeau ligt *boven* (bijvoorbeeld op de eerste verdieping) én het ligt (ergens!) *in de kast*.

Het bovenstaande gaat ook op voor soortgelijke combinaties, bijvoorbeeld *achter#in*, *onder#aan*, *tussen#door*, *achter#langs*, *voor#in*, enz.:

- De flessen wijn staan *achter in de schuur*.
- Waar vind ik meer wijn? *Achterin* staat nog wel wat!
- *Bovenaan* ontbreekt een paginanummer.
- De verfbus staat *boven op de trap*.
- *Voor in de auto* is nog wel plaats.
- Maar ik zit toch veel liever *achterin*!

Voorzichtigheid is geboden bij samengestelde werkwoorden. Als het voorzetsel deel uitmaakt van zo'n werkwoord, zoals in *aankomen* (‘arriveren’), mag het nooit worden gekoppeld aan het bijwoord:

1a Grootmoeder komt eindelijk ook *boven aan*.

1b Grootmoeder is eindelijk ook *boven aangekomen*.

In **1a** en **1b** mogen *boven* en *aan* niet gekoppeld worden omdat *aan* bij het werkwoord hoort. De zin kan betekenen dat grootmoeder na hard zwoegen eindelijk ook de top van de heuvel heeft bereikt: ze is daar *aangekomen*.

In **2a** en **2b** moeten *boven* en *aan* wél aaneengeschreven worden:

2a Grootmoeder staat eindelijk een keertje *bovenaan*.

2b Grootmoeder heeft eindelijk een keertje *bovenaan* gestaan.

Aan hoort nu niet bij het werkwoord (de radio kan *aanstaan*, grootmoeder niet).

Deze zinnen drukken bijvoorbeeld uit dat grootmoeder gewonnen heeft met scrabble: ze staat ook een keer *bovenaan* (= *boven aan* de scorelijst).

Concerto's en concerten

Lic. Charles Vanderhaegen - St. Denijs-Westrem, België

Ter gelegenheid van een Koningin-Elisabethwedstrijd voor piano hadden de Nederlandse commentatoren het steeds over de laureaten die een *concert* speelden, daar waar zij *concerto* bedoelden. Dit klinkt een Vlaming niet prettig in de oren. Een Vlaamse muzikant speelt geen *concert*, maar een *concerto*. Het verschil is niet gering. Een concert is een vocale of instrumentale muziekkuitvoering voor een opzettelijk daarvoor gekomen publiek, terwijl een concerto een muziekstuk is waarin één instrument uitkomt onder de begeleiding van een orkest, zoals het pianoconcerto van Schumann of een vioolconcerto van Brahms.

In de hier gegeven betekenis kan één muzikant geen concert *spelen*. Een orkest kan wel een concert *geven* en in dat concert kan een der opgevoerde stukken een concerto zijn. Een concert is in het Vlaams dus een muziekkuitvoering, terwijl een concerto een bepaald soort muziekstuk is, zoals een symfonie of een sonate. In de Nederlandse standaardtaal heeft men beide betekenissen met elkaar verward. Men spreekt in Nederland echter wel van ‘Het Concertgebouw’: daar worden allerlei soorten van muziekkuitvoeringen gegeven. De voorstellingen zijn niet beperkt tot wat de Nederlanders *concerten* en wij *concerto's* noemen.

Dit dubbelzinnige Noord-Nederlandse gebruik van het woord *concert* is opvallend, want zowel in het Frans als in het Engels vinden we de termen *concert* en *concerto*, elk met hun betekenis zoals hierboven omschreven. Waarschijnlijk komt het Nederlandse gebruik van *concert* van het Duitse *Konzert*, want ook Duitsers hebben maar één woord voor beide begrippen. Aldus gezien is *concert* voor ‘concerto’ een germanisme. In het Vlaams bezondigen we ons daar niet aan.

De Spraakmakers

Peter Burger

‘Vertalers zijn wisselaars aan de grens tussen twee talen’

Bestaat er verschil tussen Engelse en Nederlandse decolletés? Kun je iemand in het Nederlands een kogel tussen de wenkbrauwen plaatsen? Een gesprek met Peter Verstegen over de taak van de vertaler en de pretenties van de vertaalwetenschap.

Voor de vertaler en zijn werk bestaan talloze vergelijkingen. Door hun pleitbezorgers zijn vertalers op één lijn gesteld met portretschilders en uitvoerende musici. Critici hebben hen uitgemaakt voor verraders (*traduttore, traditore*) en de smaak van hun producten vergeleken met die van een gestoofde aardbei. Een populair maar bedenkelijk bon mot beweert dat ‘een vertaling is als een vrouw: of ze is mooi, of ze is trouw’.

Peter Verstegen, vertaler en vertaalkundige, voegt er in zijn proefschrift een nieuwe vergelijking aan toe: de vertaler als grenswisselkantoor. ‘Hij krijgt in vreemde valuta een tekst aangeboden die hij moet omwisselen in de valuta van zijn eigen taal. Daarbij

worden kosten gemaakt. Het omwisselen leidt tot enig verlies, maar voor de nieuwe valuta zal globaal hetzelfde te koop moeten zijn als voor de oude.'

Een vertaling moet dus zowel mooi als trouw zijn. Stroef mag een vertaling alleen zijn als ook de oorspronkelijke tekst dat is. Die trouw aan het origineel is eigenlijk vanzelfsprekend, vindt Verstegen. Wie die trouw niet kan of wil opbrengen, is geen vertaler. Verstegen: 'Een medestudent aan de vertalersopleiding was heel tevreden over zijn vertaling van het simpele zinnetje *They had something in common*. Hij had dat vertaald met: *Zij hadden een gemeenschappelijk substraat*. Iemand die zulke dingen doet, is constitutioneel ongeschikt voor het vak. Maar er bestond toen - dertig jaar geleden - ook nog geen duidelijke visie op hoe het moest.'

● Hoongelach

Aan het Instituut voor Vertaalwetenschap, waar Verstegen doceert, leren studenten niet alleen het vertalersambacht. Ze krijgen ook colleges vertaalwetenschap.

Vertaalwetenschappers bestuderen de verhouding tussen vertaling en origineel en zoeken een antwoord op vragen als 'Hoe beïnvloeden vertalingen de literatuur van de cultuur waarin ze terechtkomen?' Ze spreken zich niet uit over de kwaliteit van vertalingen. Waarom zouden ze ook? De literatuurwetenschap hoeft toch ook niet te vertellen waarom de ene roman beter is dan de andere?

Die academische objectiviteit heeft geleid tot een duurzame breuk tussen vertalers en vertaalwetenschappers. Arthur Langeveld, vertaler van Russische literatuur en lid van de commissie die Verstegen het cum laude verleende, schreef: 'Wie in een gezelschap vertalers het woord *vertaalwetenschap* laat vallen, kan slechts hoongelach verwachten.' De andere partij liet zich ook niet onbetuigd: vertaalwetenschapper Matthijs Bakker noemde in Vrij Nederland Verste-

gens promotie ‘een wetenschappelijk affront van de eerste orde’.

In zijn proefschrift laat Verstegen zien dat de pretenties van vertaalwetenschappers niet meer zijn dan de kleren van de keizer. Hoe zouden mensen van wie het merendeel zelf nooit vertaald heeft, ook zinnige dingen kunnen zeggen over het handwerk van de vertaler, vraagt Verstegen zich af. ‘Je laat een schaakanalyse toch ook niet maken door iemand die nog nooit geschaakt heeft?’

Het Instituut voor Vertaalwetenschap wordt met opheffing bedreigd. Is het wel zo tactisch om nu een pleidooi tegen de vertaalwetenschap te houden?

‘Dat is inderdaad een niet zo gelukkige samenloop, maar niet meer dan dat. Ik had het proefschrift af toen het eerste bericht kwam dat ons instituut zou worden opgeheven. Mijn kritiek op de vertaalwetenschap kan bovendien geen pleidooi zijn voor de opheffing van het instituut, want dat bestaat nog voor tachtig procent uit onderwijs in vertalen. En die twintig procent vertaalwetenschap is voor een groot deel een overzicht van meningen over vertalen door de eeuwen heen. Dat doet niemand kwaad, evenmin als onderzoek naar “vertaalreceptie” - turven hoeveel recensies Nederlandse boeken in Engelse vertaling krijgen. Ik vind dat ook niet echt wezenlijk.

Maar als vertaalwetenschappers proberen iets wezenlijks te zeggen over vertalen, worden ze vaak schadelijk. Dat gaat dan meestal over de boeg van: vertalers moeten zich houden aan allerlei eisen van de doeltaalcultuur, de cultuur van de taal waarin ze vertalen. Dat is niet alleen onwaar, maar het is ook verwarrend voor studenten die willen leren vertalen om te horen dat je *pulque*, een Zuidamerikaans drankje, best met *jenever* kunt vertalen.

Vertaalwetenschappers hebben het graag over de normen van de vertaler, die ze dan afleiden uit de vertaling. Dus als hij een roman met de helft bekort, is zijn norm kennelijk dat hij het graag kort houdt. Dat betekent dat iedereen kan doen waar hij zin in heeft. Maar er is een inherente norm, die inhoudt dat je zo min mogelijk verandert, dat je probeert om het algehele effect zo goed mogelijk over te brengen, en daar willen ze niet aan.’

Een van de belangrijkste vertaalwetenschappelijke publikaties van de laatste jaren, het proefschrift van Van Leuven-Zwart, draait toch juist om het nauwkeurig en controleerbaar vergelijken van vertaling en origineel? Ook als je de methode bekritiseert, kun je toch zeggen dat de bedoeling goed is?

Peter Verstegen (1938) ontving in 1973 de Nijhoffprijs voor zijn vertaling van Nabokovs roman *Pale Fire*. Hij vertaalde Engels proza en Engelse, Franse, Duitse en Italiaanse poëzie. Onlangs verscheen zijn vertaling van Shakespeares *Sonnetten*. Verstegen, die ook verschillende bundels eigen gedichten publiceerde, is redacteur van het literaire tijdschrift *De Tweede Ronde*, dat speciale aandacht schenkt aan vertalingen en light verse. Hij geeft les aan het Amsterdamse Instituut voor Vertaalwetenschap, dat ten prooi dreigt te vallen aan bezuinigingen. Peter Verstegen promoveerde op 4 juni cum laude op het proefschrift *Vertaalkunde versus vertaalwetenschap*.

‘Ten eerste is haar systeem ontzettend tijdrovend. Na tweeduizend uur onderzoek weet je dingen zeker die je ook in een oogwenk kunt zien. Ten tweede onderscheidt ze veranderingen die worden veroorzaakt door het taalverschil, niet goed van veranderingen die de vertaler aanbrengt. *I am going to sleep* wordt niet *Ik ben gaande te slapen* of zoiets. Om grammaticale redenen wordt dat: *Ik ga slapen*. Dat is dus een taalgebonden verschuiving.

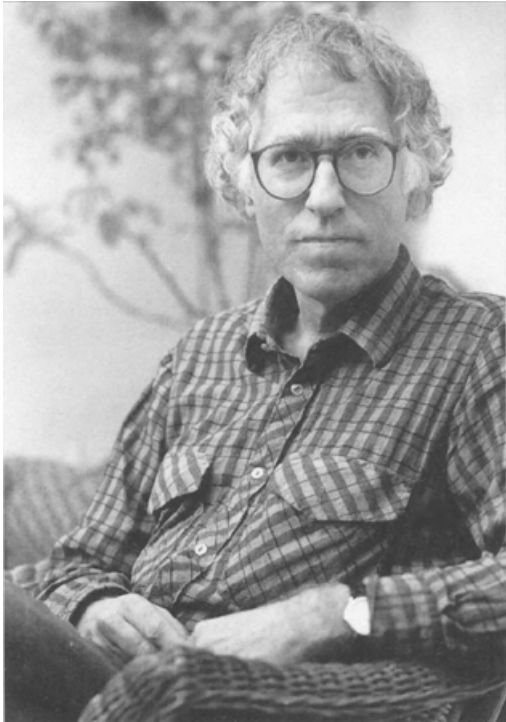

foto: Michael Ferron

Een van de voorbeelden van Van Leuven is het zinnetje: *...colocarle una bala entre las cejas al matador*. Dat was vertaald als: *...de moordenaar een kogel door het voorhoofd te jagen*. *Colocar* betekent “plaatsen” en *entre las cejas* “tussen de wenkbrauwen”. Nu constateert Van Leuven een verschuiving van specifiek naar algemeen: *tussen de wenkbrauwen is voorhoofd* geworden. *Jagen* vindt ze agressiever dan *plaatsen*.

Als dat al zo is, kan de vertaler daar niets aan doen. Het gaat erom dat een idiomatische wending in het Spaans is vervangen door een gelijkwaardige idiomatische wending in het Nederlands. Daar doet de letterlijke betekenis van *colocar* en *entre las cejas* niets aan af. Je kunt in het Nederlands helemaal niet zeggen “iemand een kogel tussen de wenkbrauwen plaatsen”.’

● Plussen en minnen

Verstegens afrekening met de vertaalwetenschap neemt het grootste deel van zijn proefschrift in beslag. Zijn voornaamste constructieve bijdrage is volgens hem het eerste hoofdstuk: ‘Daarin geef ik een systematische methode van hoe je te werk moet gaan bij het vertalen. Ik denk dat dat het belangrijkste is van mijn proefschrift. Niet omdat het zo origineel is, want

Maar niet elke taal heeft zo'n kneuterig, ironisch of gemeenzaam woord als *klokje* voor “horloge”

het spreekt allemaal vanzelf, maar omdat het voor het eerst wordt opgeschreven.’

In zijn laatste hoofdstuk onderwerpt Verstegen vertalingen van Franse, Duitse en Engelse romans aan een minutieus onderzoek. Hij hakt elke zin van het origineel in stukjes en vergelijkt die met de corresponderende stukjes in de vertaling. De vraag is dan drieërlei: Is de betekenis overgebracht? Is de toon of het register gelijkgebleven? Klinkt de vertaling even idiomatisch als het origineel? Juiste weergaven krijgen een plusje, onjuiste een minnetje. Door alle plussen en minnen op te tellen, berekent Verstegen het percentage van de tekst dat correct is overgebracht.

Hoe betrouwbaar is dit systeem, berustend op de driedeling in betekenis, register en idioom, die ook wordt gehanteerd door het Fonds voor de Letteren? Verstegen heeft zijn analyses laten controleren door *native speakers*, maar die niet laten herhalen door andere, onafhankelijke beoordelaars. De berekening van percentages suggereert dat alle plussen en minnen even zwaar wegen, terwijl de ene fout de vertaling meer zal schaden dan de andere.

Verstegen: ‘Ik had inderdaad ook twee plussen kunnen toekennen voor een zeer goede vertaling. Ja, een klein beetje willekeur is niet te vermijden. Het is in ieder geval een eerste aanzet tot een systematische beoordeling van vertalingen. Ik denk dat ik aannemelijk heb gemaakt dat je op een redelijk objectieve manier verschillen in kwaliteit kunt constateren.’

Zijn verschillen in idioom altijd te verwaarlozen? U schrijft zelf dat het Nederlandse *decolleté* een ander beeld oproept dan het Engelse *cleavage*.

‘Je zou dat verschil kunnen compenseren door *cleavage* te vertalen met *haar onthullend decolleté* of zoiets.

Meer kun je niet doen. Maar ook een woord als *cleavage* verliest zijn expressiviteit als het erg gangbaar wordt.’

Maar als je iets tegenkomt wat lezers over het hoofd zullen zien, wat moet je dan doen?

‘Je kunt een noot zetten, maar vaak is een kleine toevoeging al voldoende. August Willemsen geeft daar een mooi voorbeeld van. Bij de begrafenis van iemands vrouw stond in een Braziliaans verhaal: *Hij huilde niet*. Brazilianen begrijpen dat die echtgenoot juist overmand is door verdriet. Dat kun je door een kleine wijziging erin brengen: *Hij kon niet huilen*.’

Vertalers kunnen verliezen ook compenseren, schrijft u. Waar ligt de grens? Als het je niet lukt om op pagina 23 een woordspeling te vertalen, kun je dan op pagina 24 je eigen woordspeling toevoegen?

‘Dat vind ik op de grens. Ik zou het zelf niet doen. Het probleem met compensatie is dat een vertaler het kan gebruiken om alles te excuseren. Ik los een woordspeling liever op door substitutie: iets met een andere betekenis, maar met een analoog effect. Een voorbeeld: *She is an optician's daughter, two glasses and she makes a spectacle of herself*. Karel van het Reve vertaalde dat met: *Ze was de dochter van een opticien, twee glazen en ze zag dubbel*.

Bij de vertaling van een woord als *klokje* kan een vertaler gebruik maken van compensatie. *Klokje* is niet het gewone woord voor *horloge*, dus als iemand het gebruikt, geeft hij daarmee een stilistisch signaal. Maar niet elke taal heeft zo'n kneuterig, ironisch of gemeenzaam woord voor *horloge*. Die kneuterigheid enzovoort kun je dan niet op woordniveau overbrengen, maar wel op zinsniveau, door in dezelfde zin een ander kneuterig element te verwerken.'

Wat is moeilijk vertaalbaar Nederlands?

'In ieder geval niet *gezellig*, dat is heel goed vertaalbaar in het Frans of het Engels. Afhankelijk van de context kun je met *sociable*, *cosy*, *comfortable*, *snug* of andere woorden precies uitdrukken wat je met *gezellig* bedoelt. Woorden als *baaldag* en *orenmaffia* zijn lastiger. Dat zijn woorden die meer met de Nederlandse cultuur te maken hebben, maar ook die kun je altijd weergeven, omdat alles te omschrijven valt. Het verlies is dat je de bondigheid kwijtraakt.'

Peter Versteegen: *Vertaalkunde versus vertaalwetenschap*. Thesis Publishers, Amsterdam, 1993. Prijs f45,-.
ISBN 90 5170 213 2

Kerstomaatjes?

C.G.L. Apeldoorn - Baarn

De groenteman bij ons in de buurt verkoopt volgens zijn mededeling *cherrisetomaten*. U weet wel, bedoeld zijn die heel kleine tomaten die op grote kersen lijken. En u weet ook dat kers in het Engels *cherry* en in het Frans *cerise* is. De kruising van die twee leverde het bovenstaande produkt op. Tip voor die groenteman: *eurotomatjes*.

En wel hierom Taalverrijking door Van Kooten & De Bie

Henk van Gelder - journalist

Dames heren ook, Hou je d'r buiten Cock, En wel hierom. Van Kooten en De Bie voorzien al tientallen jaren hun personages en het Nederlandse volk van een opmerkelijke woordenschat. Henk van Gelder selecteerde dertien geslaagde woorden en uitdrukkingen.

In de zomer is de maandagochtend niet zoals hij zou moeten zijn. Dat is een eenvoudig te verklaren verschijnsel, want in de zomermaanden valt er op maandagochtend niet terug te kijken op een zondagavonduitzending van Van Kooten & De Bie. Gedurende herfst, winter en voorjaar staat de eerste ochtend van de week in het teken van het Nationale Nagenieten. Men beproeft de stemmen van de nieuwe typetjes, men tracht zinswendingen te citeren, men kruidt kortom de conversatie met het vocabulaire van de vorige avond. En herhaaldelijk blijkt dan dat de neologismen van het duo een langer leven beschoren is dan alleen die ene maandagochtend.

• Fabuleuze typeurs

Toen ik vorig jaar doende was met de samenstelling van een bundeltje gevleugelde woorden ontleend aan radio en televisie, stuitte ik vanzelfsprekend geregeld op de creaties van Van Kooten & De Bie. In de definitieve versie (*Aju paraplu*, verschenen bij uitgeverij Thomas Rap) staan uiteindelijk dertien lemma's waarvan de directeuren van het Simplisties Verbond de geestelijk vaders zijn. Die keuze was bovenal een kwestie van persoonlijke smaak en eigen waarneming. Het is alleszins mogelijk dat een ander bijvoorbeeld ook *Weet-je-wel-weet-je-niet*, het stopwoordje van de door het leven getekende Diane, en het geliefde *En dergelijke* van de gezusters Veenendaal, zou hebben opgenomen. Mij leken ze, na lang dubben, iets te tijdgebonden. Ik vreesde dat ze verflauwd zouden zijn op het moment dat mijn boekje zou verschijnen. Vooralsnog heb ik daarin echter ongelijk gehad. Anderen wezen mij erop dat *Goed kauwen, dat 't gelijkmatig in je bloed komp*, afkomstig uit een Klisjeemannetjes-dialogoog van 1977, geen gevleugelde uitdrukking meer zou zijn. Maar omdat ik het nog geregeld geciteerd hoor, doorstond het mijn selectie en is het opgenomen.

Van Kooten & De Bie zijn niet alleen fabuleuze typeurs, maar voorzien ook al hun personages van een eigen, onvervreembare woordenschat. Daartoe behoren heel wat eigen constructies die dankbaar in de Nederlandse taal werden opgenomen, omdat ze vorm gaven aan een situatie of een gevoel waarvoor niet eerder zo'n functioneel woord of zo'n toepasbare woordcombinatie was bedacht. *Dames heren ook*, daterend uit 1974, leidt als komische krompraat een buitengewoon hardnekkig leven. Het in 1980 gelanceerde werkwoord *doemdenken* is daarentegen volstrekt onhumoristisch en werd dan ook onmiddellijk geadopteerd; er bestaat niet eens een ander woord voor. *En wel hierom* (1977) is weliswaar aan de ietwat querulanterige

Cor van der Laak verbonden, maar geldt nog steeds als een handzame aanloop naar de kern van een mededeling. Het barse *Hou je d'r buiten Cock*, eveneens door Van der Laak gebezigd, heeft ook repertoire gehouden, net als 's mans afsluitende *Van die dingen, ja? Van die dingen!* Het woord waarmee Van der Laak al eerder (in 1977) was geïntroduceerd, de *regelneef*, is een pakkende omschrijving voor een zeer bepaald menstype geworden. Het spottende *Nieuwflinks* uit 1990, als treffende omschrijving voor het nieuwe realisme bij de Partij van de Arbeid, schoot onverwijld wortel en stond al binnen een week op het omslag van een opinieweekblad. De grappig bedoelde *vrije jongens* (1979) en *oudere jongeren* (1990) zijn buitengemeen nuttige en veelgebruikte groepsaanduidingen geworden.

● Mozes kriebel

Over twee krachttermen van de oudere jongere Koos Koets, beide daterend uit 1980, is in het voorjaar van 1993 in NRC Handelsblad een aardige polemiek ontstaan: de door mij aan dit alter ego van Van Kooten toegeschreven uitroepen *Jemig de pemig* en *Mozes kriebel*. Diverse lezers wisten zich te herinneren dat deze kleurrijke kreten reeds in de jaren dertig herhaaldelijk op Haagse schoolpleinen opklonken. Eén meende daaraan de conclusie te kunnen verbinden dat hier sprake was van ‘Westhaags-Loosduins regiolect’. Een tweede voegde er evenwel aan toe dat *Mozes kriebel* in 1936 ook al tot minstens één Rotterdamse school was doorgedrongen. Het kan niet anders of dat is juist. In dat geval is Van Kooten niet de geestelijk vader, maar wél degene die beide uitroepen landelijke faam heeft bezorgd.

Het grappige van hun effect op de taal is dat er ook minstens twee uitdrukkingen bestaan die niet door Van Kooten & De Bie zijn verzonnen, maar die wel aan hun oeuvre werden ontleend. Sinds de Amsterdamse politie in 1983 het kale havengebied waar de ontvoerde bierbrouwer Heineken en zijn chauffeur werden teruggevonden, omschreef als ‘een Jacobse & Van Es-terrein’, is zo'n haveloze verzameling van schuurtjes en loodsjes als zodanig bekend gebleven. En toen het weekblad Elsevier enkele jaren geleden een omslagartikel over het ‘Akkermans-effect’ schreef, was meteen duidelijk wat daarmee werd bedoeld: het circuit van mannen die voor elke overheidsfunctie in aanmerking lijken te komen. Men hoort er onmiddellijk die hoog uitschietende stem bij: ‘Ik bèn gevraagd!’

Met dertien lemma's waren Van Kooten & De Bie mijn Kampioen Gevleugelde Woordenmakers. Nummer twee, met elf lemma's, werd Wim T. Schippers. Het commentaar van Schippers luidde vervolgens dat hij dus eigenlijk had gewonnen, want Van Kooten & De Bie zijn met z'n tweeën.

Chaops en modernismen

Hubert Roza - Utrecht

***Daffaire, cirkant, amusematief*: voor iemand op kruiswoordentocht zijn vooral de krant, radio en televisie dankbare bronnen. Wanneer we in de hedendaagse literatuur naar kruisingwoorden zoeken, blijkt vooral Kees van Kooten zeer produktief te zijn. Over *tweegenkomen* en *bescheurkalender*.**

De samenstellingen *doemdenken* den *regelneef* zijn oervoorbeelden van woorden en uitdrukkingen die Kees van Kooten, al dan niet in samenwerking met Wim de Bie, aan de Nederlandse taal heeft toegevoegd. De naam van zijn *Modernismen*-reeks doet al vermoeden dat Van Kooten ook zeer vaardig is in het produceren van zogenoemde kruisingwoorden. *Modernisme* is immers op te vatten als een versmelting van *modernisme* en *mis*. In alle verhalen van de drie bundels gaat er in het moderne leven van de schrijver inderdaad iets goed fout.

● Gekrommuniceerd

Ook Van Kootens laatste verhalenbundel, *Verplaatsingen*, kent een aantal nieuwvormingen die ontstaan zijn door versmelting van twee al bestaande woorden. Zo wordt een Egyptisch restaurant na een bijzonder chaotisch verlopen verjaardagsfeest van moeder Van Kooten omgedoopt in *Chaops*. Wanneer je een bepaalde persoon op één dag tweemaal tegenkomt, is er volgens de auteur sprake van *tweegenkomen*. Een drievoudige ontmoeting heet logischerwijs *driegenkomst*. Weinig lezers zullen er moeite mee hebben de bronwoorden, de woorden waaruit het kruisingwoord is opgebouwd, te achterhalen.

Voor het vroege werk van Van Kooten en De Bie levert een aantal zeer bekende kruisingwoorden op. Van de eerste *Simpelpée* (*elpee* van het *Simplistisch* Verbond) komen bijvoorbeeld *demonstructie* ('het aantonen door middel van een voorbeeld', gevormd uit *demonstratie* en *instructie*) en *schrijpend* (tegelijkertijd *schrijnend* en *nijpend*). De klassieke Klisjeemannetjes-dialoog op *Hengstenbal* bevat een kruisingwoord voor het mannelijk lid: 'Dan heb jij nog nooit je *orgaskraan* helemaal opengedraaid.'

Uit het werk van Van Kooten heb ik zo'n 140 kruisingwoorden kunnen verzamelen. Deze zijn naar vorm of inhoud in een of meer categorieën onder te brengen. Zo levert de eerste langspeelplaat van het *Simplistisch* Verbond een reeks variaties op het thema communicatie op, zoals *verstommunicatie* ('communicatie die verstomt'), *verdommunicatie* ('geweigerde communicatie'), *mensdommunicatie* ('communicatie door de zoekende mens') en *krommunicatie*. Het laatste woord heeft als eigenlijke betekenis 'communicatie met voorgewende zwaarwichtigheid', maar ik hoor het in taalbeheerserskringen geregeld gebruikt worden in de betekenis van 'mislukte communicatie'.

• Een theemansgraf

In veel van Van Kootens kruisingwoorden zijn beide bronwoorden in hun geheel aanwezig, zoals in *optimaaltijd* ('perfect diner', opgebouwd uit *optimaal* en *maaltijd*), *promiskukeleku* ('spotnaam voor een promiscue vrouw', uit *promiscue* en *kukeleku*) of *bureau de cologne* ('eau de cologne voor kantoorpersoneel'). Het woordvormingsprocédé is duidelijk: het einde van het eerste bronwoord is gelijk aan het begin van het tweede bronwoord, zodat deze gemakkelijk in elkaar geschoven kunnen worden. Het kruisingwoord heeft dan een 'overloopdeel', een gedeelte dat in beide bronwoorden aanwezig was, zoals *tijd* in *zomertijdelijk* ('tijdens de zomertijd').

Bij het vormen van andere kruisingwoorden is het in elkaar schuiven van bronwoorden lastiger, omdat de gemeenschappelijke delen zich niet aan het begin of einde van de bronwoorden bevinden. Daardoor wordt de vorm van een van beide bronwoorden onderbroken, zoals *edelachtbaar* in *edelslachtbaar* ('predikaat voor een directeur van een abbatoir') en *onderling* in *onderzijdelings*.

Soms neemt Van Kooten het ene bronwoord wel in zijn geheel op, maar het andere niet. Vaak ontbreekt er slechts één letter: *biljant* ('briljant voor een producent van aambeienzalf', *briljant* is niet in zijn geheel opgenomen), *concabine* ('bijrijdster', uit *cabine* en het niet geheel opgenomen *concupine*), *theemansgraf* ('het vallen van een theezakje met koordje in de theepot', uit *thee* en *zeemansgraf*). In *schrijpend* ontbreekt van beide bronwoorden één letter. Vaak is slechts een klein deel van het bronwoord aanwezig in de nieuwvorming, zoals in *parabrella* ('enorme paraplu', uit *paraplu* en *umbrella*) en *cadaar* ('woordspelingenschrift', uit *cahier* en *daar*). In deze gevallen is het lastiger om de beide bronwoorden te herkennen, en daardoor ook moeilijker om aan het kruisingwoord een betekenis toe te kennen.

Woorden als *struikelhul* ('pose om te verbloemen dat je zojuist bent gestruikeld'), *schaamdemp* ('het smoren van schaamte'), *prijspoch* ('het pochen op de kortingen die men heeft weten te bedingen') en *strengzwenk* ('het voortdurend hebben van nieuwe voornemens') zitten wat ingewikkelder in elkaar. Dit zijn kruisingwoorden die geen overloopdeel bevatten, maar toch duidelijk uit (delen van) twee bestaande woorden opgebouwd zijn.

• Irritiek

Velen zien Kees van Kooten als een taalvernieuwer. Dat leidt tot de verwachting dat veel van zijn kruisingwoorden algemeen geaccepteerd zijn. Die verwachting komt niet uit wanneer je opname in Van Dale als criterium neemt. Maar soms zijn ook de naslagwerken het onderling niet eens. De betekenisomschrijving van *bescheurkalender* (uit *zich bescheuren* en *scheurkalender*) in de 12de editie van Van Dale luidt ‘scheurkalender van Koot en Bie’. De Hedendaagse Van Dale (1986) reserveert de term niet alleen voor de kalenders van Koot en Bie, maar ook voor auteurs die het genre na 1986 hebben voortgezet, gezien de omschrijving ‘scheurkalender met geestigheden’.

In het hilarische nummer *Sodommunicatie* van de eerste Simpelpee parodieert Van Kooten cabaretiers die het moeten hebben van flauwe en banale woordspelingen. Als een kloon van Seth Gaaikema produceert hij een reeks woordgrapjes met een hoog gehalte aan kruisingwoorden: ‘En ik doe, ik doe een enorme plas, dus eigenlijk meer een meer, dus ik voelde mij een beetje, ja, een *urinoceros* hè!’ In de parodie is tevens sprake van een *orgrasme* (orgasme in het gras) en een *kastolen* (gekraakt kasteel).

Het is in dit verband opvallend dat de literatuurcritici niet onverdeeld positief gereageerd hebben op Van Kootens laatste bundel *Verplaatsingen*. Het lijkt erop dat woordgrapjes als *Wallyhalla* (kruisingwoord dat is opgebouwd uit de naam van de Vlaamse zanger *Eddy Wally* en *Walhalla*) bij sommige lezers irritatie opwekken. Voor hen is de vorming van kruisingwoorden een doorzichtig en achterhaald literair trucje. Van Kooten wordt nu dus verweten zijn toevlucht te nemen tot de woordgrappen waarmee hij ooit andere cabaretiers belachelijk maakte.

Kruisingwoorden

F. Jansen

Zijn u de laatste tijd nog kruisingwoorden opgevallen? Deze vraag stond in het juli/augustusnummer. Een kruisingwoord is bijvoorbeeld *conculega*, dat Jan Kuitenbrouwer onlangs in NRC Handelsblad (13-9-93) gebruikte. Dit op het eerste gezicht raadselachtige woord wordt snel doorzichtig als we stukjes van de woorden *concurrent* en *collega* erin herkennen. Het woord schijnt overigens al geruime tijd bij de beoefenaars van vrije beroepen in zwang te zijn.

Voor een goed begrip van de kruisingwoorden is vooral de zinssnede *stukjes van de bronwoorden* van belang. Een kruisingwoord bestaat niet uit de volledige bronwoorden, zoals bij samenstellingen als *zakdoek* en *huisdeur* het geval is. Een kruisingwoord is ook niet volledig opdeelbaar in morfemen (woorddelen met een eigen betekenis), zoals in het recente *welzorg(winkel)*, waarin *zorg* als los woord voorkomt en *wel* een herkenbare eigen betekenis heeft (wat blijkt uit *welvaart*, *welstand*, *weldenkend*, etc.). In *conculega* daarentegen hebben de stukjes *concu* en *lega* geen eigen betekenis.

● Verminking noodzaak

In een kruisingwoord moet ten minste een van beide grondwoorden alleen in de vorm van een verminkt stukje voorkomen. Daaruit volgt dat ik *giromaat* tot de kruisingwoorden reken. Weliswaar is *giro* geheel opgenomen, maar *automaat* niet. Op het eerste gezicht lijkt *gillegaal* niet aan de voorwaarden te voldoen: de bronwoorden *gil* en *illegaal* zijn immers intact. Maar als we in *gillegaal* het stukje *gil* helemaal aan *gil* ‘geven’, kan dat niet meer aan *illegaal* toegekend worden.

Op de oproep in nummer 7/8 kwamen bijna veertig reacties binnen met ongeveer zestig Nederlandse kruisingwoorden. Ik geef hieronder de woorden die kruisingwoorden zijn in de strikte zin van het woord, in alfabetische volgorde, te zamen met hun bronwoorden. Het deel van de bronwoorden dat in het kruisingwoord terug te vinden is, heb ik met hoofdletters aangegeven. In enkele gevallen is ook een betekenisomschrijving toegevoegd:

- *alcomobilist*: ALCOhol autOMOBILIST (autorijder onder invloed)
- *auteur*: AUTEUR ACTEUR
- *Borgerokko*: discriminerende bijnaam voor de Antwerpse wijk BORGERhout in combinatie met marOKKO
- *brus* of *bruster*: BRoer zUSTER
- *caférant*: CAFÉ restauRANT
- *cirkant*: CIRKel vierKANT (de nieuwe vorm van een yoghurtverpakking)
- *conculega*: CONCURrent ColLEGA
- *dossioma*: DOSSler diplOMA (een overzicht van gevolgde vakken)
- *Feyemoord*: FEYEnOORD MOORD (nadat Ajax had gewonnen)
- *flopij*: FLOPPy koPIJ
- *fniets*: FIETS NIETS (Amsterdams jargon voor een gestolen fiets)
- *frantwerps*: FRANs ANTWERPS
- *gillegaal*: GIL ILLEGAAL (in de Tweede Wereldoorlog voor personen die op luidruchtige wijze als illegaal poseerden)
- *industrië*: INDUSTRIe DiSTRIBUTIE
- *kwalitaria*: KWALITeit cafeTARIA
- *megafestatie*: MEGA- maniFESTATIE
- *neurioot*: NEUROOT idIOOT
- *penopauze*: PENis menOPAUZE
- *platform*: PLATFORM FORUM
- *prosumment*: PROdUcENT conSUMENT (de IKEA-klant die zelf zijn meubels in elkaar zet)
- *pruizik*: PRUIm perZIK (thuis taal voor ‘nectarine’)
- *residrent*: naam van een vereniging bestaande uit inwoners van DRENTHe en de RESIDENTie
- *restaria*: RESTaurant cafeTARIA
- *saunotel*: SAUNa hOTEL

- *semigreren*: SEMI EMIGREREN (niet definitief emigreren)
- *slendig*: SLijmerIG behENDIG
- *surfari*: SURF saFARI (avontuurlijk surfen)
- *voetser*: VOETganger fieTSER (een weg bestemd voor 'voetsers')
- *wouters*: gecombineerde scoutinggroep van Welpen en kabOUTERS
- *zakantie*: ZAKelijk vAKANTIE

Uit deze nog zeer voorlopige verzameling kruisingwoorden komt naar voren dat zo'n beetje alles mag. De bronwoorden kunnen vrijwel integraal in het kruisingwoord terugvindbaar zijn (*auteur*, *platform*), maar het bronwoord kan ook door slechts één klank of letter vertegenwoordigd zijn. Het enige spoor van *welp* in *wouter* is immers de *w*. Ik moet hier wel aan toevoegen dat ik er een hard hoofd in heb dat iemand aan dit kruisingwoord de schoonheidsprijs zou willen toekennen. Waarschijnlijk maakt die minimale *w* het woord toch te onduidelijk. De lijst laat eveneens zien dat lettergreepgrenzen geen rol van betekenis spelen. Bij *alcomobilist* ligt de naad tussen de bronwoorden wel op een lettergreepgrens; in *slendig* niet.

• Wat is mooi?

Mag dan werkelijk alles? Zo dol zijn de kruisingwoorden ook weer niet. De strengste beperking is wel dat de volgorde van de onderdelen niet veranderd mag worden. Bijvoorbeeld, het laatste deel van een bronwoord kan niet functioneren als het eerste deel van het kruisingwoord: **zikprui* (perZIK-PRUIm) is onbestaanbaar! Je zou dus kunnen zeggen dat de onderdelen van kruisingwoorden elkaar niet mogen kruisen.

Wat maakt een kruisingwoord mooi? Deze vraag naar de esthetiek is misschien wel het boeiendst. Zelf vind ik *indistributie* en *semigreren* bijvoorbeeld veel mooier dan *fniets* en *voetser*. Eerst was die voorkeur primair en onredelijk, maar nu denk ik dat die samenhangt met de omvang van de stukjes van beide bronwoorden: hoe groter die zijn, hoe beter. Dat geldt in nog sterkere mate voor wat ik nu maar het overloopte deel van het kruisingwoord zal noemen, dat is het stukje dat beide bronwoorden gemeenschappelijk hebben, zoals *du/istri* in *indistributie* én *emi* in *semigreren*. In deze woorden is het overloopte deel niet alleen lang, het staat ook in het midden, tussen de resten van beide bronwoorden in.

Alle inzenders hartelijk dank voor hun reacties.

Onze-Taalprijs

Jan Renkema - voorzitter jury

Hoe stimuleer je goed taalgebruik? Niet door het rode potlood, maar door goede voorbeelden: een treffend gekozen woord, een prachtig gebouwde zin, een meeslepende alinea. Het Genootschap Onze Taal stelt daarom met ingang van 1994 de Onze-Taalprijs in.

Aan de lezers van Onze Taal wordt gevraagd om voorbeelden op te sturen van tekstpassages die voor de prijs in aanmerking dienen te komen. Het gaat om woorden, zinnen en alinea's. De teksten mogen niet langer zijn dan 200 à 250 woorden. Ze kunnen afkomstig zijn uit alle denkbare schriftelijke publikaties. Uiteraard mogen ze niet met het oog op de prijs zijn gepubliceerd. Men kan ook de aandacht vestigen op voorbeelden van mondeling taalgebruik, maar deze worden alleen in behandeling genomen als er een cassette beschikbaar is met vermelding van de plaats van de passage. Inzendingen worden alleen geaccepteerd als de naam van de kandidaat en de bron zijn vermeld.

De jury bestaat uit twee bekende Nederlanders, die onbekend wensen te blijven, twee redacteuren van het maandblad Onze Taal (van wie er een als secretaris optreedt) en een voorzitter uit of namens het bestuur van het genootschap. Na elke twee jaar zal het bestuur van het genootschap een besluit nemen over de samenstelling van de jury.

De prijs zal driemaal per jaar worden uitgereikt: in de winter, in de lente en in de herfst. De jury krijgt de vrijheid om per keer geen prijs of meer prijzen uit te reiken. Aan de prijs is geen officiële plechtigheid of hoge beloning verbonden. De winnaars krijgen een vergulde OnzeTaal(vul)pen met inscriptie, een eervolle vermelding in het maandblad en in een persbericht, en de mogelijkheid om een korte toelichting te geven op het prijswinnende voorbeeld van prachtig taalgebruik.

De jury van de Onze-Taalprijs verzoekt alle lezers van dit blad voorbeelden op te sturen. Het adres is: Laan van Meerdervoort 14 A, 2517 AK Den Haag.

Over de eerste uitreiking leest u meer in het februari/maartnummer van 1994.

Ontvangst gestoord [3]

Martin de Koning

Hoe succesvol is de Belastingdienst in het communiceren met de betalers? Peter Burger schreef over die inspanningen al in nummer 2/3 van dit jaar. In dat artikel kwam de Belastingdienst aan het woord over zijn pogingen om het krijtstreepjespak aan de wilgen te hangen. Nu de tegenpartij: een belastingadviseur over de communicatieve kwaliteit van onze fiscus.

‘Of je mijn naam mag noemen? Doe dat maar niet! Wat ik hier ga zeggen, daar praten we in ons wereldje niet over met buitenstaanders. Ik waag het er toch maar op. Het moet maar eens gezegd worden.

• Voorlichtingsfoefjes

Of het mogelijk is de burger goed voor te lichten over belastingzaken? Voordelig is het in ieder geval wel, maar dan voor de fiscus zelf, niet voor de burger! Hoe beter een formulier ingevuld is, hoe minder tijd de belasting eraan hoeft te besteden. En tijd is geld. Je moet daarom niet te veel ideologie achter die nieuwe klantvriendelijkheid zoeken. 't Is voornamelijk een efficiency-operatie, en het resultaat is helaas mager. Ik moet mijn eigen vader, toch een goed-ontwikkeld man, voortdurend helpen met zijn aangifte. Grote horecaondernemers, geen domme jongens, ze komen er niet uit.

Dat komt allemaal doordat er via belastingheffing inkomenspolitiek wordt gevoerd. Dat vergt enige uitleg. Nu mag je bijvoorbeeld de hypotheekrente van je huis aftrekken. In een volgend kabinet mag dat misschien wel dubbel of juist slechts voor de helft of alleen als je aan conditie X, Y en Z voldoet. En dat soort wijzigingen moet allemaal gecommuniceerd worden, in vragen gevangen, in boekjes toegelicht. Dat dijt maar uit dus.

Toch is het niet alleen overmacht van de fiscus. Ze hebben lastige materie uit te leggen, zeker, maar dat doen ze vaak toch nog verdomd slecht. Hier, zo'n vraag als deze: *Wilt u voor 1992 toevoeging aan de FOR achterwege laten?* Dat is een belachelijke formulering. Die wekt voortdurend misverstanden. Waarom niet positief geformuleerd: *Wilt u voor 1992 toevoegen aan de FOR?* Ze kunnen zich slecht in de leek verplaatsen, terwijl juist dat de essentie is van goed voorlichten. Dat je snapt wat de buitenstaander niet snapt. *Dit is loon of salaris*, zegt de toelichting ergens. En dan gaan ze verder met: *Daaronder vallen ook: vakantiegeld, ziekengeld, gratificaties, tantièmes, provisie, commissarisbeloningen*. En mijn klanten zich maar ongerust afvragen waar in de jaaropgaaf die provisie staat die ze vorig jaar kregen. Waarom zet de fiscus er niet bij dat dat soort verdiensten al in de salarisopgave is meegenomen? Ze weten dat hele volksstammen dat niet weten! Nog een voorbeeld. *Daarbij maakt het niet uit of u de auto voor privé gebruikt*. Dat maakt wel degelijk uit. Dat vermelden ze een pagina verder onder *Uitzonderingen*. Maar kondig dan op

tijd aan dat er uitzonderingen zijn; structureer je tekst voor. Dat zijn toch allemaal basale voorlichtingsfoefjes!

Het renteverhaal is ook een fraai staaltje non-communicatie. Bijna zes pagina's toelichting bij de vaststelling van je rente, om er op het eind achter te komen dat er rentevrijstelling bestaat. Als je minder rente had dan die vrijstelling, heb je met die vraag dus effectief niets te maken. Waarom dan niet een vraag als: 'Hebt u minder dan duizend gulden rente? Zo ja, dan kunt u deze vraag overslaan.' Maar nee, op fiscaal-juridische gronden moet de vraag worden ingevuld, ook al is het vaak een zinloze vraag. Wat wil de fiscus nou? Fiscale waterdichtheid of klantvriendelijkheid? Je kunt nu eenmaal niet altijd beide tegelijk hebben.

• Op eigen voordeel wijzen

Is er dan niets gelukt sinds die klantvriendelijke policy? De top is toegankelijker, minder blafferig, maar de lagen daaronder snauwen nog steeds ongeïnteresseerd door de telefoon 'Belastingen!' Die communicatief getalenteerde belastingman of -vrouw wordt blijkbaar niet vastgehouden met forse salarisstijgingen. Dus die gaat weg. Naar ons ja! Misschien gaan de meesten niet eens weg voor het geld. Ze worden gek van de administratieve rompslomp en het 'managen'. Ze willen hun vak uitoefenen, belastingspecialist zijn, weg uit de ambtenarij en normaal communiceren. Kijk, ik haal het niet in mijn hoofd om een klant die van het jargon niet op de hoogte is, te vragen wat de waarde van zijn huis is *in het economisch verkeer*. Ik moet mijn klanten bedienen. Ik vraag dus gewoon: 'Wat is uw huis *nu* waard, als u het op dit moment verkoopt?' En ik waarschuw de klant als hij een gerechtvaardigd voordeel over het hoofd ziet. Zou de belastingdienst dat niet zelf behoren te doen, de belastingbetaler erop wijzen dat hij zichzelf benadeelt? Uit oogpunt van democratie en rechtvaardigheid? Da's een leuke! Dan kan ik mijn baantje wel aan de wilgen hangen. Maar zo werkt dat niet. De belastingdienst die je op je eigen voordeel wijst... Het idee!'

OPROEP

Voor het vervolg van deze serie zoek ik voorlichters, handleidingenschrijvers, PR-mensen, marketingkenners e.d.; mensen dus die in de massacommunicatie zitten. Kunnen zij mij voorbeelden geven van aantoonbaar mislukte schriftelijke massacommunicatie? Ik houd me aanbevolen!

Het proefschrift van Gosse Bouma Computertaalkunde

Redactie: Wim Daniëls

Er is een groeiende behoefte aan software-producten die gebruik maken van taalkundige kennis. Bekende voorbeelden van dergelijke producten zijn tekstverwerkers die automatisch woorden afbreken en spelling corrigeren. Daarnaast zijn er ook programma's die in het onderwijs gebruikt worden als onderdeel van het lees- en schrijfonderwijs, die het produceren van woordenboeken ondersteunen, vertalers behulpzaam zijn bij hun werk, en spraak omzetten in geschreven tekst en vice versa.

Al deze programma's maken op enig niveau gebruik van taalkundige regels. Voor al deze programma's geldt dat ze verbeterd zouden kunnen worden als ze maar over meer flexibel inzetbare taalkundige kennis zouden beschikken. Gosse Bouma beschrijft in zijn proefschrift een mogelijkheid om dat te verwezenlijken.

● Niet-exacte taal

Taalkundigen stellen regels op die de structuur beschrijven van een taal, zoals het Nederlands, of van een bepaald aspect van taal, zoals het verband tussen intonatie en betekenis. Computertaalkundigen proberen deze regels zó precies en eenvoudig te maken dat een computer ze kan hanteren. Bij het opstellen van zulke regels doen zich twee problemen voor. In de eerste plaats onderscheidt de taalkunde zich van de exacte vakken doordat taalkundige kennis zich niet laat reduceren tot een klein aantal abstracte wetten. Dit betekent dat zelfs een grammatica die maar een klein deel van het Nederlands beschrijft, al zal bestaan uit een flink aantal regels.

In de tweede plaats leidt het opstellen van algemene regels voor een zo grillig object als natuurlijke taal onvermijdelijk tot uitzonderingen. Neem bijvoorbeeld de zinsbouw van elliptische constructies als 'De jongens sliepen bij hun vader en de meisjes bij hun moeder.' Voor dergelijke constructies wordt vaak als regel gegeven dat het ontbrekende werkwoord in 'de meisjes bij hun moeder' identiek moet zijn met het werkwoord in het eerste deel van de zin. Dat deze regel lang niet altijd opgaat, blijkt als we het voorbeeld veranderen in 'De jongens sliepen bij hun vader en Maria bij haar moeder.'

● Overkoepelende regels

Om een zinvol software-taalprogramma te krijgen, moeten ook uitzonderingen op de regel hanteerbaar gemaakt worden voor de computer. Volgens Gosse Bouma kan dat - zonder de taal daarmee in een knellend keurslijf te persen - via de methode van het zogenoemde 'defaultredeneren'. Stel dat er regels opgesteld moeten worden voor de vervoeging van Nederlandse werkwoorden.

Een goed computerprogramma heeft niet alleen weet van regels maar ook van uitzonderingen

Een van de regels is dat het voltooid deelwoord van regelmatige werkwoorden eindigt op -t of -d. Nu is er een groep half-onregelmatige werkwoorden (zoals *lachen*) die volgens precies dezelfde regels vervoegd worden als de regelmatige werkwoorden, behalve dat het voltooid deelwoord (*gelachen*) op -en eindigt. We kunnen deze groep natuurlijk als een aparte klasse opvatten, maar een intuïtief veel aansprekender oplossing is te zeggen dat ze voldoen aan alle regels voor regelmatige werkwoorden met uitzondering van de regel voor voltooide deelwoorden.

Een computerprogramma dat niet alleen weet heeft van regels maar ook van uitzonderingen, maakt het mogelijk om precies deze formulering te kiezen. Een werkwoord als *werken* bijvoorbeeld wordt dan gedefinieerd als een regelmatig werkwoord, wat betekent dat alle regels voor regelmatige werkwoorden daarop van toepassing zijn. *Lachen* wordt gedefinieerd als een regelmatig werkwoord waarvan het voltooid deelwoord *gelachen* is. Het programma weet nu dat voor de vervoeging van het werkwoord *lachen* de regels voor regelmatige werkwoorden van toepassing zijn met uitzondering van de regel voor voltooide deelwoorden, omdat in de definitie van *lachen* al staat vermeld wat de vorm van het voltooid deelwoord is. Het programma maakt hier gebruik van een algemene ‘default-regel’: het toepassen van een algemene regel wordt geblokkeerd als er expliciete informatie beschikbaar is die met de regel in strijd is. Een bijkomend voordeel van deze aanpak is dat het aantal afzonderlijke regels dat nodig is om de vervoeging van werkwoorden te beschrijven, sterk wordt verminderd.

Gosse Bouma - *Nonmonotonicity and Categorical Unification Grammar*,
Rijksuniversiteit Groningen, 1993

Gedicht voor onze taal

*Zijn dichters de ‘oplichters’ van de taal, de smaakmakers van de spraak?
In ieder geval hebben zij het in deze rubriek voor het zeggen, met nieuwe
gedichten, speciaal geschreven voor Onze Taal, waarin taal middel is,
maar ook onderwerp.*

De laatste bundel van Driek van Wissen is *Een loopje met de tijd*, 1993,
Bert Bakker, f24,90.
ISBN 90 351 1288 1

Verplicht Nederlands

Die buitenlandse gasten die hier bennen
Die kennen met hun pet geeneens d'r bij
Alsdan ik ze gewoon een keer wil jennen.
Die snappen nooit geen bal van wat ik zei.

Dat ken zo niet. Dus motten ze maar wennen,
Tenminste volgens mijn en mijn partij.
Ik vind dat ze alsdan pas blijven kennen
Als hullie Hollands praten net als mij.

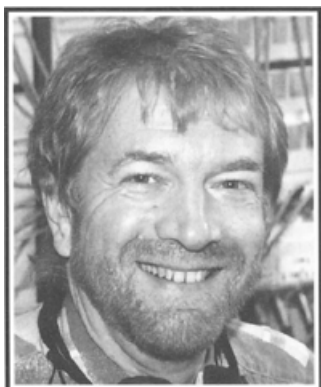
Maar niemand die een goeie zin ken zeggen.
Ik denk wel eens: waar ken dat nou aan leggen?

Driek van Wissen

Het taaladvies van Hans Hogendoorn

‘Buiten is het zestien graden, binnen zit Marjolein Uitzinger.’ Geen enkele stem is zo vaak op de radio te horen als de stem van Hans Hogendoorn. ‘Dit is de actualiteitenzender radio 1’, ‘Dit is *Met het oog op morgen*, met een overzicht van de actualiteiten op radio en tv, Den Haag vandaag, de krant van morgen, en ontwikkelingen en achtergronden van het nieuws.’

Op tv introduceert Hans Hogendoorn met zijn fraai resonerende stem het journaal: ‘Het 8-uur-Journaal, met Pia Dijkstra.’

‘Wat ik radio- en tv-sprekers zou willen adviseren, is “gewoon” blijven articuleren. Te vaak worden botsende medeklinkers heel nauwkeurig van elkaar gescheiden en afzonderlijk uitgesproken. Men eet “moussesorbets aan een bijzet-tafeltje in een ijs-salon op een cruise-schip”. Ik krijg al een benauwd gevoel op het middenrif wanneer ik dat leesplankjes-Nederlands zo zit na te lezen. Maar het wordt wél zo uitgesproken door een toenemend aantal collega's. Rust er in omroepland een taboe op assimilatie? Mogen aan elkaar grenzende medeklinkers die geheel of gedeeltelijk samenvallen niet in elkaar overlopen? Is hier sprake van een kanselcultuur, waarin de taal die je spreekt op straat en door de telefoon opeens niet meer mag als er een microfoon in de buurt is?

In zijn presentatiecursussen heeft het mediafenomeen Jaap Brand het assimileren jarenlang bepleit. Brand heeft een van de helderste stemmen van Hilversum, maar wanneer je zijn oude banden terugluistert, hoor je hoe slordig hij eigenlijk sprak; maar hij sprak wel natúúrlijk.

Zo natuurlijk hoor je het tegenwoordig op radio en televisie maar zelden. Mijn advies is dus om juist wel letters in te slikken, tenminste op plaatsen waar dat in feite vanzelfsprekend is. Nederlands heet een levende taal te zijn. Zeker in gesproken Nederlands moet dat toch mogen blijken.’

Onleesbare computerhandleidingen

Erik van der Spek - tekstschrijver/taaltrainer, Kortenhoef

De grenzen van wat mogelijk is met de hardware en software van computers schuiven elk jaar verder op in de richting van het oneindige. Programmeurs en systeemontwerpers proberen elkaar te overtreffen in het bedenken van nóg meer mogelijkheden, nóg meer combinaties. Maar bij al deze grensverleggende technologie blijft er altijd één probleem: die ellendige gebruiker die ermee zal moeten werken, en die nare instructies die hij nodig heeft.

Handleidingen worden geschreven om de gebruiker zijn weg te laten vinden in het labrynt van mogelijkheden. Vaak doen de programmeurs dit zelf, soms wordt er iemand van de afdeling opleidingen voor vrijgemaakt. De resultaten voldoen echter zelden aan de verwachtingen. Een willekeurig fragment*:

Het overzetten van bestanden naar EIS gebeurt doormiddel van DTSUTIL pakket dat in ICCF draait. Met dit pakket worden records van 81 karakters en blokken van 1 record op tape gezet. Als dit is gebeurt dan kan deze tape bij het AEP worden ingelezen in de GOULD. Met het PROCOMM communicatie pakket kan dan het bestand worden overgezet naar floppy.

Los van de taalfouten en de vele afkortingen schiet deze tekst ook op een fundamenteeler niveau te kort. De schrijver heeft zijn tekst namelijk geschreven met de (on)mogelijkheden van het programma in zijn achterhoofd. Hij beschrijft, met andere woorden, het programma. Dat er ook een gebruiker is die met dit programma moet werken, is bijzaak.

De programmagerichte aanpak komt tot uiting in het taalgebruik. De schrijver maakt gebruik van de lijdende vorm en van naamwoordstijl ('het overzetten... gebeurt'). Maar belangrijker is nog dat hij nergens aangeeft welke handelingen de gebruiker moet uitvoeren. Dat het programma van alles kan, wil die graag aannemen, maar deze informatie is nutteloos als het *hoe* ontbreekt.

• De gebruiker centraal

Wie begint met de opzet voor een handleiding, moet kiezen welk perspectief hij wil hanteren. Anders gezegd: hij moet kiezen tussen een produkt- en een handelingsgerichte aanpak. Bij een produktgerichte aanpak staat het programma centraal. Een auteur die deze aanpak volgt, zal bijvoorbeeld beschrijven welke onderdelen het programma heeft en welke functies per onderdeel aangeroept kunnen worden. De tekst krijgt in zo'n geval een *beschrijvend* karakter.

Bij een handelingsgerichte aanpak staat de gebruiker centraal. Het programma is in deze benadering een *middel*, waarmee de gebruiker een aantal handelingen moet leren uitvoeren. De tekst heeft in dit geval een *instructief* karakter, en wordt een echte handleiding.

De keuze voor een produktgerichte dan wel een handelingsgerichte aanpak heeft niet alleen consequenties voor het taalgebruik, maar ook voor de structuur van de handleiding. Neem als voorbeeld een boekhoudprogramma. Bij een produktgerichte aanpak is de hoofdstukindeling gebaseerd op de menu-ingangen van het programma. Dat kan de volgende structuur tot gevolg hebben:

- 1 Inleiding**
- 2 Journaalposten**
 - 2.1 Kas, bank, giro**
 - 2.2 Debiteuren en crediteuren**
- 3 Omzet**
- 4 BTW**
- 5 Balans**
- 6 Inventaris**

Deze indeling geeft weliswaar een goed beeld van de onderdelen van het programma, maar gaat voorbij aan simpele vragen van de gebruiker als ‘Hoe moet ik nu een boeking corrigeren?’ of ‘Op welke manier kan ik een handig overzicht maken van de uitgaven van de laatste maand?’ Bovendien kent deze indeling vrij veel herhaling: wanneer een gebruiker in verschillende rubrieken boekingen wil uitvoeren, zal hij de instructies voor dat boeken steeds opnieuw tegenkomen.

Een aanpak die uitgaat van de handelingen die een gebruiker kan uitvoeren, zou kunnen resulteren in de volgende indeling:

- 1 Inleiding**
- 2 Boeken**
- 3 Overzichten maken**
 - 3.1 Overzichten van journaalposten**
 - 3.2 Overzichten van omzet en BTW**
- 4 Grafieken maken**
 - 4.1 Pie-charts**
 - 4.2 Staafdiagrammen**
- 5 Printen**

In deze indeling is de opbouw van het programma geheel ondergeschikt gemaakt aan de werkwijze van de gebruiker. Daarbij is uitgegaan van een chronologie die aansluit bij het werkproces: eerst ga je boekingen invoeren, daarna maak je overzichten en grafieken, die je vervolgens gaat printen. Een belangrijke vuistregel is in dit verband: ga uit van de wijze waarop de gebruiker te werk ging voordat hij een computer had.

• Verwarrende taal

Ook bij het uitwerken van de handleiding is het aan te raden steeds de gebruiker in het oog te houden. Dat betekent niet dat een handleiding geen beschrijvende passages mag bevatten; het is echter wel wenselijk dat de relevantie van die passages onmiddellijk duidelijk is. Dat is niet altijd het geval:

Binnen een faktuur- en ontvangstenregistratiesysteem in het kader van 'Europa 90', dient een confrontatie ('MATCHEN') plaats te vinden tussen een bestelling, de faktuur en de fysieke ontvangst.

Dit lijkt meer op een instructie voor de samenstellers van het programma dan voor de gebruikers ervan.

Een combinatie van een beschrijvende aanpak en een omslachtige formulering kan ervoor zorgen dat de lezer zich elke keer weer verbaast:

F6	Dit is de z.g. 'ERASE END OF FIELD' toets, en wordt gebruikt om de inhoud van het veld, waar de cursor zich bevindt, 'schoon' te poetsen, en wel vanaf de positie waar de cursor zich op dat moment bevindt.
F2	Dit is de z.g. 'CLEAR' toets, en zorgt ervoor dat het complete scherm verdwijnt. De toets kan niet bij alle

schermen worden gebruikt, maar dit wijst zich vanzelf.

Niet alleen twee mooie tante Betjes, maar ook merkwaardige en verwarrende formuleringen. Kun je de inhoud van een veld 'schoonpoetsen'? En wat te denken van complete schermen die verdwijnen? Een korte instructie is in zo'n geval veel duidelijker:

F6	Met deze toets wist u de inhoud van het veld vanaf de cursor.
F2	Met deze toets wist u de volledige scherminhoud.

Een belangrijke vuistregel is: ga uit van de wijze waarop de gebruiker te werk ging voordat hij een computer had

● Aanspreken of niet?

Een lezergerichte aanpak veronderstelt dat de gebruiker bij de tekst betrokken wordt. Een van de manieren om dat te bereiken, is hem aan te spreken. Dat hoeft echter niet in elke zin te gebeuren. In een goede handleiding wordt dan ook functioneel gebruik gemaakt van de volgende vormen:

Lijdende vorm:

Met behulp van de pijltjestoetsen en de *Enter*-toets kan de functie *Find* geactiveerd worden. Er verschijnt dan een inzetschermpje, waarin de naam van een firma kan worden getypt.

Aanspreken met een als-dan-vorm:

Met behulp van de pijltjestoetsen kunt u naar de *Find*-functie gaan, die u activeert door de *Enter*-toets in te drukken. Er verschijnt dan een inzetschermpje, waarin u de naam van een firma kunt typen.

Rechtstreekse instructie:

- druk de rechter-pijltjestoets in tot de *Find*-functie oplicht;
- druk op *Enter*; er verschijnt een inzetschermpje;
- type hierin de naam van de firma die u zoekt.

Beschrijvende passages in de lijdende vorm of in de als-dan-vorm, die afgewisseld worden met instructies in bevelvorm op het moment dat de gebruiker aan de slag gaat, vormen een goede manier om een programma te ontsluiten. Er zijn natuurlijk nog meer manieren om de toegankelijkheid van een handleiding te vergroten. Een goed gebruik van hulpmiddelen (zoals een index en een woordenlijst) hoort daar zeker bij. Maar wanneer het perspectief van de gebruiker is gekozen, is de

belangrijkste hindernis weggenomen. De kans dat de handleiding niet alleen uit de kast gehaald maar ook echt *gelezen* zal worden, is daarmee aanzienlijk vergroot.

Van E. van der Spek en W. Hendrikx is in het voorjaar de *Gids voor het schrijven van software-handleidingen* verschenen bij Martinus Nijhoff.

Prijs: f 39,50

ISBN 90 6890 466 3

Eindnoten:

- * Alle voorbeelden in dit artikel zijn afkomstig uit bestaande en functionerende handleidingen.

Bits en bytes in het schrijfonderwijs

*Ingmar Heytze, Annemieke Nijman en Tim van der Veer - vakgroep
Nederlandse Taal- en Letterkunde, Universiteit Utrecht*

Half Nederland werkt tegenwoordig met een beeldscherm voor zijn neus. Zelfs schrijfdocenten werken vandaag de dag met computerprogramma's: schrijfhelpprogramma's die leerlingen onderwijzen in of ondersteunen bij schrijftaken. Zijn zulke schrijfhelpprogramma's echt een hulp? Of heeft de leraar Nederlands eigenlijk nog steeds genoeg aan een krijtje en een schoolbord? Drie onderzoekers over vier schrijfhelpprogramma's.

• Briefopener

Briefopener is een computercursus voor het leren schrijven van zakelijke brieven. Het programma is bedoeld als hulp bij het nadenken over een te schrijven brief. Een voorbeeldsituatie dient daarbij als uitgangspunt. Het programma geeft de leerling eerst zicht op situatie, doel en lezer van de te schrijven brief, en bouwt vervolgens met hem een strategie op. Op basis van de strategie wordt een brief ontworpen die optimaal bij deze schrijfsituatie past. Het is de bedoeling dat de leerling zijn gedachten op dezelfde manier probeert te ordenen als hij zelf een brief schrijft.

Inhoud

De leerling schrijft zelf niets. *Briefopener* legt de leerling acht voorbeeldsituaties voor, zoals sollicitatiebrieven schrijven. De leerling kiest een situatie en voert daarbij een aantal meerkeuze-opdrachten uit. De inhoud en de structuur van de brief bepaalt de leerling door keuzes te maken uit de alternatieven die het programma hem aanbiedt. De eerste opdracht bij de sollicitatiebrief bestaat uit het kiezen van de juiste openingszin. Het programma stelt uiteindelijk de sollicitatiebrief samen door de gekozen alternatieven achter elkaar te plakken.

Briefopener simuleert een menselijke dialoog tussen computer en leerling. De computer wordt wel behoorlijk eigenwijs. Zo kan de argeloze leerling van *Briefopener* de volgende reacties krijgen als hij een vraag verkeerd heeft beantwoord:

- *Kom nou, voor wie de casus gelezen heeft, mag deze vraag toch geen probleem zijn. Lees de opdracht nog eens goed door en probeer het dan nog eens.*
- *Nou, nou, ik had toch wel wat meer inspanning verwacht. Ik zal het antwoord maar geven...*
- *Tja, dat komt ervan als u de oriëntatiefase overslaat. Lijkt het u niet verstandiger toch maar terug te gaan?*

Antwoorden die irritatie kunnen opwekken, zelfs in een onderwijssituatie. De computer is een beetje té menselijk geworden. Het gevolg kan zijn dat de leerling zich zó gaat ergeren dat hij relevante opmerkingen van de computer over het hoofd ziet.

Totaaloordeel

Briefopener presteert naar onze mening onvoldoende. Dat komt vooral door de truttige aanspreekvorm en de passieve meerkeuze-opdrachten. Bovendien kent het programma een dwingende structuur: door de eigenwijze feedback wordt de leerling tot bepaalde keuzes geforceerd. Als een leerling een blijkbaar minder juist alternatief kiest, antwoordt *Briefopener*: 'Denk nog eens goed na.'

• Scriptie

Het programma *Scriptie* is bedoeld om leerlingen van mavo, havo, vwo en mbo te helpen bij het schrijven van een scriptie. *Scriptie* geeft adviezen over het structureren en organiseren van het scriptieschrijfproces. De makers garanderen dat een leerling door gebruik van het programma in minder tijd een betere scriptie zal schrijven. Verder zal het echte schrijfwerk eenvoudiger worden.

Scriptie is een van de programma's uit de educatieve databank van de Postbank. Deze Edu-bank maakt deel uit van de klantenservice van de Postbank. Een school kan een aansluiting krijgen tegen de prijs van de diskettes met de communicatie-software.

Inhoud

Het programma *Scriptie* bestaat uit vier hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk heet *Perk In*. Aan de hand van een aantal vragen bakent de leerling zijn onderwerp af. *Perk In* dwingt de leerling om vóór het maken van de scriptie een planning te maken: wat is het thema, wat is het doel, wat is de doelgroep, hoeveel tijd heb ik voor het schrijven? Het tweede hoofdstuk heet *Zoek Op*, waarin het zoeken naar informatie gestructureerd wordt. In het hoofdstuk *Deel In* krijgt de leerling verschillende soorten hoofdstukindelingen aangeboden. De leerling wordt gevraagd een indeling voor de tekst te verzinnen. Het vierde en laatste hoofdstuk heet *Schrijf Op*. Het geeft de leerling adviezen over het eigenlijke schrijven, de lay-out en de afwerking.

Prestaties

Scriptie kan tijdwinst opleveren. De leerling wordt gestimuleerd het schrijfproces nauwkeurig te organiseren, iets waaraan leerlingen vaak niet gewend zijn, zeker niet als het schrijven enkele maanden duurt. Het programma kan hierin verandering brengen. *Scriptie* bevat goede adviezen voor het structureren van alle onderdelen van het schrijfproces. De adviezen in het vierde hoofdstuk, *Schrijf Op*, over het schrijven, de layout en de afwerking zijn echter onvolledig. Een willekeurig schrijfadvisboek bevat meer en duidelijker adviezen.

Totaaloordeel

Scriptie is een prachtig programma. Het is gebruikersvriendelijk en spreekt de leerling aan zonder te betuttelen. Als een leerling thuis een pc ter beschikking heeft, kan hij zonder zijn leraar te hoeven opbellen hulp krijgen bij het plannen en structureren van zijn schrijfo opdracht. Zeker de wat minder ervaren schrijvers (en dat zijn de meeste scholieren) zullen er baat bij hebben.

• **Spirit**

Spirit is een programma dat de schrijver helpt bij het plannen, formuleren, reviseren en afwerken van teksten. Ook hier is goed plannen het voornaamste doel van het programma. Het is bedoeld voor leerlingen van het voortgezet onderwijs. Wie het programma wil aanschaffen, moet contact opnemen met de Technische Universiteit Twente, waar het programma is ontwikkeld.

Inhoud

Spirit bevat een *Planner* voor het nadenken over de tekst, een *Tekstverwerker* voor het formuleren, verbeteren en afwerken van tekst, een *Bouwdoos* voor het bewaren en terugzoeken van stukjes tekst, en een *Beheerder* voor schijfbeheer en printen. De *Planner* en de *Tekstverwerker* zijn de computeruitwerkingen van de belangrijkste problemen die de schrijver volgens de meest gangbare theorieën tegenkomt: hoe hij moet plannen, formuleren en reviseren. De *Bouwdoos* is handig voor het structureren en herstructureren van de tekst. Met de *Beheerder* kan tekst worden uitgedraaid en op schijf worden bewaard. Het is mogelijk om de vier onderdelen naast of in elkaar op het scherm te krijgen door middel van de vensters.

Wie een tekst schrijft met *Spirit*, begint met de *Planner*. Die vraagt om wat voor soort tekst het gaat, wat het doel ervan is en voor welke lezers de tekst bedoeld is. Bovendien kan de leerling een lijst met 'wegwijzers' opvragen; dat is een lijst van relevante vragen naar inhoudselementen (Wat is er gebeurd? Waar? etc.). Op deze manier kan de gebruiker een helder beeld krijgen van de inhoud, het doel en het publiek van de tekst. Als hij de tekst gaat schrijven met *Tekstverwerker*, kan hij de gegevens die in de *Planner* zijn opgenomen, overnemen.

Prestaties

Spirit is wetenschappelijk getest op effectiviteit. Het bleek dat sommige scholieren die met *Spirit* werkten, iets betere teksten schreven dan andere leerlingen. Hun plangedrag veranderde echter niet. Beginnende schrijvers zullen vooral baat hebben bij het feit dat *Spirit* veel vragen over de tekst stelt. *Spirit* levert de schrijver geen tijdswinst op, maar wel veel steun bij het structureren van zijn teksten.

Totaaloordeel

Spirit is gebruikersvriendelijk en ter zake. Het programma ziet er prachtig uit, omdat het onder Windows draait met zijn halve schermen en muisgestuurde menu's. Het dwingt een schrijver tot planmatig, stapsgewijs schrijfgedrag. In een educatieve

context is dat een pluspunt, maar we kunnen ons voorstellen dat het invullen van structuurschema's voor de gevorderde scholier op den duur vermoeiend wordt. Bovendien neemt het programma door het aanbieden van de structuurschema's te veel plan- en structureertaken uit handen van de leerling. Het gevolg is dat de leerling vrij passief met de organisatie van zijn tekst bezig is en niet beter leert plannen en structureren.

• Spelcorrect

Het doel van *SpelCorrect* is het opsporen en verbeteren van spel- en interpunctiefouten door middel van uitleg, oefening en toetsing van de spelvaardigheid. Het programma is bedoeld voor studenten aan hbo's, universiteiten en bedrijfsopleidingen. *SpelCorrect* kost f 1250,- aan vastrecht. Het programma is verkrijgbaar bij COO-partners in Bunnik en draait op MS-DOS-computers.

Inhoud

SpelCorrect omvat materiaal voor twintig uur cursus. Er worden 125 probleemttypen besproken, onderverdeeld in zes hoofdcategorieën, zoals voorkeurspelling, werkwoordsvormen, etc. Het programma bestaat uit twee gedeelten: een instructiegedeelte en het zogenoemde *spoor-op*-gedeelte. Als een student zijn spelproblemen kent, kiest hij voor het instructiegedeelte. Hierin worden spellingregels met voorbeelden en oefeningen gegeven. De student kan ook kiezen voor het *spoor-op*-gedeelte als nog niet duidelijk is waar zijn spelproblemen liggen. Zijn zwakke punten kan hij in *spoor-op* ontdekken door het uitvoeren van een gevarieerde mix van oefeningen.

Totaaloordeel

SpelCorrect is erg eenvoudig te bedienen en te doorlopen. De spellingregels worden duidelijk uitgelegd en de student kan het programma zelfstandig afwerken. Daarom verdient *SpelCorrect* volgens ons de voorkeur boven een schriftelijke cursus spelling. De interactiviteit van het programma, het belangrijkste voordeel boven een boek, wordt ten volle benut. De leerling kan zelf zijn zwakheden bij het spellen op het spoor komen door een oefentekst te doorlopen, en vervolgens speciaal oefenen om deze fouten te voorkomen. *SpelCorrect* is een leuke manier om zonder directe hulp van een docent meer te leren over spelling- en interpunctiekwesties.

• Algemeen oordeel

De Nederlandse educatieve schrijfprogramma's die we hierboven beschreven hebben, zijn gemaakt onder het motto 'als je het in een computer kunt stoppen, dan moet je dat doen'. Twee van de vier programma's, *Scriptie* en *SpelCorrect*, zijn daarin volgens ons redelijk geslaagd. Dat wil zeggen dat ze inhoudelijk en technisch voldoen. *Spirit* is een wat ingewikkeld en omslachtig programma, en *Briefopener* wekt irritatie op door de betuttelende aanspreektoon.

Maar ook bij *Scriptie* en *SpelCorrect* zetten wij vraagtekens. Schrijven studenten betere scripties als ze adviezen krijgen van een computerprogramma in plaats van

van een schrijfhandboek? Het programma *Scriptie* bevat minder adviezen dan een handboek als *Zakelijke Communicatie I en II* of *Leren Communiceren*. Kan spelling niet beter persoonlijk uitgelegd worden? *SpelCorrect* is een slim programma, maar een leraar kan specifieke vragen direct beantwoorden.

Wat leveren hulpprogramma's op voor de 'gecomputeriseerde leerling' met schrijfproblemen? Daarover kunnen we kort zijn. *Scriptie* belooft aardige resultaten. Van *Spirit* is al wetenschappelijk bewezen dat lang niet iedere leerling er wat aan heeft. *SpelCorrect* is volgens ons een uitstekend programma voor het verbeteren van de spelvaardigheid. Het is echter geen hulp die je kunt inroepen bij het schrijven. Dat laatste geldt ook voor *Briefopener*, waarover geen onderzoeksgegevens bekend zijn.

Conclusie: het oplossen van schrijfproblemen blijft voorlopig mensenwerk, waarbij de computer maar beperkt hulp kan bieden.

	SCRIPTIE	SPIRIT	BRIEFOPENERSPELRECT	
functie	planhulp scripties	planhulp verschillende tekstsoorten	onderwijs en training in brieffschrijven	onderwijs en training in spelling
doelgroep	bovenbouw vwo, havo, mavo, mbo	leerlingen voortgezet onderwijs	iedereen die zakelijk correspondeert	studenten aan hbo, vwo, bedrijfsopleidingen
uitgever	Postbank	TU Twente	Nijhoff	TU Twente
prijs	onkosten	niet bepaald	f 84,90	f 1250,- vastrecht
draait op	pc, Apple	pc AT	pc	pc
achtergrond	geen	theorieën schrijfproces	geen	spellingregels
gbruikbaarheid	goed	goed	slecht	goed
prestaties	goed	voldoende	slecht	goed
volledigheid	voldoende	voldoende	goed	zeer goed
algemeen oordeel	goed	voldoende	slecht	goed

Engels in het Nederlands

Arthur Kooyman - Edinburgh

Dat talen elkaars invloed ondergaan, is een bekend en natuurlijk proces. Dat verschillende talen naast elkaar worden gebruikt, is echter opmerkelijk. Ik noteerde op één dag de volgende Engelse taaluitingen in Utrecht. 'Gratis talkmate als je een giro- of easy blue rekening opent' (Postbank). 'Do you know, Do you care?' (brochure 'Drank maakt meer kapot dan je lief is'). Gouda's Glorie heeft een merk margarine dat *Sense* heet, en waarop *light* vermeld staat. In etalages wordt in plaats van 'Prettige kerstdagen' het Engelse 'Merry Christmas' gebruikt, en een winkel in de Utrechtse binnenstad afficheert zich als 'Koot Light and Design'. Reclameborden voor milde

shag (*mild* verraaft zelf al Engelse invloed) hebben als tekst ‘Born to be mild’ en ‘Take me to the mild places’ (variaties op popsongs). Stomerij Pietersen afficheert zich als ‘Pietersen Dry Cleaning’.

Niemand zal van mening zijn dat *easy blue, light and design* of *talkmate* Nederlandse woorden of uitdrukkingen zijn. Niettemin functioneren ze in Nederland. Het Engels wordt in bepaalde contexten gebruikt naast het Nederlands, zonder dat er sprake is van verdringing; eerder van vermenging. Het is een merkwaardig fenomeen: beïnvloeding van de ene taal door de andere is natuurlijk, maar dat talen náást elkaar in verschillende contexten (het Engels met name voor blikvangers en popi-taalgebruik) worden gebruikt, is opmerkelijk. Om een historische parallel te trekken: de taal van de hoofse en ridderlijke literatuur in de middeleeuwen werd sterk beïnvloed door de taal waaruit die cultuur voortkwam, het middeleeuws Frans, maar dat er naast Middelnederlands Frans werd geschreven, kwam bij mijn weten niet voor. De enige parallel die mij bekend is, zijn bepaalde oude liederen waarin talen vermengd worden, waaronder het Duitse kerstlied ‘In dulci júbilo’, maar ook Nederlandse kerstliederen (landstaal met Latijn).

Sommigen denken dat deze vermenging een voorstadium is van overname of verdringing van traditioneel Nederlandse woorden. Dit zou het geval zijn wanneer het Nederlandse *stomerij* verdrongen zou worden door *dry cleaning*, of wanneer het in het jaar 2010 gebruikelijker zou zijn om *Prettige kerstdagen* in plaats van *Merry Christmas* te zeggen. Hoewel dit met woorden als *cheerio*, *okay* en *bye bye* al gebeurd is, lijkt een structurele ontwikkeling in die richting mij onwaarschijnlijk: onder geen beding en in geen situatie zal ik ‘light and design’ als Nederlands voelen. Eerder zie ik het Engels de status krijgen van een tweede gebruikstaal die zich in bepaalde contexten vermengt met het Nederlands. Het best is dit te illustreren met de keuze van Pietersen: onder de kop ‘Pietersen Dry Cleaning’ werd kleiner vermeld ‘Snelstomerij’.

Jouw Taal

Zin om te schrijven over taal? Stuur je bijdrage (max. 150 woorden) naar:
redactie Jouw Taal, Laan van Meerdervoort 14A, 2517 AK Den Haag.
Geplaatste inzendingen worden beloond met een boekebon.

Tschüssikowski!

Wim Daniëls

Humorpantalon, smoelensmid, bucklerkicker... Niet alleen Nederlandse jongeren verzinnen én gebruiken hun eigen, nieuwe woorden; in andere landen gebeurt dat ook. Hieronder volgt een kleine greep uit de taal van jongeren uit het voormalige Oost-Duitsland, zonodig met een vrije vertaling erbij. Ze zijn verzameld in het woordenboekje *Kleines Wörterbuch der Jugendsprache* van M. Heinemann.

TSCHÜSSIKOWSKI (vert.: Van Doeibergen) Afscheidsgroet, afgeleid van *tschüss* (doei!). ‘Nou mam, Van Doeibergen, ik ben om elf uur thuis!’

KAPUTTNIK (vert.: een doodzak) Een beetje een vreemd iemand.

‘Wat een doodzak zeg, die nieuwe leraar Frans.’

STREBOTHEEK Bibliotheek; een kruisingwoord van *streber* en *bibliotheek*. ‘In de strebotheek hebben ze dat boek niet.’

FIX UND FOXI (vert.: dood- en klootop) Ontzettend moe, helemaal afgepeigerd; een variant op *fix und fertig*. ‘Ik ben echt dood- en klootop.’

RATTENSCHARF (vert.: zo scherp als een rat) Prikkelend, ophitsend, opwindend. ‘Hij danst zo scherp als een rat.’

FUNDAMENTAL (vert.: fundamenteel) Schitterend, grandioos. ‘Het was een geweldig feest, echt fundamenteel!’

OPROEP

Verzon je onlangs zelf een prachtig woord dat het in kleine kring al goed doet, of ving je er eentje op van een ander?

Schoolkrantproblemen!

Pauline Hamburger (15 jaar) - Pijnacker

Het probleem bij onze schoolkrant is altijd hetzelfde... Gebrek aan ingezonden stukken! We kunnen zo'n krant best zelf volschrijven, maar het is natuurlijk veel leuker als andere leerlingen ook eens van zich laten horen. Schoolkrantredacteuren vinden het echt niet leuk dat zij alleen via marteling en hersenspoeling iemand kunnen vinden die eventueel wel bereid is iets te schrijven. Zo'n redactie ziet ook liever dat alle stukjes spontaan binnenstromen.

Vanwaar toch die angst om met wat woorden in de schoolkrant te staan? Van de 600 leerlingen zijn er misschien 200 die de krant openslaan. Dan zijn er - als je geluk hebt - zo'n 100 die, behalve plaatjes kijken, de moeite nemen iets te lezen. Van die 100 leerlingen lezen er dan misschien 35 jouw verhaaltje, omdat ze tijdens de les toch niets beters te doen hebben. Dat heeft volgens mij echt geen invloed op je schoolcarrière, vooral niet als je het anoniem doet.

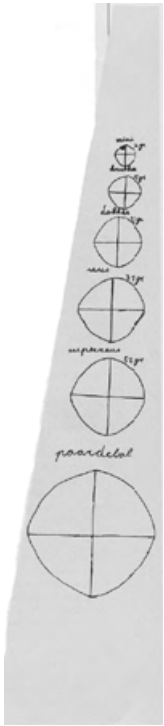
Maar waarom schrijven, als toch bijna niemand het leest? Het antwoord is eenvoudig: niet alleen om wanhopige schoolkrantredacties te helpen bij het maken van een leukere schoolkrant, maar omdat schrijven gewoon leuk is! Oók voor Jouw Taal.

Knikkeren in Veenendaal

Adriaan Molenaar (11 jaar) - Veenendaal

Ik zit op de Johannes Calvijnsschool in Veenendaal. Daar gaat het knikkeren heel anders dan in Amsterdam. We hebben 5, de laatste tijd 6 maten knikkers. De kleinste heet *mini*, die daarna *knikker* of *kleintje*, dan de *dokker*, daarna de *reus*, en dan de *superreus*. De laatste tijd zijn er *paardeballen*; daar wordt bijna niet mee geknikkerd (f 1,50 per stuk!).

Je kunt *houwers* of *lolles* knikkeren. Bij knikkeren kun je zeggen: 'Met uitkets', dan geldt hij niet als hij uit de pot ketst; 'met leg' als je hem neer mag leggen; 'met schrikkers' laten schrikken zodat hij misknikkert of 'met voorleg': een knikker neerleggen voor de knikker die de ander wil knikkeren. Die knikker haal je uit de pot. Je kunt ook in de pot voorleggen. Als hij daartegen afketst, ketst hij niet uit! In Veenendaal wordt dus wel wat anders geknikkerd dan in Amsterdam. (Trouwens, in Den Haag gaat het weer anders!)

Van woord tot woord

Marlies Philippa

Diegene tevens knullen

Het is raar om sommige schrijftaalwoorden ineens in spreektaal te horen gebruiken. Bij *reeds* was dat al een beetje zo. Maar *reeds* is een geval apart, dat bekend en populair raakte door de shows van Van Oekel. *Reeds* werd een soort benadrukte toevoeging aan het eind van een zin of erna. In deze functie is het allang weer in onbruik geraakt. Anders ligt dat bij woorden als *diegene* en *tevens*.

• *Diegene* denkt zeker...

In de ANS (Algemene Nederlandse Spraakkunst) staat op bladzijde 223: ‘De aanwijzende voornaamwoorden *degene*, *diegene* en *datgene* zijn altijd zelfstandig. Ze worden gevolgd door een beperkende betrekkelijke bijzin. (...) Deze aanwijzende voornaamwoorden worden vooral in geschreven taal gebruikt.’ Met dat ‘vooral’ zal wel bedoeld worden dat dit eigenlijk schrijftaalwoorden zijn, dat ze in normale spreektaal niet voorkomen, en dat men ze waarschijnlijk alleen af en toe zal aantreffen in wat formelere gesproken taal. Maar ik beluister al jarenlang taaluitingen van tienermeisjes waarin het wemelt van de *diegenes*. *Diegene* betekent in hun taalgebruik ‘die persoon’ en wordt niet gevolgd door een betrekkelijke bijzin. Het is dus nooit *diegene die*. Ze zeggen bijvoorbeeld: ‘Ik heb diegene gisteren nog gezien.’ Bij hen is *diegene* simpelweg een vervanging van de persoonlijke voornaamwoorden *hij/hem* en *zij/haar* of van het aanwijzende voornaamwoord *die*.

Toen mijn ogen nog wat beter waren, las ik graag Achterwerk, de op gekleurd papier (en soms met witte letters) gedrukte achterpagina van de VPRO-gids. Op 11 april 1992 mocht ik daar het nieuwe(?) gebruik van *diegene* ook in een geschreven tekst bewonderen: ‘Ik vind dit een beetje idioot (ik weet niet wie dit programma bedacht heeft hoor), want diegene denkt zeker dat alleen kinderen van 13 jaar “er niet bij horen”. Nou, *bullshit*: ik ben 14 jaar (...).’ Een ingezonden brief van een tienermeisje. Toevallig? Ik weet het niet. Misschien gebruiken volwassenen en tienerjongens *diegene* ook op deze manier. Curieus is het wel.

• *Modieus tevens*

Tevens is naar mijn gevoel een nogal plechtig, een beetje ambtelijk woord. Ik denk niet dat ik het in deze rubriek ooit geschreven heb. Maar ik hoor en zie het steeds vaker. Eind september las ik in het uitgebreide weeroverzicht van de Volkskrant: ‘Daarnaast is er tevens af en toe zon.’ En op 8 oktober stond er in de VPRO-gids: ‘Extra probleem vormt het feit dat haar ex-minnaar tevens ook haar baas is.’ In beide gevallen modieuze overbodigheid. Op tv is *tevens* ook in trek. Kakkerige reclamemeisjes beweren er dat maandverbandvleugels hun *tevens* een veilig gevoel geven.

• Knullige knullen

Een woord dat me al lang intrigeert, is *knul*. Vooral in zijn relatie met het bijvoeglijk naamwoord *knullig*. Een *knul* is meestal niet *knullig*, terwijl een *lul* wel *lullig* is, een *trul* *trullig*, een *onbenul* *onbenullig* en een *sul* *sullig*. *Knullig* is even negatief als *lullig*, *trullig*, *onbenullig* en *sullig*, terwijl *knul* een positieve of neutrale gevoelswaarde heeft, in tegenstelling tot *lul*, *trul*, *onbenul* en *sul*. In hedendaags Nederlands betekent *knul* ‘opgeschoten jongen’ en ‘vent, man’. Bij *lul* staan vaak onvriendelijke adjectieven als *stom* en *slap*, bij *knul* waarderende zoals in ‘een *leuk* knulletje’, ‘een *flinke*, *stevige* knul’. Waarom is *knullig* dan zo ongunstig?

Knul heeft een betekenisverschuiving ondergaan. *Knullig* heeft te maken met *knul* in zijn oude betekenis: ‘sukkel, sul, stumper’. Ook *knol* werd vroeger wel gebruikt voor een lompe of domme man (in de *Spaanschen Brabander* van Bredero figureerde een Jan Knol), maar toch is *knul* waarschijnlijk niet uit *knol* ontstaan. Het is afkomstig uit het Bargoens. Wel kan *knol* ‘lomperik’ bij de verbreiding van het woord *knul* een rol hebben gespeeld.

Knul in de ongunstige betekenis is voor het eerst als Bargoens woord in 1769 in de meervoudsvorm *knullen* opgetekend. Toen bestond *knille* (een variant van *knul*) eveneens al in de neutrale betekenis ‘jongen’. De oorsprong van *knul* moet wellicht gezocht worden in het Rotwelsch, het Duitse Bargoens. In het noordelijke Duits vindt men nog vormen als *knülch* en *knilch* ‘onaangenaam mens, kerel’, die mogelijk uit *knollig* ‘boers’ zijn afgeleid. En zo komen we weer bij *knol* terecht. In wat oudere Duitse studententaal kwam ook *knüll(e)* ‘kapot, uitgeput, dronken’ voor. Dit hoort niet bij *knol*, maar bij het Duitse werkwoord *knüllen* ‘samendrukken, kreuken’. In ouder Duits betekende het ‘stoten, slaan’. Het komt overeen met het (verouderde) Nederlandse *knullen* ‘samendrukken, stampen’, een werkwoord dat gebruikt werd bij het vollen van laken.

Lul is van het werkwoord *lullen* ‘zachtjes zingen’ (denk aan het Engelse *lullaby*) afgeleid, maar het werkwoord *knullen* heeft eerder met *lul* dan met *knul* te maken. In de Zweedse vorm *knulla* althans. De betekenis-ontwikkeling bij dit woord van ‘stoten, slaan’ tot ‘geslachtsgemeenschap hebben’ is dezelfde als die in het Nederlands bij *neuken* heeft plaatsgevonden.

Jongenswoorden die met kn- beginnen, ze zijn me zo dierbaar. Mede dankzij de reclame voor luiers is *knul* een springlevend woord. Maar hoe moet het nou met onze knapen? Wanneer verschijnt er weer eens een knappe *knaap* in beeld?

InZicht

Nico Groen & Erik Viskil

InZicht wil u inlichten over nieuwe boeken, over congressen en lezingen in taalkundig Nederland. Voor een zo volledig mogelijk beeld hebben wij ook uw hulp nodig. Weet u iets waarvan u denkt dat het in deze rubriek thuishoort, laat het ons dan weten!

● **Taal en psychologie**

De bestudering van de psychologische aspecten die een rol spelen bij het slecht of moeizaam verlopen van communicatie, is grofweg het onderwerp van *Taal: kindertaal - vreemde talen - leren lezen - taalstoornissen - gehoorstoornissen - communicatie*. In het boek worden de oorzaken van communicatieproblemen belicht, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een gestoord taalvermogen of wanneer kinderen en volwassenen met elkaar communiceren. Vervolgens wordt aangegeven welke bijdrage de psychologie kan leveren aan de oplossing van deze problemen.

Taal staat onder redactie van P.J.G. Keuss, G. ten Hoopen en A.A.J. Mannaerts, en wordt uitgegeven door Swets & Zeitlinger, in samenwerking met de Nederlandse Vereniging van Psychonomie. Het boek kost f37,50.

ISBN 90 265 1364 X

● **Vlaanderen en Nederland**

De Vlaming Jozef Deleu, onder meer oprichter van het blad *Ons Erfdeel*, heeft uitgesproken denkbeelden over de manier waarop Vlaanderen zich ontwikkelt als autonome culturele natie. In zijn recent verschenen boek *De pleinvrees der kanunniken* komt zijn vaak prikkelende mening uitvoerig aan de orde. Deleu bespreekt onder meer de Vlaamse cultuur, de Nederlandse taal en het door hem gesignaleerde onvermogen van Vlaanderen een dynamische visie op zijn toekomst als cultuurgemeenschap te ontwikkelen.

De pleinvrees der kanunniken. Provocerende standpunten over de Nederlandse taal en over het cultuurbeleid van Vlaanderen en Nederland verscheen bij Meulenhoff (Nederland) en Kritak (België) en kost f 32,50/Bfr 650.

ISBN 90 290 4384 9

● **Dicteetijd**

Inez van Eijks *Ha Dictee* bleek vorig jaar een groot succes. Geen wonder dat uitgeverij Balans onlangs een vervolg publiceerde: *Ha Dictee 2*. Ook in dit boek staan weer dictees, die elk worden ingeluid met zogeheten ‘opfrissertjes’. Stijl vormt dit keer een belangrijk element in het boekje, waarmee men zich kan voorbereiden op het Groot Dictee, dat deze maand opnieuw in de belangstelling staat.

Ha Dictee 2. Een spelletje spelling met een beetje stijl kost f9,90.
ISBN 90 5018 226 7

• **Taalbaak**

Onlangs verscheen het ‘hoofdwerk’ van de reeds lang aangekondigde *Taalbaak*, een losbladige uitgave met taaladviezen. Dit hoofdwerk behandelt een dertigtal veelvoorkomende taalvragen en -problemen. Drie- tot viermaal per jaar verschijnt als aanvulling een supplement, en zesmaal per jaar komt er een nieuwsbrief uit. Het eerste supplement verschijnt deze maand en gaat onder meer over titulatuur, afkortingen en het aaneenschrijven van woorden.

De *Taalbaak* wordt uitgegeven door Bohn Stafleu Van Loghum. Het hoofdwerk kost f75,-, de supplementen en de Nieuwsbrief f0,49 cent per pagina.

• **Schrijfvaardigheid**

Het blijft een probleem: een verslag of scriptie schrijven. Studenten in het tertiair onderwijs hebben er nog steeds veel moeite mee. Eva M. Tol-Verkuyl probeert in *Van opzet tot opmaak* de voornaamste zorgen over en problemen bij het schrijven weg te nemen. Zij behandelt overeenkomstig de volgorde van het schrijfproces eerst de problemen bij de voorbereiding op het schrijven, daarna het zoeken naar literatuur en het verzamelen van gegevens, en ten slotte het schrijven zelf. Ook geeft Tol-Verkuyl adviezen voor stijl, argumentatie, opmaak- en typografische kwesties.

Van opzet tot opmaak. Stappenplan voor het maken van verslagen en scripties wordt uitgegeven door Coutinho en kost f19,50.
ISBN 90 6283 929 0

• Communicatie

Bas van Lier, die onder meer publiceert in NRC Handelsblad en Adformatie, schreef voor Uitgeverij Ploegsma *Het communicatie-boek*. In dit boek behandelt hij diverse vormen van communicatie, waarbij dit woord in de ruimste zin moet worden geïnterpreteerd: ook communicatie bij dieren, gebarentaal, fax en telex, de massamedia, morse-seinen en rooksignalen.

Het communicatie-boek kost f 24,95.
ISBN 90 216 1495 2

• Qua Nederlands

Voor wie zich ergert aan de manier waarop sommigen met het Nederlands omgaan, is er het boek *Qua Nederlands*. Hierin zet socioloog en tekstschrijver Felix van de Laar uiteen waarom sommige mensen moeite hebben met het feit dat taal constant in verandering is en waarom er mensen zijn die niets liever zien dan taalgebruik dat ordi of popi is en vol afko's zit. Een boek dus over taalvervlakking en -verrijking en over het verband tussen taal en normen.

Bij dezelfde uitgever verscheen *Van oerklank tot moedertaal*. Dit boek, dat is geschreven door Gert Gritter, behandelt het ontstaan van taal in het algemeen en de geschiedenis van het Nederlands in het bijzonder.

Qua Nederlands en *Van oerklank tot moedertaal* zijn verschenen bij Kosmos Z&K en kosten f 16,90 per stuk.
ISBN 90 215 1951 8 en 90 215 2064 8

• Taalprisma's

In de Prisma-reeks van uitgeverij Het Spectrum verschijnen in januari de eerste vier deeltjes in een nieuwe taalreeks, die uiteindelijk tien delen zal bevatten. Twee van de deeltjes hebben een woordenboekachtige opzet: *Foutloos spellen - 1000 vaak verkeerd gespelde woorden* (door Felix van de Laar) en *Juist woordgebruik - woorden die worden verward* (door Erica van Rijsewijk). Een derde deeltje, *Alles over namen* (Peter de Rijk), gaat niet alleen over voor- en familienamen, maar ook over minder bekende soorten namen, zoals pseudoniemen en eponiemen. Het vierde deel, geschreven door Riemer Reinsma, test door middel van een quizachtige opzet de woordkennis van de lezer, en heet *Vergroot je woordenschat*.

De boekjes kosten f 7,50 per stuk.
ISBN respectievelijk 90 274 3379 8, 90 274 3381 X, 90 274 3377 1 en 90 274 3375 5

• **Eponiemenwoordenboek**

Sinds kort ligt de herdruk van het *Eponiemenwoordenboek* van Ewoud Sanders in de boekwinkel. Vergeleken met de eerste druk uit 1990 telt deze herziene editie veertig artikelen meer. Daarbij is ook plaats ingeruimd voor woorden die zijn afgeleid van (bijvoorbeeld bijbelse) personages, zoals het woord *Evaatje*. Verder is het boek hier en daar gewijzigd en verbeterd.

De herziene en uitgebreide editie van het *Eponiemenwoordenboek* is verschenen bij Nijgh & Van Ditmar en kost f34,90.
ISBN 90 388 6751 4

• **Synoniemenwoordenboek**

In het novembernummer is als prijs van het synoniemenwoordenboek van Riemer Reinsma abusievelijk f49,90 vermeld. Dat moet zijn: f69,90.

Trefwoordenregister onze taal jaargang 62 (1993)

aardrijkskundige namen	54, 138, 188
ABN	8
Actiecomité Buitenlandse Namen	54
afbreken	165
afkortingen, meervoud -	35
Afrikaans (taalbeleid)	102, 163
<i>alleenstaand</i>	55
<i>allochtoon</i>	132, 133, 282
<i>als/dan</i>	214
<i>als/wanneer/indien</i>	249
ambtelijk taalgebruik	44, 76
Amsterdams	145
anglicismen	82, 192
<i>autochtoon</i>	193
autoreclame, metaforen in -	91
<i>baker</i> (etym.)	26
<i>balkenbrij</i> (etym.)	26
<i>bar, baar</i> (etym.)	84
beeldscherm, voor/achter het -	39, 96
beeldschermtaal	78
beeldspraak	91
begravenissen, taal bij -	125
Belastingdienst, Taalproject -	44
belastingformulier, taal van -	76
bijbelvertaling	80
bijv. naamw. op -n	97
<i>bovenin/boven in</i>	283
briefaanhef	9, 65, 95
briefafsluiting	249
brievenboek voor kinderen	203

buigings-e bijv. naamw.	11
<i>buik</i> (etym.)	236
<i>buitenlander</i>	132, 133
<i>buizen</i>	166
Burgerlijk Wetboek, taal in het -	170
<i>calculerend</i>	163
castraatstem	237
cc/sc, uitspraak -	72
<i>celdeling</i>	138
cirkelredenering	35, 95
<i>cocooner</i>	254
communicatie, mislukte -	172, 201, 291
computerhandleidingen	294
computers die spreken	277
computerschrijfhulp	296
computertaal	275
computertaalkunde	292
<i>concert/concerto</i>	284
congres 'Namen' 1993	186, 187
congruentie pv/ond.	165, 215
contaminatie	101
<i>couch potatoe</i>	254
<i>curricula vitae</i>	215
<i>d'r</i> (etym.)	165
<i>Den Haag/'s-Gravenhage</i>	69
dialect en standaardtaal	278
<i>die/dat</i> (de jaren -)	215
<i>die/dat</i> -verwijzing	100
<i>diegene</i>	300
<i>doblo</i>	166
<i>doen/laten</i>	262
dood, taal bij de -	123-130
dubbeloppismen	166

Duits, Ned. lit. in het -	252
<i>Edinburg(h)</i> (uitspr.)	36
<i>een/één</i>	135
<i>eigenlijk</i>	139
Engelse invloed	3, 42, 82, 192, 298
Engelse werkwoorden	3, 42, 96
enkelvoud/meervoud pv	165, 215
Erasmus Taalcentrum	155
<i>(erop) vertrouwen</i>	11
eufemismen	63, 128
familienamen	167, 194, 224, 282
forensisch spraakonderzoek	230, 260
Fries taalbeleid	265
<i>Galliër</i> (etym.)	176, 177
<i>gedelete(t)</i>	66, 163
genitief, apostrof bij -	135
geslachtsdeel-namen	7
<i>gezag(g)en</i>	72, 131
Groene Boekje, nieuwe -	73, 200
Groenman-taalprijs	280
groepstaal	47-50, 112
Groot Dictee	37
handwoordenboeken	15
<i>Hellevoetsluis(s)e</i>	99
hiaat	81, 131, 162
hoofdletter (na getal)	11
‘hook’ in liedjes	12
<i>hoor</i> (betekenissen -)	6
<i>houdoe</i>	35, 94
<i>hun/hen</i>	135, 226

<i>iaën</i>	111
<i>ik zie je</i>	65, 164
imiteren, stemmen -	220, 261
<i>-industrie</i>	100
informatica en taal	275
InterCom-congres	196
<i>irriteren/ergeren</i>	249
Jaarvergadering 1992	205
jargon in woordenboeken	255
<i>jij/jou, in tegenstelling tot -</i>	249
<i>jiskefet</i>	65
jongerentaal	138, 299
juridisch taalgebruik	170
<i>kerkhofbloempjes</i>	114
<i>Kil(l)roy was here</i>	130
<i>kindspek</i>	202
klankverandering	162
klemtoon	99, 192
knikkertaal	47, 203, 299
<i>knipselaar</i>	38
<i>knul</i> (etym.)	300
komische woorden	98
komma en citaattekens	135
Komrij, Gerrit	136, 227
Koot & Bie, taal van -	287, 288
<i>kreunpunt</i>	166
kruisingwoorden	175, 288, 289
leenwoorden	3, 5, 42, 82, 192, 199
leestekens in familienamen	168
lexicoëzie	22
lexicografie, vetes in -	116
lid, namen voor het mnl. -	7

lidwoord voor eigennaam	283
liedjes, typologie van -	40
liedteksten	12, 40, 70, 140
liedteksten in het Ned.	281
Lijst van Landnamen	188
literaire vertaling	252
logica, taal en -	214
<i>luitenant</i> (uitspr.)	99, 192
<i>maar</i>	198
makelaarstaal	49, 95, 96
mannen- en vrouwentaal	108, 219
<i>meer dan/zoveel als</i>	282
meervoud/enkelvoud pv	165, 215
<i>met vriendelijke groet(en)</i>	249
<i>missen/ontbreken</i>	281
modieus taalgebruik	25
<i>mummy, to -</i>	141, 193
naamvallen, oude -	228
<i>naar verluidt</i>	135
<i>nadat</i>	10
namen met leestekens	168
namen, soorten -	186
<i>namens...</i>	192
<i>Nederlander/Nederlandse</i> (nationaliteit)	97
Nederlands, gerond -	234
Nederlands, het vak -	31-34, 105
Nederlands in Indonesië	151-155
Nederlands in Nieuw-Zeeland	156
Nederlands in Roemenië	158
Nederlands in Siberië	158
Neerlandistiek	177
‘Neuderlonds’	234
nevenschikkingen, volgorde in -	166

<i>niet</i> (in vragen)	267
<i>niet (in) het minst</i>	165
<i>niet... noch</i>	247
nieuwe woorden	41
NJN-taal	112, 164
<i>noch... noch</i>	195, 247
<i>noenmaal</i>	19
<i>nooit</i>	115
normen in taal	36
NRC-taaldag	13
<i>onder andere(n)</i>	39
onderwijsjargon	266
ontkenning	10
<i>onverwacht(s)</i>	39
Onze Taal, gesproken -	247
Onze-Taalprijs	251
<i>op</i>	175
<i>oppassen</i> (in Bulgarije)	35, 96, 192
opsommingen	39
opstel	32
overlijdensberichten	127
overtreffende trap	11
palindromen, half-	25
<i>passeren/verlijden</i>	171, 226, 282
Paul, Robert -	220
plaatsnaamzinnen	71, 144
pleonasme	166
plot (van een lied)	70
<i>plus dat...</i>	101
politiek jargon	14, 63, 258
populariniemen	251
<i>pre-embryo</i>	38
<i>pret-</i>	138

prijsvraag 2000-2010	83, 188
Prisma-woordenboeken	51
<i>profs/proffen</i>	35
<i>prompt/pront</i>	166
purisme	5
Rara-teksten	20
rebustaal	161
<i>robot(t)iseren</i>	215, 282
rode/groene volgorde	66, 67
<i>Roger</i>	130, 193
rouwadvertenties	123
s-meervoud	35, 94
samenstelling	69, 110
samenstellingen, koppelteken in -	69
samentrekking	10, 198, 248
samentrekking in woordgroepen	69
<i>scherp, het - van de snede</i>	9
<i>schoppen(s)</i>	268
schrijfhulpprogramma's	296
schrijfonderwijs	32
sjibbolet	38, 96
sketches	250
<i>-slag</i>	101
smartlap	140
<i>sneuë</i>	248
spelling aardrijkskundige namen	54, 188
spellingherziening	73, 200
spreken in het openbaar	185, 222
standaardtaal	8
stem (algemeen)	211
stem als bewijsmateriaal	230, 260
stem en spraak	211-237
stemandloos spreken	218

stemstoornissen	218, 232
stenvorming	216
stijlanalyse	20
<i>straks</i>	174
t/th	69, 131, 193
taaladvies van...	221, 257, 293
taalgernissen	100
taalgebruik, effectief -	172, 201, 291
taalkunde-onderwijs	31
taaloefening	253
taalvaardigheid in het onderw.	34, 105
taalverloedering	72
taalvernieuwing	288
<i>taboe</i> (bet.)	104, 246
<i>taxidansen</i>	266
tekstwetenschap	196
teletekst, taalgebruik op -	74
Thorbecke-prijs	36, 235
<i>toast-methode</i>	41, 94
<i>-toerisme</i>	101
<i>twijfelen over</i>	66
uitspraak cc/sc	72
uitspraakverandering	94, 162
uitspraakwoordenboeken	227
<i>verantwoording/verantwoordelijkheid</i>	97
verkeerstaal	50
vertaalwetenschap	284
vertalen	284
vertalingen, literaire -	252
<i>vertrouwen, (erop) -</i>	11
<i>Verweggistan</i>	160
verwijswoorden	97, 100, 198, 248

<i>videoot</i>	254
<i>vijf dikste/dikste vijf</i>	11
Vlaams	21, 131, 143, 178, 243, 278, 279
voltooid deelwoord (plaats van -)	66, 67
<i>voorbijsteken/inhalen</i>	21, 65, 131
voordracht houden	185, 222, 247
voornamen	191, 224, 225
<i>vredesdividend</i>	14
vrouwen- en mannentaal	108, 219
<i>wa(an)z(inn)ig</i>	226
weerbericht	183
weermannentaal	48, 183
weglatingsteken	69
welsprekendheid	36, 235
welzijnstaal	49
werkwoorden, sterke/zwakke -	99
werkwoorden, veranderende -	18, 66, 95
werkwoordstijden, gebruik van -	195
<i>wijzigen</i>	18, 95
<i>winst-en-verliesrekening</i>	195, 247
WNT	146
WNT, Te Winkel en het -	141
<i>woordenboek</i> (etym.)	204
woordenboeken maken	199, 255
woordenboekentest	15, 68
woordenschat, negatieve -	264
woordvolgorde	198
woordvorming	110
woordwerk	268
<i>ziggurat</i>	65
<i>zijn/haar/het-verwijzing</i>	97
zinsbouw	214
Zuidnederlands	21, 131, 143, 178, 243

zult/zal, je - 135

40.000 leden 245

Ruggespraak

Chauffeur

*tussen 40 en 50 jaar, op gas of diesel.
Leeuwarder Courant*

De wielrenster werd met een zware hersenschudding en wonden boven het hoofd opgenomen in een ziekenhuis.
De Telegraaf

Luchtverkeer stijgt fors volgens IATA

NRC Handelsblad

Onbekenden sloegen de winkelruit in en vervolgens hun slag.

De Gooi- en Eemlander

De drager van dit codicil tekende deze wilsbeschikking in de verwachting dat deze, zomogelijk na overlijden, zal worden uitgevoerd.

Donorcodicil

Zorg dat uw kind gezien wordt!

Hoe?

Laat door de vakman een veiligheidsvlag monteren.

Het Urkerland

In antwoord op Uw schrijven dd. 16 juni 1992, delen wij U mee dat de door U gehuurde flat dit jaar niet verhoogd zal worden.

Mededeling huurprijzen van een bedrijf voor vastgoedbeheer

Wandelaars wordt aangeraden in het duingebied alleen op de padden te blijven.

De Telegraaf

5 HALVE GARE BROODJES f 1,-

Het Stoepje Broodblad

Vrouwelijke pubs nemen snel in gewicht toe

NRC Handelsblad